

**ANAV KÜLTÜRÜ VE ÖN ASYA KÜLTÜRLERİYLE
ETKİLEŞİMİ**

Ahmet KOCAİSPİR

Doktora Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2020

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

Ahmet KOCAİSPİR

ANAV KÜLTÜRÜ VE ÖN ASYA KÜLTÜRLERİYLE ETKİLEŞİMİ

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM**

ERZURUM - 2020

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"Anav Kültürü ve Ön Asya Kültürleriyle Etkileşimi"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☒ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre teze yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

12.05.2020

Ahmet KOCAİSPİR

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Turkish Research

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM danışmanlığında Ahmet KOCAİSPİR tarafından hazırlanan “Anav Kültürü ve Ön Asya Kültürleriyle Etkileşimi” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora tezi olarak kabul edilmiştir. 29.04.2020

		Kabul / Ret – İmza
Jüri Başkanı	Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM Atatürk Üniversitesi	Kabul
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Üçler BULDUK Ankara Üniversitesi	Kabul
Jüri Üyesi	Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL İstanbul Üniversitesi	Kabul
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Haldun ÖZKAN Atatürk Üniversitesi	KABUL
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Savaş EĞİLMEZ Atatürk Üniversitesi	KABUL

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
TABLolar DİZİNİ	VIII
HARİTALAR DİZİNİ	X
RESİMLER DİZİNİ	XI
ÖNSÖZ.....	XVIII
AMAÇ VE YÖNTEM.....	XIX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BÖLGESİNİN DURUMU

1.1. BÖLGEDEKİ ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ	8
1.2. BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI.....	13
1.3. KALKOLİTİK ÇAĞ ÖNCESİ BÖLGENİN GENEL DURUMU (NEOLİTİK ÇAĞ)	24

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGEDEKİ ÖNEMLİ KALKOLİTİK ÇAĞ YERLEŞİMLERİ

2.1. GÖKSUR GRUBU YERLEŞİMLERİ.....	32
2.1.1. Göksur 1	32
2.1.2. Akçatepe (Göksur 2).....	36
2.1.3. Yalangaçtepe (Göksur 3).....	39
2.1.4. Mullalıtepe (Göksur 4)	43
2.1.5. Çontep e (Göksur 5)	46
2.1.6. Aynatepe (Göksur 6)	48
2.1.7. Göksur 7	50
2.1.8. Taşlıcatepe (Göksur 8)	51
2.1.9. Göksur 9	55
2.2. MERKEZ GRUBU YERLEŞİMLERİ	57

2.2.1. Karatepe.....	57
2.2.2. Yassitepe	70
2.2.3. Namazgahtepe	73
2.2.4. Kuzey Anav Tepesi	78
2.2.5. Sarmançatepe.....	82
2.2.6. Yellentepe.....	83
2.3. DOĞU GRUBU YERLEŞİMLERİ	84
2.3.1. Boncuklutepe	84
2.3.2. Yılğınlitepe	86
2.3.3. Altıntepe	88
2.4. BATI GRUBU YERLEŞİMLERİ	92
2.4.1. Tilkitepe.....	92
2.4.2. Taşlitepe	93
2.4.3. Aktepe	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

3.1. EKONOMİK YAPI.....	97
3.1.1. Tarım	97
3.1.2. Avcılık ve Hayvancılık.....	101
3.2. EL SANATLARI.....	106
3.2.1. Heykelcikler	106
3.2.2. Seramik Üretimi ve Seramiklerin Genel Özellikleri	110
3.2.3. Metalurji (Metal Üretimi).....	112
3.3. İNANÇ SİSTEMİ.....	113
3.3.1. Ölü Gömme Geleneği.....	115
3.3.2. Kült Yapılar	118
3.4. TOPLUMSAL YAPI.....	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANAV KÜLTÜRÜ VE KALKOLİTİK ÇAĞ ÖN ASYA KÜLTÜRLERİ

4.1. KALKOLİTİK ÇAĞ İRAN KÜLTÜRÜ	123
4.1.1. Bölgedeki Önemli Kalkolitik Çağ Yerleşimleri	131
4.1.1.1. Tepe Sialk	131
4.1.1.2. Tepe Hisar	132
4.1.1.3. Tell-i Bakün	134
4.1.1.4. Tepe Sarab	134
4.1.1.5. Tepe Güran	135
4.1.2. Karşılaştırmalar	136
4.2. KALKOLİTİK ÇAĞ MEZOPOTAMYA KÜLTÜRÜ	146
4.2.1. Bölgedeki Kalkolitik Çağ Kültürleri ve Genel Özellikleri.....	147
4.2.1.1. Hassuna-Samarra Kültürleri	147
4.2.1.2. Halaf Kültürü	148
4.2.1.3. Ubaid Kültürü	149
4.2.1.4. Uruk Kültürü.....	155
4.2.2. Karşılaştırmalar	155
4.3. KALKOLİTİK ÇAĞ ANADOLU KÜLTÜRÜ	174
4.3.1. Bölgedeki Önemli Kalkolitik Çağ Yerleşimleri	175
4.3.1.1. Yunus Höyük	175
4.3.1.2. Çavi Tarlası Höyük.....	176
4.3.1.3. Girikihacıyan Höyük.....	177
4.3.1.4. Tilkitepe Höyük	178
4.3.1.5. Tülintepe Höyük	179
4.3.1.6. Değirmentepe Höyük.....	181
4.3.1.7. Arslantepe Höyük	182
4.3.1.8. Mersin Yumuktepe Höyük	184
4.3.1.9. Kazane Höyük.....	187
4.3.1.10. Kurban Höyük.....	187

4.3.1.11. Türbe Höyük.....	188
4.3.1.12. Norşuntepe.....	189
4.3.1.13. Batı Çatalhöyük.....	190
4.3.1.14. Can Hasan I Höyük.....	191
4.3.1.15. Hacılar Höyük.....	192
4.3.1.16. Kuruçay Höyük.....	195
4.3.2.Karşılaştırmalar	197
4.4. KALKOLİTİK ÇAĞ KAFKASYA KÜLTÜRÜ	209
4.4.1. Bölgedeki Önemli Kalkolitik Çağ Yerleşimleri	210
4.4.1.1. Yanık Tepe.....	210
4.4.1.2. Kültepe I	211
4.4.1.3. Alikemek Tepesi	213
4.4.1.4. Ovçular Tepesi.....	214
4.4.1.5. Dalma Tepe.....	214
4.4.1.6. Geoy Tepe.....	215
4.4.2. Karşılaştırmalar	216
SONUÇ.....	217
KAYNAKÇA	230
EKLER.....	252
EK 1. HARİTALAR	252
EK 2. RESİMLER.....	264
ÖZGEÇMİŞ.....	361

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ANAV KÜLTÜRÜ VE ÖN ASYA KÜLTÜRLERİYLE ETKİLEŞİMİ

Ahmet KOCAİSPİR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2020, 361 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Prof. Dr. Üçler BULDUK

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Savaş EĞİLMEZ

Orta Asya olarak adlandırılan bölge genelde Kuzey İran platosundan Avrasya steplerinin güneyine kadar uzanır. Batı'da Hazar Denizi'ne, doğuda Kunlun ve Çin'in Nan Shan dağlarının birleştiği yerle sınırlanır. Türkmenistan ise Orta Asya'nın güney sınırını oluşturmaktadır. Tez konumuza dahil olan Güney Türkmenistan, ülkenin en verimli ve nüfus olarak da en kalabalık olan bölgesidir. Ülkenin en önemli dağı olan Kopet Dağı (3000 mt.) bölgenin güney sınırını oluşturmakta ve bu dağın etekleri Neolitik Çağ'dan günümüze kadar çeşitli insan topluluklarının yaşam sahasını oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasında MÖ 5500-3000 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ Güney Türkmenistan Anav Kültürü'nün bölgede ortaya çıkışı ve gelişim süreci ele alınmıştır. Anav Kültürüne ait yerleşim yerlerinde ele geçirilen buluntular, dönem insanının maddi ve manevi kültür yapılarını tespit etmemize olanak sağlamıştır.

Seramikler arkeolojik buluntular arasında en değişken yapıya sahip olduğundan dolayı yabancı bir kültürün etkisi hemen görülmektedir. Bu nedenle seramiklerin gelişme sürecine bakılarak Güney Türkmenistan'daki Kalkolitik Çağ kültürünün diğer kültürler ile olan ilişkisini tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, aynı döneme tarihlenen İran, Mezopotamya ve Anadolu'da ele geçirilen buluntuların karşılaştırması yapılarak Anav Kültürü'nün bu kültürlerle nasıl ve ne derecede etkileşim içerisinde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkolitik Çağ, Orta Asya, Güney Türkmenistan, Anav Kültürü.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****ANAV CULTURE AND ITS INTERACTION
WITH NEAR EASTERN CULTURES**

Ahmet KOCAİSPİR

Advisor: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2020, 361 pages

Jury: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Prof. Dr. Üçler BULDUK

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

Asst. Prof. Dr. Savaş EĞİLMEZ

The region which is called as Central Asia generally lies from the North Iranian plateau to the south of the Eurasian steppes. It is bounded to the junction of Kunlun and Nan Shan mountains of China in the east, to Caspian sea in the West. Turkmenistan makes up the southern border of Central Asia. South Turkmenistan, which is the subject of our thesis, is the most productive and populated region of the country. Kopet Mountain (3000 mt.), which is the most important mountain of the country, forms the southern border of the region and the skirts of this mountain is the habitat of various human communities from Neolithic age to the present.

In this thesis, the emergence and development periods of The Chalcolithic Age South Turkmenistan Anav Culture, which is dated by the years between 5500-3000 BC, in the region is studied. Findings, which belongs to the Anav Culture, founded in the region gives us an opportunity to identify people's moral and material cultural structures of the period.

Since the ceramics have the most variable properties among the archaeological findings, the effect of a foreign culture is seen easily. Because of this reason, it is possible to determine the relationship between the Chalcolithic Age Culture in South Turkmenistan and other culture by looking at the development stages of ceramics. In this context, it has been tried to manifest how and to what extent Anav Culture interacts with cultures of Iran, Mesopotamia and Anatolia by comparing findings, which is dated to the same period, found in these regions.

Key words: Chalcolithic Age, Central Asia, Southern Turkmenistan, Anav Culture.

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız.
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
İAN TSSR	: Sovyet Türkmenistan Bilimler Akademisi Bildirileri.
İVGO	: Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Coğrafya Cemiyeti Bildirileri.
KSİA AN USSR	: Sovyet Ukrayna Bilimler Akademisi, Arkeoloji Enstitüsü, Saha Çalışmaları Kısa Raporu.
KSİA	: Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Arkeoloji Enstitüsü, Saha Çalışmaları Kısa Raporu.
KSİİMK	: Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Maddi Kültürler Kısa Raporu.
MİA	: Sovyetler Birliği, Arkeolojik Materyal Araştırmaları.
MYUTAKE	: Güney Türkmenistan, Arkeolojik Materyal Keşifleri.
s.	: Sayfa
SA	: Sovyet Arkeolojisi.
SAİ	: Arkeolojik Kaynaklar Raporu.
SE	: Sovyet Etnografyası.
TİE	: Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Etnografya Enstitüsü Bildirileri.
TİİAE	: Sovyet Türkmenistan Bilimler Akademisi, Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü Bildirileri.
TYUTAKE	: Güney Türkmenistan, Arkeolojik Kompleks Keşif Bildirileri.
vb.	:ve benzeri.
vd.	:ve diğerleri.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Bölgedeki Önemli Kalkolitik Çağ Yerleşimlerin Tabakalarına Göre Kronolojisi.	3
Tablo 2: Karatepe’de Yapılan Kazıların Sonucunda Bulunan Seramik Takımın Dağılımı	64
Tablo 3: Karatepe’de Yapılan Kazıların Sonucunda Bulunan Namazgah II Tipli Seramik Takımın Dağılımı (5.Kazı Alanı).....	64
Tablo 4: Karatepe’de Hayvan ile Kuş Tasvirlerini Bulunduran Seramik Eşyaların Dağılımı.	68
Tablo 5: Geç Kalkolitik Çağ Altın-tepe Yerleşimi 5. Kazı Alanında Ele Geçirilen Hayvan Kalıntıları.....	102
Tablo 6: Göksur Vahası Boyunca Ele Geçirilen Yabani Hayvan Sayılarının Yerleşimlere Göre Dağılımı.	104
Tablo 7: Göksur Vahası Boyunca Ele Geçirilen Evcil Hayvan Sayılarının Yerleşimlere Göre Dağılımı.....	105
Tablo 8: Kalkolitik Çağ Mezarların Baktıkları Taraflar (Geleneksel).	116
Tablo 9: Kalkolitik Çağ Geleneksel Mezarların Baktıkları Taraflar (Geleneksel Olmayan).....	116
Tablo 10: Kalkolitik Çağ Merkezlerinin Bölgelere Göre Karşılaştırmalı Kronolojisi.	125
Tablo 11: Ceytun Kültürü ve Sialk I Komplekslerinde Bulunmuş Arkeolojik Bulguların Karşılaştırması (Masson 1971).	137
Tablo 12: Namazgah I Dönemi ve Sialk I Dönemi Seramik Motifleri.	138
Tablo 13: Namazgah II Dönemi ve Jovi Bezemeleri.	139
Tablo 14: Haç Motifinin Bölgelere Göre Durumu.....	141
Tablo 15: Namazgah III Dönemi ve Shahr-İ Sokhta I Bezemeleri.	143
Tablo 16: Hayvan Biçimli Motifler İran-Güney Türkmenistan.	144
Tablo 17: Namazgah II ve Tepe Sialk II-III Dönemi Bezemeleri.....	145
Tablo 18: Ubaid Evreleri.....	150
Tablo 19: Anav Kültürü ve Hassuna Kültürü Geometrik Biçimli Motifler.	156
Tablo 20: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü Ağaç Biçimli Motifler.	157
Tablo 21: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü Dama Tahtası Motifleri.	158
Tablo 22: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü Ağsı Motifler.	160

Tablo 23: Anav Kùltürü ve Halaf Kùltürü Geometrik Biçimli Motifler.....	161
Tablo 24: Anav Kùltürü ve Halaf Kùltürü Geometrik Biçimli Motifler.....	163
Tablo 25: Anav Kùltürü ve Halaf Kùltürü Motifleri.....	165
Tablo 26: Anav Kùltürü ve Halaf Kùltürü Geometrik Biçimli Motifler.....	166
Tablo 27: Anav Kùltürü ve Halaf Kùltürü Geometrik Biçimli Motifler.....	167
Tablo 28: Namazgah II Dönemi Ve Ubeid (Tepe Gawra) Geometrik Biçimli Motifler.	169
Tablo 29: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe ve Tepe Gawra XVII. Yapı Katı Yerleşim Planı.	171
Tablo 30: Namazgah II ve Tepe Gawra/ Karatepe ve Uruk İnsan Biçimli Heykelcikler.	172
Tablo 31: Yalangaçtepe ve Tepe Gawra Hayvan Biçimli Heykelcikler.	173
Tablo 32: Anav Kùltürü ve Anadolu Halaf Kùltürü Bezemeleri.	198
Tablo 33: Anav Kùltürü ve Anadolu Halaf Kùltürü Bezemeleri.	200
Tablo 34: Anav Kùltürü ve Anadolu Halaf Kùltürü Bezemeleri.	201
Tablo 35: Anav Kùltürü ve Anadolu Halaf Ve Ubeid Kùltürleri Bezemeleri.	202
Tablo 36: Anav Kùltürü ve Batı Çatalhöyük Bezemeleri.	204
Tablo 37: Anav Kùltürü ve Hacılar Yerleşimi Bezemeleri.....	206
Tablo 38: Anav Kùltürü ve Kuruçay Yerleşimi Bezemeleri.....	208

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Anav Kültürü Yayılım Alanı.	252
Harita 2: Anav Kültürü Yerleşimlerinin Lokalizasyonları (Hiebert, 2003, S. 3.).	253
Harita 3: Ceytun Kültürü Yerleşimlerinin Lokalizasyonu (Kocaispir, 2017)	253
Harita 4: Kalkolitik Çağ İran Yerleşimleri (Helwing, 2003).....	254
Harita 5: Kalkolitik Çağ İran ve Güney Türkmenistan Bölgeleri (Lamberg ve Tosi,1973)	255
Harita 6: Hassuna-Samarra Kültürleri Yayılım Alanı (Roaf 1996).....	256
Harita 7: Halaf Kültürü Yayılım Alanı (Sevin, 2003)	257
Harita 8: Ubeid Kültürü Yayılım Alanı (Sevin, 2003)	258
Harita 9: Uruk Kültürü Yayılım Alanı (Frangipane, 2003).....	259
Harita 10: Anadolu’da Kalkolitik Çağ Yerleşimleri (Sevin, 2003).....	260
Harita 11: Kafkasya Bölgesi (Kohl ve Trifonov, 2014)	261
Harita 12: Kalkolitik Çağ Kafkasya Yerleşimleri (Marro vd., 2011).....	262
Harita 13: Benzer Motiflerin Bölgelere Göre Dağılımı.	263

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Ceytun Yerleşim Planı. (Masson, 1962, s.158.).....	264
Resim 2: Cetun Yerleşimi 20 Nolu Yapının Görüntüsü (Masson, 1962, s.159.).....	264
Resim 3: Ceytun Kültürü Buluntuları (Avdusin, 1977, s. 50.).....	265
Resim 4: Ceytun Kültürü Buluntuları (Masson, 1962, s.160.).....	266
Resim 5: Erken Kalkolitik Çağ Göksur Grubu Bezemeli Seramik Örnekleri (Hlopin, 1963, Tablo XVI).....	267
Resim 6: Orta Kalkolitik Çağ Göksur Grubu Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo IV) ..	268
Resim 7: Orta Kalkolitik Çağ Göksur Grubu Bezemeli Seramik Örnekleri (Hlopin, 1969, Tablo III).....	269
Resim 8: Geç Kalkolitik Çağ Göksur I Yerleşimi. (Masson ve Merpert, 1982.).....	270
Resim 9: Geç Kalkolitik Çağ Göksur Grubu Buluntuları. (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XXII).....	271
Resim 10: Geç Kalkolitik Çağ Göksur Grubu Mezar Örneği. (Masson ve Merpert, 1982.)	272
Resim 11: Orta Kalkolitik Çağ Akçatepe Üst Yapı Katı Yerleşim Planı (Hlopin, 1969, Şekil V).....	273
Resim 12: Orta Kalkolitik Çağ Akçatepe Yerleşimi Bezemeli Seramik Örnekleri (Hlopin, 1969, Tablo V).....	274
Resim 13: Orta Kalkolitik Çağ Akçatepe Yerleşimi Bezemeli Seramik Örnekleri (Hlopin, 1969, Tablo VI).....	275
Resim 14: Orta Kalkolitik Çağ Akçatepe Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo VII).....	276
Resim 15: Yalangaçtepe; 1)- Yerleşim Yeri Planı; 2)- Birinci Yapı Katı Yerleşim Planı; 3)- İkinci Yapı Katı Yerleşim Planı (Hlopin, 1969, Tablo VIII).....	277
Resim 16: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe “M” Biçimli Kil Eklenti (Hlopin, 1969, Şekil VIII).....	278
Resim 17: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe Yerleşimi Bezemeli Seramik Örnekleri (Hlopin, 1969, Tablo IX).....	279
Resim 18: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe Yerleşimi Bezemeli Seramik Örnekleri (Hlopin, 1969, Tablo X).....	280

Resim 19: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe Yerleşimi Bezemeli Seramik Örnekleri (Hlopin, 1969, Tablo XI)	281
Resim 20: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo XII).....	282
Resim 21: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo XIII).	283
Resim 22: Orta Kalkolitik Çağ Mullalıtepe Yerleşim Planı (Hlopin, 1964).	284
Resim 23: Orta Kalkolitik Çağ Mullalıtepe (Göksur 4) Kap Formları ve Bezeme Örnekleri (Hlopin, 1969, Tablo XVIII).....	285
Resim 24: Orta Kalkolitik Çağ Mullalıtepe Yerleşimi Buluntuları. (Hlopin, 1969, Tablo XIX).	286
Resim 25: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe Yerleşimi İnsan Biçimli Heykelcikler (Hlopin, 1969, Tablo XV).....	287
Resim 26: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe Yerleşimi Hayvan Biçimli Heykelcikler (Hlopin, 1969, Tablo XVI).	288
Resim 27: Orta Kalkolitik Çağ Çontepe Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo XX).....	289
Resim 28: Geç Kalkolitik Çağ Çontepe Yerleşimi Buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XXII).....	290
Resim 29: Orta Kalkolitik Çağ Aynatepe Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo XXI).	290
Resim 30: Orta Kalkolitik Çağ Aynatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1969, Tablo XXII).....	291
Resim 31: Orta Kalkolitik Çağ Aynatepe Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo XXIII).....	292
Resim 32: Orta Kalkolitik Çağ Göksur 7 Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo XXIV).	293
Resim 33: Orta Kalkolitik Çağ Göksur 9 Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo XXV).....	294
Resim 34: Orta Kalkolitik Çağ Göksur 9 Yerleşimi Buluntuları (Hlopin, 1969, Tablo XXVI).	295

Resim 35: Erken Kalkolitik Çağ Taşlıcatepe Yerleşimi 1. 2. 3. Yapı Katları Yerleşim Planları (Hlopin, 1963, Şekil XVII).....	296
Resim 36: Erken Kalkolitik Çağ Taşlıcatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo XVIII).	297
Resim 37: Erken Kalkolitik Çağ Taşlıcatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo XX).	298
Resim 38: Erken Kalkolitik Çağ Taşlıcatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo XIX).....	299
Resim 39: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Buluntuları (Hlopin, 1963, Tablo XXI).	300
Resim 40: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü'ne Ait İnsan ve Hayvan Biçimli Heykelcikler (Hlopin, 1963, Tablo XXIII).	301
Resim 41: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü'ne Ait Pişmiş Toprakta Yapılmış Ağırşaklar (Hlopin, 1963, Tablo XXII).	302
Resim 42: Erken Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo VI).....	303
Resim 43: Erken Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo VII).....	304
Resim 44: Erken Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo VIII).	305
Resim 45: Erken Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo XXIV).	306
Resim 46: Orta Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Masson, 1962, Tablo XII).....	307
Resim 47: Orta Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Buluntuları. (Masson, 1962, Tablo X).308	
Resim 48: Orta Kalkolitik Çağ Karatepe ve Yellentepe Yerleşimleri Buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XIV).....	309
Resim 49: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşim Planı (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XX).	310
Resim 50: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Hayvan Biçimli Mermer Heykelcik (Masson ve Merpert, 1982).	311

Resim 51: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XXI).	311
Resim 52: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Bezemeli Kap Formları (Masson ve Merpert, 1982, Resim 3).	312
Resim 53: Geç Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Bezemeli Seramikler (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XIX).	313
Resim 54: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Bezemeli Kap Formları (Masson ve Merpert, 1982, Resim 4).	314
Resim 55: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi Bezemeli Kap Formları (Masson ve Merpert, 1982, Resim 5).	315
Resim 56: Erken Kalkolitik Çağ Yassitepe Yerleşimi Duvar Motifleri (Hlopin, 1963, Tablo II).	316
Resim 57: Erken Kalkolitik Çağ Yassitepe Yerleşimi Duvar Motifleri (Hlopin, 1963, Tablo XI).	317
Resim 58: Erken Kalkolitik Çağ Yassitepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo XII).	318
Resim 59: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Buluntuları (Hlopin, 1963, Tablo XIII).	319
Resim 60: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Bezemeli Kap Formları (Hlopin, 1963, Tablo XV).	320
Resim 61: Erken Kalkolitik Çağ Namazgahtepe Yerleşimi 1. Kazı Alanı Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo IX).	321
Resim 62: Erken Kalkolitik Çağ Namazgahtepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo X).	322
Resim 63: Orta Kalkolitik Çağ Namazgahtepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Masson, 1962, Tablo XVII).	323
Resim 64: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Buluntuları (Avdusin, 1977, s.71).	324
Resim 65: Orta Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Buluntuları (Avdusin, 1977, s.73).	325
Resim 66: Geç Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Buluntuları (Avdusin, 1977, s.74).	326
Resim 67: Erken Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav IA Tabakası) Buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, Tablo X).	327

Resim 68: Erken Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav IB Tabakası) Buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XI).	328
Resim 69: Erken Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav IB Tabakası) Buluntuları (Hlopin, 1963, Tablo IV).	328
Resim 70: Erken Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav IB Tabakası) Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo V).	329
Resim 71: Orta Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav II Tabakası) Bezemeli Seramikler (Masson, 1962, Tablo VIII).	330
Resim 72: Erken Kalkolitik Çağ Boncuklutepe Yerleşim Planı (Masson ve Merpert, 1982, Tablo X).	331
Resim 73: Erken Kalkolitik Çağ Yılğınlıtepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo XIV).	332
Resim 74: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XII).	333
Resim 75: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Beriozkin, 2008, s.178).	334
Resim 76: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Pişmiş Toprak Ürünler (Beriozkin, 2008, s.180).	335
Resim 77: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Beriozkin, 2008, s.179).	336
Resim 78: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Buluntuları (Beriozkin, 2008, s.181).	337
Resim 79: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Buluntuları (Beriozkin, 2008, s.182).	338
Resim 80: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Boyalı ve Boyasız Çanak Çömlek Buluntuları (Beriozkin, 2008, s.184).	339
Resim 81: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Beriozkin, 2008, s.186).	340
Resim 82: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Buluntuları (Beriozkin 2008, s.188).	341
Resim 83: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Boyalı ve Boyasız Çanak Çömlek Buluntuları (Beriozkin, 2008, s.190).	342

Resim 84: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Boyalı ve Boyasız Çanak Çömlek Buluntuları (Beriozkin, 2008, s.192).....	343
Resim 85: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Boyalı ve Boyasız Çanak Çömlek Buluntuları (Beriozkin, 2008, s.199).....	344
Resim 86: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler. (Beriozkin, 2008, s.196).....	345
Resim 87: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Pişmiş Topraktan Yapılmış Ürünler. (Beriozkin, 2008, s. 200).....	346
Resim 88: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Pişmiş Topraktan Yapılmış Ürünler (Beriozkin, 2008, s. 319).....	347
Resim 89: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Buluntuları (Masson, 2005, s. 351).	348
Resim 90: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Pişmiş Topraktan Yapılmış Ağırşaklar (Sharovskaya, 2003, Resim 1).....	349
Resim 91: Tabakalara Göre Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Bezemeli ve Bezemesiz Seramikler (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XXIII).	350
Resim 92: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi Pişmiş Topraktan Yapılmış Kabartma Motifli Kutucuklar (Aleksin, 2010, s.107).	351
Resim 93: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Bezemeli Seramikler (Hlopin, 1963, Tablo III).	352
Resim 94: Geç Kalkolitik Çağ Aktepe Yerleşimi Bezemeli Seramikler (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XIX).	353
Resim 95: Geç Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Mezar Buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, Tablo XXV).	353
Resim 96: Kalkolitik Çağ Güney Türkmenistan ve Mezopotamya Kült Yapılarının Planları (Sarianidi, 1962, Resim 5).	354
Resim 97: Karatepe Yerleşimi Kült Yapı Planı (Hlopin, 1971, Resim 3).	355
Resim 98: Göksur I Yerleşimi Kült Yapı (Sarianidi, 1962, Resim 2).....	355
Resim 99: Göksur I Yerleşimi Kült Yapılarda Bulunan Seramik Disk (Sarianidi, 1962, Resim 4).	356
Resim 100: Orta Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Tarım Aletleri (Korobkova, 2004, Tablo X).	356

Resim 101: Kalkolitik Çağ Anav Kültürü İnsan Biçimli Heykelcikler (Kircho, 2000, s. 113).	357
Resim 102: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi İnsan Biçimli Heykelcikler (Masson ve Merpert, 1982, Resim 9).....	357
Resim 103: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Kap Formları (Hlopin 1963, Resim 2).	358
Resim 104: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü Seramik Bezemeleri (Hlopin, 1963, Tablo XXV).	359
Resim 105: Göksur Grubu Metal Buluntular (Hlopin, 1964, Resim 51).	360

ÖNSÖZ

“Anav Kültürü ve Ön Asya Kültürleriyle Etkileşimi” adlı bu çalışmada Anav Kültürü’nün yayılım alanı, yerleşim yerleri, bu yerleşim yerlerinde ele geçirilen buluntular ışığında kültürün sosyokültürel yapısı ve diğer Kalkolitik Çağ kültürleri ile olan etkileşimi incelenmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmam sırasında gerek fikirleri gerekse manevi desteğini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM’e öncelikle teşekkür ederim. Tez izleme komitesinde yer alarak birikim ve tecrübeleriyle çalışmanın içerik açısından zenginleşmesine, değerli görüşleriyle katkı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Haldun ÖZKAN ve Dr. Öğr. Üyesi Savaş EĞİLMEZ’e ayrıca teşekkür ederim. Gerek Yüksek Lisans, gerek Doktora dönemimde bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI’ya teşekkür ederim. Yine bilgi ve tecrübeleriyle bu çalışmamda bana yardımcı olan Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU hocama teşekkür ederim. Çalışmamın İran, Mezopotamya ve Anadolu ile karşılaştırmasını yaptığım son bölümde, bu bölgeler ile ilgili verilere ulaşmamı sağlayan değerli arkadaşım Umut PARLITI’ya özellikle teşekkür ederim. Tez çalışmamın her anına şahit olan ve emeği geçen iş arkadaşlarım Halit BAŞ ve Yasin ERCİLSİN’e şükranlarımı sunarım.

Ayrıca öğrenim hayatım boyunca manevi desteklerini her zaman hissettiren değerli aile mensuplarım; annem Emine KOCAİSPİR’e, babam Ali KOCAİSPİR’e, canım ablam Elif İLA ve eşi Muhammed İLA’ya, her yaz memlekete gittiğimde dayı ne zaman bitecek doktora diye sorup beni motive eden değerli yeğenlerim Ali ve Dilara İLA’ya teşekkür ederim. Bu zorlu süreçte gösterdiği sabırla bana destek olan sevgili eşim Hacer KOCAİSPİR’e ve tezimin her aşamasında bana enerji veren biricik oğlum Aras KOCAİSPİR’e teşekkürlerimi sunarım.

AMAÇ VE YÖNTEM

Amaç: “*Anav Kültürü ve Ön Asya Kültürleriyle Etkileşimi*” başlıklı tez çalışmamız belirli bir dönemi ve coğrafyayı temsil etmektedir. MÖ VI. bin yılın ilk yarısı ile IV. bin yılın son yarısı arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ’a ait, Ön Asya’da yaşamış olan kültürler hakkındaki gerekli bilgilere az çok ulaşmamıza rağmen, Orta Asya’nın Kalkolitik Çağ’ı hakkında çok az bilgiye sahibiz.

Kültürel anlamda bakıldığında, Orta Asya’nın Kalkolitik Çağ’ı ile Ön Asya’da yaşamış olan Kalkolitik Çağ kültürleri arasında, gerek mimari, gerek kültürel buluntular açısından az çok benzerlikler olduğunu görmekteyiz. Bu açıdan baktığımızda Ön Asya Kalkolitik Çağ kültürleri ile ilişkisi olabilecek “Orta Asya Kalkolitik Çağ kültürleri” hakkında bölgede çeşitli tarihlerde araştırmalar yapmış olan arkeolog ve tarihçilerin sunmuş oldukları bilgilerden faydalanılarak böyle bir çalışma yapma gereği duyduk. Bu bağlamda çalışmamızdaki öncelikli hedefimiz, bizi çok yakından ilgilendiren bu coğrafyanın Kalkolitik Çağı’nı daha yakından tanıyıp, bölgenin eski çağı içerisinde Kalkolitik Çağı’nı değerlendirerek, bu dönem hakkında bizleri tatmin edici bilgilere ulaşp, bu bilgileri tüm akademik camiayla paylaşmaktır.

19. yy.’dan günümüze Güney Türkmenistan’da gerçekleştirilen araştırmalar bölgede yayılım göstermiş olan Kalkolitik Çağ kültürünü anlamamızda bizlere yardımcı olmaktadır. Bölgede gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan döneme ait kültürel buluntular, dönem insanının maddi ve manevi kültürel yapısını anlamamıza, ayrıca diğer kültürlerle olan etkileşimi hakkında bizleri yönlendirmeye olanak sağlamaktadır. Buna bağlı olarak bizim bu çalışmamızda ki ikinci amacımız çalıştığımız Güney Türkmenistan Kalkolitik Çağ Kültürü’nün kendi sınırları dışında hangi kültürlerle, ne derecede etkileşim içerisinde olduğunu, bölgedeki yerleşim yerlerinden ele geçirilen buluntuları karşılaştırmak suretiyle ortaya koymak olmuştur.

Yöntem: Bu çalışmaya başlarken öncelikle konuyla ilgili literatür gözden geçirilerek çalışmamıza faydalı olabilecek kaynak taraması gerçekleştirilmiştir. Materyal olarak Güney Türkmenistan’da kazıları yapılmış yerleşim yerlerinin Kalkolitik Çağ tabakalarından elde edilen kültür unsurları araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Bu aşamada başta Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Kırgızistan Milli Kütüphanesi’nden elde etmiş olduğumuz yayınlar kaynakça olarak kullanılmıştır. Elde

ettiğimiz veriler dahilinde bölgede ortaya çıkarılan yerleşim yerleri Erken, Orta ve Geç Kalkolitik Çağ olmak üzere ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca elde ettiğimiz bu verileri daha anlamlı bir görünüme kavuşturmak amacıyla da çalışmamızı, resim, tablo ve çizim gibi çeşitli görsellerle destekledik.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere çalışmamızın ikinci amacı, buluntular ışığında Kalkolitik Çağ Orta Asyası ile dönemdaş Ön Asya Kültürleri'nin etkileşimini ortaya koymaktır. Bu bağlamda İran, Mezopotamya, Anadolu ve Kafkasya bölgelerinde yer alan Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden ele geçirilmiş olan buluntular incelenmiştir. Bilindiği üzere, özellikle Neolitik ve Kalkolitik Çağ'larda bir kültürün diğer bir kültürle etkileşimi öncelikle seramikler üzerinde görülmektedir. Bizde buna dayanarak bu bölgelerin çanak çömlek kültürünü karşılaştırmak suretiyle amacımızı sonuçlandırmaya çalıştık. Tespit ettiğimiz benzerlikleri bölgesel olarak tablolar halinde sunduk. Ayrıca tablolarda gösterdiğimiz benzerliklerin açıklamalarını da metin olarak ortaya koyduk.

Çalıştığımız bölgede yer alan kültür ve yer isimlerinin başlıkları tezimizde Türkçeleştirilerek yazılmıştır. Bununla birlikte başlıkların altında Rusça, Türkmençe ve İngilizce karşılıkları da verilmiştir.

GİRİŞ

Diğer bölgelerdeki benzer yerleşim yerlerinde olduğu gibi Kalkolitik Çağ Orta Asya yerleşimleri de, tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerleşik kavimlerin yaşadıkları belli bir tarihî evreyi nitelendirmektedirler. Bizim çalışma konumuz olan Güney Türkmenistan’da bu dönem yaklaşık olarak MÖ 5000-3000 yılları arasına tarihlenmektedir. Ayrıca bu bölge Orta Asya’nın Kalkolitik Çağ kültürleri içerisinde önemli bir yere sahip olan “Anav Kültürü”¹ nün de yayılım alanı içerisine girmektedir (bk. Harita 1).

Bölgede yapılmış olan eski ve yeni çalışmalar sayesinde Kalkolitik Çağ’da Güney Türkmenistan’da tarımla uğraşan kavimlere ait kültürün gelişim sürecini izleme imkanı olmuştur. Bölgedeki gelişme sürecinin ilk aşamaları bölgenin Neolitik Çağı içerisinde değerlendirilen Ceytun Kültürü ile başlamaktadır. Ceytun Kültürü ile birlikte bölgede ilk defa yerleşik yaşam düzeni hakim olmuş, bununla birlikte tarım ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetler ortaya çıkmıştır. Ceytun Kültürü’nden sonraki evrelerde ise Güney Türkmenistan’da tarımla uğraşan kavimler artık bakırdan yapılmış ürünleri kullanmaya başlamışlardır. Buna istinaden söz konusu kavimler artık Kalkolitik Çağ içerisinde değerlendirilmişlerdir.

Orta Asya’nın güneyinde bulunan Kalkolitik Çağ yerleşimleri çok katmanlı bir yapıya sahip olup, tespit edilen yerleşim yerlerinin sayısı ise oldukça fazladır. Sürekli uygulanan sulamalı tarım alanlarının yakınında bulunan bu yerleşimler, tarlalar planlanırken ve özellikle hafriyat işleri gerçekleştirilirken tahribe uğramışlardır. Tespit edilen 27 tane Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden 19’unun stratigrafisi farklı yöntemlere dayanan kanal açma yoluyla incelenmiştir². İncelenen bu yerleşimlerin kronolojisinin temeli ise stratigrafik sütunlarda yatmaktadır. Bu sütunlar sayesinde kıyaslamalı

¹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 20; V. M. Masson ve N. Y. Merpert, *Eneolit SSSR*, Nauk Yayınları, Moskova 1982, s.9-92; Ayrıntılı bilgi için bakınız; İ. N. Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, *Arheologia SSSR, Svod Arheologicheskikh Istochnikov*, B3-8, Akademi Nauk Yayınları, Leningrad 1969; İ. N. Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, Moskova-Leningrad 1964; İ. N. Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, *Arheologia SSSR, Svod Arheologicheskikh Istochnikov*, B3-8, Akademi Nauk Yayınları, Moskova-Leningrad 1963; V. M. Masson, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yugo-Zapadnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, *Arheologia SSSR, Svod Arheologicheskikh Istochnikov*, B3-8, Akademi Nauk Yayınları, Moskova-Leningrad 1962; V. İ. Sarianidi, “Pomiatniki Poznego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii”, *Svod Arheologicheskikh Istochnikov*, sayı B3-8, Moskova, 1965.

² E. Atagarriev vd., *Pomiatniki Arhitekturi Turkmenistana*, Obshesvo Ohrani Pomiatnikov Istorii i Kulturi Turkmenskoi SSR, Leningrad 1974, s.24.

kronoloji ile arkeolojik malzemelerin evrimi hakkında güvenilir bilgiler sağlanmaktadır. Orta Asya ve Yakın Doğu yerleşimlerine özgü birbiri üzerine kurulan kerpiç yapılar, kültürel tabakaların tespiti için elverişli şartları sağlamaktadırlar. İçerisinde barındırdığı kültürel buluntuları ile birlikte bir yapının kalıntıları bir yapı katını veya başka bir deyişle bir arkeolojik yerleşim yerini oluşturmaktadır. Orta Asya'daki hemen hemen bütün yerleşim yerlerinde söz edilen yapı katlarının kalınlığı 0.5 metredir³. Bazı durumlarda, özellikle derin açmaların yapıldığı kazılar sırasında bunun gibi düzeyler tespit edilememiştir. Bu durumlarda malzemeler kalınlığı 0.5 metre olan mevcut yapı katlarına göre saptanmıştır. Araştırmacılar, buldukları seramikler ile yapı katlarını birleştirerek kendi öznel görüşlerine dayalı tespitlerini yapmışlardır. Her stratigrafik sütun, ilgili yerleşim yerinin ya da yerleşim yeri genişse onun bir parçasının gelişim sürecini göstermektedir. Zira büyük bir yerleşim yerinde eski evlerin yıkılması ile yenilerin inşası her yerde aynı zamanda yapılamamaktadır. Bu da stratigrafik kazılar gerçekleştirilirken ve kanallar açılırken düzeylerin sayısı ile sıralanışını etkilemektedir. Maddi kültürün gelişim süreci net bir şekilde izlenebilen yerleşimde tespit edilen böyle bir stratigrafik durum araştırmacılar için örnek oluşturmaktadır.

Güney Türkmenistan'da yapılan kazılar sayesinde yerleşimlerin bölgelere göre nasıl bölündüğü ortaya konulmuş ve yapı katlarının kronolojisi de belirlenebilmiştir. Bu doğrultuda bölgedeki yerleşim yerlerinin kronolojik durumunu belirlemede; Kuzey Anav, Karatepe, Namazgahtepe ile Göksur gibi büyük yerleşimlerin tabakaları örnek alınmıştır (bk. Tablo 1).

Buna göre, Namazgahtepe yerleşiminde Namazgah I – Namazgah VI⁴ olmak üzere altı adet kültürel ve tarihsel dönem belirlenmiştir; arkeolojik kronolojiye göre ilk üç dönem Kalkolitik Çağ, diğerleri ise Tunç Çağı'na aittir. Buradan hareketle ilk metal aletlerin ortaya çıktığı Namazgah I⁵ dönemi Erken Kalkolitik Çağ ile ilişkilendirilmiş,

³ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.12.

⁴ L. B. Kircho, "Kulturnie Vzaimodeystvia Kak Faktor Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii (Po Materialom Yujnogo Turkmenistana V-III. Tıs. DO.N.E.)", *Vestnik Sank-Petersburgskogo Universiteta*, sayı 3, St. Petersburg 2008, s. 143; E. V. Antanova, "K Probleme Formirovania Baktyrsko-Margianskovo Arheologicheskovo Kompleksa, *KSİA*, sayı 223, Moskova 2009, s.204.

⁵ Frederik T., Hiebert "The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia", *Paléorient*, 2002, vol. 28, no 2. s.34; G. N. Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1965, s.28.

Namazgah II⁶ dönemi Orta Kalkolitik Çağ, Namazgah III⁷ dönemi ise Geç Kalkolitik Çağ'a bağlanmıştır⁸.

Tablo 1: Bölgedeki önemli Kalkolitik Çağ yerleşimlerin tabakalarına göre kronolojisi.

	Batı Bölge (Ahal)			Doğu Bölge (Etek)		
	Anau	Kara Depe	Namazga	Ilgynli	Geoksyur	
GEÇ		Ia	III	III		Geoksyur Dönemi
		Ib			1	
ORTA	II	2	II	II	2	Yalangach Dönemi
		3			3	
		4			4	
		5			5	
					6	
ERKEN	Ib	Açma I XVI-XXVI Tabakaları	I	I	7	Dashlidzhi Dönemi
					8	
					9	
	Ia				10	

Namazga-tepe'nin stratigrafisine göre Namazgah I dönemi seramiklerinde genellikle geometrik biçimli, basit ve parlak tek renkli motifler kullanılmıştır⁹. Sonra gelen Namazgah II döneminde ise formlar ve motifler bakımından önceki dönemden farklı olan ürünler ortaya çıkmıştır¹⁰. Bu malların şekilleri daha belirgindir. Kırmızı ile siyah renkleri içeren motifler, açık bej veya daha nadir kırmızı astarın üzerine işlenmiştir¹¹. Bu sayılan özellikler, Namazga-tepe yerleşimine özgüdür. Fakat bölgedeki başka bir yerleşimde benzer motifli seramikler bulunduğunda Namazgah I tarzlı yerleşim yeri olarak adlandırılmıştır. Şayet Namazga-tepe'den uzak bir mesafede

⁶ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.29; A. İ. Martinov, *Arheologiya*, Vshiaya Shkola, Moskova 2000, s.121; Hiebert, "The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia", s.35.

⁷ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.6; Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.30.

⁸ G. N. Lisitsina, İ. N. Hlopin, V. İ. Sarianidi ve V. M. Masson, "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oazisa" *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1965, s.10; E. V. Antanova, "Shovostvo i Razlichie Antropomorfnoi Plastiki Yujnoi Turkmenii i Mesopotamii v Epohu Eneolita", s.15-20; B. G. Gafurva; B. A. Litviskovo, *Sredniaya Azia v Drevnosti i Srednevekovye*, Nauk Yayınları, Moskova 1977, s.16.

⁹ V. İ. Sarianidi, "Drevnie Svizi Yujnovo Turkmenistana i Severnevo Irana", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 4, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1970, s.26; E. V. Antanova, *Ocherki Kulturi Drevnih Zemledeltsev Prednei i Srednei Azii*, Nauk Yayınları, Moskova 1984, s.134-135.

¹⁰ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.29-30; Fam Li Hiung, "Sostav Glini Raspinnoi Keramiki Rannih Zemledeltsev Yujnovo Turkmenistana" *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1982, s.92-93.

¹¹ Antanova, *Ocherki Kulturi Drevnih Zemledeltsev Prednei i Srednei Azii*, s.135.

bulunan yerleşim yerinde Namazgah I benzeri motifleri içeren seramik tespit edilirse Namazgah I dönemine ait yerleşim yeri olarak adlandırılmıştır¹².

Orta Asya'nın güneyinde yer alan Kalkolitik Çağ yerleşimlerin stratigrafisine bakarak malzeme saptama ile yerleşim yerlerinin tespitine ilişkin yöntemlerin giderek geliştirilmesi sonucunda bölgede bulunan ana yerleşimlerden Anav yerleşiminde Anav IA, Anav IB, Anav II diye adlandırılan üç yerleşim yeri tespit edilmiştir¹³. Kuzey Anav'da yapılan stratigrafik incelemelerde düzeylerin net değişkenliği değil de farklı nesnelerin bulunduğu seviyeler karşılaştırılmıştır. Sonuçta Anav IA, Anav IB ve Anav II olmak üzere üç yapı katı belirlenmiştir. Bunlardan ilk ikisi Erken Kalkolitik Çağ, Anav II tabakası ise Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir.

Bununla birlikte bölgede araştırılan yerleşim yerleri ve bu yerleşimlerde ele geçirilen buluntular incelendiğinde Kalkolitik Çağ Güney Türkmenistan'da yaşayan kavimlerin kültürlerinin bölgelere göre değiştiği de tespit edilmiştir¹⁴. Bu değişiklikler gerçek etnografik özellikleri de göstermektedirler. Bu etnografik özelliklere göre Güney Türkmenistan bölgesi Erken Kalkolitik Çağ'dan itibaren dört büyük bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerin sınırları, günümüz sulama alanlarına denk gelmektedir. Batıdaki bölgenin sınırları, Kızıl Arvat'tan Anav-Gyaurs'a kadar uzanmaktadır. Bu bölgedeki yerleşim yerlerinin yüzölçümü 1 hektarı aşmayacak kadar küçüktür. Geoktepe'nin yanındaki Tilkitepe, Erik Kala'nın yanındaki Ekintep, İzgant'ın yanındaki Taşlıtepe, Aşkabat'ın yanındaki Aktepe, Aşkabat'tan kuzeye doğru 18 km uzaklıktaki Ovodantepe ile Kuzey Anav bu bölge sınırları içerisinde bulunan yerleşimlerdir. Merkez bölge, Gyaurs ile Duşak'ın arasında yer almaktadır¹⁵. Burada bulunan yerleşim yerlerinin hemen hemen hepsi ana kaynakları Kopet Dağları'ndan başlayan büyük akarsuların üzerindedir¹⁶. Buna bağlı olarak yerleşim yerleride genellikle büyük hacimlidirler. Bu bölge sınırları içerisinde, Artık'ın yanındaki Karatepe, Kauşut'un yanındaki Karatepe, Kaahka ile Yassitepe'nin yanındaki Namazgahtepe ve Arman Sagat'ın yanındaki Sarmançatepe, Duşak'ın yanında Yassı veya Ulug Depe yerleşimleri bulunmaktadır¹⁷. Doğu bölgede

¹² Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.6.

¹³ Hiebert, "The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia", s.18.

¹⁴ V. İ. Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppy Pomiatnikov Kulturu Anau", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1960, s.141.

¹⁵ Sarianidi, "Drevnie Sviazi Yujnovo Turkmenistana i Severnevo Irana", s.24; Atagariev vd., *Pomiatniki Arhitekturi Turkmenistana*, s.24.

¹⁶ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.27.

¹⁷ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.28.

bulunan yerleşim yerleri de merkez bölgedeki yerleşim yerleri gibi kapladıkları alan bakımından yine büyük hacimlidirler. Bölgedeki yerleşimler özellikle günümüz Çaaça ile Meana köylerinin etrafında toplanmışlardır¹⁸. Bu bölgedeki en önemli yerleşim yerleri Çaaça'nın yanındaki Yılğınlitepe ve Meana köyünün yanındaki Altıntepe¹⁹ yerleşimleridir²⁰. Bu iki yerleşim yerinin haricinde Meana'nın yanındaki Boncuklutepe'de yine doğu yerleşimleri arasına girmektedir. Göksur grubu²¹ olarak adlandırılan dördüncü grup Tecen şehrinden doğuya doğru 25 km'lik uzaklıkta ve Tecen nehrinin eski başına doğru yerleşmektedirler²². Bu gruba mensup dokuz yerleşim bulunmaktadır; Göksur 1, Aynatepe, Akçatepe, Yalangaçtepe, Göksur 7, Göksur 9, Dashlıdıdepe, Mullalitepe, Çontepe²³ (Bkz. Harita 2).

Yerleşimlerin çoğu oval şeklindedir. Yüzölçümüne göre yerleşimler üç tipe ayrılmaktadır: 0,1 hektardan 2 hektara kadar, 4 hektardan 12 hektara kadar ve 20 hektardan fazla olanlar. Yapıların yüzölçümü ise yerleşimin boyutlarına bağlıdır. Mesela, küçük boyutlu Taşlıcatepe²⁴ yerleşiminde yapılar da küçüktür. Genel olarak yapıların tek odalı ve çok odalı olmak üzere iki tipi tespit edilmiştir. Çok odalı olanlarda görülen tasarım yöntemler ile esas eksenler, bu yapıların karmaşık bir kompleks halinde kurulduğuna dair düşünceleri yaratmaktadır. Tek odalı yapılar dikdörtgen veya kare ve oval veya yuvarlak olmak üzere iki esas alt tipe ayrılmaktadır. Ayrıca yerleşim yerlerinde ibadet amaçlı kullanılan yapılar da tespit edilmiştir. Bunlar da birinci alt tipe girmektedir.

¹⁸ Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppy Pomiatnikov Kulturu Anau", s.141; Atagarriev vd., Pomiatniki Arhitekturi Turkmenistana, 1974, s.24.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bz.; T. A. Sharovskaya, "Tipologo-Tehnologicheskiiy Analiz Priaslist i Na verskiy Epohi Eneolita iz Posileniya Altyn Depe", (Ed. V. M. Masson), *Petersburskaya Trasogolicheskaya Shkola i İzuchenie Drevnih Kultur Evrazii*, (ss. 319-322), İnstitut İstorii Materialnoi Kulturi Rasiskoi Akademi Nauk, S. Peterburg 2003.; A. N. Usachuk, "Osnovnie Etapı Razvitiya Tehnologii Gonçortsvo Altyn Depe", V. M. Masson (Ed.), *Petersburskaya Trasogolicheskaya Shkola i İzuchenie Drevnih Kultur Evrazii*, , İnstitut İstorii Materialnoi Kulturi Rasiskoi Akademi Nauk, S. Peterburg 2003, s.177-191.

²⁰ V. M. Masson, "Sredniyaya Azia i Iran v III Tsyacheletii do Nashei Eri", *Isledovania Pamiatnikov Epohi Eneolita i Bronzi, KSİA*, sayı 93, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.17.

²¹ Lisitsina vd., "İtogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo İzucheniya Geoksyurskovo Oaziza", s.9; Haide Moayyeri, "Drevniy Merv i İstoricheskiy Merv", G. Azmun (Ed.), *Merv-Name (Kniga o Merve)*, Kulturniy Sentr Posoltsvo IRI v Turkmenistana, Aşkabat 2003, s.17.

²² G. N. Lisitsina, "Osnovnie Chorti Paleogeografii Geoksyurskovo Oaziza" *KSİA*, Sayı: 93, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.70; N. N. Terehova, "Metalloobrabotka na Eneoliticheskom Poselenii Geoksyur", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1974, s.167; O. V. Perzashkevich, "O Nekotorih Aspektah İstorii Yujnoi Azii (V-III do n.e)", *BDU:nauk*, sayı 5, Minsk 2010, s.176.

²³ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.5.

²⁴ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15-16

Genel olarak yerleşim yerlerinde ele geçirilen buluntular arasında seramikler birinci sırayı almaktadır. Kap formları sınıflandırılırken her şeyden evvel kapların hacimleri göz önünde bulundurulmuştur; ilk sınıfa koni veya silindire yakın kaplar dahil edilmiştir. Bu sınıf çerçevesinde kâse ile çanaklar ele alınmıştır. Kâseler incelenirken onların yükseklik ile çap oranı (0,5'e kadar) esas alınmıştır. Söz konusu oranların şekillerine koni, yarı küresel, küresel, çift koni ve silindir kâseler girmektedir. Çanak ile kupa bardaklar, yükseklik ile çap oranına (0,5'e kadar) göre belirlenmiştir. İkinci sınıfa çift koni veya koni ile silindir olarak değerlendirilen çömlekler dahil edilmiştir. Çömlekler 1'den fazla olan yükseklik ile çap oranına göre belirlenmiştir. Üçüncü sınıfa üç koni veya iki koni ile silindirden oluşan kaplar dahil edilmiştir. Bu kaplar sürahi diye adlandırılmıştır. Orta Asya'daki kalkolitik yerleşim yerlerinde hemen hemen hiç rastlanmamaktadır²⁵.

Motifler tasnif edilirken ise parmaklık, kenar, tek taraflı ve çift taraflı motif gibi kavramlar kullanılmıştır. Kenarlarda bir eksen, parmaklıkta ise yatay ve dikey olmak üzere iki eksen bulunmaktadır. Çift taraflı motiflerde iki renk kullanılmıştır. Çift taraflı motiflerin ortaya çıkması iki taraflı yüzeylerden kaynaklanabilmektedir. Motif unsurlarının sınıflandırılması, bu unsurların motifler ile kompozisyon şemasıyla kıyaslanması gibi konular pek ele alınmamıştır²⁶.

Seramikler dışında yerleşimlerde insan biçimli pişmiş topraktan yapılmış heykelcikler bulunmuştur. Bu heykelcikler ifade edilen insanların duruşlarına, yani heykel türüne göre sınıflandırılmıştır. Söz konusu heykelciklerin dört türü belirlenmiştir; birinci tür; ayakta duran kadın tasviridir. Bu türün iki varyantı vardır. Birincisine ait heykelciklerde kadının büyük göğsü ile kolları tasvir edilmiştir. İkinci tür heykelciklerde kadının vücut parçaları gösterilmemektedir. İkinci tür; oturan kadın tasviridir. Bu türün iki varyantı vardır. Birincisine ait heykelciklerde kadının kolları tasvir edilmiştir. İkinci tür heykelciklerde ise kadının omuzlarına geçen göğüsleri gösterilmiştir. Üçüncü tip; oturan ince belli ve uzun bacaklı kadın tasviridir. Bu türün de kadının göğsü ile kollarının bulunup bulunmadığına göre ayrılan iki esas varyantı

²⁵ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.15.

²⁶ Masson, "Pomiatniki Razvityago Eneolita Yugo-Zapadnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.5; Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.15.

mevcuttur. Dördüncü tip heykelciklerde ise ayakta duran veya oturan erkek tasvir edilmiştir²⁷.

Bunların dışında pişmiş topraktan yapılan baştan sona kadar delikli ağırşaklar da ele geçirilen buluntular arasında öne çıkmaktadır. Bu ağırşakların yarı küresel ve temeli bazen kesilmiş kesik koni biçimli olmak üzere iki türü mevcuttur. Ayrıca deliği baştan sona kadar olmayan ürünlerde mevcuttur. Bunlar ‘baş’ olarak isimlendirilmektedir. Bu başlar, küre, kesik koni veya çift koni şeklindedir²⁸.

²⁷ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.22; Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.15.

²⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.15.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BÖLGESİNİN DURUMU

1.1. BÖLGEDEKİ ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ

1886 yılında bugünkü Türkmenistan'ın başkenti olan Aşkabat'ın 12 km. doğusunda yüksek bir tepe üzerinde yer alan Anav Köyü, Trans-Hazar bölgesinin başkanı General A. V. Kamorov'un dikkatini çekmiştir²⁹. General Kamorov daha önce Kuzey Karadeniz ve Kuzey Kafkasya'da zengin kraliyet mezarlarından çıkarılan hazineleri düşünerek yerleşim yerinde ilk kazı çalışmalarını başlattı. Fakat kazılardan çıkarılan malzemeler onun düşündüğü gibi zengin kral mezarlarından çıkarılan buluntular değildi. Kazı çalışmaları General Kamorov'un istediği sonuçları vermese de ortaya çıkarılan garip renkli desenlerle kilden yapılmış çanak-çömlek parçaları, taştan yapılmış aletler ve kemik parçaları bölgede yerleşik yaşamın izlerini göstermesi bakımından önemli bir yer teşkil etmekteydi. Ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular Trans-Hazar Bölgesi eserlerinin genel incelemesi kapsamına alındı³⁰.

1903 yılında Türkistan bölgesi, merkezi Washington'da yer alan Kornegi Enstitüsü'nden Amerikalı jeolog R. Pumpelly tarafından ziyaret edilerek³¹, General Kamorov tarafından açılan çukurlardan elde edilen malzemelerden az sayıda boyalı çanak-çömlek örnekleri toplandı. Pumpelly ertesi yıl imparatorluk arkeoloji listesini elde ettikten sonra bölgede arkeolojik anlamda ilk kazı çalışmalarını başlattı³². R. Pumpelly'in kendisi arkeolog olmadığından, bölgedeki arkeolojik keşiflere, ünlü Alman arkeolog G. Schmit katıldı; yabancı arkeologların bölgedeki çalışmalarını izlemek içinde o sırada Semerkant'ta kazı çalışmalarını yürüten V. V. Bartold görevlendirildi.³³

²⁹ K. Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, Akademi Nauk Yayınları, Aşkabat 1987, s.7-9, Moayyeri, "Drevniy Merv i Istoricheskiy Merv", s.12; V. M. Masson, "Izucheniye Osedlozemledelcheskih Poseleniy v Yujnom Turkmenistane", *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1978, s.547.

³⁰ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, s.3

³¹ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.27; V. M. Masson, "Djejtun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobsheniye o Rabotah 1955 g.)", *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1957, s.145; E. Atagarriev ve O. Berdiev, "Arheologicheskoe Izucheniye Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti", *Sovietstkaia Arheologiya*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1967, s.124; V. M. Masson, *Pervie Svilizatsii*, Nauk Yayınları, Leningrat 1989, s.142.

³² A. K. Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, Evropeyskiy Dom Yayınları, St. Petersburg 2006, s.8; G. F. Vernatskiy, *Drevniy Rus*, Lean, Agraf, Moskova 2004, s.24; Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, s.3.

³³ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.14.

R. Pumpelly ve G. Schmit tarafından gerçekleştirilen bu ilk arkeolojik araştırmalar ilk etapta büyük hacimli ve ayrıntılı arkeolojik tekniklerle yapılmadı. Kazı çalışmalarının başlangıcında ilk iş olarak General Kamorov tarafından Anav³⁴ Köyünün'nün kuzey yamacında açılan çukurlar temizlendi. Daha sonra kazı alanının giriş kısmı yatay çukurlar açılmak süratiyle kolonlarla desteklenerek oluşturuldu.³⁵ Bundan sonra Anav Köyünün'nün bulunduğu tepenin kuzey yamacı boyunca çeşitli boyutlarda arkeolojik çukurlar açılmak suretiyle kazı çalışmaları devam etti. Aynı şekilde kazı çalışmaları tepenin güney kısmında da gerçekleştirildi³⁶.

R. Pumpelly tarafından gerçekleştirilen bu arkeolojik araştırmalardan sonra Anav köyü çok uzun zaman boyunca Orta Asya'nın güneyinde bilinen tek tarih öncesi yerleşik tarım köyü olarak literatürde kalmıştır. Bu tarihten yaklaşık yirmi yıl sonra kültüre ait diğer yerleşimler tekrar arkeologların dikkatini çekmeyi başardı. 1926 yılında kendisi sulama sistemi uzmanı olan D. D. Bukuviç³⁷ tarafından kültürün önemli yerleşim yerlerinden bir tanesi olan Namazgahtepe'nin 1 km²'lik alanı detaylı olarak incelendi. Bu tarihten iki yıl sonra 1928 yılına gelindiğinde Orta Asya'daki eski yerleşim yerleri ve sanatsal abidelerin korunması amacıyla kurulan Orta Asya Arkeoloji Komitesi'nin kararıyla A. A. Semenov Güney Doğu Türkmenistan topraklarında bir dizi incelemeler gerçekleştirdi. Araştırması gerçekleştirilen yerleşimler; Kaahka bölgesinde Namazgahtepe³⁸, Duşaka bölgesinde Yassitepe ve Ulug-Depe, Meana bölgesinde Altintepe³⁹, Çaaça bölgesinde Ilgınlı-Depe olmuştur. Fakat A. A. Semenov o tarihte daha çok islami eserler üzerine yoğunlaştığı için bu tepeleri herhangi bir tarihsel yorumlama yapmadan sadece isim olarak nitelendirdi⁴⁰.

³⁴ V. M. Masson, "Izuchenie Eneolita i Bronzovogo veka Srednei Azii", *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 4, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1957, s.44-45.

³⁵ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.9-13.

³⁶ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, s.4.

³⁷ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.145; Atagarriev ve Berdiev, "Arheologicheskoe Izuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti", s.125.

³⁸ D. A. Avdusin, *Arheologia SSSR, Vshaiya Shokola Yayınları*, Moskova 1977, s.70-71; L. B. Kircho, "Metallicheskie Izdeliya Epohu Eneolita i Bronzi Altyn Depe", *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1980, s.159.

³⁹ V. M. Masson, *Ekonomika i Sotsialniy Stroi Drevnih Obshestv (v svete dannih arheologii)*, Akademi Nauk Yayınları, Leningrad 1976, s.145.

⁴⁰ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, s.4.

1930 yılına gelindiğinde Güney Türkmenistan'ın tarih öncesi yerleşik tarım kültürleri Aşkabatlı arkeolog A. A. Maruşenko tarafından inceleme altına alındı⁴¹. Maruşenko 30 yıl içerisinde bölgedeki birçok tarih öncesi yerleşimlerin keşfini gerçekleştirdi ve bu yerleşimlerin yüzey araştırmalarını gerçekleştirdi.⁴² Ne yazık ki tarih öncesi yerleşik tarım kültürlerinin gelişimi hakkında kısa ve genel hatlarıyla ele aldığı makalesinin haricinde onun bölgede yapmış olduğu araştırmaları yayımlanmadı⁴³.

Daha sonra 10 yıl içerisinde Güney Türkmenistan'daki tarih öncesi yerleşik tarım kültürlerinin incelenmesi adına gerçekleştirilen faaliyetleri iki kuruluş üstlenmiştir; bunlar Tarih Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü ve Güney Türkmenistan Arkeolojik Kompleks Keşifleri (YUTAKE)⁴⁴. Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi başkanlığında oluşturulan bu grup 1952⁴⁵ yılında yoğun bir şekilde bölgedeki araştırmalarına başladı. Sırasıyla Çopan-Depe, Kuzey Anav, Yassitepe, Altıntepe ve Yılğınlitepe'de kazı çalışmaları başlatılarak yerleşim yerlerinde çeşitli ebatlarda hendek ve stratigrafik çukurlar açıldı. Oluşturulan bu grup aynı zamanda Kopet Dağı'nın⁴⁶ kuzey batı eteklerinde çeşitli boyutlarda yüzey araştırmaları gerçekleştirerek Aşkabat bölgesindeki Aktepe kazılarını da tekrar başlattı⁴⁷.

1949 yılında on dört farklı birime ayrılan YUTAKE arkeoloji grubu sistematik olarak bölgedeki tarih öncesi yerleşik tarım kültürlerini incelemeye aldı. Grubun yapmış olduğu ilk araştırmalar bölgenin önemli yerleşimlerinden biri olan Namazgahtepe'de oldu⁴⁸. Yerleşim yerinin 500 m²'lik alanında başlatılan arkeolojik kazılarda ilk olarak yerleşim yerindeki yapı katlarını tespit etmek amacıyla altı metre derinliğe kadar stratigrafik çukurlar açıldı. Bu çalışmalar neticesinde Namazgah V ve IV yapı katları tespit edildi⁴⁹.

⁴¹ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.15; Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.8.

⁴² Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.145.

⁴³ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppya Posileniy Epohu Eneolita*, s.4.

⁴⁴ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.16; V. İ. Sarianidi ve Z. İ. Usmanova, "Yujno Turkmenistanskoy Arheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii Dvadsat Let", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1967, s.314.

⁴⁵ V. M. Masson, *Kulturogenez Drevnei Sentralnoi Azii*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2006, s.10; Moayyeri, "Drevniy Merv i Istoricheskiy Merv", s.13.

⁴⁶ Hiebert, "The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia", s.25-27.

⁴⁷ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppya Posileniy Epohu Eneolita*, s.5.

⁴⁸ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.17; Masson, *Pervie Svilizatsii*, s.142.

⁴⁹ İ. N. Hlopin,, *Geoksyurskaya Gruppya Posileniy Epohu Eneolita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova-Leningrad 1964, s.5.

1952 yılında YUTAKE gurubunun başına B. A. Kuftin'in⁵⁰ geçmesiyle birlikte sırayla bölgenin Neolitik Çağı içerisinde değerlendirilen Ceytun yerleşimi, Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden Sarmança-Depe, Karatepe ve Namazgahtepe⁵¹ yerleşimlerinde stratigrafik çukurlar açıldı;⁵² Yassitepe ve Namazgahtepe yerleşimleri sabit kazı alanı haline getirildi. Bu dönemde Aşkabat'tan batıya doğru Meana ve Tedjen'e kadar olan bölgede 20 adet yerleşim yerinde araştırmalar gerçekleştirildi⁵³.

1953 yılına gelindiğinde B. A. Kuftin'in bölgedeki çalışmaları kesintiye uğradı. Bu tarihten iki yıl sonra 1955 yılı sonbaharında YUTAKE arkeolojik kazı gurubu V. M. Masson⁵⁴ başkanlığında, bölgedeki önemli arkeolojik kazılarla tanınan B. İ. Sarianidi ve İ. N. Hlopin bölgedeki arkeolojik araştırmalara devam ettiler. V. M. Masson ilk ön raporunda bölgede yapılacak araştırmalar için geniş kapsamlı bir program hazırladı. Hazırlanan bu programa göre özellikle Neolitik Çağdan (Ceytun Yerleşimi) Kalkolitik Çağ Namazgah III dönemine kadar olan yerleşimlerin araştırılması kararı alınmıştır. Bu plan çerçevesinde yapılan ilk iş yapı katlarını tespit etmek içim stratigrafik çukurlar açmak olmuştur. İkinci iş olarak, toplumun sosyal ve ekonomik yapısını göstermesi bakımından farklı zaman ve alanlarda kurulmuş olan yerleşim yerlerindeki yaşam alanları tespit edildi⁵⁵.

1955 yılından 1962 yılına kadar bölgedeki arkeolojik kazılar⁵⁶, yapılan plan dahilinde; bölgenin Neolitik çağını temsil eden Ceytun yerleşiminin 2500 m² lik alanı⁵⁷, Gouksur vadisi⁵⁸ boyunca yer alan yerleşimlerden Taşlıcatepe; Karatepe⁵⁹ dışında 500

⁵⁰ Lisitsina, Oroschaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.27.; Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.18; Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.145; V. İ. Sarianidi ve İ. N. Hlopin, "Arheologia Turkmenskoi SSR (Obzor Statei v izvestiah AN TSSR za 1951-1959 gg.)", *Sovetskaya Arheologia*, sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.262; V. M. Masson, "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilili domof u rannezemledelcheskih plemen)", *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.157; Atagariev ve Berdiev, "Arheologicheskoe Izuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti", s.134.

⁵¹ A. Y. Shetenko, "Arheologicheskie Kompleksi Epohi Poznei Bronzi Yujnovo Turkmenistana (Po materialam Namazga Depe)" *Arheologicheskie Vesti*, sayı 9, St. Petersburg 2002, s.51; Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.17.

⁵² V. M. Masson, "Novie Dannii o Djeytune i Kara Depe", *Sovetskaya Arheologiya*, Sayı: 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.157.

⁵³ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, s.5-6.

⁵⁴ Masson, "Novie Dannii o Djeytune i Kara Depe", s.157.

⁵⁵ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, s.7.

⁵⁶ V. M. Masson, "Izuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", *KSİA*, sayı 73, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1959, s.73; Sarianidi ve Hlopin, "Arheologia Turkmenskoi SSR (Obzor Statei v izvestiah AN TSSR za 1951-1959 gg.)", s.263-264; Masson, "Novie Dannii o Djeytune i Kara Depe", s.157.

⁵⁷ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.145.

⁵⁸ Sarianidi ve Usmanova, "Yujno Turkmenistanskoy Arheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii Dvadsat Let", s.315; Atagariev ve Berdiev, "Arheologicheskoe Izuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti", s.133;

m²'lik alan içerisinde yer alan bölgedeki tüm yerleşimler tamamen ortaya çıkarılmıştır; Yalangaçtepe⁶⁰ yerleşiminde iki tane derinlemesine stratigrafik çukur açılarak yaklaşık 700 m²'lik yerleşim sahasının tamamı ortaya çıkarılmıştır; Mullalıtepe yerleşiminde 2000 m²'lik alan üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda yerleşim yerinin üst yapı katı ortaya çıkarılmıştır; Akçatepe yerleşiminin 400 m²'lik alanında yapılan çalışmalar sonucunda yerleşim yerinin üst tabakası ortaya çıkarıldı; Aynatepe'nin 800 m²'lik alanında yapılan çalışmalarla yerleşim yerinin üst yapı katıyla birlikte ikinci ve üçüncü yapı katları tespit edildi (1961 yılı); Göksur 7 yerleşiminin 200 m²'lik alanında yapılan çalışmalar sonucunda yerleşim yerinin en üst yapı katında birkaç tane oda tespit edilmiştir (1961 yılı); Göksur 9 yerleşimin 900 m²'lik alanında yapılan çalışmalar sonucunda yerleşim yerinin en üst yapı katı ortaya çıkarılmıştır; Göksur 1⁶¹ yerleşiminde iki adet kazı çalışması yürütülerek yerleşim yerinin 1500 m²'lik alanı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca yerleşim yerinde stratigrafik çukurlar açılmak suretiyle yerleşim yerindeki yapı katları tespit edildi; bölgedeki diğer bir kalkolitik çağ yerleşimi olan Çongtepe yerleşiminin 500 m²'lik alanında yapılan çalışmalar neticesinde yerleşim yerinin üst tabakası açıldı; stratigrafik çukurlar açılmak suretiyle yerleşim yerindeki yapı katları tespit edildi; Karatepe yerleşiminin 6000 m²'lik alanında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda yerleşim yerinin üst tabakasının büyük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca yerleşim yerinde beş yapı katı seviyesinde stratigrafik çukurlar açılmıştır⁶².

Bölgede sabit kazı çalışmalarına ek olarak yabancı ve yerel arkeologlar tarafından büyük boyutlu yüzey araştırmaları gerçekleştirildi. Yüzey araştırmalarında ele geçirilen malzemeler incelemeye alındı. Araştırmalar sırasında Göksur vadisindeki yerleşimlere ek olarak Hapuztepe yerleşimi de tespit edildi. Bu yerleşim yerinin de tespit edilmesiyle birlikte bölgedeki yerleşim yeri sayısı 14'e ulaşmış oldu. Sekiz yıl içerisinde 11 adet eskiçağ yerleşimi tespit edilerek toplam 15.000 m²'lik bir yerleşim alanı arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmış oldu⁶³.

Terehova, "Metalloobrabotka na Eneoliticheskom Poselenii Geoksyur", s.167-178; Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.15.

⁵⁹ Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.8.

⁶⁰ Moayyeri, "Drevniy Merv i Istoricheskiy Merv", s.18.

⁶¹ Terehova, "Metalloobrabotka na Eneoliticheskom Poselenii Geoksyur", s.167.

⁶² Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.7-8; Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.10-11.

⁶³ Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.8.

Bu çalışmalar sonucunda Güney Türkmenistan'daki tarih öncesi yerleşik tarım toplulukları tarihinin bazı temel sorularının cevapları da açıklığa kavuşmuş oldu; özellikle Tedjen Deltası ve Göksur Vadisi⁶⁴ boyunca ortaya çıkarılan eskiçağ yerleşim alanları, o dönemin yaşam dinamikleri, ekonomik yapısı, sosyal yapısı ve manevi kültürleri hakkında yorumlar yapmamıza olanak sağlamış oldu. Ayrıca bölgede gerçekleştirilen bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan yerleşim yerleri sayesinde bölgedeki Kalkolitik Çağ yerleşimlerinin yerel özellikleri tespit edilerek Güney Türkmenistan'daki kalkolitik çağ yerleşimlerini bölgesel olarak ayırmamıza da olanak sağlamış oldu. Buna göre; Güney Türkmenistan'daki Kalkolitik Çağ yerleşimlerini dört temel bölgeye ayırabiliriz; 1)- Kopet Dağı eteklerinde yer alan yerleşimler; 2)- Kızıl-Avrat'tan Anav'ya kadar olan bölgede yer alan yerleşimler; 3)- Anav'dan Duşaka'ya kadar olan yerleşimler; 4)- Duşaka'dan Serahs ve Göksur Vadisi boyunca yer alan yerleşimler⁶⁵.

1.2. BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI

Anav Kültürü'nün yayılım alanı olan Güney Türkmenistan'ın tarihi coğrafyasına girmeden önce, Türkmenistan Cumhuriyeti hakkında genel bilgileri paylaşmakta ve ülkenin coğrafi durumu üzerinde durmakta yarar vardır.

27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan Cumhuriyeti, 53-66 doğu boylamı ile 36-43 kuzey enlemleri arasında yer almaktadır ve yüz ölçümü 488,1 bin kilometrekaredir. Batısında Hazar denizi, doğusunda ve kuzeydoğusunda Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde İran ve güneydoğusunda Afganistan ile sınırı bulunmaktadır. Başkenti Aşkabat şehridir.

Türkmenistan 5 vilayetten oluşmaktadır. Bunlar: Ahal, Balkan, Daşhovuz, Mari ve Lebap'tır. Türkmenistan'da 14 şehir ve 21 kasaba mevcuttur. Ülkede hayvancılık oldukça iyi gelişmiştir. Kendilerine yetecek derecede tarım da mevcuttur. Türkmenistan'da en çok pamuk ve buğday yetiştiriliyor. Türkmenistan yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Özellikle doğal gaz ve petrol oldukça

⁶⁴ Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oaziza", s.9; Hiebert, "The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia", s.35.

⁶⁵ Hlopin, Geoksyurskaya Gruppya Posileniy Epohu Eneolita, s.9.

fazladır. Petrol ağırlıklı olarak ülkenin batı bölgelerinde çıkarılır. Ülkenin sanayi alanı da gün geçtikçe gelişmektedir.

Türkmenistan Asya'nın iç kesimlerinde yer aldığı için tam bir kara iklimine sahiptir. Türkmenistan'ın yaklaşık 4/5'i çöl karakterindedir. Çöl haricinde kalan ve toplamın %20'sini oluşturan toprakların %3'ünü ekilebilir alanlar, %63'ünü çayır ve otlaklar, %8'ini ormanlar ve %26'sını diğer alanlar oluşturmaktadır.⁶⁶ Yağışlar oldukça az olup, en çok olduğu ay Mayıs ayıdır ve umumiyetle dağlık ve yaylalık yerlere yağış düşer. Ülkenin kuraklığını Tecen ve Murgap nehirleriyle Amuderya Nehri'nin %20 suyunu alan Karakum Kanalı'nın⁶⁷ suları giderir⁶⁸. Türkmenistan'ın en önemli nehirleri Ceyhun, Murgap, Tecen ve Etrek'tir. Büyük nehirlerin hiçbirinin başlangıç noktası Türkmenistan'da değildir. Sarıgamyş ülkenin en büyük ve en önemli gölüdür.

Türkmenistan topoğrafik olarak çukur bir arazi üzerinde bulunmaktadır. Ülkenin %95'lik kısmında yüzey şekilleri genelde düz olup, denizden yükseklik 150-300 metre civarındadır. Türkmenistan ikliminin genel karakterini okyanuslara uzaklığı ve etrafının yüksek dağlarla çevrilmiş olması belirlemektedir. Bu yeryüzü şekillerinin bir sonucu olarak meteorolojik hareketler hem günlük hem de yıllık olarak büyük değişimler göstermekte ve tipik bir karasal iklim hüküm sürmektedir. Haziran-Eylül ayları arasında ortalama +40 derecenin üzerinde iken, kış aylarında -4 ila +6 derece arasında değişmektedir⁶⁹. Türkmenistan ikliminin sertliği tarihi süreçte bölgede yaşanan iklim değişimi sayesinde ortaya çıkmıştır.

Neolitik Çağ'dan itibaren Ceyhun nehrinin yatak değiştirmeye başlaması, Hazar Denizi seviyesinin değişmesi Türkmenistan ikliminin değişmesinde önemli rol oynamıştır⁷⁰. Bilim adamları arasında tarihçi Barthold Ceyhun Nehri'nin eski devirlerde Hazar Denizi'ne döküldüğünü ortaya koymuştur⁷¹. Bu iklim değişikliğinin nedenlerine Aral Gölü'nün kurumaya başlamasını da ekleyebiliriz.

⁶⁶ Mustafa Ökmen, "Türkmenistan'da Çevre Sorunları", *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, c. 7, Sayı: 2, Yaz 2001, s. 236.

⁶⁷ Karakum Kanalı 1950 yılında yapılmaya başlamıştır. Kanal Türkmenistan'daki Ceyhun, Murgab, Tecen v.d. nehirlerin sularını birbirlerine bağlayarak ülkenin çöllü bölgelerine hayat vermektedir. Karakum Kanalı dünyanın en büyük ikinci sulama ve taşımacılık kanalıdır ve kanalın uzunluğu 880 km'yi bulmaktadır.

⁶⁸ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1996, s. 329.

⁶⁹ Mehmet Kara, "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 14, Güz 2002, s. 238.

⁷⁰ *Turkmenistan. Sostoyanie Biologičeskogo Raznoobraziya. Obzor*, Aşhabad 2002, s. 25.

⁷¹ V. V. Barthold, *Raboti Po İstoričeskoy Geografii: Vostočnaya Literatura Yay.*, Moskova 2002, s. 248-252.

Türkmenistan'ın en yüksek yeri Kugitan dağındaki Ayrıbaba dağ zirvesidir. Ayrıbaba'nın denizden yüksekliği 3139 metredir. Ülkenin en alçak yeri ise Karakum'da bulunan Akcakay Çukuru'dur. Akcakay'ın alçaklığı deniz seviyesinden -81 metredir⁷².

Ülkenin iklimine has kendi florası, canlı çeşitleri mevcuttur. 2000'li yıllarda yapılan incelemelere göre, Türkmenistan'da 20 binden fazla canlı, 7064 çeşit bitki ve 13 bin civarında omurgalı ve omurgasızlar yaşıyor⁷³. Türkmenistan hakkında kısaca genel bilgileri paylaştıktan sonra, tez konumuzun ana coğrafyası olan Türkmenistan'ın güneyine geçiş yapabiliriz.

Tez konumuza dahil olan Türkmenistan'ın güneyi, ülkenin en verimli ve nüfus olarak da en kalabalık olan bölgesidir. Türkmenlerin dünyaca ünlü Ahal Tekin atının anavatanı bu bölgedir. Türkmenistan'ın en önemli sanayi kuruluşları bu bölgede kurulmuştur ve ülke başkenti de burada bulunmaktadır. Ülkenin en önemli dağı olan Kopet Dağı bölgenin güney sınırını oluşturmakta ve dağın yamaçları en eski devirlerden günümüze kadar insan topluluklarının yaşadığı bölge olarak bilinmektedir. Bölgede kış kısa ve sert olurken, yaz uzun ve sıcak geçmektedir.

Türkmenistan'ın güneyi, tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli adlar ile anılan coğrafi bölgelerin içinde gösterilmiştir. Türk halklarının güneyi ve güneybatısında yaşayan Farslar, Türklerin yaşadığı bu coğrafyayı Turan diye adlandırmışlardır. Türk boylarının Kopet Dağı'nın kuzey yamaçlarına kadar ulaşması ile buralar da Turan coğrafyasının bir parçası olmuştur. IX. yüzyılda Turan tabiri yerine Farslar tarafından Türkistan tabiri kullanılmaya başlandı. XVI.-XVII. yüzyıllarda bu tabir oldukça yaygınlaştı ve Farsların gözünde Türkistan coğrafyasının sınırları Hazar Denizi, Kopet Dağı ve Hindukuş Dağları'na kadar genişledi. Çarlık Rusyası bölgeyi keşfettikten sonra buralara geniş anlamda Orta Asya, dar anlamda Batı Türkistan, Büyük Buhara demeye başladı. Çarlık Rusyası bölgeyi işgal ettikten sonra, buraları Zakaspiyskiy İli'ne (Oblast) dahil etti. 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Cumhuriyeti kuruldu ve Türkmenler 1991 yılında bağımsız devlet oldular. Günümüzde Orta Asya tabiri ile birlikte Merkezi Asya tabiri de kullanılmaktadır⁷⁴.

⁷² *Turkmenistan. Sostoyanie Biologičeskogo Raznoobraziya*, s. 9.

⁷³ Türkmenistan'ın florası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bz.; *Turkmenistan. Sostoyanie Biologičeskogo Raznoobraziya*, s. 37-49).

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bz.; Z. A. Djandosova, *Geografiya Tsentral'noy Azii*, Saint Petersburg Üniversitesi Yay., St. Petersburg 2005, s. 1-9; Ş. S. Kamoliddin, *Drevnetyurkskaya Toponimiya Sredney Azii*, Şark Yay., Taşkent 2006, s.

Tarih öncesi dönemden günümüze kadar bölgede hem coğrafi, hemde bu bölgede yaşamış insan toplulukları sayesinde kültürel anlamda önemli değişiklikler söz konusu olmuştur.

MÖ 7. yüzyıllarda bölgede yumşak ve yağışlı iklim hakimdi ve bu durum bölgede ziraatın gelişmesine olanak sağlamıştır⁷⁵. MÖ 6. yüzyıllarda günümüz Türkmenistan topraklarını Farsların Ahemeniş İmparatorluğu işgal etmiştir. Elkentepe ve Hosrov Kala harabeleri bölgedeki o devirden kalan eserlerin öne çıkanlarıdır⁷⁶.

MÖ 4. yüzyılda günümüz Türkmenistan topraklarına Büyük İskender'in askerleri gelmiştir. Daha o devirlerde Türkmenistan'ın güneyinde ahali hayvanları evcilleştirmeye, yerleşik düzene geçmeye ve buğday yetiştirmeye başlamıştır⁷⁷. MÖ 6. yüzyıla ait Ceytun Kültürü bölgedeki ilk yerleşik kültürün izleridir. İlk defa İskender'in Turan'a yaptığı sefer ile ilgili tarihi kaynaklarda bölgedeki petrol hakkında bilgiler verilir⁷⁸.

MÖ 3. yüzyılda Güney Türkmenistan ve Kuzey İran topraklarında önceleri Ahemeniş İmparatorluğu'nun 20 bölgesinden (satraplık) biri olan Parfiyalılar güçlü bir devlet kurmuştur. MÖ 247 yılında kurulan Parfiya Devleti'nin başkenti bugünkü Aşkabat'a 15 km uzakta yer alan Bağıt köyü yakınlarındaki Nusay kalesidir. Nusay kalesi 14 hektar üzerine kurulu, 43 kuleli toprak bir kale olup, restore edilmiş kalıntıları hala mevcuttur. 470 yıl yaşayan Parfiya Devleti MS 224 yılında yıkılmıştır⁷⁹. O devirlerde bölgede İran kökenli halklar yaşıyorlardı ve bölgede ilk defa küçük şehirler kurulmaya başlamıştır⁸⁰.

MÖ 3. yüzyılda bölgenin kurumaya başladığı görülmektedir. Bazı bilim adamları bu iklim değişikliğini bölgedeki nehir yataklarının yer değiştirmesi ve toprağın tuzlulaşmaya başlaması ile açıklamaktadır. MÖ 1. yüzyılda bölgedeki iklim günümüz

8-18; Hasan Bahar, "Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Konya 1994, s.233-244.

⁷⁵ A. K. Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohi Neolita-Paleometalla v Yujnoy Turkmenistane*, Evropeyskiy Dom Yay., St. Petersburg 2006, s. 4-5.

⁷⁶ *Türkmenistaning Arhitektura Yadigarlikleri*, Stroyizdat Yay., Leningrad: 1974, s. 16-42.

⁷⁷ *Türkmenistaning Arhitektura Yadigarlikleri*, s. 26.

⁷⁸ Bahar, "Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", s.242-243.

⁷⁹ Durmuş Tatlılıoğlu, "Türkmenistan'da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, Sayı: 1, Sivas 1999, s. 2; Djandosova, *Geografiya Tsentral'noy Azii*, s. 9.

⁸⁰ *Türkmenistaning Arhitektura Yadigarlikleri*, s. 16, 40-42.

iklim şartlarına yakın bir düzeye gelmiştir⁸¹. İklim değişikliği ile birlikte, bölgeye Harezmi tarafından göçebe halkların göç ettiğini ve bundan dolayı bölgede hayvancılığın ön plana çıktığını görmekteyiz. Hayvancılığın bölgede gelişmesi ziraat ile şehirleşmeye olumsuz etki etmiştir. Büyük şehirler yerini kasaba tarzı yerleşkelere bırakmıştır⁸².

Klasik ve Orta Çağ'dan günümüze kadar bölge ve yakın çevresi üzerinden, Çin ve Hindistan'dan Akdeniz çevresindeki ülkelere, Moskova ve çevresinden İran'a ve Yakınoğu ülkelerine ticaret yolları geçmektedir⁸³. Daha Ahemeniş devrinde Karakum çölünden geçen kervan yolları mevcuttur. Bu yollardan biri Kopet Dağı'nın eteklerinden geçmektedir. Yol kenarlarında da kale şehirler kurulmuştur⁸⁴. Bu yol ilerleyen yüzyıllarda Akdeniz ülkelerini Çin ile birleştiren tarihi İpek Yolu'nun bir güzergâhını oluşturmuştur.

Bölgenin eski yerleşimi Hazar denizi yakınlarından yaklaşık 400 km'lik bir mesafe olan Afganistan'ın kuzeybatı köşesine kadar uzanan tepe düzlükleri boyunca saptanabilir. İlk önce, en batıdaki tepe ya da "Arkash" bölgesi suları günümüz İran sınırının yakınında Kopet Dağı'nda olan küçük nehirleri vardır. İkincisi orta (merkez) ya da "Akhal" bölgesi suları İran platosunda olan Keltechinar'ı da içeren bir dizi küçük nehre sahiptir. Bu nehirler farklı delta vahalarına akma eğilimindedir. Üçüncü (olarak), doğu ya da "Etek" bölgesinin birbirine daha yakın akan ve pratik olarak daha geniş tek bir yerleşim alanı oluşturan daha büyük nehirleri vardır. Dördüncü en uzak doğuda Tecen nehrinin yatağı boyunca, eski "Göksur" deltası eski yerleşimler için çevresel olarak uygun yerler sunmaktadır. Tecen nehrinin deltasının kolları eski çiftçilere koşulları uygun olan geniş düzlükler oluşturmuştur. Bu dört nehir birlikte düşünüldüğünde Erken Köy Dönemi boyunca Orta Asya'nın en önemli bölgesini oluştururlar⁸⁵.

MS III. yüzyılın ilk çeyreğinde günümüz Türkmenistan topraklarının güney bölgeleri Sasanilerin iktidarı altına girmiştir. 220'li yıllarda Sasaniler Parfiyalıların başkenti olan Nisa'yı ele geçirerek talan etmişlerdir. Bu devirlerden itibaren daha

⁸¹ A. K. Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohi Neolita-Paleometalla v Yujnoy Turkmenistane*, Evropeyskiy Dom Yay., St. Petersburg 2006, s. 5.

⁸² *Türkmenistanın Arhitektura Yadigarlikleri*, s. 41.

⁸³ Agacan Babev, Gurbanmammet Gurbandurdiyev, *Türkmenistanın Fiziki Geografiyası*, Aşabat 2002, s. 12.

⁸⁴ *Türkmenistanın Arhitektura Yadigarlikleri*, s. 43.

⁸⁵ Fredrik T. Hiebert ve Kakamurad Kurbansakhatov, *A Central Asian Village at the Dawn of Civilization, Excavations at Anau, Turkmenistan*, Philadelphia 2003, s. 6.

doğudan gelen Türk boyları Türkmenistan bozkırlarının Türkleşmeye başlamasına neden olmuştur⁸⁶. Ayrıca bu devirlerde bölgede Ateşperestlik, Mani, Hristiyan ve Buda dinleri yaygınlaşmıştır.

VII. yüzyıldan sonra günümüz Güney Türkmenistan topraklarında İslam dini yayılmaya başlamıştır. Türkmenistan'ın güneyi Hz. Osman döneminde Basra Valisi Abdullah b. Amir ile Abdullah b. Hazim ve Ahnef b. Kays gibi kumandanların fetih faaliyetleri sürecinde İslam topraklarına katıldı⁸⁷. Yerli ahali böylece İslam dinini benimsediler. Müslüman Arapların ilk fetih devrinden itibaren bölgede bir ribat geleneği başlattıkları bilinmektedir. Bugün “kale” ya da “köşk” diye adlandırılan bir grup eserin o dönemlerde inşa ettirilmiş ribatlar olması ihtimali büyüktür⁸⁸. Bölgede Araplar tarafından yapılan önemli kale şehirlerin biri Ferave veya Afrav'dır. Günümüz Kızıl Arvat'ın 25 km batısında, Kopet Dağı yamacında bulunan Ferave ile ilgili İstahri şöyle demektedir; “Ferave, çöl kıyısında Oğuzlara karşı hudut (cephe)tur”⁸⁹.

IX. yüzyıla gelindiğinde İslamiyeti yayan Arapların yerine bölgeye sırasıyla Tahiriler (821-873), Samaniler (900-999) ve Gazneviler (999-1040) hakim olmuşlardır⁹⁰. Ortaçağlarda bölgenin en önemli şehri, Aşkabat'ın batı tarafındaki Bagir köyü yakınlarında harabeleri bulunan Nesa şehridir⁹¹. Nesa şehri haricinde bölgede Durun, Abiverd, Haveran ve Mehene adlı yerleşim yerleri de mevcuttu. Durun şehri, günümüzdeki Kızıl Arvad yerleşkesi ile Aşkabat şehri arasında bulunuyordu. Abiverd ise Kopet Dağı'nın kuzeyinde, günümüz Peştak yerleşkesi yakınlarında idi. Haveran şehri ise Abiverd'in güneydoğusunda, Abiverd ile Serahs arasındaydı. Haveran yakınlarında olan Mehene ise günümüz Meana'da, Şeyh Ebu Seyit Türbesi çevresindeydi⁹². O devirlerde bölgede sulamalı tarım gelişerek, pamuk, buğday, üzüm gibi ürünlerin verimliliği artmıştır. İnşaat, seramik ve dokumacılık gelişmiştir⁹³.

⁸⁶ *Türkmenistanın Arhitektura Yadigarlikleri*, s. 44-45.

⁸⁷ Mehmet Saray, “Türkmenistan. Tarih, Kültür ve Medeniyet”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 601.

⁸⁸ Yüksel Sayan, “Türkmenistan. Mimari”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 607; XIX. yüzyılda bölgeyi gezen Rus seyyahı Markov, Türkmen köy ve kalelerinin tamamının toprak veya çamurdan olduğuna dikkat çekmektedir; Evgeniy Markov, *Rossiya v Sredney Azii*, c. I, M. M. Stasyuleviç Basımevi, St. Petersburg 1901, s. 196).

⁸⁹ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yay., Ankara 2001, s. 163.

⁹⁰ *Türkmenistanın Arhitektura Yadigarlikleri*, s. 17.

⁹¹ Nesa şehri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Barthold, *Rabotı Po İstoriçeskoj Geografii*, s. 127-130).

⁹² Barthold, *Rabotı Po İstoriçeskoj Geografii*, s. 130-132.

⁹³ *Türkmenistanın Arhitektura Yadigarlikleri*, s. 17.

Serahsi-Merv arasındaki bölgede meydana gelen Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri ağır bir yenilgiye uğratan Selçuklular bölgenin hakimiyetini ele geçirdiler ve Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla Türkmenler'in tarihinde yeni bir devir başladı. Türkmen boyları Tuğrul ve Çağrı Beyler'den bu yana güneydeki Farslara, kuzeydoğuda kurulan hanlıklara karşı Kopet Dağı eteklerini kendilerine siper olarak kullanmıştır⁹⁴. Barthold, ortaçağ coğrafyacılarının Türkmenistan'ın güneyindeki Ahal bölgesi için özel bir isim vermediklerini ve bölgenin Horasan'ın bir parçası şeklinde gösterildiğini yazar⁹⁵.

XII. yüzyıl sonlarında tarih sahnesine Harezmsahlar çıkmışlardır. Kopet Dağı'nın etekleri bu devletin emri altına girmiştir. Harezmsahlar devrinde bölge halkı huzur içinde yaşamları sürdürmüşlerdir. Fakat bu sukunet çok uzun sürmemiş ve Cengiz Han önderliğindeki Türk-Moğol askerleri 1219-1220 yıllarında bölgeyi işgal ederek yakıp yıkmışlardır⁹⁶. Moğolların yakıp yıkmasından sonra XV. yüzyılda bölge ancak tekrar canlanmaya, eski günlerine dönmeye başlamıştır.

Bölgedeki XV. yüzyıla ait en görkemli yapıtların biri de Anev Külliyesi idi. "Aşkabat yakınlarında eski Anev'de bulunan Anev Camii 1456 yılında iki katlı medrese ve türbe bölümüyle bir külliye halinde inşa edilmiştir. Timurlular dönemi mimarisinin yöredeki en güzel örneği olan bu yapı 1948 depreminde yıkılarak harabe haline gelmiştir"⁹⁷.

XVI.-XVIII. yüzyıllarda bölgede yaşayan Türkmen boyları bazen İran'ın bazen de Hive Hanlığı'nın egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. Fakat bütün çabalarına rağmen bu iki devlet bölgede kalıcı olamamıştır.

Türkmenler 1869-1882 yılları aralığında Rus baskıncılarına karşı mücadele ettiler. 1879 yılında Göktepe'de Rus askerlerini yenilgiye uğratan Türkmenler destan yazdılar⁹⁸. Fakat Türkmen boyları kendi aralarında birlik olamadılar. Boy beyleri kendi

⁹⁴ Saray, "Türkmenistan. Tarih, Kültür ve Medeniyet", s. 601; Bölgedeki Türkmen boyları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bz.; A. Kuropatkin, *Türkmeniya i Turkmeni*, V. A. Poletiki Basımevi, St. Petersburg 1879; F. Esin Özalp, *A Historical and Semantical Study of Turkmens and Turkmen Tribes*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

⁹⁵ Barthold, *Raboti Po İstoričeskoj Geografii*, s. 341.

⁹⁶ A. K. D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, Nesnel Yay., İstanbul 2008, s. 83-124.

⁹⁷ Sayan, "Türkmenistan Mimari", s.605; Anau Külliyesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bz.; (*Türkmenistaning Arhitektura Yadigarlikleri*, s. 245-254).

⁹⁸ Saray, "Türkmenistan. Tarih, Kültür ve Medeniyet", s. 602-603; Rusların bölgeyi işgali ile ilgili ayrıntılı bilgi için bz.; M. A. Terentev, *İstoriya Zavoevaniya Sredney Azii*, 3 cilt, V. V. Komarov Basımevi, St. Petersburg 1906).

çıkarları için boyları birbirlerine düşürdüler. Komşu devletler de onların birlik olmasına engel oldu⁹⁹. Hal böyle olunca Rusların bölgeyi işgal etmesi uzun sürmedi.

Güney Türkmenistan bölgesinde ağırlıklı olarak Türkmenlerin Teke boyunun Toktamış ve Ötemiş uruğları yaşıyor. Kopet Dağı ile Kuren Dağlarının kuzey yamaçları, Kızıl Arvat ve Giyaurs demiryolu istasyonları arasına 1890 yılına kadar Ahal Teke deniliyordu. Çarlık Rusyası Türkmenleri işgal ettiği devirde bölgede büyük şehir yoktu¹⁰⁰. Aşkabat şehrinin temelleri 1881 yılında Ruslar bölgeyi işgal ettikten hemen sonra atıldı. Fakat bölgede Kızıl Arvat, Kaç Ata, Bami Beurma, Arçaman, Kara, Gan, Karız, Yançi Kala, İzgan, Gök Tepe, Askabat, Guyar gibi yerleşim yerleri mevcuttu. Bu Türkmen boyları yarı göçebe yaşam tarzı benimsemişlerdi. Başka bir deyişle bazı Türkmen aileleri yerleşik hayata geçmelerine, bahçıvanlık, ziraat ile uğraşmaya başlamalarına karşılık çadırlarda oturuyorlardı¹⁰¹. XIX. yüzyıl Türkmenistanı'nı tarif eden Kuropatkin, Türkmen bozkırlarına kıyasla Ahal bölgesinin cennet gibi bir yer olduğundan, bağ-bahçelerin ve işletilen tarlaların çokluğundan, bölgedeki ulaşım yolları ve kuyulardan ayrıntılı olarak bahseder¹⁰².

1924 yılında başkenti Aşkabat olan Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. 1948 yılında bölgede büyük bir deprem meydana geldi. Pek çok tarihi eser harap oldu. Bundan ötürü Aşkabat başta olmak üzere bölgedeki şehir ve kasabalar yeniden yapıldı.

Türkmenistan'ın güneyinde Ahal ve Marı vilayetleri bulunmaktadır. Türkmenistan'ın güney ve güneybatı kesimlerini kısmen içine alan Ahal bölgesi 35-30 ve 40-13 kuzey enlemleri ile 56-35 ve 61-38 doğu boylamları arasında yer alır. Yüzölçümü 97.210 km karedir¹⁰³. Ahal vilayetinin en önemli simgelerinden biri Kopet Dağı'dır.

Bölgedeki ve ülkedeki en önemli dağ olan Kopet Dağı üçüncü jeopojik zamanda teşekkül eden Alp-Himalaya kıvrımlarının uzantısıdır. Bu dağlık saha tektonik

⁹⁹ Muhammedaman Saparov, "Dceng-e Merv" *Kak Persidskiy Istochnik Po İzuçeniyu İstorii Yujnogo Turkmenistana Seredini XIX v.*, İlim Yay., Aşgabat 1990, s.14; Örneğin, bölgede yaşayan Teke boyu Yomutlar ve Gökkanlar ile kan davası güden düşmanlardandı Kuropatkin, *Türkmeniya i Turkmeni*, s. 33).

¹⁰⁰ Barthold, *Rabotı Po İstoričeskoj Geografii*, s. 341.

¹⁰¹ Kuropatkin, *Türkmeniya i Turkmeni*, s. 42.

¹⁰² Kuropatkin, *Türkmeniya i Turkmeni*, s. 7-22.

¹⁰³ Koşak, "Türkmenistan'ın Ahal Bölgesi Fiziki Coğrafyası", s. 102.

bakımdan birinci derece deprem kuşağı üzerinde yer alır¹⁰⁴. Kopet dağ sıraları çeşitli jeolojik devirlerde gençleşmiş, yükselmiş ve değişime uğramış oluşumlardır. Paleojen’de başlayan orojenik hareketler sonucunda, Ahal’ın güney ve güneydoğusunda uzanan Kopet dağları meydana gelmiştir¹⁰⁵. Balaşev, Kopet Dağı’nın Türkistan coğrafyasındaki belli başlı dağ silsilelerinden farklı kılan özelliğinin, zirvelerinde ebedi kar bulundurmaması ile yüksekliğinin onlar kadar olmaması şeklinde açıklamaktadır¹⁰⁶. Türkmenistan’ın batısındaki Büyük ve Küçük Balkan dağları da Güney Türkmenistan dağ silsilesinin uzantısı konumundadır¹⁰⁷. İran İslam Cumhuriyeti ile Türkmenistan arasında doğal sınır olan Kopet Dağı’nın kuzey yamaçları Türkmenistan’ın en önemli bölgelerinden biridir.

Kuzey Kopet Dağ eteği ovası arazisi 10-15 km genişliğinde, kuzeyde Kara Kum¹⁰⁸ Çölü’nün kumlarıyla sınırlanmakta ve güneyde keskince yükselen Kopet Dağı’nın eteğiyle sınırlanmaktadır. Dorukları 3000 metre yüksekliğe ulaşan bu dağlar, alçak çöl alanlarıyla kuzeye ve güneyde yüksek alanlarıyla İran platosu arasında dar bir doğu-batı doğrultusunda baryerdir. Kopet Dağı plato arazileri ve düz dağ etekleri arasında transit geçişe izin veren küçük veya kurumuş nehir yataklarıyla vadiler tarafından yeri belirlenmiştir. Verimli Anav vahası Keltechinar nehrinin Kopet Dağı’ndan ayrıldığı doğal setli vadinin ağzındaki 8x10 km büyüklüğünde yelpaze biçimindeki deltalarla oluşmuştur. Ovanın daha yukardaki bölümü boyunca, nehir 3-5 metre kısılır ve ova yerleşim ve arazilerden yoksundur. Burada düzlük, tepe kenarlarından Kara Kum çölünün kumlarına kadar yaklaşık olarak 25 km uzanır. Benzer deltalar Kopet Dağı boyunca tekrarlanır¹⁰⁹.

Kopet dağları bölgenin fiziki şartlarının oluşumunda oldukça etkilidir. Düzlük alanlarda kesişme bölgesinde dağlara paralel büyük bir fay hattı vardır. Dağ ve dağ eteklerinin dışında kalan alanların büyük bir kısmı çöldür. Bölgenin önemli su kaynakları Tecen nehri¹¹⁰ ile Tecen, Murgap ve Amuderya nehrinin %20 suyunu alan

¹⁰⁴ Halil Kurt, “Türkmenistan. Fiziki ve Beşeri Coğrafya”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 599.

¹⁰⁵ Koşak, “Türkmenistan’ın Ahal Bölgesi Fiziki Coğrafyası”, s. 102-104.

¹⁰⁶ N. İ. Balaşev, *Turkestan. Elementarniy Kurs Geografii Dlya Uçaşihysya Şkol 1-y Stupeni*, Devlet Yayınları 1920, s. 9.

¹⁰⁷ Djandosova, *Geografiya Tsentral’noy Azii*, s. 36.

¹⁰⁸ Lisitsina, “Osnovnie Chorti Paleogeografii Geoksyurskovo Oaziza”, s.69-73.

¹⁰⁹ Hiebert ve Kurbansakhatov, *A Central Asian Village at the Dawn of Civilization, Excavations at Anau, Turkmenistan*, s. 3, 6.

¹¹⁰ Tecen nehri ile ilgili tarihi bilgiler için bz: Barthold, *Raboti Po İstoričeskoy Geografii*, s. 134-135.

Karakum Kanalı'dır¹¹¹. Nüfus, dağ etekleri ve su kaynaklarına yakın bölgeler ile yeraltı sularının yüzeye yakın olduğu vahalarda yoğunlaşmıştır¹¹². Bölgede XX. yüzyılda yapılan Gurtlu, Kopet Dağı, Hanhowuz, Hor Hor, Tecen ve Taşköprü barajları mevcuttur. Ayrıca, Rudbar, Gozgansu, Loinsu, Arçinyan, Deyçe, Çardey, Nourek, Germap, Sekizyap, Altıyap, Gözbaşı, Karasuv, Aşkabat, Köşi, Pövrize, Gotursuv, Bağır, Börme, Durun, Arvaz, Kelteçmar ve Sünçe gibi küçük ırmaklar vardır.

Dağların oluşmasıyla küçülen Tethys denizinin çekilme hareketi Neojen başlarına kadar devam edip, daha sonraları da saha çölleşmiştir¹¹³. Neojen'de oluşan bu çöl sahası rutubetten mahrum kaldığı için çölleşmiştir. Karakum'da silsileler halinde yer alan kum sırtları ve tümsekler dağınık görünümündedir. Rüzgâr, çöl relyefine önemli ölçüde etki etmiş ve 5 metreden 50 metreye kadar olan yüksekliklerde kum tepeleri oluşmuştur. Her bir silsile arasında 150-300 metre eninde çukurluklar oluşmuştur. Bu çukurluklar, eski devirlerde faal olan akarsu yatakları olduğu izlenimi verir. Çukurluklardan kum sırtlarının belirli yüksekliklerine kadar yayılan ve Sazak diye adlandırılan çöl bitkileri uzun kökleriyle kumluk sahayı rüzgârın etkisinden korur¹¹⁴.

Çöl ile dağların kesiştiği kesimlerde çok dik yamaçlar dikkati çeker. Özellikle Bathız platosu ve Kopet dağlarının batı bölümünde, zaman zaman taşların kumlarla karıştığı karışık bir zemin, diğer taraftan su ve rüzgâr erozyonu ile parçalanmış dik yarlardan oluşan bir topografik yapı gözlenir. Taşların üzerindeki kumlar, rüzgârın etkisiyle süpürülür ve çöl yanıklığı ile koyu renk bir görünüm kazanır. Üzerinde oksitli bir tabaka mevcuttur. Bitki örtüsü seyrek olup, bazı yerlerde taşlar yosunlarla örtülmüştür¹¹⁵.

On dokuzuncu yüzyıl geleneksel Türkmen arazi kullanımı açıklamaları yerel arazinin taksimi hakkında bilgi verir. Dağlar ve plato arazileri ekonomik yönden önemli ormanları, taş ve maden cevheri birikintilerini ve yaz aylarında otlak ve bölgeler arası geçişi sağlar. Tepe ova(sı) kuzeyden nehir deltalarının Kara Kum'a açıldığı çöllere doğru meyleder. Sonraki takyr birikintileriyle bahar otlığı ve derin çöllerdeki su

¹¹¹ Lisitsina, "Osnovnie Chorti Paleogeografii Geoksyurskovo Oaziza", s.69-73.

¹¹² Koşak, "Türkmenistan'ın Ahal Bölgesi Fiziki Coğrafyası", s. 102-103.

¹¹³ Babev, Gurbanmammet Gurbandurdiev, *Türkmenistan'ın Fiziki Coğrafyası*, s. 18.

¹¹⁴ Koşak, "Türkmenistan'ın Ahal Bölgesi Fiziki Coğrafyası", s. 102-106.

¹¹⁵ Aydın İbrahimov ve Füsün Soykan, *Türkmenistan: Çöl ve Turizm*, İzmir 1996, s. 8; Koşak, "Türkmenistan'ın Ahal Bölgesi Fiziki Coğrafyası", s. 102-107.

kuyularında sığınılacak yerler sağlar¹¹⁶. Bölgede kısa otlar ile odunsu çalılıklardan oluşan çöl bitkileri hakimdir. Kopet dağlarında 1700'e yakın bitki çeşidi vardır. Ekolojik özelliklerine göre bölgedeki bitki örtüsünü çöl, dağlık alanlar, vahalar ve akarsu vejetasyonu olarak dört bölüme ayırabiliriz¹¹⁷.

Günümüzde bölgede tarımı destekleyecek kadar yağmur olmamakla birlikte, çöl kenarına dökülen küçük nehir deltaları tarımla uğraşan toplumları desteklemek için bereketli topraklar ve yeterli su sağlar. Anav bölgesi günümüzde Kara Kum Kanalı'nın suları tarafından sulanmakta ve meyve bahçelerini, buğday ve diğer arazi tahıllarını desteklemektedir. Yerel çiftçiler arazi kıyılarında küçük koyun ve keçi sürüleri güderler, arazileri nadasa bırakırlar ve hayvanlarını, içinde binalar bulunan etrafı duvarla çevrili kendi arazilerinde saklarlar¹¹⁸.

XIX. yüzyılda hayvan sürülerini kaybeden Türkmen aileleri zorunlu olarak yerleşik hayata geçmeye ve ziraatla uğraşmaya başladı. Böylece Türkmen çobanlar (çarvadar) çiftçiye (çomur) dönüştü. Güney Türkmenistan'da araziler özel mülk ve sanaşı başka bir değişle geçici kira usulü ile işletiliyordu¹¹⁹. O devirlerde Kopet Dağı'ndan düzlüğe inen ırmak ve çayların kıyıları en çok işletilen yerlerdi. Rusların bölgeyi işgalinden sonra soğan, erik, elma, üzüm gibi meyve ve bostan ürünleri üretilmeye başlanmıştır.

Yüzyıl önce sulama sistemleri tıpkı tarih öncesinde olduğu gibi yerel sulara bağlı olduğu zaman, çiftçilik deniz seviyesinden 300 ila 200 metre yüksekliğindeki hafif eğimli tepe düzlüklerinde yapılıyordu. Geleneksel Kopet Dağı metodu olan küçük ölçekli yerçekimi (liman) sulamasında su, teraslanmış araziler ve meyve bahçeleri üzerinden dağıtıldı¹²⁰.

Uydu görüntülerinde Eski Anav'nun bulunduğu, çöle doğru kıvrılmış yelpaze biçiminde uzayan Keltechinar Nehir deltasını görmek mümkündür. Toprağın yüzeyindeki modern sulama ve tarım sebebiyle meydana gelen değişimler sebebiyle

¹¹⁶ Hiebert ve Kurbanakhatov, *A Central Asian Village at the Dawn of Civilization, Excavations at Anau, Türkmenistan*, s. 3.

¹¹⁷ Koşak, "Türkmenistan'ın Ahal Bölgesi Fiziki Coğrafyası", s. 124-125.

¹¹⁸ Hiebert ve Kurbanakhatov, *A Central Asian Village at the Dawn of Civilization, Excavations at Anau, Türkmenistan*, s. 3-6.

¹¹⁹ Saparov, "Dceng-e Merv" *Kak Persidskiy Istochnik Po İzucheniyu İstorii Yujnogo Turkmenistana Seredinı XIX v.*, s. 20, 22.

¹²⁰ Hiebert ve Kurbanakhatov, *A Central Asian Village at the Dawn of Civilization, Excavations at Anau, Türkmenistan*, s. 6.

nehirlerin eski kanalları görülebilir değildir. Aşkabat dış mahalleleri batıya doğru delta arazisine ve Kara Kum çölünün kumlarının kapladığı doğuya, modern (günümüz) vahası üzüm bağlarının sınırlarına doğru yayılır. Temiz su kuyuları çobanlar ve tarihsel olarak eşkıyalar tarafından sığınma yerleri olarak kullanılan, kimi kenarlarının 150 km çöle doğru uzanan delta her yönden patika yollarla çapraz bir şekilde çizilmiştir¹²¹.

Türkmenistan topraklarının genelinde bitki örtüsü yok denecek kadar az olmasına rağmen ülkenin güneyinde İran ve Afganistan sınırı boyunca uzanan dağlık bölgeler ve yüksek platolarda söğüt ve kavak ağaçlarıyla kaplı yerler bulunmaktadır¹²².

1.3. KALKOLİTİK ÇAĞ ÖNCESİ BÖLGENİN GENEL DURUMU (NEOLİTİK ÇAĞ)

Çalıştığımız saha olarak günümüz Güney Türkmenistan bölgesinin Neolitik Çağı'na baktığımızda bölgenin, etkileyici mimari kalıntılarıyla Ceytun Kültürü'nün¹²³ yayılım alanı içerisine girdiğini görmekteyiz.

Neolitik Çağ Ceytun kültürünün¹²⁴ tamamının araştırılması ise genel olarak Orta Asya'daki prehistorik arkeolojinin gelişimiyle yakından ilişkilidir. Amerikalı bilim adamı Pampelli ve Alman arkeolog Schmidt tarafından ileri sürülen Anav dönemi kronolojisine göre, Güney Türkmenistan'daki bu kültürün en erken yerleşim alanı olarak Erken Kalkolitik Çağına ait Anav IA merkezi belirtilmektedir¹²⁵. Bu durum uzun süre literatürde bu şekilde geçerli olmuş ancak 1930'lu yıllarda, bu düşüncelerin değişmesi gerektiğine işaret eden yeni bilgiler ortaya çıkarılmaya başlanmıştır.

Mevcut bilgilere göre, Ceytun Kültürü'ne¹²⁶ ait arkeolojik buluntular ilk olarak hidrojeolog Raspopov tarafından Kelyata Aşkabat demiryolu istasyonu civarında ki kazı

¹²¹ Hiebert ve Kurbansakhatov, *A Central Asian Village at the Dawn of Civilization, Excavations at Anau, Turkmenistan*, s. 6.

¹²² Kara, "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan", s. 238.

¹²³ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.22.

¹²⁴ K. K. Kurbanshatov, "Rannezemledelcheskaya Epoha Turkmenistana-Ishody Plast Kulturnovo Nasledia", V. M. Masson (Ed.), *Kulturnoe Nasledia Turkmenistana*, Evropeyskiy Dom Yayınları, Aşkabat 2000, s.21; O. A. Lollekova, "Razvitie Proizvostv v Rannezemledechieskiu Epohu", V. M. Masson, *Kulturnoe Nasledia Turkmenistana*, Evropeyskiy Dom Yayınları, Aşkabat 2000, s.24-25.

¹²⁵ V. M. Masson, *Pasilenie Djeytun, Materiali i Issledovaniya po Arheologii SSSR*, No:180, Akademi Nauk Yayınları, s.5.

¹²⁶ E. Rtveladze, *Svilizatsii, Gosudarstva, Kulturi Sentralnoi Azii*, Patent Press Yayınları, Taşkent 2005, s.7-8.

çalışmaları sırasında bulunmuştur¹²⁷. 1935 yılında ise ilgili buluntular Yeni Nisa'da Maruschenko¹²⁸, ve 1939 yılında Yuvarlaktepe yerleşim alanında ele geçirilmiştir¹²⁹.

Maruschenko yukarıda bahsedilen buluntuları incelenmesi sonucu elde edilen yeni malzemelere dayalı bazı yargıları açıklamanın mümkün olduğunu düşünmüştür. 1939 yılında yayınlanan makalede araştırmacı Anav Kültürü hakkında: “Onun (Kelyata'da ki buluntular ışığında) en eski evresinde, yerleşik toplayıcılıktan çiftçiliğe dönüşmüş bir yaşam tarzını ispatlayan seramikler ortaya çıkar. O bazen Orta Neolitik Çağ'ın özelliklerini de taşır.” diye bildirmektedir¹³⁰.

Bölgenin prehistorik dönem arkeolojik araştırmaları için 1952 yılı önemlidir ki, o yılda Kuftin başkanlığında Güney Türkmenistan'da YUTAKE¹³¹ ekibinin çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹³². Kuftin, Maruschenko ile birlikte Ceytun'u¹³³ ziyaret etmiş ve en az beş kerpiç boyu döşeme izleri bulunan iki metrelik kültür tabakasından oluşan kazı alanını oluşturmuştur. Çakmaktaşıdan yapılmış “mezolitik şekilli” malzemelerin aynı kültür tabakasına ait olup olmadığına dair Kuftin'in şüpheleri devam etmiştir, yine de araştırmacı genel olarak yerleşim yerinin tarihi anlamının önemini tespit etmiştir¹³⁴.

Kuftin Anav IB döneminde ileri seviyedeki yerleşik çiftçiliği nitelendirirken; “Bu yüzden daha önceki seviyede, eğer gerçekten de o Ceytun kumları ile sınırdaş olarak açıklanmışsa da, toplayıcı donanımlı yerleşik avcılar topluluğunu değil, çapa ile çalışan evcil köpek ve bir ihtimal koyun sahibi, topraklarındaki mahsullerini oraklarıyla toplayan yerleşik çiftçileri görmelidir”¹³⁵ diye yazmıştır.

Bu fikri Ershov tarafından gerçekleştirilen, bu yerleşim ile aynı türden olan Çopan-Depe'de¹³⁶ yürütülen kazı çalışmaları tasdik etmektedir. Oluşturulan altı metre

¹²⁷ G. F. Korobkovo, “Srednaia Azia i Kazahstan, Djeitunskaya Kultura”, B. A. Rybakov (Ed.), Neolit Severnoi Evrazii, Nauk Yayınları, Moskova 1996, s.87.

¹²⁸ A. A. Maruschenko, “Kratkiy Otchet o Rabote Kabineta Arheologii Turkmenskogo Gosudersvenogo İnstituta”, MYUTAKE, 1, Aşabat 1949, s.182.

¹²⁹ O. K. Berdiev, “Yujnaia Turkmenia v Epohu Neolita”, Aftoref. Diss., Aşabat 1965, s.4.

¹³⁰ A. A. Maruschenko, Anau. İstoričeskaia Sprafka; Arhitekturi Pomiatniki, Aşabat 1939, s.101.

¹³¹ Sarianidi ve Usmanova, “Yujno Turkmenistanskoy Arheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii Dvadsat Let”, s.314.

¹³² Masson, “Djeitun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)”, s.145; Atagariev ve Berdiev, “Arheologicheskoe İzuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti”, s.130.

¹³³ Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.13; Moayyeri, “Drevniy Merv i İstoričeskiy Merv”, s.11-12; Hiebert, “The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia”, s.32.

¹³⁴ B. A. Kuftin, “Po İzucheniu Kultur Anau”, İAN TSSR, 1, Aşabat 1954, s.27.

¹³⁵ B. A. Kuftin, “Po İzucheniu Kulturi Pervobidno-Obshinnih Osedlozemledelcheskih Poseleniy Epohu Medi i Bronzi”, TYUTAKE, 7, Aşabat 1956, s.284-286.

¹³⁶ O. K. Berdiev, “İzuchenie Pomiatnikov Epohi Neolita Yujnovo Turkmenistana”, Arheologicheskaya Otkritia 1967, Nauk Yayınları, Moskova 1968, s.341-342.

kültür tabakasından ibaret kazı alanında gerçekleştirilen çalışmaları sonucunda Ershov, bu alanda kerpiç yapıların olmadığını, yani geçici yapıların, muhtemelen sütunlardan oluşan yapıların var olduğunu bildirmektedir¹³⁷.

Bu karmaşık durumun açıklığa kavuşturulması için, yeterli ölçüde geniş ve güvenilir sistematik kazı çalışmalarının yürütülmesi gerektiği anlaşılmıştır. Kazı çalışmaları, 1955 yılının sonbaharında Masson¹³⁸ başkanlığındaki YUTAKE ekibinin Güney Türkmenistan erken devir yerleşik tarım kültürünü sistematik olarak incelemeye başlayınca gerçekleştirilmiştir. Bir takım Kalkolitik yerleşim alanları ile aynı anda Ceytun¹³⁹ yerleşimindeki kazı çalışmaları başlatılmış ve 1955 yılında yapılan ilk keşif kazıları sonucu Ceytun'da uzun somun ekmeği şeklinde "protokerpiçten" yapılmış yapılarının olduğu tespit edilmiştir¹⁴⁰ (bk. Resim 1)

1956 yılındaki gözlemler Çopan-Depe'de¹⁴¹ yapılan 100 m²'lik alanda kazı çalışmaları ile tasdik edilmiş, Çopan-Depe'de tekrar yapılan inceleme sonucunda, Ershov'un fark etmediği yapı kalıntılarının da var olduğunu anlaşılmıştır¹⁴². Nihayetinde, 1957¹⁴³ yılında Ceytun'da erken devir yerleşik tarım kabilelerine ait yapıların uzun evrim zincirlemesinin başında olan özgün tek odalı evlerden oluşan yeni bir yapı tipi bulunmuştur¹⁴⁴ (bk. Resim 2). 1958 yılında geniş çaplı, yerinde yapılan ve yerleşim alanının merkezini ortaya çıkaran kazı çalışmaları sonucunda bilim terminolojisine "Ceytun Kültürü"¹⁴⁵ terimini ekleyecek çok sayıda malzeme elde edilmiştir¹⁴⁶.

¹³⁷ S. A. Ershov, "Holm Chopan-Depe", *TİİAE*, 2, Aşkabat 1956, s.13.

¹³⁸ Masson, "İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", s.70; Atagarriev ve Berdiev, "Arheologicheskoe Izuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti", s.130.

¹³⁹ G. N. Lisitsina, "Rastitelnost Yujnoi Turkmenii v Epohu Eneolita Po Poleobotenicheskim Dannim", *KSİA*, sayı 98, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.53; İ. N. Hlopin, "Arheologia Turkmenskoi SSR (Obzor Statei v izvestiah AN TSSR Seraia obshesvennih nauk za 1960-1961 gg.)", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.346.

¹⁴⁰ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.144-145; Masson, "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilij domof u rannezemledelcheskih plemen)", s.49.

¹⁴¹ Masson, "İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", s.70; Masson, "İzuchenie Eneolita i Bronzovogo veka Srednei Azii", s.46; Atagarriev ve Berdiev, "Arheologicheskoe Izuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti", s.131.

¹⁴² V. M. Masson, "Drevne Zemledelcheskie Plemena Yujnogo Turkmenistana i İh Svizi s İranom i İndiei", *VDİ*, 1, Moskova 1957, s.35.

¹⁴³ Masson, "Novie Dannie o Djeytune i Kara Depe", s.157.

¹⁴⁴ V. M. Masson, "Drevneishaia Zemledelcheskaia Kultura Srednei Azii", *İAN TSSR*, 1, Aşkabat 1960, s.25; G. A. Pugachenkova, *İskustvo Turkmenistana*, Iskustvo Yayınları, Moskova 1967, s.16.

¹⁴⁵ L. Sverchkov, "Tohary, Drevnie Indoevropeysi v Sentralnoi Azii, SMI-ASIA Yayınları, Taşkent 2011, s.52-58.

¹⁴⁶ Masson, "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilij domof u rannezemledelcheskih plemen)", s.157; Perzashkevich, "O Nekotorih Aspektah İstorii Yujnoi Azii (V-III do n.e)", s.175.

Ceytun'daki hayvan kalıntıları¹⁴⁷, özel olarak aletler¹⁴⁸; paleocoğrafik ayrıntılar ve topraktan yapılmış küçük sanat eserleri de incelenmiştir¹⁴⁹. Berdiev'in hazırlamış olduğu, toplanan bulguların yayınlanması ve bunlara dayalı daha önce bilinmeyen Ceytun kültürünün gelişimindeki en son devrelerinin açıklandığı toplama eseri özel bir yere sahiptir¹⁵⁰. Korobkova'nın özel araştırmasında bu kültüre ait çakmak taşı endüstrisi detaylı ve çok taraflı analize konu olmuş ve onun evriminin Orta Asya'daki diğer kompleksler ile ilişkili olduğu belirlenmiştir¹⁵¹.

Bölgede yapılan ilk araştırmalar neticesinde, kültür ilk olarak bölgenin Kalkolitik Çağını temsil eden Anav Kültürü dönemi içerisinde gösterilmiş olsa da, daha sonra yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen bilimsel veriler, bu kültürün, adı geçen kültürden farklı özelliklere sahip olan ve daha çok Neolitik Çağ özelliği taşıyan bir dönemi temsil ettiğini göstermiştir.

Daha sonraki yıllarda ortaya çıkarılan yerleşim yerleri, kültürü temsil eden tek yerleşim yerinin Ceytun yerleşiminin olmadığını da ortaya çıkarmıştır. 1935 yılında bölgede gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda bu kültüre ait kültürel buluntulara, Yeni Nisa ve Yuvarlaktepe olarak adlandırılan yerleşim yerlerinde de rastlanılmıştır. 1940'lı yıllarda ve 1950'lili yılların başında bölgede yine bu kültüre ait diğer yerleşimler (Çopan-Depe, Bami, Kepele) ortaya çıkarılmıştır. Ancak ilk aşamada bu yerleşimlerde kazı alanı oluşturulmadan, sadece yüzey araştırmaları yapılmakla yetinilmiştir. Daha sonra bu yerleşimlere, Çağıllı-Depe¹⁵² ve Boncuklutepe¹⁵³ yerleşimleri de eklenmiştir (bk. Harita 3).

Ceytun Kültürü'nün ne şekilde ve kimler tarafından oluşturulduğu hakkında ise çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Kültürün kronolojik durumu ve komşu ülkelerdeki yerleşimler ile olan bağlantısının belirlenmesi bu incelemeyi doğal olarak

¹⁴⁷ Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.7.

¹⁴⁸ A. İ. Shevchenko, "K İstorii Domashnih Jivotnih Yujnogo Turkmenistana", *TYUTAKE*, 10, Aşkabat 1960, s.464-477; G. F. Korobkovo, "Opredelenie Funktsiy Kostiannih i Kamennih Orudiy s Poselenia Djeitun Po Sdelam Raboti", *TYUTAKE*, 10, Aşkabat; 1960, s.110-133.

¹⁴⁹ G. N. Lisitsina, "Rastitelnost Yujnoi Turkmeni v Epohu Eneolita, Po Paleobotanicheskim Dannim", *KSİA*, 98, Moskova 1964, s.53-54; A. Y. Shetenko, "Terrakotovaia Golofka s Poselenia Djeitun", *İAN TSSR*, 4, Aşkabat 1960, s.82-83.

¹⁵⁰ O. K. Berdiev, "Stratigrafia Bamiskogo Poselenia", *SA*, 4, Moskova 1963, s.3.

¹⁵¹ G. F. Korobkova, "Arudia Truda i Hozeistvo Neoliticheskoy Plemen Srednei Azii", *MİA*, 158, Moskova, Leningrad 1969, s.76-78.

¹⁵² Atagariev ve Berdiev, "Arheologicheskoe Izuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti", s.131; L. İ. Hopin, "Arheologia i Drevniyaya Istoria Turkmenskoi SSR (Obzor Statei v izvestiah AN TSSR Seraia obshesvennih nauk 1962-1970 gg.)", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1972, s.377.

¹⁵³ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.26.

gerektirmektedir. Maalesef bu sorun sadece dolaylı bilgilerin mevcut olması nedeniyle çözümlenememektedir; çünkü henüz Ceytun kültürünün yayılmış olduğu coğrafyada bu kültürden önce gelen herhangi bir arkeolojik kompleks bulunamamıştır.

Sunulmuş olan Ceytun ve Hazar yakınlarındaki çakmak taşı endüstrilerinin karşılaştırılmasına dayalı Ceytun Kültürü'nün Mezolitik çağ ile olan genetik bağı hakkındaki görüşler Türkmen-Horasan ve Elbrus dağlarındaki toplayıcılarının Ceytun kültürünün öncülleri olduğuna işaret etmektedir¹⁵⁴. Ceytundan önce gelen varsayımsal kültürün temsilcilerine ait yerleşimler henüz bulunmamış ise de bu tür mantiki tümevarım, literatürde yaygındır¹⁵⁵. Rus arkeolog Sarianidi de Kopetdağ'ın bu tür yerleşik tarım öncesi kültür temsilcilerinin yaşadığı yer olduğunu ve Güneydoğu Türkmenistan'da Ceytun kültürünün oluşumunu batıdan gelen kabilelerin dağ eteklerine yerleşmiş olmasına değil, dağdan inmiş Ceytun'dan önceki yerel kültür temsilcilerine bağlı olduğunu düşünmektedir. Yakın geçmişte Korobkova bu fikre karşı görüş beyan etmiştir. O, Ceytun ve Hazar yakınlarındaki çakmak taşı endüstrilerinin birbirine yakın oluşunu bir daha vurgulayarak eski çiftçilerin atalarının tam anlamıyla Hazar yakınlarındaki avcı-toplayıcı kabilelerinin olduğunu öne sürmüştür. Korobkova'ya göre Kopetdağ'da ki çakmaktaşı endüstrisinin, ovadaki çakmak taşı endüstrisinden tamamıyla farklı geleneklere sahip, bir nevi Dağ Neolitiği denilen yerleşimler olarak nitelendirmektedir¹⁵⁶.

Elde edilen bilimsel verilere dayanarak kültürün adını almış olduğu Ceytun yerleşimi¹⁵⁷ bu kültürün en eski safhasını oluşturmaktadır. Diğer yerleşimlerden elde edilen buluntular neticesinde ise kültürün orta safhasını; Boncuklutepe ve Çağıllı-Depe'nin en alt tabakaları ile Çobantepe¹⁵⁸ ve Yuvarlaktepe'nin üst tabakaları oluşturmaktadır. Kültürün geç safhasını ise yine Çağıllı-Depe'nin¹⁵⁹ alt tabakaları ile Bami yerleşiminin 3, 4, ve 5. tabakalarının temsil ettiği anlaşılmaktadır¹⁶⁰. Ceytun Kültürünü temsil eden bu tür yerleşimlerde çeşitli tarihlerde yapılan kazı çalışmaları

¹⁵⁴ V. M. Masson, "Djeitunskaya Kultura", *TYUTAKE*, 10, Aşabat 1960, s.51.

¹⁵⁵ I. N. Hlopin, "Geoksyurskaia Gruppya Poseleniy Epohi Eneolita", no:180, Moskova 1964, s.43-55.

¹⁵⁶ Korobkova, *Arudia Truda i Hozeistvo Neoliticheskiy Plemen Srednei Azii*, s.77.

¹⁵⁷ Martinov, *Arheologiya*, s.82-83.

¹⁵⁸ Atagariev vd., *Pomiatniki Arhitekturi Turkmenistana*, 1974, s.22.

¹⁵⁹ Moayyeri, "Drevniy Merv i Istoricheskiy Merv", s.13.

¹⁶⁰ Masson, *Pasilenie Djeitun*, s.138.

neticesinde ortaya çıkarılan buluntular, bu kültüre ait gerek mimari gerek sosyal yaşam ile ilgili çeşitli bilgilere ulaşmamıza olanak sağlamaktadır.

Bölgede yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan Ceytun kültürüne ait yapıların tamamı birbirine benzerlik göstermektedir. Evler genellikle tek odalı¹⁶¹, dikdörtgen planlıdır¹⁶². Binalar saman katkılı çamur harcın yardımıyla kerpiç duvarların örülmesi ve oluşturan bu duvarların yine aynı harç kullanılarak sıvanması suretiyle oluşturulmuştur¹⁶³. Evlerin tamamında, oturlan odanın haricinde bir adet “kiler” olarak kullanılmak üzere küçük bir depo alanı inşa edilmiştir. Bazı durumlarda bu depo alanlarının iki aile tarafından ortak olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Yine her evin kendine ait veya ortak kullanılan bir adet avlusu bulunmaktadır. Bunların haricinde göze batan diğer bir ayrıntı ise ev içerisinde belirli bir köşede kurulmuş olan ocaklardır. Rus araştırmacılar bu ocakların genellikle yemek pişirme için kullanıldığını, ayrıca seramik kapların pişirilmesi gibi farklı amaçlar içinde kullanıldığını bildirmektedirler¹⁶⁴.

Ceytun’un kendisi ve Ceytun kültürünü temsil eden diğer yerleşimlerde, o dönemde bölgede yaşamış olan halkın çalışmalarına ve yaşam şekillerine bağlı olarak çok geniş bir alet topluluğu da ortaya çıkarılmıştır¹⁶⁵ (bk. Resim 3: 4).

Elde edilen malzemeler arasında öncelikli olarak çakmaktaşıdan yapılmış aletlerin üstün olduğunu belirtmek gerekir. Ceytun çakmaktaşı endüstrisi Rus araştırmacı Korobkova tarafından aletlerin kullanım amaçlarına bakılarak incelemeye alınmıştır¹⁶⁶. Bu incelemeler sonucunda, çakmaktaşıdan yapılmış olan aletlerin yapımında genel olarak dilgilerin, çekirdeklerin ve farklı boyutlardaki, geometrik şekilli mikrolitlerin kullanıldığı görülmüştür.

Belirtildiği üzere, ilkel Ceytunlular’ın çalışmalarında çakmak taşından aletlerin yapımı önemli bir yere sahiptir. En azından bu tür faaliyetlerden kalan izler arkeologlar için hissedilir ve fark edilir niteliktedir. Üzerinde işleme izleri bulunmayan mikrolitler ve dilgiler, yani iş ve av için kullanılan aletlerinin yapımında kullanılan yarı mamuller,

¹⁶¹ A. V. Gudz-Markov, *Indoevropeysi Evrazii i Slaviane*, veche Yayınları, Moskova 2004, s.39; Masson, *Ekonomika i Sotsialniy Stroi Drevnih Obshestv (v svete dannih arheologii)*, s.142.

¹⁶² V. M. Masson ve V. İ. Sarianidi, *Karakumi: Zeria Svilizatsii*, Nauk Yayınları, Moskova 1972, s.9.

¹⁶³ A. V. Gudz-Markov, *Indoevropeskaia İstoria Evrazii*, Proishojdenie Slavanskovo Mira, Ensiklopedia Russkoi Misli, Tom 4, Moskova 1994, s.23.

¹⁶⁴ Atagarriev vd., *Pomiatniki Arhitekturi Turkmenistana*, 1974, s.22.

¹⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz; G. F. Korobkova, *Hoziashtvennie Kompleksi Rannih Zemledelchesko-Skotovodcheskih Obshestv Yuga SSSR*, Akademi Nauk Yayınları, Leningrat 1987, s.67-81.

¹⁶⁶ Korobkovo, “*Opredelenie Funktsiy Kostiannih i Kamennih Orudiy s Poselenia Djeitun Po Sdelam Raboti*”, s.117.

yerleşim yerinin her tarafında eşit oranda bulunmaktadır¹⁶⁷. İlgili aletlerin bulunmadığı bir yapı yoktur. Bu bulguların plan üzerinde işaretlenmesi sonucunda bunların yoğunlaştığı noktalar da belirlenmiştir. Çakmak taşından yapılmış aletler Ceytun kültür tabakalarının en önemli özelliği olduğunu söylersek abartmış olmayız; Ceytun'da bulunmuş olan 6474 adet çakmak taşından yapılmış aletlerin içinden 3500'ü üzerinde işleme izleri bulunmayan dilgiler ve mikrolitlerdir¹⁶⁸ (bk. Resim 3: 4).

Çakmaktaşından yapılmış ürünlerin dışında, yerleşim yerlerinde, farklı kullanım amaçları doğrultusunda yapılmış farklı buluntulara rastlamak mümkün olmuştur; seramik ürünler, topraktan, taştan, kemikten¹⁶⁹ yapılmış çeşitli miktarlarda bulunmuş olan ürünler bu buluntu türlerine örnek olarak verilebilir (bk. Resim 3: 4).

Ceytun malzemeleri, burada herhangi bir ilkel atölyenin kalıntıları bulunmamış olmasına rağmen, Neolitik Çağ'a ait bir dizi ev aletlerini nitelendirmeye olanak tanımaktadır. İş aletlerinin fonksiyonel analiz uygulanmasıyla belirlenmesi ve ilgili aletlerin köyün içindeki dağılımının hesaba katılması bu meselede belirli sonuçlar elde edilmesi için gerekli temelleri oluşturmaktadır.

¹⁶⁷ Avdusin, *Arheologia SSSR*, s.49.

¹⁶⁸ Masson, *Pasilenie Djeytun*, s.154.

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bk; Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*.

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGEDEKİ ÖNEMLİ KALKOLİTİK ÇAĞ YERLEŞİMLERİ

Belirtildiği gibi Türkmenistan’da 27 tane Kalkolitik Çağ yerleşimi tespit edilmiştir. Konum açısından Erken Kalkolitik Çağ Anav IA tipli yerleşimler batı ve doğu olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu iki gruptaki seramik unsurları oldukça farklıdır. Batı grubuna dahil yerleşimlerde siyah veya kırmızı temelde, doğu grubuna dahil yerleşimlerde ise kırmızı – sarı veya açık renkli temelde koyu kahverengi boyalı seramik unsurlar görülmektedir. Batı grubuna mensup yerleşimlerde ele geçirilen seramiklerde genellikle çizgilerden oluşan eş kenar dörtgen motifler kullanılmıştır. Doğu grubuna mensup yerleşimlerde ise genellikle yatay motifler kullanılmıştır. Bununla birlikte yukarıdaki grupların ikisinde de yarı küresel kaplarda aynı motifler görülmektedir¹⁷⁰.

Orta Kalkolitik Çağı’na ait Anav II tipli yerleşim yerlerinde binalar, 47-48 X 23-25 X 10-12 ile 40-42 X 23-25 X 10 cm. boyutlarındaki güneşte kurutulmuş kil tuğlalardan oluşturulmuştur, Güneye bakan tek kişilik mezarlar, pişmiş topraktan kadın heykelcikleri, pişmiş topraktan yapılmış kesik koni ağırşaklar, bakırdan yapılmış bıçak veya mızrak başlıkları ele geçirilen buluntular arasındadır. Kap formları arasında küresel çanaklar, konik biçimli çanaklar ve kâseler, ince ağızlı çömlekler, çift koni kâseler bulunmaktadır. Bezemelerde geometrik motifler kullanılmıştır¹⁷¹.

Geç Kalkolitik Çağ’a giren Namazgah III döneminde binalar, 45 X 24 X 10 ve 42 X 22 X 11 cm. boyutlarındaki güneşte kurutulmuş kilden yapılmış tuğlalar yardımıyla oluşturulmuştur. Yapılar genellikle çok odalıdır. Toplu mezarlar, pişmiş topraktan yapılmış kadın ve erkek heykelcikler, kesik koni ağırşaklar, pişmiş topraktan yapılmış küresel toplar, iki ağızlı bakır bıçaklar, sapsız yuvarlak aynalar, toplu iğneler bu döneme ait buluntu türleri arasındadır. Kap formları arasında, çift koni şeklinde çanaklar, çift koni kâseler, çömlekler, kupa bardaklar sayılabilir. Bezemelerde tekrar tek renkli motiflere dönüldüğü gözlenmektedir¹⁷². Fakat küçük geometrik şekillerden oluşturulan

¹⁷⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.17.

¹⁷¹ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.5.

¹⁷² Sarianidi, “Drevnie Svazi Yujnovo Turkmenistana i Severnevo Irana”, s.26.

motifler, hayvan biçimli motifler ve haç biçimli motif¹⁷³ ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır¹⁷⁴.

Bölgedeki Kalkolitik Çağ yerleşimleri Doğu, Batı, Merkez ve Göksur Grubu olmak üzere Türkmenistan'ın coğrafi konumuna göre dört gruba ayrılmaktadır.

2.1. GÖKSUR GRUBU YERLEŞİMLERİ

2.1.1. Göksur 1

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Геоксюр I, Türkmençe kaynaklarda Göksüýri I, İngilizce kaynaklarda ise Geoksyur I şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Göksur vahasının merkez yerleşimidir. Düzlük üzerindeki yüksekliği 10 m., yüzölçümü ise yaklaşık 12 hektardır¹⁷⁵. Tedzhen şehrinden güneye doğru 20 km ve Göksur Orta Asya demir yolundan güney doğuya doğru 8 km uzaklıkta bulunmaktadır¹⁷⁶. MÖ 4. binyıl ve 3. binyılın başlangıcına tarihlenen Göksur I yerleşimi 12 hektarlık bir alan üzerine kurulmuştur. Yerleşim yerindeki kültür tabakalarının toplam derinliği 10 metre kadardır¹⁷⁷.

Araştırmalar: Yerleşim yerindeki ilk arkeolojik çalışmalar 1939 yılında A. A. Maruşenko tarafından başlatılmıştır. Daha sonra sırayla 1955-57, 1960, 1962-65 yılları arasında V. İ. Sarianidi tarafından arkeolojik araştırmalar yürütmüştür¹⁷⁸. 1957 yılında tepede yapılan arkeolojik kazılar neticesinde, altta bulunan üçü Erken Kalkolitik Çağ dönemine¹⁷⁹, ortada bulunan dördü Orta Kalkolitik Çağ dönemine ve üstte bulunan üçü

¹⁷³ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.35.

¹⁷⁴ Masson, "Sredniyaya Azia i Iran v III Tsyacheletii do Nashei Eri", *Isledovania Pamiatnikov Epohi Eneolita i Bronzi*, s.17; Antanova, *Ocherki Kulturi Drevnih Zemledeltsev Prednei i Srednei Azii*, s.136; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.6.

¹⁷⁵ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.35

¹⁷⁶ Terehova, "Metalloobrabotka na Eneoliticheskom Poselenii Geoksyur", s.167; Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.15; Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

¹⁷⁷ Masson, "İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", s.70; V. İ. Sarianidi, "Raskopki Jilij Kompleksov na Eneoliticheskim Poselenii Geoksyur (Po materialom YUTAKE v 1956 g.)" *KSİA*, sayı 76, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1959, s.50; Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, s.13-14.

¹⁷⁸ V. İ. Sarianidi, "Raskopki v Yugo-Vostochnykh Karakumakh v 1964 g." *KSİA*, sayı 108, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1966, s.89-95; G. N. Lisitsina, "İzuchenie Geoksyurskoi Orositelnoi Seti v Yujnoi Turkmenii v 1964 g." *KSİA*, sayı 108, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1966, s.96-100; Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

¹⁷⁹ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15-16.

Geç Kalkolitik Çağ dönemine ait¹⁸⁰ olmak üzere 10 adet kültür tabakası tespit edilmiştir¹⁸¹.

Erken Kalkolitik Çağ: Erken Kalkolitik Çağı temsil eden X. ve IX. tabakalar¹⁸², yaklaşık 4 metrekarelik (2x2m) bir alanda kazılmıştır. Söz konusu düzeylerde bulunan seramik kapların üzerindeki motifler, Namazgah I dönemine ait dağ eteği şeridindeki motiflere benzemektedir. Çömleklerin ve yarı küresel çanakların üzerinde geometrik biçimli üçgen motifleri kullanılmıştır¹⁸³ (bk. Resim 5: 4-12, 14-18).

VIII. yapı katında üzerinde az sayıda motif bulunan kaplar bulunmuştur. Söz konusu kaplar üzerinde, Namazgah I tarzına özgü yine üçgen biçimli motif kullanılmıştır¹⁸⁴ (bk. Resim 5: 1-2).

Orta Kalkolitik Çağ: Orta Kalkolitik Çağ dönemine ait bulgular, kalınlığı 4.5 m olan VII. ve IV. tabakalar arasında yer almaktadır. Yerleşim yerinin güney batısında yapılan 3 No'lu kazı alanında da tespit edilen Orta Kalkolitik Çağ'a ait tabakada savunma duvarının bir kısmı ile diğer duvarın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır¹⁸⁵. Bu duvar kısmının şekli yuvarlak ve çapı: 3.6 m²'dir¹⁸⁶ (bk. Resim 6: 1).

Yedinci yapı katında Yalangaç tarzına özgü seramikler ve Namazgah II tipli motifleri bulunduran seramikler bulunmuştur¹⁸⁷. Motiflerde birbirinden uzak, oldukça gerilmiş üçgenler kullanılmıştır¹⁸⁸ (bk. Resim 7: 37, 39, 40).

Altıncı yapı katında dört çizgili motifin işlendiği çömlek parçaları (bk. Resim 7: 21 – 23) ile tek renkli çanakların 12 parçasına rastlanmıştır. Bu parçaların birinde birbirini takip eden hayvanlar ve bunların arasında yaban keçileri görülmektedir¹⁸⁹ (bk. Resim 7: 24). Farklı tarzda çizilen aynı yaban keçisi motifi başka kırıklarda da tespit edilmiştir (bk. Resim 7: 25). Başka bir parçada ise ağaç biçimli motif görülmektedir (bk.

¹⁸⁰ Lisitsina, "Osnovnie Chorti Paleogeografii Geoksyurskovo Oaziza", s.69; Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

¹⁸¹ Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppy Pomiatnikov Kulturu Anau", s.142.

¹⁸² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.19; Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppy Pomiatnikov Kulturu Anau", s.14-142.

¹⁸³ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

¹⁸⁴ Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppy Pomiatnikov Kulturu Anau", s.142.

¹⁸⁵ Martinov, *Arheologiya*, s.123.

¹⁸⁶ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

¹⁸⁷ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.31.

¹⁸⁸ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

¹⁸⁹ Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppy Pomiatnikov Kulturu Anau", s.144; Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.31.

Resim 7: 26). Kalan parçaların üzerinde geometrik motifler işlenmiştir¹⁹⁰ (bk. Resim 7: 27 – 35).

Beşinci yapı katında bulunan seramikler dikkate değerdir. Kapların ağız kısmı boyunca dört çizginin işlendiği kaplar bu yapı katında da bulunmaktadır. Fakat bu sefer çizgiler birbirine daha yakındır ve düz kısa çizgilerle birleştirilmektedir (bk. Resim 7: 8 – 11). Bulunan seramik kapların arasında sadece biri çok renkli motiflerle süslenmiştir¹⁹¹ (bk. Resim 7: 16). Yeni motifler arasında geniş dikey şeritler (bk. Resim 7: 17) veya yatay sıralar (bk. Resim 7: 13) halinde birleştirilen üçgenler¹⁹² ile eşkenar dörtgenler bulunmaktadır¹⁹³. Hepsinin içi eğik taramayla doldurulmuştur. Kaplardan birinin üzerine siyah kurdelelerden oluşan büyük gözenekli ağ işlenmiştir¹⁹⁴ (bk. Resim 7: 20).

Dördüncü yapı katındaki buluntuların sayısı azdır. Çizgi (bk. Resim 7: 1,2) ve çok renkli motifleri¹⁹⁵ (bk. Resim 7: 5,6) bulunduran çömlek kırıkları ve diğer parçalar elde edilmiştir¹⁹⁶.

Geç Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerindeki Geç Kalkolitik Çağ dönemine ait buluntular III. ve I. tabakalar arasında yer almaktadır. Yaklaşık 12 hektarlık alanı kapladığından dolayı ikinci tip yapılara dahil edilmiştir. 1. kazı alanında 1-2 m. genişliğindeki 55 m.'lik merkez sokak tespit edilmiştir¹⁹⁷ (bk. Resim 8). Yerleşim yerinde en az 14 yapı tespit edilmiştir¹⁹⁸. Sarianidi'nin verilerine göre ise burada en az 16 yapı bulunmaktadır¹⁹⁹. Genel olarak evler çok odalı olup, büyük bir oda ve bu odaya eklenmiş küçük odalar bulunmaktadır. Büyük odanın belirli bir köşesinde ise ocak bulunmaktadır. Benzer mimari Karatepe yerleşiminde de görülmektedir. Ayrıca

¹⁹⁰ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.23.

¹⁹¹ İ. N. Hlopin, "Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii", *KSİA*, sayı 101, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.38.

¹⁹² Hlopin, "Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii", s.41.

¹⁹³ Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppı Pomiatnikov Kulturu Anau", s.144.

¹⁹⁴ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

¹⁹⁵ Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppı Pomiatnikov Kulturu Anau", s.144-145.

¹⁹⁶ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

¹⁹⁷ Sarianidi, "Raskopki Jilij Kompleksıv na Eneoliticheskim Poselenii Geoksyur (Po materialom YUTAKE v 1956 g.)", s.50.

¹⁹⁸ V. M. Masson, *Srednyaya Aziya i Drevniy Vostok*, Nauk Yayınları, Moskova-Leningrad 1964, s.320.

¹⁹⁹ Sarianidi, "Pomiatniki Poznego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii", s.9.

yerleşim yerinde özel amaçlarda kullanılan yapılar da tespit edilmiştir²⁰⁰. Bu özel yapıların ayrı bir girişi bulunmaktadır. Buna benzer yapılar diğer yerleşim yerlerinde de tespit edilmiştir. Bu tip yapıların merkezinde yuvarlak ocak bulunmaktadır²⁰¹. Bazı durumlarda bu yapılarda taş tütsü kapları ile yanmış insan kemikleri de bulunmuştur²⁰². Muhtemelen bu yapılar ibadet amaçlı kullanılmıştır. Bir yapının içerisinde, merkezinde oval deliği bulunduran dikdörtgen biçimli iki ocak tespit edilmiştir²⁰³. Çok odalı evlerin birinde iki bölümden oluşan çömlek fırını bulunmuştur²⁰⁴.

Geç Kalkolitik Çağ Göksur 1’de gerçekleştirilen kazılarda doğu grubu yerleşimlere özgü Göksur tarzlı seramikler elde edilmiştir (bk. Resim 9: 31—47). Seramikler; sarımsı ve kırmızı astar, az sayıdaki gri astar üzerine, tek renkli (koyu kahverengi) ve çok renkli (siyah ve koyu kırmızı) motiflerden oluşmaktadır. Kullanılan kap formları arasında, yarı küresel çanaklar, çift koni kâseler, çömlekler, kupa bardaklar sayılabilir. Bezeklerde tek taraflı kenarlar, ağ biçimli motifler, iki taraflı kenarlar ile ağ biçimli motifler, haç tasvirleri,²⁰⁵ eş kenar dörtgen ile üçgenlerden oluşan geometrik motifler kullanılmıştır²⁰⁶. Genel olarak bakıldığında Geç Kalkolitik Çağ Göksur seramiğinde büyük geometrik biçimlerin kullanılması yaygındır. Hayvan biçimli motifler daha azdır ve hayvanların gövdeleri geometrik şekillerle çizilmiştir²⁰⁷.

Geç Kalkolitik Çağı’na ait Göksur 1 yerleşiminde mermer ve kristal kireç taşından yapılmış kaplar²⁰⁸, daha çok yumuşak gri kireç taşından yapılmış havanlar, tahıl öğütme taşları, kapı girişlerine konulan ökçe taşları ele geçirilen taş buluntular

²⁰⁰ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.38.

²⁰¹ Sarianidi, “Raskopki v Yugo-Vostochnykh Karakumakh v 1964 g.”, s.89.

²⁰² Martinov, *Arheologiya*, s.123; Sarianidi, “Raskopki v Yugo-Vostochnykh Karakumakh v 1964 g.”, s.89-90.

²⁰³ V. İ. Sarianidi, “Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoı Kulturi”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.49-50.

²⁰⁴ V. İ. Sarianidi, “Keramicheskie Gorni Vostochnoanaukskih Poseleniy” *KSİA*, sayı 93, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.82.

²⁰⁵ İ. N. Hlopin, “İzobrajenie Kresta v Drevnezemledelecheskih Kulturah Yujnoi Turkmenii”, *KSİA*, sayı 91, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.14-19; Sarianidi, “Raskopki Jilij Kompleksov na Eneoliticheskim Poselenii Geoksyur (Po materialom YUTAKE v 1956 g.)”, s.52.

²⁰⁶ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.44.

²⁰⁷ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.37; Sarianidi, “Raskopki Jilij Kompleksov na Eneoliticheskim Poselenii Geoksyur (Po materialom YUTAKE v 1956 g.)”, s.52.

²⁰⁸ Sarianidi, “Raskopki Jilij Kompleksov na Eneoliticheskim Poselenii Geoksyur (Po materialom YUTAKE v 1956 g.)”, s.55; L. B. Kircho ve T. A. Sharovskaya, “Ornamentirovanniy Komenniy Sosud iz Altyn-Depe (K Voprosu o Post Geoksyurskom Komplekse Yujnovo Turkmenistana)” *Arheologicheskie vesti*, sayı 8, St. Petersburg 2001, s.120-122; L. B. Kircho, “Drevnie Sviazı Nasilenia Yujnovo Turkmenistana i Dolini Zarevshana (Nachalo Formirovaniya Torgovih Putei v Srednei Azii)”, *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2007, s.200.

arasındadır²⁰⁹. Bunların dışında 10-15 cm. çaplı, ortası delik ağırlık veren taş çemberler diğer taş buluntular arasına girmektedir. Ayrıca Göksur 1’de taş mührün bir parçası bulunmuştur²¹⁰.

Göksur 1’de bulunan pişmiş topraktan yapılmış heykelciklerin arasında hem iri yapılı, hem de daha zarif kadınların tasvirleri bulunmaktadır²¹¹. İkinci tip heykelciklerin üzerinde boncuk ve hayvan biçimli motifler bulunmaktadır. Erkek biçimli heykelciklerin üzerinde ise şapka veya başlık mevcuttur. Söz konusu heykelcikler genel olarak Karatepe’de bulunan “asker başlarına” çok yakındır²¹².

Göksur 1’de V.İ. Sarianidi tarafından kazdırılan toplu mezarlar dikkat çekmektedir²¹³. Bu mezarlar genellikle oval, daha nadir elips veya dikdörtgen şeklinde olup güneşte kurutulan kil tuğladan yapılmıştır²¹⁴. Boyutları 2,5 x 2,3 m’den 2,2 x 1,9 m’ye kadardır (bk. Resim 10). Eski naaşlar daha geriye çekilip yeniler defnedilmiştir. Bu yüzden de kemikler birbirine karışmıştır. Bir toplu mezarda gömülenlerin sayısı 2’den fazla olup yaklaşık 10 ile 12 arasındadır²¹⁵. Mezar eşyaları ya hiç bulunamamış, ya da çok azdır. Yerleşim yerinde bir miktar boncuk ve bakır çubuk ile örülen kap ve bu kabın içine koyulmuş şekilde bulunan bakır ayna içeren bir mezar bulunmuştur²¹⁶. 1965 yılında yapılan kazılar esnasında ortaya çıkarılan bir mezarda ise boyalı dörtgen kap ve altın folyo ile kaplanan boncuklar bulunmuştur²¹⁷.

2.1.2. Akçatepe (Göksur 2)

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Акчадепе, Türkmence kaynaklarda Akjadepe, İngilizce kaynaklarda ise Akcha Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Göksur vahasının batı kısmında ve Göksur istasyonundan güney – güney batıya doğru 6 km uzaklıkta bulunmaktadır. Orta Kalkolitik Çağ’ı temsil eden

²⁰⁹ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.37.

²¹⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.45.

²¹¹ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.37; Masson, V. M., “O Kulte Jenskovo Bojestvo u Anauskih Plemen”, KSİA, sayı 73, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1959, s.17.

²¹² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.45.

²¹³ V. İ. Sarianidi, “Noviy Tip Drevnih Pogrebalnykh Sooruzheniy Yuzhnoy Turkmenii”, SA, sayı 2, Moskova 1959, s.235.

²¹⁴ Lisitsina vd., “Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oazisa” s.16.

²¹⁵ Sarianidi, “Raskopki Jilih Kompleksov na Eneoliticheskim Poselenii Geoksyur (Po materialom YUTAKE v 1956 g.)”, s.51.

²¹⁶ Terehova, “Metalloobrabotka na Eneoliticheskoy Poselenii Geoksyur”, s.168; Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.44.

²¹⁷ Sarianidi, “Raskopki v Yugo-Vostochnykh Karakumakh v 1964 g.”, s.93.

yerleşim yeri oval bir plana sahip olup, toplam alanı 145 X 115 m² (bk. Resim 11). Yapı katlarının toplam boyutu 7. 5 – 7.75 m.'dir²¹⁸.

Araştırmalar: 1960 yılında yerleşim yerinin yüzölçümü yaklaşık 400 m² olan üst yapı katı açılmıştır. Bu yapı katında 28 adet yapı tespit edilmiştir.

Orta Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerindeki tüm binalar dikdörtgen planlıdır (bk. Resim 11). Yapılar, 42–44 X 23–25 X 12 cm. boyutlarındaki güneşte kurutulmuş, bitki karışımı kerpiç tuğlalar ile oluşturulmuştur. Duvarlar yine kerpiç tuğlaların yapımında kullanılan bitki katkı harç ile sıvanmıştır. Yerleşimin kuzey batı ile güney doğu tarafında ve sağda büyük dikdörtgen avlu bulunmaktadır. Yanında ise üç tane uzun bina vardır. 19 ve 18 No'lu ilk iki binanın daha sonra kurulan parçaları vardır. Sonra ise 17 No'lu bina gelmektedir. Bu binanın içinde duvarları oldukça yanmış iki parçalı dikdörtgen bir fırın vardır²¹⁹. Bu fırının yapısal özellikleri ile yanında bulunan kap kalıntılarına istinaden pişirme amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Güney doğuya doğru tarafta 5 ile 10 No'lu yapılar bulunmaktadır. İlk yapının şekli dörtgen sayılabilir ve iç süslemesiyle dikkat çekmektedir²²⁰. Onun kuzey doğu duvarında, 12 cm. yüksekliğinde silindire kuşatılmış ve kilden yapılmış dikdörtgen bir platform vardır²²¹. Platformun uçlarından birinde koni şeklindeki kil sütun korunmuştur. Platformun içi, yüksekliği 8 cm. olan bir silindire ikiye bölünmüştür. Kuzey taraftaki uçtan uzak olan bölümün rengi ateşten dolayı sarıya dönüşmüştür. Üzerinde ise kalınlığı yaklaşık 4 cm. olan kül katmanı bulunmaktadır. Bu bölüm ikiye bölünüp kesildiğinde zemine önce kum serpilip sonra kille kaplandığı görülmektedir. Dikkate değer bir başka yapı 3.3 m. çapındaki 13 numaralı binadır. 5 No'lu binanın karşısında ve tepenin hemen hemen merkezinde bulunmaktadır. Duvarları oldukça kalındır. Bu yapının sadece bir kısmı açılmasına rağmen ilgili tespitleri elde etmek mümkün olmuştur; zemini kildendir, duvarları ise içe doğru meyillidir. Zeminin kazılmış kısmında herhangi bir yapı veya giriş izleri tespit edilmemiştir²²².

²¹⁸ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

²¹⁹ Sarianidi, "Keramicheskie Gorni Vostochnoanaukskih Poseleniy", s.80.

²²⁰ V. İ. Sarianidi, "Nekatorie Vaprosi Drevnei Arhitekturi Posileniy Geoksyurskovo Oaziza" *KSİA*, sayı 91, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.23.

²²¹ Sarianidi, "Kultovie Zdaniya Posilenie Anaukskoi Kulturi", s.48.

²²² Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

Mevcut yerleşimde yapılan kazılar esnasında bulunan seramikler birkaç gruba ayrılmaktadır. Yalangaç tarzına özgü motifleri içeren kaplar ilk sıradadır. Geç Yalangaç dönemine ait motifleri bulunduran kırıklar çoğunluk göstermektedir; bu kaplarda bezeme olarak, kabın ağız kısmına paralel çizilen ikişer olarak birleştirilen, dört çizgi bezeme süslemesi kullanılmıştır. Bundan başka Erken Yalangaç dönemine has çömlek ile çanakların kırıkları da bulunmuştur. Bu kaplarda ise ağız kısmına paralel çizilen çizgi bezeme süslemesi kullanılmıştır. Fakat bu kez çizgiler daha geniştir ve aralarındaki mesafe daha çoktur ve çizgiler üçgen biçimli bezeme ile birleştirilmiştir. Çanaklarda ise değişik motifler görülmüştür: kabın ağız kısmından biraz aşağıya yerleştirilmiş, yatay çizginin altına yarım dairesel şeritler sarkıtılmıştır (*bk. Resim 12: 20, 21, 26 – 33*). Şerit bezeme süslemeli, kalın duvarlı büyük çömleklerin sayısı da oldukça fazladır (*bk. Resim 13: 10 – 15*). Gövdesi silindir şekline yakın olan ve üst kısmında Geç Yalangaç dönemine özgü motifleri bulunduran bir büyük çömlek dikkate değerdir²²³.

Yerleşim yerinde çok renkli motifleri barındıran seramikler de bulunmuştur. Bu özellik, Namazgah II döneminde Kopet Dağları'nın eteğindeki merkez bölgede yaygınlık kazanmıştır. Bu kapların 30'a yakın örneği tespit edilmiştir. Çanaklarda kullanılan birinci tür bezeklerde, kabın dibinden ağızına doğru genişleyen kırmızı demetler ve bunları çevreleyen siyah çerçeveler kullanılmıştır (*bk. Resim 14: 15, 27*). Bazı durumlarda, demetin içi taranmış eşkenar dörtgenler çizilmiştir (*bk. Resim 14: 8*). Bu motif türünün bir de demetin içi siyah ve kırmızı renkle boyanmış büyük üçgen biçimliler de vardır (*bk. Resim 14: 29, 30*). Çanaklarda kullanılan ikinci tür motiflerde, dikey istikamette bölünen yatay friz işlenmiştir. Bu frizde uçları birleştirilmiş üçgenler çoğunluk göstermektedir²²⁴ (*bk. Resim 14: 5, 13, 23, 32*). Üçgenlerin arasında tırtıklı siyah çizgiler (dikey veya eğik), kırmızı üçgenler veya dikey çizgiler olmak üzere farklı figürler de mevcuttur. Çanaklarda kullanılan üçüncü tür bezemelerde ise dirsekleri farklı üçgenlerle doldurulmuş zigzag bezeme süslemeli friz tespit edilmiştir (*bk. Resim 14: 1, 3, 11, 14*). Kırmızı renkte (*bk. Resim 14: 2, 29*) ve ağaç dalı biçiminde bezeme

²²³ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

²²⁴ Hlopin, "Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii", s.39.

süslemesi (bk. Resim 14: 21) çok az miktarda bulunmuştur. Küresel gövdeli çömlek parçaları da nadir buluntular arasındadır²²⁵ (bk. Resim 14: 31).

Geometrik biçimli motifleri içeren seramik parçaların sayısı 30'a yakındır. Bu motifler genellikle çanaklar çömlekler ve kavanoz biçimli daha büyük kaplar üzerinde kullanılmıştır. Çanak ve çömleklerde kullanılan bezemeler, içi ağsı veya taramalı üçgenlerden oluşan ve kabın ağız kısmına paralel işlenen çizgilerden oluşmaktadır (bk. Resim 13: 16 – 23). Kavanoz formlu daha büyük kaplar, ya büyük gözenekli ağ (bk. Resim 13: 49, 50), ya da ağsı üçgenlerden oluşan dikey çizgilerle bezenmiştir (bk. Resim 13: 27, 28, 33, 34, 45 – 47). Bazı çanakların içinde ağaç tasvirlerine de (bk. Resim 13: 41 – 43) rastlanmıştır²²⁶.

2.1.3. Yalangaçtepe (Göksur 3)

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Ялангачдепе, Türkmence kaynaklarda Ýalañaçdepe, İngilizce kaynaklarda ise Yalangach Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Günümüz Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat şehrinin yaklaşık olarak 110 km. güney doğusunda, Göksur istasyonundan doğu-güney-doğuya doğru 15 km uzaklıkta yer alan Yalangaçtepe²²⁷ yerleşimi MÖ 4. binlere tarihlenmektedir²²⁸.

Araştırmalar: İlk olarak 1957 yılında yerleşim yerinin en üst yapı katında kazı çalışmaları başlamış olup, 1959 yılında bu yapı katı tamamen ortaya çıkarılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde ikinci yapı katındaki arkeolojik kazılara devam edilmiştir²²⁹.

Erken Kalkolitik Çağ: Erken Kalkolitik Çağ'ı temsil eden IV. ve V. tabakalarda ortaya çıkarılan seramikler Erken Kalkolitik Çağ dönemine aittir. Bu tabakalarda Namazgah I tarzlı motifleri içeren seramikler bulunmuştur. Seramiklerin üzerinde yatay sıralar halinde içi boyalı üçgen biçimli motifler bulunmaktadır (bk. Resim 5: 25, 26-29).

²²⁵ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

²²⁶ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

²²⁷ İ. N. Hlopin, "Model Kruglovo Jertvennika iz Yalangach Depe", KSİA, sayı 98, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.47; İ. N. Hlopin, "Yalangach-Depe Posilenie Epohi Eneolita", KSİA, sayı 93, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.74.

²²⁸ Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.19.

²²⁹ Hlopin, "Yalangach Depe Posilenie Epohi Eneolita", s.74.

Bununla birlikte ağısı içerikli üçgenler (bk. Resim 5: 34-35) ve şerit bezeme süslemesinin kullanıldığı kaplarda (bk. Resim 5: 33) mevcuttur²³⁰.

Orta Kalkolitik Çağ: Orta Kalkolitik Çağ'ı temsil eden birinci yapı katının yerleşim yeri oval bir plana sahip olup, 130 X 95 metrelik bir alan üzerine kurulmuştur (bk. Resim 15: 2). Yerleşim yerindeki kültür tabakalarının toplam derinliği 5.4 m.'dir. Yerleşim yerindeki tüm yapılar 40-35 X 25x10 cm. boyutlarındaki kerpiç bloklardan inşa edilmiştir. Dış duvarın muhafaza edilmiş bölümü, uzunluğu hemen hemen aynı (7.4 m – 8.5 m) ve kalınlığı 60 cm. olan dört parçadan oluşmaktadır. Bu parçalardan bazıları iç taraftan kuvvetlendirilmiştir. Duvarların birleştiği yerlerde kule biçimli yapılar bulunmaktadır. İç tasarımın bazı ayrıntıları ile kültürel malzemelerin nezdinde bu yapıların konut amaçlı olduğu düşünülmektedir. Çapları 3.8 m ile 4.5 m. arasındadır²³¹.

Dış duvarın içinde birkaç bina vardır. Bunlardan 1 No'lu bina ilginç mimari yapısıyla dikkat çekmektedir. Binanın yüzölçümü 37 m²'dir. Duvarlar güneşte kurutulmuş 36 – 38 x 27 – 25 x 10 cm. boyutlarında kil örülüp zeminle birlikte kahverengi sıvayla kaplanmıştır²³². Güney doğu duvarda ise eşiği yüksek olan kapı boşluğu vardır. Girişten sol tarafta dörtgen biçimli bir yapı, kuzey tarafta ise yüksek silindire kuşatılmış dörtgen bir platform yer almaktadır²³³. Bu platformun içi zeminden birkaç santimetre yüksektir ve eşit olmayan iki parçaya bölünmüştür. Küçük parçada hafif ateşin etkisi görülmüştür²³⁴. Bu binanın ibadet amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir.

Yalangaç - Depe yeleşiminin Orta Kalkolitik Çağ'ını temsil eden ikinci yapı katı yaklaşık 700 m²'lik alanda kazılmıştır (bk. Resim 15: 3). Bu tabakada toplam 18 adet yapı tespit edilmiştir. Bu tabakanın 1 No'lu yapıya ait üçüncü düzeyinde, yaklaşık 28 m² lik alana sahip bir bina tespit edilmiştir. Binanın girişinden sağ tarafta dikdörtgen biçimli masa, güney köşede ise küçük bir oda bulunmaktadır. Binanın güney batı duvarında 24 x 18 cm. boyutlarında 'm' biçimini andıran kilden bir eklenti dikkate

²³⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

²³¹ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

²³² Hlopin, "Yalangach Depe Posilenie Epohi Eneolita", s.74.

²³³ Sarianidi, "Nekatorie Vaprozi Drevnei Arhitekturi Posileniy Geoksyurskovo Oaziza", s.23; Sarianidi, "Kultovie Zdaniya Posilenie Anaukskoi Kulturi", s.48.

²³⁴ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

değerdir²³⁵ (bk. Resim 16). Bu eklentinin üzerinde bir sıraya dizilen on beş yuvarlak delik vardır. Delikler kömürle doldurulmuştur. Eklentinin tümü biraz pişirilmiştir. Aynı binanın dördüncü seviyesinde dibi biraz kesilmiş, duvarları koni ve çapı 55 cm. olan büyük bir çömlek tespit edilmiştir. Duvarları geniş şerit motifle süslenmiştir. Bu büyük çömleğin içinde bezeksiz daha küçük başka bir çömlek ile silindir bir kap bulunmuştur²³⁶ (bk. Resim 5: 36).

Yerleşim yerinin Orta Kalkolitik Çağ'ına ait tabakalarından elde edilen seramikler bezemeli ve bezemesiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Büyük boyutlu çömleklerin 3 cm. kalınlığındaki duvarları dikey, ya da eğik biçimlidir. Ağızlar ise geniştir. Bu tür çömleklerde bezeme olarak geniş şeritlerden (1.5–2 cm) oluşan yatay zikzak motifi kullanılmıştır²³⁷ (bk. Resim 17: 24). Bunun yanı sıra sarkan şeritler (bk. Resim 17: 26) ile yatay çizgiler (bk. Resim 17: 23) işlenmiştir. Çift konik formlu, kupa şeklindeki çömleklerin duvarları meyillidir. Motif olarak ikişerli üçgenlerin birleştirdiği dört yatay çizgiden oluşan bezeme biçimi kullanılmıştır (bk. Resim 17: 7 – 9, 12, 15, 17). Gövdesi çizgilerle değil de dikey zikzaklarla bezenmiş çömlekler de bulunmuştur²³⁸ (bk. Resim 17: 25).

Kâselerin duvarları ya küresel biçimli, ya da biraz içe büküktür. Çapları oldukça büyüktür. Genellikle kapların ağız kısmı boyunca 2 cm. aralıkta çizilen iki yatay çizgi, motif olarak kullanılmıştır. Bu çizgiler, ucu aşağı bakan üçgenler (bk. Resim 18: 28), uçları birleştirilmiş üçgenler (bk. Resim 18: 27), çapraz şeritlerden (bk. Resim 18: 21, 22) oluşan farklı figürlerle birleştirilmiştir: Birkaç kâse parçasının içinde ağaç tasviri bulunmuştur²³⁹ (bk. Resim 18: 25, 26).

Çok renkli bezekleri içeren seramiklerin sayısı oldukça fazladır (bk. Resim 19). Bu kapların hemen hemen hepsi yerleşimin kuzey batısındaki alanda bulunmuştur. Kapların şekli aşağı yukarı aynı olup, ağız kısımları içe bükük ve dipleri derindir. Kalın astarla kaplanan kırıkların kesitinde koyu renkli şerit tespit edilmiştir, fakat kullanılan

²³⁵ E. V. Antanova, “K Isledovaniyu Semantiki Antropomofnih Statuetok Pervobitnih Zemledeltsev (Po materialam Anauskiy Kulturi)”, *vestnik Drevnei Istorii*, Sayı: 4, Nauk Yayınları, Moskova 1987, s.51.

²³⁶ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.9.

²³⁷ Hlopin, “Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii”, s.39.

²³⁸ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.25.

²³⁹ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.25.

hamurda herhangi bir bitkisel madde bulunmamıştır. Motiflerde, kırmızı veya yeşilimsi – gri açık bej, gri – siyah ve koyu kırmızı olmak üzere iki renk kullanılmıştır²⁴⁰. Motif olarak, kabın ağız kısmına doğru genişleyen dikey demetlerden oluşan bezeme süslemesi; demeti oluşturan kırmızı çizgiler ya çevrelenmiş, ya da siyah şeritlerle karıştırılmıştır (*bk. Resim 19: 20, 22*). Diğer bir örnekte, kabın ağız kısmına paralel yerleştirilmiş frizler; firizler ya eğik çizgiler, ya da birçok çizgiyle üçgen ve ikizkenar yamuk şeklindeki kenarlara bölünmüştür. Bu kenarlar genellikle ağsı veya içi taranmış üçgenlerle doldurulmuştur (*bk. Resim 19: 9, 12, 13, 16 – 19*). Parçalardan birinde güneş biçimli motifler tespit edilmiştir²⁴¹ (*bk. Resim 19: 18*).

Bezemesiz kapların yüzeyleri iyice parlatılmıştır. Kullanılan formlar arasında büyük çömlekler (*bk. Resim 19: 42, 43*), küçük çömlekler (*bk. Resim 19: 38*), büyükçe çanaklar (*bk. Resim 19: 32*) ve kâseler (*bk. Resim 18: 43*) sayılabilir²⁴². Bunların haricinde tutgaçlı kaplar da tespit edilmiştir. Yuvarlak tutgaçlar, ağız kısmı dışarıya bükük küresel bir kaptan görülmüştür (*bk. Resim 18: 40*). Yatay delikli eklenti halindeki tutgaç, ağzı biraz bükülmüş kaptan bulunmaktadır (*bk. Resim 18: 38*). Ayrıca dikdörtgen biçimli kâse (*bk. Resim 18: 35 – 37*) ile delik dipli kabın (*bk. Resim 18: 41*) birer örneği bulunmuştur²⁴³.

Yerleşim yerinin üst tabakalarında seramik buluntular dışında çakmak taşından yapılan aletler bulunmuştur. Bunlar arasında orak uçları (*bk. Resim 20: 17-19, 21-24*), delici uçlar (*bk. Resim 20: 20*) ve badem şeklindeki ok uçları (*bk. Resim 20: 18-20*) sayılabilir. Ortası delik yassı ağırşaklar (*bk. Resim 20: 26,27*), taştan yapılmış düzleştiriciler, kireç taşından yapılmış kaplar (*bk. Resim 20: 28*), çakmak taşını işlemek için kullanılan yontma aletler (*bk. Resim 20: 29*), diğer taştan yapılmış buluntu türlerini oluşturmaktadır. Bunların dışında hem yüzey malzemelerinin hem de kültür tabakaları arasında, kalsit taşı (3 tane) akik taşı (3 tane), lacivert taşı (1 tane), firuze (1 tane) ve

²⁴⁰ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.25.

²⁴¹ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.25.

²⁴² Hlopin, “Yalangach Depe Posilenie Epohi Eneolita”, s.77.

²⁴³ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.26.

sabuntaşından yapılmış boncuk ve buna benzer süs eşyaları bulunmuştur²⁴⁴ (bk. Resim 20: 1-16).

Çok sayıda kemikten yapılmış aletler (bk. Resim 21: 1-27) genel olarak derinin işlenmesi için uyarlanmıştır. Delici, delik genişletici ve buna benzer aletlerinin sayısı yaklaşık olarak 30'dur. Bir tane alet hem delik genişletici hem de kesici olarak kullanılmıştır²⁴⁵ (bk. Resim 21: 23). Bunun dışında bir tane iki saplı bıçak (bk. Resim 21: 22) ve pişirme ile kurutmadan önce seramiklerin üzerindeki pürüzleri gidermek için kullanılan yassı bir spatula ele geçirilen kemik aletler arasındadır²⁴⁶ (bk. Resim 21: 3).

Ayrıca yerleşim yerinin Orta Kalkolitik Çağı'na tarihlenen tabakalarında biçimsiz ve fazla oksitlenmiş ürünlerin dışında çok sayıda özel amaçlı üretilmiş metal ürünler de mevcuttur²⁴⁷. Yerleşim yerinin üst yapı katında bakırdan yapılmış düz baltanın ağzı (bk. Resim 21: 30) bıçak ve mızrak ucu bulunmuştur²⁴⁸ (bk. Resim 21: 32).

2.1.4. Mullalitepe (Göksur 4)

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Муллалидепе, Türkmence kaynaklarda Mollalydepe, İngilizce kaynaklarda ise Mullalitepe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziksel Konum: Göksur istasyonundan güney – güney doğuya doğru 25 km. uzaklıkta bulunan Mullalitepe yerleşimi 110 x 130 metrelik bir alan üzerine kurulmuştur. Yaklaşık olarak 7 adet kültür tabakasının tespit edildiği yerleşim yeri Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Kültür tabakalarının toplam boyu ise 4.7 metredir²⁴⁹.

Araştırmalar: İlk olarak 1956 yılında arkeolojik araştırmaların başladığı yerleşim yerinde, daha sonra 1959 yılında stratigrafik çukurlar oluşturulmuştur. 1960 yılında yerleşim yerinin en üst tabakasının büyük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır (bk. Resim 22).

Orta Kalkolitik Çağ: Orta Kalkolitik Çağı'nın son evresini nitelendiren yerleşim yeri Doğu ve Batı olmak üzere iki bölüme ayrılmış olup, batı bölümü erken safhayı,

²⁴⁴ Masson, "İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", s.71.

²⁴⁵ Hlopin, "Yalangach Depe Posilenie Epohi Eneolita", s.77.

²⁴⁶ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

²⁴⁷ E. N. Chornih, "Nekatorie Rezultati Izucheniya Metalla Anauskoi Kulturi", *KSİA*, sayı 91, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.30-38.

²⁴⁸ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

²⁴⁹ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppya Posileniy Epohu Eneolita*, s.29; Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

doğu bölümü ise daha geç dönemi temsil etmektedir. Bu bölünme yerleşim yerindeki yapıların planlamasından ve seramik ürünlerden de gözlenebilmektedir²⁵⁰. Yerleşimin temelini 7 – 27 numaralı binaların bulunduğu batı grubu oluşturmaktadır (*bk.* Resim 22). Mevcut bölümün mimari açıdan en önemli özelliği, dış duvarın çevresi boyunca yerleştirilen yuvarlak planlı yapıların varlığıdır. Bu yapılar, yerleşimi üç taraftan kuşatıp uçlarında kuleleri bulunduran çokgeni andırmaktadır. Çapları 3.1 – 3.8 metre olan bu şekilde toplam beş adet (*bk.* Resim 22: 17-21), yapı bulunmaktadır²⁵¹. Söz konusu yuvarlak planlı yapıların zemini, ocak ve giriş gibi detaylarına bakıldığında bunların konut amaçlı kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Yerleşim yerinin doğu kısmında 6 adet yapı tespit edilmiştir²⁵² (*bk.* Resim 22: 1, 2.). Yapıların duvarları günümüze kadar tam olarak korunamadığından giriş kısımları tespit edilememiştir. Binalar yerleşim yerinin batı kısmında yer alan diğer binalar gibi birbirine bitişik konumdadır²⁵³.

Yerleşim yerinin batı kısmında gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar neticesinde boyalı ve boyasız olmak üzere bol miktarda seramik bulunmuştur. Bütün halde bulunmuş seramik miktarı az olsa da elde edilen bulgular sayesinde seramiklerin genel özellikleri aşağı yukarı betimlenebilir niteliktedir. Kullanılan formlar arasında en yaygın olanları küçük boyutlu kaseler ve çeşitli boyutlardaki çömleklerdir. Bezemelerde kullanılan motiflerin çeşidi azdır. Kabin ağız kısmı boyunca yatay şekilde çizgilerden oluşan motif türü hem kaselerde hem de çömleklerde kullanılmıştır. Bu çizgilerin arasındaki mesafe genellikle 2 – 4 mm. kadardır (*bk.* Resim 23: 1 – 4). Genellikle çizgiler ikişer ikişer birleştirilmiştir. Birkaç tane örnekte bölünen çizgiler ikişer olarak, ya ortada (*bk.* Resim 23: 20), ya da uçlardan birinde (*bk.* Resim 23: 11) birleştirilmiştir. Bazen birleştirici unsur olarak ucu aşağı bakan üçgen kullanılmıştır (*bk.* Resim 23: 19). Bazen dört çizgiden sadece ikisi ortada birleştirilmiştir (*bk.* Resim 23: 12 – 14). Bu motif türün başka bir örneğinde kabin ağız kısmına paralel olarak çizilmiş bir çizginin altına yarı dairesel şeritler konulmuştur (*bk.* Resim 23: 21 – 23). Bu motif türü büyük

²⁵⁰ Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.29.

²⁵¹ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.9.

²⁵² Sarianidi, “Nekatorie Vaprosi Drevnei Arhitekturi Posileniy Geoksyurskovo Oazisa”, s.26.

²⁵³ Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.35.

boyutlu çömleklerde ise, sayısı dörde kadar ulaşan, geniş 1 – 1.5 cm eninde şeritlerle oluşturulmuştur²⁵⁴.

Orta Kalkolitik Çağ'a ait çok renkli bezemelerle süslenen kapların arasında yaklaşık 10 örnek bulunmuştur. Sıradan sayılabilecek bu motiflerin arasında insan biçimli motifler birkaç orijinal örnek de tespit edilmiştir (*bk. Resim 23: 35*). Başka bir örnekte ise iki kırmızı üçgenin arasında bir ağaç tasvir edilmiştir (*bk. Resim 23: 41*). Ağız kısmı yüksek ve gövdesi küresel biçimli çömleğin gövdesinde merdiven biçimli motifle çevrelenmiş geniş dikey şeritler işlenmiştir (*bk. Resim 23: 34*). Kaseden kalan büyük bir parçada ise orijinal friz motifi mevcuttur (*bk. Resim 23: 43*). Bu friz boşluklara bölünüp, boşluklarda kırmızı figürler tasvir edilmiştir. Aynı kabın üzerinde daha sonraki dönemlerde çoğunlukla kullanılacak olan eşkenar dörtgenden oluşan motif kullanılmıştır²⁵⁵. Birkaç kırık ile bir kase özellikle dikkat çekmektedir. Zira bu seramik parçaların üzerinde kapların ağızı boyunca çizilen üçgenler ile eşkenar dörtgenleri bulunduran motif ifade edilmiştir. Üçgenlerin içi nokta tarama²⁵⁶ ile (*bk. Resim 23: 27*) doldurulmuştur. Bu döneme ait küçük ağızlı ve kırmızı astarla kaplanmış küresel gövdeli bir çömleğin parçası da dikkate değerdir (*bk. Resim 23: 33*). Gövdenin üst kısmında ağız kısmının altında uçları birleştirilmiş ağısı üçgenlerde oluşan bir şerit mevcuttur. Bazı durumlarda üçgenler kum saati şeklinde, bazılarında ise birleştirilen üçgenler kelebek biçimini almışlardır²⁵⁷.

Boyasız kaplar arasında; büyük çömlekler; düz ağızlı, küçük dipli ve düz duvarlı büyükçe kâseler; dip kısmı ile ağız kısmının çapları aynı olan büyükçe bir kap. Bununla birlikte ayak izleri bulunduran bir çömlek; yeni bir boyasız kap türü sayılan kırmızı astarla kaplanmış bükük ağızlı bir kâse yerleşim yerinde ele geçirilen boyasız seramik buluntular arasındadır²⁵⁸.

Seramik buluntular dışında taştan yapılmış, tahıl öğütmede kullanılan 6 tane büyük havan (*bk. Resim 24: 18*) taş spatula (*bk. Resim 24: 17*), ağırşak (*bk. Resim 24:*

²⁵⁴ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.26.

²⁵⁵ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.26.

²⁵⁶ Hlopin, "Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii", s.40.

²⁵⁷ Hlopin, "Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii", s.40; Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.26.

²⁵⁸ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.27.

16) ve çakmak taşından yapılan badem şeklindeki iki tane ok ucu (bk. Resim 24: 3, 4) bulunmuştur. Bunların dışında hayvan kemiklerinden yapılmış aletler de ele geçirilen buluntular arasındadır²⁵⁹ (bk. Resim 24: 11,12).

Metal buluntular arasında bakırdan yapılmış üç tane alet mevcuttur. İnce bir levhadan yapılan halka şeklindeki büyükçe bir boncuk (bk. Resim 24: 15), bıçak ağzının kırığı (bk. Resim 24: 14), ince uzun (15 cm) ve bükük bir sapın üzerinde geniş ve tek taraflı bir bıçak ağzı (bk. Resim 24: 13) ele geçirilen metal buluntulardır²⁶⁰.

Yerleşim yerindeki organik buluntular batı yerleşiminde, 14,15 ile 24 No'lu binalarında kömürleşmiş tohum taneleri bulunmuştur. A.V. Kıryanov tarafından yapılan araştırmaya göre ince taneli arpaların (*Hordeum disticum*) sayısı 9100'dür. Yumuşak buğday tanelerinin sayısı ise 250'ye kadardır. Bununla birlikte arpa taneleri arasında astragalus bitkisinin tohumları da bulunmuştur. Ayrıca çok sayıda rastlanan hayvan kemiklerinin % 50'den fazlasını, kaburga ve uzun bacak kemiklerinin küçük kırıkları oluşturmaktadır²⁶¹.

2.1.5. Çontepe (Göksur 5)

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Чонгдепе, Türkmençe kaynaklarda Çuñdepe, İngilizce kaynaklarda ise Chong Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Çong – Depe yerleşimi, Mullali – Depe yerleşiminden batı – güney batı yönüne doğru 6 km uzaklıkta, Göksur vahasının güney kısmında yer almaktadır. Şekli oval olan tepe düzlükten 6.5 m. yüksektir. Orta ve Geç Kalkolitik Çağ'larına tarihlenen yerleşim yerinin toplam alanı 170 X 140 m.'dir²⁶² (bk. Resim 27: 1).

Araştırmalar: Yüzey araştırması 1956 yılında V. İ. Sariandi tarafından gerçekleştirilen yerleşim yerinde, 1959 yılında İ. B. Shiskin tarafından yerleşim yerinin merkezinde arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Daha sonra 1960-1961 yılları arasında

²⁵⁹ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15.

²⁶⁰ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15.

²⁶¹ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15.

²⁶² Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

V. İ. Sarianidi tarafından yerleşim yerinin batı kısmında, 500 m² lik bir alanda kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir²⁶³.

Orta Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerindeki Orta Kalkolitik Çağ tabakalarında tek renk ve çok renkli motifleri bulunduran Göksur tarzlı seramikler bulunmuştur. V. tabakada (bk. Resim 27: 3 – 19) boyalı kaplara rastlanmamıştır. Formlar arasında parlak, kırmızı astarlı çanaklar, kupalar, ağız kısmı ve duvarları düz yeşilimsi veya beyazımsı büyük çömlekler bulunmaktadır. Büyük boyutlu çömleklerin hamuruna bitki parçaları eklenmiştir. Diğerler kapların hamuruna ise bunun yerine ezilmiş alçıtaşı eklenmiştir. VII. tabakadan başlayarak, kırmızı astarlı, kenarları bükük, çift koni duvarlı, ağız açık motifsiz kaplar ortaya çıkmaktadır²⁶⁴.

VI – X. tabakalarda, hamurunda bitki parçaları karıştırılan, kırmızı astarlı kaplar çoğunluk göstermektedir. Genellikle kabın ağız kısmının altında birbirine yakın çizgilerle bezenmiş çanaklar bulunmaktadır (bk. Resim 27: 21, 37, 38, 42 – 44). Büyük kapların üzerinde de şerit bezeme süslemesi bulunmaktadır²⁶⁵ (bk. Resim 27: 22, 50).

Geç Kalkolitik Çağ: Yaklaşık 3.5 hektarlık alanı kaplayan Geç Kalkolitik Çağı'na ait tabakaların (I—V) kalınlığı 2.5 m'dir²⁶⁶. Üst düzey açılırken birbirinden küçük sokaklarla ayrılan çok odalı evler tespit edilmiştir²⁶⁷. Yerleşim yerinin üst yapı katında tespit edilen beş adet yapının zemininde Göksur 1 yerleşiminde tespit edilen ocak tipleri bulunmaktadır²⁶⁸. Bu durum, bu yapıların günlük yaşamda kullanılan ev amaçlı yapılar olduğuna işaret etmektedir. Yerleşim yerinde tespit edilen bu konutlardan bir tanesi altı oda, bir mutfak ve iki ocaktan oluşmaktadır²⁶⁹.

Çontep'e'nin üst katmanı açılırken tespit edilen seramikler (bk. Resim 28: 1—10) Göksur 1'den sonra gelen aşamanın özelliklerini göstermektedir²⁷⁰. Motiflerde daha az titizlik boyada ise daha az yoğunluk görülmeye başlamıştır. Göksur tarzlı haç motifi de

²⁶³ Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.37.

²⁶⁴ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.27.

²⁶⁵ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.27.

²⁶⁶ Masson ve Mervert, Eneolit SSSR, s.35.

²⁶⁷ Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oazisa" s.16.

²⁶⁸ İ. N. Hlopin, "Model Kruglovo Jertvennika iz Yalangach Depe", KSİA, sayı 98, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.49; Sarianidi, "Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoi Kulturi", s.51.

²⁶⁹ Masson ve Mervert, Eneolit SSSR, s.46.

²⁷⁰ Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oazisa", s.16.

basitleştirilmiştir. Motiflerde eş kenar dörtgenden oluşan haç motifi diğer motiflere göre daha sık tercih edilmiştir²⁷¹.

Çontepe'nin üst tabakasında bulunan pişmiş topraktan yapılmış heykelciklerin detaylarına istinaden Göksur 1'den daha sonraki dönemlere ait olduğu tespit edilmiştir²⁷² (bk. Resim 28: 11—18). Kadın heykelciklerinin bazılarının omuzları dörtgen biçimlidir. Karın kısmının üzerinde parmak izleri bulunan bir heykelcikte kolların nasıl durduğunu göstermektedir²⁷³.

Kazıların Yerleşim yerinin merkezinde yapıldığından dolayı Çontepe'de toplu mezarlar tespit edilmemiştir. Bulunan az miktarda mezarda, mezar eşyaları bulunmayıp, ölen kişiler, yanda çömelmiş (hoker), ya da sırtta çömelmiş durumdadır²⁷⁴.

2.1.6. Aynatepe (Göksur 6)

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Айнадепе, Türkmence kaynaklarda Aýnadepe, İngilizce kaynaklarda ise Aina Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Aynatepe yerleşimi, Göksur 1 tepesinden güneye doğru 4 km uzaklıkta Göksur vahasının merkezinde yer almaktadır. Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşim yerindeki tabakaların toplam boyu: 3.5 m.; yerleşim yerinin toplam alanı ise 85 x 115 m². 'dir²⁷⁵. (bk. Resim 29: 1).

Araştırmalar: Yerleşim yerinde 1956 yılında V. İ. Sarianidi ve 1959 yılında İ. N. Hlopin tarafından yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. 1961 yılında yine İ. N. Hlopin tarafından bölgede arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir.

Orta Kalkolitik Çağ: 1961 yılında Orta Kalkolitik Çağ'a ait birinci yapı katında bulunan binaların kalıntıları, ikinci yapı katında bulunan birkaç bina ve üçüncü yapı katındaki bazı binalar ortaya çıkarılmıştır (bk. Resim 29: 2). Tüm yapı katlarında

²⁷¹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.46-47.

²⁷² Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oazisa", s.17.

²⁷³ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.47.

²⁷⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.46.

²⁷⁵ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

bulunan binaların tamamı, 45 X 25 X 10 cm. boyutlarında dikdörtgen biçimli, güneşte kurutulmuş bitki karışımı kilden yapılmış tuğlalardan oluşturulmuştur²⁷⁶.

Yerleşim yerinde tamamen muhafaza edilmiş seramik sayısı oldukça azdır. Ele geçirilen motifli parçaların çoğu Yalangaç tiplidir. Kalın duvarlı büyük çömleklerin bazıları, ya kabın ağız kısmı boyunca çizilen paralel çizgilerle (bk. Resim 30: 6), ya da şerit bezeme ile (bk. Resim 30: 13) süslenmiştir. Çömleklerin üzerine işlenen diğer bir bezemede çömleğin ağız kısmının altına birbirine paralel işlenen dört çizgi, üçgen (bk. Resim 30: 1 – 3), kısa çizgi (bk. Resim 30: 7 – 9) veya demetlerle (bk. Resim 30: 11) birleştirilmiştir. Bazen çizgiler ikişerli olarak değil sadece ortada birleştirilmiştir (bk. Resim 30: 12). Bunlardan başka iç tarafta dik açıda kesişen çizgilerle bezeli çömleklerde bulunmuştur (bk. Resim 30: 18). Büyük çömlek parçalarının arasında ağız biraz dışa doğru açık bükük kırık bulunmuştur. Üzerinde şerit bezeme süslemesi bulunduran iki yatay çizgi tasvir edilmiştir (bk. Resim 30: 15). Çanak sayısı oldukça fazladır. Genellikle motiflerde ağız kısmına paralel, yer yer birleştirilmiş dört çizgiden oluşan motif türü kullanılmıştır (bk. Resim 30: 9). Bundan başka kabın ağız kısmına göre biraz aşağıya yerleştirilmiş, üçgen motifiyle birleştirilen ve altında yarı dairesel yayların sarkıtıldığı bezemelerde mevcuttur (bk. Resim 30: 14). Bir çanakta üçgen motifi uygulanmıştır²⁷⁷ (bk. Resim 30: 5).

Çok renkli motiflerle bezenmiş seramik eşyaların arasında 20 adet çanağın parçası bulunmuştur. İlk olarak birleştirilmiş dikey üçgenlerden oluşturulmuş bezemeleri bulunduran kaplar tespit edilmiştir (bk. Resim 30: 40, 41, 43). Bununla birlikte Erken Göksur dönemine ait çanaklardan birinde, eş uçlu haç motifi kullanılmıştır²⁷⁸ (bk. Resim 30: 42). Diğer motifler ise farklı şekillerde ifade edilmiştir; üst sıradaki üçgenlerin uçları alttaki motifin boşluğuna denk gelmektedir. Bu üçgenlerin içleri farklı figürlerle doldurulmuştur. Üçgenlerin arasındaki boşluğa ya zikzak motifi, ya da çizgi motifi uygulanmıştır (bk. Resim 30: 45, 46, 48, 49). Üçüncü türe ait motifre frizin içinde kırmızı ve siyah eğik çizgiler kullanılmıştır²⁷⁹ (bk. Resim 30: 35 – 37).

²⁷⁶ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.11.

²⁷⁷ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.27.

²⁷⁸ Hlopin, “İzobrajenie Kresta v Drevnezemledecheskih Kulturah Yujnoi Turkmenii”, s.14-19.

²⁷⁹ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.27.

Boyasız kapların sayısı çok olsa bile form olarak çeşidi azdır (*bk. Resim 29: 9 – 11*). Büyük çömleklerin duvarları dikey ve biraz eğiktir. Açık renkli astarla kaplanmış büyük kapların duvarları ile üst kısımlarının arasında hafifçe bir bükme yapılmıştır. Bununla birlikte kalın duvarlı kâseler ile küçük ağızlı küresel kaplar da bu gruba dahildir²⁸⁰.

Seramik buluntular dışında yerleşim yerinde rastlanan aletlerin arasında iki bakır bıçak (*bk. Resim 31: 14,15*), birkaç kemik tıg (*bk. Resim 31: 16-19*) ile taştan yapılmış üç spatula (*bk. Resim 31: 10-12*) göze çarpar²⁸¹.

2.1.7. Göksur 7

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Геоксур 7, Türkmençe kaynaklarda Göksüýri 7, İngilizce kaynaklarda ise Geoksyur 7 şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Göksur 7 yerleşimi, Aynatepe yerleşiminden güney – güney doğuya doğru 5 km uzaklıkta Göksur vahasının merkezinde bulunmaktadır. Yerleşim yerinin alanı düz, kontürleri ise ovaldir. Tepenin kuzey kısmı düzlükten yaklaşık 5 m. yüksekte olup, yerleşim yerinin toplam alanı 200 x 170 m.’dir²⁸².

Araştırmalar: Yerleşim yerinde 1956 yılında V. İ. Sarianidi tarafından yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. 1960 yılında A. Askarov ve 1961 yılında V. M. Masson tarafından bölgede arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir.

Orta Kalkolitik Çağ: Orta Kalkolitik Çağ’a tarihlenen yerleşim yerinde dikdörtgen şeklindeki güneşte kurutulmuş bitki karışımı kil tuğladan yapılmış üç yapı (*bk. Resim 32: 1*) tespit edilmiştir. 1 No’lu binanın şekli yuvarlak, çapı ise 4.5 m². kadardır. Girişi doğu taraftadır. İçeride karşı kaşıya duran 1 m.’lik çıkıntılar bulunmaktadır. Binaının merkezinde çapı 60 cm olan, silindire çevrelenen ve ortası delik yuvarlak bir ocak bulunmaktadır²⁸³ (*bk. Resim 32: 2*). Bu binanın kültür

²⁸⁰ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.28.

²⁸¹ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.15.

²⁸² Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.16.

²⁸³ İ. N. Hlopin, “Model Kruglovo Jertvennika iz Yalangach Depe”, KSİA, sayı 98, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.48; L. B. Kircho, “Drevnie Sviazi Nasilenia Yujnovo Turkmenistana i Dolini Zarevshana (Nachalo Formirovaniia Torgovih Putei v Srednei Azii)”, *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2007, s.194.

tabakasında çoğunlukla hayvan kemikleri ile seramik kırıntıları bulunmuştur. 2 No'lu binanın şekli dikdörtgen, yüzölçümü ise 17 m²'den fazladır. Güney batı köşesinde zemin seviyesinden yüksek iki parçalı ocak mevcuttur. 3 No'lu binanın ancak iki duvarı açılabilmiştir²⁸⁴.

Yerleşim yerinde, ağız kısmına paralel çizgiler ile bezeli çanaklar (*bk. Resim 32: 4 – 7*) ile şerit bezeme süslemesini bulunduran büyük çömlekler tespit edilmiştir. Bulunan 6 tane özel kap bu yerleşimi diğerlerden ayırmaktadır. (*bk. Resim 32: 15*). Silindirik formlu kapların üzerinde dikey çizgi motifleri uygulanmıştır. Bu çizgilerin içinde üçgen şeklini oluşturan çapraz şeritler bulunmaktadır²⁸⁵. İki üçgenden biri sırayla ya eğik taramayla, ya da ağısı motifle doldurulmuştur²⁸⁶. Parçalardan biri dikey ile yatay çizgilerden oluşan ağ ile kaplanmıştır (*bk. Resim 32: 12*). Çok renkli kapların arasında sadece bir parça bulunmuştur²⁸⁷ (*bk. Resim 32: 9*).

Hamuruna alçıtaşı karıştırılmış, siyah lekeli ve kırmızı astarla kaplanmış kaplar motifsiz kapların birinci grubunu oluşturmaktadır (*bk. Resim 32: 17 – 28*). Bunlara içeriye doğru bükük ağızlı çanaklar ile küresel formlu kaplarda dahildir. Motifsiz kapların ikinci grubunu ise hamurunda bitkisel karışımları bulunduran yuvarlak çanaklar ile kaseler oluşturmaktadır²⁸⁸.

Söz konusu yerleşimde seramik buluntular haricinde taştan yapılmış küçük el aletleri (tablo XXIV, 39), kemikten yapılmış bir adet spatula (*bk. Resim 32: 38*), bakırdan yapılmış iki adet ok ucu (*bk. Resim 32: 35,36*) ve konik biçimli ağırşaklar (*bk. Resim 32: 37*) bulunmuştur²⁸⁹.

2.1.8. Taşlıcatepe (Göksur 8)

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Дашлыджиде, Türkmençe kaynaklarda Daşlyjadepe, İngilizce kaynaklarda ise Dashlidzhi Depe şeklinde ifade edilmektedir.

²⁸⁴ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

²⁸⁵ Hlopin, "Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii", s.41.

²⁸⁶ Hlopin, "Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii", s.41.

²⁸⁷ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.29.

²⁸⁸ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.29.

²⁸⁹ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

Fiziki Konum: Göksur Tren İstasyonu'nun 6 km kuzeyinde yer alan Taşlıcatepe Yerleşimi'nin boyutu 45 X 38 m²'dir.

Araştırmalar: İ. N. Hlopin tarafından 1961 yılında yerleşim yerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları neticesinde tamamı Erken Kalkolitik Çağ'a ait toplam üç yapı katı tespit edilmiştir (bk. Resim 35: 1, 2, 3). Yapı katlarının toplam boyu 2 metre kadardır²⁹⁰. Söz konusu yerleşim, Güney Türkmenistan'daki Namazgah I dönemine ait yerleşimler arasında en iyi incelenmiş yerleşim yeri olması bakımından dikkate değerdir.

Erken Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerinde ortaya çıkarılan tüm yapı katlarındaki binaların duvarları 36 – 38 X 24 X 10 cm²⁹¹ ve 46-48 X 24 X 10 cm boyutunda, güneşte kurutulmuş bitki karışımı kerpiç bloklardan oluşturulmuştur²⁹². Yapıların duvarları yeşilimsi sıva ile kaplanmıştır. Yapıların çoğu bölgenin Neolitik Çağ'ını temsil eden Ceytun Kültürü yapılarına benzemektedir²⁹³. Binalar genel olarak küçük boyutlu, yaklaşık 10 m² tek odalı evlerden oluşmaktadır²⁹⁴. Evlerin bir köşesinde, genellikle girişin sol tarafında kerpiçten yapılmış bir ocak bulunmaktadır. Evlerin diğer köşesinde ise enlemesine yapılmış bir çıkıntı bulunmaktadır²⁹⁵. Tabanları ise birden fazla katmandan oluşan kilden yapılmış harç ile kaplanmıştır. Bazı durumlarda tabanlar siyah renge boyanmıştır²⁹⁶.

Seramikler bahsi geçen üç yapı katında da tespit edilmiştir. Seramiklerin tamamı elde yapılmış olup, boyalı, boyasız ve mutfak kapları olarak üç gruba ayrılmaktadır. Hamuruna bitki karışımı eklenen boyalı kaplar üzerindeki bezemelerde genellikle kahve renk kullanılmıştır²⁹⁷. İnce duvarlı kapların iç kısmı ile dışı kısmı aynı renktedir. Bu durum söz konusu kapların iç ve dış tarafının eşit olarak pişirildiğini göstermektedir. Kalın cidarlı kapların hamurunda siyah noktaların bulunuyor olması pişirilme sıcaklığının yeterli derecede olmadığını göstermektedir. Kapların pişirilmesi yerleşim

²⁹⁰ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.34

²⁹¹ Atagariev vd., Pomiatniki Arhitekturi Turkmenistana, 1974, s.24.

²⁹² Masson "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilich domof u rannezemledelcheskih plemen)", s.171; Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oaziza", s.10.

²⁹³ Masson, "Novie Dannie o Djeytune i Kara Depe", s.157-174.

²⁹⁴ "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilich domof u rannezemledelcheskih plemen)", s.171; Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oaziza", s.9.

²⁹⁵ N. V. Rindina, "Eneolit za Predelom Balkana-Karpatskoi Metallurgicheskoi Provintsii; Yug Srednei Azii i Zakavkaiaze", V. L. Yarina, *Arheologia*, Moskova Üni versitesi Yayınları, Moskova 2006, s.170-171; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15.

²⁹⁶ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15.

²⁹⁷ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.34

sınırları içerisinde yapılmaktadır. Özellikle seramiklerin pişirilmesi için fırın kullanılmamıştır. Yerleşimin kuzey kısmında, I. ve II. yapı katlarında büyük ölçüde saf kül tabakası tespit edilmiştir²⁹⁸. Bu da seramiklerin yerleşimin bu kısmında pişirildiğine işaret etmektedir.

Ağız kısmı düz olan kupa biçimli çömleklerin duvarları dikey şekildedir. Gittikçe daralan dip kısımları ise içbükey şekle sahiptirler. Kabın ağız kısmının etrafında bulunan yatay şeritten yukarıya doğru, çevre çizgisi belli olmayan üçgenleri oluşturacak şekilde birkaç şerit işlenmiştir(*bk. Resim 36: 11-15*). Bir örnekte ise çevre çizgisi belli olan üçgenlerden oluşan iki sıra halinde motifler işlenmiştir²⁹⁹ (*bk. Resim 37: 10*). Keskin bir şekilde daralan içbükey dipleri ve dışbükey duvarları olan diğer bir çömlek formunda, birkaç sıra halinde işlenmiş içi boyalı olan üçgen motifleri işlenmiştir (*bk. Resim 36: 4-7*). Bu iki çömlek formun dışında gövdesinden yatay şerit ile ayrılmış halka biçimindeki yüksek dibe sahip kaplar da mevcuttur. Kabın üst kısmında içi boyalı üçgen motifleri yer almaktadır³⁰⁰ (*bk. Resim 36: 8*).

Konik biçimli ve yüksek duvarlı çanak formlarının iç kısmına geniş şeritler halinde motifler işlenmiştir (*bk. Resim 36: 18*). Yarı küresel ve yüksek duvarlı çanak formlarının üzerine asılı şeritler halinde motifler işlenmiştir(*bk. Resim 36: 2*). Aynı forma sahip kapların iç kısmına ise geniş şeritler (*bk. Resim 36: 3, 10*) ve paralel çizgilerden oluşan (bazen dikey bir çizgiyle kesişebilen) şeritler işlenmiştir (*bk. Resim 36: 9; Resim 38: 8; Resim 37: 15-16, 19*). Bir örnekte ise üzerinde ağsı içerikli üçgen motifini bulunduran kabın iç kısmına ağaç biçimli motif tasvir edilmiştir³⁰¹ (*bk. Resim 37: 12*). Paralel çizgilerden oluşan şeritler ve ağaç biçimli motiflere söz konusu yerleşimin sadece alt yapı katlarında rastlanmıştır³⁰². Keskin bir şekilde aşağıya doğru daralan küresel biçimli çanakların üst kısmında kum saatini andıran motifler(*bk. Resim 38: 12, 18*) ve ağsı içerikli üçgenler ile eşkenar dörtgenlerden oluşan motifler işlenmiştir (*bk. Resim 38: 7*). Bunun yanı sıra altında yarı dairesel şeritleri bulunduran içi boyalı üçgen motifleri de mevcuttur³⁰³ (*bk. Resim 38: 2-3*). Diğer bir form türü olan düz ağızlı

²⁹⁸ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15.

²⁹⁹ Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oaziza", s.10.

³⁰⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15.

³⁰¹ Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oaziza", s.10.

³⁰² Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³⁰³ Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oaziza", s.10.

çanakların üzerinde şeritlerle birlikte içi boyalı kanat motifleri yer almaktadır³⁰⁴ (bk. Resim 37: 2, 4, 9, 11).

Gövdesi konik biçimli kâseler yukarıda bahsi geçen konik biçimli çanaklardan daha geniş bir çapa sahiptirler. Bu forma sahip kapların iç kısmına şeritler halindeki motifler işlenmiştir (bk. Resim 38: 14; Resim 37: 13). Gövdesi yarı küresel biçimli kaselerde; yarım dairesel asılı şeritler (bk. Resim 38: 16-17); yarım dairesel asılı şeritlerle bir arada işlenmiş kapanmayan hatlar (bk. Resim 38: 15, 17); geniş ve kısa şeritler (bk. Resim 36: 1) bu form türünde kullanılan motif türleridir. Bunların dışında yarım dairesel şeritlerle birlikte taraklı çizgilerden oluşan motifler dikkate değerdir (bk. Resim 37: 17). Ayrıca üzerinde hayvan pençelerini andıran motifin kullanıldığı benzersiz bir seramik yerleşim yerinde ele geçirilen seramikler arasında özel bir yere sahiptir³⁰⁵ (bk. Resim 36: 16).

Duvar kalınlığı 3 cm'ye kadar olan büyük boyutlu çömlekler yerleşim yerinde nadir rastlanılan form türüdür. Duvarları hafifçe içe doğru eğilmiş ve dibi keskin bir şekilde alttan kesik olan bu kaplar üzerinde yer alan motiflerin üç türü mevcuttur; asılı şeritler (bk. Resim 38: 21); yatay bir şekilde dizilmiş zikzaklı şeritler (bk. Resim 38: 19); içi boyalı büyük üçgenler (bk. Resim 37: 23). Daha küçük boyutlu çömleklerin üzerinde ise boşluklardan oluşan frizler mevcuttur. Her boşluğun içinde üst üste yerleştirilmiş banana şeklindeki figürler veya üçgenlerden oluşan motifler kullanılmıştır³⁰⁶ (bk. Resim 37: 14, 21).

Boyasız kaplar form açısından boyalı kaplar ile neredeyse aynıdır; büyük ve küçük boyutlu çömlekler (bk. Resim 36: 19), kâseler (bk. Resim 36: 20) ve küçük boyutlu, kalın dipli bardaklar (bk. Resim 36: 23). Bununla birlikte elde edilmiş bazı kap parçalarına göre eskiden söz konusu bölgedeki insanların günlük yaşamlarında salata kâsesini andıran (dikdörtgen biçimindeki) kaplar ile süzgeçler (kalın duvarlı delikli kâseler) (bk. Resim 36: 22) yerleşim yerinde ele geçirilen diğer boyasız kaplar arasındadır³⁰⁷.

³⁰⁴ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³⁰⁵ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³⁰⁶ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³⁰⁷ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

Bu kap formlarının dışında yerleşim yerinde bir tane ağız kısmı hafifçe dışa doğru bükülmüş, yuvarlak dipli, küresel biçimli bir mutfak kazanı ele geçirilmiştir (*bk. Resim 36: 24*). Hamuruna ateşe daha dayanıklı olması için kum ile kuvars karışımı eklenen söz konusu kap kül rengine dönüşene kadar pişirilmiştir³⁰⁸.

Taştan yapılmış ürünler yerleşim yerinin üçüncü tabakasında çok az sayıda bulunmuştur.³⁰⁹ Siyah taştan yapılmış iskarpela benzeri küçük alet (*bk. Resim 39: 38*); üst kısmında bir delik bulunduran, mermerden yapılmış ığ biçimli iş aleti (*bk. Resim 39: 37*); tekerlek biçimli bir ağırşak (*bk. Resim 41: 16*) ve beyaz taştan imâl edilmiş bir kapın parçası bu buluntu türleri arasındadır³¹⁰.

Metal ürünler yine az sayıda ele geçirilen buluntular arasındadır. Yerleşim yerinin üçüncü tabakasında bakırdan yapılmış dörtgen biçimli bir tığ (*bk. Resim 39: 18*); küçük bir pimin çift koni başı (*bk. Resim 39: 17*); bakırdan yapılmış bir bıçağın parçası³¹¹ (*bk. Resim 39: 16*) yerleşim yerinin üst tabakasında tespit edilmiştir.

Heykelcikler Taşlıcatepe yerleşiminin üst tabakasında ele geçirilen buluntular arasındadır. Toplam üç adet heykelcik bulunmuştur. Yerleşim yerinin üst yapı katında üzerinde motif izlerini bulunduran oturan heykelciğin sağ bacağının bir parçası (*bk. Resim 40: 6*) bulunmuştur. Bunun yanı sıra bir kaide üzerinde durmuş vaziyette ve oyma motifleriyle süslenmiş bir kadın heykelciği ele geçirilmiştir³¹² (*bk. Resim 40: 7-8*). Pişmemiş kilden yapılmış çeşitli boyutlardaki hayvan biçimli heykelciklerden birinci sırayı keçi figürinleri (*bk. Resim 40: 9-13*) almaktadır. Öküz tasviri (*bk. Resim 40: 14*) daha nadir şekilde rastlanılan hayvan figürinleri arasındadır³¹³.

Bunların dışında amacı belli olmayan birçok ürün ele geçirilmiştir. Bu ürünler şekil olarak bir oyunun figürlerini andırmaktadırlar³¹⁴ (*bk. Resim 40: 17-20*).

2.1.9. Göksur 9

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Гео́ксур 9, Türkmençe kaynaklarda Göksüýri 9, İngilizce kaynaklarda ise Geoksyur 9 şeklinde ifade edilmektedir.

³⁰⁸ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³⁰⁹ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.35

³¹⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³¹¹ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³¹² Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oazisa", s.11-12.

³¹³ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³¹⁴ Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oazisa", s.11-12

Fiziki Konum: Göksur 9 yerleşimi Göksur 1 tepesinden güneye doğru 8.5 km. uzaklıkta yer almaktadır. Tabakaların toplam boyu 3 m. kadardır. Yerleşim yerinin toplam alanı ise 104 X 88 m².’dir³¹⁵. (bk. Resim 33: 1).

Araştırmalar: Yüzey araştırması V. M. Masson tarafından 1959 yılında gerçekleştirilen yerleşim yerinde, arkeolojik kazı çalışmaları 1961 yılında yine V. M. Masson tarafından gerçekleştirilmiştir.

Orta Kalkolitik Çağ: Orta Kalkolitik Çağ’a tarihlenen yerleşim yerinde Tüm yapılar, dikdörtgen biçimli, bitki karışımı, 40 X 25 X 10 cm. boyutlarında kilden yapılmış tuğlalardan oluşturulmuştur. Kazılmış alanda sadece 12 bina açılmıştır. Tam olarak açılanların sayısı 7’dir. Duvarların ancak 15 – 20 cm.’lik parçası korunmuş 1 No’lu bina yerleşimin son dönemiyle ilişkilidir. Diğerleri ise daha erken dönemlere aittir³¹⁶ (bk. Resim 33: 2).

Yerleşim yerinde çok az sayıda bezmeli kap bulunmuştur. Büyük boyutlu çanaklarda, hafif içeriye doğru bükük olan ağız kısmının altına paralel yerleştirilmiş dört yatay çizgiden oluşan motif kullanılmıştır (bk. Resim 33: 3 – 12). Kırmızı renkli çanakların biri, içi ağsı motifle doldurulmuş eş kenar üçgen motifiyle bezenmiştir (bk. Resim 33: 14). Sarı renk astarlı birkaç büyükçe kâsede, ağaç motifi kullanılmıştır (bk. Resim 33: 13). Gözenekli hamurdan yapılmış, kalın duvarlı silindir bir kap özellikle dikkate değerdir; kabın ağız kısmından dibine doğru, içi geniş şeritlerle doldurulmuş üçgenlerden oluşan bezeme kullanılmıştır (bk. Resim 33: 25). Kalın duvarlı büyük çömlekler sayı bakımından ikinci sıradadır (167 parça bulunmuştur). Bunlar şeritlerden oluşan sade bir motifle süslenmiştir. Parçalardan birinin üzerinde kabı taşıyabilmek için silindir şeklinde bir tutgaç bulunmaktadır³¹⁷ (bk. Resim 34: 23).

Yerleşim yerinde seramik buluntular dışında, bir adet tahıl öğütme taşı, üç tane havaneli (bk. Resim 34: 43-45), yuvarlak biçimli bir tane ezme taşı (bk. Resim 34: 42), kötü korunmuş iki bakır nesne, bakır bir bıçak (bk. Resim 34: 47), uzunluğu 10 cm olan

³¹⁵ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.12.

³¹⁶ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.12.

³¹⁷ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.13.

bir delici alet, birkaç kemik alet, pişmiş topraktan (bk. Resim 34: 27-34) ve taştan yapılmış (bk. Resim 34: 35) ağırşaklar bulunmuştur³¹⁸.

2.2. MERKEZ GRUBU YERLEŞİMLERİ

2.2.1. Karatepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Карадепе, Türkmençe kaynaklarda Garadepe, İngilizce kaynaklarda ise Kara Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: MÖ 5. binyılın sonu ile 3. binyılın başlangıcına tarihlenen Karatepe yerleşimi günümüz Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ın Kaahka ilçesine bağlı Artık köyünün 4 km. kuzeyinde yer almaktadır³¹⁹. Yaklaşık olarak 15 hektarlık bir alan üzerine kurulmuş olan yerleşim yerindeki kültür tabakalarının toplam boyu 12,5 metre kadardır.³²⁰ Geç Kalkolitik Çağ'a ait yapı katının kalınlığı 2 metre, Orta Kalkolitik Çağ'a ait yapı katının kalınlığı 3.5 metre, Erken Kalkolitik Çağ'a ait yapı katının kalınlığı ise 7 metre kadardır³²¹.

Araştırmalar: İlk olarak 1930 yılında Maruşenko tarafından arkeolojik araştırmaları başlatılan yerleşim yerinde daha sonra 1952 yılında Kuftin³²² tarafından araştırmalar devam etmiş olup, 1955-57, 1960 ve 1962-63 tarihleri arasında ise Masson tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür³²³.

Erken Kalkolitik Çağ: Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen seramikler yerleşim yerindeki yapı katlarına göre üç guruba ayrılmıştır³²⁴. XXVII – XXIII. tabakalara dahil

³¹⁸ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

³¹⁹ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.112; İ. N. Hlopin, "İzobrajenie Korova na Sasude iz Kara Depe" (Po materialam rabot YUTAKE 1955 goda), KSİA, sayı 69, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1957, s.136; İ. N. Hlopin, "Verhniy Sloi Posileniya Kara Depe" (Po materialam rabot YUTAKE 1956 goda), KSİA, sayı 76, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1959, s.42; Hlopin, "İzobrajenie Kresta v Drevnezemledelecheskih Kulturah Yujnoi Turkmenii", s.14; Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.16; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

³²⁰ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.147; Masson, "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilich domof u rannezemledelecheskih plemen)", s.162.

³²¹ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.148-149; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

³²² Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.147; Moayyeri, "Drevniy Merv i Istoricheskiy Merv", s.15.

³²³ Masson, "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilich domof u rannezemledelecheskih plemen)", s.162; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

³²⁴ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.113.

olan birinci grup seramikler, ağırlıklı olarak içi boyasız üçgen motiflerini içeren (*bk. Resim 42: 27-31*) kırmızı renkli kaplardan oluşmaktadır³²⁵. XXII – XIX. tabakalara dahil olan ikinci grup seramik grubundan, XXII. tabakadaki seramikler içi boyasız üçgen motiflerini içeren (*bk. Resim 42: 24-26*), yeşilimsi-beyaz renkli kaplardan oluşmaktadır. Üçüncü gruba giren XXI. yapı katında ise çoğunlukla içi boyalı eşkenar üçgenlerden oluşan motif türünün bulunduğu (*bk. Resim 42: 16*) büyük kaplar yer almaktadır³²⁶. Bu tür büyük boyutlu kaplar üzerinde bulunan üçgen biçimli motifler sadece yatay şekilde değil, dikey şekilde de işlenmiştir (*bk. Resim 42: 20*). Yine bu yapı katında büyük çömleğin bir parçasında uçları hafifçe yukarıya doğru bükülmüş ve farklı yönlerde bakan eğik tırtıklı şeritler işlenmiştir (*bk. Resim 42: 13*). XX. yapı katında ise içi boyalı üçgen biçimli motifler dışında, aralarında ağaç tasvirini³²⁷ andıran dikey tırtıklı şeritler (*bk. Resim 42: 1*) mevcuttur³²⁸. Kupa biçimli kapların üzerinde siyah renkli bir kuşak ile çevrili içi boyalı üçgenler işlenmiştir. Yeşil renkli kapların üzerinde dikey ve yatay şeklindeki içi boyalı üçgenler (*bk. Resim 43: 10-13*) ve içinde eşkenar dörtgen şeklindeki motifleri içeren geniş meyilli şeritler (*bk. Resim 43: 17*) kullanılmıştır³²⁹. XIX. yapı katında kırmızı renkli kâseler de ortaya çıkarılan buluntular arasındadır. Bu kâselerin iç kısmına alanları kafes biçimli motiflerle doldurulmuş üçgen biçimli motifler (*bk. Resim 43: 14*) işlenmiştir³³⁰. XVIII – XVI. yapı katlarında bulunan seramikler üçüncü gruba dahil edilmiştir. Bu yapı katlarında bulunan seramikler kırmızı renkte olup, bezemelerde koyu kahverengi boya kullanılmıştır. XVIII. yapı katında seramikler form olarak çanaklar ve kâselerden oluşmaktadır (*bk. Resim 43: 3-5*). Söz konusu kaplarda motifler uçları aşağıya bakan ağısı içerikli üçgenler halindedir. Bazı durumlarda üçgenlerin uçları düz çizgiler halinde aşağıya doğru kabın merkezinde kesişmekte ve böylece haç şeklindeki figür meydana gelmektedir³³¹ (*bk. Resim 43: 8*). XVI. yapı katında bulunan küçük kupa biçimli kaplarda ya basit şeritler (*bk. Resim 44:*

³²⁵ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.11.

³²⁶ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.112-114; Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.11.

³²⁷ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.82.

³²⁸ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.11.

³²⁹ Masson, “Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)”, s.152.

³³⁰ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.11.

³³¹ Masson, “Sredniyaya Azia i Iran v III Tsyacheletii do Nashei Eri”, *Isledovania Pamiatnikov Epohi Eneolita i Bronzi*, s.20.

20-21,23) ya da boncuk dizisine benzer büyük noktalardan oluşan eğik şeritler halindeki motifler (bk. Resim 44: 24) kullanılmıştır³³².

Yerleşim yerinde Erken Kalkolitik Çağ'ı temsil eden XXII. tabakanın 5 No'lu kazı alanında, Namazgah I dönemine ait motiflerle bezenmiş seramik kapların dışında üzerinde Namazgah II dönemine ait çok renkli motifleri bulunduran iki seramik parça bulunmuştur. Ancak üzerinde çoğunlukla Namazgah I dönemine ait motifler yer aldığı için söz konusu yapı katının Namazgah I döneminin son dönemine ait olduğunu söylemek mümkündür³³³. Yine bu yapı katında kırmızı astar ile kaplı kupa bardakların parçaları ağırlıklı olarak mevcuttur. Bu astarın üzerindeki motifler kendi işlenişi açısından merkez bölgedeki yerleşimlere benzemektedir. Burada iki dikey şeritten oluşan bir friz söz konusudur. Frizin üst şeridi üzerinde içi boyasız ve alt şeridi üzerinde içi boyalı üçgenler tasvir edilmiştir (bk. Resim 44: 1-4, 7). Bazen de içi boyasız üçgenler içi boyalı iki üçgen motifinin arasına işlenmiştir (bk. Resim 44: 5-6, 8). Büyük formlu çömleklerin üzerine, altında kavisleri bulunduran içi boyalı üçgenler (bk. Resim 44: 9) ve nokta bezeme ile kaplı dikey şeritler (bk. Resim 44: 15) işlenmiştir. Kupa formlu bardakların dış kısmında dikey şeritler (bk. Resim 44: 10-14), iç kısmında ağaç tasviri yer almaktadır³³⁴ (bk. Resim 44: 17).

1962 yılında Karatepe'nin güneydoğu yamacında 6 No'lu kazı alanı oluşturulmuştur³³⁵. Kazı alanının yüzölçümü 250 m²'dir. Söz konusu kazı çalışmaları esnasında Namazgah I dönemine ait toplam olarak üç tabakanın incelenmesi yapılmıştır. Birinci düzeyde çeşitli atıklar arasında Namazgah II dönemine ait üç çocuk mezarı tespit edilmiştir. İkinci düzeyde dikdörtgen şeklindeki küçük bir oda ile iç avludan oluşan yapının bir kısmı ortaya çıkarılmıştır (bk. Resim 45: 1). Bu yapının girişinin sağındaki odada seramik döşeme bulunmuştur. Bu döşemeye bitişik kurulmuş duvarlar da seramik parçalar ile kaplanmıştır. Döşemenin diğer kısmında eski siyah boyanın izleri korunmuştur. Odanın dışında ama aynı yapı içinde döşeme içine kazılmış büyük çömlekler bulunmuştur³³⁶. Bunun yanı sıra aynı odanın batı duvarında çapı 80 cm olan bir çukur yapılmıştır. Bu çukurun yapım amacı henüz belli değildir. Üçüncü düzeyde

³³² Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

³³³ Masson, "Novie Dannie o Djeytune i Kara Depe", s.163-164.

³³⁴ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

³³⁵ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

³³⁶ Sarianidi, "Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoi Kulturi", s.44.

döşemesinde siyah boyanın izlerini bulunduran küçük bir yapının kalıntıları tespit edilmiştir³³⁷.

Bu kazı alanında yer alan motifler (*bk.* Resim 45) dağ eteğinin batı ve merkez bölgelerdeki yerleşimlerde bulunan motifler ile hemen hemen aynı ve yeni bir figür içermemektedir. Ancak ilk kez Güney Türkmenistan'da bulunan yerleşimlerde rastlanmış bir atın tasvirine benzeyen içi boyalı olan hayvan resminin bir kısmı (*bk.* Resim 45: 9) yeni bir motif olarak dikkate alınabilir. Bunun yanı sıra iki parçadan oluşan dikdörtgen şeklindeki bir kabın parçaları (*bk.* Resim 45: 12) ve üzerinde iki taraflı motifleri bulunduran düz kasenin bir parçası (*bk.* Resim 45: 16) göze çarpar³³⁸. Ayrıca 1 No'lu kazı alanındaki insan yapıtı tarzını gösteren IV. düzeyde, çok renkli motifleri içeren kaplar haricinde siyah ve kırmızı astarın üzerindeki şeritler ve tek renkli motifleri bulunduran kupalar bulunmuştur³³⁹ (*bk.* Resim 44: 18-19).

Erken Kalkolitik Çağ'a ait yapı katlarında seramiklerin dışında diğer buluntu türlerine de rastlanmıştır. Yerleşim yerinin XVI. yapı katında ayakta duran bir kadın heykelciğinin³⁴⁰ gövdesi bulunmuştur. Heykelciğin sarımsı renkli gövdesi üzerinde açık kahverengi boya ile işlenmiş motifler mevcuttur. Heykelciğin boyun kısmında kolyeyi andıran bir şerit bulunmaktadır. Bu şeritten heykelciğin bel kısmına doğru iki şerit daha asılıdır. Bel kısmında ise yatay şekilde bir şerit ve üçgen biçimli motifler bulunmaktadır. Heykelciğin sol kalçası üzerinde çift "Z" şeklinde bir figür bulunmaktadır (*bk.* Resim 40: 1). XIX. yapı katında kırmızımsı renkli özensizce yapılmış bir kadın heykelciğin gövdesi bulunmuştur. Heykelciğin kalçaları üzerinde düzensiz bir şekilde işlenmiş çizgi motifler mevcuttur³⁴¹ (*bk.* Resim 40: 2). XIX. yapı katında heykelciklerin dışında taştan yapmış çift koni şeklindeki bir ağırşak (*bk.* Resim 41: 26) ve bakır levhanın bir parçası bulunmuştur.³⁴² XXII. yapı katında yine konik biçimli iki tane ağırşak bulunmuştur³⁴³ (*bk.* Resim 41: 25).

Bu buluntu türleri haricinde XVI. yapı katında başı güneybatıya doğru bakan sol yana doğru çömelmiş durumda bir çocuk mezarı bulunmuştur. Çocuğun sol kolu

³³⁷ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

³³⁸ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

³³⁹ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

³⁴⁰ Hlopin, "Verhniy Sloi Posileniya Kara Depe" (Po materialam rabot YUTAKE 1956 goda), s.47.

³⁴¹ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.148.

³⁴² Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.148.

³⁴³ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

dirsekten bükülü durumda, sağ kolu da gövdesi boyunca uzanmaktadır. Boynu üzerinde ise pembe renkli 38 tane kireç taşından yapılmış boncuk dizisi bulunmuştur³⁴⁴ (bk. Resim 39: 19).

Orta Kalkolitik Çağ: Karatepe yerleşiminin Orta Kalkolitik Çağ'ına ait 1 numaralı kazı alanında, 400 m²'lik sahada birkaç düzey açılmış ve Namazgah II tarzlı yerleşim yerinin çerçevesinde detaylı stratigrafik bilgiler elde edilmiştir³⁴⁵. Kara 2, 3, 4 tabakaları ve 40 m²'lik Kara 5, 6 ile 7 tabakaların açılması sağlanmıştır³⁴⁶.

Kara 2 tabakası, Kara 3 tabakasındaki yerleşimlerle aynı düzeyde bulunan yapıların kalıntıları ve birkaç mezar kalıntısından oluşmaktadır. Yapılar, boyutları 50 X 25 X 12 cm. ile 48.5 X 25 X 11.5 cm. olan kil tuğlalardan oluşturulmuştur.³⁴⁷ Kara 2 tabakasında bulunan birinci yerleşim yeri, kazı alanının güneydoğu tarafında bulunup batı ile güneyden duvarlarla çevrelenmiştir. İçi çapraz bir duvarla ikiye bölünmüştür.³⁴⁸ Yerleşim yerinin kuzeyinde konut amaçlı yapılar, güneyde ise tuğla kalıntıları bulunmadığı için avlu olarak kullanıldığı düşünülen boş bir bölüm bulunmaktadır. Avlunun köşesinde kötü korunmuş ocak ile tahıl saklamak için kullanılan büyük boyutlu bir çömlek bulunmuştur³⁴⁹.

Kara 2'de bulunan mezar alanı, Kara 2'de bulunan yapılardan geçerek zemin seviyesinden daha aşağıda tespit edilmiştir. Mevzubahis mezar alanı 1.kazı alanındaki mezarlıkların en büyüğüdür ve 35 mezarı kapsamaktadır.³⁵⁰ Mezarlar genellikle kilden yapılmış tuğlalar ile çevrelenmiştir. Mezarlarda yatan kişilerin çoğunun konumu aynıydı: sağ yana yatılarak ayaklar çömelmiş, sağ kol gövde boyunca uzanmış, sol kol ise dirsekte bükülü şekildedir. Bu şekilde 23 adet mezar tespit edilmiştir. Üç mezarda ise kolların ikisi de gövde boyunca uzanmıştır. İki mezarda yerde ve kemiklerin üzerinde kırmızı boyanın izleri tespit edilmiştir. Mezar eşyalarının arasında sadece boncuklar bulunmuştur. Sadece bir mezarda cesedin yanında bir hayvana ait olan çene bulunmuştur. Boncukların da sadece çocuk mezarlarında bulunması, kuzey Anav

³⁴⁴ Hlopın, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

³⁴⁵ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

³⁴⁶ Masson ve Mervert, Eneolit SSSR, s.28.

³⁴⁷ Masson, "Djejtun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.150.

³⁴⁸ Masson, "İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", s.72.

³⁴⁹ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

³⁵⁰ Masson, "İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", s.72; Masson, "Novie Raskopki na Djejtune i Kara Depe (K evalutsii jilij domof u rannezemledelcheskih plemen)", s.166.

tepesine özgü bir durumdur. Genellikle boncuklar boyunda, bileklerde veya kürek kemiğinin altında bulunmaktadır. 12 – 15 aylık bir çocuğa ait mezarda, ölen kişinin boynunda boncuk dizisinden oluşan kolye biçimli bir takı bulunmuştur³⁵¹. Yetişkinlere ait mezarlarda da kolye veya bileklik gibi kullanılan boncuklardan oluşturulmuş takılara rastlanmıştır. ‘Boncuklu kızın mezarı’ diye anılan mezarda ise boncuklar ölen kişinin başına, omuzlarına ve bileklerine takılmıştır. Sağ kolundaki bilekliklerden biri kireçtaşı boncuklardan ve bakır telden oluşmaktaydı. Yaşlı bir kadının defnedildiği mezarda ise büyükçe bir çömlek bulunmuştur³⁵² (bk. Resim 46: 1).

Kara 3 tabakasının yapısı Kara 2 ile yakından ilişkilidir. Kara 2’de bulunan yapılar inşaa edilirken eski duvar atıklarının üzerine yenileri kurulmuştur. Kara 3 tabakasındaki binaların duvarları, boyutları 47 X 23 X 10 cm. ve 48 X 24 X 10 cm. boyutlarında kil tuğlalarla örülmüştür.³⁵³ Bazı durumlarda yapıların zemin kısımlarına da kil tuğlalar döşenmiştir³⁵⁴.

Kara 3 tabakasının zemin seviyesinden daha aşağıda, yani Kara 4 tabakasında, Kara 3 tabakasına ait mezarlara rastlanmıştır. Toplam 21 adet mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlar üst tabakalarda bulunan mezar tiplerine benzemektedir. Mezarlar üst tabakalarda bulunan mezar tipleri gibi yine kil tuğlalarla çevrilmiştir³⁵⁵. Kara 3’te bulunan mezarlar, cesetlerin konumlarına göre iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruba mensup 8 mezarda bulunan kişilerin çoğunun konumu aynıydı: sağ yanda yatılarak ayaklar karına doğru çekilmiş (hoker), sağ kol, gövde boyunca uzanmış, sol kol ise dirsekte bükülmüş biçimdedir. Kolların konumları aynı, fakat sırt üstü yatırılmış mezarlar da yine bu gruba girmektedir. İkinci gruba ait 7 mezarda ise ölen kişilerin konumları biraz farklıydı: sağ yanda yatılarak ayaklar yine karına çekilmiş, kolların ikisi de gövde boyunca uzatılmıştır. Sadece bir mezarda ölen kişinin konumu diğerlerine göre farklıydı; avuçlar sağ bacağın üzerine konulmuş bir durumda bulunmuştur. Diğerlerine göre farklılık gösteren başka bir mezarda ise sol kol gövde boyunca

³⁵¹ Moayyeri, “Drevniy Merv i Istoricheskiy Merv”, s.16; Ayrıntılı bilgi için bz.; V. A. Alekshin, “Nekotorie Aspekti Sotsialogicheskoy Intepretatsii Pogrebenniy Zemledeltsev Eneolita Yujnoy Turkmenii”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1976, s.5-14.

³⁵² Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.9.

³⁵³ Masson, “İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu”, s.72.

³⁵⁴ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.9.

³⁵⁵ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.10.

uzanmış, sağ kolun bileği ise yüz kısmının yanındadır. Bir mezarda ise kemiklerin altında kırmızı boyanın izleri tespit edilmiştir³⁵⁶. Kara 2 tabakasında olduğu gibi mezarların yarısında mezar eşyalarının sayısı azdır. Üç mezarda ölen kişinin ayaklarının yanında büyük ihtimalle kurban olarak koyulmuş et parçalarından kalan hayvan kemikleri bulunmuştur. Hem çocuklara, hem de yetişkinlere ait mezarlarda kolye biçimli boncuklar tespit edilmiştir. Bir örnekte boncuklar, sol kürek kemiğinin altında bulunmuştur.³⁵⁷ Yetişkinlere ait mezarların birkaç örneğinde ise seramik kaplar (*bk.* Resim 46: 3) ve bakır çubuk (*bk.* Resim 47: 23) bulunmuştur³⁵⁸.

Kara 4 tabakasında oluşturulan kazı alanının güneydoğu kısmında büyük ihtimalle avlu olarak kullanılan boş bir saha bulunmaktadır. Bu tabakada ev işleri için kurulduğu düşünülen, genişliği 1 m ile uzunluğu 1.5 m olan bir yapıya ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu kısımda seramik ve tuğla atıklarına rastlanmıştır. Buradan yola çıkılarak bu bölümde çömlek fırınının bulunduğu düşünülebilir. Kuzeydoğuda Kara 2 ile Kara 3'te olduğu gibi bölümlere ayrılmış konut amaçlı bir bina bulunmuştur. Bu binanın duvarları sıvalıdır. Kazı alanının kuzeybatı köşesinde pişirilmiş tuğla ile seramik atıkların parçalarına rastlanmıştır³⁵⁹.

Kara 5'te yüzölçümü en azından 8 km² olan bir yapının kalıntılarına rastlanmıştır. Dış duvarına paralel olarak diğer yapıların duvarları bulunmuştur. Aynı katmanda başı doğuya bakan sağ yanda çömelmiş durumda bir çocuk mezarı tespit edilmiştir. Kara 6 ile 7 katmanlarında yer alan 1.kazı alanında duvar kalıntıları bulunmuştur. Bu bulgular detaylarla ilgili bilgi vermemiştir. Kara 6 katmanında başı güneye bakan sağ yanda çömelmiş durumda olgun bir kişinin mezarı tespit edilmiştir³⁶⁰.

Karatepe yerleşiminde yapılan kazılar sonucunda Namazgah II (Orta Kalkolitik Çağ) tipli, çeşitli formlara ve motiflere sahip seramik buluntular elde edilmiştir (*bk.* Resim 48: 4—9, 20—27, 31—35. 38—50). Söz konusu buluntular arasında, kil ile alçıtaşı karışımından yapılmış ve kırmızı boyayla cilalanmış, üzerinde siyah lekeleri bulunduran ince yarı küresel çanaklar, koni ve çift koni çanaklar ve kâseler, ince ağızlı

³⁵⁶ Masson, “İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu”, s.72; Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.10.

³⁵⁷ Masson, “İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu”, s.72.

³⁵⁸ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.10.

³⁵⁹ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.10.

³⁶⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.28.

küresel çömllekler, krem veya sarımsı astarlı tek veya çift (kırmızıvekeyu kahverengi veya siyah) renkli motifleri bulunduran kaplar sayılabilir³⁶¹.

Kara 7'nin en erken kalkolitik çağ tabakasında hamuruna alçıtaşı karıştırılarak yapılmış kırmızı renkte seramikler ve iki renkli kırık tespit edilmiştir (bk. Resim 48: 47-50). Kırmızı temelde siyah üçgenlerin çizildiği seramikte de erken kalkolitik geleneği görülmektedir. Birkaç paralel çizgiden oluşan üçgen motifi yarı küresel formlu çanaklarda kullanılmıştır³⁶².

Tablo 2. Karatepe'de yapılan kazıların sonucunda bulunan seramik takımının dağılımı (1.kazı alanı)³⁶³

Grup	Parça Sayısı		
	Kara 7	Kara 6	Kara 5
Çok renkli boyama	1	15	2
Açık renkli astar üzerine tek renkli boyama	21	46	14
Kırmızı renk astar üzerine tek renkli boyama	2	10	16
Hamuruna alçı taşı karıştırılmış kırmızı renk boyama	26	115	28
Kırmızı astarlı	19	89	35
Gri renkli	-	1	1

Tablo 3: Karatepe'de yapılan kazıların sonucunda bulunan Namazgah II tipli seramik takımının dağılımı (5.kazı alanı)³⁶⁴

Grup		Parça Sayısı	%
I	Çok renkli boyama	30	9
II	Açık renkli astar üzerine tek renkli boyama	5	1.5
III	Kırmızı renkli astar üzerine tek renkli boyama	25	7.5
IV	Alçıtaşı ve hamuruna alçıtaşı karıştırılmış kırmızı boyama	13	8

³⁶¹ Masson, "İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", s.73; Masson, "Djejtun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.153-154; Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.28.

³⁶² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.29.

³⁶³ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.29.

³⁶⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.29.

	Kırmızı astarlı	15	
V	Mutfak kapları	87	
	Kalın duvarlı kaplar	160	74
	Toplam	335	100

Kara 6 tabakasında Erken Kalkolitik Çağı'na özgü üzerinde üçgen ve boncuk biçimli motifleri bulunduran seramikler elde edilmiştir (*bk. Resim 48: 38-44*). Bununla birlikte çoğunlukla friz ve üçgen şerit bezeme süslemelerini bulunduran ince cidarlı seramiklerde vardır. Çanakların dipleri bazen içbükey olarak yapılmış durumdadır. Bu da Erken Kalkolitik Çağı'na özgü geleneklerin muhafaza edildiğini göstermektedir. Kara 5'te de hemen hemen aynı durum görülmektedir³⁶⁵ (*bk. Resim 48: 31-35*).

Kara 4 tabakasında bulunan seramiklerin % 65'ini oluşturan çok renkli kaplar (*bk. Resim 48: 20-27*) üzerine daha çok üçgen şerit motifleri işlenmiştir³⁶⁶. Parçalardan birinde insan biçimli geometrik bir resim bulunmaktadır. Kırmızı temelde boyalı kapların oranı %29'dur³⁶⁷. Kara 3 katmanında ise çift renkli seramikler, ele geçirilen seramiklerin % 31'ini oluşturmaktadır (*bk. Resim 48: 13-29*). Bu tabakada açık renkli temelde tek renkli motifleri bulunduran seramikler ilk sıradadır. Çok renkli seramiklerde, frizli motifler daha çok görülür. Boynuzlu keçi motifleri de bu tabakada ele geçirilen seramikler üzerinde kullanılmıştır³⁶⁸. Kara 2 tabakasında çift renkli seramiklerin oranı azalmaktadır (*bk. Resim 48: 4-9*). Açık renkli temelde koyu kahverengi motifler, ince şeritlerle ifade edilmiştir. Bununla birlikte üçgen biçimli motifin iç kısmına yerleştirilmiş yarım haç motifide tespit edilen bezmeler arasındadır³⁶⁹.

Yerleşim yerinin Orta Kalkolitik Çağı'na ait tabakalarda seramik buluntular dışında pişmiş topraktan yapılmış hayvan heykelcikleri, taştan yapılmış çok sayıda alet; tahıl öğütme taşları, havanelleri, kazıyıcılar, eşik taşları, disk şeklinde saplı ağırşaklar

³⁶⁵ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.29.

³⁶⁶ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.154-155.

³⁶⁷ Masson, "İzuchenie Anauksih Kultur v 1956 godu", s.73.

³⁶⁸ Masson, "İzuchenie Anauksih Kultur v 1956 godu", s.73.

³⁶⁹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.29.

ele geçirilen diğ er buluntu türleridir³⁷⁰. bakırdan yapılmış bız parçaları ile toplu iğ neler metal buluntular arasındadır³⁷¹.

Geç Kalkolitik Çağ: Karatepe yerleşiminin Geç Kalkolitik Çağına bakıldığında bu dönem Kara IA ve Kara IB diye adlandırılan tabakalardan elde edilen buluntular sayesinde irdelenmiştir³⁷². Bu tabakalar içerisinde en fazla Kara IA tabakası araştırılmıştır. Kara IA tabakasında Orta Kalkolitik Çağ'da olduğu gibi Geç Kalkolitik Çağ'da da yaklaşık 15 hektarlık büyük bir alanı kapsayan yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim birleştirilmiş iki oval alan olarak tasarlanmıştır. Doğu tarafta bulunan ikinci kazı alanı oldukça büyük 400 m²'lik bir sahayı kapsamasına rağmen çok az sayıda yapı kalıntısı bulunmuştur. Açılan beş küçük yapıdan ikisinde ocak olarak kullanılan zemine gömülmüş kaplar bulunmuştur. Bundan dolayı bu yapıların konut amaçlı olduklarını düşünebiliriz. Yerleşimin doğ u tarafında yaklaşık 5500 m²'lik üst düzey incelenmiştir. Burada tarımın geliştiğı ilk döneme ait bir yerleşimin tasarımı bulunmaktadır (bk. Resim 49). Ancak yerleşimin kenarlarının nasıl korunduğı henüz tespit edilmemiştir. Bulunan çok odalı evler, ocaklı büyük odalar ile ek yapıları ihtiva etmektedir. Ek yapıların duvarları ile zeminleri bazen seramik parçalarıyla kaplanmıştır³⁷³.

Üçüncü kazı alanlarında birden fazla çok odalı ev kütlesi bulunmuştur. Birinci kütle yaklaşık 20 evi içerip batı taraftan dar bir sokakla yan yana inşa edilmişlerdir. Söz konusu alanda genellikle Karatepe yerleşimine özgü dar ek yapılarla birleştirilen konut amaçlı odalar bulunmaktadır. Genellikle bir labirent halinde olduğu söylenebilir. Yapılan analize istinaden her evde esas alınan dörtten sekize kadar oda bulunmaktadır. Ek yapılar, avlular ve tahıl depoları bu binaların ortak özelliklerindendir.

İki stratigrafik düzeyin belirlendiğı dördüncü kazı alanında açılan yapıların zeminleri 15-20 cm.'lik derinlikte bulunduğ undan dolayı üst düzeyin duvarları hemen hemen hiç muhafaza edilememiştir. Burada bir adet mermer heykelcik (bk. Resim 50) ve beyaz ve pembe mermerden yapılmış kaplar bulunmuştur³⁷⁴. 1956—1957 yılları arasında yürütölmüş çalışmaların sonuçlarının bulunduğı ilk yayında bütün yapılar

³⁷⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.29.

³⁷¹ Chornih, "Nekatorie Rezultati Izucheniya Metalla Anauskoi Kulturi", s.30.

³⁷² Masson, "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilii domof u rannezemledelcheskih plemen)", s.166.

³⁷³ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.36.

³⁷⁴ İ. N. Hlopin, "Temenos na Kara Depe (Yujnaya Turkmeniya)", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1971, s.221-228.

apartman tipli çok odalı kütlelerin parçaları olarak değerlendirilmiştir. Fakat ‘avlu’ denilen kare alanda dikdörtgen ocağın görülmesi dikkat çekmiştir. Göksur vahasında yapılan kazıların sonuçlarına göre benzer ocaklar genelde ibadet amaçlı dörtgen planlı yapılarda bulunmaktadır³⁷⁵.

Karatepe’de Geç Kalkolitik Çağı’na ait tabakalarda bulunan seramikler dikkate değerdir (bk. Resim 51: 25-50). Genel olarak seramiklerin özelliklerine bakıldığında; form olarak, yarı küresel çanaklar, küresel ve çift koni çanaklar, kâseler, kupa bardaklar ile çömlekler tespit edilmiştir. Kullanılan motiflerin kabartmalı olması için tek renkli kalın boyanın kullanılması, yeşilimsi-beyaz ve daha nadir kırmızımsı temelde koyu kahverengi boyama, koyu kahverengi ile kırmızı renkler kullanarak çok renkli boyama, kesik motifleri bulunduran gri seramikler ortak özellikler arasındadır. Boyama biçimleri arasında tek taraflı kenarlar, tek taraflı ve iki taraflı ağ motifleri görülmektedir. Ayrıca haç, keçi, alaca hayvanlar, kuş tasvirleri de kullanılan motifler arasındadır³⁷⁶.

Birkaç örnekte Karatepe tarzlı seramikler (bk. Resim 54: 1-5; 5, 1-10) o dönemin çömlekçiliğin özelliklerini göstermektedir. Genellikle kapların sadece üst kısmına frizler uygulanmıştır. Alt kısım ise boş bırakılmıştır. Seramik formları arasında; konik biçimli, küresel, çift koni ile silindirik kâseler; yarı küresel, küresel ve çift koni çanaklar ile kupa bardaklar; koni, küresel, çift koni ile silindirik çömlekler; ağızlı sürahi biçimli kaplar bulunmaktadır³⁷⁷. Bezemeler arasında görülen geometrik şekiller ve haç biçimli motifler küçültmüştür³⁷⁸. Çok renkli kaplar çok renkliliği bakımından Göksur seramiğine çok yakın, ama motiflerin şekilleri bakımından farklıdır. Karatepe seramiğinde merkezinde nokta motifi ile kenarlarında taraklı tacı bulunduran daire biçimli motif, güneş biçimini almıştır³⁷⁹.

Hayvan biçimli motiflerde üç farklı keçi tasviri bulunmaktadır³⁸⁰. Birinci tür tasvirde üç ayaklı, uzun kuyruklu, keskin kavisli boynuzlu ve sakallı keçinin yandan görünüşü ifade edilmiştir. İkinci tür tasvirde dikdörtgen gibi algılanan yere bakan kısa

³⁷⁵ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.39.

³⁷⁶ Masson, “Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)”, s.156-157; Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.42.

³⁷⁷ Kircho ve Sharovskaya, “Ornamentirovanniy Komenniy Sosud iz Altyn-Depe (K Voprosu o Post Geoksyurskom Komplekse Yujnovo Turkmenistana)”, s.120-122.

³⁷⁸ Hlopin, “Izobrajenie Kresta v Drevnezemledecheskih Kulturah Yujnoi Turkmenii”, s.14-19.

³⁷⁹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.42.

³⁸⁰ Hayvan biçimli motiflerin benzer türlerine Kalkolitik Çağ İran ve Güney Belucistan bölgesinde yer alan yerleşim yerlerinde de rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Hlopin, “Izobrajenie Korova na Sasude iz Kara Depe” (Po materialam rabot YUTAKE 1955 goda), s.136.

kuyruklu ve düz sırtlı keçi tasvir edilmiştir. Çok nadir rastlanan üçüncü tür tasvirde dört ayaklı keçi ifade edilmiştir. Yırtıcı hayvanların kullanıldığı motiflerin çoğunda hayvanların sırtı eğik olarak gösterilmiştir. Az sayıdaki motifte ise hayvanın gövdesi geometrik şekillerin yardımıyla ifade edilmiştir. Motiflerde kuyruklar genelde uzundur, ayakların sonunda ise pençeyi andıran üç çıkıntı bulunmaktadır. Hayvanların başı net olarak çizilmeyip, kulakları iki çizgi veya iki üçgenden oluşturulmuştur. Bunların haricinde kuş biçimli motiflerde kullanılmıştır³⁸¹. Yırtıcı kuş motifinde kanatları açık, yandan görünüşü betimlenmiştir. Aynı zamanda kuş ve keçiye benzeyen fakat çözülmesi zor olan hayvan motifleride bulunmaktadır³⁸² (bk. Resim 51: 4). Kazı alanlarında tespit edilmiş hayvan ile kuş motiflerini bulunduran seramiklerin dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (bk. Tablo 4).

Tablo 4: Karatepe’de hayvan ile kuş tasvirlerini bulunduran seramik eşyaların dağılımı³⁸³.

Yer ve kazı alanı	Keçiler	Yırtıcı Hayvanlar	Kuşlar	Yırtıcı Kuşlar
4.kazı alanı (yaklaşık 1200 m ²)	59	80	9	4
5. kazı alanı (yaklaşık 850 m ²)	69	36	32	-
3. kazı alanı (yaklaşık 600 m ²)	139	164	62	4
Toplam %	37.5	44.5	17	1

Pişmiş topraktan yapılmış heykelcikler hayvan³⁸⁴ ve insan biçimlidir. Kadın heykelcikleri steatopolojik özellikleri olmayan, oturmuş haldedirler³⁸⁵. Ayaklar genellikle bir çizgi ile ayrılmıştır. Heykelciklerin üzerine şerit motifi ile kabartmalar uygulanmıştır. Söz konusu kadın heykelciklerin, kolları ile göğsü gösterilen büyük dikdörtgen omuzlu ve gövdesinin üst kısmından sadece başı gösterilmiş olmak üzere iki türü bulunmaktadır³⁸⁶. Genelde başlar gaga biçimindedir. Bazen örülmüş saçlar da ifade

³⁸¹ Hlopin, “Izobrajennie Korova na Sasude iz Kara Depe” (Po materialam rabot YUTAKE 1955 goda), s.136.

³⁸² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.42.

³⁸³ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.42.

³⁸⁴ A. K. Kasparov, “Vozmojnosti Identifikatsii Zoomorfnykh Statuetok iz Eneoliticheskikh Sloev Pomiatinikov Ilgynli Depe, Altyn-Depe i Kara Depe v Yujnoi Turkmenii” *Arheologicheskie Vesti*, sayı 8, St. Petersburg 2001, s.99-104.; Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.91-92.

³⁸⁵ Masson, “O Kulte Jenskovo Bojestvo u Anauskih Plemen”, s.15; Hlopin, “Verhniy Sloi Posileniya Kara Depe” (Po materialam rabot YUTAKE 1956 goda), s.47; L. B. Kircho, “Noviy Tip Statuetki iz Kara Depe”, Y. E. Berezkin (Ed.), *Vzaimodeystvie Kulturi i Sivilizatsii*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2000, s. 110-115.

³⁸⁶ Masson, “Izuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu”, s.74.

edilmiştir. Boyuna işlenen kolyeler kabartma şeklinde veya çizikler halinde ifade edilmiştir. Nadir görülen erkek heykelcikleri³⁸⁷, ya oturmuş şekilde ya da ayakta olmak üzere iki türde yapılmıştır (bk. Resim 51: 12, 14). Oturmuş şekilde tasvir edilen erkek heykelcikler çizimsel olarak yapılmıştır. Ayakta duran erkek heykelcikler ise uzun ince sakallı ve dörtgen omuzlu olarak ifade edilmiştir. Bazı durumlarda erkek heykelciklerinde, enseden sırtta doğru bırakılmış örülmüş saçlar ve küçük siyah şapka biçimli ayrıntılarda bulunmaktadır³⁸⁸ (bk. Resim 51: 15). Genellikle pişirilmemiş melzmeden çizimsel olarak yapılan heykelcikler de insan biçimli heykelciklere girmektedir³⁸⁹.

Karatepe’de çok miktarda hayvan biçimli heykelcik bulunmuştur³⁹⁰. Lekeli motifleri bulunduran bir heykelcik ineği andırmaktadır³⁹¹. Küçük boyutlu hayvan heykelcikleri muhtemelen küçükbaş hayvanları ifade etmektedir. Mermerden yapılmış öküz biçimli heykelcik şekil olarak pişmiş topraktan yapılanlara yakındır³⁹².

Karatepe’de Geç Kalkolitik Çağ’a ait metal ürünlerin sayısı azdır. Bakırdan yapılmış bızlar, iki ağızlı bıçağın parçası, açık bilezik, toplu iğneler, küçük yüzük ile kelepçe şekilli iskarpelalar yerleşim yerinde ele geçirilen metal buluntulardır³⁹³. Kemikten yapılmış ürünler arasında bızlar ile dokuma aletleri bulunmaktadır. Taştan yapılmış aletler arasında tahıl öğütme taşları, havanelleri, kapı girişlerine konan ökçe taşları, kazma saplarına takılan ortası delik ağırşaklar, saplı düz diskler ve dokumacılıkta ağırşak olarak kullanıldığı düşünülen toprak buluntuları bulunmaktadır. Bakırdan yapılmış takılar haricinde alçıtaşı, akik ile firuzeden yapılmış takı örnekleri de mevcuttur³⁹⁴. Orta Asya’da boyuna asılan mühürler ilk kez Geç Kalkolitik Çağ Karatepe yerleşiminde ortaya çıkmıştır. Mühürler çok sert olmayan taşlardan imâl edilmiş olup, mühürlerde haç motifi kullanılmıştır³⁹⁵.

³⁸⁷ Hlopin, “Verhniy Sloi Posileniya Kara Depe” (Po materialam rabot YUTAKE 1956 goda), s.48.

³⁸⁸ Masson, “İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu”, s.74.

³⁸⁹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.43.

³⁹⁰ İ. N. Hlopin, “Temenos na Kara Depe (Yujnaya Turkmeniya)”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1971, s.227; Kasparov, “Vozmojnosti Identifikatsii Zoomorfnihi Statuetok iz Eneoliticeskih Sloev Pomiatnikov Ilgynli Depe, Altyn-Depe i Kara Depe v Yujnoi Turkmenii”, s.99-104.

³⁹¹ Masson, “İzuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu”, s.75.

³⁹² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.43.

³⁹³ Chornih, “Nekatorie Rezultati Izucheniya Metalla Anauskoi Kulturi”, s.30-38.

³⁹⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.43.

³⁹⁵ Hlopin, “İzobrajenie Kresta v Drevnezemledelecheskih Kulturah Yujnoi Turkmenii”, s.14-19.

Kara IB tabakasında Geç Kalkolitik Çağı'nın erken evrelerine ait buluntular yerleşim yerinde 1., 2., 4. ve 5. kazı alanlarında ele geçirilmiştir³⁹⁶. Kara IB tabakasında bulunan seramikler genelde form olarak yarı küresel çanaklardan oluşmaktadır³⁹⁷ (bk. Resim 52: 1). Bununla birlikte çift koni çanaklar, kupalar, kâseler ve çömlekler diğer formları oluşturmaktadır (bk. Resim 53: 16-32). Bazı kapların hamuruna bitki parçaları karıştırılmıştır. Seramiklerin bir kısmı gri renge boyanıp genelde çiziklerden oluşan motifler kullanılmıştır. Motifler kırmızı astar üzerine, koyu kahverengi veya yeşilimsi-beyaz renkte uygulanmıştır³⁹⁸. Motiflerde haç³⁹⁹, eşkenar dörtgenler, üçgenler ile taraklı meyilli şeritler ve nadiren keçi ve kuş tasvirleri kullanılmıştır⁴⁰⁰.

Yerleşim yerinde ele geçirilen mezarlar genellikle kilden yapılmış tuğlalar ile çevrelenmiştir⁴⁰¹. Ölen kişilerin başları genellikle güney veya güney batıya doğru yerleştirilip sağ yanda çömelmiş (hoker) durumda defnedilmiştir⁴⁰². Mezarlarda kil kaplar, boncuklar, bakır toplu iğneler ve ağırşaklar bulunmuştur. Boncuklar kolye olarak boyunda, giyimdeki desen halinde omuzda ve bilezik olarak sol bileklerde mevcuttur. Bu yapı katındaki bir bölümde çok sayıda çocuk mezarı bulunmuştur⁴⁰³.

2.2.2. Yassitepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Яссыдепе, Türkmence kaynaklarda Ýassyydepe, İngilizce kaynaklarda ise Yassi Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Kaahka Tren İstasyonu'nun kuzey-batısına doğru 9,5 km uzaklıkta bulunmaktadır. Çapı 130 m² ye kadar ulaşan yuvarlak bir tepedir. Yüksekliği ise 5

³⁹⁶ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.151-152; Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.36.

³⁹⁷ Masson, "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilich domof u rannezemledelcheskih plemen)", s.167.

³⁹⁸ Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.155; L. B. Kircho, *K izucheniu Pozdnevo Eneolita Yujnovo Turkmenistana*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 1999, s.10-12.

³⁹⁹ Hlopin, "İzobrajenie Kresta v Drevnezemledelcheskih Kulturah Yujnoi Turkmenii", s.14-19.

⁴⁰⁰ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.84; Masson, "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilich domof u rannezemledelcheskih plemen)", s.167; Atagariev ve Berdiev, "Arheologicheskoe Izuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti", s.134, Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.36.

⁴⁰¹ V. M. Masson, "Traditsia Kollektivnih Pogrebenniy v Eneolite Srednei Azii, Afganistana i Indii", KSİA, sayı 101, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.3-4.

⁴⁰² Masson, "Djeytun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)", s.148-150.

⁴⁰³ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.36.

m.'den fazla olup, yapı katlarının toplamı 7,5 m.'dir⁴⁰⁴. Söz konusu yerleşim, derin olmayan ve geniş bir yüz ölçüme sahip Erken Kalkolitik Çağ yerleşimidir.

Araştırmalar: 1956 yılında B. A. Kuftin tarafından arkeolojik kazıların gerçekleştirildiği yerleşim yerine ait bilgiler yine aynı yıl içerisinde V. M. Masson tarafından kısmen yayınlanmıştır. Yerleşim yerinde ele geçirilen buluntular ise Türkmenistan Soviyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Müzesi'nde bulunmaktadır⁴⁰⁵.

Erken Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerinin merkez kısmındaki açma sayesinde tepenin, Erken Kalkolitik Çağ'ı temsil eden en az altı yapı katından oluştuğu tespit edilmiştir. Üst yapı katı oldukça tahrip edilmiş olup, yerleşim yerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda yüzeyden 30-40 cm. derinlikte duvar kalıntıları ile döşeme izlerine rastlanmıştır. İkinci yapı katında ise 18 bina gün yüzüne çıkarılmıştır. Tüm yapılar, dikdörtgen biçimli 48 X 24 X 10 cm. boyutunda kilden yapılmış bloklar yardımıyla inşa edilmiştir⁴⁰⁶.

Kazı alanının güney batı kısmında yer alan iki bitişik yapının iç tasarımı özellikle göze çarpmaktadır⁴⁰⁷. Bu iki bitişik yapıdan 16 numaralı yapının girişi yapının kuzey batı duvarında yer almaktadır. Yapının kuzey doğu duvarında ise çeşitli biçimlerde oluşturulmuş bezemeler tespit edilmiştir⁴⁰⁸. Boyut olarak daha küçük bir plana sahip olan 15 numaralı yapı 16 numaralı yapının güney-doğu duvarına bitişik bir şekilde inşa edilmiştir. Yapının giriş kısmının tam karşısına gelen duvarın üzerine yüksekliği yaklaşık olarak 70 cm. olan çok renkli bezemeler işlenmiştir⁴⁰⁹ (bk. Resim 56: 1). Söz konusu bezmelerin bulunduğu alt tabakadaki duvarda şeritlerle bölünmüş dikey sıralar halinde dikdörtgen biçiminde siyah ve (kenarları siyaha boyanmış) kırmızı renkte eşkenar dörtgenler mevcuttur (bk. Resim 57). Bunun yanı sıra bazı durumlarda, farklı olarak boyanmış eşkenar dörtgenler birbiriyle yer değişmektedir (bk. Resim 57). Üst tabakadaki duvarda ise alçıtaşı ile çerçevelenmiş ikizkenar, kırmızı renkte üçgen biçimli motifler bulunmaktadır (bk. Resim 57). Söz konusu odanın kuzey doğu ve güney batı

⁴⁰⁴ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

⁴⁰⁵ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.6.

⁴⁰⁶ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.13.

⁴⁰⁷ Sarianidi, "Nekatorie Vaprosi Drevnei Arhitekturi Posileniy Geoksyurskovo Oazisa", s.22.

⁴⁰⁸ Sarianidi, "Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoi Kulturi", s.44; Hlopin, "Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii", s.43.

⁴⁰⁹ Pugachenkova, *Iskustvo Turkmenistana*, s.18.

duvarlarında ise hiçbir motif izi bulunmamaktadır. Bütün duvarlar boyunca ahşaptan yapılmış destekleyici direkler bulunmaktadır⁴¹⁰.

Seramikler buluntu türleri arasında sayı bakımından birinci sırayı almaktadırlar. Söz konusu yerleşim yerinde ele geçirilen seramikler form olarak küçük ve büyük boyutlu çömlekler, çanaklar ve kaselerden oluşmaktadır⁴¹¹.

Büyük boyutlu çömlekler üzerine yatay sıralar halinde içi boyalı üçgen motifleri işlenmiştir (*bk. Resim 58: 20,26*). Küçük boyutlu çömlekler biçim olarak içbükey ağızlı ve dip kısımları küçük halka şeklindedir. Bu tür kaplarda kabın dış kısmına gelecek şekilde siyah şeritlerden oluşan motifler işlenmiştir (*bk. Resim 58: 31*). Bunun yanı sıra içi boyalı üçgenler, paralel kavisler (*bk. Resim 58: 17-18, 21,25*), üç parmaklı pençeler (*bk. Resim 58: 19,22*) ve kiraz sapı (*bk. Resim 58: 23*) şeklindeki motifler tespit edilen diğer motif türleridir⁴¹². Ayrıca içi boyasız üçgenlerden oluşan motifler de bulunmuştur. Söz konusu üçgenlerin kenarları hem geniş bir şerit (*bk. Resim 58: 34-37*) hem de birkaç ince şeritten (*bk. Resim 58: 27-30, 32-33*) oluşmaktadır⁴¹³. Çanaklarda genel olarak içi boyalı veya içi boyasız üçgen motifleri kullanılmıştır. Bunun dışında içi boyalı kanat biçimli motifler (*bk. Resim 58: 4, 8-9*) ile içi boyalı üçgen biçimli motifler bir arada (*bk. Resim 58: 1-2*) tasvir edilmişlerdir⁴¹⁴.

Boyasız kaplar arasında yatay şekilde sapları olan büyük boyutlu çömlekler (*bk. Resim 59: 5*), büyük boyutlu kaseler (*bk. Resim 59: 8*), küçük boyutlu çömlekler (*bk. Resim 59: 1, 4*) ve kâseler (*bk. Resim 59: 2-3, 6-7*) sayılabilir. Bu gruba dahil olarak sapı olan gövdesi küresel biçimli bir kap ve süzgeci andıran delikli kâseler de sayılabilir⁴¹⁵.

Seramikler dışında yerleşim yerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında üzerinde oyma motiflerini bulunduran kesik koni biçimindeki ağırşaklar, pişmemiş kilden yapılan güller, kemikten yapılan tığlar ve bir bıçak, tahıl rendeleri, havan taşları ve boncuklar ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra bakırdan yapılmış, ne için kullanıldığı belli olmayan kap parçaları, ele geçirilen diğer buluntu türleridir Bunların dışında üst

⁴¹⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.13.

⁴¹¹ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.114.

⁴¹² Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.114.

⁴¹³ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.13.

⁴¹⁴ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

⁴¹⁵ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

ucunun üzerinde şematik olarak insan yüzünü bulunduran pişmiş topraktan yapılmış bir heykelcik ele geçirilmiştir⁴¹⁶ (bk. Resim 40: 5).

2.2.3. Namazgahtepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Намазгадепе, Türkmence kaynaklarda Namazgadepe, İngilizce kaynaklarda ise Namazga Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Kaahka köyünün batı tarafından 6 km'lik uzaklıkta bulunan Namazgahtepe yerleşimi⁴¹⁷, Güney Türkmenistan'ın en büyük Kalkolitik Çağ yerleşimidir.

Araştırmalar: İlgili kazılar 1949 – 1950 yılların arasında ve 1952 yılında B.A. Kuftin'in başkanlığında, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Güney Türkmenistan Arkeolojik Keşif Seferi Bölüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Malzemeler Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Müzesi'nde muhafaza edilmektedir⁴¹⁸.

Erken Kalkolitik Çağ: Namazgah I⁴¹⁹ (Erken Kalkolitik Çağ) dönemine ait yapı katları 1 numaralı kazı alanında 21 ile 34. ve 5 numaralı kazı alanında 16 ile 25. yapı katları arasında tespit edilmiştir. 1 numaralı kazı alanı yerleşim yerinin merkez kısmında oluşturulmuştur. Erken Kalkolitik Çağ'a ait yapı katları, kilden yapılmış döşemeleri bulunduran birkaç düzeye bölünmektedir. Söz konusu kazı alanının alt kısmında tuğla ile kaplanmış bir alan bulunmuştur. Bir tuğlanın boyutu 48x24x10 cm'dir⁴²⁰.

Birinci kanalda açılan yerleşim yerinin Erken Kalkolitik Çağ'a ait yapı katlarında ele geçirilen seramik buluntular arasında en yaygın form türleri arasında çeşitli boyutlarda ve türlerde çömlekler ve kaseler gösterilebilir. Kapların hamuru genellikle bitki karışımıdır. Ele geçirilen büyük boyutlu bir çömleğin üzerinde üçgen biçimli motiflerden oluşan bezeme türü kullanılmıştır (bk. Resim 60: 2). Bunun yanı sıra dibi

⁴¹⁶ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

⁴¹⁷ Martinov, *Arheologiya*, s.121; Shetenko, "Arheologiceskie Kompleksi Epohi Poznei Bronzi Yujnovo Turkmenistana (Po materialam Namazga Depe)", s.51; . Kasparov, *Skotovodsvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.17; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12; Masson, "Pomiatniki Razvıtogo Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.10.

⁴¹⁸ Masson, "Pomiatniki Razvıtogo Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.10.

⁴¹⁹ Lisitsina, *Oroschaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.28.

⁴²⁰ Atagarriev vd., *Pomiatniki Arhitekturi Turkmenistana*, 1974, s.23; Avdusin, *Arheologia SSSR*, s.72; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

alttan kesilmiş silindir şeklindeki büyük çömlekler ve hamurunda bitki parçaları eklenen kâseler yerleşim yerinde bulunan diğer kap formları arasındadır. Kavisli sapları olan büyük boyutlu çömlekler (bk. Resim 61: 49-50), içi boyalı üçgen motifiyle bezenmiştir⁴²¹ (bk. Resim 61: 36, 45, 47). Kaselerde ise sarı ve kırmızı renkli astar üzerine kesişen şeritlerden oluşan motifler kullanılmıştır (bk. Resim 61: 35, 37). XXIX. tabakadan başlayarak iç kısmında bezemeleri olan, gövdesi yarı küresel çanaklar ile çömlekler ortaya çıkmaya başlar (bk. Resim 61: 43). Yukarıda bahsi geçen içi boyalı üçgen ve şeritlerden oluşan motifler dışında Namazgah I dönemine ait üst tabakalarda (XXIII – XXVI. tabakalar) yapısı bakımından yeni sayılan, içi boyalı üçgen motiflerinin üzerine içi boyasız üçgen bezeme süslemesi ortaya çıkar (bk. Resim 61: 22). Bunun yanı sıra en erken hayvan biçimli motifler; uzun kavisli boynuzlu keçilerin tasvir edildiği kaplar Namazgahtepe yerleşiminde tespit edilen özgün motif türleri arasındadır⁴²² (bk. Resim 61: 28). Bunların haricinde Namazgah II⁴²³ (Orta Kalkolitik Çağ) dönemine ait çok renkli bezemeleri içeren seramikler, XXI ile XXII. tabakalar arasında bulunmuştur. Ancak genel olarak bu tabakalar arasında Namazgah I dönemine ait motifler yer almaktadır. Kullanılan motifler arasında içi boyalı üçgenlerle birlikte içi boyasız üçgenler⁴²⁴, büyük çömlekler ile çanakların üzerinde yatay olarak işlenmiştir (bk. Resim 61: 1-3, 7, 11, 13, 14). Yine bu tabakalar arasında keskin ağızlı ve gövdesi şekillendirilmiş kapların üzerinde (bk. Resim 61: 5, 16) hayvan biçimli motifler kullanılmıştır⁴²⁵ (bk. Resim 61: 10, 15).

Beş No’lu açmanın XVI. tabakasından itibaren Namazgah I dönemine ait motifler ortaya çıkmaya başlar. XXV. tabakada çoğunlukla içi boyalı üçgenlerle birlikte içi boyasız üçgen motiflerini içeren seramikler bulunmuştur (bk. Resim 62: 28-31, 35, 36, 39-40). Ağız kısmı dışarıya doğru bükülmüş bir kabın üzerinde üçgen motifleri bulunmaktadır (bk. Resim 62: 40). Bunun yanı sıra kabın ağız kısmı boyunca yatay şerit motifleriyle süslenmiş çanak formları da mevcuttur⁴²⁶ (bk. Resim 62: 37, 44). Buna benzer motifler Göksur vahasında Yalangaç dönemine ait kapların üzerinde de tespit edilmiştir. Çömlek formu kapların dibi halka şeklinde olup kapların dış yüzeyi siyah bir

⁴²¹ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.28.

⁴²² Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.12.

⁴²³ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.29.

⁴²⁴ Kircho, “Kulturnie Vzaimodeystvia Kak Faktor Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii (Po Materialom Yujnogo Turkmenistana V-III. Tıs. DO.N.E.)”, s. 145.

⁴²⁵ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.12.

⁴²⁶ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.13.

şeritle bezenmiştir (bk. Resim 62: 45). Bu forma sahip bazı kaplarda keçi motifi tespit edilmiştir⁴²⁷ (bk. Resim 62: 41, 46).

Yukarıda bahsi geçen motiflerle birlikte XX – XXIV. tabakalar arasında sadece şeritlerden oluşan motifler de (bk. Resim 62: 22-23) tespit edilmiştir. Bazı durumlarda yatay şeritlerden oluşan motiflerin içerisi ağsı motifle doldurulmuştur. (bk. Resim 62: 16). Bununla birlikte uçları bitişik halde (uçların birleştiği yerde yatay şerit çizili) içi boyalı üçgenlerden oluşan motifler bu tabakalarda karşımıza çıkan diğer motiflerdir (bk. Resim 62: 11, 13). XVIII. tabakada yer alan bir kabın üzerinde sadece keçi motifi yer almaktadır⁴²⁸ (bk. Resim 62: 4).

Beş No'lu kazı alanının XXII. – XXIII. tabakalarında seramikler dışında kadın heykelciklerine⁴²⁹ ait iki gövde ve bir kalça ortaya çıkarılmıştır⁴³⁰. Birincisinin kolsuz gövdesi, yuvarlak omuzları ve büyük göğsü vardır (bk. Resim 40: 4). İkinci gövde ise köşeli omuzlar ve küçük göğse sahiptir. Sağ kolu dirsekte bükülmüş halde çenesine koyulmuş, sol kolu ise aşağıya doğru uzanmıştır (bk. Resim 40: 3). Bunlardan başka oturan kadın heykelciğine ait bir kalçanın üzerinde keçi tasviri bulunmaktadır⁴³¹ (bk. Resim 40: 8).

Orta Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerindeki Orta Kalkolitik Çağ tabakaları 1. kazı alanında XVIII – XXII tabakaları (2.5 m.) ve 5. kazı alanında XV – XIX tabakaları (2.5 m.) arasında yer almaktadır⁴³².

Birinci kazı alanında XVIII – XIX. tabakaları arasında Kara 2 ile Kara 3 tarzlı tek renkli⁴³³ motifleri içeren seramikler bulunmuştur. XIX - XXI. tabakalar arasında birinci gruba⁴³⁴ giren kaplar yaygınlık kazanmıştır. I. tip⁴³⁵ (bk. Resim 63: 26), III. tip⁴³⁶ (bk.

⁴²⁷ Bu motif türünün benzer örneklerine Kalkolitik Çağ İran bölgesi yerleşimlerinden Tepe-Sialk ve Tepe Gisar yerleşimlerinde de rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bz.; Masson, “Sredniyaya Azia i Iran v III Tsyacheletii do Nashei Eri”, Isledovania Pamiatnikov Epohi Eneolita i Bronzi, s.17-18.

⁴²⁸ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.13.

⁴²⁹ Hlopin, “Verhniy Sloi Posileniya Kara Depe” (Po materialam rabot YUTAKE 1956 goda), s.48.

⁴³⁰ Pişmiş topraktan yapılmış kadın figürünlerinin benzer örneklerine Yakın Doğuda Jarmo ve Hassuna yerleşimlerinde de rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bz.; Masson, “O Kulte Jenskovo Bojestvo u Anauskih Plemen”, s.17-18.

⁴³¹ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.13.

⁴³² Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.10.

⁴³³ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.29.

⁴³⁴ Birinci gruba giren seramiklerde krem veya sarımsı astarın üzerinde siyah ve koyu kırmızı boyayla çok renkli motifler işlenmiştir. Motifler genelde, frizler ve çoğunlukla içi eğik ağ veya taramayla doldurulmuş üçgen biçimli geometrik figürler şeklinde çizilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.11.

Resim 63: 47) ve IV. tip⁴³⁷ (bk. Resim 63: 57) motifler yaygındır. Üç sıra halinde çizilmiş kenarları dalgalı yatay çizgilerden oluşan motif türü nadir rastlanan bezemeler arasındadır (bk. Resim 63: 36). Genelde bezemelerde dikey çizgiler görülür⁴³⁸.

İkinci gruba⁴³⁹ has seramikler arasında motiflerin kompozisyonu belli olmayan birkaç parça bulunmuştur (bk. Resim 63: 53, 56). Üzerinde çapraz yay motifini bulunduran çanaklar (bk. Resim 63: 58); ağız kısmının altına çizilmiş paralel dört çizgiden oluşan motiflerin bulunduğu çanaklar (bk. Resim 63: 38) bu yapı katında ele geçirilen seramiklerin özelliğidir. XVIII – XXI. tabakalar arasında; kırmızı renkte kaplar (bk. Resim 63: 43), gri renkte kaplar (bk. Resim 63: 33) ve hamurunda bitki karışımı bulunan kalın duvarlı kapların ağız kısımları bulunmuştur⁴⁴⁰.

XVIII. tabakada bulunan seramiklerin sayısı azdır. İkinci gruba ait tek renkli motifli kapların sayısı daha çoktur; Karatepe'nin geç tabakalarında rastlanan IX. tip⁴⁴¹ kompozisyon (bk. Resim 63: 76) ve içi Z harfini andıran figürlerle doldurulmuş paralel çizgiler (bk. Resim 63: 9) bu tabakaya bulunan seramiklere özgüdür⁴⁴².

Beşinci kazı alınının üst tabakalarında hem Kalkolitik Çağ'a, hem de Orta Çağ'a ait seramiklere rastlanmıştır. XV – XIX. tabakalardan alınan kaplar, Orta Kalkolitik Çağ'a ait birinci gruba mensup seramiklerden oluşmaktadır. Seramiklerin üzerinde, I.

⁴³⁵ Uçları birleştirilmiş frizler ve üçgenler. Siyah veya koyu kırmızı (renklerin ikisi de çok nadir kullanılır) boyayla işlenmiş üçgenlerin içi eğik ağ veya taramayla doldurulmuştur. Bu esas motifin farklı varyantları çizilmiştir: dikey üçgenler, yatay olarak çizilmiş ve uçları birleştirilmiş iki üçgen, dikey çizgiler, içinde sekiz uçlu haçı bulunduran eş kenar dörtgenler. Çift balta motifini oluşturan düz renkli üçgenler koyu kırmızı boyayla yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

⁴³⁶ Uçları ters bakan üçgenli frizler. Üçgenleri birbirinden ayıran yatay zikzak genelde koyu kırmızı boyayla çizilmiştir. Üçgenlerin içini dolduran motifler farklı varyantlara ayrılmaktadır: içe dönük taramalar, içi ağ veya taramayla doldurulmuş küçük üçgenler. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

⁴³⁷ Ağız kısmından kabın dibine kadar inen dikey çizgiler. Bazen geometrik biçimli motiflerin içi (dikey çizilmiş eş kenar dörtgenler ve üçgenlere bölünmüş kareler) doldurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

⁴³⁸ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.16.

⁴³⁹ İkinci grupta tek renkli veya tek renkli motifli seramikler görülmüştür. Koyu renkli motifler, beyazımsı veya sarımsı – pembe astarın üzerinde işlenirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.13.

⁴⁴⁰ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.17.

⁴⁴¹ İçi ya dikey çizgilerle, ya da Z harfini andıran figürlerle doldurulmuş paralel şeritler. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.13.

⁴⁴² Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.17.

tip (bk. Resim 63: 8, 14), II. tip⁴⁴³ (bk. Resim 63: 22), III. tip (bk. Resim 63: 4,79), IV. tip (bk. Resim 63: 31), V. tip⁴⁴⁴ (bk. Resim 63: 11) ve VI. tip⁴⁴⁵ (bk. Resim 63: 63) bezemeler kullanılmıştır. Alt tabakalarda bulunan kaplarda, satranç tahtasına benzer, küçük üçgenlere bölünmüş motifler kullanılmıştır (bk. Resim 63: 5). Nadir kullanılan motiflerden ise nokta ve eğik ağ şeklinde doldurulmuş frizlere rastlanmıştır⁴⁴⁶ (bk. Resim 63: 73).

XIII - XIV. Tabakalarda ele geçirilen kapların üzerinde birinci gruba mensup, II. tip (bk. Resim 63: 72), V. tip (bk. Resim 63: 30) ve IV. tipe ait eski motifler muhafaza edilip aynı zamanda VIII. tip⁴⁴⁷ (bk. Resim 63: 61) ile IX. tip⁴⁴⁸ bk. Resim 63: 6) gibi yeni kompozisyonlar da kullanılmıştır.

Birinci kazı alanının Namazgah II tabakalarında üç tane yetişkin ve dört tane çocuk mezarı bulunmuştur. XIX. tabakada ele geçirilen iki tane yetişkin mezarında, ölen kişiler sağ yana çömelmiş (hoker) halde, başı güneye doğru gömülmüştür. Gömülenlerden birinin yüzünün önünde çanak formu kap bulunmuştur (bk. Resim 63: 38). XXI. tabakada tespit edilen mezarda ölen kişinin konumu yukarıdakine benzemektedir; sol yana çömelmiş (hoker), kolların ikisi de dirseklerde bükülü, bilekler yüzün önünde, başı güneye bakmaktadır⁴⁴⁹.

Geç Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerindeki Geç Kalkolitik Çağ'a ait tabakalar⁴⁵⁰, 1. kazı alanında Namazgah II ile Namazgah IV'ün arasında bulunup 2.5 m.'lik

⁴⁴³ Uçları birbirine dönük, fakat birleşmeyen küçük üçgen frizler. Bazen koyu kırmızı boyayla çizilmiş düz renkli veya içi ağsı motifle doldurulmuş üçgenler ikiye olarak tasvir edilmiştir. Ek motifler: dikey üçgenler, dikey çizgiler ve içi ağsı motifle doldurulmuş iki dikey üçgen motif. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

⁴⁴⁴ Kabin kenarında yay şeklinde çizilen motifler. Yayların içini dolduran motiflerin farklı varyantları mevcuttur: dikey çizgiler, yaylar, dikey ve yatay çizgiler. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

⁴⁴⁵ Kabin ağız kısmından aşağıya doğru inen üçgen biçimli şeritler; genellikle şeritler, içi doldurulmuş üçgenlere bölünmüştür. Bununla birlikte şeridin içi iki renkli paralel çizgilerle taranmış varyantlarında bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

⁴⁴⁶ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.17.

⁴⁴⁷ Z harfine benzer figürlere bölünen frizler. Figürlerin içi, uçları ters bakan küçük üçgenlerle, eş kenar dörtgenlerle veya dalgalı dikey çizgilerle doldurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

⁴⁴⁸ Z harfine benzer kesimlerle doldurulmuş dar şeritlerle çevrelenen frizler. Şeritlerin içi farklı şekilde doldurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz; Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12.

⁴⁴⁹ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.11.

⁴⁵⁰ Lisitsina, Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii, s.30.

kalınlıktadır. 2. kazı alanında bulunan ve Namazgah III'e ilişkin malzemeleri içeren 9 m'lik tabakalar XIX—XXXVI düzeylerin arasında yer almaktadır⁴⁵¹.

Birinci kanalda Kara IB ve keçi ve yırtıcı hayvan motiflerini içeren Kara IA benzeri seramikler (*bk.* Resim 53: 7-15) tespit edilmiştir. Bunların haricinde kuş motifleri ve Karatepe'de görülen çok renkli kaplar da mevcuttur.

İkinci kanalın XXVII. tabakasında Kara IB benzeri seramikler bulunmuştur. Aynı kanalın XXIII. tabakasına kadar ise Kara IA benzeri seramikler tespit edilmiştir. Geometrik biçimli motiflerden başka burada güneşi biçimli daireler ile keçi motifi kullanılmıştır⁴⁵².

2.2.4. Kuzey Anav Tepesi

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Северный Холм Анау, Türkmence kaynaklarda Demirgazyk Änew depesi, İngilizce kaynaklarda ise Anau North şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Aşkabat'tan doğuya doğru 12 km uzaklıkta yer almaktadır. Erken ve Orta Kalkolitik Çağlar'a tarihlenen yerleşim yerinin yüzölçümü yaklaşık 1 hektardır. Yerleşim yerinin boyuna kesiti ise 12 m. kadardır⁴⁵³.

Araştırmalar: 1880'li yıllarda Komarov, 1904'te Pumpelly'nin⁴⁵⁴ keşif grubu ve 1953'te Eršov⁴⁵⁵ tarafından yerleşim yerinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir⁴⁵⁶.

Erken Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerinde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar neticesinde Erken Kalkolitik Çağ'a ait, Anav IA⁴⁵⁷ ve Anav IB tabakaları ortaya çıkarılmıştır⁴⁵⁸. Anav IA tabakasının stratigrafik konumu net olarak tespit edilememiştir. Pumpelly tarafından kuzeydeki Anav tepesinde yapılan kazılarda

⁴⁵¹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.35.

⁴⁵² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.43.

⁴⁵³ Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.15.

⁴⁵⁴ Raphael Pumpelly, Prehistoric Civilization of Anau, Exploations in Turkestan; expedition of 1904, Carnegie Institute, Cilt II, No:73, Washington 1908; Masson, "Izuchenie Eneolita i Bronzovogo veka Srednei Azii", s.44-45.

⁴⁵⁵ Kurbanshatov, Eneolit Anau, s.18.

⁴⁵⁶ Masson, "Pomiatniki Razvitya Eneolita Yugo-Zapadnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

⁴⁵⁷ Hiebert, "The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia", s.32-33; F. T. Hiebert, "100 Years of Archaeological Resarc at Anau Depe, Turkmenistan", V. M. Masson, *Kulturnoe Nasledia Turkmenistana*, Evropeyskiy Dom Yayınları, Aşkabat 2000, s.22-23.

⁴⁵⁸ Kurbanshatov, Eneolit Anau, s.25; Martinov, *Arheologiya*, s.121; K. K. Kurbanshatov, "Itogi Severnovo Holma Anau", *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1986, s.472.

katmanlar, 3,1-4,2 m., 1953 tarihli kanalda yaklaşık 3,5 m.'dir. Anav IA tabakası için; 40-50 X 20 X 8-10 cm. boyutlarında, güneşte kurutumuş, kerpiç çok odalı yapılar,⁴⁵⁹ topraktan yapılmış koni ağırşaklar, iki ağızlı bakır bıçaklar ve kesimi dörtgen olan bızlar, kırmızı – sarı veya kırmızı astar üzerine koyu kahverengi bezemeli tek renkli yarı küresel çanakların kullanıldığını (bk. Resim 67) söyleyebiliriz⁴⁶⁰.

Erken Kalkolitik Çağ Anav IB⁴⁶¹ tabakasının kalınlığı 11.2-11.9 m.'dir. Farklı tipleri barındıran birinci ve ikinci tip konutlar, boyutları 45-48 X 20-24 X 10 cm. olan güneşte kurutulan kerpiç tek ve çok odalı yapılar, pişmiş topraktan yapılan koni ağırşaklar⁴⁶², küre biçimindeki başlıklar⁴⁶³, bakır iğneler, pişmiş topraktan yapılmış birinci tip heykelcikler (ayakta duran kadın tasviri)⁴⁶⁴, Namazgah I tarzlı seramikler Anav IB tabakasının özellikleri arasında sayılabilir⁴⁶⁵.

Bu tabakada ortaya çıkarılan yapılardan birinin duvarı iki renkte boyanmıştır. Esas renkler (siyah ve kırmızı) ve motifler (satranç tablosu ile üçgenler) o dönemdeki seramik boyama geleneğine yakındır⁴⁶⁶ (bk. Resim 68: 10, 11). Belki de böyle bir boyama tarzı, ibadet amaçlı yapılara özel bir anlamla uygulanmaktadır⁴⁶⁷.

Tamamen korunmuş kaplar sadece II, III ve VIII numaralı kazı alanlarında ele geçirilmiştir. Kazı çalışmalarının yapıldığı diğer alanlarda ise (I, V-VII numaralı kazı alanları, kuzey ve batı açmaları ve Komarov açması) seramik kırıkları bulunmuştur⁴⁶⁸. Seramiklerin hamuruna bitki parçaları eklenmiştir. Kırmızı veya yeşil – beyaz astar üzerine koyu kahverengi bezemeler uygulanmıştır. Kap formları arasında küre biçimli çömlekler, yarı küresel çanaklar, koni biçimli çanaklar ve kâseler bulunmaktadır. Kapların üzerinde üçgen biçimli motiften türetilmiş geometrik motifler görülmektedir⁴⁶⁹. Dibi alttan kesilmiş ağız geniş kaplar ve büyük çömlekler üzerinde genel olarak ikizkenar üçgen motifleri (bk. Resim 69: 15), dikdörtgen ve üçgen

⁴⁵⁹ Kurbanşatov, *Eneolit Anau*, s.27.

⁴⁶⁰ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.17.

⁴⁶¹ Hiebert, "The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia", s.34-35.

⁴⁶² V. A. Aleskin, "Busi-priaslitsa Altyn-Depe i Voprosi Hronologii Drevnezemelcelceskih Pomiatnikov Sentralnoi Azii", *Arheologicheskie Vesti*, sayı 19, St. Petersburg 2013, s.211; K. K. Kurbanşatov, "Raskopki Severnovo Holma Anau", *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1983, s.476.

⁴⁶³ Ayrıntılı bilgi için bz., V. A. Alekshin, "Terrakotovie, Glinyannie i Kamennie <<Na vershia>> Altyn-Depe", *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 6, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2011, s.119-131.

⁴⁶⁴ Masson, "O Kul'te Jenskovo Bojestvo u Anauskih Plemen", s.14.

⁴⁶⁵ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.20.

⁴⁶⁶ Sarianidi, "Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoi Kulturi", s.44.

⁴⁶⁷ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.21.

⁴⁶⁸ Hlopın, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

⁴⁶⁹ Kurbanşatov, *Eneolit Anau*, s.75; Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.21.

motiflerinin bir arada olduğu (bk. Resim 69: 9, 12) motifler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra birkaç seramik üzerinde üçgen biçimli motiften daha küçük figürler kullanılmıştır (bk. Resim 69: 11, 14). Bu motifler haricinde nadiren, satranç tahtası motifi (bk. Resim 60: 3), dikey sıralar halinde yerleşmiş boncuk biçimli motifler (bk. Resim 70: 17-19), taraklı motifler (bk. Resim 70: 13-15), siyah renkte dörtgen (bk. Resim 70: 1-2) veya eşkenar dörtgenlerden (bk. Resim 70: 16, 23) oluşan motifler, dikey biçimde eğik geniş hatlardan (bk. Resim 70: 5-7) oluşan motifler görülmektedir⁴⁷⁰.

Çömleklerin üzerinde yatay sıralar halinde hem içi boyalı (bk. Resim 69: 4-8) hem de içi boyasız üçgen motifi (bk. Resim 70: 30-32, 35, 40) bulunmaktadır. Bununla birlikte uçları ikişer olarak birbiriyle birleştirilmiş eşkenar dörtgen biçimindeki boşlukları oluşturan iki veya daha fazla üçgenleri içeren bir motif de mevcuttur bk. Resim 70: 24). Bazı kaplar üzerinde söz konusu motif farklı bir şekilde işlenmiştir⁴⁷¹ (bk. Resim 70: 27, 28, 34, 39).

Çanakların üzerinde uçları bitişik karşı karşıya duran üçgen motifi (bk. Resim 70: 12), kesişen şeritler (bk. Resim 70: 26, 37), bazen tırtıklı kenarlar ile birlikte (bk. Resim 70: 9, 29) ağısı bir içeriğe sahip üçgen ve eşkenar dörtgenlerden oluşan (bk. Resim 70: 20, 21) motifler yer almaktadır. Bazı çanakların içinde ağaç biçimli motifler bulunmaktadır⁴⁷² (bk. Resim 70: 22).

Seramik buluntular dışında yerleşim yerinin bu yapı katında bakırdan yapılmış çift boncuk dizisi, bir tanesi spiral biçiminde olmak üzere (bk. Resim 39: 9-10), konik, küresel ve piramit başlı pimler (bk. Resim 39: 11-13), kesitte dörtgen biçimli bir adet çubuk (bk. Resim 39: 14) ve çift taflı bız (bk. Resim 39: 15) bulunmuştur. Bunların haricinde boyalı, boyasız, küresel ve konik biçimli birçok kilden yapılmış ağırşak bulunmuştur (bk. Resim 39: 31, 34-36; Resim 41: 27-34). Taştan yapılmış ürünler arasında, tahıl öğütme taşları, havanelleri, kazıyıcılar (bk. Resim 39: 40), ortası delik diskler (bk. Resim 39: 41) bulunmaktadır⁴⁷³. Hayvan kemiğinden yapılan ürünler (bk. Resim 39: 1-6) bu yapı katında ele geçirilen diğer buluntu türleridir⁴⁷⁴.

⁴⁷⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

⁴⁷¹ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

⁴⁷² Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

⁴⁷³ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

⁴⁷⁴ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.81.; Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.108.

Anav IB yerleşiminin tabakalarında 7 adet çocuk mezarı bulunmuştur. Bunlardan dördü 22.5 ayak boyunda, 3 tanesi ise sekiz ile 11 ayak boyu uzunluğundadır. Bununla birlikte söz konusu yerleşimin alt tabakalardaki mezarlarda ölen kişilerin başları güney batıya doğru, üst tabakalardaki mezarlarda ölen kişilerden birinin başı güney doğuya, diğerinkini güney batıya doğru bakmaktadır. Kişilerin gömülme şekillerinde de bazı farklılıklar söz konusudur. Zira yerleşimin alt tabakalarda gömülen bütün çocuklar, sol yana çömelmiş vaziyette (hoker) bulunarak elleri yüzün önünde durmaktadır. Aynı yerleşimin üst tabakalardaki definlerde ise çömelmiş halde sağ yana yatarılarak sol eli yüzün önünde sağ eli ise gövdesi boyunca uzanmaktadır. Mezarların güneşte kurutulan kil tuğla ile çevrelendiği iki durum kaydedilmiştir. Neredeyse bütün mezarlarda mezar hediyesi olarak çeşitli taşlardan yapılan boncuklar bulunmuştur⁴⁷⁵.

Organik buluntular arasında buğday (*Triticum vulgare* L.) ve arpa (*Hordeum distichum* L.) tohumları ele geçirilmiştir. Evcil hayvanların kemikleri arasında, uzun boynuzlu öküz (toplam kemik sayısından % 25), koyun(% 25), domuz(%12) ve at (?) bulunmaktadır. Yabani hayvanlara ait kemikler arasında, öküz, koyun, ceylân (%7), geyik (%1), at(kulan?) (%28), tilki, kurt (%2) bulunmaktadır⁴⁷⁶.

Orta Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerinin Orta Kalkolitik Çağ'ı Anav II tabakasından oluşmaktadır. Anav II tabakasının toplam boyu 5 m. kadardır. Birinci kazı alanında üç tabaka tespit edilmiş olup, birinci tabakada, dik dörtgen biçimli kerpiçten yapılmış A duvarı (boyu = 11.3 m, kalınlığı = 10.4 m'ye kadar) bulunmaktadır. İkinci yapı katında ise (zemin düzeyi = 10.9 m) temel duvarın yanında iki küçük bina tespit edilmiştir. Bu binaların zemini ve duvarları seramik parçalarıyla kaplanmıştır. Yerleşim yerinin Kuzey kısmında ise avlu olarak kullanılan yerde tandıra benzer yarı dairesel fırınlar, tahıl öğütme taşları ve kapı girişlerine konan bir adet ökçe taşı bulunmuştur. Avludan sonraki alt düzeyde 5 adet mezar tespit edilmiştir⁴⁷⁷. Tespit edilen mezarlarda genellikle ölen kişilerin başları güney batı veya güney doğuya bakmakta olup, sağ yanda çömelmiş (hoker) pozisyonundadır. Karatepe'de olduğu gibi mezar eşyalarının arasında boncuklar

⁴⁷⁵ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9-10.

⁴⁷⁶ Kurbanşatov, *Eneolit Anau*, s.148; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.10; Ayrıntılı bilgi için bz; Kasparov, *Skotovodsvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*.

⁴⁷⁷ Masson, "Pomiatniki Razvıtogo Eneolita Yugo-Zapatoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

vardır. Çocuk mezarlarından birinde kalçanın yanında aktaştan yapılmış 1066 boncuk bulunmuştur⁴⁷⁸.

Seramiklerin boyalı türlerine çok az sayıda rastlanmıştır. Boyalı seramikler arasında en fazla ele geçirilen form türü çanaklardır. Genel olarak krem veya sarımsı astar üzerine siyah ve koyu kırmızı çok renkli motifler işlenmiştir. Motifler genelde, frizler ve çoğunlukla içi eğik ağ veya taramayla doldurulmuş üçgen biçimli geometrik figürler şeklindedir. Bezemeler arasında; uçları birleştirilmiş frizler ve içi eğik ağ veya taramayla doldurulmuş üçgen motifi (*bk. Resim 71: 7*), uçları birbirine dönük, fakat birleşmeyen, içi ağsı motifle doldurulmuş ikişerli küçük üçgen frizler (*bk. Resim 71: 6*), uçları ters bakan, içe dönük taramış, içi ağ veya taramayla doldurulmuş üçgen frizler (*bk. Resim 71: 12*), Ağız kısmından kabın dibine kadar inen dikey çizgiler, içi dikey çizgilerle doldurulmuş geometrik biçimli motifler (*bk. Resim 71: 31*), içi yatay ve dikey çizgilerle doldurulmuş yay şeklinde çizilen motifler (*bk. Resim 71: 4, 13*) bulunmaktadır⁴⁷⁹.

Boyasız seramikler arasında, kırmızı astarlı ve bazıları parlatılmış kaplar yer almaktadır. Boyasız kap formları arasında; yarı küresel çanaklar (*bk. Resim 71: 23*), ağzı içe bükük çanaklar (*bk. Resim 71: 25*), dudaklı (*bk. Resim 71: 21*) ve dudaksız (*bk. Resim 71: 22*) konik biçimli çanaklar, çömlekler (*bk. Resim 71: 27*) yer almaktadır. Çömlekçi çarkının kullanıldığına dair izlenim veren yüksek kaliteli gri seramikler arasında çanak formlu kaplar bulunmuştur (*bk. Resim 71: 21, 23, 26*). Aynı zamanda basit motifleri bulunduran seramikler de tespit edilmiştir (*bk. Resim 71: 15*). Bunların haricinde mutfakta kullanıldığı düşünülen boyasız, duvarları kabın ağız kısmına doğru giderek kalınlaşan kaplar ile (*bk. Resim 71: 19*) dik ağızlı kaplar da (*bk. Resim 71: 20*) yerleşim yerinde ele geçirilen buluntular arasındadır⁴⁸⁰.

2.2.5. Sarmançatepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Серманчадепе, Türkmence kaynaklarda Sermançadepe, İngilizce kaynaklarda ise Sermancha Depe şeklinde ifade edilmektedir.

⁴⁷⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.30.

⁴⁷⁹ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.12,14.

⁴⁸⁰ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.15.

Fiziki Konum: Kaahka ile Duşak tren istasyonları arasında Arman-Sagat tren istasyonunun kuzey tarafından 2.5 km'lik uzaklıkta yer alan yerleşim yeri Erken Kalkolitik çağ'a tarihlenmektedir⁴⁸¹.

Araştırmalar: 1953 yılında söz konusu yerleşim üzerinde arkeolojik keşif çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Erken Kalkolitik Çağ'a ait birkaç kanal açılmıştır.

Erken Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerinde üzerinde çok renkli motifleri bulunduran seramiklerin üzerine, içi boyalı üçgen motifleri (bk. Resim 59: 11, 15) uygulanmıştır. Bundan başka uçları yukarıya doğru uzanmış, içi boyasız üçgenlerden oluşan motif (bk. Resim 59: 13) ve altında kavisler ve asılı üçgenlerden oluşan motifleri (bk. Resim 59: 11, 14) içeren küçük kapların parçaları bulunmuştur. Diğer bir örnekte ise kabın ağız kısmına paralel kum saatlerini andıran uçları bitişik üçgenlerin altında bir eşkenar dörtgen ve kesişen şeritlerden oluşan motif bulunmaktadır (bk. Resim 59: 10). Bazı kâselerin üzerine ise kabın ağız kısmına asılı halde eş merkezli kavisler halinde motifler işlenmiştir⁴⁸² (bk. Resim 59: 12).

2.2.6. Yellentepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Елендепе, Türkmence kaynaklarda Ýelendepe, İngilizce kaynaklarda ise Yelen Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Kauşut şehrinin kuzeyinde yer alan Yellentepe yerleşiminin çapı 140 m² ve oval bir plana sahiptir⁴⁸³.

Araştırmalar: A. Y. Şetenko tarafından 1968 yılında kazıları başlatılan ve Orta Kalkolitik Çağı'a tarihlenen yerleşim yerinde 6,5 m'lik sekiz düzey tespit edilmiştir.⁴⁸⁴ Üstteki ilk düzeyde Erken Demir Çağı'na mahsus seramikler, diğerlerinde ise Orta Kalkolitik Çağı'na tarihlenen buluntular elde edilmiştir. Yellentepe yerleşimi, Orta Asya'da Orta Kalkolitik Çağı'nda ortaya çıkan ve aynı evrede son bulan eşi benzeri

⁴⁸¹ Hlopın, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

⁴⁸² Hlopın, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

⁴⁸³ Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.15.

⁴⁸⁴ Kurbanşatov, *Eneolit Anau*, s.105.

bulunmayan bir yerdir. Böyle bir durumun, Geç Kalkolitik Çağı'nda nüfusu epeyce artan Namazgahtepe'nin koşullarından kaynaklandığı düşünülmektedir⁴⁸⁵.

Orta Kalkolitik Çağ: Yellentepe'nin üst düzeyinde Göksur tarzı seramikler bulunmuştur. Alt düzeyde ise çok renkli, üçüncü düzeyde ise iki tane çift renkli seramik bulunmuştur⁴⁸⁶. İkinci ve birinci düzeylerde Namazgah II tipli çok renkli mallar hiç bulunmamaktadır. Tek renkli mallar (bk. Resim 48: 51-58) ise motifleri bakımından Kara 3 ve Kara 2 tipli seramiklere yakındır⁴⁸⁷. Beşinci düzeyde Göksur yerleşimlerinde görülen kurban verme yeri olarak kullanılan yuvarlak biçimli bir ocak bulunmuştur. Bu ocağın yanında oturmuş kadının tasvir edildiği mermer heykelcik bulunmuştur⁴⁸⁸.

2.3. DOĞU GRUBU YERLEŞİMLERİ

2.3.1. Boncuklutepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Монджуклыдепе, Türkmence kaynaklarda Monjuklydepe, İngilizce kaynaklarda ise Monjukli Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Güney Türkmenistan bölgesi, Meana köyünün doğusunda yer almaktadır.

Araştırmalar: 1960 – 1961 yılları arasında Türkmenistan Soviyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü Arkeoloji Bölümü'nün yürüttüğü kazı çalışmalarının neticesinde Boncuklutepe⁴⁸⁹ yerleşiminin stratigrafisi incelenip üst yapı katları kazılmıştır. Boncuklutepe'de yapılan kanal açma çalışmaları sırasında 6,7 m. derinliğe kadar inilmiştir. Alt tabakada neolitik Ceytun kültürüne ait malzemeler⁴⁹⁰, üst tabakada ise üç metrelik kalınlıkta dört tabakada Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen malzemeler bulunmuştur⁴⁹¹.

Erken Kalkolitik Çağ: Söz konusu yerleşimin yaklaşık ortasında 2 m. genişliğinde bir sokak bulunmaktadır (bk. Resim 72). Sokağın yan taraflarında düzensiz yapıların bulunması Ceytun Kültürü geleneklerinin devam ettiğini göstermektedir.

⁴⁸⁵ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.30.

⁴⁸⁶ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.105

⁴⁸⁷ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.30.

⁴⁸⁸ Kurbanshatov, *Eneolit Anau*, s.105; Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.30.

⁴⁸⁹ Masson, *Pasilenie Djeytun*, s.51.

⁴⁹⁰ Sarianidi, "Keramicheskie Gorni Vostochnoanauksih Poseleniy", s.84.

⁴⁹¹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.17.

Sokağın kenarı boyunca kare planlı iki bina bulunmuştur. Bunların ocakları⁴⁹² ile bölümleri Ceytun Kültürü'nde görülen tek odalı evlere benzemektedir. Bu tür evlerin geliştirilmiş hali olarak ikiye bölünmüş uzun dikdörtgen binalar tespit edilmiştir. Boncuklutepe'de bu planda beş veya altı bina bulunmuştur. İçinde ocakların bulunmasından dolayı bu binaların konut amaçlı kullanıldı düşünülmektedir⁴⁹³.

Boncuklutepe seramikleri arasında en yaygın form türleri çömlekler, yarı küresel ve konik biçimli kaselerdir. Hamuruna kum karıştırılarak oluşturulan ince duvarlı kaplar; bu kapların kırmızı-sarı, kırmızı veya açık renkli astar üzerine koyu renkli boyama ile yapılan bezmelerin bulunması bu kapların karakteristik özellikleridir⁴⁹⁴. Kullanılan motifler arasında en fazla, düzensiz yerleştirilmiş üçgenlerden oluşan motifler ve uçları birleştirilmiş üçgenlerden oluşan motifler yer almaktadır. Bazı durumlarda kapların hem iç yüzü, hem de dış yüzü boyanmıştır⁴⁹⁵.

Seramikler dışında, pişmiş topraktan yapılmış hayvan heykelciği, kadın heykelciği ile başı yarı küresel oyun yongası bulunmuştur. Kesik koni şeklindeki ağırşaklar oldukça sık rastlanmaktadır. Çok sayıda taştan yapılmış tahıl rendesi, kazıyıcılar ve havanelleri, ökçe taşı ve kazma sapını ağırlaştırmak için kullanılan çemberler bulunmuştur. Çakmak taşından yapılmış mikrolit ürünler, ince rötuşlarla işlenen küçük yongalar da görülmektedir. Diğer yerleşimlere kıyasla Boncuklutepe'de metal ürünlerin sayısı daha fazladır. Bakır bızlar ve başı sivri dörtgen pimler, iki ağızlı bıçaklar yerleşim yerinde ele geçirilen metal ürünlerdir⁴⁹⁶.

Boncuklutepe'de yapılan kazılar esnasında kısmen hardal sarısıyla boyanmış çömelmiş durumda yedi adet mezar bulunmuştur. Bu mezarlarda ölen kişilerden ikisinin başları kuzey batıya, diğerlerin ise kuzey, kuzey doğu ile kuzey-kuzey batıya bakmaktadır⁴⁹⁷.

⁴⁹² Sarianidi, "Keramicheskie Gorni Vostochnoanaskih Poseleniy", s.83; L. B. Kircho, "Drevnie Svazi Nasilenia Yujnovo Turkmenistana i Dolini Zarevshana (Nachalo Formirovaniya Torgovih Putei v Srednei Azii)", *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2007, s.197.

⁴⁹³ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.18.

⁴⁹⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.18.

⁴⁹⁵ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.18.

⁴⁹⁶ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.19.

⁴⁹⁷ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.18.

2.3.2. Yılğınlítepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Илгынлыдепе, Türkmençe kaynaklarda Ýylgynlydepe, İngilizce kaynaklarda ise Ilgynli Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Türkmenistan'ın güney doğusunda, Kopet Dağı eteklerinde yer alan Yılğınlítepe yerleşimi başkent Aşkabat'ın 240 km. güney doğusunda ve İran toprakları içerisinde yer alan Meşhed şehrinin 110 km. kuzey doğusunda, 14 hektarlık bir alan üzerinde kurulmuştur.⁴⁹⁸ Yerleşim yerindeki kültür tabakaların toplam derinliği ise 14 metre kadardır⁴⁹⁹.

Araştırmalar: Söz konusu tepenin üzerinde 1953 ve 1958 yıllarında üç tane kanal açılmıştır⁵⁰⁰. Daha sonra 1985-1991 yılları arasında arkeolojik kazıları başlatılan Yılğınlítepe yerleşiminde 2014 yılına kadar 21 sezon boyunca arkeolojik araştırmalar devam etmiştir⁵⁰¹. Yerleşim yerindeki geniş çaplı araştırmalar, yerleşim yerinin ilk olarak MÖ 5. bin yılın ortalarında iskana açılmış olduğunu ve MÖ 3200-2900 yıllarına kadar kullanıldığını göstermektedir⁵⁰². Yerleşim yerindeki arkeolojik çalışmalardan elden edilen topografik veriler ve elde edilen boyalı çanak-çömleklerin ayrıntılı analizleri neticesinde Ilgınli-Depe'nin ilk olarak Erken Kalkolitik Çağla birlikte kurulduğu, Orta Kalkolitik Çağla birlikte yerleşim yerinin en geniş sınırlarına ulaştığı, Geç Kalkolitik Çağla birlikte ise yerleşim yerinin kademeli olarak terk edildiği sonucuna varılmıştır.⁵⁰³

Erken Kalkolitik Çağ: Kuzey kanalda tepenin 3.5 metre derinliğinde Namazgah I (Erken Kalkolitik Çağ) tipli seramikleri içeren katmanlara ulaşılmıştır. Söz konusu kanalda esas olarak kalıp şeklinde yapılmış seramik kaplar mevcuttur. Bu kaplar, hamuruna göre üç ayrı gruba bölünebilir. Büyük boyutlu kapların (büyük çömlekler,

⁴⁹⁸ Y. E. Berezkin, "Radiouglerodnie Dati s Ilgynlidepe v Turkmenii", *KSĖA*, sayı 209, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1993, s.12; Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.16.

⁴⁹⁹ Y. E. Berezkin ve N. F. Soloveva, "Paradnie Pomesheniya Ilgynli Depe (predvaritelnaya tipologia) *Arheologicheskie Vesti*, sayı 5, St. Petersburg 1998, s.86; H. F. Solovyeva, "Spetsializiro vennaya Masterskaya Epohi Rannego Eneolita v Karakumah", E. N. Nasov, *Zapiski Instituta İstorii Materialnoi Kulturi Ran*, sayı 12, S.Peterburg 2015, s.76.

⁵⁰⁰ Hlopın, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14; H. F. Solovyeva, *Antropomorfniye İzobrazheniya Poru Srednego Eneolita Sredney Azii (Po moterialam posilenia Ilgynli Depe)*, Fakultet Filalogii i İskutstv St. Petersburgskogo Gosudars venogo Universiteta, St. Peterburg 2008, s.7.

⁵⁰¹ V. M. Masson ve L. B. Kircho, "İzuchenie Kulturnoy Transformatsii Rannezemledelceskih Obshestv (po moterialam novih raskopak na Altyn-depe i Ilgynli-depe) *Rossiyskaya Arheologia*, sayı 2, Moskova 1999, s.61.

⁵⁰² Berezkin ve Soloveva, "Paradnie Pomesheniya Ilgynli Depe (predvaritelnaya tipologia) s.86; H. F. Solovyeva, "Spetsializirovennaya Masterskaya Epohi Rannego Eneolita v Karakumah", E. N. Nasov (Ed.), *Zapiski Instituta İstorii Materialnoi Kulturi Ran*, sayı 12, S.Peterburg 2015, s.76.

⁵⁰³ Berezkin, "Radiouglerodnie Dati s Ilgynlidepe v Turkmenii", s.12-15.

basit çömllekler, leğenler) hamurunda bitki karışımını bulundurmaktadır. Genel olarak mutfakta kullanılan küçük kapların hamurunda ince taneli kum mevcuttur. Üçüncü grupta üzerinde hiçbir motif bulundurmeyen ve mutfakta kullanılan kapların sıcaklık dayanıklılığını arttırmak amacıyla hamuruna ince öğütülmüş kuvars eklenmiştir. Bunun yanı sıra süzgeçleri andıran delikler mevcut bazı kaplar ortaya çıkarılmıştır⁵⁰⁴ (bk. Resim 73: 34).

Yukarıda belirtilen birinci ve ikinci grupta yer alan kaplarda kırmızı veya yeşilimsi-gri renkli astarın üzerine çok renkli motifler işlenmiştir. Büyük kapların üzerinde yatay sıralar halinde içi boyanmış üçgenlerde oluşan motifler bulunmaktadır (bk. Resim 73: 7, 15-17, 19, 28). Bazı büyük boyutlu çömlleklerin yatay kavis biçimindeki sapları bulunmaktadır (bk. Resim 73: 27). Bu tür kapların üzerine hem dikey hem de yatay sıralar halinde bulunan üçgenlerden oluşan motifler bulunmaktadır (bk. Resim 73: 20, 33). Mutfakta kullanılan kapların üzerine, eş merkezli yarım daireler (bk. Resim 73: 9, 10, 21-25, 29-32) ve içi boyalı ve boyasız üçgenlerden oluşan motifler (bk. Resim 73: 1, 8, 12-14) işlenmiştir⁵⁰⁵.

Bu yapı katında seramikler dışında oyma motifleriyle süslenmiş kilden yapılan iki ağırşak (bk. Resim 41: 23, 24) ve kemikten yapılan bir bız ortaya çıkarılmıştır⁵⁰⁶.

Orta Kalkolitik Çağ: En geniş kapsamlı araştırmaların yapıldığı 1987 yılında yerleşim yerinin güney batı kısmında yaklaşık 370 m² lik bir alan üzerinde yapılmıştır. 2014 yılı içerisinde yerleşim yerinin yine bu bölümünde Orta Kalkolitik Çağı'na tarihlenen 6 adet yapı katı tespit edilmiştir⁵⁰⁷. Bunlardan birinci yapı katında bulunan yapı kısmen günümüze kadar kalmıştır. Diğer beş yapı katında tespit edilen yapılar ise birbiri ile tutarlı bir imar planına sahip olup, benzersiz iç mekan detayları ile tapınak benzeri bir yapıya sahiptirler⁵⁰⁸. Genel olarak yerleşim yerindeki mimari yapıya baktığımızda yerleşim yerinde üç çeşit mimari yapıya rastlanmıştır; ekonomik temelli

⁵⁰⁴ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

⁵⁰⁵ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.14.

⁵⁰⁶ A. K. Kasparov, "Kostianie Orudiya iz Protogorodskih Posileniy Yujnoi Turkmenii", KSIA, sayı 209, Moskova 1993, s.9-11.

⁵⁰⁷ N. F. Solovieva, "<<Tansovshitsa>> Seredimi IV Tıs. Do N. E.- Unikalnaia Terrakota iz Raskopok YIlgynli Depe (Yugo Vostochnoi Turkmenistan)", *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 9, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2014, s.31.

⁵⁰⁸ Berezkin, "Radiouglerodnie Dati s İlginlidepe v Turkmenii", s.12.

(iş amaçlı) yapılar, özel günler için yapılmış (tapınak biçimli) yapılar ve günlük hayatta kullanılan ev tipi konutlardır⁵⁰⁹.

Yılğınltepe'nin kuzey tarafındaki 4,5 m'lik katmanlarda Yalangaç tarzlı seramikten hariç kilden tekerlek ile kadın heykelciğin gövdesi keşfedilmiştir.

Geç Kalkolitik Çağ: Yılğınltepe yerleşimindeki Geç Kalkolitik Çağı'na ait katmanlar Göksur tarzlı seramiği içeren üst düzeyi oluşturmaktadırlar. Geç Kalkolitik Çağı'na ait katmanların kalınlığı 1.5 m'dir⁵¹⁰. Türü bakımından Yılğınltepe seramiği daha çok Göksur 1'e yakındır. Geç Kalkolitik Çağı'nda nüfusun hemen hemen iki kat büyüyen Altıntepe'ye göç etmesi, sonraki zamanlarda Yılğınltepe'nin boşaltılmasını etkilediğini düşünölmektedir⁵¹¹.

2.3.3. Altıntepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Алтындепе, Türkmençe kaynaklarda Altyndepe, İngilizce kaynaklarda ise Altyn Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat şehrinin 230 km güney-doğusunda, Yılğınltepe yerleşiminin 7 km kuzey-batısında yer almaktadır⁵¹².

Araştırmalar: Yerleşim yerindeki ilk arkeolojik çalışmalar 1960 yılında V. M. Masson tarafından başlatılmıştır. Daha sonra sırayla 1969, 1970, 1974, 1978, 1980, 1986 yıllarında yerleşim yerinde sistematik kazı çalışmaları yürütölmüştür. Bu çalışmalar sonucunda yerleşim yerinde Erken, Orta ve Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen kültür tabakalarının olduğu tespit edilmiştir⁵¹³.

Erken Kalkolitik Çağ: Altıntepe'de Erken Kalkolitik Çağ'a ait kültürel tabakaların kalınlığı 5 metredir. Yerleşim yerinde Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen seramikler⁵¹⁴ (bk. Resim 74: 26-29) doğudaki 11. kazı alanı⁵¹⁵ ile batıdaki 3. Kanalda

⁵⁰⁹ Solovyeva, "Spetsializirovannaya Masterskaya Epohi Rannego Eneolita v Karakumah", s.76.

⁵¹⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.35.

⁵¹¹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.47.

⁵¹² Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.17.

⁵¹³ Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", s.164-188.

⁵¹⁴ L. B. Kircho, "Tehnologia Proizvodstvo i Tipologia Izdeliy iz Glini na Altyn-Depe v Epohu Eneolita", Y. E. Beriozkin(Ed.), *Tehniko-Tehnologicheskii Potensial Eneolitecheskovo Nasilenia Altyn-Depe Kak Osnova Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii*, Evropeyskiy Dom Yayınları, St. Petersburg 2008, s.73.

⁵¹⁵ V. M. Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1977, s.175; V. M. Masson, "Izuchenie Obshestvennoi Strukturi Rannegorodskovo Poselania Altyn-Depe", *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1972, s.527.

bulunmuştur. Bu bilgilere dayanarak Erken Kalkolitik Çağ'da Altıntepe yerleşiminin büyük bir merkez olduğunu söyleyebiliriz. 11. kazı alanının XVIII—XXIII. tabakaları arasında ancak çöp yığınları bulunmuştur. Aynı kazı alanının XIV—XXVII. tabakalarında ise kireçtaşı ve kömür ile kap parçaları bulunmuştur⁵¹⁶.

Yerleşim yerinin Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalarında ele geçirilen kaplar hem form hem de bezeme olarak erken dönem Yalangaç tarzına benzemektedir. Bu dönemde içi boyasız üçgen motiflerinin yerini, ikişerli olarak kısa çizgilerle veya içi boyalı üçgenlerle birleştirilen ve kabın ağız kısmına paralel çizilen paralel dört çizgiden oluşan bezeme biçimi almıştır⁵¹⁷. Seramikler hariç söz konusu tabakalarda bakırdan yapılmış bir alet ile kemikten yapılmış bir bız bulunmuştur⁵¹⁸.

Orta Kalkolitik Çağ: Altıntepe'de Orta Kalkolitik Çağ'a ait tabakalar iki kanalda tespit edilmiştir. İki kanalda da tabakaların boyu 3 m. ve 2,8 m. arasındadır⁵¹⁹.

Yerleşim yerinde Yalangaç biçimli kaplar ile birlikte Namazgah II biçimli çok renkli kaplar ele geçirilmiştir⁵²⁰. Seramik buluntular dışında pişmiş topraktan yapılmış kadın heykelcikleri bulunmuştur. Heykelciklerin meyilli omuzları ve aşağı bırakılmış kolları ikinci tipe mensup olduklarını göstermektedir. Heykelciklerin üzerinde kolye biçiminde ince ince çizilen şekiller yerleştirilmiştir. Bunların dışında bu tabakalarda hayvan biçimli heykelcikler ile pişmiş topraktan yapılmış ağırşaklar diğer buluntuları oluşturmaktadır⁵²¹.

Geç Kalkolitik Çağ: Altıntepe'de Geç Kalkolitik Çağı'na ait yerleşimler üç yerde tespit edilmiştir 1.stratigrafik kazı alanında Geç Kalkolitik Çağı'na ait en erken

⁵¹⁶ Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", s.177-179.

⁵¹⁷ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.22.

⁵¹⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.24; Kasparov, "Kostianie Orudiya iz Protogorodskih Posileniy Yujnoi Turkmenii", s.10; Kasparov, Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana, s.104.

⁵¹⁹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.26.; Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", s.174; V. M. Masson; L. B. Kircho, "Izuchenie Eneoliticheskikh Kompleksov Altyn-Depe", Y. E. Beriozkin (Ed.), *Tehniko-Tehnologicheskii Potensial Eneolitecheskovo Nasilenia Altyn-Depe Kak Osnova Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii*, Evropeyskiy Dom Yayınları, St. Petersburg 2008, s.13-19.

⁵²⁰ Kircho, "Tehnologia Proizvodstvo i Tipologia Izdeliy iz Glini na Altyn-Depe v Epohu Eneolita", s.73.; L. B. Kircho ve G. M. Kavnurko, "Osobennosti Proizvodstvo Keramiki Epohu Poznevo Eneolita i Bronzi Altyn-Depe po Dannym Petrografii", V. M. Masson (Ed.), *Osobennosti Proizvodstvo Posilenia Altyn-Depe v Epohu Paleometalla*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2001, s.123-124.

⁵²¹ Sharovskaya, "Tipologo-Tehnologicheskii Analiz Priaslist i Naverskiy Epohi Eneolita iz Posileniya Altyn Depe", s.319-322; G. F. Korobkova, "Orudia Truda i Tehnologiya Osnovnih Vidov Proizvostv na Altyn-Depe v Epohu Eneolita", Y. E. Beriozkin (Ed.), *Tehniko-Tehnologicheskii Potensial Eneolitecheskovo Nasilenia Altyn-Depe Kak Osnova Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii*, Evropeyskiy Dom Yayınları, St. Petersburg 2008, s.135-160; G. F. Korobkova, "Metodika Izuchenia Kamennih, Kostianih, Keramicheskikh i Drugih Izdeliy iz Nematallicheskovo Srya", V. M. Masson, *Osobennosti Proizvodstvo Posilenia Altyn-Depe v Epohu Paleometalla*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2001, s.144.

düzy olarak Altın 14⁵²² tabakası sayılmaktadır. Bu katmanda dış tarafında koyu renkli lekeleri bulunduran kırmızı renkte, parlak, motifsiz seramikler bulunmuştur (bk. Resim 91: 48-51). Bu seramik Göksur 1'in üçüncü tabkasında bulunan seramiklere benzemektedir⁵²³. Yine bu tabakada pişmiş topraktan yapılmış ikinci tip kadın heykelcikleri⁵²⁴ bulunmuştur.

Küçük bir odanın kalıntılarının bulunduğu Altın 13⁵²⁵ tabakasında Göksur tarzına özgü seramikler tespit edilmiştir (bk. Resim 83; Resim 91: 38-47). Bu seramiklerin özellikleri Göksur tarzının başlangıç aşamalarını nitelemektedir.

Göksur tarzının sıradan örneklerinin ele geçirildiği Altın 11-12⁵²⁶ tabakalarında (bk. Resim 84; Resim 91: 26-37). Karatepe'ye özgü çömlek formu kalplarda bulunmaktadır⁵²⁷. Seramikler dışında bu düzeyde kil heykelciklerin parçaları⁵²⁸, pişmiş topraktan yapılmış koni ağırşaklar⁵²⁹ ele geçirilen diğer buluntulardır⁵³⁰ (bk. Resim 82).

Altın 10⁵³¹ tabakasında iki yapının bölümleri ve bu yapıların yanında oval bir mezarlık bulunmuştur. Mezarlar iki düzeyde bulunmaktadır. Üst düzeydekilerin, mezar eşyalarının bulunmadığı dört olgun kişiye ait olduğu anlaşılmıştır. Alt düzeydekiler ise Geç Kalkolitik Çağı için hayli kalabalık mezar eşyasının bulunması bakımından dikkat çekicidir⁵³². Bu tabakada bulunan büyük motifli ve çok renkli seramik (bk. Resim 86;

⁵²² Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", s.174; Masson ve Kircho, "Izuchenie Eneoliticheskikh Kompleksov Altyn-Depe", s.17.

⁵²³ Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", s.174; V. M. Masson, "Raskopki Sloev Eneolita i Bronzi na Altyn-Depe", *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1981, s.468.

⁵²⁴ Kircho, "Kulturnie Vzaimodeystvia Kak Faktor Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii (Po Materialom Yujnogo Turkmenistana V-III. Tis. DO.N.E.)", s. 147; Kasparov, "Vozmojnosti Identifikatsii Zoomorfnihi Statuetok iz Eneoliticheskikh Sloev Pomiatinikov Ilgynli Depe, Altyn-Depe i Kara Depe v Yujnoi Turkmenii", s.99-104.

⁵²⁵ Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", s.172-173.

⁵²⁶ Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", s.171; Masson ve Kircho, "Izuchenie Eneoliticheskikh Kompleksov Altyn-Depe", s.17.

⁵²⁷ Kircho, "Kulturnie Vzaimodeystvia Kak Faktor Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii (Po Materialom Yujnogo Turkmenistana V-III. Tis. DO.N.E.)", s. 147.

⁵²⁸ Kasparov, "Vozmojnosti Identifikatsii Zoomorfnihi Statuetok iz Eneoliticheskikh Sloev Pomiatinikov Ilgynli Depe, Altyn-Depe i Kara Depe v Yujnoi Turkmenii", s.99-104; L. B. Kircho, "Drevneishiy Kolesniy Transport na Yuge Srednei Azii (Novie Materialy Altyn-Depe)", *Arheologia, Etnografii i Antropologia Evrazii*, sayı 1(37)2009, Moskova 2009, s.28.

⁵²⁹ K. Kurbanshatov, "Antropomorfne Izobrejanie na Priaslitse Eneoliticheskovo Vremeni iz Yujnovo Turkmenistana", *Sovetskaya Arheologia*, sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1981, s.260; Aleskin, "Busipriaslitsa Altyn-Depe i Voprosi Hronologii Drevnezemledelcheskikh Pomiatinikov Sentralnoi Azii", s.211.

⁵³⁰ Masson, "Raskopki Sloev Eneolita i Bronzi na Altyn-Depe", s.47.

⁵³¹ Masson, "Altyn Depe v Epohu Eneolita", s.170.

⁵³² Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.47; Moayyeri, "Drevniy Merv i Istoricheskiy Merv", s.19; V. M. Masson ve Y. E. Beriozkin, *Hronologia Epohu Poznevo Eneolita-Srednei Bronzi Srednei Azii (Pogrebenia Altyn-Depe)*, Rossiyskaya Akademi Nauk Institut Istorii Materialnoi Kulturi, Nestor-Istoria Yayınları, St. Petersburg 2005, s.347.

Resim 91: 14-25) Çontepe seramiklerini andırmaktadır⁵³³. Aynı zamanda küçük motifli ve tek renkli seramikler de görülmektedir⁵³⁴.

Altın 9⁵³⁵ tabakasında farklı işlevleri yerine getiren birkaç yapı tespit edilmiştir. Kazılan alanda dörtgen biçimli fırının⁵³⁶ kalıntıları bulunmuştur. Bunun yanında yuvarlak biçimli ocağı⁵³⁷ bulunan çok odalı bir yapı yine bu tabakada bulunmuştur. Göksur 1 ile Çontepe’de bulunan benzer yapıları göz önünde bulundurduğumuzda bu binanın ibadet amaçlı olduğunu düşünebiliriz. Bu tabakada bulunan mezarlarda ele geçirilen eşyalarının arasında iki boyalı kap, pişmiş topraktan yapılmış iki uç, taş boncuk ve ok ucu olabilecek küçük bakırdan yapılmış üçgen biçimli uç bulunmaktadır⁵³⁸. Seramiklerde Göksur tarzlı boyalı seramikler göze çarpmaktadır (bk. Resim 91: 12) Bunların dışında daha küçük motifleri bulunduran daha az renkli kaplar da bulunmuştur (bk. Resim 81; Resim 85; Resim 91: 7-10, 13). Batı grubuna mensup yerleşimlerde hayvan biçimli motiflerin⁵³⁹ bulunduğu Karatepe tarzlı seramikler de tespit edilmiştir⁵⁴⁰. Üst tabakalarda da aynı geleneğin devam ettirildiği görülmektedir. Bundan dolayı Altıntepe’de bulunan malların arasında Geç Kalkolitik Çağı’na ait olanlar ile Namazgah IV dönemine ait olanları birbirinden ayırmak güçtür. Robinson’un çalışmalarına istinaden Kirço⁵⁴¹ tarafından yapılan analize göre Altın 9 katmanı daha çok Altın 10-13 katmanlarına yakındır⁵⁴².

11. kazı alanındaki kanalda açılan tabakaların arasında Geç Kalkolitik Çağı’na ait olanların sayısı bir hayli fazladır. Burada Altın 9 – 14 tabakalarına denk gelen altı düzey tespit edilmiştir. Birinci düzeyde Karatepe tarzlı ithal seramikler bulunmuştur. Bu kazı alanında ele geçirilen boyalı seramiklerin gelişme seyri 1. kazı alanına benzer

⁵³³ Masson, “Altyn Depe v Epohu Eneolita”, s.170-171.

⁵³⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.48.

⁵³⁵ Masson, “Altyn Depe v Epohu Eneolita”, s.165-170

⁵³⁶ Usachuk, 188; Masson ve Kircho, “Izuchenie Eneoliticheskikh Kompleksov Altyn-Depe”, s.17.

⁵³⁷ Kircho, “Kulturnie Vzaimodeystvia Kak Faktor Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii (Po Materialom Yujnogo Turkmenistana V-III. Tıs. D.O.N.E.)”, s. 147; Sarianidi, “Keramicheskie Gorni Vostochnoanaukskih Poseleniy”, s.84.

⁵³⁸ V. M. Masson, Hronologia Epohu Pozdnevo Eneolita Srednei Bronzi Srednei Azii (Pogrebenia Altyn- Depe), Nestor-Istoria, St. Petersburg 2005, s.347.

⁵³⁹ G. M. Levkovskaia ve L. B. Kircho, “K Voprosu o Poleoekologii Yujnovo Turkmenistana v III. Tıs. do n. e. (Predvaritenaia Polinologicheskaiia Harekteristika Otlejeniy Altyn-depe)”, G. F. Korobkova, *Orudia Truda i Sistemi Jizneobezpechenie Nasilenia Evrazii (Pomaterialam epoh poleolita-bronzi)*, Epropeyskiy Dom Yayınları, St. Peterburg 2004, s.87.

⁵⁴⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.48.

⁵⁴¹ L. B. Kircho, “Osnovnie Tipi Soorujeniy Tehnologiya Stroitelstva Altyn-Depe v Epohu Poznevo Eneolitai Rannei Bronzi”, V. M. Masson (Ed.), *Osobennosti Proizvodstvo Posilenia Altyn-Depe v epohu Paleometalla*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2001, s.5-39.

⁵⁴² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.48.

durumdadır. Ayrıca dörtgen gövdeli, dış yüzeyi oyma motifleriyle bezenmiş pişmiş topraktan yapılmış kutucuklar⁵⁴³ (bk. Resim 92) dikkate değerdir⁵⁴⁴.

Altıntepe'nin güney tarafındaki 3.kanalda incelenen Geç Kalkolitik Çağı'na ait tabakaların kalınlığı 6 metredir. En alttaki düzeylerde boyalı seramik yoktur. Fakat Altın 14 katmanında olduğu gibi dış tarafında koyu renkli lekeleri bulunduran kırmızı renkli parlak, boyasız kaplar bir hayli çoktur. Söz edilen alanlardan hariç 5. kazı alanındaki kanalda pişmiş topraktan yapılmış heykelcikler⁵⁴⁵ ve diğer ürünler genellikle Göksur 1 ile Çontepe'de bulunanlara benzemektedir⁵⁴⁶ (bk. Resim 88).

2.4. BATI GRUBU YERLEŞİMLERİ

2.4.1. Til kitepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Тилькиндепе, Türkmence kaynaklarda Tilkindepe, İngilizce kaynaklarda ise Til'kin Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Akşabat'tan doğuya doğru 6 km uzaklıkta bulunan yerleşim yerinin yüzölçümü yaklaşık 80 X 70 m. dir.

Araştırmalar: 1959 yılında Durdıyev ve Maruşenko tepenin ortasında derinliği 5 m. ve alanı 6 X 4 m. olan kanalı açmışlardır. Bu alanda 6 düzey tespit edilmiştir. Alt tabakalarda Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Namazgah I biçimli seramikler bulunmuştur. Üst düzeylerde ise yukarıda belirtilen seramiklerle birlikte Orta Kalkolitik Çağ, Namazgah II tarzlı buluntular; çok renkli kaplar; ağzı dışarıya doğru açık parlak küresel kaplar, yarı küresel çanaklar tespit edilmiştir. Malzemeler yayımlanmadan Türkmenistan Soviyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü'nde muhafaza edilmektedir⁵⁴⁷.

⁵⁴³ Ayrıntılı bilgi için bz., L. B. Kircho, "<<Relikvarii>> Altyn-Depe", *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 5, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2010, s.117-121; V. A. Alekshin, "O Funktsionalnom Naznachenii Terrakotovich <<Relikvariev>> ", *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 5, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2010, s.105-116.

⁵⁴⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.48.

⁵⁴⁵ Kasparov, "Vozmozhnosti Identifikatsii Zoomorfnykh Statuetok iz Eneoliticheskikh Sloev Pomiatinikov Ilgynli Depe, Altyn-Depe i Kara Depe v Yujnoi Turkmenii", s.99-104; Kasparov, *Skotovodsvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.91-92.

⁵⁴⁶ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.48.

⁵⁴⁷ Hlopin, "Pomiatiniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7; Masson, "Pomiatiniki Razvitya Eneolita Yugo-Zapadnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

Erken Kalkolitik Çağ: IV. yapı katında Ceytun Kültürü'nün geç evresine ait motifleri içeren büyük, kalın duvarlı çömlek parçaları bulunmuştur. Söz konusu kapların, Tilkitepe Depe 'den doğuya doğru 1.5 km uzaklıkta bulunan Ceytun Kültürü'ne ait yerleşimlerden biri olan Çopan Depe yerleşiminden bu bölgeye geldiği düşünülmektedir. Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen alt tabakalarda ele geçirilen buluntulara göre kullanılan formlar arasında en yaygın olanları çanaklar ve kaselerdir. Seramiklerin üzerinde ağırlıklı olarak şerit ve üçgen biçimli motifler kullanılmıştır. Bu motif türlerinin haricinde söz konusu seramikler üzerinde kuyruklu yıldız andıran eşsiz figürler de mevcuttur⁵⁴⁸ (bk. Resim 93: 13).

Orta Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerinin üst tabakalarında ise Namazgah I tipli motiflerin yanı sıra üzerinde çok renkli motifleri bulunduran bazı kırıklar ve ağız kısımları dışa doğru eğik, boyasız kırmızı astarlı küre biçimli kaplar da bulunmuştur. Tilkitepe Depe Yerleşimi'nin üst yapı katlarında ele geçirilen bu seramik örneklerine göre bu yapı katının Namazgah II tipli kültürün geçiş dönemine ait olduğu sonucuna varılabilir⁵⁴⁹.

Seramik buluntular dışında bakırdan yapılmış ve uzunlukları birbirinden farklı olan dört yüzlü tığlar ve taş ile kemikten yapılmış ev aletleri bulunmuştur⁵⁵⁰.

2.4.2. Taşlıtepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Дашлидепе, Türkmence kaynaklarda Daşlydepe, İngilizce kaynaklarda ise Dashli Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Yerleşim yeri Aşkabat'ın batısına doğru 30 km'lik uzaklıkta, İzgant Köyü'nün kuzeybatı kenarında yer almaktadır⁵⁵¹.

Araştırmalar: Yerleşim yerindeki kazılar 1956 yılında Kuftin tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar esnasında yerleşim yerinin doğu tarafında Anav IV dönemine ait dikdörtgen planlı bir yerleşim alanı bulunmuştur. Tepenin batı tarafında ise Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen dört yapı katı tespit edilmiştir⁵⁵².

⁵⁴⁸ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

⁵⁴⁹ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

⁵⁵⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.7.

⁵⁵¹ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

⁵⁵² Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.6,8.

Erken Kalkolitik Çağ: IV. yapı katında ele geçirilen seramik buluntular arasında, kesişen eğik şeritlerden oluşan boz renkli motiflerin yeşilimsi gri renkli astarın üzerinde çizildiği büyük çömlek (bk. Resim 60: 1), üçgen biçimli motifleri içeren aynı renkteki büyük çömleğin birkaç parçası (bk. Resim 93: 17), üzerinde kırmızı renkli dikey hatları bulunduran büyük çömleğin ağız kısmının bir parçası (tablo III, 16), dibi içbükey olan kırmızı astarlı kaseinin iki parçası (bk. Resim 93: 21-22) ve üzerinde şerit biçimli motifleri bulunduran kırmızı astarlı kabın birkaç parçası (bk. Resim 93: 14, 15, 18-20) sayılabilir⁵⁵³.

Yerleşim yerinin birinci yapı katında yer alan kap formları arasında en yaygın olanları çömlekler ve kaselerdir. Çömleklerin üzerinde genellikle üçgen biçimli motifler kullanılmıştır (bk. Resim 93: 29-30). Kabın ağız kısmına paralel işlenmiş yatay hatlar, büyük çömlekler ve kupaların üzerinde kullanılmıştır (bk. Resim 93: 26). Ağırlıklı olarak boyalı hatlar ve kabın gövdesini kuşatan ince ve koşut çizgilerin yanında şeritlerden oluşan bezemeler de mevcuttur⁵⁵⁴ (bk. Resim 93: 25). Küçük boyutlu çömleklerin üzerinde eşkenar dörtgen figürünü oluşturan kesişen kuşaklar halindeki motifler yer almaktadır (bk. Resim 93: 24, 44). Aynı motifler IV. yapı katında da mevcuttur. Bununla birlikte yatay çizgiler ile altında kesişen şeritleri bulunduran üçgenlerin bir arada işlendiği bezemelerde mevcuttur (bk. Resim 93: 23, 27, 39, 40). Kâselerin birkaçında, dışında sarkık yarı dairesel şeritlerden oluşan bir kuşak ve içinde ağaç motifi bulunan bezeme biçimi kullanılmıştır⁵⁵⁵ (bk. Resim 93: 33-35).

2.4.3. Aktepe

Bu yerleşim yeri Rusça kaynaklarda Акдепе, Türkmence kaynaklarda Akdepe, İngilizce kaynaklarda ise Ak Depe şeklinde ifade edilmektedir.

Fiziki Konum: Konik biçimli bir plana sahip olan Aktepe yerleşimi yüksek bir tepe halinde Aşkabat'ın güney-batı kenarında yer almaktadır.

Araştırmalar: Söz konusu yerleşimin üst katmanları, 1930-1931 ile 1955-1957 yılları arasında kazılmıştır; bulunan malzemeler ise yayımlanmadan SSCB Bilimler Akademisi Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü'nde korunmaktadır. Ele geçirilen

⁵⁵³ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

⁵⁵⁴ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.8.

⁵⁵⁵ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

malzemelerin Namazgah IV dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 1957 yılında yapılan kazılarda söz konusu tepenin alt tabakalarında ele geçirilen seramikler Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir⁵⁵⁶.

Erken Kalkolitik Çağ: Namazgah I dönemine ait seramikleri bulunduran katmanların 3 m. den fazla derinliğe sahiptir. Söz konusu yerleşimde Erken Kalkolitik Çağ'a ait tabakalarda bulunan seramiklerin çoğunun hamurunda büyük ölçüde bitki karışımı mevcuttur. Bununla birlikte seramikler dayanıksız kırmızı renkli astarla kaplanmış olup üzerine boz renkli motifler işlenmiştir. En sık rastlanan motifin iki türü vardır; üçgen biçimli motifler; bu motif türü Güney Türkmenistan'da bulunan tüm Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde yaygındır; yatay şeritlerden oluşan motif türü ise İzgant şehrinin yakınında yer alan Taşlıtepe'nin üst yapı katında bulunan birkaç motif türü ile tamamen aynıdır⁵⁵⁷ (bk. Resim 93: 26-27).

Geç Kalkolitik Çağ: Yerleşim yerinin Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen güney-doğu kazı alanının 10. yapı katında yabani hayvan tasvirleri ile geometrik şekilleri bulunduran küresel biçimli çömlek, çift koni kâse ile yarı küresel çanak gibi Aktepe benzeri kaplar (bk. Resim 94: 1-6) bulunmuştur⁵⁵⁸.

⁵⁵⁶ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

⁵⁵⁷ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.9.

⁵⁵⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

İncelemekte olduğumuz Güney Türkmenistan bölgesinde yer alan Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden elde edilen bulgular, dönemin ilkel insanların toplumsal yapısı ve ekonomik yapısı hakkında bizlere az çok yorum yapma olanağı sunmaktadırlar.

Kalkolitik Çağ'da Orta Asya'nın güneybatı bölgelerinde yaşayan toplumlar genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Yerli halk tarım ve hayvancılık sayesinde tamamen yerleşik hayata geçip çeşitli türlerde ekonomik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Aynı zamanda avcılıkta bu dönemde devam etmektedir. Neolitik Çağ'a giren Ceytun kültürünün hakim olduğu dönemde oluşan tarım ile hayvancılıkla uğraşan yerleşik kavimlerin kültürü bu dönemde gelişmeye devam etmiştir. Batı gruba mensup yerleşimler Kopet Dağları'nın etrafındaki düzlüklerde yer alan küçük dere kenarlarında, doğu gruba giren yerleşimler ise kısmen Tecen nehrinin eski deltasında konumlanmışlardır⁵⁵⁹.

Erken Kalkolitik Çağ'da Güney Türkmenistan'da tarımla uğraşan kavimlerin toplumsal düzeniyle ilgili bazı veriler, yerleşim yerlerindeki tabakalığın karşılaştırılması sonucunda elde edilmiştir. Örneğin, Göksur grubuna dahil yerleşim yerlerinden Daşlıcı Depe'de Geç Namazgah I dönemine ait iki tabaka açılmıştır. Her iki tabakada da birbirinden ayrı konut amaçlı birkaç yapı bulunmaktadır. Bu iki tabakada yer alan yapıların arasında küçük detaylar hariç hemen hemen hiç fark yoktur. Her evde ise birer aile yaşamaktadır⁵⁶⁰. İki yerleşim birbirinden zamanlama ve üretim bakımından farklılaşsa bile toplumsal düzenin değişmediği görülmektedir.

Orta Kalkolitik Çağ'da ekonomi ile kültürde görülen gelişmelerden ziyade toprakların kültür açısından batı ve doğu olmak üzere ikiye bölünmesi söz konusudur. Doğu gruba giren yerleşimlerin daha gelişmiş olması muhtemelen toprak verimliliği ve buna bağlı olarak ekonominin daha güçlü olmasına bağlanabilir. Bu durum özellikle Göksur vahasında göze çarpar. Bunun haricinde komşu topraklardan gelip İran ve Mezopotamya ürünlerini getiren kavimler ilk önce doğu bölgesini etkilemiştir.

⁵⁵⁹ Masson, "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.23.

⁵⁶⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

Ele geçirilen metal buluntuların sayısı az olsa bile, çalmaktaşıdan yapılan aletlere hemen hemen hiç rastlanmaması, söz konusu devirde metalurjinin artık öne çıktığına işaret etmektedir. Seramik kapların kalitesi yükselmiştir. Çömlekçi çarkının kullanılmış olabileceğini düşündüren yüksek kaliteli seramik kaplar bulunmuştur. Fakat çömlekçi çarkında yapılmış kaplar Güney Türkmenistan'da çoğunlukla Tunç Çağı'nda ortaya çıkmaktadır.

Geç Kalkolitik Çağ'da Güney Türkmenistan'da tarımla uğraşan insanların el sanatlarında daha da ustalaştıkları görülmektedir. Mezarlarda kil tuğladan yapılmış odalar kullanılmıştır. Kült yapılar artık ayrı bir yerde değil de yerleşim yerinin içinde yer almaktadır. Seramiklerde Orta Kalkolitik Çağ'da uygulanan basitleştirme yöntemi Geç Kalkolitik Çağ'da seramikleri işleyen ustalar tarafından kabul görmemiştir. Hem doğu, hem de batı grubunda seramikler zarif desenler ve soyut şekiller ile bezenmiştir⁵⁶¹.

3.1. EKONOMİK YAPI

Bölgedeki arkeolojik çalışmalarda ele geçirilen üretim araçları, organik kalıntılar ve günümüze kadar ulaşmış diğer araç ve gereçler üretken ekonominin erken aşamaları hakkında bizlere oldukça bütünsel bir fikir vermektedir. Ayrıca ele geçirilen buluntulara bakıldığında dönem halkının kesinlikle yerleşik yaşam düzenini benimsemiş, üreten tarım ekonomisine sahip bir toplum olduğunu gösterir niteliktedir. Bu durumla orantılı olarak bölgede tarım, hayvancılık ve el sanatları ileri seviyelere ulaşmıştır.

3.1.1. Tarım

İlk olarak Neolitik devrim ile birlikte ortaya çıkmış olan tarımsal faaliyetler, insanoğlunun gelişimini belirleyen en önemli ekonomik faaliyetlerden biri olmuştur. Yaşamsal bir gereksinim olan besin ihtiyacı, insanoğlunu tarımsal faaliyetlerin içine sokmuş bununla birlikte bu faaliyetlerin iyileştirilmesi yönünde çaba sarf etmeye itmiştir. Bu durum diğer sanayi dallarının gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Neolitik Çağ ile birlikte başlayan tarım ekonomisinin temelinde sosyal deneyimler yatmaktadır; ekilen tohumun kalitesinin belirlenmesi, hangi tohumdan ne derecede verim alınacağı,

⁵⁶¹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.64.

özellikle ekilen tohumun hangi coğrafi şartlara uygunluğunun belirlenmesi gibi özellikler deneme yanılma yoluyla bulunup sabitlenmiştir.

Çalıştığımız bölgede yapılan araştırmalarda bölgedeki bazı yerleşimler dışındaki tüm yerleşim yerlerinde tarımsal ekipmanlarla birlikte tahıl tanelerine rastlanmıştır. Kömürleşmiş durumda olan bu taneler kil toprak içerisinde fosilleşmiş kalıntılar şeklinde ele geçirilmiştir. İlk olarak bölgede Neolitik Çağ Ceyhun Kültürü zamanında başlayan sulamalı tarım bu dönemde de daha da geliştirilerek kullanılmaya devam etmiştir⁵⁶². O dönemde kullanılan sulama yöntemleri Kopet Dağı'nın batısındaki bölgelerde günümüze kadar korunmuştur. En çok kullanılan sulamalı tarım yöntemlerinin başında taşımalı sulama yöntemi gelmektedir. Elde edilen bilgilere göre Anav IA döneminde küçük kanallardan yararlanılmak suretiyle ekimi yapılacak tarım arazisine suyun taşınması ile yarı sulamalı tarım uygulanmaktadır. Yerleşim yerlerinin nehir deltalarında bulunuyor olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Anav IA dönemine ait Ovadandepe yerleşimde ortaya çıkarılan yapı katlarında koyu renkli sulu çamur ile sarı kum izleri mevcuttur. Bu izler söz konusu yerleşimin Karasu nehrinin deltasında bulunduğunu ve sürekli bu nehir ile beslendiğini göstermektedir⁵⁶³. Kanal, sulama hendeği ve havuz gibi sulama tesislerinin izleri Göksur 1 ile Mullali – Depe'ye yakın yerlerde bulunmuştur⁵⁶⁴. Bu tesisler Göksur dönemine, yani Tecen nehrinin eski ağzının var olduğu zamana aittir⁵⁶⁵. Doğu grubu yerleşimleri ise Mianasay⁵⁶⁶ ile Çaaçasay⁵⁶⁷ nehir deltalarında yer almaktadırlar. Çakmaklıtepe yerleşiminde kavak ağacına ait olduğu tespit edilen bitki artıklarının çok sayıda bulunuyor olması bölgenin sulak bir arazi olduğuna işaret etmektedir.

Diğer bir sulama yöntemi ise, kışın yağışın bol olduğu dönemlerde suyun yapma göletlerde biriktirilip, daha sonra kurak zamanlarda bu biriktirilen suyun kullanılması

⁵⁶² Martinov, *Arheologiya*, s.123.

⁵⁶³ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.51.

⁵⁶⁴ Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.107-140.

⁵⁶⁵ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.46.

⁵⁶⁶ Levkovskaia ve Kircho, "K Voprosu o Poleoekologii Yujnovo Turkmenistana v III. Tis. do n. e. (Predvaritenaia Polinologicheskaya Harakteristika Otlejeniy Altyn-depe)", Korobkova, *Orudia Truda i Sistemi Jiznebezpechenie Nasilenia Evrazii (Pomaterialam epoh poleolita-bronzi)*, s.87.

⁵⁶⁷ G. F. Korobkova, "Hozaysvenno-Proizvosvennaia Deiatelnost Nasilenia Altyn-depe (Po dannym kompleksnovo izucheniya kamennih orudiy)", G. F. Korobkova (Ed.), *Orudia Truda i Sistemi Jiznebezpechenie Nasilenia Evrazii (Pomaterialam epoh poleolita-bronzi)*, Epropeyskiy Dom Yayınları, St. Peterburg 2004, s.96-97.

şeklinde gerçekleştirilmektedir⁵⁶⁸. Bahar ayında kar ve yağmur sularıyla beslenen nehirler bol miktarda su taşımaktadır. Bu sular düz araziye indiğinde küçük su birikintileri oluşmaktadır. Su ile birlikte verimli topraklarda bu düz araziye taşınmaktadır. Sulu çamur toprağın üzerinde kuruduktan sonra tohumlar bu araziye ekilmiştir. Biriken sular da toprağın sulanması için oldukça yeterlidir. Göksur vahasında büyük nehrin alt kısmında yaşayan ilk insanlar da baharda taşan suları kullanarak aynı yöntemi uygulamışlardır⁵⁶⁹. MÖ IV. binlerde kurulan Namazgah I dönemi yerleşimlerinin daha çok dağ eteklerinde kurulmuş olması da bu durumu destekler niteliktedir.

Tarlalara gelen suyun akımını ayarlamak için ilk kez Anav IA döneminde Güney Türkmenistan'da ortaya çıkan taştan yapılmış çapalar kullanılmıştır (bk. Resim 100: 1). Yapay ekim yöntemleri dağ eteklerinde bulan yerleşimlerde Namazgah I'in son dönemlerinde uygulanmıştır. Tecen nehrinin deltasında yer alan yerleşimlerde ise daha geç, Namazgah II döneminde kullanılmıştır. Kuzey Anav tepesinde ve Göksur vahasındaki bazı yerleşimlerde kazma saplarına ağırlık vermek için taştan yapılmış ağırşaklar bulunmuştur⁵⁷⁰. Söz konusu ağırşakların büyük bir kısmı Geç Kalkolitik Çağ'a aittir⁵⁷¹.

Genelde buğday (*Triticum vulgare* L.) ve arpa (*Hordeum distichum* L.) ekilirdi⁵⁷². Bunların yanmış tohumları dağ eteklerinde ve Göksur vahasında bulunmuştur. Arpa tohumlarının sayısı buğdaya göre 30 kat daha fazladır. Yakın Doğu ile Mezopotamya'da böyle bir dağılımın yaygınlık kazanması, arpanın orada eski zamanlardan beri temel buğdaygillerden biri olarak ekildiğini göstermektedir⁵⁷³.

Hasatlar, birkaç çakmaktaşı dilgiden oluşan oraklar kullanılarak biçilmektedir. Ceytun döneminde oraklarda bu dilgilerin yerine prizmatik çekirdekler kullanılmıştır. Namazgah I döneminde ise dilgiler kalınlaşıp orakların ağzı testere dişlerini andıran rötuşla yapılmıştır. Çok nadir durumlarda parmak rötuşlu tek bir dilgiden oluşan oraklar

⁵⁶⁸ Lisitsina, "Izuchenie Geoksyurskoi Orositelnoi Seti v Yujnoi Turkmenii v 1964 g." s.96-100.

⁵⁶⁹ Martinov, *Arheologiya*, s.126; Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.23.

⁵⁷⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.23.

⁵⁷¹ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.46.

⁵⁷² Lisitsina, *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, s.29; Martinov, *Arheologiya*, s.123; Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.109; Martinov, *Arheologiya*, s.123.

⁵⁷³ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.23.

kullanılmıştır. Toplanan hasat sonra tahıl öğütme taşları, havaneli gibi aletlerin yardımıyla işlenirdi. Öğütülmüş tohumlardan ekmek ve benzeri gıdalar elde edilmiştir⁵⁷⁴.

Orta Kalkolitik Çağ'da Güney Türkmenistan'da bulunan tarih öncesi kavimlerin iki kültürel bölgeye ayrılması onların yaşamına yansımamıştır. En azından elde edilen bilgilere göre doğu ile batı grubunda yürütülen tarımcılık ve hayvancılığın birbirinden çok farklı olduğu söylenemez. Tarlalarda buğday ile arpa yetiştiriciliğine devam edilmiştir. Mullalıtepe'de yapılan kazılar sırasında 2100 tane arpa ve 250 tane buğday tohumu bulunmuştur. Bu da arpanın daha çok tercih edildiğini göstermektedir. Altıntepe'de buğday ve arpanın farklı türleri tespit edilmiştir. Erken Kalkolitik Çağ'da olduğu gibi kazma saplarını ağırlaştıran taş çemberlere bu dönemde de rastlanmaktadır (bk. Resim 100: 2, 3). Oraklara takılan dişli çakmaktaşı dilgilere bu dönemde az rastlanılmış olması hasat bıçaklarında metalin kullanıldığına işaret etmektedir⁵⁷⁵.

Geç Kalkolitik Çağ'da tarımsal faaliyetlerin artması ile birlikte tarımda kullanılan yöntemlerde giderek artmıştır. Göksur vahasında yapılan araştırmalar da bunu doğrulamaktadır. Göksur'da sunî su kaynakları ve kanalların açılmasıyla ilk sulama sistemleri geliştirilmiştir. Mullalıtepe'nin yakınlarında bu döneme ait böyle bir su kaynağı bulunmuştur. Kaynağın yüzölçümü yaklaşık 1000 m² ve derinliği 3.5 metredir. Su kaynağına yakın yerde Göksur tarzlı boyalı seramikler bulunmuştur. Göksur 1 yerleşiminin yakınlarında ise üç kanaldan oluşan bir sulama sistemi bulunmuştur. Bu kanalların derinliği 1.2 m. genişliği ise 2.40 m'den 5.05 m'ye kadardır. Kanallardan birinde Geç Kalkolitik Çağ'a özgü pişmiş topraktan yapılmış (terrakota) kadın heykelciği bulunmuştur⁵⁷⁶.

Geç Kalkolitik Çağ'da kullanılan tarım aletleriyle ilgili kesin tespitler henüz yapılmamıştır. Toprağı işlemde kullanılan kazmaların saplarını ağırlaştıran çemberler yine bu dönemde de kullanılmaya devam edilmiştir. Toprak ise Mezopotamya'da olduğu gibi örülmüş sepetlerde taşınmıştır. Bölgedeki yerleşimlerde sepetlerin çürümüş kalıntıları ele geçirilmiştir. Bazı araştırmacılar toprağı işlemek için basit ahşap pulluğun

⁵⁷⁴ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.23.

⁵⁷⁵ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.53.

⁵⁷⁶ Lisitsina vd., "Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo Izucheniya Geoksyurskovo Oazisa", s.55.

kullanıldığını düşünmektedirler. Geç Kalkolitik Çağ'na ait bazı yerleşimlerde araba tekerlekleri ile atları andıran heykelcikler bulunmuştur⁵⁷⁷.

3.1.2. Avcılık ve Hayvancılık

Bölgedeki Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden elde edilen çok sayıda evcil hayvan kemikleri, hayvan yetiştiriciliğinin dönem insanın hayatında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Neolitik Çağ'la birlikte başlayan sınırlı sayıdaki hayvan yetiştiriciliği Kalkolitik Çağ Namazgah I döneminden itibaren, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların türü ve sayısı giderek artmıştır⁵⁷⁸. Bu durum hayvan ürünlerinin kullanımını da etkilemiştir. Et, deri ve kemiklerin dışında hayvanlardan artık süt ürünleri ile yün temin edilmeye başlanmıştır⁵⁷⁹. Büyük ihtimalle peynir ile kesilmiş sütün suyunu ayırmaya yarayan seramik eleğin parçaları, süt ürünlerinin artık yaygın kullanıldığına işaret etmektedir. Yünün işlenmesiyle ilgili Neolitik Çağ'da henüz icat edilmeyen ağırşaklar bulunmuştur. Böylelikle hayvancılık, yaban hayvanların derisini işlemekten ziyade dokumacılık sanatının gelişimini de etkilemiştir. Deriyi işlemek için de artık bakır aletler kullanılmaya başlamıştır⁵⁸⁰.

Bu dönemde yaşayan insan topluluklarının ne tür bir hayvancılık faaliyeti yürüttüğü konusunda herhangi bir ipucu olmasa da, dönemin genel yapısına bakılarak hayvanların doğal yollarla beslendiği yani mera hayvancılığının yapıldığı sonucuna varılabilir. Ayrıca döneme ait yerleşim yerlerinden elde edilen evcil köpeklere ait kafatasları da⁵⁸¹ bu yorumumuzu destekler niteliktedir.

Merkez yerleşimlerden Kuzey Anav'da ele geçirilen buluntulara göre ev işlerinde veya gıda olarak kullanılan hayvanların dağılımı belirlenmiştir; at %25, büyük baş hayvanlar %20, küçükbaş hayvanlar %30, domuz %15, deve %5, ceylan %2, yabani hayvanlar %1 dir⁵⁸². Aynı şekilde Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe yerleşiminden elde edilen buluntular evcil hayvan sayısının yabani hayvan sayısına göre oldukça fazla

⁵⁷⁷ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.55.

⁵⁷⁸ Avdusin, *Arheologia SSSR*, s.72.

⁵⁷⁹ Korobkova, "Hozaysvenno-Proizvosvennaia Deiatelnost Nasilenia Altyn-depe (Po dannym kompleksnovo izucheniya kamennih orudiy)", s.110-111.

⁵⁸⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

⁵⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bz; A. K. Kasparov, "Sobaka Epohi Eneolita iz Yujnoi Turkmenii po Poleozoologicheskim Dannim" *Arheologicheskie Vesti*, sayı 7, St. Petersburg 2000, s.41-47; Kasparov, *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.80-90.

⁵⁸² Masson, "Pomiatniki Razvıtogo Eneolita Yugo-Zapadnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.23.

olduğunu göstermektedir (bk. Tablo 7). Bu durum dönem insanın artık avcılıktan ziyade hayvan yetiştiriciliğe yöneldiğini göstermektedir.

Tablo 5: Geç Kalkolitik Çağ Altın-tepe Yerleşimi 5. Kazı Alanında Ele Geçirilen Hayvan Kalıntıları⁵⁸³.

Yapı Katı	Tabaka 10		Tabaka 11		Tabaka 12		Toplam	
Hayvan Türleri	Kemik Sayısı	%	Kemik Sayısı	%	Kemik Sayısı	%		
Yabani Hayvanlar								
Tavşan	–	–	–	–	1	0,1	1	0,02
Kurt	2	0,05	–	–	–	–	2	0,05
Tilki	17	0,5	1	0,3	3	0,4	21	0,5
Karsak	3	0,1	–	–	2	0,2	5	0,1
Dağ Kedisi	1	0,05	–	–	–	–	1	0,02
Kulan	446	13,9	55	14,3	73	8,9	574	13,0
Yaban Domuzu	4	0,1	–	–	–	–	4	0,09
Yaban Öküzü	3	0,1	–	–	16	2,0	19	0,4
Ceylan	347	10,8	41	10,6	108	13,2	496	11,3
Sayga	48	1,5	–	–	–	–	48	1,1
Dağ Keçisi	58	1,8	3	0,7	7	0,85	68	1,5
Urial Koyunu	97	3,0	4	1,0	11	1,4	112	2,5
Yabani Koyun ve Keçi	77	2,4	3	0,7	7	0,85	87	2,0
Kuş	6	0,2	1	0,3	1	0,1	8	0,18

⁵⁸³ A. K. Kasparov, “Fauniticheskie Ostatki iz Sloev Perioda Poznevo Eneolita na Raskope 5 Altyn-Depe”, *Tehniko-Tehnologicheskij Potensial Eneolitecheskovo Nasilenia Altyn-Depe Kak Osnova Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii*, Evropeyskiy Dom Yayınları, St. Petersburg 2008, s.354.

Kaplumbağa	15	0,5	–	–	–	–	15	0,34
Evcil Hayvanlar								
İnek	277	8,6	24	6,2	29	3,6	330	7,5
Koyun	534	16,7	76	19,7	141	17,3	751	17,1
Keçi	284	9,0	39	10,1	73	8,9	396	9,0
Koyun veya Keçi	959	30	134	34,8	335	41,1	1428	32,4
Köpek	23	0,7	4	1,0	9	1,1	36	0,8
TOPLAM	3201	100	385	99,7	816	100	4402	100

Göksur Vahası'nda araştırmaları tamamlanan tüm yerleşim yerlerinde çeşitli türlerde çok sayıda hayvan kemiklerine rastlanmıştır. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi dönem insanı daha çok küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini tercih etmiştir (*bk.* Tablo 8, 9) Tabloda oransal olarak verilen küçükbaş hayvanların büyükbaş hayvanlara oranı görüldüğü gibi oldukça fazladır. Taşlıcatepe yerleşiminde bu oran 1/5 iken Yalangaç dönemi yerleşimlerinde bu oran 1/3 ile 1/7 aralığındadır. Küçükbaş hayvanların büyükbaş hayvanlara göre daha fazla olması bölgenin coğrafi yapısından kaynaklanabileceği sonucuna varılabilir; daha önceki dönemde sulak ve verimli olan Tedjen Deltası bu dönemle birlikte kurumaya başlamış, bu durum tarımı yapılan bitki türlerini ve hayvancılık faaliyetlerini de kesinlikle etkilemiş olacağı kanaatindeyiz.

Tabloya baktığımızda yaşanan bu dönemde yabani hayvan sayısının evcil hayvanlara oranla daha fazla olduğu görülmekte olup, bu durum gelişmiş üretken ekonomiye geçilmiş olsa da avcılığın dönem insanının hayatında hala önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Yine aynı tablodan anlaşıldığına göre yabani hayvanlardan ceylan ve kulana ait olan kemik sayısının diğer yabani hayvan kemiklerine oranla %85 gibi büyük bir çoğunluğa sahip olduğunu görmekteyiz. Buradan yola çıkarak avı yapılan yabani hayvan türleri içerisinde ceylan ve kulan en çok tercih edilen yabani hayvan türüdür. Bu hayvan türlerine ek olarak Göksur I⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ Sarianidi, "Stratigrafii Vostochnoi Gruppy Pomiatnikov Kulturu Anau", s.146.

yerleşiminin ikinci yapı katında ve Çontepeler yerleşimlerinde ele geçirilen de ve⁵⁸⁵ türüne ait kemik kalıntıları da dikkate değer bir durumdur.

Tablo 6: Göksur Vahası Boyunca Ele Geçirilen Yabani Hayvan Sayılarının Yerleşimlere Göre Dağılımı⁵⁸⁶.

Dönem	Yerleşim Yeri	Yabani Hayvanlar											Toplam Evcil ve Yabani Hayvan Sayısı
		Step Bölgesi					Nehir Kıyısı					Toplam Adet	
		Koyun	Keçi	At	Ceylan	Sayga	Geyik	Kaban					
Period Daşlıdji	Taşlıcatepe	3	-	1	1	-	-	-	-	-	-	5	28
Period Yalangaç	Yalangaçtepe	-	1	1	4	2	-	-	1	-	-	9	69
	Aynatepe	-	-	2	3	-	1	2	-	-	-	8	44
	Göksur 7	-	-	1	2	-	-	2	-	-	-	5	32
	Mullalıtepe	-	-	1	3	-	1	-	-	-	-	5	22
	Akçatepe	-	-	3	8	-	-	-	-	2	1	14	56
Period Göksur	Göksur 1	3	4	1	2	-	2	-	-	-	-	12	101
Toplam Sayı		6	5	10	23	2	4	4	1	2	1	58	352

Ele geçirilen evcil türelere ait hayvan kemiklerinden anlaşıldığına göre yetiştirilen hayvan türlerinin genellikle büyük boyutlu ve uzun bacaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede büyükbaş hayvan kategorisine giren domuzun evcil türüne ait çok az sayıda kemik parçasına rastlanmış olup, bu durum dönem insanının büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde domuz türünü çok fazla tercih etmediğini göstermektedir⁵⁸⁷.

⁵⁸⁵ Kircho, “Drevneishy Kolesniy Transport na Yuge Srednei Azii (Novie Materiali Altyn-Depe)”, s.30.

⁵⁸⁶ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppya Posileniy Epohu Eneolita*, s.111.

⁵⁸⁷ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppya Posileniy Epohu Eneolita*, s.109.

Tablo 7: Göksur Vahası Boyunca Ele Geçirilen Evcil Hayvan Sayılarının Yerleşimlere Göre Dağılımı⁵⁸⁸.

Dönem	Yerleşim Yeri	Evcil Hayvanlar					
		Büyükbaş Hayvan	Küçükbaş Hayvan	Domuz	Köpek	Toplam Sayı	Büyükbaş Hayvanların Küçükbaş Hayvanlara Oranı
Period Daşlıdjı	Taşlıcatepe	3	15	4	1	23	1/5
Period Yalangaç	Yalangaçtepe	8	50	2	-	60	1/6
	Aynatepe	9	25	1	1	36	1/3
	Göksur 7	5	20	2	-	27	1/4
	Mullalıtepe	3	10	3	1	17	1/3
	Akçatepe	5	34	2	1	42	1/7
Period Göksur	Göksur 1	7	79	-	3	89	1/11
Toplam Sayı		40	233	14	7	294	

Kalkolitik Çağ Güney Türkmenistan bölgesinde gelişmiş tarım ve hayvancılıkla birlikte avcılık faaliyetlerinin de devam ettiği yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır. Avcılıkta özellikle et hayvanlarının tercih edildiği bu dönemde, avcılık faaliyetleri de yaşanan bölgeye göre farklılık göstermiştir. Örneğin yaşam alanı olarak kıyı şeridini tercih eden topluluklar özellikle geyik, kulan ve tavşan avcılığı yapmışlardır⁵⁸⁹ (bk. Tablo 8, 9). Bitki topluluklarının daha seyrek olduğu bölgeleri tercih eden topluluklar ise daha çok ceylan, kulan ve sayga avcılığı yapmışlardır (bk. Tablo 8, 9). Avlanan etin payı, tüketilen bütün etlerin %12'sini oluştururdu⁵⁹⁰. Avcılık aracılığıyla muhtemelen yedek et temini yapılırdı.

⁵⁸⁸ Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppya Posileniy Epohu Eneolita*, s.111.

⁵⁸⁹ Korobkova, "Hozaysvenno-Proizvosvennaia Deiatelnost Nasilenia Altyn-depe (Po dannym kompleksnovo izucheniya kamennih orudiy)", s.99.

⁵⁹⁰ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

3.2. EL SANATLARI

3.2.1. Heykelcikler

Hem insan, hem de hayvan biçimli⁵⁹¹ olan bu heykelcikler iki gruba ayrılmaktadır; bunlardan birincisi pişirilmemiş kilden yapılmış olanlar, ikincisi ise pişmiş topraktan özenle yapılmış olan heykelcikler. İlk gruba giren heykelciklerin kısa süreli kullanımlar için yapıldığı, ikinci gruba giren pişmiş topraktan (Terrakota) yapılmış heykelciklerin ise uzun süreli kullanımlar için oluşturulduğu düşünülmektedir⁵⁹². Heykelciklerin pişirilmesi için özel fırınlar bulunmamakla birlikte pişirme işlemi heykelciğin direk ateşin içine atılması suretiyle gerçekleştirilmektedir⁵⁹³. Bölgenin Neolitik Çağ'ına ait Ceytun yerleşiminde de sivri el aletleriyle yapılmış benzer heykelcikler ele geçirilmiştir⁵⁹⁴. Ceytun Kültürü'nü temsil eden diğer yerleşimlerde de bunun gibi hayvan biçimli heykelcikler mevcuttur⁵⁹⁵.

İnsan biçimli Heykelcikler: Erken Kalkolitik Çağ'da heykelciklerin yaklaşık %30'u motiflerle süslenmiştir. Motiflerde daha çok büyük üçgenler kullanılmıştır. Motifler fazla dekoratif değildir. Hayvan biçimli heykelcikler keskin çizgilerle aktarılmıştır⁵⁹⁶. İnsan biçimli heykelcikler ise tam tersine yumuşak çizgilerle teferruatlı bir şekilde yapılmıştır. Erken Kalkolitik Çağ'ına ait insan biçimli bazı heykelciklerde vücudun bazı parçaları işlenmiştir. Bu parçalarda asıl boyutlar aktarılmaya çalışılmıştır. Bölgesel farkların olmasına rağmen bu döneme ait heykelciler genellikle aynı biçimdedir⁵⁹⁷.

Orta Kalkolitik Çağ'da insan biçimli heykelciklerinin çoğu sağlam ve iyi bir biçimde imal edilmiştir. Kadınlık belirtileri vurgulanmış heykelcikler özel bir yere sahiptir. Bunlar kolsuz ve omuzsuz olan ikinci tipe aittir. Heykelcilerde göğüs ile kalça şekillerine önem verilmiştir. Kırmızıya boyanmış vücut üzerine değişik sembollerini ifade

⁵⁹¹ Kasparov, "Vozmojnosti Identifikatsii Zoomorfnih Statuetok iz Eneoliticeskih Sloev Pomiatnikov Ilgynli Depe, Altyn-Depe i Kara Depe v Yujnoi Turkmenii", s.99-104; Kasparov, *Skotovodsvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, s.91-101.

⁵⁹² Hlopin, *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, s.163.

⁵⁹³ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.60.

⁵⁹⁴ Masson, *Pasilenie Djeytun*, s.43.

⁵⁹⁵ Sarianidi, "Pomiatniki Poznego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii", s.39.

⁵⁹⁶ E. V. Antanova, *Obriadi i Verovania Pervobitnih Zemledeltsev Vostoka*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1990, s.149-150.

⁵⁹⁷ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.62.

eden siyah motifler çizilmiştir. Bunların haricinde Aynatepe’de olduğu gibi kollarını göğsün altına koyup oturmuş vaziyette kadın heykelcikleri de vardır⁵⁹⁸.

Yalangaç dönemine ait tüm insan biçimli heykelcikler kadın biçimli heykelciklerden oluşmaktadır⁵⁹⁹. Söz konusu döneme ait erkek heykelcikleri ise henüz bulunamamıştır. Erkek biçimli heykelcikler ilk kez Orta Göksur dönemine ait vahada ve dağ eteği şeridindeki Kara- Depe’nin Kara IB tabakasında ortaya çıkmıştır⁶⁰⁰. Büyük boyutlu heykellerin sağ ve sol yarısı ayrı olarak doğranmış bitki katkılı hamurdan yapılmıştır. Bu yarılar birleştirildikten sonra heykelin baş kısmı eklenmektedir. Küçük boyutlu heykelciklerde yine aynı hamurdan yapılmaktadır. Heykelciğin parçaları birleştirildikten sonra bağlantı yerlerini gizlemek için kalın bir astar kullanılmıştır. Bağlatı noktalarının bulunduğu yerlere siyah renkli motifler işlenmiştir. Heykelciklerin pişirilmesi sırasında bu astar kırmızı renge dönüşmektedir⁶⁰¹.

Göksur vahasında bulunan yerleşimlerde ağırlıklı olarak kolsuz insan biçimli heykelcikler bulunmaktadır. Burada ele geçirilen en büyük heykelciğin boyu 28 cm’ye kadar ulaşmaktadır⁶⁰² (bk. Resim 101: 5). Söz konusu heykelciklerin belirgin omuzları ve geniş göğüsleri vardır. Boyun kısımları uzun başları ise küçüktür. Heykelciklerin ince belinden aşağıya doğru kalçalar genişletilmiştir. Dizlere kadar birleştirilmiş ayaklar aşağıda ikiye ayrılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu heykelciklerin üzerinde pişirme sürecinden önceki motiflerde korunmuştur. Motiflerin birinci kısmı heykelciğin kaşları, göz çukurları vb. gibi süslemeler için kullanılmıştır. İkinci kısmı ise ağırlıklı olarak süsleme detayları için kullanılmıştır. Heykelciklerin üzerindeki motiflerin üçüncü kısmı ise kültüsel semboller olarak ele alınabilir. Genel olarak bu semboller güneş çemberi şeklindedir. Konik biçimli kolları aşağıya doğru uzanan heykelcikler nadir bulunmasına rağmen heykelciklerin gözleri, ağzı ve göğsü gibi detayları daha gerçekçidir. Ancak heykelciklerin alt parçaları hakkında maalesef bir bilgi yoktur.

⁵⁹⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.63.

⁵⁹⁹ Antanova, “Shovostvo i Razlichie Antropomorfnoi Plastiki Yujnoi Turkmenii i Mesopotamii v Epohu Eneolita”, s.15-20; B. G. Gafurva; B. A. Litviskovo, *Sredniaya Azia v Drevnosti i Sredneve veko*, Nauk Yayınları, Moskova 1977, s.17.

⁶⁰⁰ Antanova, “K Isledovaniyu Semantiki Antropomofnih Statuetok Pervobitnih Zemledeltsev (Po materialam Anauskiy Kulturi)”, s.52; Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.42.

⁶⁰¹ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.42.

⁶⁰² Antanova, “K Isledovaniyu Semantiki Antropomofnih Statuetok Pervobitnih Zemledeltsev (Po materialam Anauskiy Kulturi)”, s.50.

Mullalıtepe’de bulunan heykelciğin (bk. Resim 24: 5) haricinde bu tip heykelciklerin üzerinde genel olarak hiçbir motif bulunmamaktadır⁶⁰³.

Namazgahtepe’de pişmiş topraktan yapılmış kadın heykelciklerinin parçaları 1.kanalda bulunmuştur. Birinin kalçalarında kırık çizgiler (bk. Resim 47: 10), öbürünün kalçalarında ise Orta Kalkolitik Çağ’ın geleneklerine uygun şekilde aktarılan keçi tasvirinin bir parçası (bk. Resim 47: 8) korunmuştur⁶⁰⁴.

Yalangaç – Depe’de toplam 44 tane heykelcik bulunmasına rağmen sadece 20 tanesi incelenmiştir⁶⁰⁵. Bunlardan 10 tanesi oturmuş halde kadın tasvirlerinden oluşmaktadır⁶⁰⁶. Tamamı korunmuş heykelcik (bk. Resim 101: 5), dizlerinden aşağıya doğru ayakları ayrılmış, çıplak bir kadın tasviri şeklindedir. Söz konusu heykelciğin kolları olmamakla birlikte belirgin omuzlara sahiptir. Heykelciğin başı şematik olarak yapılmıştır. Tam olarak biçimlendirilmemiş yüzünde sadece göz çukurları vurgulanmıştır. Ağzı ile burnu yoktur, uzun boynu ile başının kalınlığı neredeyse birbirine eşittir. Heykelciğin belinden başlayan ve dizlerine kadar iki kalçanın yan taraflarında güneş biçimli bir motif mevcuttur⁶⁰⁷. Her biri birleşmiş noktalardan oluşan ve ortasında bir noktayı bulunduran üç sıra halindeki dokuz tane çember, heykelciğin sağ kalçasına işlenmiştir. Heykelciğin sol kalçasında ise aynı tarzda işlenmiş dört tane çember mevcuttur. Bu çemberlerin üç tanesi de iki eş merkezli çemberden oluşmaktadır. Heykelciğin her iki kalçasında bir tane daha çember bulunmaktadır⁶⁰⁸.

Geç Kalkolitik Çağ’da heykelciklerin büyük ebatları zarıflığe dönüşmüştür (bk. Resim 102: 2). Heykelciklerde tümün yerine parça ilkesine dikkat edilmiştir. Buna göre kadın biçimli heykelciklerde daha çok kalça kısmı ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca kadın biçimli heykelciklerde doğurganlığı vurgulayan büyük ve güçlü kadın betimlemesi söz konusudur. Bu tespit heykelciklerin üzerinde uygulanan detaylarla da desteklenmiştir. Geç Kalkolitik Çağ’da hemen hemen bütün kadın heykelciklerinde kasık kemiğini ifade

⁶⁰³ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.42.

⁶⁰⁴ Masson, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga-Zapadnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.22.

⁶⁰⁵ Antanova, *Obriadi i Verovania Pervobitnih Zemledeltsev Vostoka*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1990, s.150.

⁶⁰⁶ Antanova, “K Isledovaniyu Semantiki Antropomofnih Statuetok Pervobitnih Zemledeltsev (Po materialam Anauskiy Kulturi)”, s.51.

⁶⁰⁷ Antanova, *Obriadi i Verovania Pervobitnih Zemledeltsev Vostoka*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1990, s.150.

⁶⁰⁸ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.43.

etmek için üçgen motifi kullanılmıştır. Erken Kalkolitik Çağ'da ise bu kemik oval biçimli motiflerle ifade edilmiştir⁶⁰⁹.

Bu dönemde heykelcikler sadece pişmiş topraktan yapılmıştır. Karatepe yerleşiminde Kadın heykelciklerinin arasında oturmuş halde üç heykelciğin alt kısımları bulunmuştur. Karnın alt kısmında siyah üçgen, kalçalarda ise eğik çizgiler (*bk. Resim 47: 5*) veya zikzaklardan oluşan motifler bulunmaktadır⁶¹⁰ (*bk. Resim 47: 7*). Yine Karatepe'de kalça kısmına dengeyi sağlamak amacıyla eklenmiş konik biçimli çıkıntıları bulunduran heykelciğin parçası tespit edilmiştir (*bk. Resim 47: 7*). Aynı yerleşimde ele geçirilen oturmuş vaziyette erkek heykelcikle ilgili de aynı şeyler söylenebilir (*bk. Resim 47: 9*). Gövdesinin alt kısmında bir oval kısım ve onun ortasında belki de cinsel organı betimlemek için yapılmış bir unsur bulunmaktadır. Burun delikleri, ağız, gözler ve kulaklar delikler şeklinde tasvir edilmiştir. Enseden sırtta doğru saç şeklinde bir eklenti mevcuttur. Geç Kalkolitik Çağ'da bu tür heykelciklere nadiren rastlanmaktadır⁶¹¹.

Hayvan Biçimli Heykelcikler: Hayvan biçimli heykelciklerin en iyi örnekleri Yalangaçtepe yerleşiminde ele geçirilmiştir (*bk. Resim 26*). Heykelciklerin yüzeyi oldukça pürüzsüzdür. Toplam 8 tane büyük boy (boyu 6.5 cm., uzunluğu 8 cm.), 12 tane orta boy (boyu 5 cm., uzunluğu 6 cm.) ve 6 tane küçük boyutta heykelcik (boyu 3.5 cm., uzunluğu 4.5 cm.) bulunmuştur⁶¹².

Heykelciklerin büyük çoğunluğu son derece iyi şekilde yapıldığı için hangi hayvan türüne mensup olduklarını belirlemek kolay olmuştur. Tamamı korunmuş 6 adet, 3 tane gövde, 3 tanesininde sadece baş kısmı olmak üzere toplam 12 tanesinde iki cins koyun türü tasvir edilmiştir (*bk. Resim 26: 2, 4, 6*). Bu heykelciklerin sivrilmiş burnu, kuyruğu ve içe doğru hafifçe bükülmüş arka ayakları vardır. Koyunların boynuzları şişlikler biçiminde gösterilmiştir. Bazı örneklerde bu şişlikler spiral biçimindedir. Üç koyun heykelciğinin sırtında eyer şeklinde tasvirler bulunmaktadır.

⁶⁰⁹ Antanova, "Shovostvo i Razlichie Antropomorfnoi Plastiki Yujnoi Turkmenii i Mesopotamii v Epohu Eneolita", s.15-20; B. G. Gafurva; B. A. Litviskovo, *Sredniaya Azia v Drevnosti i Sredneve veko*, Nauk Yayınları, Moskova 1977, s.16; Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.60.

⁶¹⁰ Antanova, "K Isledovaniyu Semantiki Antropomorfniy Statuetok Pervobitnih Zemledeltsev (Po materialam Anauskiy Kulturi)", s.51.

⁶¹¹ Masson, "Pomiatniki Razvitya Eneolita Yugo-Zapadnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.22.

⁶¹² Hlopın, "Pomiatniki Razvitya Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.44.

Bunun dışında üç tane heykelcik öküz biçimlidir. Bu heykelciklerin arka bacakları hemen hemen 90 derecede birleştirilmiştir. Bu üç heykelcikten bir tanesinin hafifçe bükük öne doğru bakan dik ve büyük boynuzları bulunmaktadır⁶¹³ (bk. Resim 26: 3).

3.2.2. Seramik Üretimi ve Seramiklerin Genel Özellikleri

Farklı üretim çeşitlerinden seramik üretimi en yaygın olanıdır. Bu alanda büyük önem arz eden pişirme işleminin tam olarak geliştirildiği söylenemez. Özel teknolojik incelemelerin sonucunda Namazgah II döneminde üretilen seramiklerin kısa süre içerisinde ve düzensiz bir şekilde 650°C sıcaklıkta imal edildiği tespit edilmiştir. Sayko'nun hazırladığı raporda seramiklerin farklı kalınlıklarda olması ve iyice işlenmemiş olması pişirme yönteminin gelişmemiş olduğuna işaret etmektedir⁶¹⁴. Geç Kalkolitik Çağ ile birlikte çömlek fırınlarının kullanılması ile birlikte seramik üretimi yeni bir boyut kazanmıştır. Seramiklerin üzerindeki bezemeler seramik işçiliğinde giderek ustalaşıldığının göstermektedir⁶¹⁵.

Erken Kalkolitik Çağ Seramikleri: Namazgah I tarzlı (Erken Kalkolitik Çağ) motifleri içeren seramikler, batıda Kızıl Arvat'tan doğuda Göksur vahasına kadar uzanan Güney Türkmenistan topraklarında bulunmuştur. Söz konusu seramiklerin hamuru bitki karışımı olduğundan dolayı hamurun gözenekleri büyüktür. Seramikler hafif pişirilmiştir.

En fazla kullanılan formlar arasında (bk. Resim 103); kalın duvarlı çömleklerin ağızları geniştir. Çömleklerin içbükey biçimli aşağı kısımları kabın dibine doğru daralmaktadır. Üst kısımları ya silindir şeklindedir, ya da ağız kısmına doğru daralmaktadır; Çömlek veya kupa formu kapların dipleri içbükey şekildedir ve küçüktür. Bazen bu içbükey dipler yüksek olmayan (1 – 1.5 cm) halka biçimindeki dibe dönüşmektedir. Ağız kısımları hafif içe bükülmüştür; çanakların duvarları ya yarı küresel, ya da konik biçimlidir; kaseler, diplerin çaplarına göre alçak duvarlı ve yüksek duvarlı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır⁶¹⁶.

⁶¹³ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.45.

⁶¹⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.54.

⁶¹⁵ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.55.

⁶¹⁶ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.17-18.

Büyük boyutlu çömleklerin üzerinde, zikzak (*bk. Resim 104: 59–60*), dama tahtası (*bk. Resim 104: 28*), çapraz çizgilerle çizilmiş veya tek renkli hem dikey hem de eğik geniş şeritlerden oluşan bezemeler (*bk. Resim 104: 26–32*) kullanılmıştır. Çömlek ile kupa formu kaplar genelde; içi doldurulmuş üçgen (*bk. Resim 104: 40–47*), şerit (*bk. Resim 104: 55*), eğik şeritler ile boncuk dizi şeklinde (*bk. Resim 104: 39, 48–49*) ve çapraz çizgileri içeren üçgenlerden oluşan motiflerle bezenmişlerdir. Ayrıca bu formdaki kapların üzerinde en eski hayvan tasvirlerinden sayılan keçi motifi de tespit edilmiştir (*bk. Resim 104: 63–64*). Çanakların hem içi, hem de dışı bezenmiştir. Dış taraflarına birbirine paralel çizgiler ve bu çizgilerin arasına içi doldurulmuş veya boş üçgenler çizilmiştir (*bk. Resim 104: 8–9*). Bununla birlikte içi ağ motifi ile doldurulmuş geometrik figürler (*bk. Resim 104: 33–35*) ve kanat tasviri de (*bk. Resim 104: 12–17*) mevcuttur. Kapların iç kısmına ise genellikle ağaç tasvirleri (*bk. Resim 104: 67–70*), geometrik figürler ve ağ biçimli motifler (*bk. Resim 104: 66*) işlenmiştir. Kâselerin içinde genellikle kurdele biçimli motif (*bk. Resim 104: 72–73*) ile ağaç tasvirleri (*bk. Resim 104: 69–70*) kullanılmıştır⁶¹⁷.

Orta Kalkolitik Çağ Seramikleri: Orta Kalkolitik Çağ’a tarihlenen seramikler, genelde kırmızı astar üzerine uygulanan koyu kahverengi motiflerin bulunduğu, küresel ve yarı küresel çanaklar, silindir biçimli çömlekler, konik biçimli çanaklar ve kâseler, çift koni çanaklar ve kâselerden oluşmaktadır.

Söz konusu kapların üzerine, kabın ağız kısmı boyunca uzunlamasına çizilen paralel şeritler (çoğunlukla küçük ve orta boylu kaplarda), üçgen şeritler (çoğunlukla büyük kaplarda) ve geometrik şekiller ile çizgilerden oluşan karışık motiflerin bulunduğu (çoğunlukla küçük ve orta boylu kaplarda) bezemeler işlenmiştir. Hlopin’in ölçümlerine göre erken dönemlere ait yerleşimlerde şeritlerin arasındaki mesafe 13 mm’den 16 mm’ye kadardır. Sonraki dönemlere ait yerleşimlerde ise bu mesafe 4 mm’den 5 mm’ye kadar düşmüştür⁶¹⁸.

Geç Kalkolitik Çağ Seramikleri: Batı ve doğu grubunda yer alan Geç Kalkolitik Çağ seramiklerinde görülen değişiklikler hemen hemen aynı zamanda gerçekleşmiştir. Göksur tarzlı seramik ile Karatepe tarzlı seramikler arasında en fazla bir düzey fark vardır. Bu iki tarzı ifade eden gelenekler bir arada varlığını sürdürmüştür. Seramiklerde

⁶¹⁷ Hlopin, “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.17.

⁶¹⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.31.

genellikle şu özellikler tespit edilmiştir; kap formları arasında yarı küresel çanaklar, çift koni kâseler, çömlekler, kupa bardaklar; bezemelerde sarımsı veya kırmızı astar üzerine tek renkli (koyu kahverengi) ve çok renkli (siyah ve koyu kırmızı) boyama tekniği, motiflerde iki taraflı kenarlıklar ile ağ biçimli motifler, haç tasvirleri, eş kenar dörtgen ile birlikte üçgenlerden oluşan Göksur tarzı haç motifi kullanılmıştır⁶¹⁹ (bk. Resim 9: 31-47).

3.2.3. Metalurji (Metal Üretimi)

Bölgedeki Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden ele geçirilen ürünlere baktığımızda metal ürünlerin ekonomik ve günlük hayatta yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ele geçirilen metal ürünler farklı zamanlara ait olmasına rağmen, yapılan analizlere göre genetik olarak aynı guruba ait bu ürünler, iki kronolojik alt guruba ayrılmaktadırlar. Ortaya çıkarılan metal ürün örneklerinden anlaşıldığına göre ürünlerin yapımında sadece nabit bakırın kullanılmadığı, ayrıca ergitme yönteminin de kullanılarak metal işleme sanatının yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Metal buluntular üzerinde yapılan ayrıntılı analizler dönemin metal işleme sanatı hakkında beklenmedik veriler ortaya çıkarmıştır. Metal üretiminde ilk olarak elde edilen maden cevheri, cevher zenginleştirme aletleri ile yabancı maddelerden ayrılarak parçalanmış, daha sonra bu parçalar pişmiş topraktan yapılmış potalarda ergitilerek metal cevherden ayrılmıştır. Daha sonraki aşamada ise eritilmiş olan bu metal kalıplara dökülmüştür. Kalıplardan çıkan bu ürün daha sonra soğuk dövme tekniğiyle istenilen şekle sokulmuştur⁶²⁰.

İşlenmemiş bakır cevherinin bu bölgeye nereden geldiği konusunda her hangi bir bilgi olamasa da Kuzey Horasan'ın dağlık bölgelerinden elde edilen metal cevherin, yine aynı bölgede işlenerek bakır külçeler halinde veya bitmiş ürün halinde çevre yerleşimlere dağıtımının yapıldığı düşünülmektedir⁶²¹.

Söz konusu metal buluntuların sayısı azdır. Bölgede yer alan Kalkolitik Çağ yerleşimlerinin yoğun olduğu Göksur vadisi boyunca yer alan yerleşimlerden, Yalangaçtepe'de 5 adet, Aynatepe'de 3, Akçatepe'de 2, Göksur I yerleşiminde 27

⁶¹⁹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.44.

⁶²⁰ Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.127-129.

⁶²¹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.54.

Çontepe’de 3 adet olmak üzere toplam 40 adet bakır alet ele geçirilmiştir⁶²² (bk. Resim 105).

Orta Kalkolitik Çağ’a ait kültürel tabakalarda çakmaktaşıdan yapılan aletlerin hemen hemen hiç bulunmaması genelde bu dönemde metal aletlerin kullanıldığını göstermektedir. Daha çok dörtgen biçimli delici aletler (bk. Resim 47: 14, 15, 18, 19) bulunmuştur. Bu deliciler genelde ahşap kollu olarak imal edilmişlerdir. Karatepe’de bulunan uzun delici aletin (bk. Resim 47: 24) baş kısmında ahşap izleri tespit edilmiştir⁶²³.

Hem Anav’da, hem de Karatepe’de başları piramit şeklinde olan bakırdan yapılmış toplu iğneler bulunmuştur (bk. Resim 47: 16, 17). Anav’da bulunan bakır telden yapılmış bir ürünün takı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (bk. Resim 47: 13). Bunların haricinde yine Kuzey Anav yerleşiminde mızrak ucuna benzer bakırdan yapılmış bir alet bulunmuştur (bk. Resim 47: 21). Yalangaçtepe’de bulunan ve aynı döneme ait mızrakların düz uçları Anav’da bulunanlardan farklıdır. Bu uçlar, %98.27 bakır, %0.55 kurşun, %0.68 arsenik karışımlarından oluşan malzemelerden imal edilmiştir. Karatepe’de bulunan metal buluntuların içeriği ise, %98 bakır, %1 kurşun, %0.1 nikel, %0.05 demir’den oluşmaktadır. Batı grubuna mensup Karatepe’de ele geçirilen metal buluntuların içeriği ile Doğu grubuna mensup Göksur vahasında bulunan metal buluntuların içeriğinin birbirine benzemesi, ham maddenin aynı yerden alındığını göstermektedir⁶²⁴.

3.3. İNANÇ SİSTEMİ

Güney Türkmenistan’da Kalkolitik Çağ’a has arkeolojik bulgular antik halkın ekonomik yapısının dışında manevi kültürünü de anlamamıza imkan vermektedir. Ana – kadın olarak tasvir edilen doğaya tapınma geleneğiyle ilgili tüm inançlar Neolitik Çağ’dan sonra bu devirde de devam etmektedir. Söz konusu kadın tasvirlerinin işlendiği heykelciklerden kalan parçaların, Yalangaçtepe yerleşiminin ikinci tabakasındaki

⁶²² Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.127.

⁶²³ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.21.

⁶²⁴ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.22.

evlerde yer alan ocakların altında bulunması yukarıdaki düşünceyi desteklemektedir⁶²⁵. İbadet amaçlı yapılarda tüm halde heykelcik henüz bulunamamıştır. Fakat Karatepe’de ele geçirilen bir seramik üzerine işlenen motifte dörtgen omuzlu ve kuş başlı oturur durumda birisi ve onun önünde ona bakan başka bir kişi tasvir edilmiştir. Belli ki bu durumda tapınma sahnesi canlandırılmıştır. Yine Karatepe’de kuşla ve yabani bir hayvanla birlikte tasvir edildiği bir kabın parçası tespit edilmiştir. Altıntepe’de bulunan benzer bir motifte yılan tasviri ile birlikte kabın dibine doğru çizilmiştir. 1976 yılında Altıntepe’de bu iki şeklin yarı haçla bölünmüş hali bir ağırşığın üzerinde tespit edilmiştir⁶²⁶. Yukarıda sıralanan bütün olgular, pişmiş topraktan yapılmış kadın heykelciklerin Kalkolitik Çağ’da Orta Asya’da bereket tanrıçaları gibi görüldüğünü kanıtlamaktadır. Yılanla birlikte yapılan resimler ise söz konusu tanrıça suretinin anlamsal değişmelere uğrayabildiğini göstermektedir⁶²⁷.

Orta Asya’da Kalkolitik Çağ’da yaşamış kavimlerde bereket tanrıçasını ifade eden kadın kültünden hariç bununla ilgili totemik dairenin de önemi büyüktür. Buna bağlı olarak keçi tasvirleri bazen pişmiş topraktan yapılmış kadın heykelciklerinin kalçalarında çizilmiştir. Karatepe yerleşim yerinde buna benzer iki tane dörtgen şeklinde tasarlanmış heykelcik bulunmuştur. Birinde bereketi ifade eden kadın tanrıçasının, diğesinde ise erkek tanrısının ifade edildiği düşünülmektedir. Tarımcılıkla uğraşan toplumlarda bu iki çift kutsal sayılmaktadır. Karatepe’de ortaya çıkan öküz biçimli heykelciklerin söz konusu erkek tanrısını ifade ettiği söylenmektedir⁶²⁸. Sık kullanılmasıyla ilişkilendirilen mermerden yapılmış öküz heykelciği de⁶²⁹ bu duruma işaret etmektedir⁶³⁰.

Güneş ile ateşi ilişkilendiren diğer inançlar da dikkate değerdir. Bilindiği gibi ateş, güneşin yeryüzündeki temsilcisi sayılmaktadır. Merkezinde nokta bulunan ve bazı durumlarda kenarı ışıldayan güneş çemberi motifi ilk kez Orta Kalkolitik Çağ’a ait seramikler üzerinde tespit edilmiştir. Ayrıca güneş çemberi motifi, seramikler dışında kadın heykelciklerinin üzerine de işlenmiştir. Bu da toprak ana kültü ile güneşin

⁶²⁵ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.48.

⁶²⁶ Antanova, “K Isledovaniyu Semantiki Antropomofnih Statuetok Pervobitnih Zemledeltsev (Po materialam Anauskiy Kulturi)”, s.51.

⁶²⁷ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.61.

⁶²⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.62.

⁶²⁹ İ. N. Hlopin, “Temenos na Kara Depe (Yujnaya Turkmeniya)”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1971, s.221-228.

⁶³⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.61.

arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Yalangaç döneminde ortaya çıkan ateş yakma amaçlı yuvarlak platformlar, ısınma veya yemek pişirme gibi amaçlar için kullanılmamaktadır. Bu platformların şekilleri güneş çemberine hayli benzemektedir, bu ocaklarında merkezi yuvarlak şekilde tasarlanmıştır⁶³¹.

Bunların haricinde seramiklerde, frizlerden oluşan motifler belli kurallara göre çizilmiştir. Bu motifler ile gösterilen çizimlerin belli bir anlamları olduğu düşünülmektedir. Buna göre bu dönemde bulunan kapların üzerine çizilen haç biçimli motifin dönem insanını kötü ruhlardan koruyan bir muska gibi bir işlevi olduğu sanılmaktadır. Bu motif ilerleyen dönemlerde mühürler üzerinede işlenmiştir⁶³².

3.3.1. Ölü Gömme Geleneği

Anav tipli yerleşim yerlerinde tespit edilen mezarlarda ölen kişi çömelmiş (hoker) vaziyette gömülür ve ölen kişinin etrafı kil tuğlalarla kaplanmıştır⁶³³ (Bkz. Resim 10). Göksur 1 ve Karatepe yerleşimlerinde ise toplu mezarlar bulunmakta ve mezarlıklar yerleşim yerinin içerisinde yer almaktadır⁶³⁴. Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşim yerlerinde mezarlar genellikle yaşam alanlarına çok yakın yerlere kurulmuştur. Bu durum ölen kişi ile toplumun arasındaki sıkı bağı göstermektedir. Mezarların baktığı tarafların da zaman içerisinde değiştiği tespit edilmiştir. Anav, Karatepe ve Namazgahtepe gibi büyük yerleşimlerde bulunan mezarların yönü erken dönemlerde güneye bakarken ilerleyen dönemlerde güney – güneybatıya doğru baktığı görülmektedir⁶³⁵ (bk. Tablo 5, 6). Erken Kalkolitik Çağ'da görülmeye başlayan bu durum şüphesiz ki Orta Asya'nın güneybatı bölgesinde yaşayan kavimlere has etnografik özelliklerden sayılır. Geç Namazgah II dönemine ait mezarların araştırıldığı Göksur vahasında yine mezarlar çoğunlukla güneye bakmaktadır. Fakat bazı yerleşimlerde başka yönlere bakan mezarlarda tespit edilmiştir. Bu durum geniş bir

⁶³¹ Hlopin, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.48.

⁶³² Masson ve Mervet, Eneolit SSSR, s.61.

⁶³³ Masson, "Traditsia Kollektivnih Pogrebennykh v Eneolite Srednei Azii, Afganistana i Indii", s.3-4.

⁶³⁴ Alekshin, "Nekotorie Aspekti Sotsiologicheskoy Interpretatsii Pogrebennykh Zemledeltsev Eneolita Yujnoy Turkmenii", s.5-14.

⁶³⁵ Masson, "Pomiatniki Razvitego Eneolita Yugo-Zapadnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.23.

coğrafyaya sahip Göksur vahasına yayılmış farklı toplumların varlığından kaynaklanmaktadır⁶³⁶.

Tablo 8: Kalkolitik Çağ mezarların baktıkları taraflar (Geleneksel)⁶³⁷.

Dönem	Mezar Yönü				Toplam
	Güney	Güney – batı	Güney-güney-batı	Güney – güney-doğu	
Orta Kalkolitik Çağı (Namazgah II dönemi)	20	6	32	1	59
Geç Kalkolitik Çağı (Namazgah III dönemi)	9	3	23	-	35

Tablo 9: Kalkolitik Çağ Geleneksel mezarların baktıkları taraflar (Geleneksel olmayan)⁶³⁸.

Dönem	Mezar Yönü						Toplam
	Kuzey	Kuzey – kuzey-doğu	Kuzey – kuzey-batı	Batı	Batı – kuzey-batı	Doğu	
Orta Kalkolitik Çağı (Namazgah II dönemi)	-	-	1	1	-	1	3
Geç Kalkolitik Çağı (Namazgah III dönemi)	-	3	2	-	1	1	7

Geç Kalkolitik Çağ'da toplu mezarların ortaya çıkması ailelerin birleştiğine işaret etmektedir. Göksur 1 yerleşiminde 200 kişinin bulunduğu 30 toplu mezar tespit edilmiştir. Bir mezarda genellikle 3 ile 10 kişi arasında değişen insan bulunmaktadır. İki mezarda 10 kişinin bir arada gömüldüğü tespit edilmiştir. Bu rakamlar söz konusu topluluğun geniş bir aile yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bununla ilgili olarak üç mezarda, ailenin büyükleri sayılan yaşça büyük insan kemikleri bulunmuştur.

⁶³⁶ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.24.

⁶³⁷ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.50.

⁶³⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.50.

Antropologlar bu üç mezarda bulunan kişilerin birbirine akraba olduğunu tespit etmişlerdir. Göksur vahasında bulunan mezarlar aileden daha büyük olan toplumlarla ilgili bilgiler vermektedir. Mezarlar genellikle gruplar halinde yerleştirilmiştir. Karatepe yereleşiminde bulunan mezarda 23 kişinin bir arada gömülmesi, bu mezarın büyük bir topluma ait olduğu ve uzun zaman boyunca kullanıldığına dair düşünceleri yaratmaktadır⁶³⁹.

Erken ve Orta Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde ölen kişi ile birlikte sadece kişinin özel eşyaları bulunuyorken Geç Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde bunlara ek olarak ölen kişinin yanında yemek artıkları ile bazı hayvan kemiklerine rastlanmıştır⁶⁴⁰. Bu durum erken dönem tarım kabilelerinde ahiret inancının oluştuğuna işaret etmektedir. Karatepe’de bulunan mezarlığın doğu duvarına yakın bir alanda, bacağına yılan tasviri bulunan kadın heykelciği bulunmuştur⁶⁴¹. Bunun gibi unsurlar defnetme törenlerinde pişmiş topraktan yapılmış heykelciklerin özel amaçlar için kullanıldığına dair düşünceleri yaratmaktadır. Geç Kalkolitik Çağ’da Karatepe’deki toplu mezarda her ölen kişi için birer kabın olması dikkate değerdir. Yerleşim yerinde bulunan bir mezarda sekiz tane boyalı kap ele geçirilmiştir. Ayrıca aynı mezarda Karatepe’nin dışında hiç bir yerde rastlanmayan kadın heykelciği de bulunmuştur⁶⁴².

Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe’de yer alan mezarların bazılarında mezar eşyası olarak kaplar bulunurken bazılarında ise bakırdan yapılmış ürünler yer almaktadır (Bkz. Resim 95). Göksur yerleşiminde ise sadece bakırdan yapılmış eşyaların bulunduğu mezar tespit edilmiştir⁶⁴³. Mezar eşyalarının yukarıdaki iki tipe bölünmüş olması, Geç Kalkolitik Çağ’da Orta Asya’da en azından iki toplumsal tabakanın var olduğunu göstermektedir. Üst tabakaya kabilenin yaşlı önderlerinin girdiği düşünülmektedir. Bu durumla ilişkili olarak Geç Kalkolitik Çağ’da başı giyimli ve sakallı erkek figürünlerin tasvir edildiği pişmiş topraktan yapılmış heykelcikler ortaya çıkmıştır (Bkz. Resim 51: 15, 16). Mezar eşyası bulunmayan mezarlarla ilgili herhangi bir kanıya varılamamıştır.

⁶³⁹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.56.

⁶⁴⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.58.

⁶⁴¹ Masson, “Traditsia Kollektivnih Pogrebennyi v Eneolite Srednei Azii, Afganistana i Indii”, s.4; L. B. Kircho, “Drevnie Sviazii Nasilenia Yujnovo Turkmenistana i Dolini Zarevshana (Nachalo Formirovaniya Torgovih Putei v Srednei Azii)”, *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2007, s.198.

⁶⁴² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.56; Masson, “Traditsia Kollektivnih Pogrebennyi v Eneolite Srednei Azii, Afganistana i Indii”, s.4.

⁶⁴³ Masson, “Traditsia Kollektivnih Pogrebennyi v Eneolite Srednei Azii, Afganistana i Indii”, s.4-5.

Ancak Karatepe ile Altıntepe’de mezar eşyası bulunan ve bulunmayan mezarlarda kemiklerin durumuna istinaden herhangi bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Bu durum ölen kişilerin aynı kültüre ait olduğunu göstermektedir⁶⁴⁴.

Bu döneme ait mezarlarda, boncuktan yapılmış kolyelere neredeyse tüm mezarlarda rastlanmıştır. Bulunan kolyelerin niceliğine rağmen hep aynı şekiller görülmüştür. Anav yerleşiminde akik, lacivert taşı ve açık renkli taşlardan yapılmış kolyeler bulunmuştur. Genelde bu kolyelere takılan boncuklar küçük, silindir biçimde üretilmiştir (*bk. Resim 47: 3*). Uzun lacivert taşından yapılan kolyeler (*bk. Resim 47: 3*), Paleolitik Çağ’daki yaban hayvanların dişlerinden yapılan takıları andırmaktadır. Karatepe’de yer alan Kara 2 tabakasında bulunan mezarlarda ele geçirilen boncuk kolyeler, genelde uzun ve çember şeklindeki boncuklardan oluşmaktadır (*bk. Resim 47: 2*). Bilezikler ise üçgen ile eş kendar dörtgen şeklindeki boncuklardan yapılmıştır. Boncukların çoğu açık renkli taşlardan imal edilmiştir⁶⁴⁵.

3.3.2. Kült Yapılar

Orta Asya’nın Kalkolitik Çağ’ında özel amaçlar için kullanıldığı düşünülen kült yapılar, bu dönemde dinî törenlere önem verildiğini göstermektedir. Bu yapıların en önemli özelliği duvarlarının iç kısmının tamamı veya bir bölümünün boya ile kaplanmış olmasıdır. Bu tip yapılar bölgede birkaç tane yerleşim yerinde bulunmuştur.⁶⁴⁶ Bu tip yapılara Kalkolitik Çağ öncesinde bölgede hakim olan Ceytun Kültürü’ne ait yerleşimlerde de rastlanmıştır⁶⁴⁷. Çakmaklıdepe Yerleşiminde duvarları kırmızı renge boyanmış bu tip iki bina tespit edilmiştir. Namazgah I dönemine ait yerleşimlerde ise duvarları karışık renkte boyanmış yapılar bulunmuştur⁶⁴⁸. Çatalhöyük’te buna benzer iç kısmı boyanmış ve ibadet amaçlı kullanılan bir yapı iki veya üç aile tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yapıların kalabalık nüfuslu toplumlarda ibadet merkezleri olarak kullanıldığı düşünülmektedir⁶⁴⁹. Nüfusu fazla olan Güney

⁶⁴⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.57.

⁶⁴⁵ Masson, “Pomiatniki Razvıtogo Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.22.

⁶⁴⁶ Sarianidi, “Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoi Kulturi”, s.44-56; Hlopın, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.76-79.

⁶⁴⁷ Masson, *Pasilenie Djeytun*, s.107.

⁶⁴⁸ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.58.

⁶⁴⁹ Masson, *Pasilenie Djeytun*, s.107.

Türkmenistan'daki Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde de aynı durumun söz konusu olduğu düşünülmektedir.

Büyük dikdörtgen ocaklar mevzubahis yapıların diğer bir ortak özelliği olarak kabul edilebilir. Bu ocakların şekli Mezopotamya'da var olan ocakları andırmaktadır (bk. Resim 96). Yassıtepe yerleşiminde bulunan şömine biçimli ocak, özel günlerde ateş yakıldığına işaret etmektedir. Bunun haricinde Orta Kalkolitik Çağ'da Göksur vahasında oval (Göksur 7) ve dikdörtgen planlı yapıların (Aynatepe) merkezlerinde oval biçimli ocakların bulunması dikkat çekicidir⁶⁵⁰. Ayrıca bu tip yapılarda taştan yapılmış kaplar, havanelleri, öğütme taşları ve yuvarlak ocaklar bulunmuştur. Bu tip yapılar Göksur 1⁶⁵¹ Çontepe ve Altıntepe'de de tespit edilmiştir⁶⁵².

Hlopin tarafından incelenen Yalangaç tipli yerleşimlerde, yapıların duvarları iki kat sıva atılmak suretiyle kalın bir şekilde sıvanmıştır. Yapıların duvarlarında herhangi boya izine rastlanmamasına rağmen, Yalangaçtepe'nin⁶⁵³ ikinci düzeyindeki yapılardan birinin duvarında 15 deliği bulunduran kilden bir kabartma (bk. Resim 16) bulunmuştur. Hlopin'e göre burada bir kadın tasvir edilmiştir. Hlopin bu yapının ibadet amaçlı yapılmış olabileceğini bildirmiştir⁶⁵⁴.

Geç Kalkolitik Çağı'na ait yerleşimlerde de ateşin yakıldığı izlere göre özel amaçlı yapılar bulunmuştur. Karatepe'nin⁶⁵⁵ hemen hemen tam merkezinde kil tuğladan yapılmış yüksekliği sadece birkaç santimetre olan yapının etrafında mermerden yapılmış öküzlük heykeli, beyaz ve pembe mermerden yapılmış birkaç kabın parçaları bulunmuştur⁶⁵⁶. Bu bulgulara dayanarak burada özel amaçlı bir yapının olduğunu düşünülmektedir. Göksur vahasındaki yerleşimlerde dikdörtgen ocaklı yapılar bulunduktan sonra Sarianidi onları Karatepe'nin ikinci düzeyinde bulunan yapılarla karşılaştırmıştır. Karatepe'nin ikinci tabakasında dikdörtgen ocakları bulunan iki dörtgen planlı bina tespit edilmiştir (bk. Resim 97). Yanlarında ise ek binalar ve depolar bulunmuştur. Buradan hareketle Karatepe bulunan bu binaların, hem günlük hayatta tahıl ambarı olarak kullanıldığı, hem de dinî törenleri gerçekleştirmek için

⁶⁵⁰ Sarianidi, "Nekatorie Vaprozi Drevnei Arhitekturi Posileniy Geoksyurskovo Oaziza", s.22-29.

⁶⁵¹ Sarianidi, "Nekatorie Vaprozi Drevnei Arhitekturi Posileniy Geoksyurskovo Oaziza", s.22-29.

⁶⁵² Masson ve Mervort, Eneolit SSSR, s.59.

⁶⁵³ İ. N. Hlopin, "Temenos na Kara Depe (Yujnaya Turkmeniya)", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1971, s.222.

⁶⁵⁴ Hlopin, Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita, s.162.

⁶⁵⁵ Sarianidi, "Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoi Kulturi", s.48.

⁶⁵⁶ Sarianidi, "Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoi Kulturi", s.44-45.

kullanıldığı sonucuna varılabilir⁶⁵⁷. Aynı fikri savunan Hlopin de Karatepe’de bulunan bu yapıların içerisinde konut amaçlı yapılarda bulunan ağırşaklar ve ısınmak için kullanılan ocakların bulunmamasından dolayı, bu yapıların ibadet amaçlı olduğunu bildirmiştir⁶⁵⁸.

İbadet amaçlı yapılarda genellikle dörtgen biçimli ocakların bulunmasına rağmen doğu grubunda genellikle yuvarlak ocaklara rastlanmıştır (*bk. Resim 98: 4*). Göksur 1’deki ibadet amaçlı yapılarda büyük yangınların izleri tespit edilmiştir. Bu yapılarda ateş izleri ile birlikte kemik parçalarının bulunması Sarianidi tarafından defnetme törenleriyle ilgili olup olmadığını düşünmeye itmiştir. Sarianidi de buna dayanarak yapıların bilerek yakılmış olabileceğini düşünmektedir⁶⁵⁹.

3.4. TOPLUMSAL YAPI

Erken Kalkolitik Çağ’da birinci gruba giren küçük toplumlar bulunmaktadır. Bu toplumlardan birinin yaşam sürdüğü Boncuklutepe yerleşiminde dörtgen planlı küçük tek odalı evler yer almaktadır. Yüzölçümüne göre bu tip evlerde Ceytun ’da olduğu gibi, birey sayısı ona kadar olan küçük aileler yaşamaktadır. İç kısmında duvarları boyanmış halde bulunan binaların aynı soydan gelen toplumun bir araya geldiği, kült yapılar olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ayrıntıda Boncuklutepe ile Çakmaklutepe yerleşimlerinde, yerleşim yerlerini ikiye bölen bir sokağın bulunmasıdır (*bk. Resim 72*). Buna dayanarak bazı araştırmacılar bu yerleşimlerdeki toplumların ikiye bölünmüş olabileceğini düşünmektedirler⁶⁶⁰.

Orta Kalkolitik Çağ’da küçük ve orta olmak üzere iki tür yerleşim tipi bulunmaktadır. Göksur vahasında bulunan yerleşimler belli düzene göre kurulmuştur. Buna göre Göksur 1 yerleşiminin merkezinde büyük bir bina ve onun etrafında daha küçük olan 7 tane bina bulunmaktadır. Küçük yerleşimlerde ise Erken Kalkolitik Çağ geleneğine devam edilerek içerisinde ocakları bulunan, dikdörtgen veya oval planlı, tek odalı evler bulunmaktadır⁶⁶¹. Yalangaçtepe yerleşiminde buna benzer yedi-sekiz ev

⁶⁵⁷ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.59.

⁶⁵⁸ İ. N. Hlopin, “Temenos na Kara Depe (Yujnaya Turkmeniya)”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1971, s.221-228.

⁶⁵⁹ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.60.

⁶⁶⁰ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.53.

⁶⁶¹ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.24.

mevcuttur. Mullalıtepe yerleşiminde ise aynı planda 17 - 20 ev vardır⁶⁶². Bu durum kalabalık toplumlarda birlik olma bilincinin güçlendiğine dair düşünceleri yaratmaktadır.

Geç Kalkolitik Çağ ile birlikte üretim alanları ilerledikçe toplum da gelişmiştir. Birinci ve ikinci tip yerleşimlerden ziyade birkaç hektarlık büyük üçüncü tip yerleşimler bulunmaktadır. Geç Kalkolitik Çağ'da Orta Asya'nın güney batısında üçüncü tipe ait Namazgahtepe ve Altıntepe olmak üzere iki büyük yerleşim vardır. Geç Kalkolitik Çağ'da Altıntepe'nin nüfusu oldukça artmıştır. Bu durum Altıntepe yerleşiminin etrafındaki yerleşimlerde yaşayan nüfusun buraya göç ettiğini göstermektedir. Aynı döneme ait Yılgınlıtepe yerleşimi ise bu zaman diliminde tamamen boşalmıştır⁶⁶³.

Geç Kalkolitik Çağ ile birlikte yerleşimlerin tasarımları da değişmiştir. Tek odalı yapıların yerine çok odalı büyük evler inşaa edilmeye başlamıştır (*bk. Resim 49*). Bu yeni tip yapılarda büyük oda ile ocak, üç ek yapının yardımıyla birleştirilmiştir. Ek yapılar depo olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Geç Kalkolitik Çağ'da evler küçük sokaklar veya duvarlarla dörtten sekize kadar bölümlere ayrılmaktadır. Büyük planlı evlerde ortak avlular, mutfaklar, tahıl depoları ve özellikle doğu grubu yerleşimlerde görülen ortak kullanılan ibadet amaçlı yapılar bulunmaktadır⁶⁶⁴. Bütün bu koşullar büyük evlerde yaşayanların ortak ekonomi ile zihniyeti kabul ettiklerini göstermektedir. Bu durumda küçük ailelerden oluşan büyük bir topluluk veya cemaat söz konusu olabilir.

⁶⁶² Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.54.

⁶⁶³ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.56.

⁶⁶⁴ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.56.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANAV KÜLTÜRÜ VE ÖN ASYA KALKOLİTİK ÇAĞ KÜLTÜRLERİ

Kopet Dağları'nın kuzey eteğindeki düzlüklerde konumlanmış Kalkolitik Çağ Anav Kültürü ile Kuzey ve Orta İran'ın Kalkolitik Çağ kültürleri arasındaki ilişkiler ve bunun aracılığıyla Mezopotamya kültürü ile ilişkilendirilmesi arkeolojinin temel ve aynı zamanda çokça işlemiş olduğu konulardan biri olmuştur. Anav Kültürü ile Kalkolitik Çağ İran Kültürü arasındaki ilişkiyi belirlemek için genel olarak İran coğrafyasının kuzeyinde bulunan Tepe Sialk ile Tepe Hissar ana yerleşimler olarak ele alınmaktadır. Bu dönemde İran coğrafyası Mezopotamya, Suriye, Anadolu ile karşılıklı iletişim içinde olduğu gibi, rus araştırmacılar Türkmenistan'ın güneyinde yer alan Anav Kültürü'nün kökeni ve gelişimi bakımında İran kültürünün etkisi olduğunu bildirmektedirler.

Alman araştırmacı Schmidt, Kuzey Anav III Kurganı'nın MÖ 1. bin yılda ortaya çıkmış olduğunu bildirmektedir. Bu yaklaşım araştırmacılar tarafından da kabul edilip tüm kaynaklarda bu tarih esas alınmıştır. Fakat o dönemde Kuzey Anav'dan elde edilen buluntulara komşu topraklarda hiç rastlanmamıştır. 1930 – 1940 yılları arasında İran, Irak ve diğer bölgelerde gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde, Mezopotamya medeniyetinin kuzeydoğu bölgesinde boyalı seramikleri içeren kültür tabakalarına sahip yerleşimler tespit edilmiştir. Bu tarihlerden itibaren, bölge ve dönem ile ilgili çıkan yayınlarda, her yazar mutlaka Güney Türkmenistan ve diğer kültürler arasındaki ilişkilere değinmişlerdir. Fakat bu tip karşılaştırmalar sadece Pumpelly'nin 50 yıl önce elde ettiği malzemelere istinaden yapılmıştır. Child, Ghirshman'ın yorumlarına bakarak Anav höyüğünden bahsetmiştir ve Anav ile Sialk II yerleşimleri arasındaki benzerlikleri dile getirmiştir. McCown ise Pumpelly'nin verilerine dayanarak Anav IA seramiğini kısmen Sialk I'in geleneklerini içeren Sialk II dönemi ile eşleştirmiştir. Namazgah I döneminin sonu ise Hisar 1C'in ortasına⁶⁶⁵, Namazgah III dönemi ise İran'daki Sialk III, 4-7 ve Hisar IC-IIA tabakalarına yerleştirilmiştir. Dyson İran'daki erken dönemlere ait yerleşimlerle ilgili çalışmalarında da buna benzer kısa kronoloji geliştirilmiştir. Bu araştırmacıya göre Sialk IV yerleşim yeri Erken Hanedanlık Döneminden itibaren ikinci aşama başlayana dek vardır. Dyson'un şemasına göre Sialk IV yerleşim yerinin başlangıç tarihi MÖ 3000 yılına denk gelmektedir. Sialk III 5-7 yerleşim yerinin

⁶⁶⁵ Hlopin, "Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", s.24.

başlangıç tarihi ise MÖ 3500 – 3000 yılların arasına denk gelmektedir. Aynı zamanda Mezopotamya'nın etkisi doğuya yaygınlaşırken bir nevi gecikmenin olabileceği unutulmamalıdır. Dyson ise İran buluntularını inceleyerek Sialk III 4-5 yerleşim yerinin Ubeyd dönemine ve bundan sonraki Erken Uruk Dönemine denk geldiğini bildirmektedir⁶⁶⁶. Sialk III evresinin sonları ise Uruk-Jamdat Nasr dönemine denk gelmektedir⁶⁶⁷ (bk. Tablo 10).

Güney Batı Asya arkeolojisinde kabul edilen mutlak tarihlerde birinci çizgi yaklaşık olarak MÖ 3000 yılına, ikinci çizgi ise MÖ 2000 yılına tarihlenmektedir⁶⁶⁸. Karatepe yerleşiminin üst düzeyi (Kara IA) yaklaşık olarak MÖ 3000 yılına tarihlenmektedir. Namazgah II (Kara 3) döneminin sonu aşağı yukarı MÖ 3200'lü yıllara tarihlenmektedir⁶⁶⁹. Bahsi geçen dönemin süresi 200-250 yıl olarak hesaplandığında, Yalangaç döneminin tahminen MÖ 3500-3200 yılları aralığına denk geldiğini söylemek mümkündür. Söz konusu tarih Mezopotamya ölçeğine göre Kuzey'de Erken Gavra, Güneyde Geç Uruk'a ve Güney Batı Mezopotamya'da Susa B'ye uymaktadır⁶⁷⁰.

4.1. KALKOLİTİK ÇAĞ İRAN KÜLTÜRÜ

İran Platosu iki taraftan dik dağ sıraları ile çevrilidir. Bunlar güneyde 4 bin metre yükseklikteki Zagros Sıradağları ile kuzeyde Damavad ile doruğa ulaşan Elburz Dağları'dır. Bu dağlar doğuda Himalayalar'a kadar uzanan büyük Alp dağ oluşumunun bir parçası olan Urumiye-Dohtar Belti'dir. Tektonik ve volkanik faaliyetler neticesinde burada zengin bakır, kurşun ve gümüş yatakları açığa çıkmıştır. İran sınırları içerisinde ki kayaç yapılarında bulunan değerli taş ve minareler bu coğrafyayı daha dikkat çekici hale getirmiştir. Bu zengin madenler sayesinde İran süreklilik sağlayan ticaret ağına katılmıştır⁶⁷¹. Doğusunda Afganistan ve Orta Asya ile batısında özellikle bu maddeler açısından yoksun olan Mezopotamya ile ticari ve beraberinde kültürel ilişkiler içerisine girmiştir. Geçmişten bu güne kadar belirtilen bu ticari alış verişi güzergahına “İpek

⁶⁶⁶ Masson ve Merpert, Eneolit SSSR, s.13.

⁶⁶⁷ M.E.L., Mallowan, “ The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5”, *The Cambridge Ancient History I, Chapter VIII*, 2008, s.449.

⁶⁶⁸ Masson, *Srednyaya Aziya i Drevniy Vostok*, s.241.

⁶⁶⁹ Hlopin, “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.32.

⁶⁷⁰ Masson V. M., “Traditsia Kollektivnih Pogrebennykh v Eneolite Srednei Azii, Afganistana i İndii”, *KSİA.*, Sayı 101, Moskova-Leningrad 1964., s.7.

⁶⁷¹ Abbas, Siyahposh, *The rise of civilization in Azerbaijan*, Ghomes Publications, , Tehran 1991, s. 52.

Yolu, Kral Yolu” adları verilmiştir. Bu yol İran’da ortaya çıkan kent merkezleri ile Mezopotamya’ya dağlardan veya daha doğudan gelen hammaddeleri ulaştırırken bu şekilde bölgeler arası bağlantıların da kurulmasını sağlamıştır⁶⁷². Ticaret yolları İran içerisinde engebeli yollar içeren vadileri aşır, İran Platosunun çöl kenarına ulaşıyordu. Daha sonra çöl kenarından çölü geçip Doğu İran’daki ve Pakistan’daki karnelin kaynaklarına Badakşan/Afkanistan, Tacikistan, Pakistan’daki Lapus Lazuli ve İran’ın Orta Platosu’nda yada Kerman Bölgesi’nde bolca bulunan bakır ve gümüş yataklarına ulaşıyordu. Zagros Dağlarının güneydoğu yönünde uzanan vadileri ve Kerman Dağları doğu-batı yönünde geçişi sağlayan koridor işlevi görüyordu. MÖ 4. binyıl sonundan itibaren bu ticari gelişime Basra körfezi de eklenmiştir⁶⁷³. İran arkeolojisine ait bilgiler içerisinde Zagros Dağları ve İran’ın yüksekliklerine kadarki kısmı 1979 yılına kadar incelenmiş ve bu incelemelere uzun yıllar boyunca ara verilmiştir⁶⁷⁴. Güneydoğu Anadolu Arkeoloji Projesi’nin başladığı yıllarda İran’dan Ürdün’e kadar uzanan kültür kuşağı araştırılmış, bu aşamada İran’ın özellikle ilk üretimi köy toplulukları ile yakın kültürlerin etkileşimi ortaya çıkmaya başlamıştır⁶⁷⁵. İran coğrafyasında Akeramik Neolitik dönemden itibaren görülen bu köy toplumlarının yerleşim yapılanmasının temelde yoğunluğu MÖ 5. bin ile 3. bin yılları arasını kapsamaktadır (bk. Harita 4).

İran coğrafyasında ki kültürel gelişimin ve değişimin temelini ticari yollar belirlemektedir. Bu etkileşim yolları Kafkaslara kadar, Akdeniz kıyılarına kadar, Mısır’a kadar ve Anadolu içlerine kadar ulaşmaktadır. Anadolu’nun içlerine kadar uzanan bu yol güney bölgeleri etkilediği gibi dolaylı yoldan Anadolu’dan kaynaklanan İran’ın bazı boyalı çanak-çömlek kültürlerinde de etki izleri olduğu görülmüştür⁶⁷⁶. Ayrıca İran’a, ticaret yolları ile beraber İran dağlarının içlerine kadarki alana Bingöl Dağlarından elde edilen obsidyenin dağıtıldığı belirlenmiştir⁶⁷⁷.

⁶⁷² R. Hoveyda Chichest (Lake Rezaieh), University of Tabriz Publications, Tabriz 1976, s. 10.

⁶⁷³ B. Helwing, “İran’da İlk Kentler” *ArkeoAtlas*, Sayı. 2., 2003 s. 80.

⁶⁷⁴ B. Helwing, “Early Complexity in Highland Iran: Recent Archaeological Research Into The Chalcolithic of Iran”, *TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı:8, Ankara 2005, s.39-40.

⁶⁷⁵ Özdoğan, M. Özdoğan, A.vd., “Çayönü Kazı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Bir Değerlendirme”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1994., s. 104.

⁶⁷⁶ H. T. Uçankuş, *Bir İnsanlık ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2508, Ankara 2000, s. 259.

⁶⁷⁷ Y. Arslantaş, “Tarih Öncesi Dönemlerde Elazığ Yöresinin Çevre Bölgelerle İlişkileri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Electronic Journal of Social Sciences Cilt:7, Sayı:24*, Elazığ 2008, s. 389.

Tablo 10: Kalkolitik Çağ merkezlerinin bölgelere göre karşılaştırmalı kronolojisi.

YIL MÖ	FİLİSTİN	TÜRKİYE	MEZOPOTAMYA	İRAN	AFGANİSTAN	GÜNEY TÜRKME NİSTAN	GÜNEY ÖZBEK İSTAN
1000-							
2000-							
3000-							
4000-							
5000-							
6000-							
7000-							
8000-							
9000-							

Eldeki verilere göre İran Platosu'nda en erken seramik üretimini MÖ 7. binin ikinci yarısı sırasına verilmektedir. Muhtemelen MÖ 6500'ün hemen sonrasında boyalı dekoratif seramik üretimi başlamıştır. Bu gelişimin merkezi olarak Zagros'larda Tepe Güran ve Tepe Sarab görülmektedir. Bu gelişim aşaması Khuzistan'ın güneyinde

Muhammad Ja'far'a ve kuzeybatı kısımda Jarmo'ya yayılmıştır⁶⁷⁸. Yayılım yönüne dikkat edilecek olursa Türkmenistan'ın güneyinde yer alan Anav IA katında benzer özellikte seramik verileri ortaya çıkarılmıştır. Jeitun kültür katlarında bu süreç içerisinde hem boyalı hem de boyasız seramik verileri muhtemelen MÖ 6000'e verilen önemli bir merkezdir. Böylece Neolitik dönem kültürel gelişimin İran içerisinde batıdan doğuya doğru ilerlediğini söylemek yanlış olmaz.

Ali-Kosh'un MÖ 6500-6000 yıllarında kültürel gelişim aşamasını devam ettirdiği görülmüştür. Yaygın olarak keçiyle beraber koyunun beslendiği anlaşılmıştır. Evler büyük kerpiçlerle oluşmuş duvarlardan yapılmıştır. Gömüler zemin altından ele geçmiştir. Bu erken dönem içerisinde kaynağı İran platosu olan yerel çekiç hali verilmiş bakırın kullanıldığı ve yoğun miktarda lithic endüstrinin varolduğunu görüyoruz⁶⁷⁹. İran Platosunun iç kısımlarında ve İran'ın en güney kurak alüvyonlu bölgelerinde MÖ 6000-5700 yıllarına kadar seramik üretimi görülmemiştir. Erken dönemin ilk verisi olarak üretilen seramikler monokrom özelliklidir. Seramik üretim gelişimine paralel olarak MÖ 5500 yılları alüvyonlu topraklar üzerinde sulama sisteminin uygulandığı tarih olarak verilir. Bu teknik Güney Mezopotamya'nın Sümer ve Elam kültürünün sonraki şehir devletlerinin gelişimine öncelik etmiştir. Paralel gelişmeler İran'ın batı yükseltileri içerisinde de kısaca görülebilir. Burada ortaya çıkan ilk seramik örnekleri bu teknikle birlikte görülürken ova içerisinde bu gelişme aşaması aynı dönem içerisinde görülmez⁶⁸⁰.

Güneyde Ubaid dönemine kadar iklim özelliklerinden kaynaklı güçlü kültürel bir yapılanma oluşmamıştır. Bu coğrafyada daha çok göçer yollar bulunmakta ve bu yollar üzerinde yer yer serpiştirilmiş yerleşimler yer almaktadır. Akeramik Neolitik ve Neolitik dönem içerisinde İran çevresiyle hemen hemen hiç eyletim kurmamışken Hassuna-Samarra dönemi (Post-Neolitik) içerisinde etkileşimin başladığı görülmektedir⁶⁸¹. Çünkü İran Platosu içerisindeki Doğu Zagros'ların bazı merkezlerinde, Kuzey Irak'tan bildiğimiz Hassuna-Samarra seramikleriyle çağdaş

⁶⁷⁸ H. Talaei ve B. Ajorloo, *Brief review Neolithic era in Azerbaijan*, Tehran University Faculty of Literature and Human Sciences, No 185, 2008, s. 77-100.

⁶⁷⁹ Hojjat Darabi, Saman Mostafapour, Hafez Ghaderi ve Saeid Bahramiyan, "An Early Neolithic Flint-Knapping Spot from Ali Kosh, Southwestern Iran", *Neo-Lithics 18, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research*, 2018, 34-36.

⁶⁸⁰ J. Mellaart, "The Earliest Settlements in Western Asia From The Ninth to The End of The Fifth Millennium B.C. (b) Anatolia Before 4000 B.C.", *The Cambridge Ancient History I, Chapter VIII*, 2008, s. 261.

⁶⁸¹ D. Stronach ve A. Zournatzi, "Bisitun", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Edit: Eric M. Meyers, Oxford University Press, Vol.1, 1997, s. 330.

veriler sunan yerler tespit edilmiştir. Batı İran'da Ganj Dareh'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada karşımıza çıkan, iç kısımları derin oluklarla veya oyuklarla bezeli Husking tray olarak da bilenen bu seramikler İran coğrafyasının aslında Mezopotamya ile direk bağlantı kurduğunu dolaylı yoldan Anadolu içleriyle ve Suriye ile iletişim halinde olduğunu göstermektedir⁶⁸². Urmia havzasında Hajji Firüz, Kahsan bölgesinde Sahveh ve Shahriyar, Tahran'ın batısında Tepe Sialk I-III ve daha doğuya doğru Damghan yakınlarında Tepe Hisar'da Hassuna-Samarra kültürüyle çağdaş evrelerin olduğu örnek seramik verilerden anlaşılmaktadır. Fars coğrafyasında ise Tell Mishgi ve Tepe Jarreh B yerleşimleri aynı zaman dilimi içerisinde değerlendirilirler. Benzer özellikte kültür verilerini Hasanlu'nun güneyinde Yanık Tepe ve Tebriz'in batısında ki merkezlerde görmek mümkündür. Seramik üretimi İran Platosunda gelişimine devam ederken Tepe Sarap, Tepe Güran, Jarmo ve Tell Shemshara gibi merkezlerde seramikle beraber taşın yapıma çanak-çömlek kullanımı da devam etmiştir. Seramikler üzerine üçgenler, zikzaklar, şevronlar, geometrik motifler yanı sıra hayvan motifleri işlenmiştir. Karbon 14 tarihlemesine göre Halaf kültür aşamasına kadar bu seramiğin kültürel özelliği devamlılık göstermiştir⁶⁸³.

Neolitik dönem sonrası Kalkolitik dönem içerisinde iletişimin yoğunluğunda artış yaşanmıştır. Batı İran'ın Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun Halaf öncesi seramik gelişimine paralel olarak iletişimi sürdürdüğü görülmektedir⁶⁸⁴. İran coğrafyasının Halaf döneminde Anadolu içleriyle Güney Akdeniz bölgeleriyle yakın ilişki içerisinde olduğu anlaşılmıştır⁶⁸⁵.

Bu iletişim bazı noksanlıklara sahip olmakla birlikte Ubaid kültür döneminde yoğunlaşarak devam etmiştir. Ubaid kültürünün çanak-çömlek verileri Kuzey İran ile birlikte Güney İran içerisinde de görülmeye başlamıştır⁶⁸⁶. Ubaid kültürü İran'ın sadece batısında değil aynı zamanda Doğu İran'da, kuzeyde Azerbaycan'a kadar iletişim halinde yayılmıştır⁶⁸⁷. Bu sürecin başlangıcını veren MÖ 5000 dolaylarından itibaren

⁶⁸² H. Tekin, "Yeni Buluntuların Işığında Anadolu'da Hassuna ve Samarra Seramiğinin Yayılımı Üzerine Bir Gözlem", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 1, Ankara 2005, s. 189.

⁶⁸³ Mellaart, "The Earliest Settlements in Western Asia From The Ninth to The End of The Fifth Millennium B.C. (b) Anatolia Before 4000 B.C.", s. 290-293.

⁶⁸⁴ Tekin, "Yeni Buluntuların Işığında Anadolu'da Hassuna ve Samarra Seramiğinin Yayılımı Üzerine Bir Gözlem", s. 183.

⁶⁸⁵ Uçankuş, *Bir İnsanlık ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu*, s. 475.

⁶⁸⁶ R.W. Ehrich, *Chronologies in Old World Archaeology*, London 1965, s. 71-73.

⁶⁸⁷ Adams, R. M. C. *The Evaluation of Urban Society*, University of Chicago Press, Chicago 1966, s.74; Tobler 1950, s. 136.

Eridu'nun verileri İran-Mezopotamya iletişiminin arttığını göstermektedir. MÖ 4049 yıllarına doğru boyasız yeni bir tip seramik özelliği ortaya çıkmıştır. Bu seramiğin yüzeyine parmaklarla veya ağaç dallarıyla tarak bezeme uygulanmıştır. Bu yeni seramik dekorasyonu Dalma etkili kase olarak bilinmektedir. Bu seramik Yanık Tepe'den Azerbaycan'da Dalma'ya, Kirmanşah bölgesinde Tepe Syahdin'e ve Khurramabad bölgesinde Giyan V'e kadar yayılmıştır. İran'da Halaf kültür etkisinden sonra ortaya çıkan Dalma etkili kültür yapısı ve beraberinde yukarıda değindiğimiz Ubaid kültürü etkisini göstermiştir⁶⁸⁸.

Boya bezemeli çanak-çömleğin MÖ 5. binyıl sonları ve erken MÖ 4. binyıl içerisindeki yayılımı İran Platosu sınırları içerisinde devam etmiştir. Burada devetüyü üzerine kahverengi boyalı, geometrik ve hayvan desenli süslü Sialk III türü çanak-çömlek yaygın hale gelmiştir⁶⁸⁹. İran Platosu'nda çöl kenarında yer alan yerleşmeler Sialk III geleneğinde yapılmış boya bezemeli çanak-çömleği çok geniş bir alanda kullanmışlardır. Bu seramik MÖ 4. binyıl boyunca bu coğrafyada fazla değişikliğe uğramadan kullanım görmüştür. Çanak-çömlek etkileşimiyle birlikte bu kültürün etkileri Türkmen bozkırlarıyla ilişkili olarak Elbruz Dağları'na kadar yayılmış gibi görülmektedir. Bu durum proto-Elam kültürünün İran'ın güney yarısına yayılmasıyla kökten değişmiştir. Seri üretilen monokrom çanak-çömlek Proto-Elam tabletleriyle beraber Geç Uruk türü mühürleri bütün kazılan merkezlerde ele geçmiştir. Bu durum bize kurulan ticaret kasabaları vasıtasıyla ticaretin plato boyunca gerçekleştiğini göstermektedir⁶⁹⁰. Örnekler üzerinden gitmek gerekirse çölün kuzeyinde, Hisar topluluklarında görülen boya bezemeyi kırmızı renkli çanak-çömlek farklılıklar olsa da Gurgan/Mazandaran Ovasındaki Hazar denizine yakın Tureng Tepe ve Şah Tepe yerleşmelerinde de uygulanıyordu. Yüksek alanların en batısında boyalı Pisdeli çanak-çömleği daha basit bir yapıya sahipti. Güneybatı İran'da Susa I döneminde Mezopotamya'daki Ubaid türü boyalılara benzer çanak-çömleğe rastlamak mümkündür⁶⁹¹. Bu tür çanak-çömlek İran'da ki tüm dağlık yamaçlarda ve bu etkileşimle doğusunda da (yine burada da yerel olarak gelişmiş biçimlerle karışmış

⁶⁸⁸ Mellaart, "The Earliest Settlements in Western Asia From The Ninth to The End of The Fifth Millennium B.C. (b) Anatolia Before 4000 B.C.", s. 290-293.

⁶⁸⁹ Helwing, "İran'da İlk Kentler", s.81.

⁶⁹⁰ Helwing, "İran'da İlk Kentler", s.83.

⁶⁹¹ Helwing, "İran'da İlk Kentler", s.81.

olmasına karşın) görülür. Susa biçimi diye olarak adlandırılan estetik boyutlu biçimi daha da geliştikten sonra sonlanır⁶⁹².

Bundan sonraki evrede MÖ 4. bine doğru Susiana A ve B kültür etkileşimin izleri kendini göstermektedir. Bu etkileşim artık sadece meta olan ticaret ve göçer yollarıyla olmamakta toplumsal dinamizmi tetikleyen büyük insan hareketliliğini de içermeye başlamıştır. Susiana'da Ali Kosh ve Tepe Coy'le birlikte sayısız höyükte ve aynı zamanda Luristan yaylalarıyla Güney Mezopotamya düzlükleri arasında nüfus hareketliliğinin olduğu anlaşılmıştır. Bu iletişimle beraber gelişen Ubaid kültürü artık İran Dağlarından Ovalara doğru inmeye başladığını Pisdeli, Kul Tepe ve Kohnh Pasgah yerleşimlerindeki buluntulardan anlamak mümkündür⁶⁹³. İran kültürü Uruk dönemine doğru gelişimini arttırmadan önce Mezopotamya kültürlerini büyük oranda etkilediği de ortaya çıkmıştır. Örneğin Hacı Muhammed evresini koyu kahverengi, koyu menekşe, koyu yeşil, kırmızı parlak ve ender olarak mat boyalı çanak-çömleği ile bazen kazıma örüntülerle bezenmiş çömleğinde İran etkisinin görülmesi bundandır. Bunlardan hamuruna saman karıştırılmış kaba yapılı olanları Batı İran kökenine ait seramik verilerinin etkisini göstermektedir⁶⁹⁴. MÖ 4. binyıla tarihlenen bu seramikler muhtemelen göçer yoluyla ticaret yapan toplumların etkileşimini yansıtmaktadır. Bu toplumlar İran'ın merkezi kontrolünü ellerinde tutarak kültürel etkileşimi artmaya bir şekilde devam etmişlerdir⁶⁹⁵.

Yeni kültürel etkileşimle birlikte İran coğrafyası da kentleşme sürecine girmiştir. Ubaid sonrası Geç Kalkolitik Çağ içerisinde Erken ve Orta Uruk dönemi sonlanmış İran içerisindeki coğrafyada ilk büyük kentler ortaya çıkmıştır. Bu Geç Uruk dönemi kentleri oldukça büyüktür⁶⁹⁶. Yine de İran'ın merkezleri çağdaşı batılı merkezlere göre daha küçüktür. İran'ın prehistorik safhalarında yapılar genelde küçüktür, buna paralel merkezler de küçük yapılanmalardan ve bireysel yerleşimlerden oluşmaktadır. İran'ın derin vadilerinde su kaynakları olmakla birlikte dağlar içerisinde mineraller, madenler ve yeterince taş bulunmaktadır. Bu nedenle İran içerisinde yaşayanların taş yapı inşa

⁶⁹² R. J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, İstanbul 1995, s. 213-214.

⁶⁹³ R. Dyson, H. Young ve Jr. T. C., The Sulduz Valley Iran: Pisdeli Tepe, *Antiquity*, 34, 1960, s.19-28; Manouchehr Eskandarzadeh, Yeni Veriler Işığında Kuzeybatı İran'da Kura-Aras Kültürel Süreci ve Doğu Anadolu Bölgesi ile İlişkiler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, 1, 35, 129

⁶⁹⁴ J. Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, İstanbul 1988, s. 62.

⁶⁹⁵ Helwing, "İran'da İlk Kentler", s. 83.

⁶⁹⁶ T. Efe, "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Kalkolitik Çağı", *ArkeoAtlas, Sayı:2*, 2003, s. 94-129.

etmek ve hayat döngüsünü devam ettirmek için uzun yolculuklara çıkmalarına gerek kalmamıştır⁶⁹⁷.

MÖ 4. binyılın bu süreciyle birlikte Khuzistan ve Luristan'da Susa II dönemini ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem Mezopotamya'da aynı zamanda kentsel merkezlerin ortaya çıktığı Uruk dönemini işaret etmektedir. MÖ 4. binyılın ikinci yarısında İran sınırları içerisinde Susa önemli bir merkez olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu kent önemini geçmişten almış ve ileride Elam'ın ünlü başkentini oluşturacak merkezin de temellerini atmıştır⁶⁹⁸. Susa düzlüklerinde aynı kültürel etkileri sunan iki tane daha önemli merkez bulunmaktadır. Bunlar Çoga Miş ve Ebu Fanduva'dır. Benzer kentsel büyümeler komşu ovalarda da söz konusudur. Deh Luran'da Farukhabad ve Ram Hormuz'daki Tell-e Geser gibi merkezler buna örnek olarak verilebilir. Bu merkezler içerisinde Susa erken bir dönemden itibaren ana merkez olma statüsünü ele geçirmiştir. Susa I dönemindeki mimari birimlerde kilden iri başlı çivilerle süslü yüksek teras yapılanması görülür. Bu yapılanma büyük ihtimalle dini ritüelin görüldüğü tapınak birimi olmalıdır. Burası Susa II döneminde terk edilmiş ve yerine evler inşa edilmiştir. Susa II döneminde burada dinsel yapılanmaya uygun mimari birim açığa çıkarılamazsa da çanak-çömlekler, mühürler ve sanatsal yapılar Geç Uruk maddesel kültüründen neredeyse ayırt edilmeyecek kadar benzerdir. Bu durum aniden MÖ 3. binyıllarda Susa III döneminin başlamasıyla sona erer. Yerleşmedeki stratigrafik boşluktan sonra gelen Susa III dönemi, Geç Uruk döneminden Proto-Elam kültürüne kesin geçiş aşamasının yaşandığına işaret eder⁶⁹⁹.

İran arkeolojisine ait bu bilgiler içerisinde Zagros Dağları ve İran'ın yüksekliklerine kadarki kısmı 1979 yılına kadar incelenmiş ve bu incelemelere uzun yıllar boyunca ara verilmiştir⁷⁰⁰. Güneydoğu Anadolu Arkeoloji Projesi'nin başladığı yıllarda İran'dan Ürdün'e kadar uzanan kültür kuşağı araştırılmış, bu aşamada İran'ın özellikle ilk üretici köy toplulukları ile yakın kültürlerin etkileşimi ortaya çıkmaya başlamıştır⁷⁰¹. Bu sonuçlar İran coğrafyasının Mezopotamya, Suriye, Anadolu ile

⁶⁹⁷ M. E. L. Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s.422.

⁶⁹⁸ T. Burton Brown, *Excavation in Azarbaijan, 1948*, John Murray, London 1951, s. 40.

⁶⁹⁹ Helwing, "İran'da İlk Kentler", s. 82.

⁷⁰⁰ Helwing, "Early Complexity in Highland İran: Recent Archaeological Research into the Chalcolithic of İran", s. 39-40.

⁷⁰¹ Özdoğan, M.- Özdoğan, A.- vd., "Çayönü Kazı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Bir Değerlendirme", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1994, s. 104.

karşılıklı iletişim içinde olduğu hatta Türkmenistan'ın güneyinde yer alan Anav kültürünün kökeni ve gelişiminde dahi İran kültürünün etken olduğu belirtilmektedir. İran coğrafyasından bu coğrafyalara doğru yapılan uzun bir yürüyüş ayrıntıları devam eden çalışmalarla netlik kazanacaktır⁷⁰².

4.1.1. Bölgedeki Önemli Kalkolitik Çağ Yerleşimleri

4.1.1.1. Tepe Sialk

Tepe Sialk, Kashan'ın yaklaşık 2.5 mil. güneybatısında yer alır. Merkezi İran çöllerinin batı kıyısında konumlanmıştır. Çölden zengin Elburz dağlarının merkezine doğru giden yol üzerinde önemli bir noktada yer almaktadır. Aynı zamanda diğer batılı ve güney-batı İran merkezlerinin rotası üzerinde yer alır. Arkeolojik veriler bu merkezin hem doğu ile hem de batı ile ticari ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir. Öncelikle batıyla Sialk I-II, daha sonra doğuyla Sialk III, ve en sonunda tekrar Sialk IV batısıyla yakın ilişki içerisinde olmuştur. Höyük iki kısımdan oluşmaktadır. Sialk I, 5 alt seviyeye ayrılır. Khuzistan'ın karakteristik ilkel yaşam evrelerini içermesine rağmen mimaride çok hızlı ilerlemiş pisevekerpiç duvarlar inşa edilmiştir. Boyalı seramikler yanı sıra boyasız seramikler yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Parlak ve kırmızı seramikler yanında bazı siyah ve gri seramiklerde prehistorik seramik örnekleri arasında yer almaktadır⁷⁰³. Kase formları üzerine uygulanan geometrik bezemeler şüphesiz Assyria'nın Prehistorik stiliyle ilgilidir ve belki de Halaf seramiğinin öncüsü olmalıdır.

Sialk II, Ubaid döneminin erken aşamalarıyla ilgilidir. Bu dönemde duvarlar saman katkılı güneşte kurutulmuş ve elde şekillendirilmiş kerpiçten oluşturulmaktadır. Benzer duvar örnekleri Eridu'nun 15. seviyesinde Erken Ubaid I'de ele geçmiştir. Ancak içerisinden Ubaid yerine Halaf seramikleri gelmektedir. Sialk II içerinden gelen kırmızı seramik Kuzey İran bağlantısını göstermektedir, örneğin Cheshme-i Ali'nin seramikleriyle çağdaştır⁷⁰⁴.

Sialk III'ün prehistorik yerlerinde önemli yeni gelişmeler ve değişiklikler yaşanmıştır. Yerleşenler kuzey höyüğü terk etmiş ve güney höyüğe yerleşmişlerdir.

⁷⁰² Mellaart, "The Earliest Settlements in Western Asia From The Ninth to The End of The Fifth Millennium B.C. (b) Anatolia Before 4000 B.C.", s. 290-294.

⁷⁰³ Manouchehr Eskandarzadeh, Yeni Veriler Işığında Kuzeybatı İran'da Kura-Aras Kültürel Süreci ve Doğu Anadolu Bölgesi ile İlişkiler, 2018, 71.

⁷⁰⁴ Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s. 449.

260x190 m. genişliğinde yeterince büyük evlerde binlerce kişi yaşamıştır. Bu aşama Ubaid kültür evresi içerisinde Gawra ile ilişkilendirilebilir. Bu dönemin bir özelliği de çarkta dönen seramiklerin üretilmiş olmasıdır. Bu yenilik ilk kez yaygın bir şekilde Mezopotamya’da Uruk döneminde ve Silak III içerisinde gerçekleşmiştir. Sialk III içerisinde planlı bir şekilde yapılar inşa edilmiştir. Duvarlar kerpiçten ve pise tekniğinde yapılmıştır. Kırmızı boyayla beraber ara sıra sıvama da uygulanmıştır⁷⁰⁵.

Sialk III evresinde Ubaid döneminde gösterişli dinsel yapılarda yapılmıştır. Sialk III evresinde bol miktarda boyalı seramik ele geçmiştir. Bunlar Sialk II seramiklerinden daha karışık ve daha fazla boyamaya sahiptirler⁷⁰⁶. Benzerleri İran içerisinde Bakün A, Susa A içerisinde Mezopotamya uzantısı olarak Tepe Gawra içerisinde görmek mümkündür. Elburz dağlarına doğru İran içerisinde bu kadar önemli bir yerleşimin ele geçmesi ve hiç şüphesiz Hisar I ile olan yakın ilişkisi ile Sialk III Kuzey-doğu İran ile Mezopotamya’dan daha yakın ilişki içerisindeydi. Sialk III’ün sonlara doğru seramik verilerindeki değişiklikler daha çok iletişimim Jamdat Nasr’ın Erken Hanedanlığıyla bağlantılı olarak Ninive V ile çağdaş olmalıdır. Le Breton’a göre Sialk IV’in boyalı ve boyasız seramikleri ise daha çok Susa C ile uyushmaktadır⁷⁰⁷. Tepe Sialk Geç Kalkolitik dönemden Erken Tunç Çağına geçişi gösteren önemli merkezlerden biridir. Sonuçta Tepe Sialk İran Platosu içerisinde modern Kaşan şehrinin dışında Erken Neolitik dönemden MÖ 3. binyıl başına kadar uzun süreli olarak yerleşim görmüştür. Sialk’ta izlenen bu sürece paralel olarak Damgan Ovası’nda Elbruz Dağları’nın güney eteğinde bulunan Tepe Hisar içerisinde de görmek mümkündür⁷⁰⁸. Hisar içerisinde ele geçen seramik verileri iletişimle beraber gözlenebilen gelişim sürecini de sunmaktadır. Seramiklerin gövdeleri çan şeklinde genişlerken, kaide kısımlarındaki uzun ayaklarda küçülme söz konusudur⁷⁰⁹.

4.1.1.2. Tepe Hisar

Bugünkü modern Damghan’ın güneydoğusunda, Elbruz dağlarının güneyinde yer alır. Hazar/Caspian ticaretinde önemli bağlantı noktası teşkil eder. Hisar üç ana kat içerisinde IA-C, IIA-B, IIIA-C şeklinde alt kısımlara ayrılır. Hisar IA en erken evreleri

⁷⁰⁵ Mallowan, “The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5”, s.449.

⁷⁰⁶ Mallowan, “The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5”, s.450.

⁷⁰⁷ Mallowan, “The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5”, s.452,453.

⁷⁰⁸ Helwing, “İran’da İlk Kentler”, s.83.

⁷⁰⁹ Mallowan, “The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5”, s.457.

içerir. Hisar I ile Hisar II'nin erken evreleri Sialk III ile benzer örnekleri sunar. Her iki höyükte çağdaş dönemler içerisinde yakın iletişim içerisinde olup Hazar/Caspian kapısı olarak bilinen Elbruz dağları boyunca geniş bir ticari rota üzerinde bulunmaktaydılar. Hisar I içerisinde boyalı seramik verileri ele geçmiştir. Hisar II içerisinde ise şaşırtıcı bir şekilde hem boyalı seramiklerde büyük düşüş yaşanmış hem de sayıca ve bezeme kalitesinde de düşüş yaşanmıştır. Ancak Hisar IIA içerisinde monokrom gri seramikler son derece kaliteli olarak üretilmişlerdir. Bu durum muhtemelen Hisar IIB ile de ilgili olmalıdır. Bu dönem içerisinde kısmen yerleşim terk edilmiş olmalıdır. Hisar I-II içerisinde ki yapılar kerpiçten ve pise evlerden yapılmaktaydı. Ölüler bu dönemde evlerin altına gömülmekteydi. Hisar I yaklaşık 10 hektar yerleşim görmüştür⁷¹⁰. Muhtemelen 1500-2000 kişi bu dönemlerde yaşamıştır. Bu halk seramikleri çömlekçi çarkında yapmışlardır. Kırmızı ve kahverengi yanında kısmen gri seramiklerde üretilmiştir. Seramikler Sialk II aşamasından sonra Ubaid ve Erken Uruk aşamasına aittir. Bu örnekler Hisar I-II içerisinde boldur⁷¹¹. Taş düğme mühürlerin paralelleri Susa A, Giyan VC, Sialk III ve Gawra IIA içerisinde de vardır. M.L. ve H. Erlenmeyer'in değerlendirmelerine göre Hisar I'in mühürleri ve seramikleri Susa A, Siak II ve Giyan VC ile örtüşmektedir.

Hisar IIA'dan sonra sırasıyla Jamdat Nasr dönem aşaması başlamıştır. Hisar IIA ve IIB içerisinde ele geçen gösterişli gri kaselerin benzer formları Shah Tepe ile benzeşmektedir. Sonraki aşamanın seramik örneği Kafkaslar üzerinde yer alan Türeng Tepe ile uyumaktadır⁷¹². Elbruz Dağlarının güney eteğinde bulunan Tepe Hisar içerisindeki veriler Kalkolitik dönemden (MÖ 6. Binyıl) Erken Tunç Çağı sonuna kadar (MÖ 2. Binyıl başına kadar) kültürel etkileşimin yaşam sürdüğünü göstermiştir⁷¹³. Bu veriler İran'ın doğu-batı yönlü kültürel etkileşiminin anlaşılmasında kilit rol oynar.

Buna göre;

Hisar IA= Erken Uruk ve Geç Ubaid

HisarIB= Uruk Dönemi ve Sialk III 4-6

⁷¹⁰ Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s.456.

⁷¹¹ Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s.458.

⁷¹² Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s.459.

⁷¹³ Helwing, "İran'da İlk Kentler", s.83

HisarIC = Uruk Döenmi ve Gawra IIA ile eşdeğerdir ve muhtemelen sonraki aşama ise Giyan V ile uyuşmaktadır⁷¹⁴.

4.1.1.3.Tell-i Bakün

Khuzistan'ın güneydoğusunda Fars bölgesinde yer alır. Bakün Prehistorik sürecin gelişimini anlamak için çok önemli bir yerdir. Persepolis'in 2.5 km. güneyinde A ve B olmak üzere iki küçük höyükten oluşur. İlk kazılar önce Amerikalılar daha sonra Japonlar tarafından yapılmıştır. Ele geçen kemik verileri ve seramikler Bakün B'nin daha erken bir döneme Neolitik evreleri içermektedir. Bunu takip eden boyalı seramikler sadece Bakün A'nın yukarı seviyeleri boyunca ele geçmiştir. Ele geçen başlıca kalıntı sıkışmış yaklaşık 3 metrelik birikinti halinde ele geçen yıkık birkaç ev yapısıdır. Bu mimari yapılanma Bakün A 1-4 seviyelerinde bir birini takip etmektedir. Mimari birimlerin duvarları çamur balçıktan oluşturulmuş ve çoğunlukla pise tekniğiyle yapılmış ve kısmen diğer yapılarda kerpiç de kullanılmıştır. En büyük yapı 5X4 metreden büyük olmadığı gibi kabaca düzensiz yapılmıştır. Bakün içerisinde ele geçen yuvarlak, üçgen, dörtgen yapılı geometrik motiflemeye sahip mühürlerin benzerleri Giyan VC katlarında ele geçmiştir. Höyük içerisinde Akeramik neolitik dönemden süre gelen göz alıcı taş kaplar ile birlikte prehistorik yapılanmayı en iyi şekilde aydınlatabilecek boyalı seramiklerde ele geçmiştir. Bu seramikler sıklıkla sanatsal süslemeye sahiptir⁷¹⁵. Seramiklerin formları ve üzerine uygulanan motifler Susa A ile ve Sialk III 6-7 ile benzeşmektedir. Formların gelişmişliği ve tekstil motifi ise Mezopotamya'nın Uruk evresine işaret etmektedir. Ele geçen diğer seramikler MÖ 3500'den daha geç olmamak üzere Erken evreler içerisinde Uruk veleriyle çağdaştır⁷¹⁶.

4.1.1.4.Tepe Sarab

Mimari verileri elde edebildiğimiz önemli höyüklerden biridir. Yarı göçer köy hayatıyla birlikte kalıcı köy hayatının başladığı yerleşim yerlerinden birisidir. Tepe Güran gibi 350 m. den düşüktür. Kirmanşah bölgesi içerisinde yer alan Sarab merkezinde ki veriler MÖ 5883, 5932 ve 6245 tarihlerine kadar dayandırılırken muhtemelen bu höyükteki en erken kültür MÖ 6300-6000 tarihlidir. Taş kâseler,

⁷¹⁴ Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s.459.

⁷¹⁵ Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s.442.

⁷¹⁶ Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s.442-445

monokrom kırmızısı kâselerin benzerleri Tepe Güran içerisinde de bulunmaktadır. Bu kaseler Akeramik neolitik dönemden gelen yansımanın ürünüdür. Tepe Sarab içerisinde İran içerisinde paralelleri bulunmayan oturur vaziyette kilden kadın figürünler ele geçmiştir. Bu figürünler Ana tanrıça olarak nitelendirilmişlerdir⁷¹⁷. Benzerleri özellikle Anadolu'nun Kalkolitik dönem ana tanrıça figürinlerini hatırlatmaktadır. Bu merkez ile Anadolu arasında bu döneme kadar uzanan bir iletişimin olup olmadığı belli değildir.

4.1.1.5. Tepe Güran

Höyük Hulailan vadisinin kuzeyinde yer alır. P. Mortensen tarafından kazısı yapılan bu merkezde 18 mimari yapı katı olduğu anlaşılmıştır. Yerleşim içerisinde ki veriler MÖ 6500-5500'e kadar dayanmaktadır. Yapı katları içerisinde en alt seviyeler akeramik neolitik (V-T katları) verileri sunarken daha sonraki üç seviyede dekore edilmemiş gri-kahverengi kâselerin kaba yapılı, kaba duvarlı çömleklerle birlikte vertikal veya zayıf kavisli köşeye sahip çömlekler ele geçmiştir. Islak düzeltilmiş veya parlak yüzlüler (S katları), devetüyü ince düzleştirilmiş mallar (R katları) ve arkaik boyalı mallar (R-O katları), İran seramiklerinin çoğunluğunda saman katkı kullanılmıştır. Bu seramiklerin boyalıları içerisinde kırmızı üzerine turuncu-de vetüyü parlak yüzlü seramikler bulunmaktadır. Bezemeliler geniş aralıklı ve aşırı basit, ağırlıklı olarak doğrusal işlenmiştir. Formlar kase ile kavisli veya vertikal bardaklarla düz kaidelilerden oluşur. Bu erken seramiklerin henüz paralelleri bulunamamıştır⁷¹⁸.

Höyükte kalıcı yerleşimler MÖ 6300'e tarihlendirilmiştir. Bu tarihler içerisinde kerpiçten evler yapılmıştır. Bu evler içerisinde bezemesiz devetüyü maldan kırmızımsı astara sahip saman katkılılara kadar seramik örnekleri ele geçmiştir. O-H katları içerisinde şişkin gövdeli ve düz kaideli çanaklar karakteristik özelliğe sahiptir. Bu seramiklerin benzerlerinin ithal olarak Kuzey Irak Jarmo'nun üst seviyelerinde de belirlenmiştir. Gelişkin bu Jarmo tipi adı verilen seramikleri ilk kez L seviyesinde ele geçmiştir. Benzerleri H seviyesinde devam etmiştir. H seviyesinde ki bu seramikler MÖ 6065'e tarihlenmiştir⁷¹⁹. Gömü geleneğine ait bilgiler mezar verilerinin az olısından

⁷¹⁷ Mellaart, "The Earliest Settlements in Western Asia From The Ninth to The End of The Fifth Millennium B.C. (b) Anatolia Before 4000 B.C.", s.262.

⁷¹⁸ Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s. 263

⁷¹⁹ Mallowan, "The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5", s.263

dolayı net olarak anlaşılamamıştır. Sadece oval mezar yapıları akeramik tabaka içerisinden gelmiştir⁷²⁰.

4.1.2.Karşılaştırmalar

Coğrafi olarak birbirine komşu olan İran ve Güney Türkmenistan (bk. Harita 5) arasındaki etkileşimin ilk olarak Neolitik Çağ Ceytun Kültürü'nden itibaren başladığını öncelikle belirtmek gerekir. Ceytun'da bulunmuş malzemeler hakkındaki detaylı raporun daha ilk yayınlanmasında malzemelerin karşılaştırılması İran'daki yerleşimlerden sadece Sialk⁷²¹ tabakalarıyla yapılabilmiş ise de şimdi durum değişmiştir. Batı İran'da gerçekleştirilmiş yoğun araştırmalar, aşama olarak Ceytun kültürüne yakın ve tartışmasız daha eski kültürlerin bulunması ile sonuçlanmıştır. Yayınlanmış olan ön raporlarda bile İran ve Güney Türkmenistan'daki Neolitik Çağ yerleşik tarım kültürleri arasındaki benzerliklerin gözlemlendiği belirtilmiştir. Örneğin Kermanşah'tan 7 kilometre uzaklıkta olan, dönem ve kronoloji açısından Jarmo ile uyumlu Ceytun'un Kuzey Irak'taki analogu olan Sarab yerleşimi tespit edilmiştir. Burada dönem ile alakalı 7 metre kalınlığındaki kültür tabakalarında 19 yapı katı seviyesi bulunmuştur. Duvarların yapılmasında güneşte kurutulmuş toprak kerpiçler kullanılmıştır. Görünüşe göre inşaat malzemesi Ceytun'dakilerin benzeridir. Ayrıca Kopet Dağı'na yakın olarak konumlanmış Ceytun köylerinden Bami'de olduğu gibi duvarların altına taş temeller mevcuttur. Ceytun'daki inşaat geleneklerine olan yakınlık iç kısımların yapımında da görülmektedir⁷²².

Geç Ceytun safhasına ait yerleşimlerin bulunmuş olması ilk önce boyalı kaplar dairesinde benzerliklerin artmasına neden olmuştur. Sialk I yerleşimindeki seramiklerin şekilleri Ceytun'daki kaplara kıyasla biraz daha gelişmiştir, yalnız üzerindeki motifler açısından belli başlı benzerliklerin olduğu kesindir. Aslında erken dönemdeki Ceytun motifleri Sialk I yerleşimine göre daha eskidir, yalnız dikey ve eğik çizgili motiflerde benzerlikler mevcuttur. Ceytun kültürünün orta ve geç safhalarındaki seramikler arasındaki benzerlikler daha çoktur. Sıra üçgen ve düz ya da eğri şeritlerden oluşan kompozisyon her iki Sialk I, II ve Çopan-Depe yerleşiminde de görülmektedir. Sialk I,

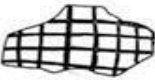
⁷²⁰ Mellaart, "The Earliest Settlements in Western Asia From The Ninth to The End of The Fifth Millennium B.C. (b) Anatolia Before 4000 B.C.", s.264

⁷²¹ Masson, "Djeitunskaya Kultura", s.98.

⁷²² Masson, *Pasilenie Djeitun*, s.124-125.

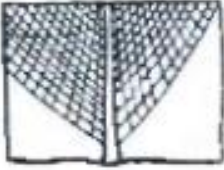
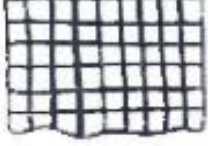
III'te Ceytun kültürünün orta ve geç safhalarında görülebilen sıkı ağsı desen de mevcuttur⁷²³. Geç Ceytun dönemine ait ve Çağılı-Depe'de yapılan kazı çalışmaları sonucunda elde edilen seramikler üzerine işlenmiş motiflerin arasında Sialk'ta (Sialk I, V) bulunan yatay dalgalı ve dikey zikzak şeklindeki motifler de bulunmaktadır (Sialk I, I). Sialk I, IV ve I, V'te, altında ark serileri olan yatay şeritler de dikkate değer. Bu tür motif Çağılı-Depe'de yaygındır⁷²⁴ (bk. Tablo 11).

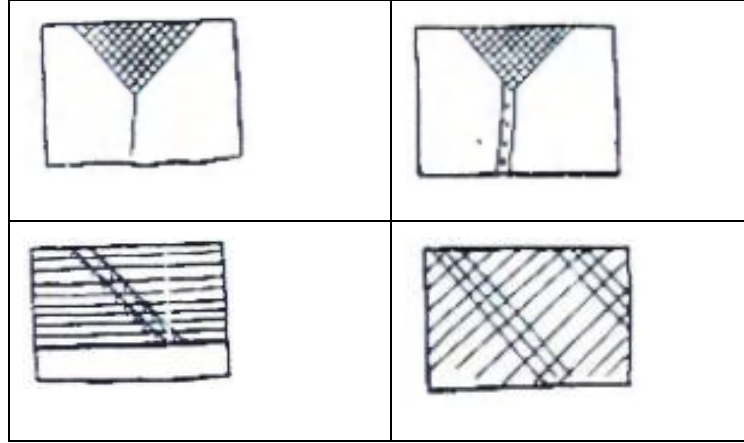
Tablo 11: Ceytun Kültürü ve Sialk I Komplekslerinde Bulunmuş Arkeolojik Bulguların Karşılaştırması (Masson 1971).

Sialk I	Ceytun Kültürü
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	

Bölgede yapılan araştırmalar, Neolitik Çağ'dan sonra Kalkolitik Çağ'da da etkileşimin devam ettiğini göstermektedir. Özellikle bu durum seramikler üzerinde gözlemlenmektedir. Erken Kalkolitik Çağ Güney Türkmenistan ile İran'ın kuzeyindeki Damgan ilçesinde ele geçirilen seramikler üzerinde yapılan incelemeler benzer bir kültürün mevcudiyetine işaret etmektedir. Aynı durum Merkez İran yerleşimlerinden Tepe Sialk içinde geçerlidir (bk. Tablo 12).

Tablo 12: Namazgah I dönemi ve Sialk I dönemi seramik motifleri.

Namazgah I Dönemi (Erken Kalkolitik Çağ)	Sialk I/3-4 (Erken Kalkolitik Çağ)
	
	
	
	
	

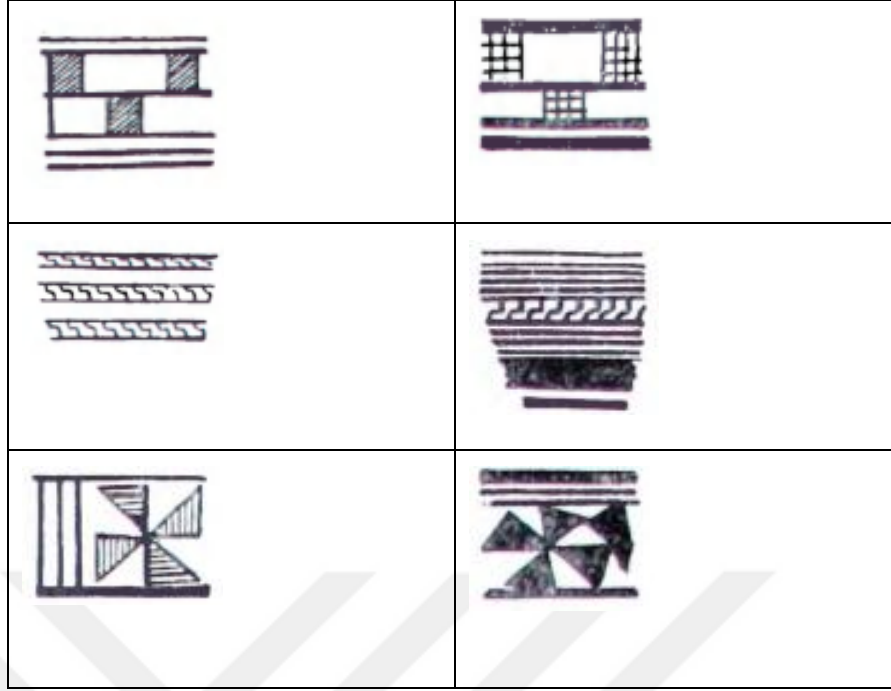

Orta Kalkolitik Çağ ile birlikte seramikler üzerine işlenen motiflerde çeşitli değişiklikler görülmektedir. Namazgah II dönemine tarihlenen geometrik biçimli motifler ile Sialk II-III (bk. Tablo 17) ve Güney Batı İran’da bulunan Jovi yerleşimlerinde bulunmuş seramiklerin üzerinde görülen bazı geometrik biçimli motifler birbirine yakındır⁷²⁵ (bk. Tablo 13).

Tablo 13: Namazgah II dönemi ve Jovi bezemeleri.

Namazgah II (Orta Kalkolitik Çağ)	Jovi (Orta Kalkolitik Çağ)

⁷²⁵ Masson, “Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, s.21.

MÖ 4. binyılın sonu ile MÖ 3. binyılın başında Anav Kültürü seramiklerinde daha önce de görülen geometrik motiflere ek olarak, daha önce hiç karşılaşılmamış haç biçimli, testere biçimli motifler gibi yeni bezeme şekilleri ortaya çıkmıştır. İlk defa bu dönemde, Göksur vahasında ortaya çıkan haç motifinin benzer örnekleri ise İran ve Mezopotamya coğrafyasında da görülmektedir. Anav Kültürüne ait haç motifinde dikkat çeken en önemli unsur ise haç şeklini oluşturan geometrik şekillerin içinin tarama yöntemiyle doldurulmuş olmasıdır. Bu yöntem İran’da kullanılan haç motiflerinden ziyade Mezopotamya seramik unsurlarında görülmektedir. İran’da bulunan motiflerinde genellikle hacın içi tarama yöntemiyle değilde tamamen boyanmıştır (bk. Tablo 14). Geç Kalkolitik Çağ Namazgah III tipli seramiklerde ki bu değişim Merkez İran’dan gelen bir çeşit etki ile ilişkili olabilir. Karşılaştırması yapılan bu motif türünün örneklerinden birinde merkezde içleri taralı eşkenar dörtgenin kenar uçlarına eklenti halinde içleri taralı üçgen motifleri eklenmiştir. Bu kompozisyon bütünü haç motifini oluşturmuştur. Bu kompozisyonun bütünü dışarıdan hat şeklinde sınırlandırılarak tekrar haç şekli verilmiştir. Haç motifleri dışarıdan düz ince çizgilerden oluşan altıgenle sınırlandırılarak tamamlanmıştır (bk. Tablo14, Sütun 5). Göksur 2 seramik grubuyla büyük benzerliklerin görüldüğü Mezopotamya’da Samarra seramiklerinde haç motifleri çokça tercih edilen bir gruba oluşturmaktadır. Bu grup içerisinde stilize hayvan

motifleri boya bezekleri arasında seçilen örgelerden birisidir. Bizim örnek olarak verdiğimiz motifte sanatsal bir kaygı içerisinde seramik ustası merkezde Göksur 2 örneğinde olduğu gibi içleri taralı eşkenar dörtgenin dört kenarına yine içleri taralı üçgen motifi işlemiştir. Dış kenarlardaki içleri taralı üçgenler iki köşeden birisi içe kıvrılı kuyruk diğeri dışa uzatılarak yaban keçisi motifine dönüştürülmüştür (*bk.* Tablo 14, Sütun 4). Samarra seramik grubunda stilize hayvan motifi dışında gamalı haç, insan, bitkilerden oluşan motifler de söz konusudur. Samarra seramik grubunun yayılım gösterdiği coğrafyada halefi olan Halaf seramik grubu içerisinde de haç motifleri sevilerek kullanılmaya devam etmiştir. İran coğrafyasındaki haç motifleri Güney Türkmenistan örneğinden farklı olarak daha çok malta haçının/sıvastıganın varyasyonları tercihen kullanılmıştır. İran coğrafyasında Tepe Giyan, Susa, Tell-i Bakün bunların en güzel örneklerini içermektedir (*bk.* Tablo 14, Sütun 1-3). Malta haçı Mezopotamya’da Halaf kültürünün geç evresinde seramiklerin üzerini süslemeye başlamıştır. Pişmiş toprak kaplar üzerine işlenen malta haçı Samarra Mezarlığı ve Susa I’de benzer özellikler göstermektedir.

Tablo 14: Haç motifinin bölgelere göre durumu.

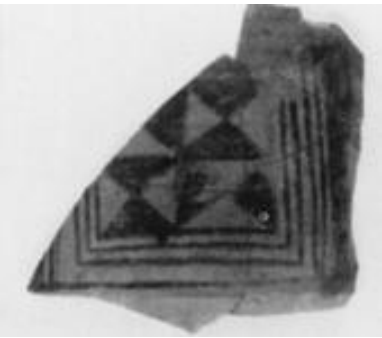
İRAN	Tepe Giyan			
	Susa			
	Tell-i Bakün			

MEZOPOTAMYA	Samarra			
GÜNEY TÜRKMENİSTAN	Göksur 2			

Geç Kalkolitik Çağ Doğu İran'daki Shahr-i Sokhta yerleşiminin I. tabakasında ele geçirilen seramikler ile Namazgah III dönemine ait Güney Türkmenistan seramiklerinde de benzer unsurlar tespit edilmiştir. Bu yerleşimdeki seramik unsurlar Kara 2 tabakasında bulunan Geç Namazgah II geleneğinin devamına ve Kara IA tabakasının Erken Namazgah III seramiğine benzemektedir (*bk.* Tablo 15). Namazgah III dönemine tarihlenen pişmiş toprak seramik örneklerinden birinde iki sıra yatay şevron motifinden sonra kalın boya bezemenin ortası açıkta bırakılarak haç motifi verilmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde Shahr-i Sokhta I örneğinde dışa dönük dudaklı geniş gövdeli kabın ağız kısmında itibaren boya bezemenin yapıldığını görüyoruz. Bu kabın gövdesi üzerinde iki sıra şevron bezemeden sonra geniş bir boya bezeme içerisine açık ve koyu renk kontrast ile haç motifi işlenmiştir (*bk.* Tablo 15, Sütun 1). Namazgah III dönemine tarihlenen amorf bir kap üzerinde iki sıra bant üzerinde paneller arasında iç içe geçmiş üç sıra basamaklardan oluşan bezeme söz konusudur. Shahr-i Sokhta I örneğinde de panel içerisine sıkıştırılmış içi içe geçmiş üç sıra basamaklardan oluşan bezeme söz konusudur (*bk.* Tablo 15, Sütun 2). Yine Namazgah III dönemine tarihlenen yatay iki sıra zigzag arasında aynı çizgide inen ince bant bezeme söz konusudur. Shahr-i Sokhta I döneminde de benzer bir bezemenin olduğunu görüyoruz. Bu örnekte de yatay iki sıra zigzag motifi arasına yatay iki sıra inen ince bant bezeme söz konusudur (*bk.* Tablo 15, Sütun 3). Namazgah III dönemine ait amorf bir kabın ana gövdesi üzerinde dikdörtgen dört sıradan oluşan panel içerisindeki boşluğa bitişik halde kum saati

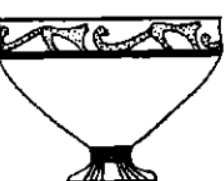
motifleri işlenmiştir. Söz konusu kum saatleri bir birine bitleştirilerek haç motifi oluşturulmaya çalışılmış olsa da başarılı olamamıştır. Shahr-i Sokhta I örneğinde alttan üç sıra ince bant ile kabın dudak kısmında ince bant bezeme arasına yatay kum saatleri işlenmiştir. Kum saatlerinin bir birine bağlanmasıyla yine haç motifi oluşturulmuştur. Bu bezeme pişmiş toprak kabın dudaktan gövdenin tamamı üzerinde kesintisiz işlenerek bütün bir kompozisyon oluşturulmuştur (bk. Tablo 15, Sütun 4).

Tablo 15: Namazgah III dönemi ve Shahr-i Sokhta I bezemeleri.

Namazgah III Dönemi (Geç Kalkolitik Çağ)	Shahr-i Sokhta I (Geç Kalkolitik Çağ)
	
	
	
	

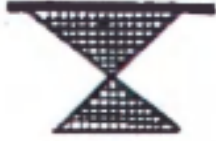
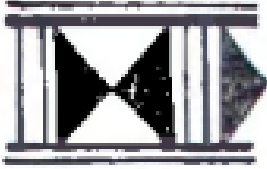
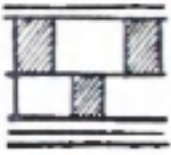
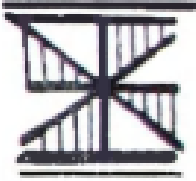
Bunların dışında hayvan biçimli motiflerdeki yenilikler de dikkat çekmektedir. Orta Kalkolitik Çağ'a özgü keçi motifiyle birlikte bu dönemde yabancı hayvan motiflerinin çeşitli türleri kullanılmıştır. Bu motif türlerinin benzer örneklerine Merkez İran yerleşimlerinden Tepe Sialk, Tepe Hisar ve Güney Batı İran Elam (Jovi) yerleşimlerinde de rastlandığını görmekteyiz (bk. Tablo 16). Tablodan da anlaşılabileceği üzere keçi tasvirleri Merkez İran yerleşimlerine nazaran Güney Batı İran yerleşimlerine daha fazla benzemektedir. Bu benzerlikler, Sialk'ta yapılan kazılardan bilinen eski kültürel bağların İran'ın orta bölgelerini geçmiş olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 16: Hayvan Biçimli Motifler İran-Güney Türkmenistan.

İRAN	Sialk II			
	Sialk III. 3-7			
	Hisar IB-IIA			
	Elam (Jovi)			
GÜNEY	Namazgah III Dönemi			

	Namazgah II Dönemi			
--	-------------------------------------	---	--	---

Tablo 17: Namazgah II ve Tepe Sialk II-III dönemi bezemeleri.

Namazgah II (Orta Kalkolitik Çağ)	Tepe Sialk II-III (Orta ve Geç Kalkolitik Çağ)
	
	
	
	

4.2. KALKOLİTİK ÇAĞ MEZOPOTAMYA KÜLTÜRÜ

Mezopotamya genel bir bakış açısıyla, Torosların ve Zagrosların etekleriyle Suriye Çölü arasında, Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı bereketli topraklar olarak görülse de temel yaşam koşulları bakımından birbirinden farklı bölgelere ayrılmıştır. Dağ etekleri dışında genellikle çöl özellikleri taşıyan bu alanda yazın sıcaklık gölgede 50 dereceye çıkar. Kış mevsimi Orta Asya ve İran'dan gelen akım nedeniyle soğuk geçer. Güney kesim nehir alanları dışında çöldür. Kuzeye çıkıldıkça çöl yerini bozkırlara bırakır ve dağlara doğru yağışlar artar. Bu nedenle Toros etekleri ve bozkırlardan oluşan kuzey kesim, merkez ve güney kesimin tersine iyi yağmur alan bir tarım bölgesidir. Kuzey Mezopotamya'da nehir yatakları fazla değişkenlik göstermemişlerdir. Fırat ve Dicle nehirlerinin birbirlerine en fazla yaklaştıkları, Babil'in kuzeyindeki orta bölge, hem az yağış alması, hem de nehirlerin derin yataklar içinde akması nedeniyle kuzeye ve güneye göre birtakım zorluklar içermekteydi. Bu bölgede tarım için derin sulama kanalları ve su bentlerinin yapılması gerekiyordu. Bu koşullar sonraları baraj ve sulama sisteminin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Mezopotamya'nın Basra Körfezi ile Babil arasında kalan bölümü ise Fırat ve Dicle ırmaklarının on binlerce yıldır taşıdıkları alüvyonlarla dolmuş, oldukça bereketli bir alandır. Nehir yatakları bu bölgede oldukça değişkendir. Bu nedenle başlangıçta nehir vadisi kenarında kurulmuş olan İsin, Nippur, Umma, Larsa gibi kentler zaman içerisinde nehirlerden kilometrelerce uzakta kalmışlardır. Fırat ve Dicle bu bölgede birleştikten sonra Basra Körfezi'ne ulaşırlar. Basra Körfezi'nin ağız bölgesi tümüyle bataklık ve sazlıklarla kaplı, farklı bir ekolojik ortamdır. Basra Körfezi'nin günümüzdeki şeklini alması da bu bölgede yerleşik yaşamın sürdüğü dönemde gerçekleşmiş gözükür. Araştırmalar günümüzden 16 bin yıl kadar önce körfezin seviyesinin bugünkünden 110 metre kadar daha derinde olduğunu ve Fırat ile Dicle'nin sularının Umman Körfezi'nde denizle buluştuğunu göstermektedir. Yer kürenin yaşadığı son buzul sürecinin sona ermesi ve yüksek bölgelerde birikmiş kar ve buzulların erimesiyle deniz seviyesi yükselmiş ve 4bin-3bin yıllarında bugünkü seviyesinden 1-2mt yükselmiştir⁷²⁶.

⁷²⁶ Roaf, M., *Mezopotamya ve Yakındoğu*, İstanbul 1996, s.16–20.

4.2.1. Bölgedeki Kalkolitik Çağ Kültürleri ve Genel Özellikleri

4.2.1.1. Hassuna-Samarra Kültürleri

MÖ 7. binyılın ortasında Mezopotamya’da yeni çanak çömlek tarzları gelişti ve basit desenleri yerini daha ince boyanmış ve kazı bezemeli seramikler aldı (bk. Harita 6). Kendiden önceki Proto Hassuna’dan doğan Hassuna Kültürü onun birçok özelliğini taşıyordu. Gerek Proto - Hassuna, gerekse Hassuna tabakalarından buluntular arasında kilden çift konik ağırşaklar (keten ya da yünden iplik eğirmek için), kilden sapan taneleri, yontma taştan çapalar ve baskı mühür oldukları belirlenen birkaç oyma taş boncuk ya da pendentif vardır. Yarım Tepe’de en alt tabakada bulunan bilezikteki kurşun cevherden eritilmişti; bu nedenle geç Hassuna kültürü insanları muhtemelen hem doğal, hem de eğitilmiş bakır kullanıyorlardı⁷²⁷.

MÖ 7. binyılın sonlarına doğru Geç Hassuna tabakalarında yeni bir seramik türü ortaya çıkmıştır. İyi pişirilmiş, koyu kahverengi boyalı, çoğu kez olağanüstü desenlerle bezeli bu seramikler güneydeki Samarra kültürüne aittir. Hakemi Use kazısının Erken Kalkolitik Çağına ait ilk yapı katında ortaya çıkartılan boyalı kaplar arasında Samarra tipi parçalar önemli yer tutarlar. Bunlar yerleşimin diğer seramik gruplarına nazaran oldukça kalitelidir. Hamurları ince elenmiş, katkı maddesi olarak organik madde yok denilecek kadar az, bazı örneklerde ise mika katkı gözlenmektedir. Sıkı bir dokuya sahip bu kaplar, çok iyi fırınlanmıştır. Çoğunlukla turuncu ve pembe renkteki hamurların yanı sıra, az da olsa kirli bej renk hamurlular da görülmektedir. Bu kapların çoğu açık formlara sahiptir. Kap formları geniş ağızlı tabaklar, fazla derin olmayan çanak ve kâselerden oluşmakta, ender olarak da çömlek formu görülmektedir. Boya bezekler, genellikle geniş ağızlı kapların iç kısımlarında, dik kenarlı kapların veya “S” profilli (görünüş) çanakların ağız kenarından başlayıp karın keskinliğine kadar sürmekte ve kırmızı veya kahverenginin tonlarında bir renkte yapılmaktadır. Bezeklerin büyük çoğunluğu bir fırça yardımıyla yapılmış çapraz üçgen dizilerinden oluşmaktadır⁷²⁸.

⁷²⁷ M. Roaf *Cultural Atlas of Mesopotamia*, New York 1990, s. 47- 48

⁷²⁸ H. J. Nissen *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, Çev., Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015 s.67.

4.2.1.2. Halaf Kültürü

MÖ 6000 dolayında kuzey Mezopotamya'da Hassuna kültürünün yerini Halaf kültürü aldı. Kültür adını Halaf seramiğinin ilk kez bulunduğu Tell Halaf yerleşiminden almıştır. Halaf kültürü 600 yıl kadar yaşadı bugünkü kuzey Irak ile Suriye'nin tümünü kapsayacak kadar yaygınlaştı, etkileri Akdeniz kıyısından orta Zagros yaylalarına kadar uzandı. Ama bazı yönlerden ana gelişme çizgisinin dışında kalmışlardır (bk. Harita 7).

Halaf Kültürü'nün mimari yapısına bakıldığında, bu dönemde dikdörtgen çok odalı evlerin yerini, *tholos* adı verilen yuvarlak kulübeler almıştır. Çapları 3 ile 7 m. arasında değişmektedir. Evlerde tek ailelerin yaşadığı sanılmaktadır. Yuvarlak planlı bir oda ve bu odaya eklenmiş dikdörtgen bir mekandan oluşmaktadır. Tholoslar balçık, kerpiç ya da taştan yapılır; üzeri sivri bir çatıyla örtülürdü.

MÖ 6. binyılında Halaf kültürü Kuzey ve Doğu Mezopotamya'da bir şerit gibi yayılmıştı Halaf stillerinden etkilenmiş çanak çömleklere Akdeniz yakınlarında (Amik C kültürü içinde) ve Zagros Dağlarının kuzey ve doğusunda rastlanmıştır. Halaf çanak çömleğin dağılımı bugün kuru tarım yapılan bölgeyle hemen hemen aynıdır. Kuru tarım için yetersiz yağış alan Güney Mezopotamya'da kurulan erken Ubaid Kültürü sulu tarıma dayanıyordu. Daha doğuda Susa yöresindeki Orta Susiana Kültüründe de benzer bir gelişme ve Erken Ubaid'de koştur seramik tarzları görülmektedir.⁷²⁹

Halaf Kültürünün en göze çarpan özelliği, iki gözlü fırınlarda pişirilmiş zarif desenli seramiklerdir. Çok ince ve çoğunlukla sarımsı pembe renkte bir kil kullanılmıştır. Erken kapların dış yüzeylerinde kırmızı ya da siyahla boyanmış yalın desenler vardır. Daha sonraları büyük sığ kaselerin içleri kırmızı ve siyah karmaşık geometrik desenlerle doldurulmuş, sonra üstlerinden beyazla geçilmiştir. Boyalı kaplardan kimi insan ya da hayvan biçiminde yapılmıştır. Halaf merkezlerinde kimi çanak çömleklerinde kullanılan kilin analizi, yaygın bir çanak çömlek alış verişinin bulunduğunu göstermiştir. Olasılıkla Arpaciyah'da yapılmış kaplar, Habur üstünde Tell Brak ve Tell Hallaf'ta ortaya çıkmış⁷³⁰, Habur bölgesinden kaplara, Fırat'ın batısında rastlanmıştır.

⁷²⁹ S. Lloyd, *Art of the Ancient Near East*, Londra 1961, s. 35-37.

⁷³⁰ M. Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakınoğu*, Çev., Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.51.

Mimari etkilerin ulaşmadığı daha uzak bölgelere kadar yayılan çanak çömlekler geniş bir bölgede izlenilmiştir. Halaf boyalı çanak çömleklerde bezeme olarak kapların dış yüzüne, gövde çevresine geniş bir bant yapılmış, ya da bezemeler alttan ve üstten dar boya bantla sınırlandırılmıştır. Bezemeler arasında kuş, yılan, boğa başı, geyik, eşek, keçi, balık kılıcı, dalgalı çizgiler, içi dolu kareler, üçgenler, noktalar, bantlar, benekler ve dama tahtası biçiminde olanlar yaygındır⁷³¹.

4.2.1.3. Ubaid Kültürü

Ubaid kültürü ve seramiği adını Güney Irak sınırları içerisindeki Fırat Nehri'nin batı kıyısında Ur kentine yaklaşık 6 kilometre kadar uzaklıktaki adını ilk kez bulunduğu Tell Ubaid Höyük'ünden almıştır⁷³² (bk. Harita 8). Mezopotamya'nın tarih öncesi çağ dönemlerinin kültür sıra düzleminde belli bir döneme Halaf'tan sonra adını veren Ubaid kültürünün en belirleyici ve karakteristik öğelerinden birisi hiç kuşkusuz Ubaid seramikleri olarak yer teşkil etmektedir⁷³³.

C14 analiz sonuçlarına göre MÖ 5. bininin ikinci ve IV. bininin ilk yarısına tarihlendirilebilecek olan Ubaid Kültürünün çanak-çömlek özelliklerini Mezopotamya dışında Ön Asya dünyasında Umman Körfezi'nin güneyi İran, Suriye, Doğu Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgeleri boyunca çok geniş bir alana yayılmış olduğu görülmektedir⁷³⁴.

Kuzey Mezopotamya'da Halaf kültürü ile eş zamanlı olarak Güney Mezopotamya'da, ilk buluntu yerinden dolayı Ubaid, Ubaid veya Obeyd olarak adlandırılan bu yeni kültür MÖ 6. binyılın sonlarına doğru kuzeye yayılarak Halaf kültürünün yerini almış ve bütün Mezopotamya'da benimsenen bir kültür oluşmuştur. Tholos tipi ev yapımı son bulmuş, çok renkli bezemeleri olan Halaf çanak çömlek geleneği de bu süreçte yeni bir gelenekle yer değiştirmiştir. Özellikle güneyin alüvyonlu düzlüklerinde sulu tarım yaygınlaşmıştır. Bu aşamadan sonra güneyin ekonomik ve sosyal yapısı, yağmurla tarım yapılabilen kuzey bölgelerinden belirgin bir biçimde farklılaşma sürecine girmiştir. Geniş ve uzun kanalların kazılması ve sulamanın organize edilmesi, işbölümüne yönlendirmiş olmalıdır. Birlikte büyük projeler

⁷³¹ M. A. Beek, *Atlas of Mesopotamia*, Londra 1962, s.64-66.

⁷³² H. H. Hall ve C. L. Woolley, *Ur Excavations*, London 1927, s.149.

⁷³³ E. Perkins, *The Comparative Archeology of early Mesopotamia*, Chicagos 1957, s. 46-96.

⁷³⁴ Ehrich, *Chronologies in Old World Archaeology*, s. 71-73.

gerçekleştirme düşüncesinin gelişmesinin, anıtsal yapıların inşasında da etkili olduğu anlaşılmaktadır⁷³⁵.

J. Oates (1987) tarihli son bir yayınında Ubaid evreleri için aşağıdaki ortalama radyo karbon tahminlerini vermektedir (*bk.* Tablo 18).

Tablo 18: Ubaid evreleri.

Evreler	MÖ	MÖ
Ubaid I	5750	4980
Ubaid 2	5825 5415 5320	4975 4550 4450
Ubaid 3a	5375 5235 4679	4520 4359 3820
Ubaid 3b	5235	4359
Ubaid 4	4859 4859	4018 4000
Son Ubaid Dönemi	4864	4030

Ubaid I Çanak – Çömleği (Eridu): Kahverengi boyayla yapılmış kaliteli küçük düz çizgilerle bezeli ince tek renkli mallardan oluşmaktadır. Bezekler arasında ızgaralar, üçgenler ve zikzaklar yer almaktadır. Bu süslemeye yönelik desenlerin Samarra seramiği üzerinde bulunanlarla benzer olması dikkat çekicidir. İlk evreleri Eridu’da XIX-XV tabakaları arasında görülmüştür⁷³⁶.

Ubaid II çanak –çömleği (Hacı Muhammed): Hacı Muhammed’in XIV-XII tabakalarında ortaya çıkan seramik buluntuları üslubunda açık bir ayrılık gösterir. Buradaki seramikler siyah boyalıdırlar, yoğun kalabalık bezemelerle metalik özellikler yansıtırlar. Vazolar genellikle dardır, sarı boyalı seramiklerde siyah bölgeler yaratırlar. Geniş çanaklar ise son Halaf periyododanki gibidirler. Sığ ve geniş çanakları, çömlekleri ve uzun bardakları içeren bu seramikler açık renkli düz bir kil üzerinde koyu

⁷³⁵ K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıçtan Perslere Kadar*, İstanbul 2006, s. 46.

⁷³⁶ S. Llyod, ve F. Safar. Eridu, *Sümer 3 and Sümer 4*, Londra 1948, s. 111.

renkli alanlar oluşturan birbirine yakın bezeklerle süslenmiştir. Genellikle iç kısmında eğik ızgara desenleri normal dağıtılmış minik karelere ayrılmıştır. Çanağın merkezi ayrılmış siyah üçgen motifler ve dış kısmını aynı boyuta üçgenlerle süslemiştir⁷³⁷.

Bu dönem esnasında yerleşmeler daha geniş bir alana yayılmıştır; Ur ve Nippur'da bilinmektedirler. Ubaid II seramiği Kuzistan'da ve Susyana B buluntu topluğunda bulunmuştur. Ubaid II seramiği bulunan yerleşmeler Doğu Arabistan'ın kıyı kesimine yakındır. Bu konum ve yerleşmelerin yerleşik balıkçı topluluklardan kaldığının düşündürür⁷³⁸.

Ubaid III çanak –çömleği (Ubaid): Ubaid'in XII-VIII tabakalarında bulunan bu seramik daha önceki iki evreden farklı olarak yeni Ubaid özelliklerini yansıtmıştır. Kili şekillendirmek için tırnak orak kullanılmıştır. Basit kilerin içinde keskin hatlı aşağı yönde boşluklar kullanarak şekillendirilmiştir. Dik üretilmiş ürünlerdeki boya bu şekilde verilmiştir. Bunun kanıtı Mezopotamya'dan İran'a Suriye'ye kadar birçok örnekte bu örnekler mevcuttur. Ubaid kentiyle hareketle bu merkezlere doğru bir etkileşim olmuştur⁷³⁹. Ubaid III tabakalarında çanak çömlekler daha basit bir tasarıma sahiptir. Boyalı seramik yavaş yavaş yok olmuş ve mallar yavaş dönen tezgâhlarda yapılmıştır.

Ubaid IV çanak çömleği (Ubaid/Eridu): Ubaid II evresinde ve Eridu'daki tapınak 8'deki seramikler sayesinde bu evre tarihlendirilmiştir. Çok az sayıda olmasına rağmen farklı bir özellik göstermesinden dolayı farklı bir evre olarak adlandırılmıştır. Geç Ubaid boyalı seramikleri daha dikkatsiz yapılmıştır ve daha az ustaca yapılmışlardır⁷⁴⁰. Metal kullanımının artması seramik sanatını ustalığının azalmasına neden olmuştur⁷⁴¹.

Bu evreler sırasında Ubaid etkisi hızla Aşağı Mezopotamya'nın ötesine yayılmıştır. Bunun en çarpıcı kanıtı, Ubaid'le ilişkili tabakaların Halaf dolgularının üzerinde bulunduğu. Kuzeydeki Tepe Gawra'nın diziliminde görülür. Çanak çömleğin

⁷³⁷ C. Ziegler, Die Keramik von der Qal'a des Hağgi Mohammed, Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka V, Berlin 1953, s. 115.

⁷³⁸ P. Dolukhanov, *Environment and Ethnicity in the Ancient Middle East- ESKİ Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, İstanbul 1998, s. 362.

⁷³⁹ A. J. Tobler, *Excavations at Tepe Gawra*, Philadelphia 1950, s.136.

⁷⁴⁰ S. Lloyd, *The Oldest City: A Pre-Sumerian Temple at Eridu*, *Illustrated London News*, Londra 1947, s. 93.

⁷⁴¹ E. Paroda, *Ancient Iran*, Methuen, London 1965, s.151-152.

dışında güneyin etkisi kendisini ayrıca anıtsal mimaride de göstermektedir⁷⁴². Ubaid seramiği açık kilden mal gruplarından üretilmiştir. Fırında pişirilmesi sonucunda yeşilimsi, kırmızımsı ve devetüyü rengine dönüşmüştür. Bu seramikte hamurların bu renkleri çömlekçi fırınında yeterli oksijenin yeterli miktarda oluşuma katkı sağladığı görülmektedir. Çoğunlukla ince kum, kireç, taşçık gibi minaral katkı karıştırılmıştır. Bazen bunlarla birlikte ince kıyılmış saman ya da bitkisel katkının da kullanıldığı görülmektedir. Ubaid çanak çömleğin içinde asıl kültürünün belirleyicisi olarak göze çarpanları boya bezenmiş olanlarıdır. Bununla birlikte boya bezeksiz açık renk monokrom mallar “Coba tipi” dibi kazıntılı mal grupları çok fazla yer eder. Bunun yanında ise kırmızı ve grimsi siyah astarlı ve açkılı kaplarda az sayıdaki mutfak kaplarını temsil ederler⁷⁴³.

Ubaid kap biçimleri genellikle basittir. Sıvı bazen dışa taşkın dudaklı dışa açılan kenarlı tabaklar, U ve S kıvrımlı, biçimli derin kaseler, boyunsuz veya kısa boyunlu, dışa açılan kenarlı konik ya da yuvarlak gövdeli çömlekler halka dipli yada yüksek ayaklı meyvelik tipli kaplar, genellikle bu biçimleri yansıtmaktadır. Biçimlerin içerisinde seyrek olarak da kaplumbağa biçimli ve emzikli kaplar görülmektedir. Boya bezekli kaplar içerisinde genellikle koyu kahveden siyaha, kahverenginden kırmızıya kadar değişen tonlarda kalın mat bir boyayla süslemeler yapılmıştır. Boya bezemeler bazen morumsu siyah veya yeşile çalan koyu kahverengi tonlarda kullanılmıştır. Bazen bezeklerde hafif bir parlaklığın olduğuda görülür⁷⁴⁴. Bezekler açık renkli zemin üzerine yatay şeritlerin içinde genel olarak kapların üst kısımlarında yer almaktadır⁷⁴⁵. Bazen kapların içinde de bezemelerin yapıldığı bilinmektedir. Bezek sistemi genellikle geometrik olmakla birlikte bazen bitki şematize insan ve hayvan figürleri de kullanılmıştır⁷⁴⁶. En çok görülen bezekler eşkenar dörtgenler dalgali hatlar üçgenler düşey yada yatay zikzaklar oklar kesişen çizgiler yatay kalın hatlar, şematize edilmiş güneş ve merdiven motifleri olarak özetlenebilir.

⁷⁴² Dolukhananov, *Environment and Ethnicity in the Ancient Middle East- ESKİ Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı*, s. 363.

⁷⁴³ Perkins, *The Comparative Archeology of early Mesopotamia*, s. 82-90.

⁷⁴⁴ Tobler, *Excavations at Tepe Gawra*, s. 123.

⁷⁴⁵ B. L. Goff, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*, New Haven/London 1963, s.125–133 134–146 148.

⁷⁴⁶ Goff, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*, s. 138–145 148150 152 168- 175.

Amik Ovası'nda ve Musul bölgesinde ayrıca Ubaid çanak çömleği tek renkli mat boya bezeği yanında çok renkli boya bezeği kullanılmış olduğu da görülür⁷⁴⁷. Ubaid devrinde sonra bu tip boya bezekli çanak-çömleği MÖ 4. Binin ikinci yarısında Uruk yâda Gawra evresinde de devam edildiği bilinmektedir. Kuzey Mezopotamya Ubaid seramiğinin en önemli etkileşim bölgesi muhakkak Güney Mezopotamya olacaktır. Eridu'daki birçok tabakada yoğun Ubaid seramiği bulunmuştur. Erken Eridu dizaynları (çizim-tasarım) 4 farklı tabakaya ayrılabilir. Tabaka 15 erken Eridu seramiğinin tek renkli genellikle çikolata renkli boyanmış mallar küçük bölmeli küçük parçacıklar örnekler olduğu görülmüştür⁷⁴⁸. Mezarlarda boyanmış seramikler çok sık aralıklarla işlenmiş ve bezenmiştir. Çağa ait özellikler yansıtır, VI-VII tabakalarda bu parçalar Ubaid seramiğinin tekniğiyle yapılmıştır. Sert açkılı genellikle siyah ve serbestçe boyanmış seramikler, hayvan veya kuş figürleriyle süslenmiştir. Eridu'daki birçok tabakada yoğun Ubaid seramiği bulunmuştur. Erken Eridu dizaynların 4 farklı tabakaya ayrılabilir. Tabaka 15 erken Eridu seramiğinin tek renkli genellikle çikolata renkli boyanmış mallar küçük bölmeli küçük parçacıklar örnekler olduğu görülmüştür⁷⁴⁹.

Eridu'da boya genellikle soluk devetüyü, sarı ya da krem rengindedir. Kaplar genellikle astarsız olup yüksek sıcaklıkta fırınlanmıştır. Fırınlamada ise bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Bu yanlışlıklardan dolayı seramiklerde deformasyon vardır. Wooley'in red house (kamuş kulübe)adlı kitabında son Ubaid dönemiyle ilgili malların daha kalitesiz yapıldığı söylemiştir⁷⁵⁰. Elle döndürülen seramik çarklarında yapıldığı görülmektedir ve yavaş yavaş bozulmalar meydana gelmiştir.

Bu dönemin konutları hakkında hemen hiçbir şey bilmiyorsak da geleneksel yaşam biçimlerinin aralıksız sürdüğü iki kanıtla doğrulanmaktadır. Bunlardan biri hafif maddelerden ve fırınlanmış tuğla ya da pise denilen kıl saz ve çakılın yoğrulmasıyla elde edilmiş bir maddeden (Eridu'da belgelenmiştir) meydana getirilen ufak yapıların sürekli olarak karşımıza çıkmasıdır⁷⁵¹. En göze çarpan belge, yine ovanın güney kesiminde bulunan ünlü Eridu sitinde elde edilmiştir. Bu sitte, tuğladan bir platform

⁷⁴⁷ Perkins, *The Comparative Archeology of early Mesopotamia*, s. 96.

⁷⁴⁸ Dolukhananov, *Environment and Ethnicity in the Ancient Middle East- ESKİ Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, s.359.

⁷⁴⁹ Dolukhananov, *Environment and Ethnicity in the Ancient Middle East- ESKİ Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, s. 359.

⁷⁵⁰ Dolukhananov, *Environment and Ethnicity in the Ancient Middle East- ESKİ Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, s. 361.

⁷⁵¹ M. Frangipane, *La Nastita Dello Stato nel Vicino Oriente- Yakın Doğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul 2002, s.132.

üzerinde Ubaid 3 evresinden (XI-VIII. düzeyler) geç Ubaid 4 evresine (VII-VI. Düzeyler) kadar tüm dönem boyunca, birden çok kez yapılmış ve fırınlanmış tuğladan oluşan bir dizi bina gün ışığına çıkmıştır⁷⁵². Bu binalar, evlerde tipik üç parçalı planın yinelenmesi görülse de, merkezdeki büyük oda ve uzun yanlar boyunca sıralanmış iki dizi daha küçük odayla, uzamın dağılımında, iç hacimlerin oranında, çeşitli uzamlar arasındaki dolaşım biçiminde, girişlerde ve sabit donanımlarda değişiklik vardır; aynı zamanda anıtsal görünüm, duvarlardaki süsler artar ve yavaş yavaş da standartlaşma güçlenir. Nitelikleri belirlenmiş olan planları, açık biçimde dinsel-yönetimsel bina işlevine sahip oldukları hemen hiç kuşkusuz bulunmayan Uruk dönemi tapınakların öncüsüdür⁷⁵³.

Ubaid dönemi köylerinin genellikle dağınık oluşu ve ekolojik bakımdan tarıma uygun yörelerde yoğunlaşmaları, bu grupların öncelikle tarımcı niteliğini ve ekonomik açıdan kendine yeterlikleri ortaya koysa da çeşitli gelişmelere gebe Aşağı Mezopotamya'nın toplumlarının ekonomik-örgütsel gerçekliğinin önemli bir yönünü yakaladığını söyleyebiliriz. Ueyli Höyüğü'nde temel yaşam ekonomisine ilişkin olarak elde edilen veriler, o bölgede besin kaynağı üretmek için uygulanan belli başlı yollarının hepsinin bol bol bulunduğu bir köyün varlığını gösterir. Tahıllara, buğday, özellikle de arpaya dayanan fakat aynı zamanda keten üreten ve hurmayı da tanıyan bir sulu tarım yürütülür, sığır ve domuzda yoğunlaşmış bir hayvancılık yapılır. Bir önceki döneme oranla yenilik olarak yoğun bir su ürünü avı etkinliği görülür. Bunu bol miktarda çeşitli tatlı su ve tuzlu su balığı kalıntılarından anlarız.⁷⁵⁴ Bir önceki Hacı Muhammed evresinde başlamış olabilecek balıkçılığın dikkate değer gelişmesi, ayrıca, Eridu'da tapınak olan büyük yapının hem de nekropolde ölü armağanı olarak bulunan pek çok kılıçla belgelenir. Deniz etkinliklerine duyulan bu dikkati kanıtlayan bir başka buluntu, gerek Eridu'da gerek Ueyli'de Ubaid 3 ve 4 evrelerinden ve belki de evre 2'den- gün ışığına çıkarılmış birçok sandal modelciğidir⁷⁵⁵.

⁷⁵² F. Safar, ve S. Lloyd, *Eridu*, Bağdat 1981, s. 78.

⁷⁵³ Frangipane, *La Nastita Dello Stato nel Vicino Oriente- Yakın Doğu'da Devletin Doğuşu*, s.135.

⁷⁵⁴ R. M. C. Adams, *Heartland of Cities, Surveys of Ancient Settlement and Land use on the Euphrates*, Chicago 1981, s.58-59.

⁷⁵⁵ Adams, *Heartland of Cities, Surveys of Ancient Settlement and Land use on the Euphrates*, s.60.

4.2.1.4. Uruk Kültürü

Güney Mezopotamya’da nüfusları gittikçe artan kentlerin ihtiyaçları, yaygın kara ve deniz ticareti, ileri tarımsal yöntemler ve çeşitli iş kollarının gelişmesi ile karşılanabilmekteydi. Madencilik ve teknoloji alanında gösterilen çabalar da bunlara eklenince, kentlerde farklı bir yaşam biçimi oluşmaya başlamıştır. Bu yeni süreç adını, dönemi karakterize eden ilk bulguların ortaya çıkarıldığı Uruk (Tel el-Varka) kentinden alır⁷⁵⁶ (bk. Harita 9).

Yerleşmede metalurji üretimi dışında gerçekleştirilen bir diğer aktivite de seramik üretimidir. Birkaç grupta toplanan seramikler arasındaki en büyük grubu, önemli bir teknolojik gelişmeye işaret eden ve yavaş dönen çark anlamındaki turnette yapılmış, biçim ve boyutları hemen hemen standartlaşmış Coba Kaseleri olarak adlandırılan kaplar oluşturur. Yerleşmedeki GK yapısının boyut olarak en büyük, buluntu açısından en zengin ve çok daha fazla yoğunlukta mühür, mühür baskısı ve mühürlü-mühürsüz kapak içermesinden dolayı yerleşmenin yönetici ailesine ait olduğu düşünülür⁷⁵⁷.

4.2.2. Karşılaştırmalar

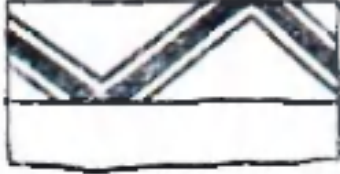
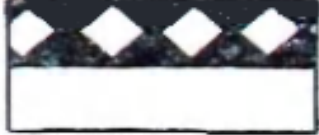
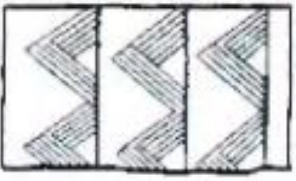
MÖ 6. -5. bin yıllarına tarihlenen Hassuna kültürü seramik unsurları, Erken Kalkolitik Çağ Namazgah I dönemi seramik unsurlarına benzemektedir. Hassuna yerleşiminin III – V tabakalarında görülen içi ağsı motifle doldurulmuş veya içi boyalı ve boyasız geometrik figürler birbirine oldukça yakındır (bk. Tablo 19).

Anav kültürünün batı yönlü uzak coğrafyalarla bir şekilde iletişim halinde olduğunu gösteren bir diğer bezeme motif grubu bitki bezemedir. Ağaç ve çiçeklerden oluşan bitki bezemeleri doğadan esinlenilerek kaplar üzerine işlenmişlerdir. Anav kültürüne ait pişmiş toprak kaplar üzerine işlenen bitki örgelerinin yakın benzerleri Samarra seramik grubu sonrası Halaf seramik grubunda da sevilerek kullanılmıştır.

⁷⁵⁶ K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınlar, İstanbul 2013, s.45.

⁷⁵⁷ U. Esin, “Die Tempel von Değirmentepe Während der Chalkolithischen Obedperiode”, XXXIV, Uluslararası Assirioloji Kongresi, 1998, s. 659-677; Alev Erarslan ve İlknur Aktuğ Kolay, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nin Kentleşme Sürecinin Öncü Kent Döneminin Ubaid ve Uruk Evreleri (MÖ 5000-3100)”, *İTÜ Dergisi/b “Sosyal Bilimler”*, Cilt:2, Sayı:1, Aralık 2005, s.80-86.

Tablo 19: Anav Kültürü ve Hassuna Kültürü Geometrik biçimli Motifler.

Anav Kültürü Namazgah I Dönemi (Erken Kalkolitik Çağ)	Hassuna Kültürü (Geç Neolitik Çağ)
	
	
	
	

Ancak Anav ve Halaf kültürlerine ait pişmiş toprak kaplar üzerine işlenmiş bitki motifleri geometrik bezemelere göre oldukça azdır. Anav kültürüne tarihlenen Kara Tepe yerleşimine ait bir örnekle, Halaf kültür sahası içerisinde kalan Tell Damishliya yerleşimine ait bir örnek üzerinde bitki motifleri kenarlarda boya bezeme ile sınırlandırılmıştır (*bk.* Tablo 20, Sıra 1). Bir başka örnek olan Taşlıklı Tepe’de hafif bükülü ağaç motifinin benzerinin yine Tell Damishliya’da işlendiğini görüyoruz (*bk.* Tablo 20, Sıra 2). Akça Tepe ve Anav I B’e ait pişmiş toprak kaplar üzerinde işlenen çalı motifi boş gövde üzerine ince dallarla verilmiştir. Ancak Tell Halaf yerleşimindeki çağdaşı örneklerde çalılar daha uzun ve dalları kısa kalın olarak verilmiştir (*bk.* Tablo 20, Sıra 4).

Tablo 20: Anav Kùltürü ve Halaf Kùltürü ağaç biçimli motifler.

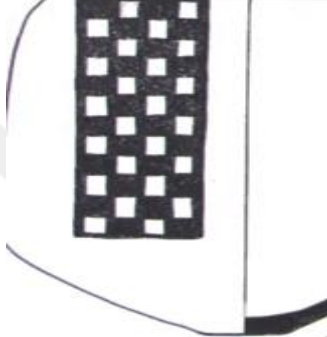
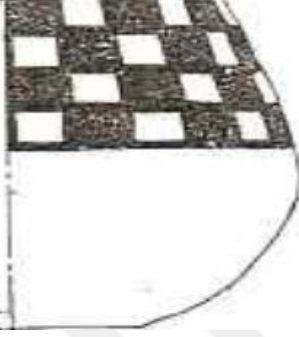
ANAV KÜLTÜRÜ	HALAF KÜLTÜRÜ
 KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL DAMİSHLİYA (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 TAŞLİCATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL DAMİSHLİYA (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 AKÇATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL HALAF (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 ANAV İB (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL HALAF (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav Kùltürüyle Halaf kùltürünün pişmiş toprak seramikleri üzerini süslemede kullanılan benzer motiflemeden bir diğeri dama tahtasıdır. Halaf kùltürünü yansıtan seramiklerinin dış yüzlerine, gövde çevrelerine bantlarla sınırlandırılmış dama tahtası

şeklinde olan bezeme çokça yaygındır. Benzer şekilde Anav kültürüne ait pişmiş toprak kaplarda da dış yüzeye, gövde üzerinde bantlarla çevrelenmiş dama tahtası motifinin yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. Namazgah II içerisinde ele geçen dama motiflerinden ilki iki taraftan benzer özelliklere sahip yatay üçgen ve küçük karelerden oluşan bezeme kompozisyonları arasına dikey yedi sıra halinde uygulanmıştır. Halaf kültürüne ait Chagar Bazar'da da dama tahtası motifi kaplar üzerine uygulanmıştır. Gövde üzerinde yatay beş adet ince bantlardan oluşan bezemeden sonraki altıncı ince bat ile altta yine yatay üç sırası günümüze ulaşan bant bezemeden sonraki dördüncü bant bezeme arasına yatay iki sıra halinde dama tahtası işlenmiştir (*bk.* Tablo 21, Sıra 1). Kara Tepe'de tespit edilen gövdeden ağıza dikey forma sahip kabın ağız kısmından gövdeye doğru en az beş sıradan, yatay en az sekiz sıradan oluşan dama motifi uygulanmıştır. Salat Tepe örneğinde dikey beş sıra, yatay halde altı sıradan oluşan dama tahtası ana gövde üzerinde yanlardan baklava motifleri alttan orta kalınlıkta dört sıra bant ile sınırlanmıştır (*bk.* Tablo 21, Sıra 2). Namazgah I'de ele geçen geniş gövdeli çömleğin ağız kısmından kaide kısmına doğru inen on iki sıra yatay dört sıra halinde dama tahtasından oluşur. Yunus Höyük içerisindeki geniş gövdeli çömlek örneğinde de ağız kısmından gövdeye kadar inen tüm gövdeyi kapsayan dama tahtası işlenmiştir (*bk.* Tablo 21, Sıra 3).

Tablo 21: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü dama tahtası motifleri.

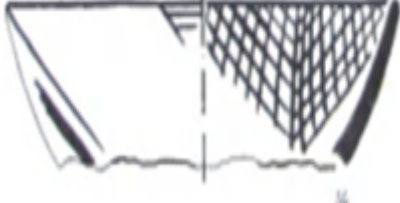
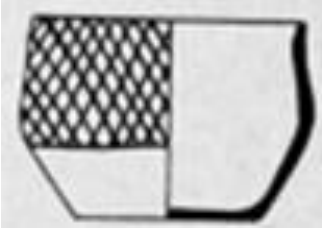
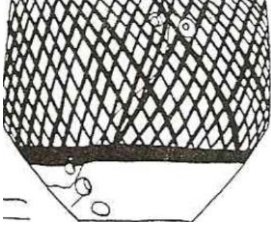
ANAV KÜLTÜRÜ	HALAF KÜLTÜRÜ
 NAMAZGAH II (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 CHAGAR BAZAR (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

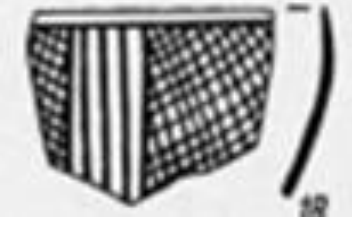
	
KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	SALAT TEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
	
NAMAZGAH I (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	YUNUS HÖYÜK (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav kültürüne ait yerleşimlerde ve çağdaşı Halaf kültürüne ait yerleşimlerde tespit edilen pişmiş toprak kaplar üzerinde sıkça baklava motifinin uygulandığını görüyoruz. Kara Tepe'den dik geniş gövdeli kase örneğimizde ağızdan gövdeye kadar sık işlenen bir baklava motifi verilmiştir. Benzer şekilde Anadolu'dan Türbe Höyük içerisindeki bir örnekte de benzer bir durum söz konusudur. Ağız kısmından gövdeye doğru inen sık taralı baklava motifi verilmiştir. (bk. Tablo 22, Sıra 1). Kara Tepe'den bildiğimiz kafes motifine benzer örneklerin görüldüğü bir diğer merkez Halaf yerleşimi olan Tell Tawila yerleşimidir (bk. Tablo 22, Sıra 2). Akça Tepe'de ele geçen keskin gövdeden dışa dönük ağız kenarlı çanak üzerinde gövdenin keskince dönüş yaptığı kısmın hemen altına kadar dudaktan başlayan kesintisiz baklava motifi işlenmiştir. Baklava motifi ana gövde üzerinde gövdenin tamamına işlenmiştir. Benzer bir uygulamayı Halaf kültürüne ait Chagar Bazar yerleşimindeki pişmiş toprak kaplar

üzerindeki işlemlerde de görmek mümkündür. Chagar Bazar'daki gövdeden bükülü, ağıza dik yükselen forma sahip çanak üzerinde de ağız kısmından gövdenin dönüş yaptığı yerin hemen altına kadar kesintisiz devam eden baklava motifi işlenmiştir. Burada da Akça Tepe'de olduğu gibi tüm ana sahne kesintisiz bu motiflenme ile devam etmiştir. Göksur 9 yerleşmesinde tespit edilen gövdeden ağıza dik forma sahip örneğimizde dikey beş sıra ince bant ve üstten ağız ve hemen altında paralel iki sıradan oluşan bant arasına sıkıştırılmıştır. Gövdeden ağıza dik uzanan benzer forma sahip bir başka pişmiş toprak kabın ele geçtiği Türbe Höyük'te de ağız üzeri ince bant ve hemen altında baklava motifi verilmiştir (bk. Tablo 22, Sıra 4).

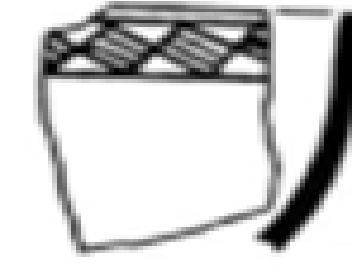
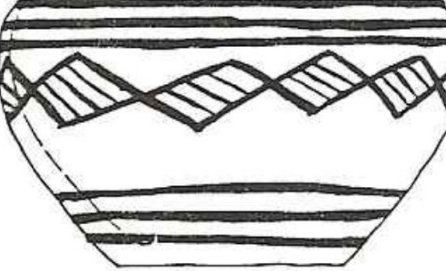
Tablo 22: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü ağısı motifler.

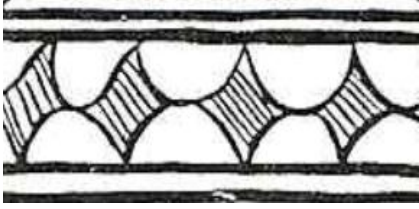
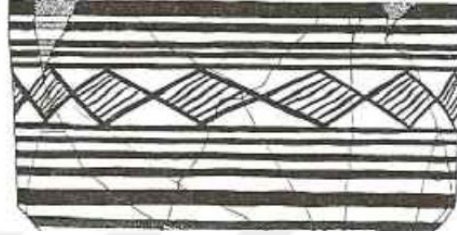
ANAV KÜLTÜRÜ	HALAF KÜLTÜRÜ
 KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TÜRBE HÖYÜK (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL TAWİLA (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 AKÇATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 CHAGAR BAZAR (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

 GÖKSUR 9 (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TÜRBE HÖYÜK (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
--	---

Anav Kültürüne ait pişmiş toprak kaplar ve Halaf kültürüne ait kapların dış yüzeyinde gövde üzerine boyanan motiflerden bir diğeri içleri geometrik taralı çapraz baklava motifidir. Anav Kültürüne ait basit yapılı gövde ortasından bükülerek ağız kısmına dik uzanan amorf kabın ağız kısmında alttan ve üstten birer bant arasına sıkıştırılmış içleri eğik düz çizgilerle doldurulan çapraz baklava bezeme yapılmıştır. Benzer uygulama Halaf Kültürüne ait Chagar Bazar yerleşiminde ele geçen basit yapılı forma sahip kase'nin dış yüzeyine ağızda ve kaide kısmında üçlü bant bezeme arasına içleri eğik düz çizgilerle doldurulan çapraz baklava bezeme yapılmıştır (*bk. Tablo 23, Sıra 1*). Chagar Bazar'ın Halaf kültür insanları tarafından sevilerek uygulanan bu bezemenin Anav Kültürü dahilinde Mulliali Tepe ve Göksur I yerleşimi insanları tarafından da pişmiş toprak kaplar üzerine uygulandığını görüyoruz (*bk. Tablo 23, Sıra 2-3*).

Tablo 23: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü geometrik biçimli motifler.

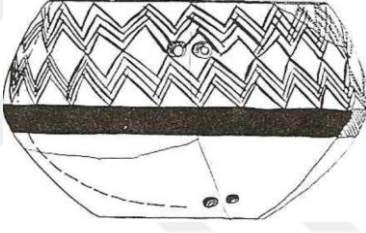
ANAV KÜLTÜRÜ	HALAF KÜLTÜRÜ
 YALANGAÇTEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 CHAGAR BAZAR (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

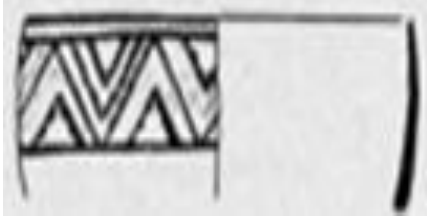
 MULLALITEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 CHAGAR BAZAR (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 GÖKSUR I (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 CHAGAR BAZAR (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav kültürüne ait yerleşimlerde ele geçen pişmiş toprak kaplar bu kültür insanların çapraz zigzag motifini severek uyguladıklarını göstermektedir. Taşlı Tepe’de ağız ile kaide arasında orta kısımda keskin kavis yapan kaseğin kaburgasının hemen üst kısımda ağızdan başlayarak tek sıra üçlü çapraz zigzag motifini uygulanmıştır. Chagar Bazar’ın kasesinde gövde ile kaide kısmı arasında keskin kavis yapan kaburganın hemen altından ağız kısmına kadar iki sıra her biri üçlü çapraz zigzag motifini ile tamamlanmıştır. Gövde kısmında geniş bir bant bezeme yapılmıştır (bk. Tablo 24, Sıra 1). Taşlı Tepe’de ele geçen bir başla gövdeden ağıza dik forma sahip kaseğin ağız kısmından başlamak üzere gövde ortasına kadar uzanan tek sıra yedili çapraz zigzag motifini uygulanmıştır. Benzer bir uygulamaya Tell Damishliya’da karşımıza çıkmaktadır. Pişmiş toprak kap ağız kısmında geniş bir bandın uzanarak gövdede dikey kalın bir bant ve altta üç sıra ince yatay bant arasına sıkıştırılmış çapraz zigzag motifini ile tamamlanmıştır (bk. Tablo 24, Sıra 2). Çapraz zigzag motifinin çok daha fazla uygulandığını gösteren kaplara hem Anav hem de Halaf kültürü içerisinde de ulaşılmıştır. Örneğin Kara Tepe’de geniş gövdeli içe dönük ağızlı çömlek üzerine ağızdan başlayarak gövde ortasına kadar on üç sıradan oluşan zigzag motifini işlenmiştir. Benzer bir örneğe Chagar Bazar’ın ünik örneklerinden olan iki kısımdan oluşan, kadeh olduğu düşünülen bir tür vazo üzerine işlenmiştir. Motifleme üst bardak kısmında,

ağızdan başlayarak kap birleşiminin hemen üzerinde ki bant bezemeye kadar devam eden zigzag motifinden oluşmaktadır. İç kısmın ağız çevresinde ince küçük çizgi bezeme kullanılmıştır (bk. Tablo 24, Sıra 3). Benzer şekilde Karatepe'deki çömlek formuna benzer bir başka çömleğe ve Akça Tepe'deki gibi üzerine uygulanan zigzag bezemeye Halaf kültürü içerisinde Baghouz'da ulaşılmıştır. Akça Tepe'de gövdeden ağıza dik uzanan forma sahip pişmiş toprak kabın ağız kısmına ince bant ve hemen altındaki ikinci ince bant ile ana gövde üzerindeki benzer ince bant arasına çapraz zigzag motifini işlenmiştir. Baghouz'da geniş gövdeli, gövde ortasından keskin dönüşlü forma sahip çömleğin tam dönüş yaptığı yere üç sıra düz bant bezeme ile ağız kısmına uygulanan düz bant bezeme arasına zigzag bezeme uygulanmıştır (bk. Tablo 24, Sıra 4).

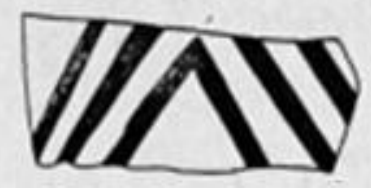
Tablo 24: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü geometrik biçimli motifler.

ANAV KÜLTÜRÜ	HALAF KÜLTÜRÜ
 TAŞLİCATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 CHAGAR BAZAR (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 TAŞLİCATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL DAMİSHLİYA (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
	

KARATEPE (GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ)	CHAGAR BAZAR (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 AKÇATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 BAGHOUZ (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav kültürü ile Halaf kültürü arasında bezeme açısından benzerliklerin bulunduğu bir başka motifleme içleri taralı zigzag ve içleri taralı üçgenlerdir. Taşlı Tepe'nin basit gövdeli, kaideden ağıza genişleyen forma sahip kase örneğinde ağız kısmından gövdeye kadar uzanan birbirine bağlanan zigzag bezeme uygulanmıştır. Zigzagların birbiriyle birleştiği yerde hatlar düzenli bir şekilde iç içe geçmesiyle bir nevi kafes motifi oluşturulmuştur. Baghouz'un Halaf kültürüne ait seramik örneklerinden birinde çizgiler birbirlerine bağlanmayarak bir nevi bitişik üçgenler oluşturulmuştur (bk. Tablo 25, Sıra 1). Göksur I'nın Anav kültürüne ait seramik örneklerinden bir diğerinde ağız kısmı dik uzanan pişmiş toprak kabın ağız kısmından itibaren gövdeye doğru üç sıra üçgen motifi verilmiştir. Üçgenler ortalarından dik uzanan iki sıra bant ile ayrılmaktadır. Tell Sabi Abyad'ın kaidesinin hemen üzerinde keskin dönüşle gövde içine dönen kase yine gövdeden dışa ağız kısmına kadar bükülmüştür. Söz konusu formun ağız kısmında üç sıra yatay bant işlenmiş bu bant sırasının hemen altında kaideden başlayan iki sıra yatay bant arasına üst üste üçgen motifi işlenmiştir (bk. Tablo 25, Sıra 2). Akça Tepe'de üst üste işlenmiş üçgen motifi işlenmiştir. Ancak pişmiş toprak kap amorf olduğu için bütünü hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Tell Damishliya'daki bir örnekte üst üste düzenli bir şekilde üçgen motifi işlenmesiyle olası muhtemel devamlılığı ön görmek mümkündür (bk. Tablo 25. Sıra 3).

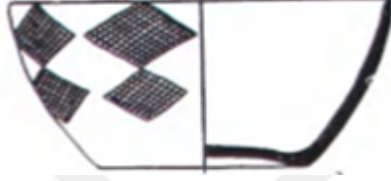
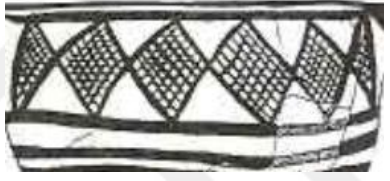
Tablo 25: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü motifleri.

ANAV KÜLTÜRÜ	HALAF KÜLTÜRÜ
 TAŞLİCATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 BAGHOUZ (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 GÖKSUR I (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL SABİ ABYAD (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 AKÇATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL DAMİSHLİYA (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav kültürüyle Halaf kültürü arasında benzer motiflemelerden bir diğeri çapraz baklava motifidir. Söz konusu çapraz baklava motiflerinin içlerinin taranması başka bir ortak noktadır. Taşlı Tepe’de ele geçen basit formlu, geniş ağızlı kaselerden birinde dudak kısmında ve hemen altında gövdenin altına kadar uzayan çift sıra içleri taralı çapraz baklava motifi uygulanmıştır. Benzer bir forma sahip Halaf kültürüne ait Tell Agab’da da dudak kısmından başlamak üzere gövdenin hemen altına kadar uzanan çift sıra içleri taralı baklava motifi uygulanmıştır (bk. Tablo 26, Sıra 1). Taşlı Tepe’de kaseler üzerine işlenen içleri taralı baklava motifinin yakın benzerine Chagar Bazar’da

da ulaşılmıştır. Chagar Bazar'daki içleri taralı baklava motifi bezemeler bant bezemeler arasına sıkıştırılmıştır (*bk.* Tablo 26, Sıra 2). Chagar Bazar'daki bu bezemenin tam benzerine Anav IB yerleşimdeki pişmiş toprak kap üzerinde işlenen içleri taralı çapraz baklava motifi alttan bant ile sınırlandırılmaktadır. Yine bantlar arasına sıkıştırılan içleri taralı baklava motifi Tell Damishliya'da ulaşılmıştır (*bk.* Tablo 26, Sıra 3).

Tablo 26: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü geometrik biçimli motifler.

ANAV KÜLTÜRÜ	HALAF KÜLTÜRÜ
 TAŞLİCATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL AGAB (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 TAŞLİCATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 CHAGAR BAZAR (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 ANAV IB (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL DAMİSHLİYA (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav kültürü ile Halaf kültürüne ait ortak bezeme unsurlarından bir diğeri bir birine bitişik içleri boya ile tamamen doldurulmuş üçgen motifleridir. Bu motifler bitişik yanyana sıra halinde verilirken bazı örneklerde dikey ve aşağı sarkık şekilde de verilebilmektedir. Karatepe'den bir örnekte gövdeden dikey ağız kısma uzanan forma sahip kabın ağız kısmında ve hemen onun altında olmak üzere iki sıradan oluşan bitişik

üçgen motifi işlenmiştir. Benzer bir bezeme örneğini Baghouz Höyük'te dışa dönük forma sahip kabın yine ağız kısmında ve hemen onun hemen altında iki sıradan oluşan içleri doldurulmuş üçgen motifi işlenmiştir (bk. Tablo 27, Sıra 1). Alt alta en az üç sıradan oluşan birbirine bitişik üçgen motifi uygulanan bir diğer bezemedir. Bu bezemelere örnek olarak verilecek merkezler Anav kültüründe Karatepe, Halaf kültüründe Mezra Teleilat verilebilir (bk. Tablo 27, Sıra 2). Karatepe'de kaideden gövdeye keskin bir şekilde geçilen çanağın ağız kısmında üstte iki üçgen altta tek bir üçgen ile bitştirilerek pervane motifi oluşturulmuştur. Gövdeye keskin dönüş yapılan yerde üstte bir altta iki üçgen bezeme birleştirilmiştir. Bu bezemeler ince hatlarla oluşturulan üçgen motifi ile çerçeve içerisine alınmıştır. Halaf kültürüne ait Ras Shamra yerleşiminde ele geçen pişmiş toprak kaplardan bir diğerinde üstte dikey üçgen, altta aşağı dönük-düşey üçgen motifi olacak şekilde bir bezeme uygulanmıştır (bk. Tablo 27, Sıra 3). Sadece düşey-aşağı dönük yapılmış üçgen motifinden oluşan bezeme örneğine Yalangaçtepe'de; Halaf kültürü içerisinde Tell Boueid'te görmek mümkündür (bk. Tablo 27, Sıra 4).

Tablo 27: Anav Kültürü ve Halaf Kültürü geometrik biçimli motifler.

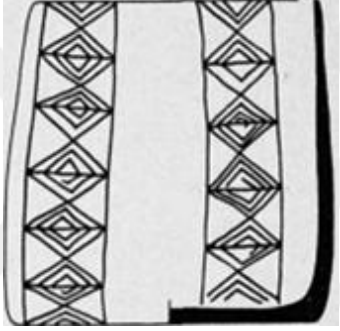
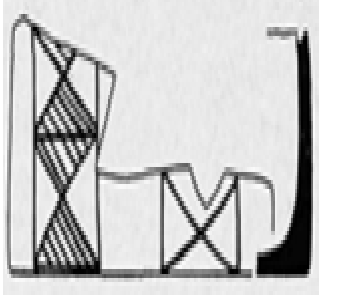
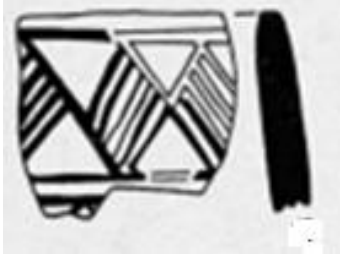
ANAV KÜLTÜRÜ	HALAF KÜLTÜRÜ
 KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 BAGHOUZ (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 MEZRA TELEİLAT (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

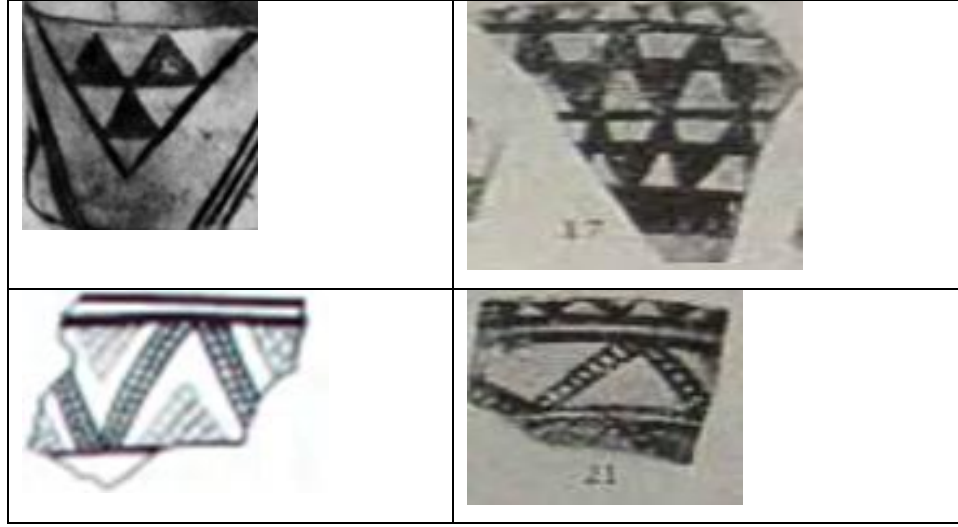
 KARATEPE (GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ)	 RAS SHAMRA (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 YALANGAÇTEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TELL BOUEİD (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Orta Kalkolitik Çağ Namazgah II döneminde genellikle boyalı kaplar basit geometrik biçimli motiflerle bezenmiştir. Fakat bu dönemde Göksur vahasında bulunan yerleşimlerde bu genellemeye uymayan, içi eğik tarama yöntemiyle doldurulmuş eşkenar dörtgenlerden oluşan bezeme biçiminin kullanıldığı silindirik formlu çömlekler ortaya çıkmıştır. Geometrik biçimli motiflerin benzer örnekleri Tepe Gawra'nın Ubeid tabakalarında da görülmektedir (bk. Tablo 28). Namazgah II döneminde Karatepe'de birebir örneği olan (bk. Tablo 27, Sıra 3) içleri tamamen boyanarak doldurulmuş üçgen bezemelerin birleştirilerek oluşturulan pervane motifi verilen ve çevresi ince çizgiden oluşturulan üçgen ile çevrelenen motif uygulamasını görüyoruz. Benzer şekilde Halaf kültür döneminde Ras Shamra (bk. Tablo 27, Sıra 3) örneğinden bildiğimiz yukarı ve aşağı bakan üçgenlerin birleşmesinden oluşan motifin de Tepe Gawra'da Ubeid kültür evresinde devam ettirildiğini görüyoruz (bk. Tablo 28, Sıra 4). Ubeid kültür evresinde çokça kullanılan birbirine bitişik eşkenar dörtgen motifinin Namazgah II kültür evresinde de pişmiş toprak kaplar üzerine sevilerek uygulandığını görüyoruz. Örneğin Namazgah II'nin kutu formu olarak tabir edebileceğimiz iki pişmiş toprak kabı üzerinde gövdeye dikey uzanır şekilde eşkenar dörtgenlerin birleştirilerek uygulandıklarını görüyoruz (bk. Tablo 28, Sıra 1-2). Bir başka örnekte ise hafif içe dönük, gövdeden ağıza dik uzanan pişmiş toprak kabın ağız kısmından kırık olan kısma kadar ki kısmına bir birine bitişik işlenmiş, içleri taralı yatay eşkenar dörtgenler uygulanmıştır.

Üçgenlerin alttan ve üstten ince bantlar arasına işlendiğini anlıyoruz (*bk.* Tablo. 28, Sıra 3). Buna benzer uygulamaları yine Mezopotamya'nın Ubaid kültür evresi içerisinde görüyoruz. Tepe Gawra'nın Ubaid evresinde yatay eşkenar üçgenlerin de alttan ve üstten ince bantlar arasına sıkıştırıldıklarını görüyoruz (*bk.* Tablo 28, Sıra 1-3). Namazgah II ile Tepe Gawra'nın Ubaid kültür evresinde benzer bezemenin uygulandığı bir başka kaptan alttan ve üstten iki ince bant arasına basamak şeklinde zigzaglarla üçgen bezeme yapılmıştır (*bk.* Tablo 28, Sıra 5).

Tablo 28: Namazgah II dönemi ve Ubeid (Tepe Gawra) geometrik biçimli motifler.

Namazgah II (Orta Kalkolitik Çağ)	Ubeid (Tepe Gawra) (Erken Kalkolitik Çağ)
	
	
	

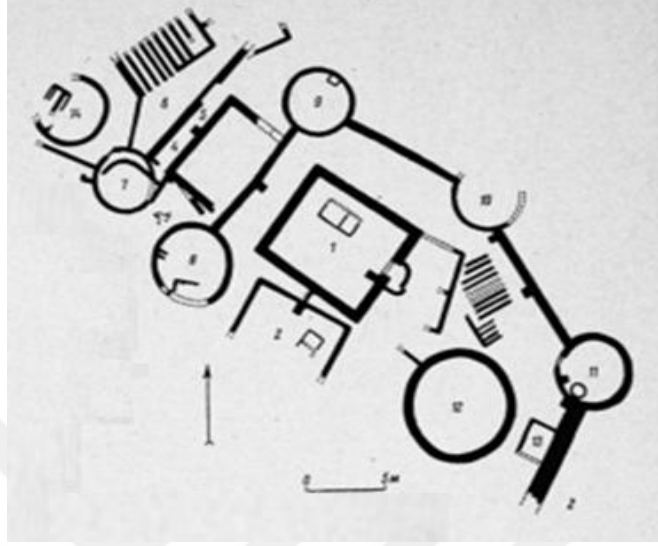

Tepe Gawra ile olan benzerlikler sadece seramik unsurlarında olmayıp mimari alanda ve el sanatlarında da benzerlikler mevcuttur. Yalangaçtepe ve Mullalitepe yerleşimlerinin Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalarında görülen yuvarlak planlı yapılar özellikle dikkate değerdir. Söz konusu mimari yapıların yakın benzerini Mezopotamya'nın Halaf kültürüne ait Tepe Gawra'nın XVII. tabakasında da görmek mümkündür. Tholos olarak tanımlanan bu mimari tasarım Halaf kültüründe dikdörtgen planlı ve birden fazla odaya sahip evlerin kullanımının sonrasında ortaya çıkmıştır. Söz konusu yuvarlak tasarlı konut kubbe ile örtülmekteydi ve insanların gündelik yaşam alanlarıydı. Yalangaçtepe'de ortaya çıkarılan yuvarlak planlı konutlar bitişiklerindeki dikdörtgen yapılarla kısmen Mezopotamya kökenli tholos mimarisiyle uyuşmaktadır. Ancak tholoslarda olduğu gibi dikdörtgen mimarinin direk bağlantısı bulunmamaktadır. Bu yapıların özel bir amaçla inşaa edildiği düşünülmektedir (bk. Tablo 29).

Erken Namazgah II döneminde Göksur Vadisi'nde insan ve hayvan biçimli heykelcikler ortaya çıkmıştır. İnsan biçimli heykelciklerde özellikle kadın tasvirinin sayısı oldukça fazladır. Kadın heykelciklerin omuzları ve kolları genellikle tasvir edilmeyip, üst gövdenin merkezinde bulunan göğüslere vurgu yapılmıştır. Bu heykelciklerin benzer örnekleri Kalkolitik Çağ Tepe Gawra ve Uruk Yerleşiminin Ubeid tabakalarında da görülmektedir (bk. Tablo 30). Hayvan biçimli heykelciklerde de önemli derecede benzerlikler söz konusudur (bk. Tablo 31).

Tablo 29: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe ve Tepe Gawra XVII. yapı katı yerleşim planı.

Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe Yerleşim Planı

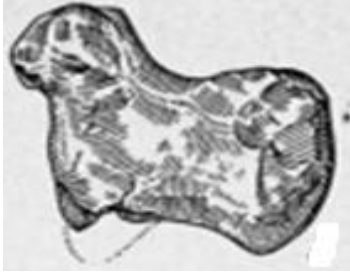
Tepe Gawra XVII. Yapı Katı Yerleşim Planı

Tablo 30: Namazgah II ve Tepe Gawra/ Karatepe ve Uruk insan biçimli heykelcikler.

Namazgah II	Tepe Gawra
	
Karatepe	Ubeid (Uruk Yerleşimi)
	

Tablo 31: Yalangaçtepe ve Tepe Gawra hayvan biçimli heykelcikler.

Yalangaçtepe	Tepe Gawra
	
	
	

4.3. KALKOLİTİK ÇAĞ ANADOLU KÜLTÜRÜ

Anadolu arkeolojisinde genel anlamda bakıldığında diğer bölgelere göre Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan Kalkolitik Çağ merkezlerinin, Kuzey Mezopotamya, Kuzey İran ve Kuzey Suriye içerisindeki Kalkolitik Çağ merkezleri ile karşılıklı olarak bu çağlar içerisinde daha fazla etkileşim içerisinde oldukları görülmektedir (bk. Harita 10).

Kalkolitik Çağ içerisinde ilk gelişimin Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Zagros Dağları'nın çevresinde görülmesinin doğal nedeni ilk sistemli üretime dayanmaktadır. Bu yerlere dikkat edilecek olursa doğal tahılların yetiştiği, iklimin insan yaşamına en uygun olduğu, sulak ve verimli bir dörtgeni teşkil etmektedir. Bu nedenle ilk toplumsal iletişimde coğrafi etkilerle bu dörtgen içerisinde olmalıdır. Beraberinde kültürler nehirlerin sağladığı doğal yollar sayesinde yakın coğrafi bölgelere kadar yayılım göstermiştir. En yoğun etkileşimin olduğu Halaf seramik kültürüne dikkat edilecekse nehir kenarlarında ve beraberindeki yakın yerlerde yeşermiştir. Kalkolitik Çağ genel yapısı gereği erken aşamalarında Neolitik dönemim yaşam tarzını da beraberinde devam ettirdiği gibi, geç dönemlerinde de Erken Tunç Çağının yapısını bünyesinde hissettirmektedir. Ancak bu dönemleri birbirinden keskin hatlarla ayırmanın zorluğu o kadar fazladır ki işte bu aşamada birçok problemi beraberinde getirmektedir. Çünkü insanoğlunun Neolitik dönemde üretime başlaması ve bu döneme yakın yeni dönemlerde teknoloji hızının çok yavaş ilerleme kaydetmesi diğer dönemler ile arasında inanılmaz bir homojen dönemin oluşmasına sebep olmuştur. Bu aşamada Kalkolitik çağı Erken, Orta, Geç Kalkolitik Çağ olarak kendi arasında üç bölüme ayırmak gerekmektedir. Erken Kalkolitik Çağ ile Neolitik dönem arasındaki kaynaşan kültür hattına Proto Kalkolitik Çağ adı verirken, Geç Kalkolitik Çağ ile Erken Tunç Çağ arasına Proto Tunç Çağı adını verebiliriz.

Neolitik dönem içerisinde toplumlar daha çok ön yaşam koşullarını düzenleme ve korunma ihtiyacına ağırlık vermişlerdir. Bu aşamaları ilerlettikten sonra kültürel etkileşimde artmaların başlaması kaçınılmaz olmuştur. İşte tamda bu aşamada seri üretim, ticaret ve beraberinde ortak zevklerin oluşmaya başladığı bir sürecin içerisine girilmiştir. Anadolu içerisinde bu ihtiyaca en çabuk cevap veren yer Güney Doğu Anadolu bölgesi olmuştur. Bu durumda coğrafi koşulların inanılmaz etkisinin olduğunu

söylemek yanlış bir kanı olmayacaktır. Nitekim Halaf, Ubaid ve Uruk kültürlerinden ilk etkilenen merkezi yerler bu bölgelerde yer almaktadır. Bunda Fırat ve Dicle Nehri'nin etkisi azımsanmayacak kadar fazladır.

4.3.1. Bölgedeki Önemli Kalkolitik Çağ Yerleşimleri

4.3.1.1. Yunus Höyük

Güneydoğu Anadolu bölgemizde Gaziantep il sınırları içerisinde Fırat nehrinin batı yakasında yer alır. Suriye sınırına en yakın höyüğüdür. Höyük Kargamış ilçesinin güneyindeki Eminik Köyünün batısında kalmaktadır. Fırat Nehri'nin verimli toprakları üzerinde Kargamış Höyük'üne 1.5 kilometre uzaklıkta önemli bir noktadadır.

Yunus höyük içerisinde höyüğü anlayabilecek bir kazı yapılamamıştır. Wolley ve ekibi tarafından bir sezonluk çok ciddi olamayan bir kazı gerçekleştirilmiştir. Burada bulunan eserler İstanbul'a taşınmıştır. Mellaart gerekli izinleri alıp bu malzemeler üzerinde çalışmış ve bu höyüğün seramikleri üzerinden bir tabakalanma kronolojisi hazırlamıştır⁷⁵⁸. Höyük oldukça ilgi çekici özelliklere sahiptir. Mellaart'ın kronolojik incelesinden öncede bu höyük üzerinde özellikle seramikleri üzerinde incelemeler yapılmıştır. Dirvana bu incelemesinde Halaf seramiklerinin genel özelliklerini vermiştir. Dirvana'nın incelemelerine göre Halaf boyalıları çok kaliteli bir pişirime sahiptir ve bunun için çok özel fırınlar yapılmış olmalıdır. Bu yerdeki Halaf boyalıları çok ince bir cidara sahiptir bu durumda burada çok bilinçli ve seramik konusunda uzman yerleşik bir toplumun varlığını göstermektedir. Yunus höyük içerisindeki Halaf boyalılarında hemen hemen tüm Halaf türü formları görmek mümkündür. Bunlar arasında çanakların yayık olanları ve diğer çanak türleri, oval çukur tabaklar, çömlek çeşitleri olarak omurgalı ve oval olanlar, açık profil veren kaseleri sayabiliriz. Ağız kısımları dik hat verenler ile geneli dışa dönük olanlardan oluşmaktadır. Çoğunun kaidesi düz bir zemin üzerine oturmaktadır. Bu kaliteli seramiklerin boyamaları da çok kaliteli ve parlak tonludur. Seramiklerde kaba tipli olanlarda bulunmaktadır. Bu kaba mal örneklerinin renk tonu mattır. Kaliteli seramiklerde kullanılan kil süzülerek işleme alınmıştır. İyi fırınlanmış bu seramik türlerinde çok az katkı maddesi olarak kum ve saman görülmektedir. Kaba olan seramiklerde ise katkı maddesi oldukça fazladır. Bu seramiklerin katkı maddelerini kum, ince çakıl, ot türleri ve saman olarak verebiliriz. Seramiklerde ortak olarak açık

⁷⁵⁸ J. Mellaart, *The Neolithic of the Near East Thames and Hudson*, London 1975, s.16.

yoktur, kendi hamur tonlarında astar kullanılmışlardır, yüzeyler el yardımı ile ıslak sürtünme ile düzleştirilmiştir. Halaf boyalılarında açık renk hamur kullanılmıştır. Açık renk hamur üzerine yine açık renk tonlarında astar yapılırken astar üzerine gri, kırmızımsı, kahverengi tonları, siyah, sarımsı ve pembeye yakın tonlarda boyama yapılmıştır. Burada bezeme motifi olarak bant bezeme, üçgenler, bitkisel bezeme, bant bezemenin hemen altında dalga bezeme, içleri taralı baklava motifleri ve panel bezemeler ve geometriksel bezemeler görülmektedir⁷⁵⁹.

Höyük çok önemli bir noktada yer almaktadır. Kuzey Suriye etkisinin en yoğun görüleceği bir konuma sahiptir. Yapılan gözlem ve incelemelerde bu höyük içerisindeki seramik malzemeleri çok kalitelidir ve bulunan fırınlardan dolayı burada çok geniş bir alanı kapsayacağı düşünülen Halaf dönemi bir yerleşim yerinin olabileceği yönündedir⁷⁶⁰. Höyük içerisinde ele geçen bu seramik türlerinin benzerleri Çukurova içerisindeki Yumuktepe Höyüğü'nün Halaf seramikleri ile benzeşmektedir. Ayrıca bezeme üslubu yine bu höyük içerisindeki Halaf ve Ubaid seramik türlerinin üslubu ile örtüşmektedir. Bu nedenle olasılıkla bu höyük içerisindeki yerleşim Halaf'ın geç dönemlerine ait olmalıdır.

4.3.1.2.Çavi Tarlası Höyük

Güneydoğu Anadolu Bölgemizde Şanlıurfa ili, Siverek ilçesinde Nusaybin'in 500 metre kuzeydoğusunda Tille Höyük'ün batısında yer alır. Şuan Atatürk baraj gölünün suları altında kalmıştır. Çevresinde bol sayıda su kaynağı olan bir özelliğe sahiptir. 1982 yılında kazısı yapılmıştır. Yapılan kazılar sonucu Halaf kültürünün 5 yapı katını bünyesinde barındırdığı saptanmıştır⁷⁶¹.

Çavi tarlası höyük içerisinde Halaf seramiği ve erken kalkolitik çağına ait elle yapılmış saman katkılı mutfak seramikleri ele geçmiştir. Halaf seramiklerini Erken Halaf sonu ile Son Halaf başına koymak mümkündür. Bulunan seramikler genellikle dörtgen tasarlı odalar içinde bulunmuştur. Halaf seramiğinde boyama siyah ve kırmızı boyama ile yapılmış bezemelere sahiptir. Bu dönem seramiklerinde ince yapılı seramiklere rastlarken kaba yapılı saman katkısının yoğun olduğu seramiklere de

⁷⁵⁹ S. Dirvana, "Cerablus Civarında Yunus'ta Bulunan Tel Halaf Keramikleri", *Belleten, Sayı: 8 Cilt: 31*, Ankara 1944, s. 415-420.

⁷⁶⁰ J. Yakar, "Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and The Early Chalcolithic Period", *Monograph Series of the Institute of Archeology*, Tel Aviv 1991, s.74.

⁷⁶¹ A.Wickede, "Çavi Tarlası 1983", *1984 Yılı Kazı Sonuçları Toplantısı VI*, Ankara 1985, s. 192-196.

rastlıyoruz. Halaf seramiklerinin boyalılarında az sayıda stilize hayvan başları ile ağaç tasviri verilmiştir. Halaf seramiklerinin genel bezemeleri olan zigzaglar, geometrik bezemeler, dalgalı bezemelerde yer almaktadır. Diğer seramik türleri günlük kullanıma uygun mutfak kaplarıdır. Bu seramiklerin pişirimleri kaliteli olmadığında kaba bir yapı teşkil etmektedir. Ayrıca katkı maddesi olarak saman kullanılmıştır. Form olarak kısa boyuna sahip olan çömlekler, boyuna sahip olamayan çömlekler ve kâseler yer almaktadır. Mutfak kaplarının birkaç örneğinde emzik ve kulp uygulanmıştır⁷⁶².

MÖ 5. binin ilk yarısına denk düşen Çavi Tarlası Höyük'ün Kurban Höyük ile birlikte bölgenin merkezi Halaf yerleşmelerini göstermektedir. Bununla birlikte Girikhacıyan, Amik C ile de benzer özellikler göstermektedir.

4.3.1.3. Girikhacıyan Höyük

Güneydoğu Anadolu Bölgemizde Ergani ili Ekinciler köyünün doğusunda kalmaktadır. Konumu gereği Kuzey Suriye'ye açılan vadiye yakın bir yerde bulunmaktadır. Çevresinde su kaynakları ile beslenmektedir.

Halet Çambel'in gerçekleştirdiği ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelini kapsayan araştırma sonuçlarında Girikhacıyan Höyük önemli bir yer tutar⁷⁶³. Halet Çambel burada yapılan araştırmaları ve sonuçlarını en ince bir şekilde aktarmıştır⁷⁶⁴. P.J. Watson ile S.A. LeBlanc ise Girikhacıyan höyükte yapılan projeleri ve kazıları ayrıntılı olarak aktarmışlardır⁷⁶⁵.

Girikhacıyan höyük içerisinde çok büyük bir halaf yerleşmesinden söz edemezsek de bu yerleşim yeri Halaf seramiklerinin yorumlanmasında önemli bir konuma sahiptir. Halaf seramiklerinin ele geçtiği tabakalarda iki evreli bir aşama geçirdiğini göstermektedir. Ele geçen malzemeler bunu gösteren en güzel ayrıntılardır. Girikhacıyan'da bulunan Halaf seramiklerinin içinde ithal olduğu düşünülen kapların Tell Halaf yerleşiminden gelen seramiklerle birebir uyum göstermesi bu yerleşimin erken kalkolitik çağ içerisinde kültürel alışverişte bulunduğunu göstermektedir. Bunu

⁷⁶² A. Wickede ve S. Herbort, "Çavi Tarlası", *IstMitt Sayı:39*, Tübingen 1989, s.20-23.

⁷⁶³ H. Çambel ve R. J. Braidwood, "Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları I. İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, İstanbul 1980, s.33-64.

⁷⁶⁴ Çambel ve Braidwood, "Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları I. İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi", s. 23.

⁷⁶⁵ P.J. Watson, ve S.A. Blanc, "Girikhacıyan: A Halafian Site in Southeastern Turkey", *Institute of Archaeology, Monograph 33*, California 1990, s.1-4.

ispat eden kaplar koyu gri, kırmızı ve kahverengi üstüne koyu kırmızı boya ile ince çizgi bezekli toplam seksen üç adet parça üzerinde kanıtlanmıştır⁷⁶⁶.

Girikhaciyan Höyük içerisinde Halaf boyalılarının genel yapısı ince saman katkılı, gri ve bej renkli ve kaba, ince yapılı seramikler bulunmaktadır. İnce yapılan kaplarda ince kum ve ince saman katkısı görülürken kaba yapılı seramiklerde ise değişik boyutlarda kum tanecikleri ile biraz daha iri saman katkısı görülmüştür. Form olarak kâse, oval kaplar, tabaklar, minyatürler, ayaklı kaplar, halka dipleri, çeşitli formlarda çömlekler, emzikli kaplar olarak görülmüştür. Erken Kalkolitik Çağ seramiklerinde Yuvarlak kâselerden ağız kısımları açık ve oldukça dar olan çömleklere kadar çeşitli versiyonları göstermektedir. Halaf boyalılarında seramik bezemeleri farklılık göstermektedir. Seramiklerin bir kısmının içi ve dışı astarlanmıştır. Bir kısım seramik ise dış tarafı tam anlamıyla astarlanmışken iç kısım sadece omuz hizasına kadar boyanmıştır. Seramiklerin geneli açıktır. Halaf boyalılarında sadece bir örnek formumuz haricinde tümü devetüyü, kahverengi, kırmızı ve siyah renklidir. Mat bir boya yapısına sahip olan bu seramiklerde tek farklı olan seramik beyaz boya ile boyanmıştır. Bezemelerde geometrik motifler yanı sıra hayvan ve bitki motifleri stilize olarak verilmiştir. Halaf seramiklerinde muhtemel bezemelerin tüm örneklerini teşkil eder. Nokta bezekli kaplarda ayrı bir yere sahiptir⁷⁶⁷.

4.3.1.4. Tilkitepe Höyük

Doğu Anadolu Bölgemizde Van ili içerisindeki havaalanının da bulunmaktadır. İnceleyeceğimiz konu açısından çok önemli bir höyüktür. Bu höyük içerisinde Erken Kalkolitik çağın seramiklerinden Halaf seramiğinin bu merkeze kadar uzantısını inceleme imkânı bulmaktayız. Erken Kalkolitik Çağ seramiklerinin daha çok yayılımı kendi çevresel etki alanlarını etkisi altına alarak benzer yapıda seramik formları ve bezemeleri benimsenmiştir. Ancak bir özelliği ile Van Tilkitepe Höyüğü bunların içerisinde bu kültüre en uzak yerde bulunmaktadır. Halaf kültürünün uzandığı en doğu ucu temsil etmektedir. Boyalı Halaf seramiklerinin Doğu Anadolu içerisinde ki yayılımının beraberinde Erken Kalkolitik Çağ kültürlerinin ticari alışverişi, kültürel

⁷⁶⁶ Watson, ve Blanc, "Girikhaciyan: A Halafian Site in Southeastern Turkey", *Institute of Archaeology, Monograph* 33, California 1990, s. 41-80.

⁷⁶⁷ Aksoy, B., "Girikhaciyan Tel Halaf Tipi Boyalı Çanak Çömleği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Bölümü Lisans Tezi*, İstanbul 1973, s.1-86.

ilişkileri bu aşamada gözler önüne serilmektedir. Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'dan alınan kültür birikimi Güneydoğu Anadolu'da harmanlanıyor ve Van ilimize kadar yayılıyordu.

Van Tilkitepe Höyük'te birçok inceleme, araştırma ve kazılar gerçekleştirilmiştir. Bilinçli yapılan ilk araştırmalar ve kazılar E.B. Reilly ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir⁷⁶⁸. Halaf seramiklerinin varlığı höyükteki ilk incelemelerde de dikkati çekmiştir. İlerleyen yıllarda bu yerleşimin çevresindeki diğer yerleşimlerden daha farklı olduğunu anlayan Korfmann bu yerleşim yerinin seramik yapılarını tekrar inceleyip bütün dönemleri ayrı bir grup içerisinde derlemiştir⁷⁶⁹.

Van Tilkitepe içerisinde ki en alt seviye Kalkolitik Çağ kültürünün bulunduğu yeri göstermektedir. Halaf boyalıları içerisindeki seramikler yanı sıra yalın seramik grupları da mevcuttur. Erken kalkolitik çağ seramiklerinde form olarak şişkin gövdeli ve dışa dönük kâseler, sade kâseler, çömlekler, keskin omurgalı çömlekler, boyunlu çömlekler mevcuttur. Seramiklerde bezeme olarak şevrong, dalgalı hat, birbirine çapraz gelen ağ motifi, bant, geometrik bezeme ve stilize hayvan figürü mevcuttur. Seramiklerde açık görülmektedir. Devetüyü ve kahverengi hammaddesine sahip açıkta yalın mallarda mevcuttur⁷⁷⁰.

4.3.1.5. Tülintepe Höyük

Doğu Anadolu Bölgemizde Keban baraj gölü altında kalmış kültür merkezlerimizden birisidir. Eleziğ il sınırları içerisindeki Altınova düzlüğünde kalan höyükte kazılara U. Esin ve G. Arsenbük başkanlığındaki ekip tarafından yapılmıştır. Kazılar 1971 yılında başlamış ve 1974 yılına kadar devam etmiştir⁷⁷¹. Höyük kazılarında maalesef su debisinin hacmi nedeniyle son katlar tam anlamıyla anlaşılamamıştır⁷⁷².

⁷⁶⁸ E.B. Reilly, "Tilkitepe", *The American Journal of Semitic Languages and Literature*, Sayı: 54, Chicago 1937, s. 54-82; E.B. Reilly, "Tilkitepe'deki İlk Kazılar, 1937", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnographya Dergisi*, Sayı: 4, Ankara 1940, s.154-155.

⁷⁶⁹ Korfmann, "Tilkitepe", *IstMitt*, Tübingen 1982, s. 1-233.

⁷⁷⁰ Korfmann, "Tilkitepe", s. 43-44.

⁷⁷¹ U. Esin, ve G. Arsenbük, "Tülintepe Kazısı, 1971", *ODTÜ Keban Projesi 1971 Çalışmaları, Keban Projesi Yayınları, Seri:1, No:4, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1974, s. 138; U. Esin, ve G. Arsenbük, "Tülintepe Kazısı, 1974", *ODTÜ Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, Keban Projesi Yayınları, Seri:1, No:7, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1982, s. 120.

⁷⁷² M. Özbaşaran, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kalkolitik Mimarisinde Tülintepe Yerleşmesinin Yeri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı Tez Çalışması*, İstanbul 1992, s. 53.

Ancak yapılan gözlemler ve birtek güney kesiminde ve kuzey eteğinde ana evreli bir erken kalkolitik tabakasına ulaşılmıştır. Bu kazı ve yapılan seramik incelemeleri bu höyükte ilk yerleşkenin erken kalkolitik çağ içerisindeki Halaf kültürü ile olduğuna dair bilgiler vermektedir.

Tülintepe içerisinde Erken Kalkolitik çağ seramiklerinde katkı maddesi olarak saman ve mikanın kullanıldığını görüyoruz. Boyalı Halaf seramikleri parlak boyalı bir şekil arz etmektedir. Seramikler çoğunlukla koyu yüzlü bir açkı ile şekillenmişken koyu renklerin hâkim olduğu astarla devam ettirilmiştir. Çünkü beraberinde Halaf boyalıları dediğimiz boya bezeme ile tamamlanmıştır. Bezemelerde kafes bezeme, şevrong, bant, dalga, nokta bezeme gibi bezek türleri görülmektedir. Form olarak dışa taşkın dudaklı kâseler, geniş gövdeli kaplar, yassı kâseler, görülmektedir. Bunun yanı sıra diğer bir yapım tekniği ile verilmiş seramik grubu ile erken kalkolitik çağ seramiklerine devam ettirilmiştir. Bu grup seramiklerde ise boyama yerine kabartma bezeme kullanılmıştır. Kabartmalarda insan yüzlerinin hatları, eller havada verilmiş insan pozisyonları, şerit kabartmalar, şerit ile birlikte verilmiş üstü noktalı veya damla bezekli bezeme üslubu kullanılmıştır⁷⁷³.

Genel bir Halaf portresi çizmek gerekecekse ana grup seramikler koyu yüzlü, açkılı mallar yani *Dark-Faced Burnished Ware* ve Mika astarlı Mica washed Ware çanak çömleklerinden oluşmaktadır Tülintepe içerisinde bulunan parlak Halaf seramikleri çevredeki diğer yerleşimlerin Halaf boyalılarıyla benzer özellikler içermektedir. Erken Kalkolitik Çağ seramikleri Tepcikte olduğu gibi iki ayrı boyalı çanak çömlek grubu Kuzey Suriye'nin ve Mezopotamya'nın MÖ 6. bin ile 4. bin yılları arasındaki Halaf malları ile benzerdirler. Ayrıca üçüncü bir geometrik ve şematik hayvan figürlü boya bezemeli çanak çömlek grubu ise Coba Höyük Ubaid boyalı seramiği ile benzerdirler⁷⁷⁴. Bu höyük içerisinde ayrıca Halaf dönem seramiklerinde Ubaid seramiklerine geçiş aşamasının yaşandığını gösteren seramiklerde bulunmuştur. Kırmızı tonlara sahip hamurlu seramikler yanı sıra açık renklere sahip ince sert hamurlu açık renkli astar üzerine koyu kırmızı ve kahverengi tonlarına sahip boyama bezemenin

⁷⁷³ Esin ve Arsebük, "Tülintepe Kazısı, 1971", s.141.

⁷⁷⁴ U. Esin, "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara 2000, s. 89.

yapıldığı seramiklerde vardır. Bu seramiklerde Halaf seramikleri içerisindeki geometrik ve figüratif bezeme bu seramiklerde de görülmektedir⁷⁷⁵.

4.3.1.6. Değirmen-tepe Höyük

Karakaya baraj gölü altında kalan höyüklerimizden birisidir. Doğu Anadolu bölgemizde Malatya il sınırı içerisinde, Battalgazi ilçesi, İmamoğlu ilçesinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Karakaya baraj gölü altında kalacak höyüklerin kurtarma kazıları için yapılan yüzey araştırması sonucu 1977 yılında bulunmuştur. Höyük konumu gereği verimli küçük bir kıyı ovası içerisinde yer almaktaydı. Bu verimli tarihi merkezimizi gün yüzüne Ufuk Esin başkanlığındaki kazı ekibi çıkartmıştır. Güney Irak'taki buluntu yeri Tell Ubaid'e göre Ubaid kültürünün torosların kuzeyinde bulunan en iyi temsilci Değirmen-tepe'dir⁷⁷⁶.

Değirmen-tepe Höyüğü'nün Kalkolitik çağ seramikleri sadece Orta döneme ait bir dönemi içermektedir. Kazılan höyüğün en alt seviyesini de Ubaid dönemi yerleşme tamamlamıştır. Ubaid kültürü olarak 6 tabaka saptanmıştır⁷⁷⁷. Ubaid dönemi yerleşmeden önce burada başka bir dönemin varlığı bilinmemektedir.

Ubaid boyalı seramiklerinin form grubunu derin gövdeli kâseler, oval kaplar ve vazö şekline yakın olan oval gövdeli ve boyunlu çömlekler almaktadır. Bu seramiklerde hamur maddesi olarak açık yeşile yakın bej renk ve pembe tonları veren kil kullanılmıştır. Bu seramiklerde çoğunlukla hamurunun rengine göre astarlama yapılmışken bununla birlikte bazılarının kırmızı astarlama ile yapıldığını görüyoruz. Seramik örnekleri ince cidarlıdır. Kâselerde kaide kısmından kâsenin ortasına kadar belirli bir düzeni olamayan çizgi ve boya bezemeye sahiptir. Bunlar Coba kâsesi olarak bilinmektedir. Bu kâselerde ki kazıma bezemelerin ne ile yapıldığı bilinmemektedir⁷⁷⁸.

Değirmen-tepe'de açık renkli hamura sahip olan seramiklerin üst yüzeyleri koyu morumsu siyah, kırmızı ve kahverengi boyama ile verilmişlerdir. Bu seramikler şematize yaprak, dal örgü motif ve geometrik motiflerle süslenmişlerdir. Kaba bir

⁷⁷⁵ U. Esin, "Tülintepe Kazısı 1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri:1, No:5, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1976, s. 124-132.

⁷⁷⁶ U. Esin, "Değirmen-tepe", *ArkeoAtlas, Sayı:1*, 2002, s.118.

⁷⁷⁷ Esin, "Değirmen-tepe (Malatya) Kurtarma Kazıları", s. 83.

⁷⁷⁸ U. Esin, "Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak, Çömlek ve Değirmen-tepe Kazısı", *Türk Tarih Kongresi 9, Kongreye Sunulan Bildiriler I, Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı:9*, Ankara 1986, s. 81-92.

yapıma sahip olan seramiklerin ise yüzeyleri siyah ve kahverengi boyamaya sahiptirler. Bu kaba yapıli seramikler daha çok işlevsel özellikleri ağır basan kaplar olup mutfak kapların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Mutfak kaplarının hamurlarına saman ve ufak çakıl ilave edilmiştir. Mutfak kapları elde yapılırken ince hamurlu olan daha kaliteli seramikler ise ilkel özellikler taşıyan çarklarda üretilmişlerdir⁷⁷⁹.

Burada bulunan seramiklerin benzerleri Gaziantep'in İslâhiye ilçesindeki Coba/Sakçagözü Höyükte de görölmektedir. Bu kâseler ilk kez bu yerleşmede bulunduğundan Coba kâsesi olarak bilinmektedir. Bu durum seramik kültüründe uzak bölgelerin birbiriyle olan kültür alışverişine en güzel örnektir⁷⁸⁰.

4.3.1.7.Arslantepe Höyük

Doğu Anadolu Bölgemizde, Malatya ili, Battalgazi ilçesi, Orduzu Mevkii adı ile biline sulak, verimli bir coğrafya içerisinde yer almaktadır. Eski Malatya'nın merkezinin içerisinde kalması bu yerleşkenin her zaman önemli bir bölge üzerinde kurulduğunu göstermektedir. Çevresindeki su kaynaklarının bolluğu yanında birde Fırat'ın kollarının bölgeye etkisi eklendiğinde bu yerin önemi daha da artmaktadır. Fırat'ın kolları nehir üzerindeki diğer kültürlerle olan bağlantısını sağlayan en önemli kaynak durumundadır.

Höyükteki en son yeni verileri İtalyalı arkeolog Frangipane ve ekibinin başarılı çalışmaları ile anlayabiliyoruz. Frangipane höyükteki tabakalanmalara son halini vermiştir. Frangipane'den önce höyükte birçok araştırma ve kazı yapılmıştır. Arslantepe Höyük'teki ilk araştırmayı 1932 yılında L. Delaporte başlatmıştır. 1939 yılına kadar süren bu çalışmalarda Delaporte'nin asıl amacı Geç Hitit ve Hitit Kùltürleri olduğu için daha erken bilgilere ulaşmak mümkün olamamaktadır. Höyükteki Erken dönem tabakalanmalarını ilk kez 1947-1948 yıllarında ki C. Schaeffer'in ekibiyle gerçekleştirdiği sondaj çalışmasında ortaya çıkmıştır. Daha sonraki araştırmalar 1961 yılında P. Meriggi, S. Puglisi tarafından devam ettirilmiştir. Yapılan bu çalışmalar 1964 yılına kadar devam etmişse de höyükteki araştırmalara yeni veriler ekleyememiştir. Daha sonra daha geniş çaplı bir kazı sistemine dönüşüm yapan arkeolog A. Palmieri

⁷⁷⁹ Esin, "Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak, Çömlek ve Değirmen-tepe Kazısı", s. 81-92.

⁷⁸⁰ Esin, "Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak, Çömlek ve Değirmen-tepe Kazısı", s. 81-92.

olmuştur. A. Palmieri kazıyı M. Frangipane'ye bırakmıştır⁷⁸¹. Yapılan kazılarda Höyük içerisinde bölge kalkolitiği için önemli bir arkeolojik veri elde edilmiştir. Ubaid ve MÖ 4. binli yıllara dayanan Uruk kültürünün varlığını Frangipane arkeoloji dünyasına katmıştır⁷⁸².

Arslantepe'de ki VIII. Tabaka ile VI. tabakalar arasındaki yerleşimler Ubaid ile Uruk kültür katlarını vermektedir. Bu tabakalanmaya göre Arslantepe'nin VII. Tabakası kendine özgü bir yapımı oluşturmaktadır. Geç Kalkolitik çağ yerleşmesi özelliği veren bu höyük çok geniş bir alanda yaşana Ubaid kültür yapısıyla Anadolu açısından büyük önem taşımaktadır. Dikkati çeken bir diğer husus ise bu yerleşim yerinde büyük çapta seramik fırınlarının oluşudur ve ayrıca mimarı yapılarına Ubaid seramiklerinde kullanılan boyama tipi ile Kırmızı siyah ve beyaz boyama ile geometrik olarak boyamalarıdır. Arslantepe'de Schaeffer sondajında bulunan Boyalı Ubaid seramikleri 12 metrelik derinliğe kadar ulaşmaktadır. Frangipane ise sondajdan alınan veriler ışığında höyüğün batı yakasında sistemli bir kazı gerçekleştirmiştir. Bu kazıda VIII. Tabakalar gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu yerleşim yerinin Ubaid seramik formlarının genel yapısını dar boyunlu şişkin gövdeli çanaklar oluşturmaktadır. Ayrıca bu tabakalarda kâse örnekleri de ele geçmiştir. Seramiklerde genel boyama olgusu olarak içi taralı çapraz boyama düz şerit halinde yanlara balık kılçığı şeklinde verilen hat boyama ve karışık hat boyamayı verebiliriz. Ayrıca Arslantepe höyük içerisinde de şevrong bezeme özeliğini korumaktadır. Buradaki şevrong bezemedeki farklılık bunların kazıma ile yapılmış olmasıdır. Bu bezeme özelliği ise kaba çömlek ve derin kâselere uygulanmaktadır. Ubaid seramiklerinin yapım malzemesi olarak yerel hamur kullanılmıştır. Hamurlar küçük çakıl ve saman katkılıdır. Ayrıca dış hatların tarazlanıp düzeltildiğini görüyoruz. Bazı seramik formlarında ayrıca hafif omurganın verilmeye çalışıldığını görüyoruz. Bu seramikler ise akçılı olarak imal edilmişlerdir. Bu seramik grubuna katkı maddesi olarak saman eklenmiştir. Ayrıca bazı seramiklerin devetüyü

⁷⁸¹ M. Frangipane, "Excavations at Arslantepe Malatya The 1989 Campaign", *1990 Yılı Kazı Sonuçları Toplantısı, XII-I*, Ankara 1991, s. 209-211; M. Frangipane, "Arslantepe-Melid-Malatya", *Türkiye'deki İtalyan Kazılar*, Ankara 1994, s. 31-35.

⁷⁸² M. Frangipane, "Arslantepe 1996: The Finding of An E.B.I Royal Tomb", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt:1*, Ankara 1998, s. 291.

astar üzerine kırmızı hatlar ile çapraz taralı süsleme motifinin verilmesi de dikkat çekici bir özelliktir⁷⁸³.

Arslantepe'nin VII. Tabakası ise güçlü bir üretim yapısının varlığına işaret etmektedir. Bu tabaka içerisinde ele geçen bazı seramiklerin üzerinde birtakım işaretlenmelerin olması burada farklı seramik ocaklarının varlığına işaret oluşturacak bir kanıt niteliğindedir. Bu dönemin seramikleri geç kalkolitik çağ içerisinde değerlendirilmektedir. Seramiklerde genel form olarak çömlek türleri ile kâse türleri oluşturmaktadır. Bu seramik türlerinin çoğunun içerisinde Ubaid seramik türlerinde görünen saman bulunmaktadır. Saman yüzlü olarak ta verilen seramiklerin boyama versiyonlarında kırmızıçizgi ile noktalı hat bezeme bulunmaktadır. Bu tabakanın seramikleri bir işlev gütmekte ve kullanım için yapılmaktadırlar.

Frangipane'nin erken tunç çağı içerisinde değerlendirmeye aldığı VI. Tabaka Geç Kalkolitik çağdan Tunç çağına geçiş aşamasında bir yerde olması gerekmektedir. Çünkü bütün özellikleri ile VII. Tabakanın özelliklerini taşımaktadır. Açık, kırmızı renkli astarlı ve açıkılı yapılmışlardır. Uzun, ince ve silindir boyunlu çömlekler ve kâseler seri üretim mallarıdır. Bu seramiklerde erken uruk özelliği gösteren VII. Tabakadaki tarazlı bezeme ve ip hattı verilmiş kaba seramikler ile de uyum göstermektedir. Bu seramik grupları Arslantepe Höyük içerisinde güçlü bir üretimin olduğunu göstermiştir⁷⁸⁴.

4.3.1.8.Mersin Yumuktepe Höyük

Mersin İlının 3.5 km. batı-kuzeybatısında yer almaktadır. Modern kent merkezinin içerisindeki Demirtaş mahallesinde bulunmaktadır. Höyük yaklaşık 12 dönümlük bir araziye kapsamaktadır. Kuzeyine ve batısına doğru dik olarak yükselen ancak kıyıya doğru alçalan höyüğün yüksekliği 25 m. ye kadar ulaşmaktadır⁷⁸⁵.

Höyük üzerinde sistemli olarak ilk kazılar Garstang yönetiminde 1936–1939 yıllarında gerçekleşmiştir. 1936–1939 yılları arasındaki bu kazılar ve araştırmalara

⁷⁸³ M. Frangipane, "Arslantepe-Malatya: A Prehistoric and Early Historic Center in Eastern Anatolia", Oxford Handbooks Online, 2011, s.971-980.

⁷⁸⁴ Frangipane, "Excavations at Arslantepe Malatya The 1989 Campaign", s. 213; M. Frangipane, "Excavations at Arslantepe Malatya 1992", *1993 Yılı Kazı Sonuçları Toplantısı, XV-I*, Ankara 1994, s. 217.

⁷⁸⁵ Veli Sevin ve Isabella Caneva, "1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.27.

Seton Lloyd ve G.M. Fitzgerald katılmıştır. Yaklaşık 8 yıllık gibi bir zamandan sonra 1947–1948 yılları arasında tekrar kazısına başlanmıştır⁷⁸⁶.

Mersin-Yümüktepe'nin Halaf seramikleri toplamda XXIV-XVII tabakaları arasında görülmektedir. Höyükte XXIV tabaka içerisindeki taş temelli, dörtgen mekânların içerisinde Hassuna seramikleri bulunmuştur. Bu seramikler Anadolu geneli Güneydoğu Anadolu ve Güney Akdeniz Bölgesi içerisindeki diğer Hassuna seramikleri ile bire bir benzerlik göstermektedir. Bu özellikleri ile biz bu yerleşmede Hassuna-Halaf seramikleri arasındaki geçiş özelliğine sahip bir seramik kültürünün varlığını söyleyebiliriz. Bu seramikler PostHalaf kültürü içerisinde değerlendirilebilir. Bu kültürün seramiklerinde kum katkının yanısıra iyi fırınlanmış, açık renkli ve boyalı seramikler görülmeye başlanır. Yeni üretimler arasında genellikle nitelikli, her zaman perdahlı, çeşitli formlara sahip ve özenli bezemeleri olan bir seramik grubu dikkati çekmektedir. Bu parçalar düzgün, ince, kahverengi ya da siyah renk çizgilerden oluşan gelişkin bezemelere sahiptir. Bu seramiklerde en çok rastlanan bezek yatay çizgiler arasında kalan alana uygulanan ağ, şevronlar ya da üçgen motifleridir. Halaf tipi bezemeli boyalıları XXIII. tabakadan itibaren kendisini göstermektedir. Bu tabakada motiflerin çeşitleri çoğalmış ve motiflere ek olarak farklı düzenlemeler eklenmiştir. Halaf'ın en karakteristik motifi olan bukraniumlar, nokta bezemelerle oluşturulmuş yeni düzenlemeler ve rozet motifi yeni eklentileri teşkil etmektedir. Halaf boyalı seramiklerinin form gruplarını oval, şişkin gövdeliler, dar ağızlı, şişkin gövdeli kap çeşitleri ile geniş ağızlı, kaideye doğru daralan tutamaklara sahip kâselere, ağız kısmından başlayıp gövdede keskin çıkıntı oluşturan uzun gövdeli kâselere kadar çeşitleri bulunur. Bezemelerde şevronlar ağız kısmında ve gövde üzerinde hemen hemen tüm gövdeyi kapsayacak şekildedir. Yatay ve dikey dalga bezemeler, özellikle ağız kısımlarına hâkim panel bezeme kuşağı, kafes bezeme, kum saati motifi, yıldız motifi, birbirleriyle bağlantılı çiçek motifi gibi bezeme öğeleri zengin bezeme olgusunun hâkim olduğu bir kültürü göstermektedir⁷⁸⁷.

Yumuktepe höyük içerisinde erken kalkolitik çağ bitimi ile orta kalkolitik çağ başlangıcını birbirinden keskin hatlarla ayırmak mümkün değildir. XVI. Tabakadan

⁷⁸⁶ Isabella Caneva ve Eric Jean, “Mersin-Yumuktepe, Une Mise Au Point Sur Les Derniers Travaux”, *Anatolia Antiqua XXIV*, Paris 2016, s.14-15.

⁷⁸⁷ J. Garstang, *Prehistoric Mersin, Yumuk Tepe in Southern Turkey*, Oxford 1953, s.101-124.

itibaren Yumuktepe seramik kültürü içerisinde Ubaid seramiğinin varlığını görmeye başlıyoruz ancak beraberinde erken kalkolitik çağ seramiklerinden Halaf seramiği varlığını devam ettirmektedir. XV. Tabakadan itibaren Halaf seramiğinin kullanılışı düşmekte yerini Ubaid seramik kültürü geçmektedir. Ubaid seramiklerinin ilk buluntusunu verdiği XVI. Tabakadan itibaren Standard kremli testi ve diğeri geniş iç gövdeye sahip seramik buluntusu ile kendisini göstermektedir. Bu seramiklerde gövde geniş fakat form içerisinde çok fazla yer kaplamazken, Höyük içerisindeki erken dönem diğer seramiklerden farkı boynun hafif yukarıya doğru incelerek son bulmaktadır. Seramiklerde gövde üzerinde tutamlara yer verilmiştir. Testilerin hemen hemen hepsinin kaidesi oval ya da sivri verilmiştir. Buda bu seramiklerin bir yere monte edilerek ya da gömülerek kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca boyalı bu seramik türlerinin ağız kısımları boyalı olarak yapılmıştır. Birkaç örnek dışında testilerin tümünde Kulp üzeri bant bezeme ve bu bant bezemenin hemen altı dekoratif amaçla dalga bezeme ile tamamlanmıştır. Seramikteki dekorasyon ve buna bağlı sanat anlayışından dolayı kimisinin kulplarında da boya bezemenin yapıldığını görüyoruz. Kimi testiler ise boyundaki bant bezemeye bağlı olarak kaideye kadar dikey olarak çizgi şeklinde bezemenin gerçekleştiğini görüyoruz. Bezemede siyah renkte bitkisel bezeme, küçük helezonik daireler, düz ters birlikte verilen üçgenler ve içi taralı üçgenler kullanıldığını söyleyebiliriz. Halaf seramik örneklerinde olduğu gibi hala Şevrong bezemenin sevilerek kullanıldığını görüyoruz⁷⁸⁸.

Krem rengi astar kullanılan bu tür seramiklerin çoğunun boyanmasında siyah mat rengin tercih edildiğini görüyoruz. Siyah mat rengi tonla birlikte krem astar üzerine kahverengi tonlarında kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte testilerin kulp kısımları ağız kenarında verilmiş olanlar ve çok az örnekte ise kulpsuz olanları görmek mümkündür. Bu tür seramikler yeni bir etkinin bu bölgeye kadar geliştiğini açıkça göstermektedir Ubaid türü seramiklerin etkisi Garstang'a göre XV. Tabakada ve XIV. Tabakada da devam etmiştir⁷⁸⁹.

Garstang kazılarda XV. Tabakalarda ve XVI. Tabakalarda yeni bir tür seramik grubunu bölgeye geldiğini belirtmektedir. Bu seramikte tonlarım krem rengi değil de parlak gri renge hakim bir tür olduğunu belirtmektedir. Bu seramik türlerinin formları

⁷⁸⁸ Isabella Caneva vd., "The Ubaid Impact on the Periphery: Mersin-Yumuktepe During the Fifth Millennium BC.", *Aria Anatolica XXVII*, Paris 2012, s.358-368.

⁷⁸⁹ Garstang, *Prehistoric Mersin, Yumuk Tepe in Southern Turkey*, s.141-153.

küçülmüştür. Bezeme özelliklerinde ise eski geleneğe bağlı kalmakla birlikte çoğu seramiğin tek kulplu yapıldığını görüyoruz.

Mersin Yumuktepe Höyükteki B6 ve B5 açmalarında ele geçen Kalkolitik dönem seramiklerinin bazıları beyaz boyama üzeri kırmızı boya hatlarına sahiptir. Olasılıkla işleniş üslubu ve kaliteli yapımı gereği Uruk kültür yapısı içerisinde yer almaktadır⁷⁹⁰. Uruk seramikleri olan bu yeni tür seramiklerin çoğunluğunu kâseler oluşturmaktadır. Parlak gri renkli bu seramikler yoğun perdah ile parlatılarak gri taş gibi bir görünüme sahiptirler. Bu seramik tonunun dışında siyah ile boyanmış ve figüratif bezemenin de bu dönem içerisinde kendisini gösterdiğini belirtmek gerekmektedir. Bu uruk vazolarını kuzey ırakta görmek mümkündür⁷⁹¹.

4.3.1.9.Kazane Höyük

Güneydoğu Anadolu bölgemizde, Şanlıurfa'nın ise 3 kilometre güneyindeki Konuklu köyü içinde yer alır.

En üst seviyede Halaf ile Ubaid kültürünün bir arada ele geçmesi belki de bu yerleşmedeki ara geçişin yapısını gözler önüne serecek düzeyde sonuçlar alınmasına yardımcı olacaktır. Alan-C içerisinde yapılan kazılarda Halaf-Ubaid bezemeli seramikler bir arada ele geçmiştir. Tezatlık teşkil eden seramikler yoğun olarak üst kısımlardan elde edilmiştir. Birçok seramik bezemesiz olarak verilmiştir. Çanak-çömlek gruplarını; Plain Simple Ware, Cooking Pot Ware, Stone Ware ve Horizontal Reser ve slip Ware grupları temsil etmektedir⁷⁹².

4.3.1.10.Kurban Höyük

Güneydoğu Anadolu Bölgemizde Şanlıurfa ili, Bozova ilçesi, Cümcüme Köyü'nün batısında 2 kilometre kadar uzaktadır. Şanlıurfa iline 60 kilometre, Bozova ilçesine 15 kilometre uzaklıkta yer alan bu merkez verimli bir noktada konumlanmıştır..

⁷⁹⁰ I. Caneva, ve G. Köroğlu, "Mersin Yumuktepe Höyüğü 2005 Yılı Kazı Çalışmaları", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt:2*, Ankara 2007, s.670.

⁷⁹¹ Garstang, *Prehistoric Mersin, Yumuk Tepe in Southern Turkey*, s.159-174.

⁷⁹² P. Wattenmaker, ve A. Mısır, "Kazane Höyük- 1992", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt:1, Ankara 24-28 Mayıs 1993*, Ankara 1994, s.177-179.

Cümcüme köyünün batısında kalan bu höyük Fırat Nehri'nin güney kıyısında iskân görmüştür. Atatürk baraj gölünün suları altında kalmıştır⁷⁹³.

Beş yıl süreyle yapılan kurtarma kazılarında tabakalar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Höyük içerisinde sekiz ana dönem yerleşmenin varlığı saptanmıştır. Ana toprağa kadarki süreci belirlemek için sondaj çalışmalarına da yer verilmiştir. Bu sondaj çalışmaları neticesinde Halaf seramik verilerine ulaşılmıştır. İlk araştırmalarda Phases 19-20 açmasında Ubaid ve Halaf karışımı olan küçük seramik parçaları ele geçirilmiştir⁷⁹⁴.

4.3.1.11. Türbe Höyük

Türbe Höyük Siirt il merkezinden 27 km. uzaklıkta ve Siirt'in güneyindeki Botan Suyu'nun kıyısında 100X40 m.'lik bir alana sahip yerleşmedir⁷⁹⁵.

Höyükteki ilk incelemeleri Fırat ve Dicle yüzey Araştırmaları projesi kapsamında G. Algaze gerçekleştirmiştir. Algaze, Botan ve Bitlis nehirleri ki yüzey araştırmalarında bu yerleşimde Halaf boyalıları bularak yerleşimin Halaf döneminde iskân gördüğünü belirtmiştir. Daha sonra 2000 yılında Jale Velibeyoğlu, Andreas Schachner ve Şenay Schachner tarafından Botan Vadisinde düzenlenen yeni bir yüzey araştırması çalışmasında değerlendirme konusu yapılmıştır. 2002-2007 yılları arasında yürütülen Siirt-Türbe Höyük Kazı Çalışmaları, Mardin Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden Haluk Sağlamtimur'un bilimsel danışmanlığında 2002-2007 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları tamamlanmıştır⁷⁹⁶.

Yerleşim yerinde Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalardan elen geçirilen kap formları tipik Halaf boyalıları ile paralel özelliktedir. Genel olarak devetüyü renkli hamur ve zaman zaman ince kum katkılı mallar ele geçmiştir. Bir çok örnekte kabın hem içi hem de dışı koyu kahverengi veya siyah boya bezemelidir. Türbe Höyük Halaf seramik bezemelerinde çapraz tarama, içi taralı üçgenler, içi noktalarla doldurulmuş eşkenar dörtgenler, düzenli ve düzensiz çekilmiş yatay bantlar dönüşümlü olarak

⁷⁹³ L. Marfoe, "Kurban Höyük Excavations, 1981", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1982, Ankara 1983, s.95-96.

⁷⁹⁴ L. Marfoe, "Kurban Höyük Excavations", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1982, s.101.

⁷⁹⁵ H. Sağlamtimur, "Siirt-Türbe höyük 2002 yılı kazı çalışmaları", 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s.463.

⁷⁹⁶ Sağlamtimur, "Siirt-Türbe höyük 2002 yılı kazı çalışmaları", s.463-464.

yerleştirilmiş küçük ve büyük nokta sıraları gibi geometrik bezeme unsurlarının kullanıldığını görüyoruz. Yatay bant altına yerleştirilmiş fisto motifi ile dikey fırça darbeleri ile kapların ağız kenarlarının iç kısmında tercih gören bezeme öğeleri arasında yer almaktadır. Form olarak Türbe Höyük seramikleri diğer merkezlerle örtüşmektedir. Formlar; dik duvarlı derin çanaklar, hafif dışa açığa kenarlı çanaklar, boyunlu çömleklerden oluşmaktadır⁷⁹⁷.

4.3.1.12. Norşuntepe

Elazığ il merkezinin 26 km güneydoğusunda; Alisham, Yukarı Ağınsı ve Aşağı Ağınsı Köylerinin ortasında, Alisham Köyü'nün 3 km güneyinde yer almaktadır. 1975 yılında Keban Barajı'nın tamamlanması ile baraj gölünün suları altında kalmıştır. Höyüğün genişliği ise yaklaşık 500 x 300 metredir⁷⁹⁸.

Yerleşim yeri 1967 yılında Keban Barajı göl suları altında kalacak alanda araştırma yapan R. Whallon Jr ile S. Kantman tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. 1968 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına H. Hauptmann başkanlığında başlayan kazı çalışması, 1974 yılında tepenin kısmen su altında kalmasıyla son bulmuştur⁷⁹⁹.

Yerleşim yerinde MÖ 4500-3500 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ'a ait tabakalar (40-31) 17 metre kalınlığa ulaşır ve üç ana evreye ayrılır. Bunlardan sondajla tespit edilen en alttaki I. evre Ubeyd türü koyu açık ve boya bezemeli çanak çömlek ile temsil edilir ve Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenir. Son Kalkolitik Çağ'a tarihlenen II. evre 37. tabaka ile başlar. Adlarını Sakçegözü yakınlarında bulunan Coba Höyük yerleşmesinden alan burada seri olarak üretilen Coba kaseleri bu evrede Norşuntepe'de oldukça yaygındır. 34-31. tabakalar ile temsil edilen III. evrede el yapımı, saman katkılı, boyalı ve baskı bezekli kaplar görülmektedir⁸⁰⁰. Genel olarak Norşuntepe'nin Kalkolitik Çağdaki seramik verileri arasında, koyu yüzlü açık boya bezemeli seramikler ile açık kahverengi veya saman katkılı kahverengi çanak çömlekler hâkim olduğu söylenebilir⁸⁰¹.

⁷⁹⁷ Sağlamtimur, s.465.

⁷⁹⁸ H. Hauptmann, "Norşuntepe", *ArkeoAtlas*, Sayı:2, 2003, s. 22.

⁷⁹⁹ [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrie ve?CagNo=9021&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrie ve?CagNo=9021&html=ages_detail_t.html&layout=web) (20.01.2020)

⁸⁰⁰ Hauptmann, "Norşuntepe", s.22.

⁸⁰¹ Veli, Ünsal, "Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler", Cilt: 22, Sayı: 2, Elazığ 2012, s.325.

4.3.1.13. Batı Çatalhöyük

Çatalhöyük (Batı); Konya İli'nin 52 km güneydoğusunda; Çumra İlçesi'nin 11 km kadar kuzeyinde; Küçük Köy'ün 2 km kadar güneyinde; Hayıroğlu Kasabası'nın 2 km kuzeyindedir. 500x400x5 m boyutlarında; biri doğuda diğeri batıda yer alan yan yana iki höyükten doğudaki Neolitik Çağ'da; batıdaki ise Kalkolitik Çağ'da iskan görmüştür⁸⁰².

Batı Çatalhöyük yerleşimi ilk olarak 1958 yılında J. Mellaart tarafından Konya Ovası'nda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir. Mellaart 1961 yılında yerleşim yerinin iki farkı bölgesinde derinlik sondajı gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu çalışma sonucunda ele geçirilen çanak çömleklerin özelliklerine göre İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimin İlk Kalkolitik I ve İlk Kalkolitik II diye iki evreli olduğu anlaşılmıştır⁸⁰³.

Erken Kalkolitik I mal grubu devetüyü ya da kırmızımsı hamurlu, mika ve taşcık katkılıdır. Boyamada kırmızı, soluk kırmızı ve açık kahverengi kullanılmıştır. Astar genellikle kullanılmamış olup açıklama işlemi boya sonrası yapılmıştır. Özenli yapımlarda seyrek olarak astar görülür. Bezeme olarak genellikle, paralel horizontal zikzaklar, şevronlar, üçgenler ve noktalar kullanılmıştır. Kap formları arasında en çok derin kâseler, boyunlu ve iki kulplu çömlekler, ağız bölümü yivli çanaklar, omurgalı kâseler, sepet-kulplu çömlekler ve düz orta büyüklüğünde çömlekler/testiler kullanılmıştır. Bazılarında kazı bezeme görülür⁸⁰⁴.

İlk Kalkolitik II malı; I'den daha gelişmiştir. Erken Kalkolitik I mal grubunda kullanılmış olan omurgalı ve basit kaseler, dışa dönük ağızlı küçük, orta ve büyük boy çömlekler gibi bazı biçimlerin devam ettiği görülmektedir. Erken Kalkolitik I mal grubunda tercih edilen sığ kaplar; derin kaseler; sepet kulplar ise bu dönemde görülmemektedir. Form çeşitliliği açısından bir önceki mal grubuna göre daha az biçimler görülmektedir. Bunun yanı sıra bezemeler çok daha kalitelidir. Bezemeler arasında dokuma bezeklerini andıran şekiller, ince ve karmaşık çizgiler tercih edilmiş olup, tarama motifli bezeme kullanımı ise bu grupta sıklıkla görülmektedir. Bu grubun

⁸⁰² I. Todd, *Çatal Hüyük in Perspective*, Cummings Publishing Company, New York, 1976, s.7-8.

⁸⁰³ B. S. Düring, *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi, Karmaşık Avcı Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, s. 151-152.

⁸⁰⁴ J. Mellaart, "Çatal Hüyük West", *Anatolian Studies*, Vol. 15, Ankara 1965, s. 136-152.

hamuru pembemsi kırmızı ya da devetüyü rengindedir. Katkı olarak taşçık ve mika kullanılmış olup, saman ise hiç kullanılmamıştır. Kaplar, yapısından da anlaşılacağı üzere iyi fırınlanmışlardır. Kaselerde hem içte hem de dışta, çömleklerde ise dışta ve ağız içlerinde bir bant halinde astar bulunmaktadır. Beyaz astar üzerine koyu renkle yapılmış boya bezekler bu dönem için tipiktir. Boyama sonrası açıklama bu dönemde de devam etmektedir. Boya renklerinde farklılıklar gözlemlenir; açık ve koyu kahve, mat siyah kullanımı bu dönem için yenilik sayılabilir. Kırmızıvepembe boya kullanımı ise bir önceki dönemde olduğu gibi devam eder. Yalınvekaba mallar bir önceki grubun devamı niteliğindedir. Fakat kazı bezekli kap altlıklarının sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir⁸⁰⁵.

4.3.1.14. Can Hasan I Höyük

Karaman İli'nin 12 km kadar kuzeydoğusunda; Alaçatı Köyü'nün kuzeybatısında; Can Hasan III'ün 750 m kadar güneydoğusunda yer alır⁸⁰⁶.

Konya Ovası yüzey araştırması sırasında, J. Mellaart; A. HallveD. French tarafından 1951-52ve1958 yıllarında ziyaret edilmiş olan bu höyük⁸⁰⁷; İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından D. French başkanlığında 1961-67 yıllarında kazılmıştır⁸⁰⁸.

Toplam sekiz tabakadan oluşan Can Hasan I höyüğünün; 1. tabakası Son Kalkolitik; iki evreli 2. tabakanın 2A evresi Orta Kalkolitik; 2B evresi ise İlk Kalkolitik'ten Orta Kalkolitik'e geçişe tarihlenir⁸⁰⁹. 3. tabaka; Kalkolitik Çağ'ın en eski tabakası olan İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlenir; 4-7. tabakalar ise Son Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir⁸¹⁰.

Son Kalkolitik Çağ'a tarihlenen çanak çömlekler genellikle kırmızı; kırmızı-kahve ve siyah ağılıdır. Diğer bir grubu oluşturan ve az sayıda, tarazlı mallar, beyaz boya bezekliler; kırmızı ya da kahverengi boyalılarından oluşmaktadır. Çok az sayıda kazı bezekli parçalar; yiv bezekliler de yerleşim yerinde tespit edilmiştir. Formlar omurgalı;

⁸⁰⁵ Mellaart, "Çatal Hüyük West", s. 152-154.

⁸⁰⁶ D. H. French, "Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report 1961", *Anatolian Studies*, Vol. 12, Ankara 1962, s.27.

⁸⁰⁷ French, "Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report 1961", s.29.

⁸⁰⁸ V. Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.81; Düring, *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi, Karmaşık Avcı Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, s.156.

⁸⁰⁹ French, "Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report 1961", s.29-30.

⁸¹⁰ Düring, *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi, Karmaşık Avcı Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, s.156-157.

dar ağızlı; kısa düz boyunlu çömleklerden; omurgalı açık ağızlı; düz kenarlı çanaklar; tabak ve yemek kaplarından oluşur⁸¹¹.

2A tabakasının boyalı çanak çömleği, krem ya da devetüyü zemin üzerine siyah ya da kahverengiyle yapılmış bezekler ile birlikte kırmızı rengin de bulunduğu çok-renkli seramiklerden oluşur. Kap formları arasında genellikle yuvarlak karınlı çömlekler ile basit sığ kaseler bulunmaktadır. Küçük boyutlu kaseler daha çok gri ya da devetüyü renkli ağızlıdır; nadiren kazı bezekli kaselere de rastlanmıştır. Devetüyü ve açık kahve renkli yalın mallara sıkça rastlanmaktadır; az sayıda kabaca yapılmış ürünler elde edilmiştir. Dış kısmı ile birlikte içi de kırmızı ya da pembe boya ile kaplanmış ve hafif ateşlenmiş monokrom ürünlerde mevcuttur⁸¹². Yerleşim yerinde Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen 2B tabakasına ait az sayıda birleştirilebilir çanak çömlek elde edilmiştir. Bu tabakada egemen grup boyalı mallardır; içi beyazla doldurulmuş kazı bezekliler ile düz ağızlı mallar diğer grupları oluşturur⁸¹³. 2B ve 2A tabakalarındaki seramiklerin biri birinden farkı, 2B tabakasındaki seramikler üzerine daha çok geometrik biçimli motiflerin uygulanmış olmasıdır. Motiflerin geneli, farklı şekillerden oluşturulmuş zikzak, kafes, baklava ve çapraz geometrik biçimli şekillerden oluşmaktadır⁸¹⁴.

Az sayıda çanak çömleğin bulunduğu 3. tabakada; boyalı mallar yalın ağızlı mallara göre sayıca daha azdır. Yalın mallarda orta koyulukta kahve renk veya açık renkler tercih edilmiştir. Boyalı kaplar ise ya kırmızı ya da kahve renkli ya da kalın beyaz astar üzerine açık kırmızı renklidir. Form olarak kaplar Son Neolitik biçimlerinin devamı; 2B tabakasının öncüleri şeklindedir. Kap formları arasında; ağız kısmına doğru daralan derin kaseler ve çömlekler; sığ; omurgalı dar ağızlı kaseler yer almaktadır⁸¹⁵.

4.3.1.15. Hacılar Höyük

Burdur'un 26.5 km kadar güneybatısında; Hacılar Köyü'nün 1.5 km batısında yer alır. Deniz seviyesinden yaklaşık 940/970 m yükseklikte; Toros Dağları'nın kuzey uzantılarının arasındaki bir vadide; Burdur göl seviyesinden yaklaşık 100 m yüksekte

⁸¹¹ D. H. French, "Excavations at Can Hasan, Second Preliminary Report 1962", *Anatolian Studies*, Vol. 13, Ankara 1963, s. 30.

⁸¹² French, "Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report 1961", s.32.

⁸¹³ D.H. French, "Excavations at Can Hasan, Fifth Preliminary Report 1965", *Anatolian Studies*, Vol. 16, Ankara 1966, s. 118; French, "Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report 1961", s.32.

⁸¹⁴ Düring, *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi, Karmaşık Avcı Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, s.93.

⁸¹⁵ D.H., French, "Excavations at Can Hasan, Se venth Preliminary Report 1967", *Anatolian Studies*, Vol. 18, Ankara 1968, s. 47-48.

yer alır. Batısında Koca Çay akar; doğusu dağlık bölgeye bakar. Yaklaşık 135 m çapında ve 5 m yüksekliktedir⁸¹⁶.

Yerleşim yerinde J. Mellaart başkanlığında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından, 1957-60 yılları arasında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir⁸¹⁷. Bu çalışmalar neticesinde yerleşim yerinde üç adet kültür tabakası tespit edilmiştir. En üstte yer alan I-V. tabakalar İlk Kalkolitik Çağ'a; VI -IX. tabakalar ise Son Neolitik Çağ'a tarihlenmiştir. Höyükteki en eski kültür tabakası ise çanak çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenmiştir⁸¹⁸.

Elde edilen seramikler, el yapımı ve açıktır. Hacılar çanak çömleği tek renkliler ve boyalıları olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Hacılar V çanak çömleğinde tek renkli ürünlerde kırmızı renk yoğun olarak kullanılmıştır. Boyalı kaplar önceki yapı katlarına göre daha yoğundur. Boyalı kaplar tek renkli kaplara göre işçilik bakımından daha özenli yapılmışlardır. Boyama, krem zemin üzerine kırmızının tonlarından oluşmaktadır. Bezemelerde karmaşık geometrik biçimli motifler kullanılmıştır. Bu tabaka ile birlikte fantastik şekilli bezeme biçimleri ortaya çıkmaya başlar⁸¹⁹. Kap formları arasında ana gruplar; çanaklar; oval kaplar ve çömleklerden oluşmaktadır⁸²⁰.

Hacılar IV çanak çömleklerinde önemli oranda boyalıların artışı görülmektedir. Çanak çömleklerin tek renkli olanlarında V. katın özellikleri devam etmektedir. Boyasız çanak çömlek grubun renkleri devetüyü ya da kızıl-kahvedir. Tutamalarda hayvan başı biçimi sıklıkla görülür. Dudak kenarındaki kazıma çizgiler yenilik olarak göze çarpmaktadır. Boyasız kap formları arasında çömlekler, minyatür kaplar ve büyük omurgalı kaseler öne çıkmaktadır. Hayvan başı biçimindeki riton dikkate değerdir. Boyalıları gelince küçük ve orta boy omurgalı, derin, büyük gibi biçimleri olan kaseler; dar ağızlı ve boyunlu çömlekler görülmektedir. En sık görülen motifler arasında geometrik biçimli dokuma bezekleri öne çıkmakta olup, fantastik bezeklerin bu yapı katında sayıca armaktadır⁸²¹.

⁸¹⁶ J. Mellaart, "Excavations at Hacilar, First Preliminary Report", *Anatolian Studies*, Vol. 8, Ankara 1958, s. 127.

⁸¹⁷ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s.79.

⁸¹⁸ Mellaart, "Excavations at Hacilar, First Preliminary Report", s.130.

⁸¹⁹ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s.80.

⁸²⁰ Mellaart, "Excavations at Hacilar, First Preliminary Report", s.134-140.

⁸²¹ Düring, *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi, Karmaşık Avcı Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, s.185.

Hacılar III tabakası seramiklerinde tek renklilerde portakal renkli-kırmızı veya ana renk açık kahvedir. Aynı zamanda minyatür kaplar ana biçim olarak öne çıkmaktadır. Çok sık olmasa da porselen benzeri beyaz hamur kullanılmıştır. Tüm kaplar çok iyi ağırlıdır. Bu tabakada boyalılarda sayıca artış göstermektedir. Fantastik üslup devam etmekle birlikte, saklı bezeklerin sıklıkla kullanılmaya başladığı görülmektedir⁸²².

Hacılar II A çanak çömleği iyi pişirilmiş olup kalitelidir. Boyalı kaplar, boyasız kaplara oranla daha fazladır. Seramikler farklı şekillerde bezenmişlerdir. Boyalı kap grubunun özellikleri arasında, fantastik üslup, saklı bezemeler, büyük kap formları ve açık renklerin kullanımı sayılabilir. Tek renkli seramikler ise portakal-devetüyü, açık kahverengi ve parlak ağırlıdır. Omurgalı kaselerin sayısı fazladır ve çeşitli olarak boldur. Hayvan başı biçimli kulp ya da tutamağa sahip çömlek formları devam eder. Bu kulp ve tutamakların kulakları temsil ettiği, kabın ortasına yerleştirilmiş dikey çizginin ise insan burnu olarak tasvir edildiği antropomorfik kap dikkate değerdir⁸²³.

Hacılar II B'de yine, boyalı kaplar boyasız kaplara oranla daha fazla olmakla birlikte, tek renklilerde biçimlerin sayısı artar. Bu gruba giren kaplarda omurgalı kaseler sayıca fazladır. Hacılar II A tabakasının sonuna tarihlenen yıkım, çanak çömlek teknolojisini etkilemediği gözlemlenmiştir. Boyalı kaplar üzerine işlenen paralel çizgiler; basamaklı motifler; dokuma bezekleri gibi kimi süslemelerin ortadan kalktığı görülse de, fantastik üslup ile saklı bezeme en gelişkin safhaya ulaşmıştır⁸²⁴.

Hacılar I tabakasının çanak-çömlek teknolojisinde çeşitli türde killi, boya ve astarlar gibi farklı teknikler kullanılmıştır. Daha önceki tabakalarda görülen fantastik üslup bu dönemle birlikte ortadan kalkmıştır. Bezemelerde çizgisel üslup öne çıkmaktadır. Krem üstüne kırmızı astarın hakim olduğu boyalılara nazaran beyaz boyalıları sayıca azdır. Tek renkli kaplar ile birlikte kazıma ve oluklu bezeme türüne sahip kaba mal grubu da görülür. İnsan ve hayvan biçimli kaplarda, kabartma bezeme süslemesi çoğunlukla tercih edilmiştir. Kase ve çömlek formları ile birlikte ahşap kap ve

⁸²² [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve_ve?CagNo=1194&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve_ve?CagNo=1194&html=ages_detail_t.html&layout=web) (05.12.2019); J. Mellaart, *Excavations at Hacılar 2*, Edinburgh University Press, Ankara 1970, s. 292-301.

⁸²³ Mellaart, *Excavations at Hacılar 2*, s. 302-333.

⁸²⁴ Mellaart, *Excavations at Hacılar 2*, s.333-349.

sepetlere benzer oval, kare, dörtgen kap şekilleri de görülür. Yeni kap formları arasında bardaklar; kupalar; küçük kaseler ve insan biçimli kaplar yer almaktadır⁸²⁵.

4.3.1.16. Kuruçay Höyük

Kuruçay Höyüğü; Burdur Gölü'ne basamaklar halinde inen tepelerden birinin üzerindedir. Güney; batı ve kuzeyden derin dere yataklarıyla çevrili bir alanda yer alır; çok engebeli bir topografyaya sahiptir. Höyük; 90x60 m boyutlarında; yaklaşık 8 m yüksekliktedir. Tepenin denizden yüksekliği 960 m; Burdur Gölü'nden ise 110 m'dir⁸²⁶.

Yerleşim yerindeki ilk araştırmalar J. Birmingham'ın 1964 yılında yapmış olduğu yüzey araştırmasıdır. Daha sonra Burdur Müzesi ve 1972-74 ve 75 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nden M. Özsait yerleşim yerinde malzeme toplaması gerçekleştirmiştir. 1978-88 yılları arasında ise Refik Duru başkanlığında höyükte sistemli kazılar gerçekleştirilmiştir⁸²⁷.

Yerleşim yerinde Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen toplam 13 yapı katı bulunmaktadır. Bunlardan 1. yapı katı İlk Tunç Çağı II, 2. yapı katı İlk Tunç Çağı II-I, 3; 3A; 4-6; 6A yapı katları Geç Kalkolitik, 7-10 yapı katları Erken Kalkolitik, 11. yapı katı Geç Neolitik Çağ ve 12. ve 13. yapı katları Erken Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir⁸²⁸.

Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakaların çanak-çömlekleri 6 gruba ayrılmaktadır. 1. gruba mensup mallar; gri, bej ve kahverenginin tonlarında boya hamurludurlar. Katkı maddesi olarak az miktarda mika kullanılmıştır. Kırmızı veya kırmızının çeşitli tonlarında astar ve açkılama uygulanmıştır. Bu grubun kap formları arasında; çanak ve kaseler ile küresel ve boyunlu çömlekler bulunmaktadır. Bunların haricinde sığ çanak ve tabaklar, kadehler, omurgalı kaseler, bardaklar, akıtacaklı çömlek testler bu gruba ait diğer kap biçimleridir. 2. grubu oluşturan mallar; kırmızı ve kahverengi hamurlu ve taşçık katkılıdır. İnce astarlı ve boya bezekli dirler. Bu grubu oluşturan kap formları arasında, dışa doğru açılan kenarlı çanaklar, yayvan çanak-

⁸²⁵ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s.81; J. Mellaart, "Excavations at Hacilar, Second Preliminary Report, 1958", *Anatolian Studies*, Vol. 9, Ankara 1959, s. 58-60; Düring, *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi, Karmaşık Avcı Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, s.190-191.

⁸²⁶ Refik Duru, *Kuruçay Höyük I*, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.1.

⁸²⁷ Duru, *Kuruçay Höyük I*, s. 2-4.

⁸²⁸ Duru, *Kuruçay Höyük I*, s. 4-6.

tabaklar ve derin çanaklar sayılabilir 3. grubu oluşturan mallar; gri rengin tonlarından oluşan hamurlu ve taşçık katkılıdır. Kap formları arasında küresel çanaklar, tutmaklı maşrapalar ve bardaklar bulunmaktadır. 4. grubun malları; açık kirli gri ya da boz devetüyü renkte hamurlu ve taşçık katkılıdır. Astar ve açkılama çok az ve özensizdir. Kap formları arasında çanak ve çömlekler bulunmaktadır. 5. grup mallar; koyu gri, kurşuni renkli hamurlu ve katkisizdir. Bu grubun malları ince astarlı ve iyi pişirilmişlerdir. Kap formları çanaklar ve küresel biçimli çömleklerdir. 6. grup malları; açık gri, bej rengi hamurdan yapılmış olup, kum taş ve mika katkılıdır. İnce astarlı bir yapıya sahip bu mallar kırmızı boya bezemeli ve açkılıdır. Kap formları arasında tutmaklı çanaklar, maşrapalar ve daralan boyunlu çömlekler bulunmaktadır. Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakaların genel özelliklerine bakıldığında Neolitik Çağ'ın devamı şeklinde görülebilir. Bu döneme ait yenilikler son yapı katında görülmektedir. 6. yapı katında fantastik bezemelerin ortadan kalktığı görülmektedir⁸²⁹.

Yerleşim yerinde Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalara bakıldığında 6A tabakasından 4. tabakaya kadar fazla bir değişim görülmemektedir. Farklı öğeler 3. tabakadan itibaren ortaya çıkmaya başlamaktadır. Çanak-çömlekler, mutfak kapları ve depolama amaçlı kullanılan kaplar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birinci grupta küçük veya orta boyda tabak, çanak, bardak, sürahi ve çömlekler yer almaktadır. İkinci grupta ise derin çanaklar, çömlekler, testiler ve küpler yer almaktadır. Kahverengin tonları ve gri rengin koyu tonlarına sahip kaplar en geniş mal grubunu oluşturmaktadır. Bu kapların büyük bir kısmı kil astarlı olup, az sayıda boya astarlı kaplarda mevcuttur. Kapların hamuru bitki ve taşçık katkılıdır. Katkisiz mallarda bulunmaktadır. İkinci grup mallar; gri, siyah ve kahverengin tonlarında ve bitki, taşçık katkılı hamura sahiptirler. Açkılı ve iyi pişirilmişlerdir. Kap formları arasında tabak-çanak ve derin çanaklar bulunmaktadır. Yerleşim yerinin Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalarında açık kahve-bej veya devetüyü renkte hamurlu, bitki ve taşçık katkılı, boya astarlı az miktarda üçüncü bir mal grubu da bulunmaktadır. Bu grubu oluşturan malların kap formları arasında, kupa-bardaklar, sürahiler, derin çanaklar ve çömlekler sayılabilir⁸³⁰.

⁸²⁹ Duru, *Kuruçay Höyük I*, s. 41-52.

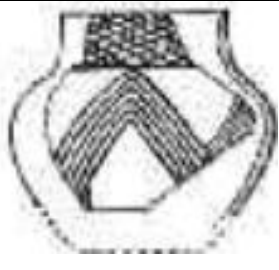
⁸³⁰ Refik Duru, *Kuruçay Höyük II*, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri, TTK Basımevi, Ankara 1996, s.25-45.

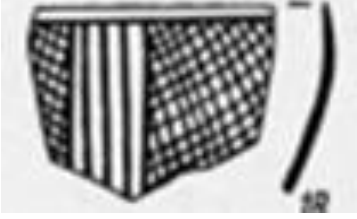
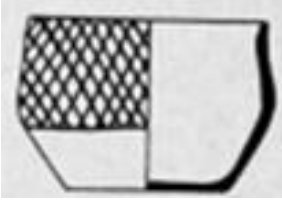
4.3.2.Karşılaştırmalar

Anav Kültürüne ait Yalangach Tepe’de ele geçen pişmiş toprak kaplar üzerine işlenen bir birine bitişik şevron motifli örnek kaplardan ilki gövdeden keskin bükülü içe taşkın forma sahiptir. Kabın ağız kısmının dışa kavis yaptığı yere yakın bir yerde dört üçgenin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Dört sıra ince şevronlar herhangi bir motifle tamamlanmamaktadır. Söz konusu ince dört sıradan oluşan şevron bezemeye Anadolu içerisinde birçok merkezde ulaşılmışken bunlardan birisi olan Mersin Yumuktepe’deki gövdeden ağıza dik dışa taşkın forma sahip örnek kap dik ağız de dört sıra halinde ince şevron bezemeden oluşmaktadır. Bu şevron bezeme de kabın ağız kısmında başlamaktadır. Sadece şevronların üst kısmı tek sıra ince bant bezemeyle sınırlandırılmıştır. Bu haliyle bant bezemeye asılı dalga motifi halini almıştır. Yalangach Tepe’deki örneğin ağız kısmı eksik olduğundan Yumuktepe’deki örnekte olduğu gibi ağız kısmında bant olup olmadığını bilemiyoruz (bk. Tablo 32, Sıra 1). Ancak bu kültürün görüldüğü Kara Tepe’deki bir örnek bize olabileceğini göstermektedir. Kara Tepe’deki örnek kase şişkince geniş gövdesi ağız kısmına keskin dik yapılarak tamamlanmıştır. Motifleme dış yüzde ağız üzerinde kalın üç bant ile başlamış ana gövdenin hemen üzerinde daha ince kalınlıkta bant bezeme ile tamamlanmıştır. Ana motif olarak verilen üç sıralı şevron motifi bu üç kalın bant altına yerleştirilmiş ince üç sıralı şevron motiflerinden oluşmaktadır. Anadolu’da gövde üzerine şevron motifinin uygulandığını gördüğümüz merkeze yine Yumuktepe örnek verilebilir. Bu örnek çömleğin ağız kısmı Kara Tepe örneğinden farklı olarak ağız kısmında baklava motifi ile başlamış hemen altında ana bezeme kuşağında altı sıra şevron motifi ile tamamlanmıştır (bk. Tablo 32, Sıra 2). Anav kültüründe zevkle kullanılan bir diğer bezeme grubu baklava motifidir. Bunlara örnek olarak Göksur 9 yerleşiminde ele geçenler örnek verilebilir. Bu merkezdeki ince ağız dudaklı dik gövdeye sahip bir kap oldukça dikkat çekicidir. Zevk unsuru bir işlemeye sahip kabın dudak kısmının en üstte dışa döndüğü yerde bir sıra ve hemen altında ikinci bir sıra ince bant bezeme uygulanmıştır. Bu bant bezemeye asılı halde dikey beş bant bezemenin her iki tarafına baklava motifi sıkıştırılmıştır. Kap eksik olduğundan devamını net olarak söylemek mümkün değilse de bu bezeme kuşağının tekrarlanmış olabileceği ön görülebilir. Benzer zevk unsuru motifin Anadolu’nun doğu yarısındaki merkezlerde de çokça kullanıldığını biliyoruz. Örnek olarak Yumuktepe ve Tülintepe verilebilir.

Yumuktepe'deki örnekte pişmiş toprak kabın üzerine uygulanan baklava motifi üstten ve alttan birer sıra ince bant arasına uygulanmıştır (bk. Tablo 32, Sıra 3). Baklava motifinin uygulanmasını en iyi yansıtan örneklerden birisine Akçatepe verilebilir. Bu örnek pişmiş toprak kap gövdeden keskin içe bükülüdür. Ağız kısmında dudak dışa bükülürken gövde altına inen formda bir değişiklik yaşanmadan direk düz kaide ile tamamlanmaktadır. Ağız kısmında ve gövdenin keskin dönüş yaptığı yerin hemen altında birer tane oldukça ince bant uygulanmıştır. Bu bantların arası bütünüyle baklava motifiyle doldurulmuştur. Tülintepe'deki pişmiş toprak kabın baklava motifleri de üstten ince bir bant altına uygulanmıştır. Baklava motifini sınırlandıran üstteki ince bantın üstünde bir kuşak halinde boşluk bırakıldıktan sonra üstünde tekrar bezemenin yapılmış olması söz konusu baklava motifinin ana gövde üzerine işlendiğini göstermektedir. Baklava motifinin alttan bant ile sınırlandırıldığına ilişkin bulgu olmazsa dahi bütün örneklerin bu şekilde sonlandırıldığını görüyoruz (bk. Tablo 32, Sıra 4).

Tablo 32: Anav Kültürü ve Anadolu Halaf Kültürü bezemeleri.

ANAV KÜLTÜRÜ	ANADOLU HALAF KÜLTÜRÜ
 YALANGAÇTEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 YUMUKTEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 YUMUKTEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

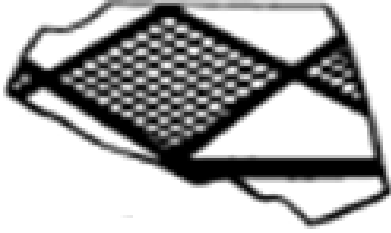
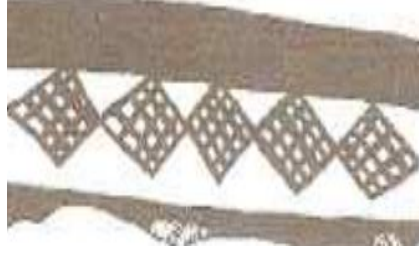
 GÖKSUR 9 (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 YUMUKTEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 AKÇATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TÜLİNTEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav kültürünün seramiklerine uygulanan bezemelerin benzerlerinin çoğunlukla Halaf kültürüne ait seramiklerde de uygulandığını görmüştük. Bu kültürün seramiklerinin yakın benzerlerinin yine Halaf kültürü içerisinde Anadolu’da olduğunu görüyoruz. Anav IB kültürü içerisinde tespit edilen içleri taralı eşkenar dörtgen motif dizisinin yakın benzerinin Kazane Höyük’te de uygulanmıştır (*bk. Tablo 33, Sıra 1*). Anav IB içerisinde gördüğümüz bir birine bitişik üçgen motifinin birebir benzerinin Türbe Höyük seramikleri üzerine de işlendiğini görüyoruz (*bk. Tablo 33, Sıra 2*). Karatepe’de çömlek üzerine yatay tüm gövde boyunca uzanan zigzag motifinin Kazane Höyük’te de işlendiğini görüyoruz (*bk. Tablo 33, Sıra 3*). Zigzag motifinin dikey olarak gövde üzerine işlenmiş olan Yalangaçtepe örneğinin benzerinin Çavi Tarlası’nda da ele geçtiğini görüyoruz (*bk. Tablo 33, Sıra 4*).

Anav Kültürü ile Mezopotamya etkili Anadolu’daki Halaf yerleşimlerinde tespit edilen bezemelerden bir diğeri diklemesine bir birine bitişik uzanan içleri tamamen boyanmış üçgen motiftir. Bu merkezlerden biri Karatepe örneği ve diğeri Girikihacıyan’dır (*bk. Tablo 34, Sıra 1*). Diğer bir bezeme biçimi olan dama tahtası Karatepe ve Girikihacıyan’da görülmektedir. Anav IB yerleşimi ile Can Hasan yerleşimi arasında benzer bezeme gövde ve kaide arasında uzanan diklemesine uzanan

sırayla çizgi ve noktadır. Bu şekilde kolye gibi dizilmiş bezeme motifi verilmiştir (bk. Tablo 34, Sıra 3).

Tablo 33: Anav Kültürü ve Anadolu Halaf Kültürü bezemeleri.

ANAV KÜLTÜRÜ	ANADOLU HALAF KÜLTÜRÜ
 ANAV IB (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 KAZANE HÖYÜK (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 ANAV IB (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 TÜRBE HÖYÜK (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 KARATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 KAZANE HÖYÜK (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 YALANGAÇTEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ÇAVI TARLASI (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

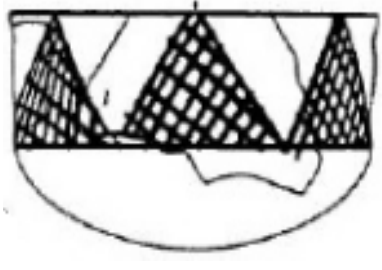
Tablo 34: Anav Kùltürü ve Anadolu Halaf Kùltürü bezemeleri.

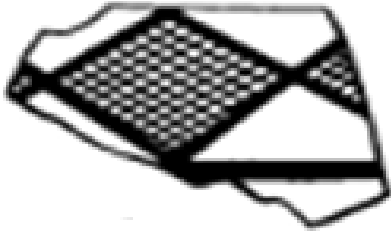
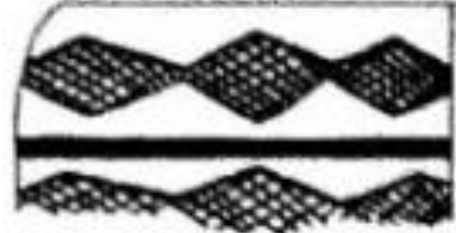
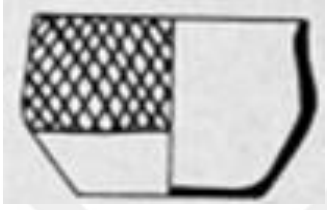
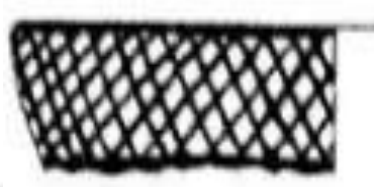
ANAV KÜLTÜRÜ	ANADOLU HALAF KÜLTÜRÜ
 KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 GİRİKİHACIYAN (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 KARATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 GİRİKİHACIYAN (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 ANAV IB (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 CANHASAN (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav kùltüründe gördüğümüz bazı süsleme gruplarının daha geç dönemde Uruk kùltürüne kadar uzandığını görüyoruz. Anav Kùltürüne ait Mullali Tepe’de ele geçen geniş gövdeli dışa dönük ağızlı çömleğin ağız altında şişkin gövdeye dönüş yaptığı yerde kuşak şeklinde yatay kum saati bezeme uygulanmıştır. Bezeme kuşak halinde

kesintisiz bütün halde işlenmiştir. Benzer şekilde ağızdan gövdeye dik uzanan ve daha sonra gövdeden kaideye keskin dönüş yapan kasenin üst yarısında kuşak şeklinde yatay kum saat bezeme işlenmiştir (Tablo 35, Sıra 1). Diğer bir bezeme grubu içleri kafes bezeme ile doldurulmuş üçgen motifinden oluşmaktadır. Chong Tepe ile Norşuntepe’de benzer bezemenin uygulandığı pişmiş toprak kaplara ulaşılmıştır (Tablo 35, Sıra 2). Diğer bezeme grubu yine içleri kafes motifini ile doldurulmuş eşkenar dörtgenler oluşturmaktadır. Anau IB yerleşiminde ince bant bezeme üzerine kuşak halinde kesintisiz halde yatay işlenen eşkenar dörtgen bezeme işlenmiştir. Benzer şekilde Kurban Höyük içerisinde ince bant üzerine kuşak şeklinde kesintisiz işlenen eşkenar dörtgen bezeme işlenmiştir (Tablo 35, Sıra 3). Diğer benzer bezeme grubunu kafes motifini oluşturmaktadır. Akça Tepe’nin gövdeden keskin dönüş yapan kasenin tam dönüş yaptığı yerden dik gövdeden ağıza kadar uzanan kafes bezeme uygulanmıştır. Daha geç dönemde Kurban Höyük’ün Uruk yerleşimindeki insanların da uyguladığını göstermiştir (Tablo 35, Sıra 4).

Tablo 35: Anav Kültürü ve Anadolu Halaf ve Ubeid Kültürleri bezemeleri.

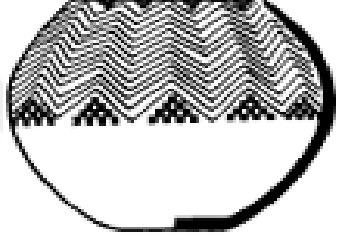
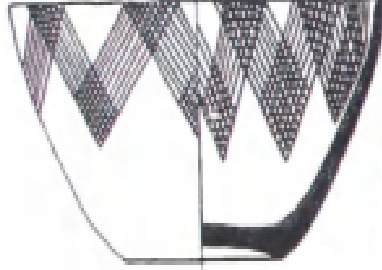
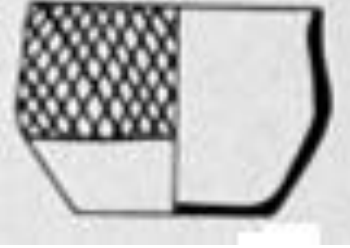
ANAV KÜLTÜRÜ	ANADOLU HALAF ve UBEİD KÜLTÜRÜ
 MULLALITEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 NORŞUNTEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)
 ÇONTEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 NORŞUNTEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)

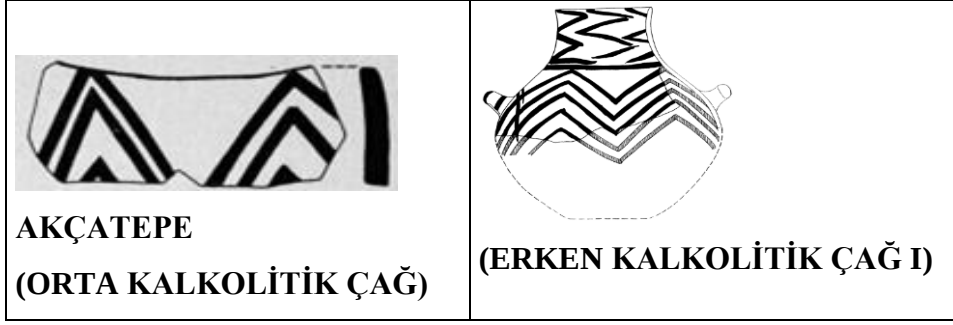
 ANAV IB (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 KURBAN HÖYÜK (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 AKÇATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 KURBAN HÖYÜK (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Tablo 36'nın birinci sırasındaki Anav kültürüne ait olan Karatepe yerleşiminde ele geçen düz kaideli, kaideden gövdeye doğru dışa dönük ve gövdeden ağıza içe dönük formlu çömlek üzerine işlenen zigzag motifi ile Batı Çatalhöyük'te ele geçen gövdeden keskin bükülü çömleğin ana gövde üzerine işlenen zigzag motifi benzer özellik göstermektedir. Karatepe'deki örnek çömleğin benzeme kompozisyonu ağız kısmından başlayarak gövdenin kaideye dönüş yaptığı kısma kadar yatay, aralıksız işlenmiştir. Benzer şekilde Batı Çatalhöyük'teki örnek çömleğin dışa dönen dudak kısmının hemen altından gövdenin keskin dönüş yapıldığı kesime kadar aralıksız yatay biçimde uzanmaktadır (Tablo. 36, Sıra 1). Benzer bir diğer motifleme şevrongların uçlarının birleşmesiyle oluşturulan baklava motifidir. Taşlıcatepe'nin çanak örneğinde dudak kısmından başlayan gövdeye uzanan tek sıra zigzagların uçları iç içe geçerek baklava motifi oluşmuştur. Batı Çatalhöyük örneğinde ise bezemelerin sadece alt uçları birleştirilmiştir. Bu örnek çömleğin bezemeleri de tek sıra halinde işlenmiştir (Tablo. 36, Sıra 2). Anav Kültürüne ait Akçatepe'de ele geçen düz kaideli, kaideden gövde ortasına hafif dışa dönük ve burada yine hafif ağıza doğru içe ve sonrasında dudak kısmında dışa dönük kase üzerine işlenmiş olan baklava motifinin benzeri uygulamasına Batı Çatalhöyük'te görmek mümkündür. Oldukça zevk formuna sahip olan yüksek kaideli kasenin dışa dönük ağzının hemen altından kaideye dönüş yapan gövdedeki

bant bezeme arasına baklava motifi işlenmiştir (Tablo. 36, Sıra 3). Anav kültürüne ait yerleşimlerde ve Orta Anadolu kültürüne ait yerleşimlerde birçok benzer süslemelerin işlendiğini görüyoruz. Bu benzerlikler arasında yukarıdaki örneklerde de sıkça rastladığımız geometrik bezemeler ilk sırada yer alır. Bunlar arasında en sık olanlardan biri Akçatepe ve Batı Çatalhöyük'ten gördüğümüz üst üste yatay işlenen zigzag motifidir (Tablo. 36, Sıra 4).

Tablo 36: Anav Kültürü ve Batı Çatalhöyük bezemeleri.

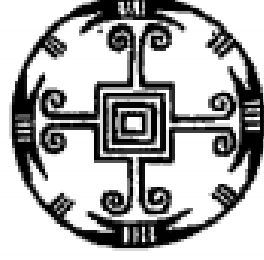
ANAV KÜLTÜRÜ	BATI ÇATALHÖYÜK
 KARATEPE (GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ II)
 TAŞLİCATEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ I)
 AKÇATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ I)

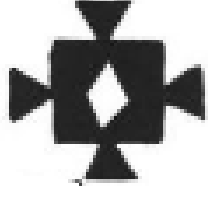

Geometrik bezemelerden zigzag motifinin yatay olarak işlendiği bir diğer merkez Aynatepe'dir Anav kültürüne ait hafif dışa doğru, dik ağız kenarlı kasenin ağız kenarına yakın bir yerde alttan ve üstten bant bezeme arasına alınarak panel oluşturulan bezeme kuşağına yatay zigzag motifi işlenmiştir. Zigzagların üçgen içerisinde kalan boşlukları çizilerle doldurulmuştur. Orta Anadolu'da Çatalhöyük dışında zigzag motifinin uygulandığı bir diğer merkez Hacılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacılar'daki bir örnek çanak üzerinde ağız kısmından gövdenin alt kısmında kaideye yakın bir yere kadar yatay zigzag motifi işlenmiştir (Tablo. 37, Sıra 1). Anav ve Orta Anadolu kültürleri arasında geometrik bezemeler dışında oldukça zahmet isteyen süslemeli bezemeler de bulunmaktadır. Bu bezemelerin bazıları o kadar çok bir birine benzemektedir ki bu kadar uzak coğrafyalarda yakın tarihler içerisinde pişmiş toprak kaplar üzerine işlenmiş olmaları şaşırtıcıdır. Bunlardan ilki olan örnekte Karatepe'den geniş ağız kenarlı bir kabın ağız kenarından ve gövde üzerinden iki bant arasına sıkıştırılmış dört üç kenarı helezonik süslemenin benzerine Hacılar'da ulaşılmıştır. Hacılar'daki örnek kasenin yüzeyi tamamen Karatepe örneğinde gördüğümüz uçları kıvrımlı helezonik süsleme ile örülmüştür (Tablo. 37, Sıra 2). Bir diğer örnek pişmiş toprak kabın üzerine işlenmiş birbirine bitişik üçgen motifine bitişik el yada yaprak motifi dikkat çekicidir. Anav Kültürü'ne ait Yassitepe yerleşiminde ele geçirilen bu bezeme kompozisyonun neredeyse birebir benzerine Hacılar III yerleşimindeki bir örnek çömlek üzerinde rastlanmıştır. Burada üçgen motiflerine bitişik dışarı doğru işlenen el yada yaprak motifi işlenmiştir (Tablo. 37, Sıra 3). Altıntepe ile Hacılar V arasında benzer bir bezeme örneği siyah-beyaz kontrastından elde edilen ortası kare uçları üçgenden oluşturulmuş bir nevi haç motifidir. Her iki yerleşimin örneklerinde karelerin merkezine eşkenar dörtgen motifi işlenmiştir (Tablo. 37, Sıra 4). Birbirinin neredeyse paraleli olan süsleme çiftine Karatepe ve Hacılar IV yerleşiminde ulaşılmıştır. Karatepe'de ele geçen ağız kısmı içe dönük kasenin ağız kısmından

başlayıp hemen altta gövdeye keskin dönüş yaptığı yere kadar olan kısma oldukça etkileyici üçgen bezeme yapılmıştır. Birbirine bitişik ters düz olarak işlenen üçgenler içe doğru basamak yapacak şekilde daraltılmışlardır. Birebir benzer süsleme motifine Hacılar IV’de de ulaşılmıştır. Hacılar’daki çanak örneğin üzerine işlenen birbirine bitişik üçgen motiflerinin içleri de iki basamak ile sınırlandırılmıştır (Tablo. 37, Sıra 5).

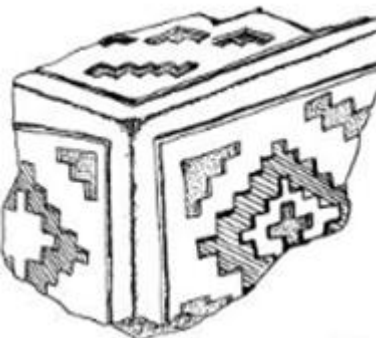
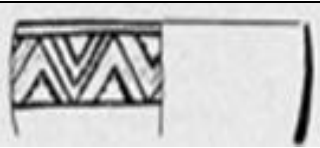
Tablo 37: Anav Kültürü ve Hacılar Yerleşimi bezemeleri.

ANAV KÜLTÜRÜ	HACILAR YERLEŞİMİ
 AYNATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 HACILAR IV (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 KARATEPE (GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ)	 HACILAR I (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 YASSITEPE (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 HACILAR III (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

 ALTINTEPE (GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ)	 HACILAR V (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)
 KARATEPE (GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ)	 HACILAR IV (ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)

Anav kültürünün Geç Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden Karatepe’de tespit edilen piramit şeklini andıran üçgen kombinasyonlu motifin çevresini saran dalga motifinin benzer örgüsüne Anadolu’nun Erken Kalkolitik Çağ yerleşimi Kuruçay’da tespit edilmiştir (Tablo 38, Sıra 1). Anav Kültürü’nün önemli yerleşimlerinden Altın-tepe’nin Geç Kalkolitik Çağına ait tabakada ele geçen kutu formlu kabın üzerine işlenen iç içe üç sıradan basamak şeklinde oluşan eş kenar dörtgen motifinin yakın benzerine Kuruçay’ın Erken Kalkolitik Çağ yerleşiminde tespit edilmiş bir parça üzerine işlenmiştir (Tablo 38, Sıra 2). Söz konusu özel bezemeler dışında hemen her evrede görülen şevron motifi Yalangaçtepe’nin Orta Kalkolitik Çağ yerleşiminde ve Kuruçay’ın Erken Kalkolitik Çağ’ın yerleşiminde tespit edilmiştir (Tablo 38, Sıra 3). Benzer şekilde Akçatepe’nin Orta Kalkolitik Çağ yerleşiminde ele geçen panel arasına sıkıştırılan boydan boya uzanan zigzag motifi benzer form kase üzerinde Kuruçay örneğinde görülmektedir (Tablo 38, Sıra 4). Benzer motif örgüleri arasındaki tek fark kronoloji farkıdır. Ancak Erken Kalkolitik Çağ içerisinde değerlendirilen benzer bezemelerde vardır. Yassitepe’nin Erken Kalkolitik Çağına tarihlenen ana zemin üzerine uygulanan ana panel üzerine üçlü dal motifinin birebir benzeri yine Kuruçay’ın Erken Kalkolitik Çağ yerleşiminde tespit edilmiştir (Tablo 38, Sıra 5).

Tablo 38: Anav Kùltürü ve Kuruçay Yerleşimi bezemeleri.

ANAV KÜLTÜRÜ	KURUÇAY
 KARATEPE (GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ
 ALTINTEPE (GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ
 YALANGAÇTEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ
 AKÇATEPE (ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ

 YASSITEPE(ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ)	 ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ
---	---

4.4. KALKOLİTİK ÇAĞ KAFKASYA KÜLTÜRÜ

Kafkasya Bölgesi, Batı Asya'nın Kafkas Dağları'na bağlayan devletler ve cumhuriyetlerden oluşur. Batıda Karadeniz'den, doğuda Hazar Denizi'ne kadar Ortadoğu ve Rusya arasında bir kara köprüsü oluşturan etnik ve coğrafi olarak farklı bir alandır. Rusya'nın kurucu parçaları olan Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri arasında Karaçay-Çerkesya, Kabardino-Balkaria, Kuzey Osetya, İnguşetya, Çeçenistan ve Dağıstan bulunmaktadır. Eskiden Sovyetler Birliği'nin kurucu parçaları olan ama şimdi bağımsız olan Güney Kafkasya devletleri arasında Gürcistan (Abhazya ve Güney Osetya'nın ayrılıkçı bölgeleri), Ermenistan ve Azerbaycan (Dağlık Karabağ'ın ayrılıkçı bölgeleri) bulunmaktadır. Bu bölge Türkiye ve İran tarafından güneye sınırlanmıştır (bk. Harita 11). Bölge tarihsel olarak İpek Yolu üzerindeki ticaret için bir geçiş koridoru olmuştur ve çok çeşitli mal ve hizmetlerin menşei, transit ve varış noktası olarak hizmet vermektedir⁸³¹.

Fiziksel olarak Kafkasya Coğrafyası beş temel bölgeye ayrılmaktadır. 1- Büyük Kafkas Sıra Dağları'nın kuzeyi, ovaya doğru Kuma ve Manych Nehirleri bölgesi; 2- Büyük Kafkas dağlarının kendisi, yani Elbrus Dağları'nın yüksek tepelikleri; 3- Kuzey nehirler veya Transkafkasya nehir vadisi; 4- Aşağı Kafkas Dağları; bunların zirveleri yaklaşık 4000 metrenin üzerindedir; 5- Volkanik obsidiyenli bol Ermenistan yüksek yaylaları ve platoları ki bunlar temelde Doğu Anadolu'ya kadar güneyde uzanmaktadır. Göreceli olarak vadiler ve yüksek ovalar Gürcistan'ın doğusunda ve merkezinde bulunmaktadır. Ermenistan'ın güneyinde Ararat Ovaları ile sınır oluşturan Azerbaycan Nahcivan ve Türkiye'nin Ağrı Ovaları'na kadar bu coğrafya uzanmaktadır. Elbette Aras Nehri ve Aras Nehri'nin sunduğu özellikler ve yukarıda bahs ettiğimiz ovalar temelde

⁸³¹ P. Christopher , vd., *Mexico Is Not Colombia*, RAND Corporation Yayınları, California 2014, s.119.

belirli alt coğrafyalardan oluşmaktadır. Bugün bu coğrafya yoğun olarak ürün vermektedir. Bu ürün verme Geç Prehistorik dönemden beri bugüne kadar gelmiştir⁸³².

Erken Neolitiğin kayalık barınakları ve açık hava yerleşimleri aynı zamanda Gürcistan içerisindeki yerleşimlerde, nehirlerin yakınlarında, kıyılarında ve daha ötesinde nehirlerin iç kısmındaki yerlerde, Karadeniz'e suyun aktığı yerlerde kendine yer bulmuştur ve burası aynı zamanda Mezolitik yerleşimlerle de yakın bağlantılar kurmaktadır. Yontma taş aletleri içerisinde bulunan geometrik mikrolitler yani geometrik taş aletler ve devamında kullanılan oraklar, büyük toplu taş aletler ve çapa şekilli objeler, pardahlanmış taş balta örnekleri ve ezme taşları ekonomide yeni aktivite sahalarının olduğunu göstermektedir. Bu kayıtlar yerel bir iç gelişimin devamlılığını göstermektedir. Söz konusu olan bu devamlılık daha sonrasındaki Kalkolitik Çağ içerisinde devam etmiştir. Fakat en iyi veriler daha sonrasında, MÖ 4. binyılda devam etmiştir. Geç Neolitik, Erken Kalkolitik kültürel coğrafyasında Güney Kafkasya birçok verinin ele geçtiği merkezlerden biridir (bk. Harita 12). Güneydoğu Gürcistan'da ve buraya komşu olan Batı Azerbaycan'da bulunan Shulaveri-Shomu yerleşim yerinin başlangıcı MÖ 6. binyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Bu kültürün paralelleri Kuzey Mezopotamya (Tell Sotto, Hassuna, Samara ve Halaf) ve Kuzey Batı İran'dan (Dalma tepe, Pisdeli tepe) bilinmektedir. Shulaveri-Shomu yayılım sahası içerisinde bazı yabancı özellikler de söz konusudur. Bunların, daha güneyden Ağrı Ovası'ndan, Ermenistan'ın güneyindeki Ararat Ovası'ndan ve nihai olarak muhtemelen Anadolu'dan ve Kuzey Mezopotamya'dan gelen bir yabancı kültür olduğu düşünülmektedir⁸³³.

4.4.1. Bölgedeki Önemli Kalkolitik Çağ Yerleşimleri

4.4.1.1. Yanık Tepe

Yanık Tepe Urmiye Gölü'nün doğusunda Tebriz iline bağlı, Khosro Shahr ilçesinin 6 km uzağında yer almaktadır. Ovadın 16 m. yükseklikte olan tepesi 20 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. İlk kez 1958 yılında Burney tarafından incelenmiş ardından 1960-1962 yılları arasında 3 sezon boyunca Burney tarafından kazılmıştır. Elde edilen

⁸³² Philip L. Kohl ve Viktor Trifonov, "The prehistory of the Caucasus: Internal Developments and External Interactions", *The Cambridge World Prehistory, Volume 3: West and Central Asia and Europe*, Cambridge University Press, New York 2014, s.1571.

⁸³³ Kohl ve Trifonov, "The prehistory of the Caucasus: Internal Developments and External Interactions", s. 1575-1577.

buluntulara dayanarak Geç Neolitik, Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağı (Kura-Aras II-III), Demir Çağ II-III ve Sasani Döneminde yerleşimin iskân edildiği anlaşılmaktadır⁸³⁴.

Yerleşim yerinde Kalkolitik Çağ'a tarihlenen seramikler genellikle homojen bir görünüme sahiptirler. Seramiklerin tamamı el yapımı olup, neredeyse tamamı kırmızı astarlı ve saman katkılıdır. Pişirilme sıcaklığı seramiklerin büyük çoğunluğu için yüksek olmasa da, bir kaçı koyu kahverengi astar üzerine açık kahverengi boya süslemeli, iyi perdahlı, iyi pişirilmiş ince mallardan oluşmaktadır. Bunula birlikte kırmızı dominant bir renktir⁸³⁵.

Yaygın kap formları arasında, bazen bir ağızlıklı veya içteki kenarın hemen altında dar bir oluklu basit kaseler; kısa boyunlu büyük kavanozlar ve daha küçük kavanozlar; ayaklı kaplar veya "meyvelik"; bunlardan bazılarının yanlarında "pencereleri" olan kaplar; kaba biçimli mallardan oluşmaktadır⁸³⁶.

Boyalı parçalar bütünün sadece küçük bir yüzdesini oluşturur, ancak yine de çok çeşitli bezemeler vardır; kavanoz formu bir kap, içerisi siyah boya ile doldurulmuş karelerden oluşan motife sahiptir. Başka bir motif şekli nokta desenini içerir; ayrıca basit köşeli çift ayraçlar ve içerisi çapraz çizgiliyle taranmış üçgenlerden oluşan motif türü de bulunmaktadır⁸³⁷.

En az bir boyalı parça Hasanlu'ya yakın Pisdeli Tepe'de bulunan tiptedir ve bu MÖ 4. binyılın ortalarına tarihlenebilir. Yanık Tepe, MÖ 4. binyıl boyunca, en sıradan süslemesinin siyah veya koyu kahverengi boyada olduğu kırmızı astarlı malların, ağırlıklı olarak çanak çömlek türü olduğu bir kültür bölgesinde yer almaktadır. Kırmızı astarlı çanak çömleklerin büyük bir bölümü ise Rezaiyeh Gölü'nün (Urmia) doğu tarafındaki birkaç alanda bulunan bir sınıfa aittir⁸³⁸.

4.4.1.2. Kültepe I

Nahçıvan Şehri'nin 8 km. kuzey doğusunda, Babek Rayonu'nun Kültepe Köyü, Nahçıvan Çayı'nın sol tarafında ter alan Kültepe I yerleşimi Kalkolitik Çağ'dan İlk

⁸³⁴ C. A. Burney, "Excavations at Yanık Tepe, North-West Iran", *Iraq*, Vol. 23, No. 2 (Autumn, 1961), s. 138-149.

⁸³⁵ C. A. Burney, "The Excavations at Yanık Tepe, Azerbaijan; 1961 Second Preliminary Report", *Iraq*, Vol. 24, No. 2 (Autumn, 1962), s. 137.

⁸³⁶ Burney, "The Excavations at Yanık Tepe; 1961 Second Preliminary Report", s.137.

⁸³⁷ Burney, "The Excavations at Yanık Tepe; 1961 Second Preliminary Report", s.137.

⁸³⁸ Burney, "The Excavations at Yanık Tepe; 1961 Second Preliminary Report", s.138.

Demir Çağı'na kadar iskan görmüştür. Yerleşim yerinin yalnızca 1,5 hektarlık alanı sağlam kalmıştır⁸³⁹.

Yerleşim yerinde ilk olarak 1904 yılında arkeolojik çalışmalar yapılmış olup, ele geçirilen buluntular 1905 yılında Tiflis'teki Kafkas Müzesi'ne verilmiştir. 1951 yılında Azerbaycan Tarih Enstitüsü'nün başkanı O. H. Habibullayev'in başkanlığında yerleşim yerinde sistematik kazı çalışmaları başlamıştır. 1951-1964 yılları arasında yapılan çalışmalarla dört farklı tabaka tespit edilmiştir. Tabakaların toplam kalınlığı 22,2 m.'dir. Birinci tabaka Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Bu tabakanın kalınlığı 9,2-9,4 m.'dir⁸⁴⁰.

Yerleşim yerinde ele geçirilen seramikler genellikle saman, bazen kum karışımı kilden yapılmıştır. Kaplar genellikle pembe renkte, bazen boz ve siyah renkte olup⁸⁴¹, iyi pişirilmişlerdir. Bu durum seramiklerin pişirilmesinde fırınların kullanıldığına işaret etmektedir.

Kap formları arasında küp, kase, kavanoz ve sürahiler bulunmaktadır. Bu kapların benzerlerine Şomutepe, Töyretepe, Goytepe ve aynı döneme ait başka yerleşimlerde de rastlanmıştır. Yerleşim yerinde 2 tane bütün halde, 13 tane kırıklardan oluşan boyalı kap ele geçirilmiştir. O. Habibullaev boyalı kapları iki guruba ayırmaktadır. Birinci guruba ince kum karıştırılmış kilden hazırlanmış, özenle bezenmiş, iyi pişirilmiş kaplar dahil edilmiştir. Bu grup iki adet çömlek kapak, kase ve muhtelif kapların gövdesine ait kırıklardan oluşmaktadır. Kapların üzeri kırmızı, kahverengi ve siyah motiflerle bezenmiştir. İkinci guruba giren kapların kiline saman karıştırılmış olup, kabaca perdahlanmış fakat iyi pişirilmişlerdir. Bezemelerde özensizlik göze çarpmaktadır. Habibullaev'in fikrine göre birinci guruba ait mallar Yakınoğu-Mezopotamya'dan getirilmiş, ikinci grup mallar ise yerli geleneğe aittir⁸⁴².

Kültepe I Yerleşimi'nin Kalkolitik Çağ'a tarihlenen boyalı seramikleri ile Urmiye Gölü çevresindeki yerleşim yerlerinde ele geçirilen boyalı seramikler biri birine benzerdir. Bu tür boyalı mallar Tilkitepe, Goytepe, Gavurtepe, Pisdelitepe v.b.

⁸³⁹ V. Bahşaliyev, *Azerbaycan Arheologiyası*, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Cilt I, Bakü, 2006, s.62.

⁸⁴⁰ A. Dadashev, *Zemledelchesko-Skotovodcheskaya Ekonomika Obshev Epohi Paleometalla na Territorii Azerbaycana*, Bakinskovo Universiteta, Bakü 2000, s. 35.

⁸⁴¹ Bahşaliyev, *Azerbaycan Arheologiyası*, s.43.

⁸⁴² *The Encyclopaedia of Nakhchivan Monuments*, s.234.

yerleşimlerde de görülmektedir. V. M. Masson Ubeyd seramikleri ile Urmiye Havzası'ndaki yerleşimlerde bulunan seramiklerin benzer olduğunu bildirmektedir⁸⁴³.

4.4.1.3. Alikemek Tepesi

Azerbaycan, Mugan bölgesi, İnçeçay'ın kıyısında, Calilabad bölgesi, Uçtepe köyünün yakınlarında yer alan Alikemek Tepesi'ndeki kültür tabakalarının kalınlığı 5 metredir, bunlardan 4'ü Kalkolitik Çağ'a aittir⁸⁴⁴.

Yerleşim yerindeki ilk kazılar 1971 yılında İ. G. Narimanov ve F. R. Makhmudov tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu kazılar sırasında çok sayıda çanak çömlek bulunmuştur. Kap formları arasında en yaygın olanları; kaseler ve derin, düz dipli, geniş çanaklardır. Bu kap formlarının çoğunda sap şeklinde iki uzun çıkıntı bulunmaktadır. Genellikle kapların ağız kısmının çapı 50 cm.'dir. Diğer bir gurubu oluşturan çömleklerin çoğunda yine sap şeklinde çıkıntılar mevcuttur. Yine oldukça yaygın kap formları arasında küp ve kazan biçimli kaplar yer almaktadır. Nerdeyse kazanların çoğu yatay çıkıntılar şeklinde kulplarla donatılmıştır. Kazanların boyları 23-25 cm., ağız kısımlarının genişliği 20-22 cm., dip kısımlarının genişliği ise 34-35 cm. arasındadır. Küp biçimli kapların bazı örnekleri 1 m. yüksekliğe kadar ulaşmaktadır⁸⁴⁵.

Yerleşim yerindeki boyalı kaplar, saman katkılı, kabaca perdahlanmış ve katkısız kilden yapılmış, kaliteli mallar olmak üzere iki guruba ayrılmaktadır. İkinci guruba giren mallar oldukça kaliteli olup, ithal mallar olduğu düşünülmektedir. Boyalı kaplar genellikle krem rengi, kahverengimsi, kahverengimsi-pembemsi astar üzerine siyah, kahverengi ve kırmızının farklı tonlarıyla bezenmişlerdir. Boyama genellikle kabın iç yüzeyinin üst kısmını da kapsamaktadır⁸⁴⁶.

Motifler, üçgenler (bazen biri birine bitişik), karo, kabı çevreleyen dalgalı ve zikzak çizgi sıraları, dama motifini oluşturan dikdörtgenler, kabın kenarından aşağıya doğru inen dikey ve eğik biçimli kesişen şeritler olmak üzere, genellikle geometrik biçimlidirler⁸⁴⁷.

⁸⁴³ *The Encyclopaedia of Nakhchivan Monuments*, s.234.

⁸⁴⁴ Dadashev, *Zemledelchesko-Skotovodcheskaya Ekonomika Obshestv Epohi Paleometalla na Territorii Azerbaycana*, s.57.

⁸⁴⁵ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.119.

⁸⁴⁶ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.119.

⁸⁴⁷ Masson ve Merpert, *Eneolit SSSR*, s.120.

Yerleşim yerindeki seramikler Kuzeybatı İran'daki (Dalma malı) yerleşimlerden elde edilen mallara çok yakındır. Daha alt tabakadaki mallar Nahçıvan'daki Kültepe I'dekilere benzemektedir. Üst seviyelerde ise, Kuzey Ubaid dönemi tipinde seramikler de mevcuttur.

4.4.1.4. Ovçular Tepesi

Şarur Rayonu'na bağlı Diza Köyü yakınlarında yer alan Ovçular Tepesi yerleşimi Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'na tarihlenmektedir. Yerleşim yerinin toplam alanı 10 hektar kadardır. Yerleşim yerinde 900 m²'lik bir alanda, 1-1,5 m. derinliğe kadar araştırmalar yapılmış olup, Kalkolitik Çağ'a tarihlenen üç yapı katı tespit edilmiştir⁸⁴⁸.

Yerleşim yerinde ele geçirilen seramikler Orta ve Geç Kalkolitik Çağ olmak üzere iki döneme tarihlenmiştir. Seramiklerin büyük bir kısmı saman katkılı olup, kırmızı rengin çeşitli tonlarında pişirilmiştir. Seramikler sade şişkin gövdeli çanaklar, çömlekler ve testilerden oluşmaktadır. Kaplar memecikler, tarak türü alet, rölyef kemer üzerinden parmak baskısı ile bezenmiştir. Seramiklerin az bir kısmının ağız kenarı yuvarlak deliklerle bezenmiştir⁸⁴⁹.

Geç döneme ait seramikler Kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu seramiklerinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Bu döneme ait seramikler Doğu Anadolu'da Norşuntepe'nin 37-31. katmanları, Arslantepe'nin 8. tabakası ile benzerlik göstermektedir. Arslantepe'nin 7. tabakası için verilen C 14 tarihi MÖ 3943-3096, Norşuntepe için ise MÖ 4467-3799 yılları arasındadır⁸⁵⁰.

4.4.1.5. Dalma Tepe

Yuvarlak bir tepe üzerine kurulmuş olan Dalma Tepe höyüğü, 50 m. çapında, 4 m. derinliğe sahiptir. Yerleşim yeri Dalma Köyü'nün yakınlarında Hasanlu Yerleşimi'nin 5 km güney batısındadır. Höyük Hasanlu projesi kapsamında 1958/1959 yıllarında Charles Burney ve 1961 yılında T. Cuyler Young tarafından araştırılmıştır⁸⁵¹.

⁸⁴⁸ *The Encyclopaedia of Nakhchivan Monuments*, Nahçıvan, 2008, s.391.

⁸⁴⁹ Z. Kuliyeve ve V. Bahşeliev, "Nahçıvan'ın Kalkolitik Çağ Kültürü (Azerbaycan)", *TÜBA-AR*, 2018, s.38-39.

⁸⁵⁰ *The Encyclopaedia of Nakhchivan Monuments*, Nahçıvan, 2008, s.391-392.

⁸⁵¹ Carol Hamlin, "Dalma Tepe", *Iran*, Vol. 13, Taylor & Francis, Ltd., 1975, s. 111.

Dalma seramiklerinin tamamı el yapımıdır. Seramikler çoğunlukla küçük kum ve saman katkılı kilden yapılmıştır. Genellikle pembeden turuncuya kadar devetüyü rengine ateşlenirken, çekirdekler veya çekirdek merkezleri genellikle gridir. Çanak çömlek düzensiz kırılma eğilimindedir ve nispeten kırılmandır. Boyalı kaplar nispeten farklı formlara sahiptir. Birkaç boyutta ortaya çıkan en sık kullanılan boyalı kap formları; hafifçe ters çevrilmiş, düz kısıtılmış ağız kenarlı, düz tabanlı kabaca küresel çömleklerdir. Diğer şekiller ayaklı "kadehler", genişleyen eğik çanaklar, düz eğimli ağızlı düz kenarlı kaseler ve yüksek açısız omuzları olan ve kısa, nispeten dar olan kaplardır. Motifler, tek başına veya çeşitli şekillerde tekrarlanan sınırlı sayıda geometrik şekilden oluşmaktadır⁸⁵².

Dalma seramiğine, Solduz vadisindeki diğer yerleşimlerde ve Urmia Gölü'nün batı yakasındaki Margavar Vadisi'nde, Tepe Seavan'da, çağdaş ve benzer seramiklere rastlanmıştır. Dalma seramiği, Hasanlu Tepe'de ana sırada yer alan IX. tabakanın karakteristiğidir ve diğer bölgelerle karşılaştırmalı olarak yaklaşık MÖ 5000-4500 yılları arasına tarihlenmektedir. Dalma Tepe'de ele geçirilen ithal seramikler ise, Kuzey Irak'ta yer alan Tepe Gawra'daki (Ubaid 3) XVI. tabaka ile uyumludur⁸⁵³.

4.4.1.6. Geoy Tepe

Geoy Tepe Kuzeybatı İran'da yer alan büyük höyüklerden birisi olarak Batı Azerbaycan Eyaletinin merkezi Urmiye kentinin 7 km güneydoğusunda yer almaktadır. Kuzeyden güneye yaklaşık 500 metre, doğudan batıya 600 metre boyutlarına sahip olan yerleşim yerinin tabakalarının toplam kalınlığı 22 m. kadardır. Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen M tabakasının kalınlığı ise 0,95 cm.'dir⁸⁵⁴.

İngiliz bilim adamı T. Burton Brown 1948 yılında Geoy Tepe bilimsel kazılarını gerçekleştirmiştir. Brown sekiz noktada, farklı yönlerde, oldukça küçük alanlarda sondaj kazıları yapmıştır. Bu kazılardan elde edilen buluntulara dayanarak Geoy

⁸⁵² Hamlin, "Dalma Tepe", s.117.

⁸⁵³ Hamlin, "Dalma Tepe", s.120.

⁸⁵⁴ M. Edwards, "Urmia Ware" and Its Distribution in North-Western Iran in the Second Millennium B.C.: A Review of the Results of Excavations and Surveys", *Iran*, Vol. 24 (1986), s.57; Dadashev, *Zemledelchesko-Skotovodcheskaya Ekonomika Obshestva Epohi Paleometalla na Territorii Azerbaycana*, s.58.

Tepe’de Brown tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, Geç Kalkolitik, Kura-Aras I-II, Orta Tunç Çağ ve Demir Çağ I-II evrelerine ait buluntular elde edilmiştir⁸⁵⁵.

Geç Kalkolitik Çağ’a tarihlenen M tabakasının en karakteristik malzemesi saman katkılı boyalı seramiklerdir. Seramikler çoğunlukla kahverengimsi veya soluk pembe renktedir. Genellikle açık renkli astar kullanılmıştır. Bezemeler soluk kahverengiden koyu kahverengiye kadar kırmızı boya ile işlenmişlerdir. Bazen siyah renkte bezemelere de rastlanmaktadır. Bu tür kaplar renk ve bezeme şekilleri bakımından Ubeyd tipli kaplara benzemektedir⁸⁵⁶.

Bezemelerde, kabın üst kesimi boyunca uzanan çizgi motifi, kelebek motifi ve döngüsel kavis şeklinde oluşturulmuş motifler; örgü deseni ile doldurulmuş üçgen motifi; kısa dalga çizgi motifi; kesişen dikey şeritlerden oluşturulmuş motifler kullanılmıştır. Bezemeler genellikle Halaf-Ubeyd motifleriyle benzerlik göstermektedir. Bitki katkılı basit seramikler ise Azerbaycan’da dahil olmak üzere Transkafkasya’nın Kalkolitik Çağ’a tarihlenen yerleşimleri ile oldukça benzerdir⁸⁵⁷.

4.4.2. Karşılaştırmalar

Bölgede, çalıştığımız döneme ait tüm yerleşimler titizlikle incelenmiş olup, çanak- çömlek kültürü verilerine istinaden birkaç tane basit çizgi ve geometrik biçimli motifler dışında Orta Asya Anav Kültürü ile ilişkilendirilebilecek dikkate değer herhangi bir benzerlik tespit edilememiştir. Ayrıca Anadolu’daki çanak-çömlek kültürünün Orta Asya’ya kadar uzanması, ister ticaret ister bir göç hareketi ile olsun dönem insanının dağlık Kafkaslar’dan ziyade daha sıkı ilişkiler içerisinde olduğu Mezopotamya’yı tercih etmiş olabileceği fikri daha mantığa yatmaktadır. Yapmış olduğumuz tespitlerde bu durumu ispatlar niteliktedir.

⁸⁵⁵ T. Burton Brown, *Excavations in Azarbaijan, 1948*, John Murray, London, 1951.

⁸⁵⁶ Dadashev, *Zemledelchesko-Skotovodcheskya Ekonomika Obshevs Epohi Paleometalla na Territorii Azerbaycana*, s.58-59.

⁸⁵⁷ Dadashev, *Zemledelchesko-Skotovodcheskya Ekonomika Obshevs Epohi Paleometalla na Territorii Azerbaycana*, s. 59.

SONUÇ

Orta Asya olarak adlandırılan bölge genelde Kuzey İran platosundan Avrasya steplerinin güneyine kadar uzanır. Batı'da Hazar Denizi'ne ve doğuda Kunlun ve Çin'in Nan Shan dağlarının bitiştği yerle sınırlanır. Bu geniş bölge Batı Orta Asya'nın Kara ve Kızıl Kum çöllerinin ve Doğu Orta Asya'nın Taklamakan Çölü'nün oluşturduğu havzaya dolmasıyla meydana gelmiştir. Bu bölgelerdeki yerleşimler Klasik ve Ortaçağ dönemi boyunca, özellikle uzun İpek Yolu ticareti, ekonomik değiş-tokuşta çok önemli rol oynamıştır. Tunç Çağı boyunca MÖ 3. binde ve 2 binlerin başında gelişmiş şehir yerleşimleri Doğu ve Batı Orta Asya'nın vahalarını doldurmuşlardır. Bununla birlikte MÖ 3. binden önce Orta Asya'nın tarımsal yerleşimleri Kara Kum Çölü'nün kenarlarındaki dağ eteği vadileriyle sınırlıdır. Bu tarımsal alanların en eskisi günümüzde Türkmenistan olarak bilinen Kopet Dağ'ının kuzey tarafında bulunmaktadır.

Bölgede gerçekleştirilen araştırmalara bakıldığında, Kopet Dağları'nın kuzey etekleri boyunca uzanan bölgenin, akraba toplulukların yaşadığı birkaç büyük vahanın birleşmesi olarak değerlendirmek gerekir. Neolitik Çağ'a ait yerleşimlerin tespit edildiği bölgenin batısında ilk yerleşik tarım toplulukları ortaya çıkmıştır. Neolitik Çağ ile Kalkolitik Çağ arasındaki geçiş döneminde merkez bölge ile Kopet Dağları'nın doğu eteklerinde insan toplulukların yaşamaya başlaması zamanla nüfusun doğuya doğru hareket ettiğini göstermektedir. Tecen Nehri ağzının alt taraflarına ise kavimler Erken Kalkolitik Çağ Namazgah I döneminde gelmiştir. Merkez bölgeden gelip Kopet Dağları'nın eteklerindeki düzlükte yaşamaya başlayan ilk kavimler Kopet Dağları boyunca ilerleyerek Çaaça – Meana'ya gelmiş ve Altıntepe, Yılgınlıtepe, Çakıllıtepe gibi yerleşimleri oluşturmuşlardır. Merkez bölgeden göç eden ikinci grup ise günümüz Duşak ile Tecen köylerinin arasındaki susuz bölgeleri geçip Tecen nehrinin başlangıç alanına yerleşmek zorunda kalmışlardır. Çünkü Kopet Dağları'ndan gelen nehirlerin etrafı artık başka toplumlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Bölgede Neolitik Çağ ile başlayan yerleşik tarım kültürü, Kalkolitik Çağ'da tarıma ek hayvancılığın gelişmesiyle birlikte üretiminin de artmasına neden olmuştur. Yaşam alanlarının bölünmesi, toplumsal binaların ortaya çıkması, yuvarlak planlı yapıların inşası ve kuleli savunma amaçlı yapıların kurulması gibi hususlar üretimin gelişmesi sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. Çakmaktaşıdan üretilen alet sayısının

giderek azalması metal üretiminin giderek geliştiğine işaret etmektedir. Bu noktada dikkati çeken maden yataklarının bulunmadığı Güney Türkmenistan'da bakırdan yapılmış ürünler az sayıda bulunmasıdır. Bu durum başka diyarlardan buralara ya hammadde ya da üretilmiş eserlerin taşındığını göstermektedir. Tespit edilen kemikten yapılmış delici aletler ve kazıyıcı bıçaklar büyük ihtimalle deriyi işlemek için kullanılmıştır. Ele geçirilen çok sayıda pişmiş topraktan yapılmış ağırşaklar ise dokumacılığın gelişmiş olduğunu göstermektedir. Taş, akik ile firuzeden yapılmış boncuklar süs eşyalarının üretiminin yeni bir boyut kazandığını göstermektedir.

Erken Kalkolitik Çağ'da toplumda ortaklaşa yapılan çalışmaların önemi arttıkça insanların manevi değerlere verdiği önem de artmaya başlamıştır. Bu eğilim evlerin içyapısını da etkilemiştir. Evlerin duvarlarına çizilen geometrik biçimli motifler bu dönemde giderek yaygınlaşmıştır. Namazgah I döneminin sonunda ortaya çıkan bu duvar motifleri bölgenin Neolitik Çağı'nda da görülmesine rağmen o dönemden çok farklı özellikler göstermektedir. Bu örnekler dışında duvar motifleri Neolitik Çağ'dan Erken Kalkolitik Çağ'ın sonuna kadar bölgede hiçbir yerleşimde görülmemektedir. Buradan hareketle Namazgah I dönemine ait duvar motiflerinin Neolitik Çağ ile ilgili olmadığı söylenebilir. Büyük ihtimalle motifler Yakın Doğu'daki kültürlerin etkisi altında kalarak ortaya çıkmıştır.

Güney Türkmenistan'daki yerleşimlerde seramikler üzerinde henüz çok renkli motiflerin kullanılmadığı dönemde, çok renkli duvar panolarının ortaya çıkması yerli halkın daha erken dönemde çok renkli bezeme tekniğini kullandığını göstermektedir. Bunun en önemli nedeni seramiklerin pişirilmesinde kullanılan fırınların henüz icat edilmemesidir. Seramiklerin fırında pişirilmesiyle ilgili yeni teknikler geliştirildikten sonra çok renkli bezemeler de kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemden sonra motiflerde yeni tarzlar oluşturulup doğu yerleşimlere kadar yayılmıştır.

Bölgedeki Kalkolitik Çağ'a tarihlenen seramiklerin gelişme sürecinde bir önceki döneme ait Neolitik Çağ Ceytun Kültürü'nün etkisi görülmektedir. Ceytun döneminde ortaya çıkan seramik unsurlarının hemen hemen hepsi Namazgah I evresinde gelişmeye devam etmiştir. Örneğin Ceytun Kültürü'nde görülen dibi kesilmiş büyük çömleklerin cidarları Namazgah I'e has tabakalarda daha ince yapılmıştır. Orta kısmı biraz bükük ince duvarlı küçük çanaklar ise Namazgah I döneminde daha yuvarlak forma sahiptirler.

Ayrıca Namazgah I dönemine ait kapların dipleri bazen halka biçimine dönüşecek kadar içbükey yapılmışlardır. Ceytun Kültürü'ne has seramiklerde ise kapların dipleri ise düz bir yapıya sahiptir.

Merkez bölgede bulunan Namazgah I dönemine ait seramikler üzerine işlenen motifler karşılaştırıldığında benzer özellikler taşıdıkları görülse de Karatepe yerleşiminde bulunan seramiklerin farklılaşması dikkat çekmektedir. Batı grubuna özgü birkaç özellik Karatepe'de de görülmesine rağmen diğer doğu grubu yerleşimlerinde bu özellikler bulunmamaktadır. Karatepe'de bulunup da batı grubunda görülmeyen Namazgahtepe'ye özgü motifler de aynı şekilde yorumlanabilir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Karatepe'nin iki bölgenin arasındaki bir nevi ara yerleşim olduğu söylenebilir. Hem batı, hem de doğuyla ilişkisi olan Karatepe halkı muhtemelen söz konusu iki bölgenin motiflerini esas alarak özel bir tarz ortaya çıkarmışlardır.

Bu bilgiler ışığında Erken Kalkolitik Çağ Namazgah I döneminde Kopet Dağları'nın kuzey eteklerinde, Elburz Dağları ve Zagros Dağları'nın doğusunda ekonomik sistemleri ile toplumsal düzenleri aşağı yukarı aynı olan yerleşimlerin gelişimlerini sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

Arkeolojik veriler sayesinde Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen bölgedeki yerleşimlerin tasviri de canlandırılabilir. Yapay bir tepenin üzerinde genellikle tek odalı evler kurulmuştur. Bu evler ise köşelerinde yuvarlak planlı kulelerin bulunduğu surlarla çevrilmiştir. Surların içinde bulunan binaların çoğu konut amaçlıdır. Ocağı olmayan tek odalı evler, evin belli bir köşesine konumlandırılmış ocaklı tek odalı evler ve ocağın haricinde kerpiçten yapılmış fırınların bulunduğu tek veya iki odalı evler olmak üzere üç çeşit konut amaçlı binalar mevcuttur. Belli ki burada mülkiyet ayırımı değil de daha çok toplumsal ayırım söz konusudur. İki kişiden oluşan sıradan ailelerin ocaklı tek odalı evlerde yaşadıkları düşünülmektedir. İkinci gruba giren ocaksız evlerde ise büyük ihtimalle geniş bir aileden ayrılan çiftler yaşamaktaydı. Üçüncü gruba giren kerpiçten yapılmış dikdörtgen biçimli fırınların bulunduğu evlerde ise toplumun ileri gelen büyüklerinin yaşam alanı olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Yerleşimlerin merkezinde bulunan dikdörtgen planlı binalar ise özel bir grubu oluşturmaktadırlar. Bunların boyutları diğer yapılara göre daha büyüktür. Ayrıca bu yapıların duvarları çift örgüyle örülmüş olup, daha sağlamdır. Ocağı bulunmayan bu yapıların, ikiye bölünmüş

ve silindirle çevrelenmiş platform şeklindeki dikdörtgen biçimli fırınları vardır. Büyük ihtimalle bu binalarda toplumsal işler gerçekleştirilmiştir. Bu durum toplum bilincinin giderek değiştiğini göstermektedir. Söz konusu değişikliklerin neticesinde Göksur döneminde çok odalı, yuvarlak sunaklı, inanç sistemini yansıtan binalar ortaya çıkmıştır.

Bölgede Orta Kalkolitik Çağ'dan itibaren toprağın işlenmesinde yeni sulama sistemlerinin kurulması, metalurji ve çömlekçiliğin gelişmesi gibi yenilikler yeni ekonomik dalların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun ardından yavaş yavaş insanların bilinçleri de değişip toplumsal binalar ile savunma duvarları kurulmuştur. Yukarıda anlatılan değişimlerden sonra hızlı bir şekilde yeni döneme atlanmıştır. Sonuçta Geç Kalkolitik Çağ'a özgü çok odalı evlerin bulunduğu yerleşimler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ölü gömme geleneklerinde de değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. Aynı aileye mensup kişilerin birlikte gömüldüğü kerpiçten yapılmış mezarlar toplumda aile kavramının tam olarak oturduğunu göstermektedir.

Orta Kalkolitik Çağ Namazgah II döneminde Kopet Dağları'nın eteklerinde bulunan ana künyeden doğu bölgeler kopmuştur. Bu kopma seramikler üzerindeki motiflere de yansımıştır. Batı bölgede Namazgah I tarzlı tek renkli motiflerin yerine Namazgah II tarzlı çok renkli motifler ortaya çıkmıştır. Doğu bölgede ise aynı zamanda Yalangaç tarzlı tek renkli motiflerin mevcudiyeti devam etmektedir. Göksur vahasında yaşayan halklar da yine aynı şekilde hem Namazgah I hem de Namazgah II tarzlı çok renkli motifli kapları kullanmışlardır. Göksur halkı bu dönemle birlikte Namazgah II tarzını taklit ederek seramikler üzerine çoğunlukla üçgen ile eş kenar dörtgenlerden oluşan geometrik figürleri işlemeye başlamıştır. Bu durum bir bölgede gerçekleşen kültürel değişimin diğer bölgelere hızla yayılarak, kültürel etkileşimin bölgeler arasında çok sıkı şekilde ilerlediğini göstermektedir.

Doğudaki yerleşimleri fazlasıyla etkileyen Namazgah II tarzlı çok renkli motifler, birkaç unsurun kaynaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Namazgah I döneminde frizlerden oluşan motifler, bu dönemde geometrik biçimli motiflerle tamamlanarak yerel seramik unsurlarını oluşturmuşlardır. Bunların dışında yerel gelenekleri yansıtmayan farklı motifler de mevcuttur. Bu motifler daha çok

Mezopotamya'daki seramik unsurlara benzetilebilir. Bu benzerlikler hem form, hem de seramikler üzerine işlenen bezemelerde kendini göstermektedir.

Ayrıca pişmiş toprak ürünlerin dışında bu dönemde Doğu grubuna mensup yerleşimlerde yuvarlak planlı yapılar yaygınlaşmıştır. Bu durum Kuzey Mezopotamya Ubeyd Kültürü geleneğinin tesirinden kaynaklanabilir.

Batıdaki yerleşimlerde ise söz konusu motifler giderek basitleşmekte ve renklerin çeşidi azalmaktadır. Renklerin değişimi Namazgah I tarzlı motiflerin Yalangaç tarzına dönüşmesine benzemektedir. Muhtemelen belli zorunluluklardan dolayı zamanla çok renkli motifler kullanılmaz olmuştur. Namazgah II tarzlı motiflerin gelişim süreci Namazgah III tarzlı hayvan biçimli motiflerin çıktığı dönemde durmuştur. Benzer durum daha erken evrede Yalangaç tarzlı motiflerin yerine Göksur tarzlı çok renkli motiflerin gelmesiyle gerçekleşmiştir.

İlk bakışta Güney Türkmenistan'daki diğer motiflerden farklı olan Göksur tarzlı çok renkli, geometrik biçimli motifler büyük oranda yerli geleneğe bağlıdır. Bu motifler Namazgah II tarzlı motif geleneğinin Namazgah III tarzlı hayvan biçimli motiflerin çıkmasıyla sona erdiği ara aşamayı göstermektedir. Göksur tarzı adı verilen bu motifler ilerleyen dönemlerde Havuztepe'nin alt katmanlarında giderek ortadan kalkmıştır. Orta Kalkolitik Çağ'a ait bu motiflerin son izleri ise, Erken Tunç Çağı'nda, Namazgah IV döneminde görülmektedir.

Namazgah II tipli çok renkli seramiklerin Namazgah I tarzından oldukça farklı olmasını açıklayacak birkaç arkeolojik sonuca atıf yapmak mümkündür. Örneğin Anav Kültürünü araştıran ilk bilim adamları çok renkli seramiklerin diğer bölgelerden getirildiğini düşünmüşlerdir. Sovyet bilim adamları ise tam tersine Namazgah II dönemine ait Kara 5-7 gibi en erken tabakalarda yürütülen araştırmalara göre kırmızı astarlı, siyah boyalı, hem ince, hem de kalın duvarlı seramiklerin çoğunun Namazgah I seramik geleneğinin devamı niteliğinde olduğunu söyleyip, Anav tarzlı çok renkliliğin yerli geleneklere bağlı olduğunu vurgulamışlardır.

Bu görüşler dışında Orta Kalkolitik Çağ'dan sonra Geç Kalkolitik Çağ'ın ilk evrelerinde Orta Asya'da tarımla uğraşan yerleşik toplumlarda önemli değişikliklerin vuku bulduğu belirlenmiştir. Bu değişimler nedeniyle ilk başta doğuda, daha sonra Kara IB yerleşim yerinin etkisiyle batıda yeni seramik tarzları ortaya çıkmış olmalı. Bunlara

ek olarak İran ve Mezopotamya'nın bazı seramik unsurları da bir şekilde bu tarzları etkilediği görülmektedir. Karatepe'de yeni insan gruplarının ortaya çıkması batı grubu yerleşimlerine başka topraklardan göç eden nüfusun yeni kültürel gelenekleri getirdiğini göstermektedir. Ancak bu dönemde dış etkenlerin tesiri seramik unsurlarında sınırlı olmakla birlikte İran ve Mezopotamya kültürlerine hiç benzemeyen kap ve bezeme biçimlerinin de mevcut olduğunu hatırlatmak gerekir. Buradan hareketle Geç Kalkolitik Çağ'da dış etkenlerin tesirinin, Namazgah I ve Namazgah II dönemi yerleşim yerlerinin olduğu Erken ve Orta Kalkolitik Çağlara nazaran daha az olduğunu söylemek mümkündür.

Seramiklerin özellikle üzerlerindeki motifler detaylı bir şekilde ele alındığında arkeolojik buluntular açısından en değişken buluntu grubunu oluşturduğu bilinmektedir. Bu özelliklerinden dolayı yabancı bir kültürün etkisi çoğunlukla hemen görülebilmektedir. Bu nedenle seramikler üzerindeki motiflerin gelişme sürecine bakarak Güney Türkmenistan'daki Kalkolitik Çağ Kültürü'nün Ön Asya Kültürleri ile olan münasebetini tespit etmek mümkün olmaktadır. Erken Kalkolitik Çağ Namazgah I dönemine ait motiflere bakıldığında seramikler hem yerel unsurları hem de dış unsurları barındırdığı görülmektedir. Bu bakımdan ele alındığında dış unsurların etkisi özellikle doğu yerleşimlerinde daha belirgindir.

İncelediğimiz bölgeler içerisinde İran coğrafyası, Güney Türkmenistan'a yakın konumundan dolayı birçok seramik unsurunda benzerlik göstermektedir. Bu benzerliklerin en erken Neolitik Çağa kadar uzandığını görüyoruz. Orta Asya'nın Neolitik Çağı içerisinde değerlendirilen ve Güney Türkmenistan bölgesinde yayılım göstermiş olan Ceytun Kültürü seramiklerinin üzerine işlenmiş çizgi ve geometrik biçimli motifler İran coğrafyasında Tepe Sialk yerleşiminin I., II. ve III. tabakaları ile oldukça benzer özellikler göstermektedir. Neolitik Çağ'dan sonra bölgelerin Kalkolitik Çağı'nda, başta çizgi ve geometrik motifler olmak üzere önemli derecede benzerlikler mevcuttur. Merkez İran ve Güneybatı İran yerleşimlerinden Tepe Sialk ve Jovi'de bulunan seramikler üzerine yerleştirilmiş geometrik motifler birbirine oldukça yakındır. Anav Kültürü'nün Geç Kalkolitik Çağı'na tarihlenen tabakalarında (MÖ 4. bin yılın sonu- 3. bin yılın başı) daha önce hiç görülmeyen haç biçimli, testere biçimli yeni motiflerin ortaya çıktığını görüyoruz. İncelediğimiz bu haç motifinin İran ve Mezopotamya'da elde edilen haç motifleri ile benzerlik gösterdiği tespit edilen bir diğer

unsurdur. Burada dikkat edilmesi gereken husus; Güney Türkmenistan ve Mezopotamya’da bulunan haç motiflerinin içi tarama yöntemi ile doldurulmuşken, İran motiflerinin içi tamamen boyanmıştır. Bunların dışında Anav Kültürü’nün geç safhasında görülen basamak ve dokuma motiflerinin birebir aynısı yine aynı döneme tarihlenen Shahr-i Sokhta yerleşiminde de görülmektedir. Güney Türkmenistan ve İran coğrafyasında tespit edilen bu benzerlikler ortak kronoloji içerisinde dönem insanların kültürel anlamda iletişim halinde olduklarını göstermektedir.

İran coğrafyasına göre Güney Türkmenistan’dan daha uzak bir bölgede yer alan Mezopotamya’nın yerleşimlerinde tespit edilen pişmiş topraktan yapılmış seramik unsurları arasında da oldukça ilginç benzerlikler kurulmuştur. Hassuna döneminde (Geç Neolitik) geometrik motiflerin benzerliği ile başlayan bu dönem Halaf Kültürü’nün (Geç Neolitik-Erken Kalkolitik) çizgi ve geometrik biçimli motifleri, bitki (ağaç) motifleri, dama tahtası motifi, ağsı (baklava dilimi) motifleri ve bir sonraki Ubeid Kültürü (Erken Kalkolitik-Orta Kalkolitik) döneminde yine çizgi ve geometrik biçimli motiflerin benzerliği ile devam etmektedir. Oldukça benzer motifleme zevk sanatına sahip olduklarını tespit ettiğimiz bu iki bölge arasında da kültürel bir etkileşimin olduğunu söylemek mümkündür.

Anav Kültürü’nün Orta ve Geç döneminde ortaya çıkan hayvan biçimli motifler ise İran’ın merkezinde bulunan Sialk yerleşimindeki keçi motiflerinden ziyade daha çok Elam geleneğine benzemektedir. Bu da Elam ile Orta Asya arasındaki temasların İran’ın merkezine değmeden geçtiğini göstermektedir.

Mezopotamyalı özellikler, Orta Kalkolitik Çağ’a tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış başka ürünlerde de görülmektedir. İnsan biçimli heykelcikler hem Güney Türkmenistan hem de diğer Kalkolitik Çağ kültürlerinin manevi kültür unsurları hakkında bilgiler vermektedir. Her şeyden önce insan biçimli figürinler arasında kadın tasvirine önem verilmesi dikkat çekicidir. Karşılaştırmasını yaptığımız söz konusu heykelcikler bölgelere göre biçim olarak farklılıklar gösterse de dönem insanların manevi zihniyetinde “*Toprak Ana*” kültünün önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

En ilginç benzerlikler ise İran ve Mezopotamya’ya göre Güney Türkmenistan’a çok daha uzak bir mesafede yer alan Anadolu coğrafyasında görülmektedir.

Benzerlikler yine çizgi (şevron) ve geometrik motiflerden başlayıp, bitki (ağaç), dama tahtası, ağsı (baklava dilimi) motifleriyle devam etmektedir. Anadolu'da çeşitli yerleşimlerde tespit edilen seramikler üzerine işlenmiş çizgi ve geometrik biçimli motiflerin dışında özel bir emek isteyen bezeme şekilleri de mevcuttur. Bu türde bezeme örneklerini Anadolu'da Hacılar ve Kuruçay yerleşimlerinin Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalarında görmekteyiz. Burada tespit edilen basamak ve dokuma motifleri Geç Kalkolitik Çağ içerisinde hem Orta Asya Anav Kültürü'nün geç tabakalarında hem de İran coğrafyasındaki kültürlerde kendini göstermektedir. Daha erken safhalarda çizgi ve geometrik motiflerin kullanıldığı söz konusu coğrafyada bir anda böylesine özel bir motifin ortaya çıkmış olması oldukça dikkate değerdir. Bu motif şekli günümüzde dahi Orta Anadolu'da dokumacılıkta sevilerek kullanılmaktadır. Bu motif türünü tespit edemediğimiz Mezopotamya'da döneme ait yerleşimlerin sadece %10'nunda arkeolojik çalışmaların yapıldığını hesaba katmak gerekmektedir.

Etkileşimin nasıl ve ne şekilde olduğu konusunda ise karşımıza bu dönemin şartlarını da düşünerek; ticaret ve göç olmak üzere iki seçenek karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi olan ticaretin tarihi, insanların birbirleriyle ilk temas kurdukları zamanlarda, ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü değiş tokuş yöntemleriyle başlamış olup, iktisadi gelişmelerin tarihinden çok daha eskiye dayanmaktadır. Ticareti en genel anlamıyla tanımlayacak olursak kar elde etmek amacıyla mal ve hizmetlerin, nakdi kıymeti olan başka bir değerle yer değiştirmesi olarak ifade edilebilir.

Bilindiği üzere Anadolu ve Mezopotamya arasında, özellikle Neolitik Çağ'dan başlamak üzere Kalkolitik Çağ ile birlikte daha da gelişerek devam eden böyle bir ticaret ağı bulunmaktadır. Başta obsidyen ve çanak-çömlek olmak üzere bu iki bölge arasında çeşitli türlerde malların ticaretinin yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde Anadolu'daki Kalkolitik Çağ merkezlerinden Mersin ile Kuzey Suriye'nin Amik A-B Kültürü ile Kuzey Mezopotamya'nın Hassuna ve Halaf Kültürleri benzerlik göstermektedir. Bu durum Çukurova'ya kadar Kuzey Suriye ve Mezopotamya'dan ulaşan bir ticaret ağının varlığını işaret etmektedir. Mersin XVa, Konya Ovası (Can Hasan), Beycesultan çanak-çömleği ve Mezopotamya Halaf buluntularının aynı özellikleri göstermesi bu ağın daha zayıf olmakla birlikte dolaylı yoldan Anadolu içlerine kadar uzanmış olabileceğine işaret eder. Bütün bu sonuçlar Mersin yolu üzerinden Güneybatı Anadolu ile Mezopotamya arasında çanak-çömlek alışverişinin

gerçekleştiğini doğrulamaktadır. Can Hasan IIb-IIa tabakalarından ele geçirilen çanak-çömleklerin Halaf tipi parçaları Konya Ovası ile Mersin, Kuzey Suriye ve Mezopotamya arasında Erken Kalkolitik Çağa dayanan ticari bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Hacılar V-I, Mersin XXIV-XXII tabakaları aynı dönemi temsil etmekte olup Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlendiği netleşmektedir. Her iki yerleşimin Hassuna ve Samarra Kültürlerinin Anadolu'daki en uzak temsilcileri olmaları da mümkündür. Bu durum Orta Anadolu ile Mersin ve Kuzey Mezopotamya arasındaki ilişkilerin önemli delili olarak sayılabilir. Doğu Anadolu Bölgesi, Malatya il sınırı içerisinde yer alan Değirmentepe höyüğünün yukarıdan aşağıya VIII. tabakası Ubaid evresinin III. dönemi olarak adlandırılmaktadır. MÖ 5. bin yılın ikinci yarısı ile 4. Bin yılın ilk yarısına tarihlenen bu kültürün çanak-çömleğinin Mezopotamya dışında, Ön Asya'da Umman Körfezi'nin güneyi, İran, Suriye ve Anadolu dâhil çok geniş bir alana yayılmış olduğu kanıtlanmıştır⁸⁵⁸.

Yukarıda bahsettiklerimiz dışında kültürel etkileşimi sağlayan diğer bir unsur da göç hareketleridir. İnsanın coğrafi hareketliliği olarak özetleyebileceğimiz ve uygarlığın oluşumunda önemli bir role sahip olan göç, değişen iklim şartları, kuraklık, büyük salgınlar, savaşlar, fetihler, ideolojik baskılar gibi birçok doğal ve beşeri sebeplerden meydana gelmektedir. Bu hareketlilik, tarih boyunca çeşitli kavimlerin yeni yurtlar edinip, yeni uygarlıkların temelini oluşturmasına; bazı kavim ve uygarlıkların ise tarih sahnesinden çekilmesine sebep olmuştur.

Bu göçlere örnek olarak, MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın ilk dönemlerinde oluşan Ege göçleri verilebilir. Ege göçlerinin şiddetli kuraklık sebebiyle gerçekleştiği görüşü yaygın olmasının yanı sıra Avrupa'nın kuzeyinden Balkanlar'a gelen İllir göçünün de burada bulunan kavimlerin göç etmesinde bir diğer önemli etken olduğu düşünülmektedir. MÖ 12. yüzyıl başlarında kuzeyden gelen İlliryalılar'ın Balkan yarımadasına göç etmesi buradaki kabileleri güneye göç etmek zorunda bırakmıştır. Bu kabileler göç ettikleri yerlerdeki kavimleri de harekete zorlayarak büyük bir göç dalgası başlatmışlardır. Balkanlardan hareket etmeye başlayan bu kavimler

⁸⁵⁸ Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu İnsanınin Geçim Kaynakları ve Yaşam Biçimleri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s.93-102.

İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinden ilerleyerek Anadolu'nun batısında ve kuzeyinde oturan çeşitli kavimlerle birlikte göçe devam etmişlerdir⁸⁵⁹.

Tarihi süreçte geriye doğru gidildiğinde benzer bir göç hareketinin MÖ 4. bin yılın sonlarından başlamak üzere, Arabistan yarım adasından başlayıp diğer bölgelere hareket eden Sami halkları tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Mezopotamya tarihinde ilk büyük Sami göçü yaklaşık olarak MÖ 3. bin yıl öncesinde başlayan ve MÖ 2500'lerde daha da yoğunlaşan Akadlar'ın göçüdür. Bu dönemden itibaren Akad Bölgesi çölden gelen Sami ırkına mensup insan toplulukları ile dolmaya başlamıştır. Daha sonra Elamlar'ın bu bölgeyi istila etmeleri sonucunda bu topluluklar kuzeye, Kuzey Mezopotamya'ya doğru hareket etmek zorunda kaldılar. Bu bölgelerde ise MÖ 3500 yıllarında Orta Asya'dan gelmiş olan Subaru boyları yaşamakta idi⁸⁶⁰.

Ege göçlerini anlatırken bahsetmiş olduğumuz birbirini tetikleyen göç hareketlerinin Sami göçleri sırasında da gerçekleşmiş olma ihtimali yüksektir. Ayrıca bu göç hareketlerinin geniş bir zaman dilimine yayıldığında göç hareketini gerçekleştiren toplulukların bölge halkının kültürü ile kaynaşması kaçınılmazdır. Buradan hareketle Sami halklarının Mezopotamya'ya geldiği süreçte bu bölgede yaşayan topluluklar ile kaynaşp, bu toplulukları kültürleri ile birlikte farklı bölgelere sürüklemiş olma ihtimali, üzerinde durulması gereken bir husustur. Nitekim yukarıda bahsetmiş olduğumuz üzere Sami göçlerinin Yukarı Mezopotamya'ya kadar ilerlediği ve bu bölgede Orta Asya'dan gelmiş olan Subaru boyları ile karşılaşması böyle bir etkileşimin olduğunu göstermektedir.

Kültürel etkileşimi oluşturan ticaret ve göç unsurları birlikte düşünüldüğünde ise; ticaret sayesinde Anadolu'dan Mezopotamya'ya gelmiş olan çanak çömlek kültürünün daha sonra Sami göç dalgası ile Yukarı Mezopotamya üzerinden Orta Asya'ya aktarılmış olabileceği, ihtimaller dahilindedir. Bu durumu destekleyen arkeolojik bulgular olmakla birlikte kuvvetle muhtemel yol ağları tez çalışmamız neticesinde kısmen netleşmiştir.

⁸⁵⁹ Çetin Ekin, "Yazılı Kaynaklara Göre Ege Göçleri'ne Katılan Kavimler", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14 Sayı: 2, Kahramanmaraş 2017, s.503.

⁸⁶⁰ Cemil Bülbül, *Eskiçağ Tarihinde Sami Göçleri*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2005, s.12-13.

Şöyle ki kısaca ele alacak olursak Anav kültürüne ait pişmiş toprak kapların üzerine uygulanan bir takım bezemelerin farklı coğrafyalardaki çağdaşı farklı kültürlerle menşeiili pişmiş toprak kaplarda da görülüyor olması arkeolojik bulgular olarak tanımlanabilir. Bu bezemeler uzak diyarlar arasında bir şekilde dolaylı yoldan da olsa iletişim olabileceğine işaret etmektedir. Söz konusu bezemelerin ne önceki ne de sonraki binyıllar içerisinde ortaya çıkmamış olması ve çağdaş zamanlar içerisinde farklı coğrafyalar içerisinde farklı ellerden çıkmış olması ortak zevklerin yaşandığını gösteren başka bir durumdur.

Ortak bezemelerin uzak diyarlar arasında ortak zevk unsuru olarak kullanılmış olmasının yanı sıra yakın kronolojilerde ortaya çıkmış olmaları ve bazılarının benzer form özelliğine sahip pişmiş toprak kaplar üzerine işlenmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Şüphesiz benzerliklerini kurduğumuz bu uzak diyarların kültürel ilişki ağında yaşanan en büyük sıkıntı göç yollarının belirlenmesidir. Olası göç yollarını belirleyebilmek için anahtar yerleşimler üzerinden karşılaştırmaya aldığımız pişmiş toprak eserleri bir harita üzerine aktardığımızda oldukça dikkat çekici bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Benzerliklerini yakaladığımız pişmiş toprak eserlerin buluntu yerlerini de harita üzerine işlediğimizde bu sefer coğrafi yol güzergahları hakkında bir takım destekleyici sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken en önemli husus hem Doğu Anadolu hem Mezopotamya hem de Kuzeybatı İran'da yürütülecek sistemli arkeolojik kazılar ve tarih çalışmaları şuan için kurduğumuz bağlantı ağlarının bir kısmının yönünün kısmen veya tümünden değiştirebileceği gerçeğidir. Şuan için Güney Kafkasya'da yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarından elde edilen sonuçlar Neolitik dönemden Erken Tunç Çağına kadar oldukça farklı bir kültür dokusuna sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yürüttüğümüz literatür taramalarında bu bölgenin oldukça farklı bir zevk unsuruna sahip olduğunu sadece pişmiş toprak eserlerin form, bezeme gibi özelliklerinden değil aynı zamanda ölü gömme gelenekleri ve mimari yapıları açısından da anlaşılabilmektedir. Bu nedenlerle tezimizin çekirdek sahası olan Türkmenistan'a ulaşan yeni kültürel etkinin Doğu Anadolu üzerinden Güney Kafkasya'ya ve daha kuzeyi izleyerek ulaştığını söylemek şuan için oldukça zordur. Aynı zamanda Neolitik, Kalkolitik ve Geç Kalkolitik Çağ sürecinde Doğu Anadolu'nun kültürel iletişim ağının Kuzey Mezopotamya güdümlü olduğu arkeolojik çalışmalarla desteklenmektedir. Doğu Anadolu için kültürel kırılmanın başlangıcı yine arkeolojik

verilere göre Erken Tunç Çağıyla başlamaktadır. Bu çağın başlamasıyla birlikte Doğu Anadolu'nun iletişim yüzü Güney Kafkasya'ya dönmüştür. Çünkü Güney Kafkasya'dan bildiğimiz Kura-Aras kültürü ancak Mezopotamya'nın merkezi yönetimi çöktükten sonra Doğu Anadolu coğrafyasına sızdığı ön görülmektedir. Bu durumda elde edilen iki sonucu burada paylaşmak isterim. İlki Kura-Aras kültürünün bilinenin aksine daha erken bir süreçte (MÖ 3.500) Erzurum-Kars Bölümü'nde biçimlenmeye başladığını göstermektedir. Son yıllarda Erzurum Ovası'nda yer alan Alaybeyi Höyük kazılarında tespit edilen siyah-kırmızı açıkta seramikler ve mezardan alınan C14 sonucu (MÖ 4.721-4.553) Kura-Aras kültürüne dönüşümün aslında Doğu Anadolu'nun yerel dinamiklerinden kaynaklandığını göstermektedir⁸⁶¹. Bu sonuç beraberinde Güney Kafkasya dinamikli Kura-Aras kültürü düşüncesinde soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Doğu Anadolu'nun yüksek yaylasında tespit edilen “*Pre Kura-Aras*” kültür bulguları Güney Kafkasya ile iletişime geçildiği ön görülen kronolojiden çok daha öncesine işaret etmektedir.

İkinci sonuç Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Orta Anadolu ile kurulan iletişim ağının Doğu Anadolu'ya, oradan Fırat ve Dicle üzerinden Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'ya kadar ilk etapta uzandığı söyleyebiliriz. Çünkü bu çağlarda Doğu Anadolu ile Mezopotamya arasındaki yol ağının aktif olduğunu belgeleyen arkeolojik kanıtlara tez çalışmamız içerisinde, özellikle Halaf Döneminden itibaren ele alınmıştır. Orta Anadolu'dan Kuzey Mezopotamya'ya ulaşan bir diğer yol için Güneydoğu Akdeniz ve Suriye'nin kuzey toprakları önerilebilir. Çünkü yine Neolitik ve Kalkolitik Çağlar içerisinde Kuzey Mezopotamya ile bu coğrafyaların sıkı iletişim halinde oldukları arkeolojik kanıtlarla ispatlanmıştır. Hatta Ubaid kültürünün Orta Kalkolitik Çağla birlikte Orta Anadolu'ya bu hat üzerinden sızmış olabileceği ön görülmüştür⁸⁶². Burada biz tarihçileri ve arkeologları zorlayan husus sonrası içindir. Sonrasında bu yol ağı için düz engebesiz Mezopotamya Ovasını boydan boya, enlemesine aşan bir yol ağından söz etmek gayet normaldir. Çünkü Kuzey Mezopotamya Ovasında enlemesine bir şekilde dağılım gösteren Hassuna-Samarra ve Halaf kültürü yer almaktaydı. Bu kültürlerin Halaf Kolu İran dağlarına oradan Zap Suyu

⁸⁶¹ Mehmet Işıklı, “Erzurum Ovası Alaybeyi Höyüğü Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ Höyüğü”, *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif, Alaybeyi Höyük*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019, 145-148.

⁸⁶² Işıl Demirtaş, “Güvercin Kayası “Coba” Tipi Tarazlı Kaseleri”, *OLBA XXVI*, Kaam Yayınları, Mersin 2018, s.1-30.

aracılığıyla Van Tilkitepe'ye kadar ulaştığı tespit edilmiştir⁸⁶³. Böyle bir iletişim ağı olduğunu yürüttüğümüz literatür taramasının sonucunda pişmiş toprak kaplar üzerindeki geometrik, stilize motiflerden ve bazı form bezemelerinden de anlamak mümkündür. Sonuçta buraya kadar ulaşan kültür ağının sonrasında İran içlerinde tespit edilen tarihi geçit yolları üzerinden Hazar'ın doğu kıyılarına ulaştığını söylemek mümkündür. Daha sonra üçüncü etapta bu yolun tezimizin çekirdek sahası olan Güney Türkmenistan'a ulaşmış olabileceğini düşünmekteyiz. Söz konusu muhtemel yol ağının bir kısmını pişmiş toprak kaplar üzerindeki benzerliklerden, formlardan bir kısmını ise aynı kronolojik düzlem içerisinde kullanıldığı tespit edilen doğal geçitlere sahip yollardan ortaya çıkarmaya çalıştık (bk. Harita. 13).

Yapmış olduğumuz bu çalışmada, döneme ait tarihsel ve arkeolojik verilerden yola çıkılmış olup, bu veriler tarihçi gözüyle yorumlanarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Söz konusu veriler dışında kültürel etkileşimi sağlayan bizim şuan için bilmediğimiz başka unsurların da olabileceğini düşünmekte fayda var. Ayrıca ticaret ve göç gibi etkileşim unsurlarının dışında, benzer coğrafi şartlardan kaynaklı yaşam biçimlerinin oluşturduğu, ortak zevk unsurlarının da olabileceğini hesaba katmakta fayda var. Bunların dışında Mezopotamya'da, Kuzeybatı İran'da ve Doğu Anadolu'da gerçekleştirilmiş olan arkeolojik çalışmaların yetersiz olması bazı verilerin eksik kalmasının temel sebebidir. Orta Asya ve Anadolu arasında köprü görevi gören bu bölgelerde ileride yapılacak olan arkeolojik çalışmalar daha tatmin edici sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

⁸⁶³ Umut Parlı, *Mezopotamya'da Halaf Seramikleri ve Ön Asya'da Yayılım Alanlarının İncelenmesi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi Cilt I), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2011, s.6-7.

KAYNAKÇA

- Adams, R. M. C., *The Evaluation of Urban Society*, University of Chicago Press, Chicago 1966.
- Adams, R.M.C., *Heartland of Cities, Surveys of Ancient Settlement and Land use on the Euphrates*, Chicago 1981.
- Aksoy, B., “Girikiyasiyan Tel Halaf Tipi Boyalı Çanak Çömleği”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Bölümü Lisans Tezi*, İstanbul 1973.
- Alekshin, V. A., “O Funktsionalnom Naznechenii Terrakotivih <<Relikvariev>> ”, *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 5, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2010, s.105-116.
- Alekshin, V. A., “Terrakotivie, Gliniannie i Kamennie <<Navershia>> Altyn-Depe”, *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 6, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2011, s.119-131.
- Alekshin, V. A., “Nekotorie Aspekti Sotsiologicheskoy Interpretatsii Pogrebennykh Zemledeltsev Eneolita Yujnoy Turkmenii”, *Sovetskaya Arheologia*, sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1976, s.5-14.
- Aleskin, V. A., “Busi-priaslitsa Altyn-Depe i Voprosi Hronologii Drevnezemledelcheskikh Pomiatnikov Sentralnoi Azii”, *Arheologicheskie Vesti*, sayı 19, St. Petersburg 2013, s.211-227.
- Antanova, E. V., “K Issledovaniyu Semantiki Antropomorfnykh Statuetok Pervobitnykh Zemledeltsev (Po materialam Anavskiy Kulturi)”, *Vestnik Drevnei Istorii*, sayı 4, Nauk Yayınları, Moskova 1987, s.49-69.
- Antanova, E. V., “Shovostvo i Razlichie Antropomorfnoy Plastiki Yujnoy Turkmenii i Mesopotamii v Epokhu Eneolita”, Gafurva, B. G., Litviskovo, B. A., *Sredniaya Azia v Drevnosti i Srednevekovye*, Nauk Yayınları, Moskova 1977, s.15-20.
- Antanova, E. V., *Obriadi i Verovania Pervobitnykh Zemledeltsev Vostoka*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1990.
- Antanova, E. V., *Ocherki Kulturi Drevnykh Zemledeltsev Prednei i Srednei Azii*, Nauk Yayınları, Moskova 1984.

- Antanova, E. V., “K Probleme Formirovania Baktyrsko-Margianskovo Arheologicheskovo Kompleksa, KSİA, sayı 223, Moskova 2009, s.202-223.
- Arslantaş, Y., “Tarih Öncesi Dönemlerde Elazığ Yöresinin Çevre Bölgelerle İlişkileri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Electronic Journal of Social Sciences Cilt:7, Sayı:24*, Elazığ 2008, s. 383-393.
- Atagarriev, E., ve Berdiev, O., “Arheologicheskoe Izuchenie Turkmenistana za Godi Sovetskoy Vlasti”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1967, s.124-141.
- Atagarriev, E., Berdiev, O., Gubaev, A., Durdiev, D., Karriev, A., Orazov, O., Piliavskiy, V., Hodjaniyazov, T., ve Yusupov, H., *Pomiatniki Arhitekturi Turkmenistana*, Obshesvo Ohrani Pomiatnikov Istorii i Kulturi Turkmenskoi SSR, Leningrad 1974.
- Avdusin, D. A., *Arheologia SSSR*, Vshaiya Shokola Yayınları, Moskova 1977.
- Babev, Agacan, Gurbandurdiev, Gurbanmammet, *Turkmenista'nın Fiziki Geografiyası*, Aşkabat 2002.
- Bahar, Hasan, “Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Konya 1994, s.233-244.
- Bahşaliyev, V., *Azerbaycan Arheologiyası*, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, cilt I, Bakü, 2006.
- Balaşev, N. İ., *Turkestan. Elementarniy Kurs Geografii Dlya Uçışıhsya Şkolu 1-y Stupeni*, Devlet Yayınları, Moskova 1920.
- Barthold, V. V., *Raboti Po İstoriçeskoy Geografii*, Vostoçnaya Literatura Yay., Moskova 2002.
- Beek, M. A., *Atlas of Mesopotamia*, Londra 1962.
- Berdiev, O. K., “İzuchenie Pomiatnikov Epohi Neolita Yujnovo Turkmenistana”, *Arheologicheskaya Otkritia* 1967, Nauk Yayınları, Moskova 1968, s.341-342.
- Berdiev, O. K., “Stratigrafia Bamiskogo Poselenia”, SA, 4, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.3-4.

- Berdiev, O. K., “Yujnaia Turkmenia v Epohu Neolita”, *Aftoref. Diss.*, Aşkabat 1965, 4-88.
- Berezkin, Y. E., ve Solovyeva, N. F., “Paradnie Pomesheniya Ilgynli Depe (predvaritelnaya tipologia)” *Arheologicheskie Vesti*, sayı 5, St. Petersburg 1998, s.86-117.
- Berezkin, Y. E., ”Radiouglerodnie Dati s Ilgynli Depe v Turkmenii”, *KSİA*, sayı 209, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1993, s.12-15.
- Braidwood, R. J., *Tarih Öncesi İnsan*, İstanbul 1995.
- Burney, C. A., “Excavations at Yanik Tepe, North-West Iran”, *Iraq*, Vol. 23, No. 2 (Autumn, 1961), s. 138-153.
- Burney, C. A., “The Excavations at Yanik Tepe, Azerbaijan; 1961 Second Preliminary Report”, *Iraq*, Vol. 24, No. 2 (Autumn, 1962), s. 134-152.
- Burton Brown, T., *Excavation in Azarbaijan, 1948*, John Murray, London 1951.
- Bülbül, C., *Eskiçağ Tarihinde Sami Göçleri*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2005.
- Caneva, I., ve Jean, E., “Mersin-Yumuktepe, Une Mise Au Point Sur Les Derniers Travaux”, *Anatolia Antiqua XXIV*, Paris 2016, s.13-34.
- Caneva, I., ve Köroğlu, G., “Mersin Yumuktepe Höyüğü 2005 Yılı Kazı Çalışmaları”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt:2*, Ankara 2007, s.669-684.
- Caneva, I., Palumbi, G., ve Pasguino, A., “The Ubaid Impact on the Periphery: Mersin-Yumuktepe During the Fifth Millennium BC.”, *Aria Anatolica XXVII*, Paris 2012, s.353-389.
- Chornih, E. N., “Nekatorie Rezultati Izucheniya Metalla Anauskoi Kulturi”, *KSİA*, sayı 91, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.30-38.
- Christopher Paul, Colin P. Clarke ve Chad C. Serena, *Mexico Is Not Colombia*, RAND Corporation Yayınları, California 2014.
- Çambel, H., ve Braidwood, R.J., “Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları I. İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, İstanbul 1980, s.33-64.

- Çiğdem, S., *Eski Anadolu İnsanın Geçim Kaynakları ve Yaşam Biçimleri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- D'Ohsson, A. K., *Moğol Tarihi*, Nesnel Yay., İstanbul 2008.
- Dadashev, A., *Zemledelchesko-Skotovodcheskya Ekonomika Obshevsy Epohi Paleometalla na Territorii Azerbaycana*, Bakinskovo Universiteta, Bakü 2000.
- Darabi, H., Mostafapour, S., Ghaderi, H., ve Bahramiyan, Saeid., "An Early Neolithic Flint-Knapping Spot from Ali Kosh, Southwestern Iran", *Neo-Lithics 18, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research*, 2018, 34-37.
- Demirtaş, I., "Güvercin Kayası "Coba" Tipi Tarazlı Kaseleri", *OLBA XXVI*, Kaam Yayınları, Mersin 2018, s.1-30.
- Duru, R., *Kuruçay Höyük I*, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- Duru, R., *Kuruçay Höyük II*, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri, TTK Basımevi, Ankara 1996, s.25-45.
- Düring, B. S., *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi, Karmaşık Avcı Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, (Çeviren: Azer Keskin), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Dyson, R., Young, H. ve T. C. Jr., The Sulduz Valley Iran: Pisdeli Tepe , *Antiquity*, 34, 1960, s.19-28.
- Dirvana, S., "Cerablus Civarında Yunus'ta Bulunan Tel Halaf Keramikleri", *Belleten*, Sayı: 8 Cilt: 31, Ankara 1944, s. 403-420.
- Djandosova, Z. A., *Geografiya Tsentral'noy Azii*, Saint Petersburg Üniversitesi Yay., St. Petersburg 2005.
- Dolukhananov, P., *Environment and Ethnicity in the Ancient Midfle East- ESKİ Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, İstanbul 1998.

- Edwards, M., "Urmia Ware" and Its Distribution in North-Western Iran in the Second Millennium B.C.: A Review of the Results of Excavations and Surveys", *Iran*, Vol. 24 (1986), s. 57-77.
- Efe, T., "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Kalkolitik Çağı", *ArkeoAtlas*, Sayı:2, 2003, s. 94.
- Ehrich, R. W., *Chronologies in Old World Archaeology*, London 1965.
- Ekin, Ç., "Yazılı Kaynaklara Göre Ege Göçleri'ne Katılan Kavimler", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14 Sayı:2, Kahramanmaraş 2017, s.501-521.
- Erarslan, Alev ve Kolay, İlknur Aktuğ "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin Kentleşme Sürecinin Öncü Kent Döneminin Ubaid ve Uruk Evreleri (MÖ 5000-3100)", *İTÜ Dergisi/b "Sosyal Bilimler"*, Cilt:2, Sayı:1, Aralık 2005, s.80-86.
- Ershov, S. A., "Holm Chopan-Depe", *TIIAE*, 2, Aşkabat 1956, 13-22.
- Esin, U., "Değirmentepe", *ArkeoAtlas*, Sayı:1, 2002, s.118.
- Esin, U., "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara 2000, s. 80-86.
- Esin, U., "Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak, Çömlek ve Değirmentepe Kazısı", *Türk Tarih Kongresi 9, Kongreye Sunulan Bildiriler I, Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı:9*, Ankara 1986, s. 81-92.
- Esin, U., "Die Tempel von Değirmentepe Während der Chalkolithischen Obedperiode", XXXIV, Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, 1998, s. 659-677.
- Esin, U., "Tülintepe Kazısı 1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri:1, No:5, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1976, s. 119-133.
- Esin, U., ve Arsebük, G., "Tülintepe Kazısı, 1971", *ODTÜ Keban Projesi 1971 Çalışmaları, Keban Projesi Yayınları, Seri:1, No:4, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1974, s. 137-147.

- Esin, U., ve Arsebük, G., “Tülintepe Kazısı, 1974”, *ODTÜ Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, Keban Projesi Yayınları, Seri:1, No:7, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1982, s.119-125.
- Eskandarzadeh, M., Kültürel Süreci ve Doğu Anadolu Bölgesi ile İlişkiler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.
- Frangipane, M., “Arslantepe 1996: The Finding of An E.B.I Royal Tomb”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt:1*, Ankara 1998, s. 291-309.
- Frangipane, M., “Arslantepe-Malatya: A Prehistoric and Early Historic Center in Eastern Anatolia”, *Oxford Handbooks Online*, 2011, s.968-992.
- Frangipane, M., “Arslantepe-Melid-Malatya”, *Türkiye’deki İtalyan Kazılar*, Ankara 1994, s. 31-69.
- Frangipane, M., “Doğu Anadolu Son Kalkolitik Çağ”, *Arkeo Atlas*, sayı 2, 2003, s.12-29.
- Frangipane, M., “Excavations at Arslantepe Malatya 1992”, *1993 Yılı Kazı Sonuçları Toplantısı, XV-I*, Ankara 1994, s. 211-228.
- Frangipane, M., “Excavations at Arslantepe Malatya The 1989 Campaign”, *1990 Yılı Kazı Sonuçları Toplantısı, XII-I*, Ankara 1991, s. 209-223.
- Frangipane, M., *La Nastita Dello Stato nel Vicino Oriente- Yakın Doğu’da Devletin Doğuşu*, İstanbul 2002.
- French, D. H., “Excavations at Can Hasan, Fifth Preliminary Report 1965”, *Anatolian Studies*, Vol. 16, Ankara1966, s. 113-123.
- French, D. H., “Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report 1961”, *Anatolian Studies*, Vol. 12, Ankara1962, s.27-40.
- French, D. H., “Excavations at Can Hasan, Second Preliminary Report 1962”, *Anatolian Studies*, Vol. 13, Ankara1963, s. 29-42.
- Garstang, J., *Prehistoric Mersin, Yumuk Tepe in Southern Turkey*, Oxford 1953.
- Goff, B. L., *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*, New Hawen/London 1963.

- Gudz-Markov, A. V., *Indoevropeysi Evrazii i Slaviane*, Veche Yayınları, Moskova 2004.
- Gudz-Markov, A. V., *İndoevropeskaia İstoria Evrazii*, Proishojdenie Slavanskovo Mira, Ensiklopedia Russkoi Misli, Tom 4, Moskova 1994.
- Hall, H. H., ve Woolley, C.L., *Ur Excavations*, London 1927.
- Hamlin, C., "Dalma Tepe", *İran*, Vol. 13, Taylor & Francis, Ltd., 1975, s. 111-127.
- Hauptmann, H., "Norşuntepe", *ArkeoAtlas*, Sayı:2, 2003, s. 22-24.
- Helwing, B., "Early Complexity in Highland İran: Recent Archaeological Research İnto The Chalcolithic of İran", *TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı:8, Ankara 2005, s. 39-60.
- Helwing, B., "İran'da İlk Kentler" *ArkeoAtlas*, Sayı 2, 2003, s.80-89.
- Hiebert, F. T., "100 Years of Archaeological Resarc at Anau Depe, Turkmenistan", Masson, V. M. (Ed.), *Kulturnoe Nasledia Turkmenistana*, Evropeyskiy Dom Yayınları, Aşkabat 2000, s.22-23.
- Hiebert, Frederik T., "The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia", *Paléorient*, vol. 28, no 2., 2002, s. 25-41.
- Hiebert, Fredrik T., ve Kurbansakhatov, K., *A Central Asian Village at the Dawn of Civilization, Excavations at Anau, Türkmenistan*, Philadelphia 2003.
- Hiung, Fam Li, "Sostav Glini Rasписnoi Keramiki Rannih Zemledeltsev Yujnovo Turkmenistana" *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1982, s.88-95.
- Hlopin, İ. N., "Arheologia Turkmenskoı SSR (Obzor Stateı v izvestiah AN TSSR Seraia obshesvennih nauk za 1960-1961 gg.)", *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.346-348.
- Hlopin, İ. N., "İzobrajevie Korova na Sasude iz Kara Depe" (Po materialam rabot YUTAKE 1955 goda), *KSİA*, sayı 69, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1957, s.136-138.
- Hlopin, İ. N., "İzobrajenie Kresta v Drevnezemledelecheskih Kulturah Yujnoi Turkmenii", *KSİA*, sayı 91, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.14-19.

- Hlopin, İ. N., “Pomiatniki Rannego Eneolita Yujnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, *Arheologia SSSR, Svod Arheologicheskikh Istochnikov*, B3-8, Akademi Nauk Yayınları, Moskova-Leningrad 1963, s.5-59.
- Hlopin, İ. N., “Pomiatniki Razvitego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii”, *Arheologia SSSR, Svod Arheologicheskikh Istochnikov*, B3-8, Akademi Nauk Yayınları, Leningrad 1969, s.5-84.
- Hlopin, İ. N., “Psevdoubeydskaia Ornomentatsia Keramiki v Yujnoi Turkmenii”, *KSİA*, sayı 101, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, s.38-43.
- Hlopin, İ. N., “Temenos na Kara Depe (Yujnaya Turkmeniya)”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1971, s.221-228.
- Hlopin, İ. N., “Verhniy Sloi Posileniya Kara Depe” (Po materialam rabot YUTAKE 1956 goda), *KSİA*, sayı 76, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1959, s.42-49.
- Hlopin, İ. N., “Yalangach-Depe Posilenie Epohi Eneolita”, *KSİA*, sayı 93, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.74-79.
- Hlopin, İ. N., *Geoksyurskaya Gruppa Posileniy Epohu Eneolita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova-Leningrad 1964.
- Hlopin, L. İ., “Arheologia i Drevniyaya Istoria Turkmenskoi SSR (Obzor Statei v izvestiah AN TSSR Seraia obshesvennih nauk 1962-1970 gg.)”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1972, s.377-381.
- Hoveyda, R., Chichest (Lake Rezaieh), University of Tabriz Publications, Tabriz 1976.
- Işıklı, M., “Erzurum Ovası Alaybeyi Höyüğü Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ Höyüğü”, *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif, Alaybeyi Höyük*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019.
- İbrahimov, Aydın, ve Füsün Soykan, *Türkmenistan: Çöl ve Turizm*, İzmir 1996. İstanbul, 1996.
- Kamoliddin, Ş. S., *Drevnetyurskaya Toponimiya Sredney Azii*, Şark Yay., Taşkent 2006.
- Kara, Mehmet, “Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 14, Güz 2002, s. 235-252.

- Kasparov, A. K., “Fauniticeskie Ostatki iz Sloev Perioda Poznevo Eneolita na Raskope 5 Altyn-Depe”, *Tehniko-Tehnologicheskiiy Potensial Eneolitecheskovo Nasilenia Altyn-Depe Kak Osnova Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii*, Evropeyskiy Dom Yaynları, St. Petersburg 2008, s.354.
- Kasparov, A. K., “Sobaka Epohi Eneolita iz Yujnoi Turkmenii po Poleozoologicheskim Dannim” *Arheologicheskie Vesti*, sayı 7, St. Petersburg 2000, s.41-47.
- Kasparov, A. K., “Vozmojnosti Identifikatsii Zoomorfniy Statuetok iz Eneoliticheskikh Sloev Pomiatnikov Ilgynli Depe, Altyn-Depe i Kara Depe v Yujnoi Turkmenii” *Arheologicheskie Vesti*, sayı 8, St. Petersburg 2001, s.99-104.
- Kasparov, A. K., *Skotovodstvo i Ohota Epohu Neolita-Paleometalla v Yujnom Turkmenistana*, Evropeyskiy Dom Yaynları, St. Petersburg 2006.
- Kasparov, A. K., “Kostianie Orudiya iz Protogorodskih Posileniy Yujnoi Turkmenii”, *KSİA*, sayı 209, Akademi Nauk Yaynları, Moskova 1993, s.9-11.
- Kircho, L. B., “Drevneishiy Kolesniy Transport na Yuge Srednei Azii (Novie Materiali Altyn-Depe)”, *Arheologia, Etnografii i Antropologia Evrazii*, sayı 1(37)2009, Moskova 2009, s.25-33.
- Kircho, L. B., “Drevnie Sviazi Nasilenia Yujnovo Turkmenistana i Dolini Zarevshana (Nachalo Formirovania Torgovih Putei v Srednei Azii)”, *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 2, Akademi Nauk Yaynları, St. Petersburg 2007, s.193-208.
- Kircho, L. B., “Kulturnie Vzaimodeystvia Kak Faktor Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii (Po Materialom Yujnogo Turkmenistana V-III. Tıs. DO.N.E.)”, *Vestnik Sank-Petersburskogo Universiteta*, sayı 3, St. Petersburg 2008, s. 143-154.
- Kircho, L. B., “Metallicheskie Izdeliya Epohu Eneolita i Bronzi Altyn Depe”, *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 1, Akademi Nauk Yaynları, Moskova 1980, s.158-173.
- Kircho, L. B., “Noviy Tip Statuetki iz Kara Depe”, Berezkin, Y. E., (Ed.), *Vzaimodeystvie Kulturi i Sivilizatsii*, Akademi Nauk Yaynları, St. Petersburg 2000, s. 110-115.

- Kircho, L. B., “Osnovnie Tipi Soorujeniy Tehnologia Stroitelstva Altyn-Depe v Epohu Poznevo Eneolita i Rannei Bronzi”, Massson, V. M. (Ed.), *Osobennosti Proizvodstvo Posilenia Altyn-Depe v epohu Paleometalla*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2001, s.5-39.
- Kircho, L. B., “Tehnologia Proizvodstvo i Tipologia Izdeliy iz Glini na Altyn-Depe v Epohu Eneolita”, Beriozkin, Y. E. (Ed.), *Tehniko-Tehnologicheskii Potentsial Eneolitecheskovo Nasilenia Altyn-Depe Kak Osnova Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii*, Evropeyskiy Dom Yayınları, St. Petersburg 2008, s.72-134.
- Kircho, L. B., *K izucheniu Pozdnevo Eneolita Yujnovo Turkmenistana*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 1999.
- Kircho, L. B., Kavnurko, G. M., “Osobennosti Proizvodstvo Keramiki Epohu Poznevo Eneolita i Bronzi Altyn-Depe po Dannym Petrografii”, Massson, V. M. (Ed.), *Osobennosti Proizvodstvo Posilenia Altyn-Depe v Epohu Paleometalla*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2001, s.118-141.
- Kircho, L. B., ve Sharovskaya, T. A., “Ornamentirovanniy Komenniy Sosud iz Altyn-Depe (K Voprosu o Postgeoksyurskom Komplekse Yujnovo Turkmenistana)” *Arheologicheskie Vesti*, sayı 8, St. Petersburg 2001, s.120-122.
- Kircho, L. B., “<<Relikvarii>> Altyn-Depe”, *Zapiski Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 5, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2010, s.117-121.
- Kocaispir A., “Orta Asya (Türkistan) Neolitik Çağ Ceytun Kültürü; Seramik Geleneği”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), Temmuz 2017, s. 133-148.
- Kohl Philip L., ve Trifonov Viktor, “The prehistory of the Caucasus: Internal Developments and External Interactions”, *The Cambridge World Prehistory, Volume 3: West and Central Asia and Europe*, Cambridge University Press, New York 2014, s.1571-1595.
- Korfmann, “Tilkitepe”, *IstMitt*, Tübingen 1982, s. 1-233.
- Korobkova, G. F., “Arudia Truda i Hozeistvo Neoliticheskii Plemen Srednei Azii”, *MİA*, no:158, Moskova, Leningrad 1969, s.76-78.

- Korobkova, G. F., “Hozaysvenno-Proizvosvennaia Deiatelnost Nasilenia Altyn-depe (Po dannym kompleksnovo izuchenia kamennih orudiy)”, Korobkova, G. F., (Ed.) *Orudia Truda i Sistemi Jizneobezpechenie Nasilenia Evrazii (Pomaterialam epoh poleolita-bronzi)*, Epropeyskiy Dom Yayınları, St. Peterburg 2004, s.92-136.
- Korobkova, G. F., “Metodika Izuchenia Kamennih, Kostiannih, Keramicheskikh i Drugih Izdeliy iz Nematallicheskovogo Srya”, Massson, V. M. (Ed), *Osobennosti Proizvostvo Posilenia Altyn-Depe v epohu Paleometalla*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2001, s.142-145.
- Korobkova, G. F., “Orudia Truda i Tehnologiya Osnovnih Vidov Proizvosv na Altyn-Depe v Epohu Eneolita”, Beriozkin, Y. E. (Ed.), *Tehniko-Tehnologicheskii Potensial Eneolitecheskovo Nasilenia Altyn-Depe Kak Osnova Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii*, Evropeyskiy Dom Yayınları, St. Petersburg 2008, s.135-160.
- Korobkova, G. F., *Hoziasstvennie Kompleksi Rannih Zemledelchesko-Skotovodcheskih Obshestv Yuga SSSR*, Akademi Nauk Yayınları, Leningrat 1987.
- Korobkova, G. F., *Orudia Truda i Sistemi Jizneobezpechenie Nasilenia Evrazii (Pomaterialam epoh poleolita-bronzi)*, Epropeyskiy Dom Yayınları, St. Peterburg 2004, s.87-91.
- Korobkova, G. F., “Opredelenie Funktsiy Kostiannih i Kamennih Orudiy s Poselenia Djeitun Po Sdelam Raboti”, *TYUTAKE*, 10, Aşkabat 1960, 110-133.
- Korobkova, G. F., “Srednaia Azia i Kazahstan, Djeitunskaya Kultura”, B. A. Rybakov (Ed.), *Neolit Severnoi Evrazii*, Nauk Yayınları, Moskova 1996, s.87-98.
- Koşak, Fatih, “Türkmenistan’ın Ahal Bölgesi Fiziki Coğrafyası”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 35, Ankara 2009, s. 102-107.
- Köroğlu, K., *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıçtan Perslere Kadar*, İstanbul 2006.
- Köroğlu, K., *Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları*, İstanbul 2013.
- Kuftin, B. A., “Po İzucheniu Kultur Anau”, *İAN TSSR*, 1, Aşkabat 1954, 27-37.

- Kuftin, B. A., “Po İzucheniu Kulturi Pervobidno-Obshinnih Osedlozemledelcheskih Poseleniy Epohu Medi i Bronzi”, *TYUTAKE*, 7, Aşkabat 1956, 284-286.
- Kuliyeva, Z. ve Bahşeliev, V., “Nahçıvan’ın Kalkolitik Çağ Kültürü (Azerbaycan)”, *TÜBA-AR*, 2018, s.29-52.
- Kurbanshatov, K., “Antropomorfnie Izobrejenie na Priaslitse Eneoliticeskovo Vremeni iz Yujnovo Turkmenistana”, *Sovietstvaia Arheologia*, sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1981, s.260-264.
- Kurbanshatov, K., “Itogi Severnovo Holma Anau”, *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1986, s.472.
- Kurbanshatov, K., “Rannezemledelcheskaya Epoha Turkmenistana-Ishody Plast Kulturnovo Nasledia”, Masson, V. M. (Ed.), *Kulturnoe Nasledia Turkmenistana*, Evropeyskiy Dom Yayınları, Aşkabat 2000, s.21-22.
- Kurbanshatov, K., “Raskopki Severnovo Holma Anau”, *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1983, s.476.
- Kurbanshatov, K., *Eneolit Anau*, Akademi Nauk Yayınları, Aşkabat 1987.
- Kuropatkin, A., *Türkmeniya i Turkmeni*, V. A. Poletiki Basımevi, St. Petersburg 1879.
- Kurt, H., “Türkmenistan. Fiziki ve Beşeri Coğrafya”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 599-601.
- Lamberg-Karlovsky, C.C., ve Maurizio, T., “Shahr-i Sokhta and Tepe Yahya: Tracks on the Earliest History of the Iranian Plateau”, *East and West*, Vol. 23, No. ½, ISIAO, 1973, s.21-57.
- Levkovskaia, G. M., ve Kircho, L. B., “K Voprosu o Poleoekologii Yujnovo Turkmenistana v III. Tis. do n. e. (Predvaritenaia Polinologicheskaya Harekteristika Otlejeniy Altyn-depe)”,
- Lisitsina, G. N., Hlopin, İ. N., Sarianidi, V. İ., ve Masson, V. M., “Itogy Arheologicheskogo i Paleogeograficheskogo İzucheniya Geoksyurskovo Oaziza” *Sovietstvaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1965, s.9-23.

- Lisitsina, G. N., “Izuchenie Geoksyurskoi Orositelnoi Seti v Yujnoi Turkmenii v 1964 g.” *KSĖA*, sayı 108, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1966, s.96-100.
- Lisitsina, G. N., “Rastitelnost Yujnoi Turkmeni v Epohu Eneolita, Po Paleobotanicheskim Dannim”, *KSĖA*, 98, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1964, 53-54.
- Lisitsina, G. N., *Oroshaemoe Zemledelie Epohi Eneolita na Yuge Turkmenii*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1965.
- Lisitsina, G. N., “Osnovnie Chorti Paleogeografii Geoksyurskovo Oaziza” *KSĖA*, sayı 93, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.69-73.
- Llyod, S., ve Safar. F., *Eridu, Sümer 3 and Sümer 4*, Londra 1948.
- Llyod, S., *Art of the Ancient Near East*, Londra 1961.
- Llyod, S., *The Oldest City: A Pre- Sümerian Temple at Eridu, Illustrated London News*, Londra 1947.
- Lollekova, O. A., “Razvitie Proizvostv v Rannezemledechskiu Epohu”, Masson, V. M. (Ed.), *Kulturnoe Nasledia Turkmenistana*, Evropeyskiy Dom Yayınları, Aşabat 2000, s.24-25.
- Mallowan, M. E. L., “The Development of Cities From Al Ubaid to the End of Uruk 5”, *The Cambridge Ancient History I, Chapter VIII*, 2008, s.327-462.
- Marfoe, L., “Kurban Höyük Excavations”, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1982, s.123-391.
- Marfoe, L., “Kurban Höyük Excavations, 1981”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1982, Ankara 1983, s.95–120.
- Markov, Evgeniy, *Rossiya v Sredney Azii*, c. I, M. M. Stasyuleviç Basımevi, St. Petersburg 1901.
- Marro, C., Bakhshaliyev, V., ve Ashurov, S., “Excavations At Ovçular Tepesi (Nakhchivan, Azerbaijan) Second Preliminary Report: The 2009-2010 Seasons”, *Anatolia Antiqua XIX*, 2011, s.53-100.
- Martinov, A. İ., *Arheologiya*, Vshiaya Shkola, Moskova 2000.

- Maruschenko, A. A., “Kratkiy Otchet o Rabote Kabineta Arheologii Turkmenenskogo Gosudersvenogo İnstituta”, *MYUTAKE*, 1, Aşkabat 1949, s.182-196.
- Maruschenko, A. A., *Anau. İstoricheskaia Sprafka; Arhitekturnie Pomiatniki*, Aşkabat 1939.
- Masson V. M., “Traditsia Kollektivnih Pogrebennyi v Eneolite Srednei Azii, Afganistana i İndii”, *KSİA.*, Sayı 101, Moskova-Leningrad 1964., s.3-8.
- Masson, V. M., ve Kircho, L. B., “İzuchenie Eneoliticheskikh Kompleksov Altyn-Depe”, Beriozkin, Y. E. (Ed.), *Tehniko-Tehnologicheskii Potensial Eneolitecheskovo Nasilenia Altyn-Depe Kak Osnova Stanovlenia Rannegorodskoi Sivilizatsii*, Evropeyskiy Dom Yayınları, St. Petersburg 2008, s.13-71.
- Masson, V. M., *Pervie Sivilizatsii*, Nauk Yayınları, Leningrat 1989.
- Masson, V. M., “Altyn Depe v Epohu Eneolita”, *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1977, s.164-188.
- Masson, V. M., “Djeitunskaya Kultura”, *TYUTAKE*, 10, Aşkabat 1960, s.45-95.
- Masson, V. M., “Djeitun i Kara Depe (Predvaritelnoe Soobshenie o Rabotah 1955 g.)”, *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1957, s.145-160.
- Masson, V. M., “Drevne Zemledelcheskie Plemana Yujnogo Turkmenistana i İh Sviazi s İranom i İndiei”, *VDİ*, 1, Moskova 1957, s.35-36.
- Masson, V. M., “Drevneishaia Zemledelcheskaia Kultura Srednei Azii”, *İAN TSSR*, 1, Aşkabat 1960, 25-42.
- Masson, V. M., “İzuchenie Eneolita i Bronzovogo veka Srednei Azii”, *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 4, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1957, s.44-54.
- Masson, V. M., “İzuchenie Obshestvennoi Strukturi Rannegorodskovo Poselania Altyn-Depe”, *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1972, s.526-527.

- Masson, V. M., "Izuchenie Osedlozemledelcheskih Poseleniy v Yujnom Turkmenistane", *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1978, s.547-548.
- Masson, V. M., "Izuchenie Anauskih Kultur v 1956 godu", *KSİA*, sayı 73, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1959, s.70-77.
- Masson, V. M., "Novie Dannie o Djeytune i Kara Depe", *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.157-174.
- Masson, V. M., "Novie Raskopki na Djeytune i Kara Depe (K evalutsii jilih domof u rannezemledelcheskih plemen)", *Sovetskaya Arheologiya*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.157-174.
- Masson, V. M., "O Kulte Jenskovo Bojestvo u Anauskih Plemen", *KSİA*, sayı 73, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1959, s.14-20.
- Masson, V. M., "Pomiatniki Razvitago Eneolita Yugo-Zapatnoi Turkmenii, Eneolit Yuzhnykh Oblastei Srednei Azii", *Arheologia SSSR, Svod Arheologicheskikh Istochnikov*, B3-8, Akademi Nauk Yayınları, Moskova-Leningrad 1962.
- Masson, V. M., "Raskopki Sloev Eneolita i Bronzi na Altyn-Depe", *Arheologicheskie Atkrita*, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1981, s.468-469.
- Masson, V. M., "Sredniyaya Azia i Iran v III Tsyacheletii do Nashei Eri", *Isledovania Pamiatnikov Epohi Eneolita i Bronzi*, *KSİA*, sayı 93, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.15-23.
- Masson, V. M., ve Beriozkin, Y. E., *Hronologia Epohu Poznevo Eneolita-Srednei Bronzi Srednei Azii (Pogrebenia Altyn-Depe)*, Rossiyskaia Akademi Nauk Institut Istorii Materialnoi Kulturi, Nestor-Istoria Yayınları, St. Petersburg 2005.
- Masson, V. M., *Ekonomika i Sotsialniy Stroi Drevnih Obshestv (v svete dannih arheologii)*, Akademi Nauk Yayınları, Leningrad 1976.
- Masson, V. M., *Hronologia Epohu Pozdnevo Eneolita Srednei Bronzi Srednei Azii (Pogrebenia Altyn- Depe)*, Nestor-Istoria, St. Petersburg 2005.

- Masson, V. M., ve Kircho, L. B., “Izuchenie Kulturnoy Transformatsii Rannezemledelcheskih Obshestv (po materialam novih raskopak na Altyn-depe i Ilgynli-depe) *Rossiyskaya Arheologia*, sayı 2, Moskova 1999, s.61-76.
- Masson, V. M., *Kulturogenez Drevnei Sentralnoi Azii*, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2006.
- Masson, V. M., ve Merpert, N. Y., *Eneolit SSSR*, Nauk Yayınları, Moskova 1982.
- Masson, V. M., *Pasilenie Djeytun, Materiali i Isledovaniya po Arheologii SSSR*, No:180, Akademi Nauk Yayınları, Leningrad 1971.
- Masson, V. M., ve Sarianidi, V. İ., *Karakumi: Zeria Svilizatsii*, Nauk Yayınları, Moskova 1972.
- Masson, V. M., *Srednyaya Aziya i Drevniy Vostok*, Nauk Yayınları, Moskova-Leningrad 1964.
- Mellaart, J., “Çatal Hüyük West”, *Anatolian Studies*, Vol. 15, Ankara 1965, s. 135-156.
- Mellaart, J., *Excavations at Hacilar 2*, Edinburgh University Press, Ankara 1970.
- Mellaart, J., “Excavations at Hacilar, Second Preliminary Report, 1958”, *Anatolian Studies*, Vol. 9, Ankara 1959, s. 51-65.
- Mellaart, J., “Excavations at Hacilar, First Preliminary Report”, *Anatolian Studies*, Vol. 8, Ankara 1958, s. 127-156.
- Mellaart, J., “The Earliest Settlements in Western Asia From The Ninth to The End of The Fifth Millennium B.C. (b) Anatolia Before 4000 B.C.”, *The Cambridge Ancient History I, Chapter VIII*, 2008, s. 290-294.
- Mellaart, J., *The Neolithic of the Near East Thames and Hudson*, London 1975.
- Mellaart, J., *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, İstanbul 1988.
- Moayyeri, Haide, “Drevniy Merv i Istoricheskiy Merv”, Azmun, G. (Ed.), *Merv-Name (Kniga o Merve)*, Kulturniy Sentr Posoltsvo IRI v Turkmenistana, Aşkabat 2003, s.6-22.

- Nissen H. J., *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, Çev., Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Ögel, B., *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- Ökmen, M., “Türkmenistan’da Çevre Sorunları”, *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, c. 7, Sayı: 2, Yaz 2001, s.235-249.
- Özalp, F. Esin, *A Historical and Semantical Study of Turkmens and Turkmen Tribes*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- Özbaşaran, M., “Doğu ve Güneydoğu Anadolu kalkolitik Mimarisinde Tülintepe Yerleşmesinin Yeri”, *İstanbul Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı Tez Çalışması*, İstanbul 1992.
- Özdoğan, M., Özdoğan, A., vd., “Çayönü Kazı ve Güneydoğu Anadolu Karma Peojesi 30 Yıllık Bir Değerlendirme”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1994, s.103-122.
- Parlıtı, U., “Mezopotamya’da Halaf Seramikleri ve Önasya’da Yayılım Alanlarının İncelenmesi” (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Cilt I), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2011.
- Paroda, E., *Ancient Iran*, Methuen, London 1965.
- Perkins, E., *The Comparative Archeology of early Mesopotamia*, Chicagos 1957.
- Perzashkevich, O. V., “O Nekotorih Aspektah Istorii Yujnoi Azii (V-III do n.e)”, *BDU:nauk*, sayı 5, Minsk 2010, s.175-181.
- Pugachenkova, G. A., *Iskustvo Turkmenistana*, Iskustvo Yayınları, Moskova 1967.
- Pumpelly, Raphael, *Prehistoric Civilization of Anau, Exploations in Turkestan; expedition of 1904*, Carnegie Institute, Cilt II, No:73, Washington 1908.
- Reilly, E. B., “Tilkitepe’deki İlk Kazılar, 1937”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, Sayı: 4, Ankara 1940, s.145-155.
- Reilly, E. B., “Tilkitepe”, *The American Journal of Semitic Languages and Literature*, Sayı: 54, Chicago 1937, s.82.

- Rindina, N. V., “Eneolit za Predelom Balkana-Karpatskoi Metallurgicheskoi Provintsii; Yug Srednei Azii i Zakavkaiaze”, V. L. Yarina, *Arheologia*, Moskova Üniversitesi Yayınları, Moskova 2006, s.169-175.
- Roaf, M., *Cultural Atlas of Mesopotamia*, New York 1990.
- Roaf, M., *Mezopotamya ve Eski Yakınoğu*, Çev., Zülal Kılıç, İletişim Yayınları,
- Rtveladze, E., *Svilizatsii, Gosudarstva, Kulturi Sentralnoi Azii*, Patent Press Yayınları, Taşkent 2005.
- Safar, F., ve Lloyd, S., *Eridu*, Bağdat 1981.
- Sağlamtimur, H., “Siirt-Türbe höyük 2002 yılı kazı çalışmaları”, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s.463-470.
- Saparov, Muhammedaman, *Dceng-e Merv” Kak Persidskiy Istochnik Po Izuçeniyu İstorii Yujnogo Turkmenistana Seredinı XIX v.*, Ilım Yay., Aşgabat 1990.
- Saray, Mehmet, “Türkmenistan Tarih, Kültür ve Medeniyet”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 601-605.
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1996.
- Sarianidi, V. İ., “Drevnie Sviazi Yujnovo Turkmenistana i Severnevo Irana”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 4, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1970, s.19-32.
- Sarianidi, V. İ., “Kultovie Zdaniya Posilenie Anauskoi Kulturi”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.44-56.
- Sarianidi, V. İ., “Noviy Tip Drevnih Pogrebalnykh Sooruzheniy Yuzhnoy Turkmenii”, *SA*, sayı 2, Moskova 1959, s.235-238
- Sarianidi, V. İ., “Pomiatniki Poznego Eneolita Yuga Vostochnoi Turkmenii”, *Svod Arheologicheskikh Istochnikov*, sayı B3-8, Moskova, 1965.
- Sarianidi, V. İ., “Raskopki Jilij Kompleksov na Eneoliticheskim Poselenii Geoksyur (Po materialom YUTAKE v 1956 g.)” *KSİA*, sayı 76, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1959, s.50-55.

- Sarianidi, V. İ., “Raskopki v Yugo-Vostochnykh Karakumakh v 1964 g.” *KSİA*, sayı 108, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1966, s.89-95
- Sarianidi, V. İ., “Stratigrafii Vostochnoi Gruppy Pomiatnikov Kulturu Anau”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 3, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1960, s.141-152.
- Sarianidi, V. İ., ve Hlopin, İ. N., “Arheologia Turkmenskoi SSR (Obzor Statei v izvestiah AN TSSR za 1951-1959 gg.)”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.262-267.
- Sarianidi, V. İ., ve Usmanova, Z. İ., “Yujno Turkmenistanskoy Arheologicheskoy Kompleksnoy Ekspeditsii Dvadsat Let”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 1, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1967, s.314-317.
- Sarianidi, V. İ., “Keramicheskie Gorni Vostochnoanaukskih Poseleniy” *KSİA*, sayı 93, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1963, s.80-85.
- Sarianidi, V. İ., “Nekatorie Vaproisi Drevnei Arhitekturi Posileniy Geoksyurskovo Oaziza” *KSİA*, sayı 91, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1962, s.22-29.
- Sayan, Yüksel, “Türkmenistan. Mimari”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 605- 607.
- Sevin,V., *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Sevin, V., ve Caneva, I., “1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.27-42.
- Sharovskaya, T. A., “Tipologo-Tehnologicheskiiy Analiz Priaslist i Naverskiy Epohi Eneolita iz Posileniya Altyn Depe”, Masson, V. M., (Ed.), *Petersburskaya Trasogolicheskaya Shkola i İzuchenie Drevnih Kultur Evrazii*, Institut İstorii Materialnoi Kulturi Rasiskoi Akademi Nauk, S. Peterburg 2003, s. 319-322.
- Shetenko, A. Y., “Arheologiceskie Kompleksi Epohi Poznei Bronzi Yujnovo Turkmenistana (Po materialamNamazga Depe)”, *Arheologicheskie Vesti*, sayı 9, St. Petersburg 2002, s.51-63.

- Shetenko, A. Y., “Terrakotovaia Golofka s Poselenia Djeitun”, *İAN TSSR*, 4, Aşkatat 1960, s.82-83.
- Siyahposh, A., *The rise of civilization in Azerbaijan*, Ghomes Publications, , Tehran 1991.
- Solovieva, N. F., “<<Tansovshitsa>> Seredimi IV Tıs. Do N. E.- Unikalnaia Terrakota iz Raskopok Ilgynli Depe (Yugo Vostochnoi Turkmenistan)”, *Zapiski Instituta İstorii Materialnoi Kulturi Ran*, Sayı 9, Akademi Nauk Yayınları, St. Petersburg 2014, s.31-40.
- Solovyeva, H. F., “Spetsializirovannaya Masterskaya Epohi Rannego Eneolita v Karakumah”, Nasov, E. N. (Ed.), *Zapiski İstituta İstorii Materialnoi Kulturi Ran*, sayı 12, S.Peterburg 2015, s.76-89.
- Solovyeva, H. F., *Antropomorfnnie İzobrazheniya Poru Srednego Eneolita Sredney Azii (Po moterialam posilenia Ilgynli Depe)*, Fakultet Filalogii i İskutsv St. Petersburskogo Gosudarsvenogo Universiteta, St. Peterburg 2008.
- Stronach, D., ve Zournatzi A., “Bisitun”, *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Edit: Eric M. Meyers, Oxford University Pres, Vol.1, 1997, s. 330-331.
- Sverchkov, L., “Tohary, Drevnie Indoevropeysi v Sentralnoi Azii, SMI-ASIA Yayınları, Taşkent 2011.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yay., Ankara 2001.
- Talaei, H., ve Ajorloo, B., *Brief review Neolithic Era in Azerbaijan*, Tehran University Faculty of Literature and Human Sciences, No 185, 2008, s. 77-100.
- Tatlılıoğlu, Durmuş, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, Sayı: 1, Sivas 1999, s.1-20.
- Tekin, H., “Yeni Buluntuların Işığı Altında Anadolu’da Hassuna ve Samarra Seramiğinin Yayılımı Üzerine Bir Gözlem”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, Ankara 2005, s. 183-202.

- Terehova, N. N., “Metalloobrabotka na Eneoliticheskom Poselenii Geoksyur”, *Sovietstkaia Arheologia*, sayı 2, Akademi Nauk Yayınları, Moskova 1974, s.167-178.
- Terentev, M. A., *İstoriya Zavoevaniya Sredney Azii*, 3 cilt, V. V. Komarov Basımevi, St. Petersburg 1906.
- The Encyclopaedia of Nakhchivan Monuments*, Nahçıvan, 2008.
- Tobler, A.J., *Excations at Tepe Gawra*, Philadelphiha 1950.
- Todd, I., *Çatal Hüyük in Perspective*, Cummings Publishing Company, New York 1976.
- Turkmenistan. Sostoyanie Biologičeskogo Raznoobraziya. Obzor*, Aşhabad 2002.
- Türkmenistanıng Arhitektura Yadıgarlıkları*, Stroyizdat Yay., Leningrad 1974.
- Uçankuş, H. T., *Bir İnsanlık ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2508, Ankara 2000.
- Usachuk, A. N., “Osnovnie Etapı Razvitiya Tehnologii Gonçortsvo Altyn Depe”, Masson, V. M. (Ed.), *Petersburskaya Trasogolicheskaya Shkola i İzuchenie Drevnih Kultur Evrazii*, İnstitut İstorii Materialnoi Kulturi Rasiskoi Akademi Nauk, S. Peterburg 2003, s. 177-191.
- Ünsal, V., “Doğu Anadolu’da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler”, Cilt: 22, Sayı: 2, Elazığ 2012, s.320-331.
- Vernatskiy, G. F., *Drevniy Rus*, Lean, Agraf, Moskova 2004.
- Watson, P.J., ve Blanc, S.A., “Girikhaciyan: A Halafian Site in Southeastern Turkey”, *Institute of Archaeology, Monograph 33*, California 1990, s.1-80.
- Wattenmaker, P. ve Mısır, A., “Kazane Höyük- 1992”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt:1, Ankara 24-28 Mayıs 1993*, Ankara 1994, 177-192.
- Wickede, A., “Çavi Tarlası 1983”, *1984 Yılı Kazı Sonuçları Toplantısı VI*, Ankara 1985, s. 191-196.
- Wickede, A., ve Herbort, S., “Çavi Tarlası”, *İstMitt Sayı:39*, Tübingen 1989, s.5-35.

Yakar, J., "Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and The Early Chalcolithic Period", *Monograph Series of the Institute of Archeology*, Tel Aviv 1991, s.1-87.

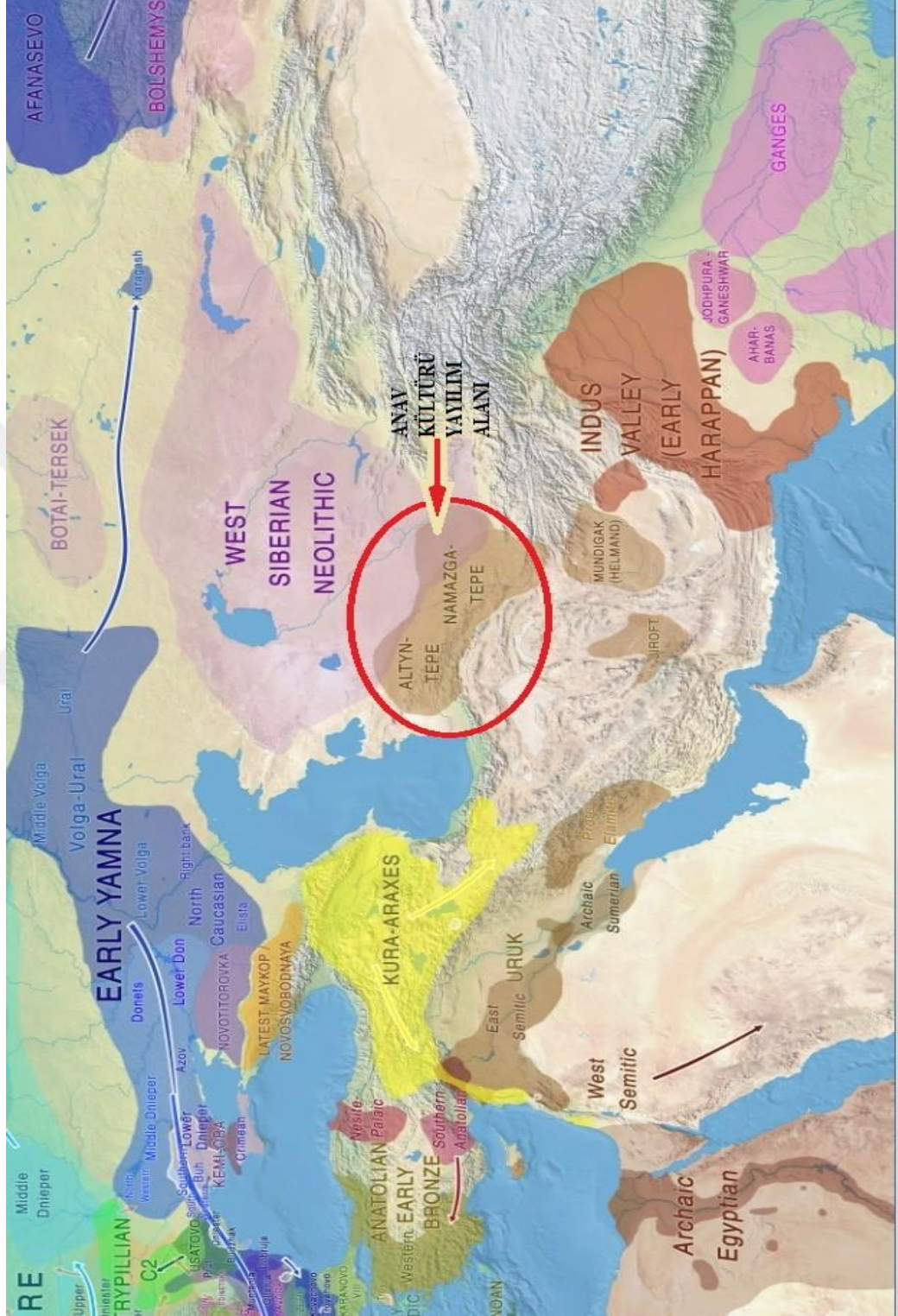
Ziegler, C., Die Keramik von der Qal'a des Haġġi Mohammed, Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka V, Berlin 1953.

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=1194&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=1194&html=ages_detail_t.html&layout=web) (05.12.2019)

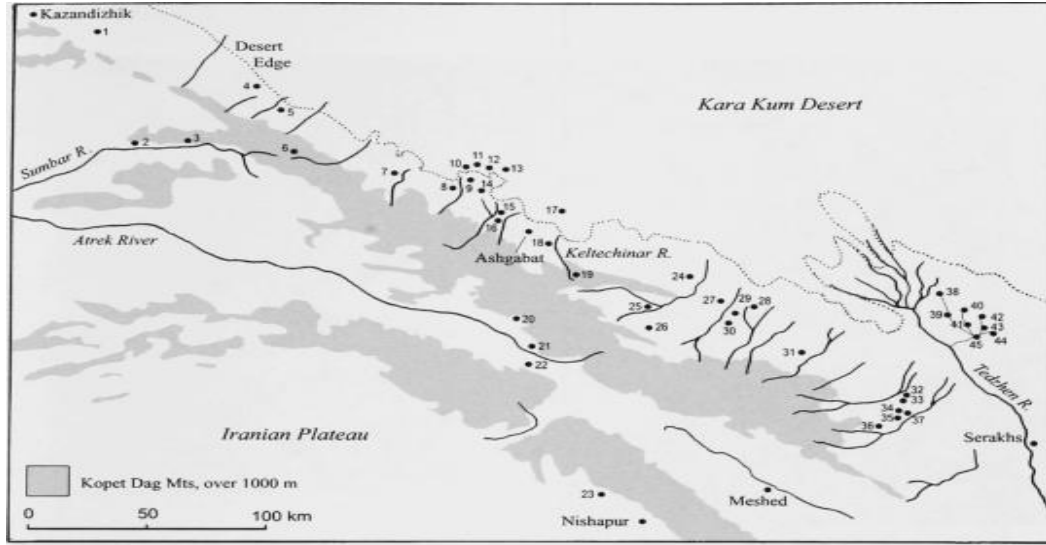

EKLER

EK 1. HARİTALAR

Harita 1: Anav Kültürü yayılım alanı.

1.3 Kopet Dag region with archaeological sites marked: 1, Chingiz; 2, Parhakai I; 3, Parhakai II; 4, Bami; 5, Beurme; 6, Karantki-Tokai; 7, 73 km site; 8, Til'kin; 9, Dashli; 10, Pessejik; 11, Togolok; 12, Chopan; 13, Djeitun; 14, Ovadan; 15, Ak; 16, Ekin; 17, Yarti-Gumbez; 18, Anau North; 19, Manysh; 20, Shirvan; 21, Yam; 22, XAG; 23, Nishapur-P; 24, Kara; 25, Yarym-DG; 26, DG-19; 27, Koshut; 28, Yassi; 29, Gara; 30, Namazga; 31, Ulug; 32, Altyn; 33, Ilgynli; 34, Monjukli; 35, Chagylly; 36, Gadyrn; 37, Chakmakli; 38, Dashlidzhi; 39, Akcha; 40, Geoksyur 1; 41, Aina; 42, Yalangach; 43, Geoksyur 7; 44, Mullali; 45, Chong.

Harita 2: Anav Kültürü yerleşimlerinin lokalizasyonları (Hiebert, 2003, s. 3.).

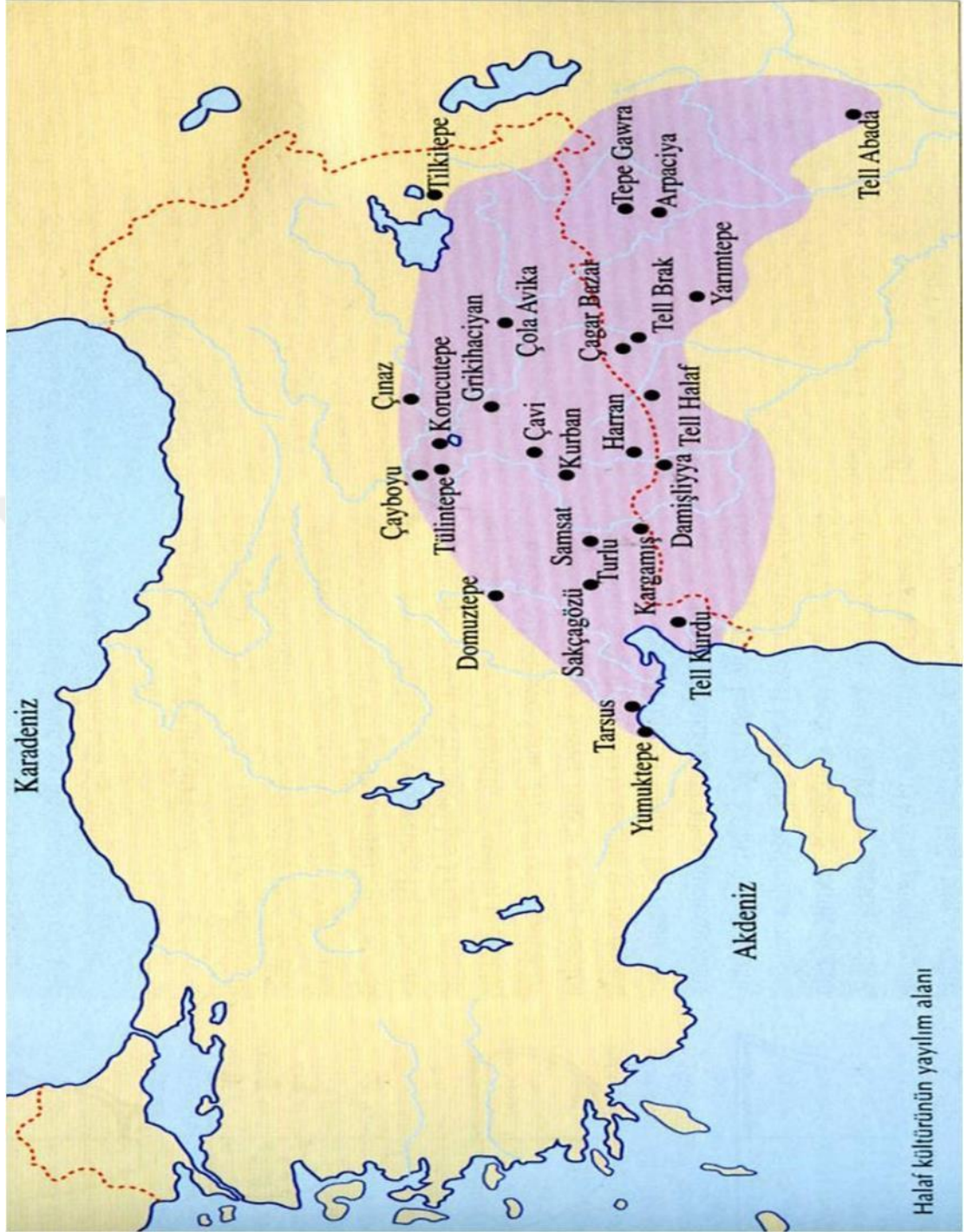

Harita 3: Ceytun Kültürü yerleşimlerinin lokalizasyonu (Kocaispir, 2017)

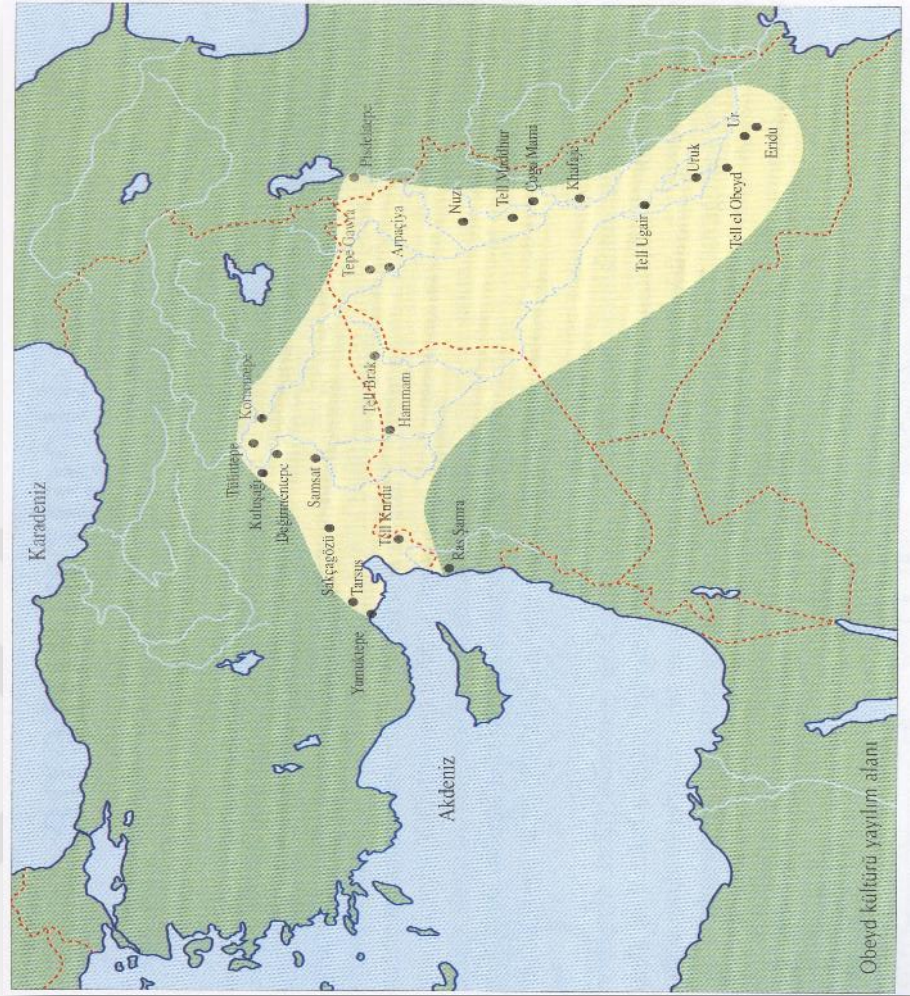
1- Çakıllıtepe Yerleşimi; 2- Boncuklutepe Yerleşimi; 3- Ceytun Yerleşimi; 4- Yeni Nisa Yerleşimi 5- Yuvarlaktepe Yerleşimi; 6- Çobantepe Yerleşimi; 7- Bami Yerleşimi.

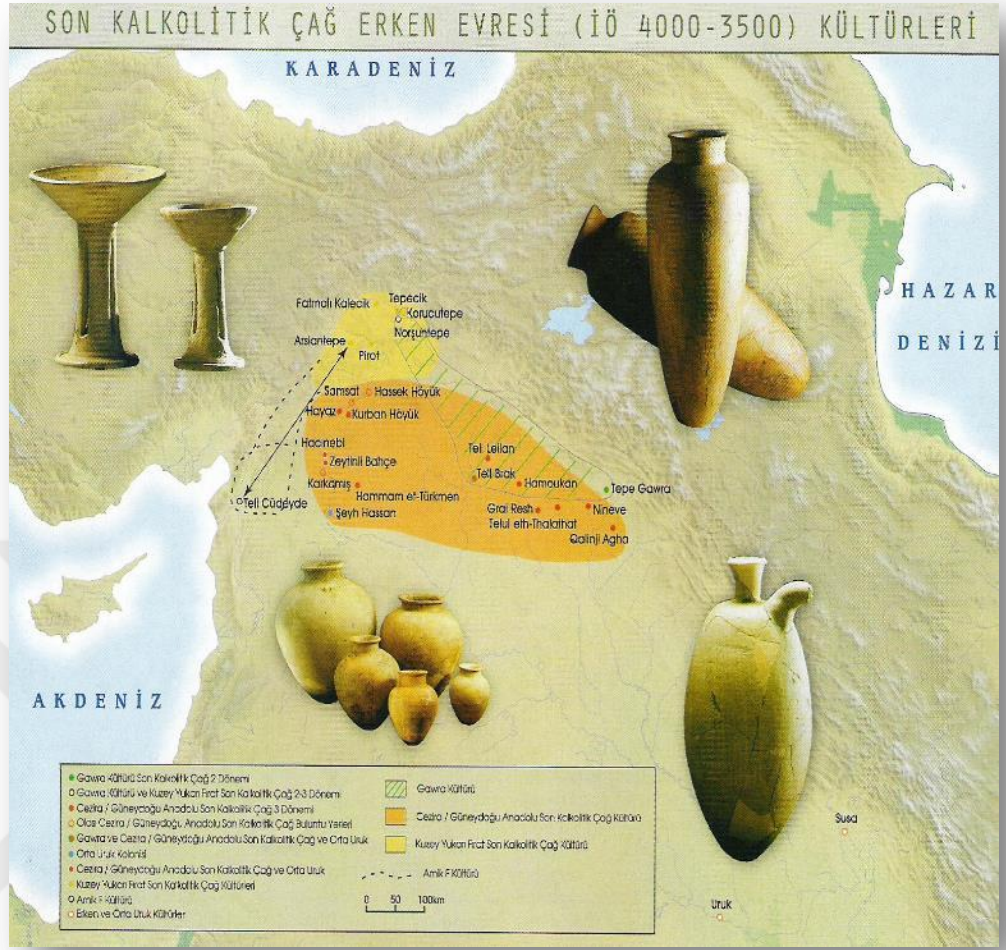
Harita 4: Kalkolitik Çağ İran Yerleşimleri (Helwing, 2003)

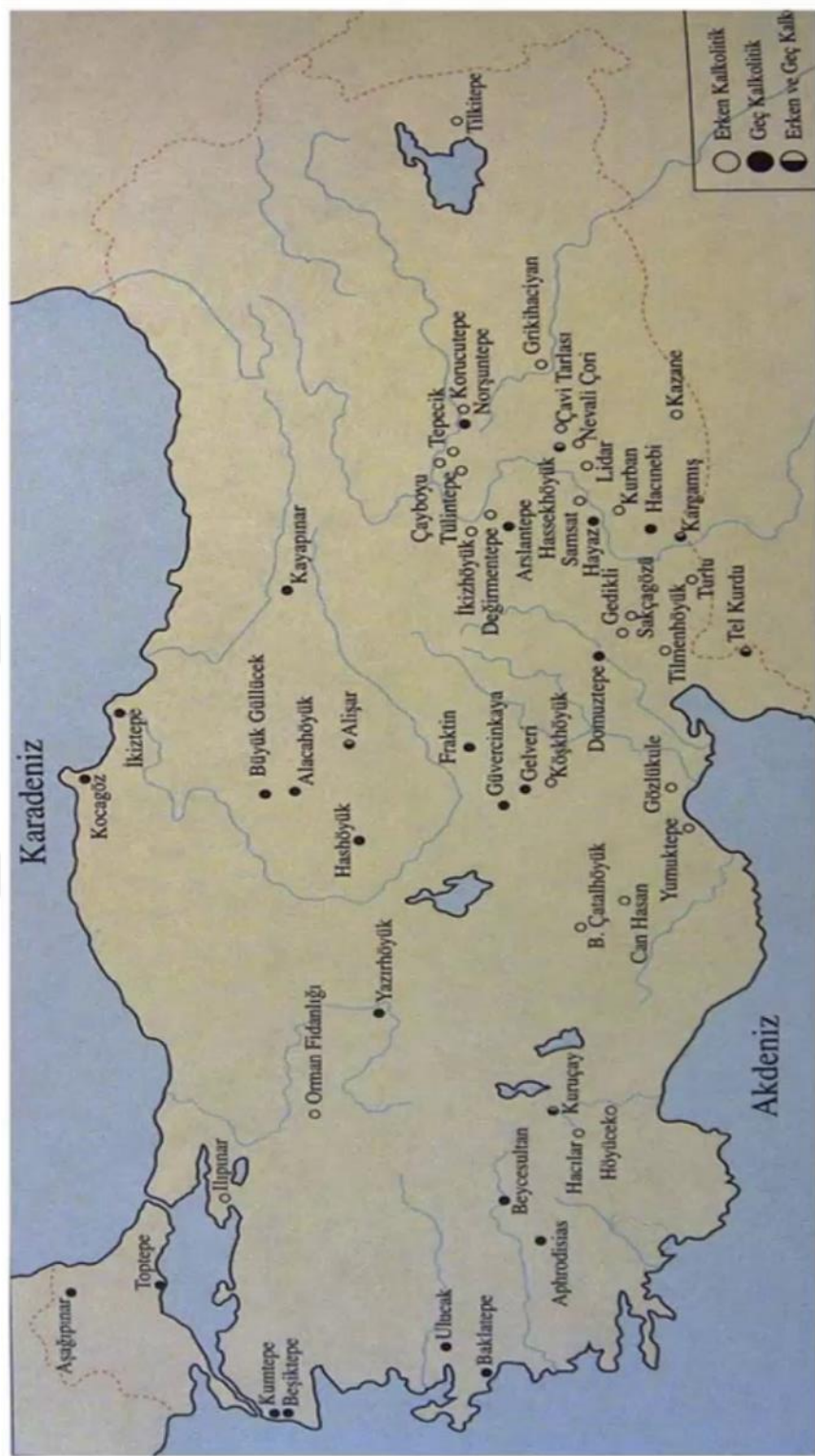
Harita 7: Halaf Kültürü yayılım alanı (Sevin, 2003)

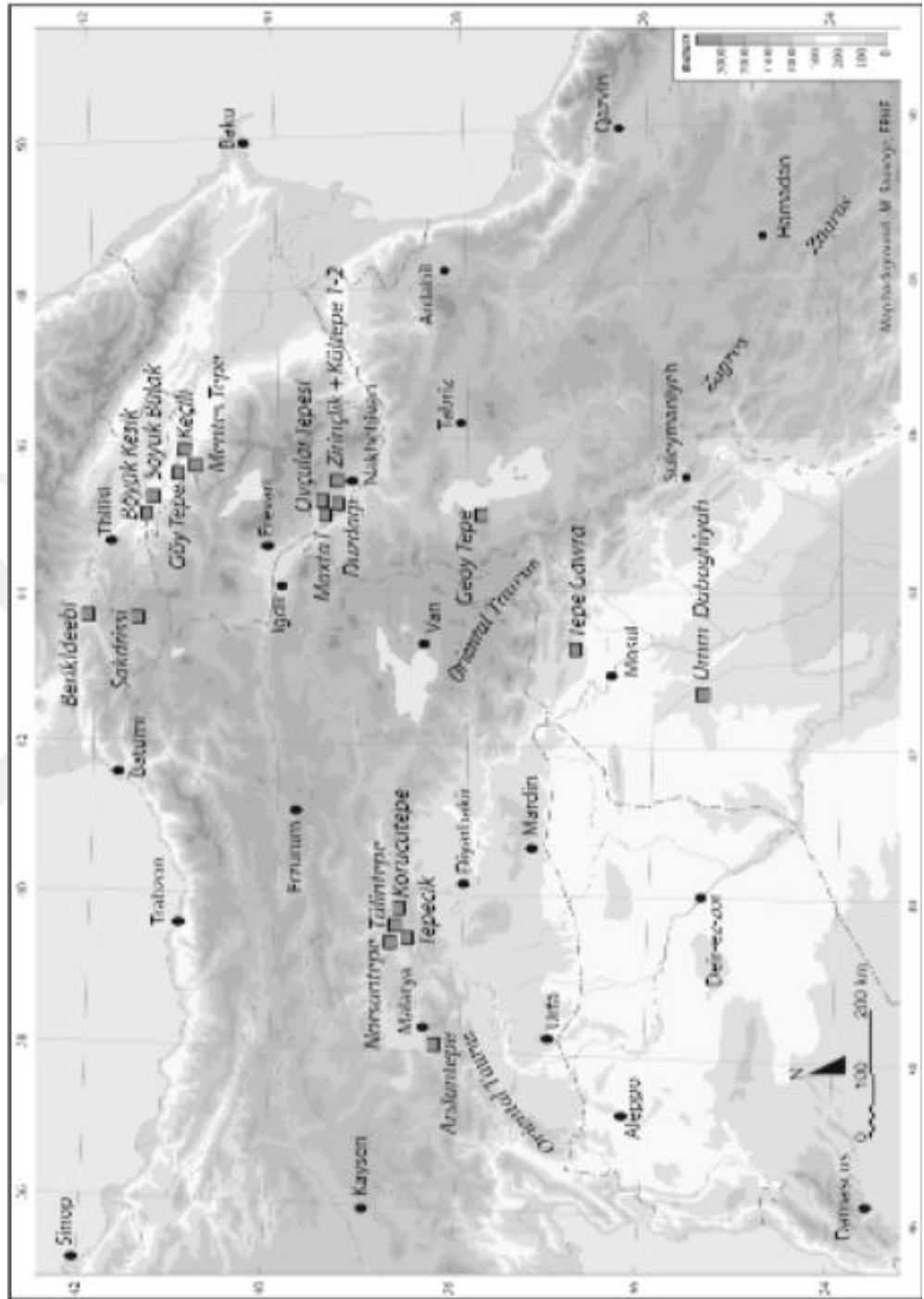
Harita 8: Ubeid Kültürü yayılım alanı (Sevin, 2003)

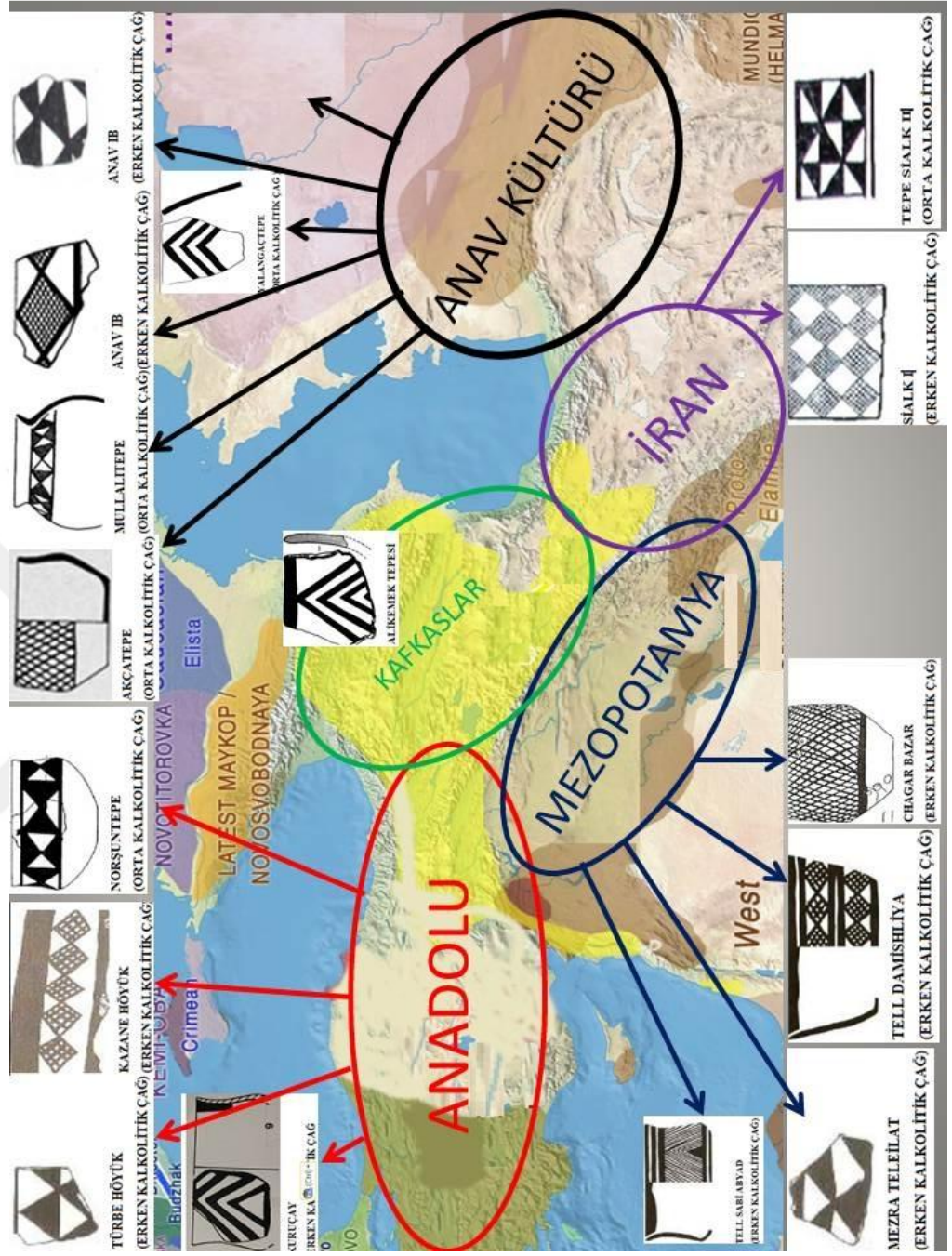
Harita 9: Uruk Kültürü yayılım alanı (Frangipane, 2003)

Harita 10: Anadolu’da Kalkolitik Çağ yerleşimleri (Sevin, 2003)

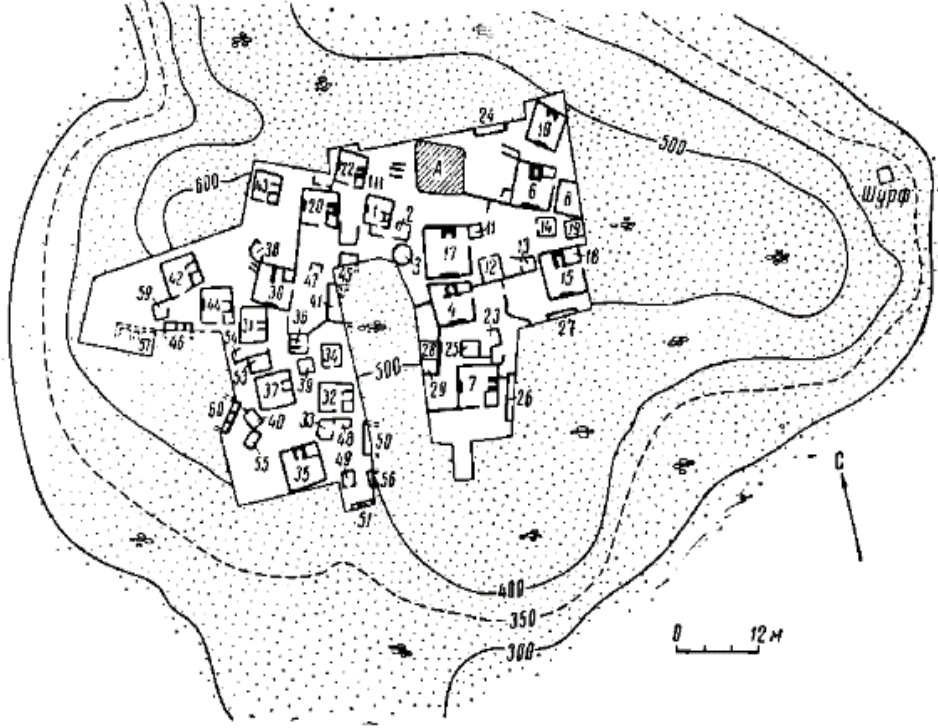

Harita 12: Kalkolitik Çağ Kafkasya Yerleşimleri (Marro vd., 2011)

Harita 13: Benzer Motiflerin Bölgelere Göre Dağılımı.

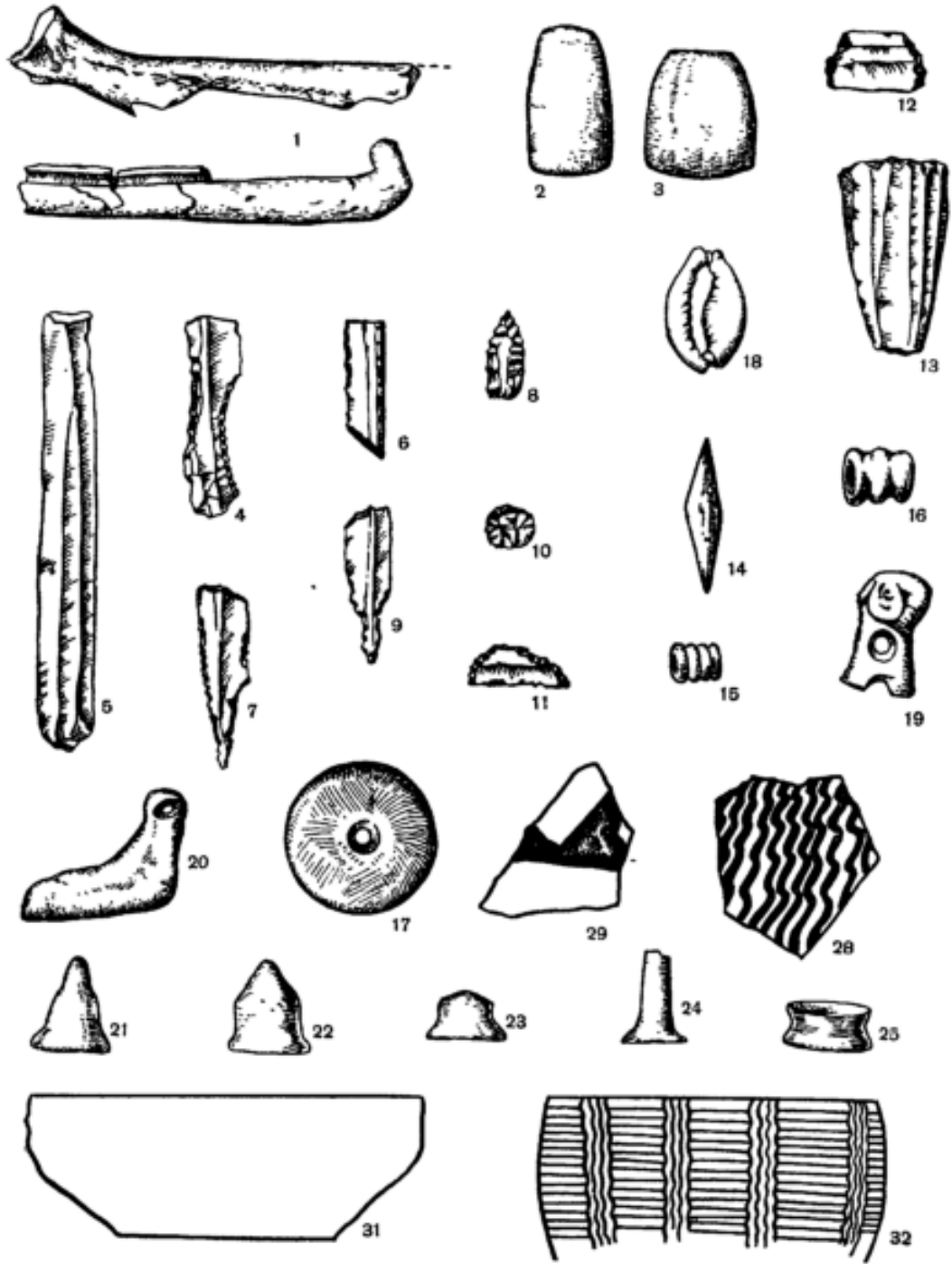
EK 2. RESİMLER

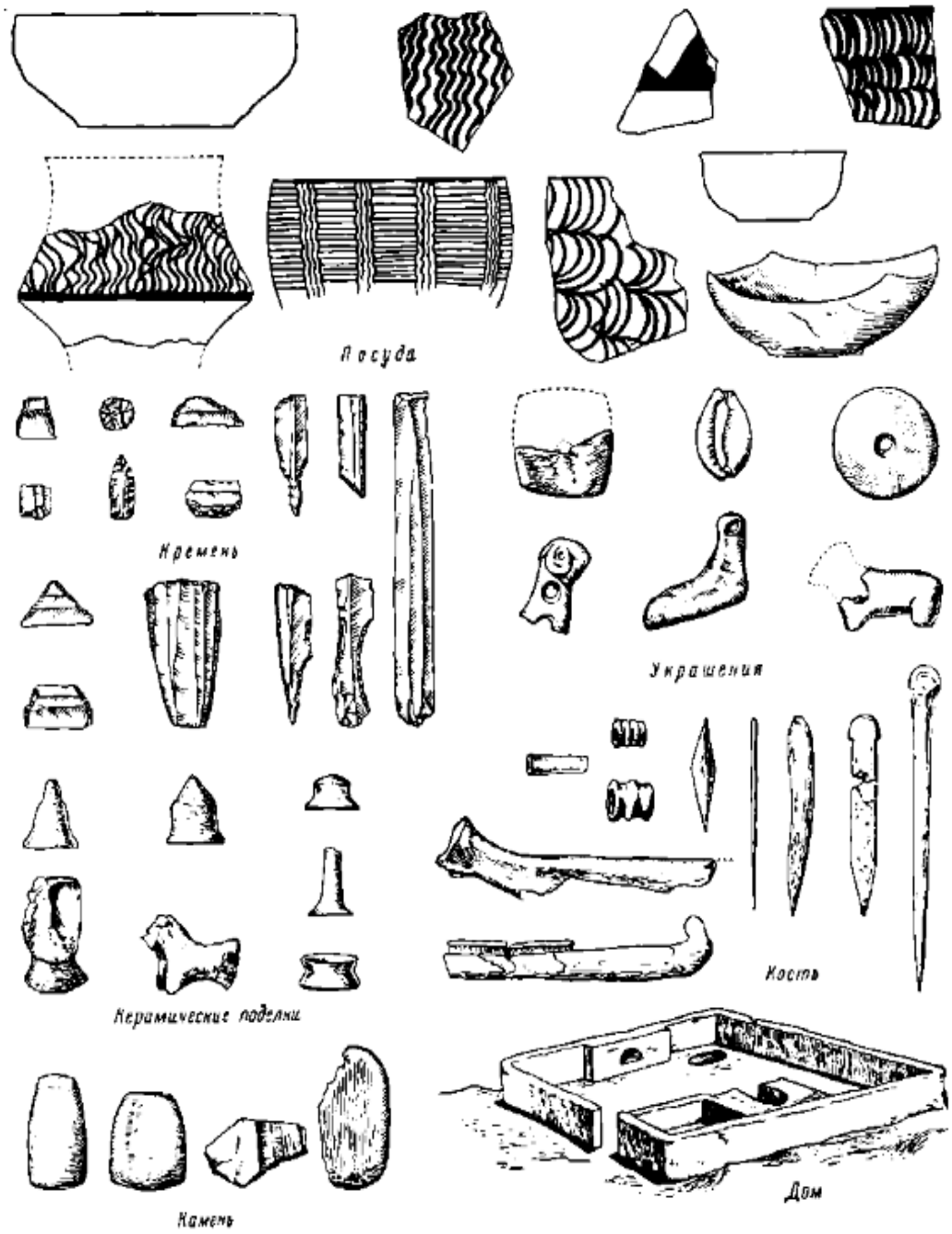
Resim 1: Ceytun yerleşim planı. (Masson, 1962, s.158.)

Resim 2: Cetun yerleşimi 20 nolu yapının görüntüsü (Masson, 1962, s.159.).

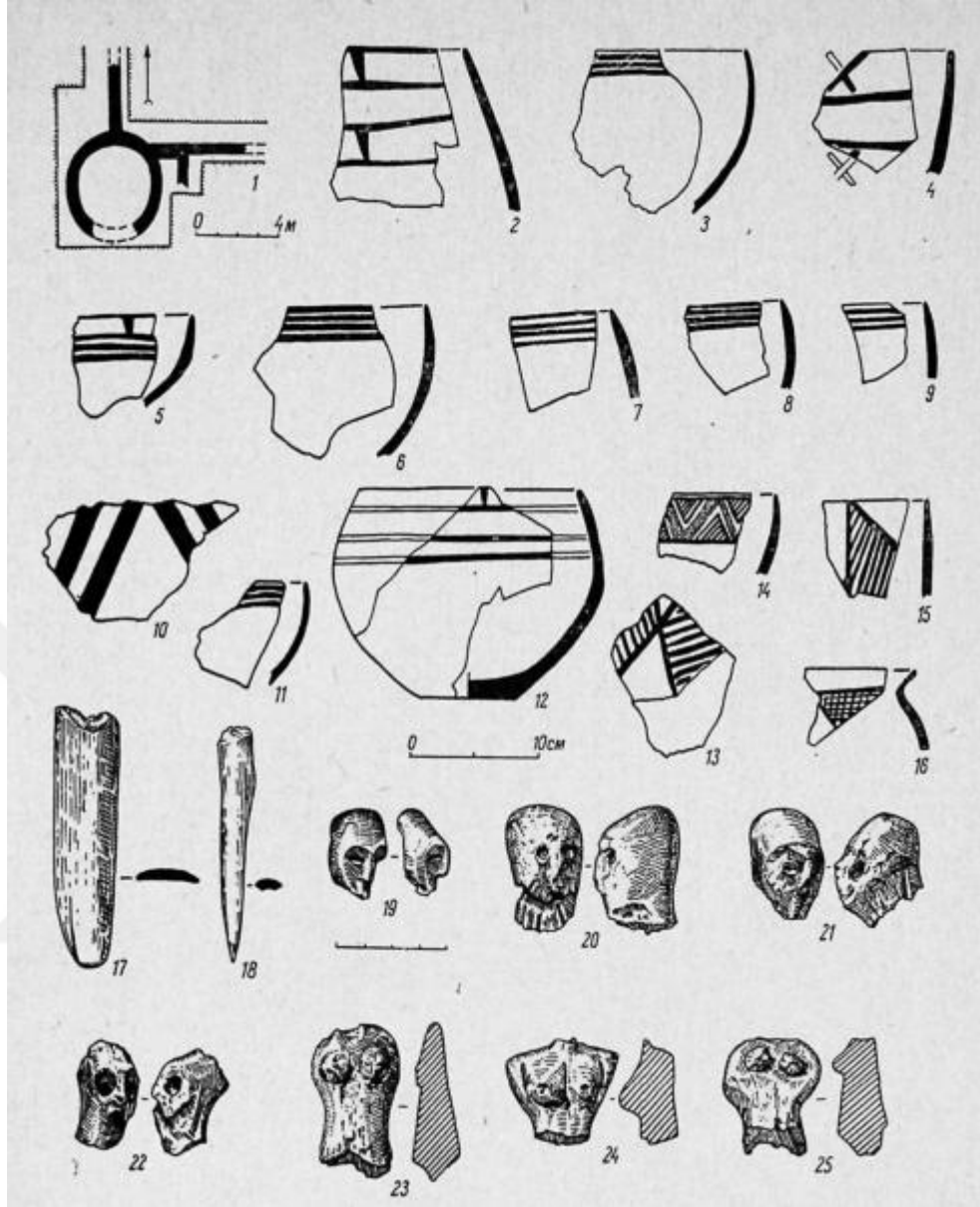
Resim 3: Ceytun Kültürü buluntuları (Avdusin, 1977, s. 50.).

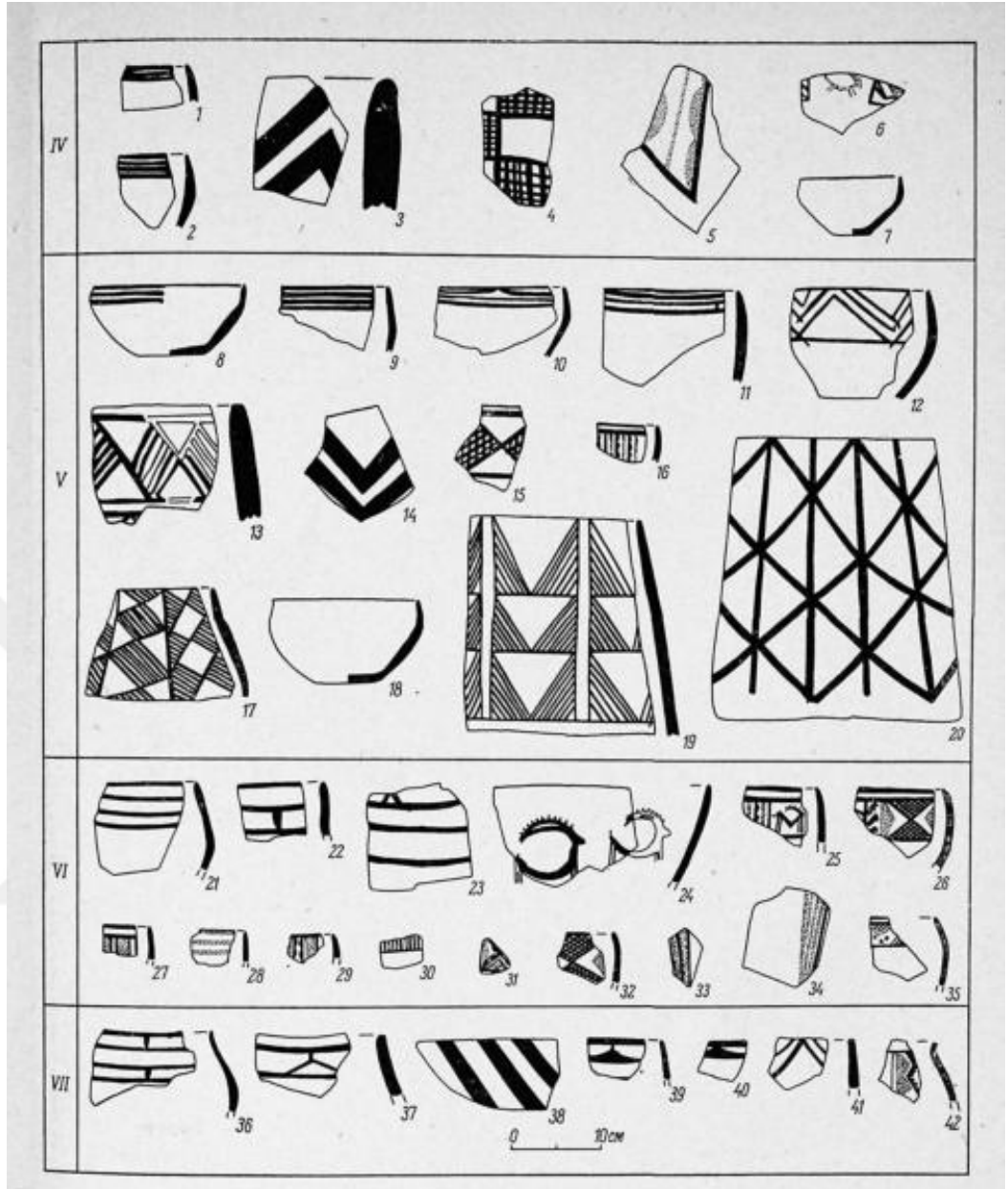
Resim 4: Ceytun Kültürü buluntuları (Masson, 1962, s.160.).

Resim 5: Erken Kalkolitik Çağ Göksur Grubu bezemeli seramik örnekleri (Hlopin, 1963, tablo XVI).

Resim 6: Orta Kalkolitik Çağ Göksur Grubu buluntuları (Hlopin, 1969, tablo IV).

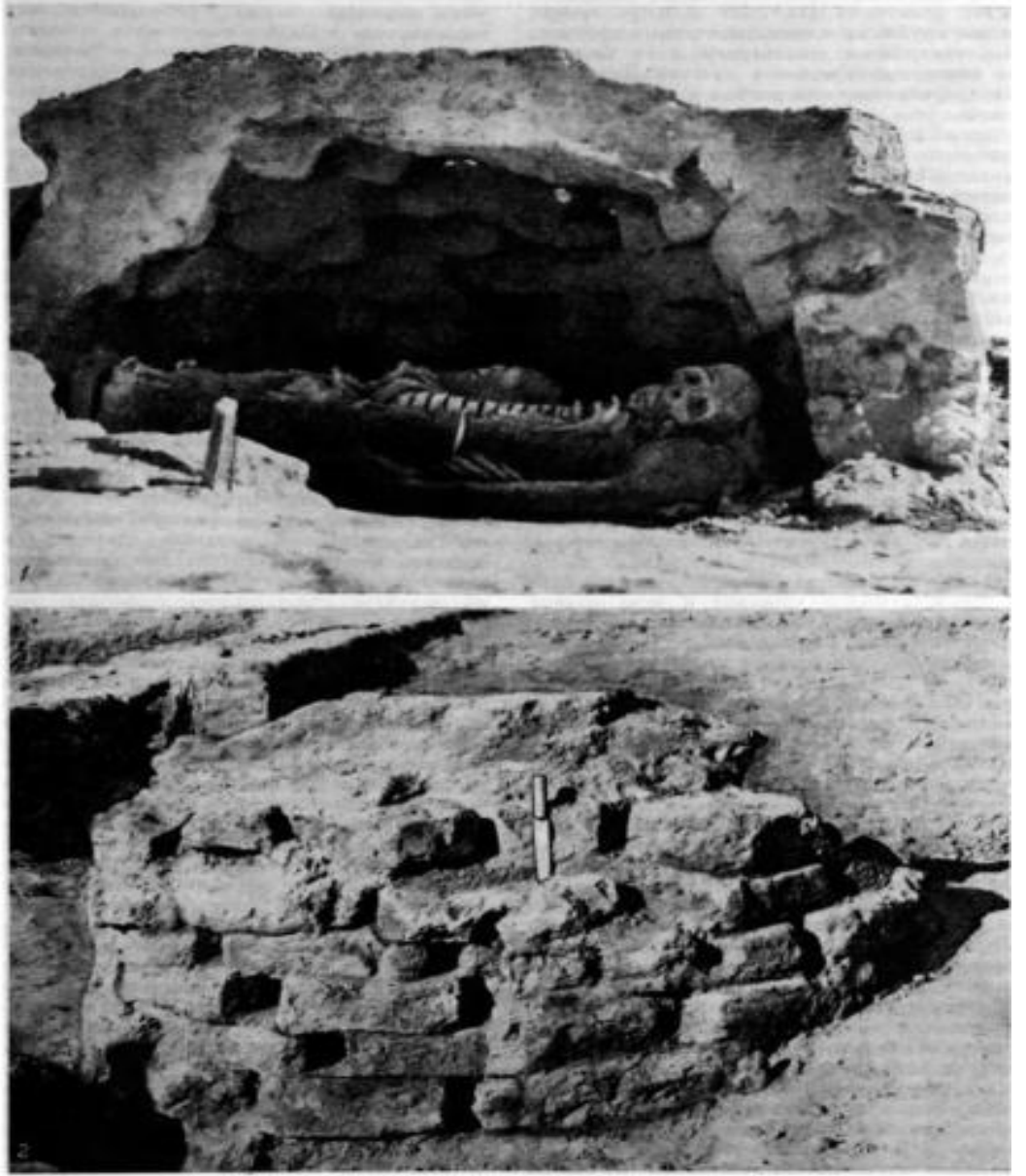
Resim 7: Orta Kalkolitik Çağ Göksur Grubu bezemeli seramik örnekleri (Hlopin, 1969, tablo III).

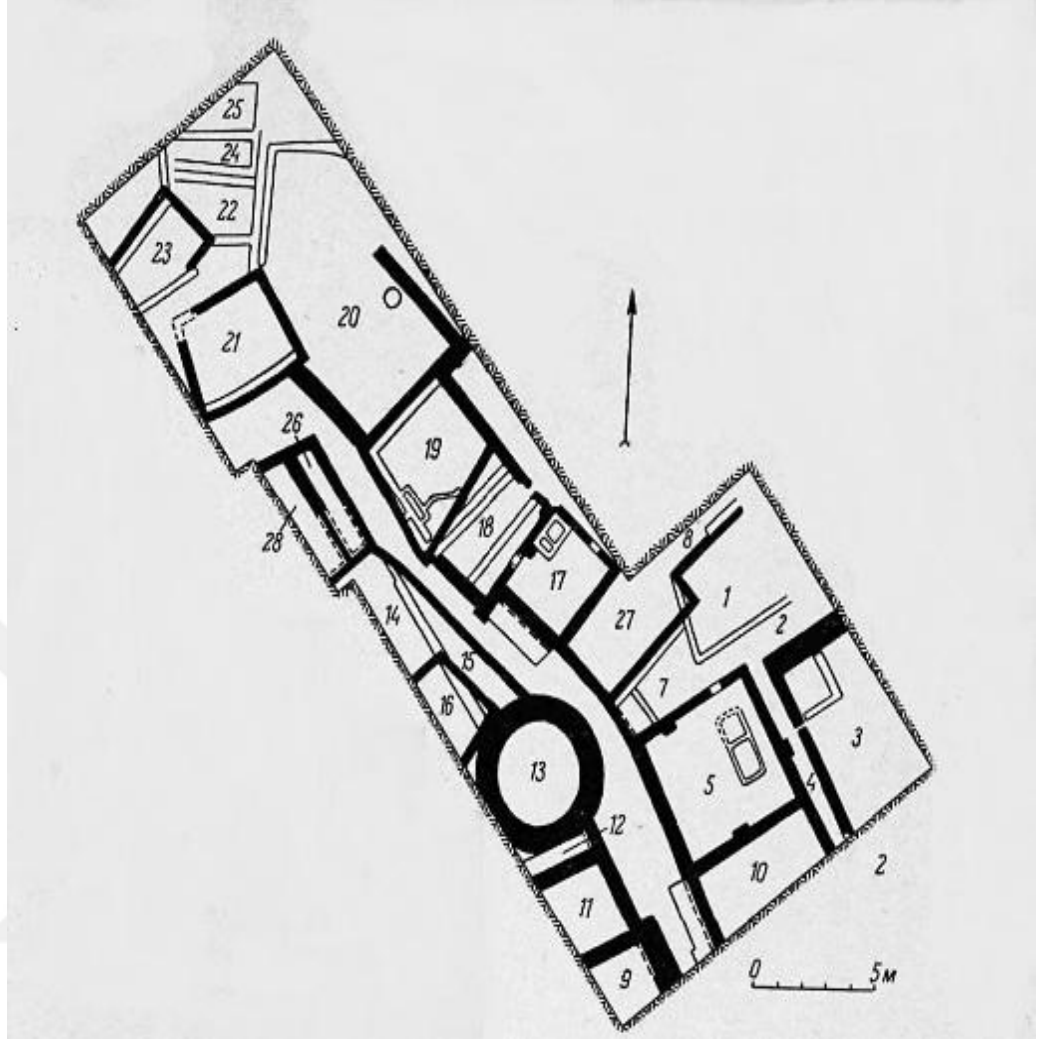
Resim 8: Geç Kalkolitik Çağ Göksur I yerleşimi. (Masson ve Merpert, 1982.).

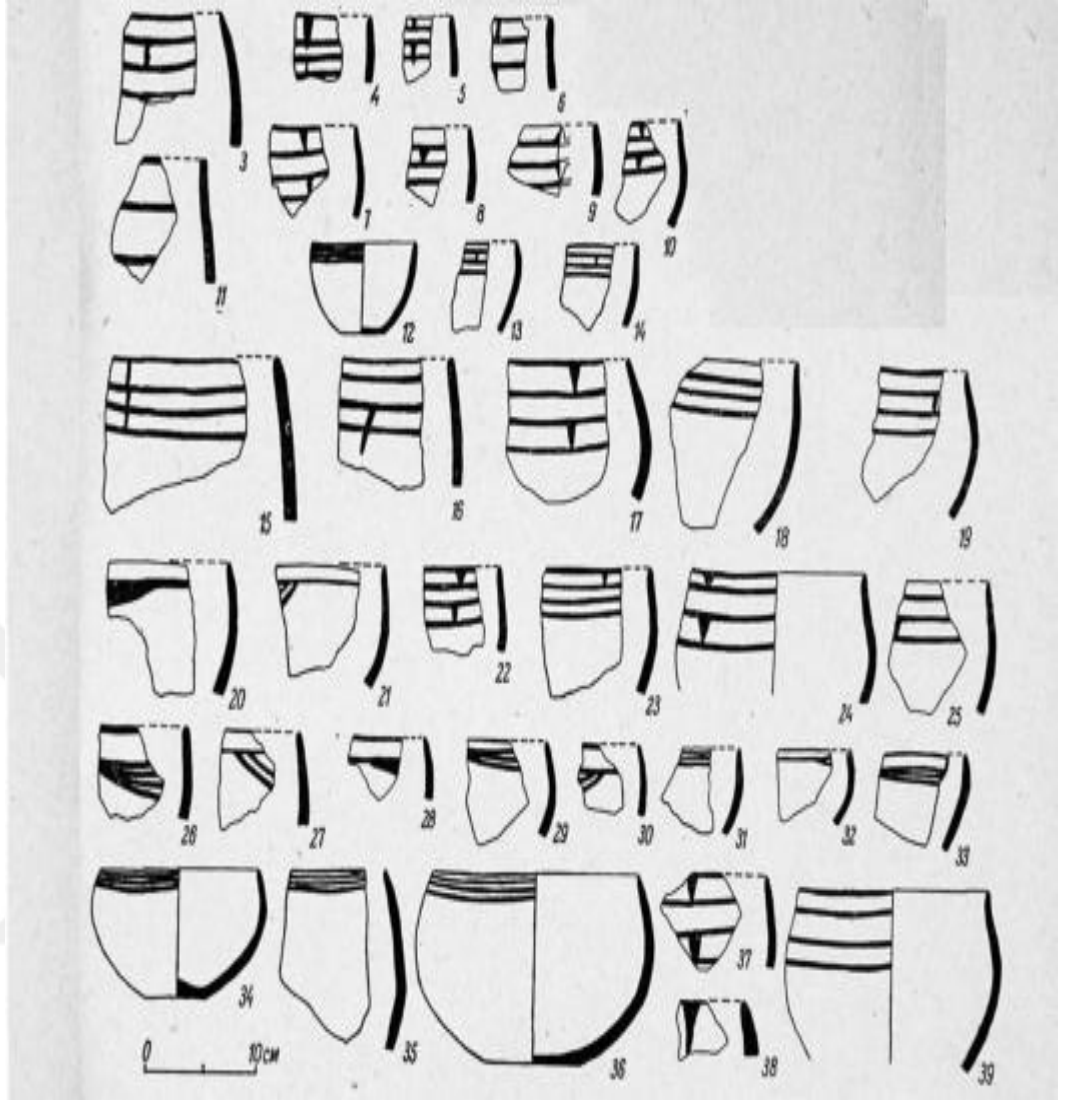
Resim 9: Geç Kalkolitik Çağ Göksur Grubu buluntuları. (Masson ve Merpert, 1982, tablo XXII).

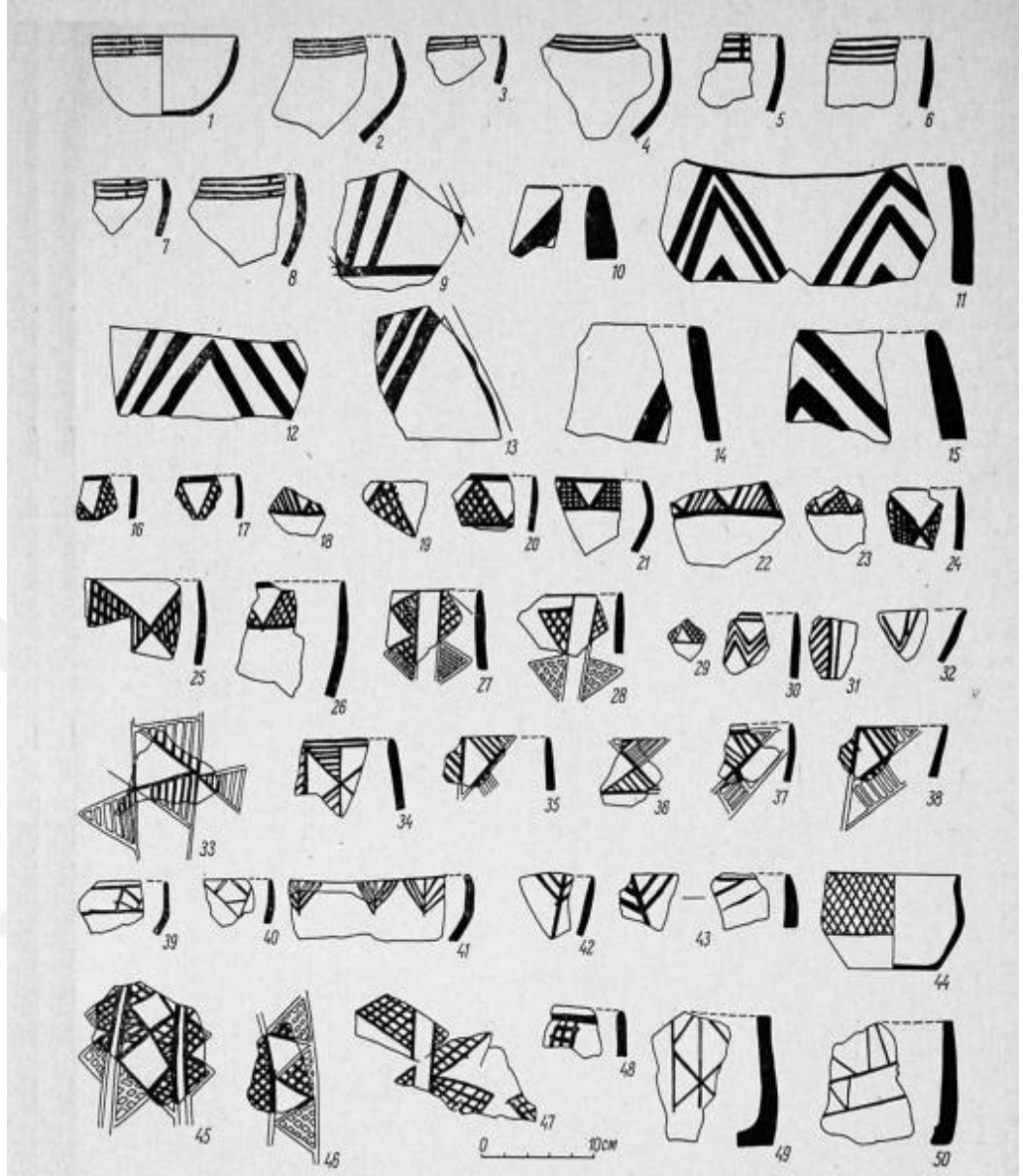
Resim 10: Geç Kalkolitik Çağ Göksur Grubu mezar örneği. (Masson ve Merpert, 1982.)

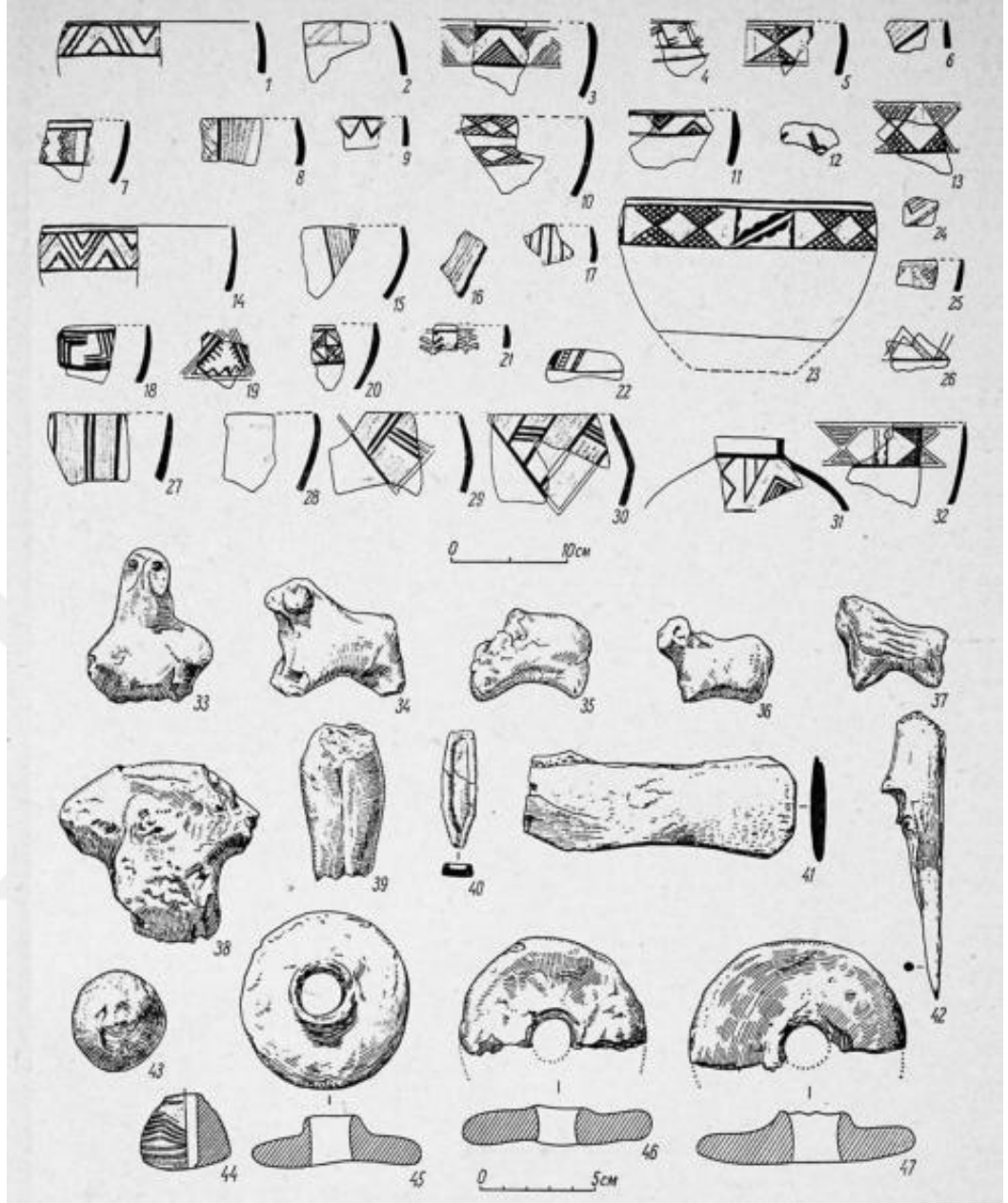
Resim 11: Orta Kalkolitik Çağ Akçatepe üst yapı katı yerleşim planı (Hlopın, 1969, Şekil V).

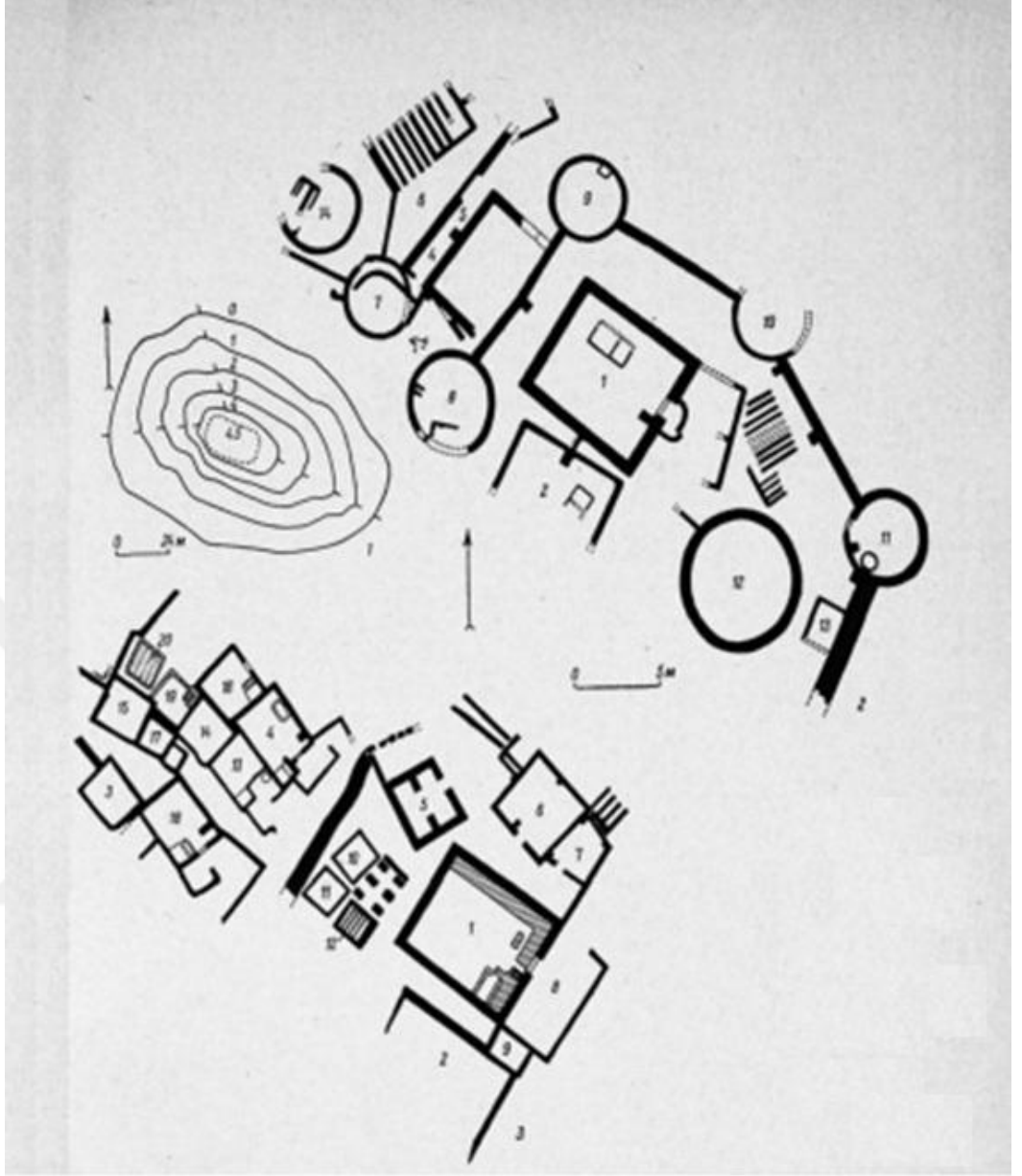
Resim 12: Orta Kalkolitik Çağ Akçatepe yerleşimi bezemeli seramik örnekleri (Hlopin, 1969, tablo V).

Resim 13: Orta Kalkolitik Çağ Akçatepe yerleşimi bezemeli seramik örnekleri (Hlopin, 1969, tablo VI).

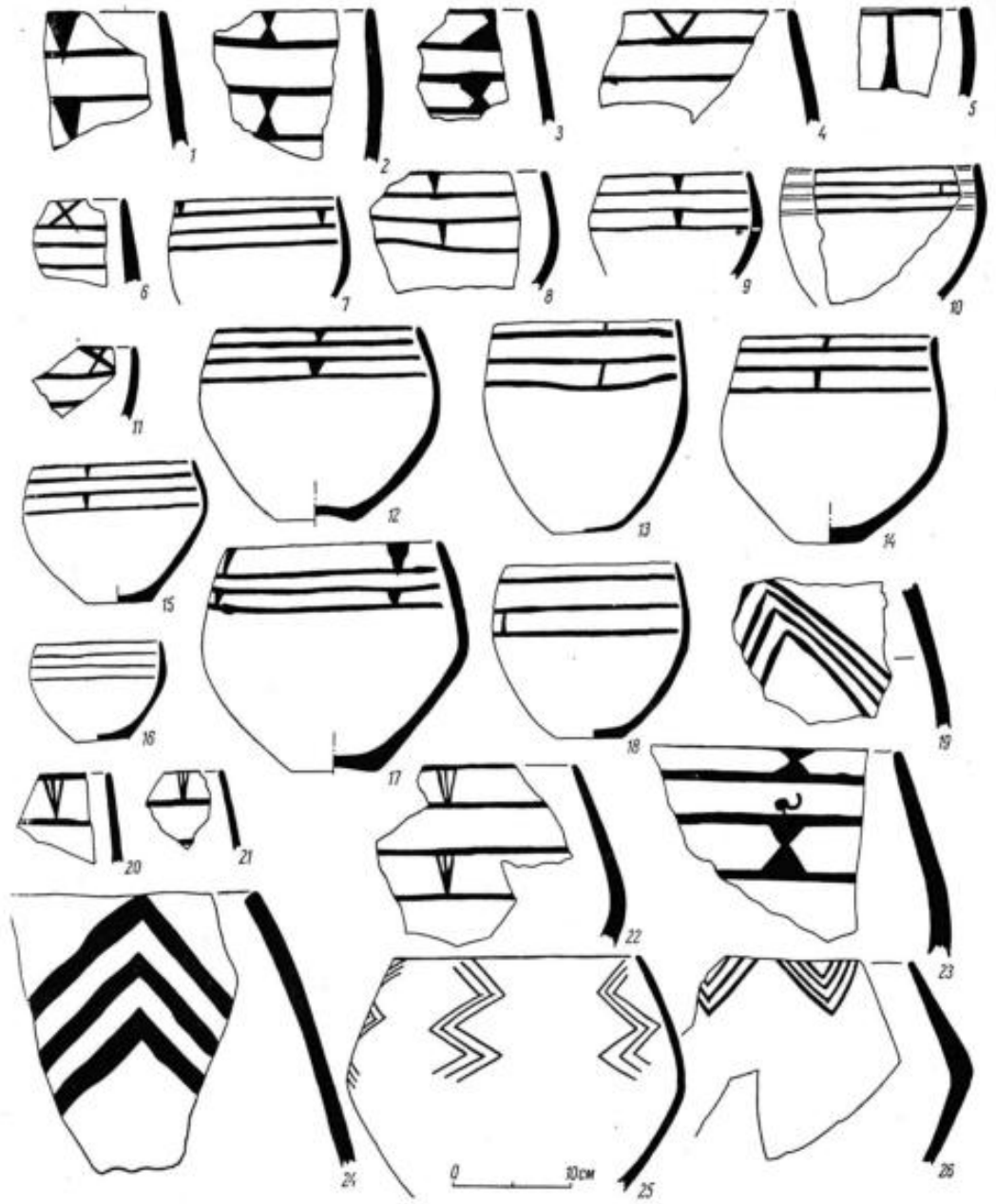
Resim 14: Orta Kalkolitik Çağ Akçatepe yerleşimi buluntuları (Hlopin, 1969, tablo VII).

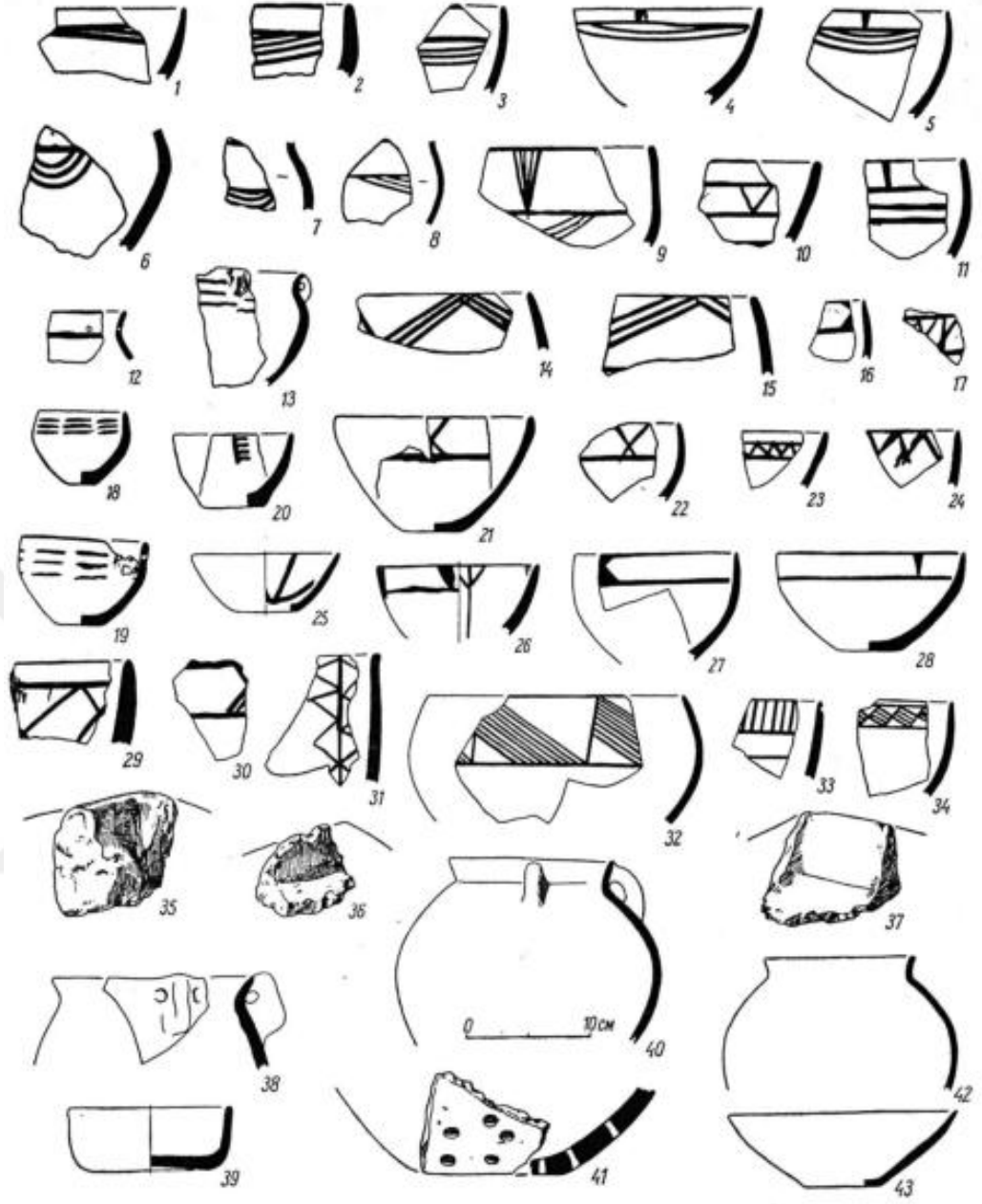
Resim 15: Yalangaçtepe; 1)- Yerleşim yeri planı; 2)- Birinci yapı katı yerleşim planı; 3)- İkinci yapı katı yerleşim planı (Hlopin, 1969, tablo VIII).

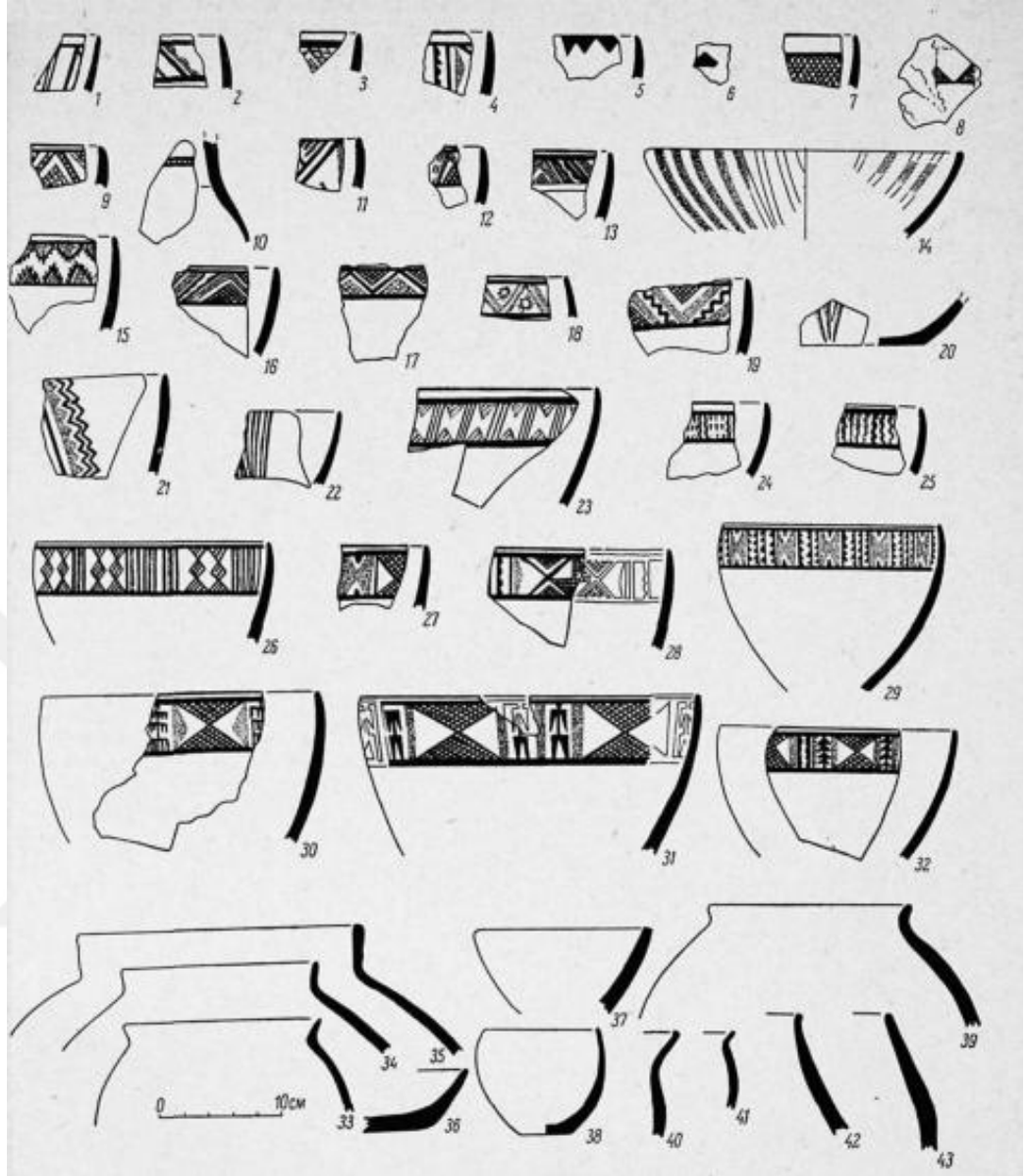
Resim 16: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe “m” biçimli kil eklenti (Hlopin, 1969, Şekil VIII).

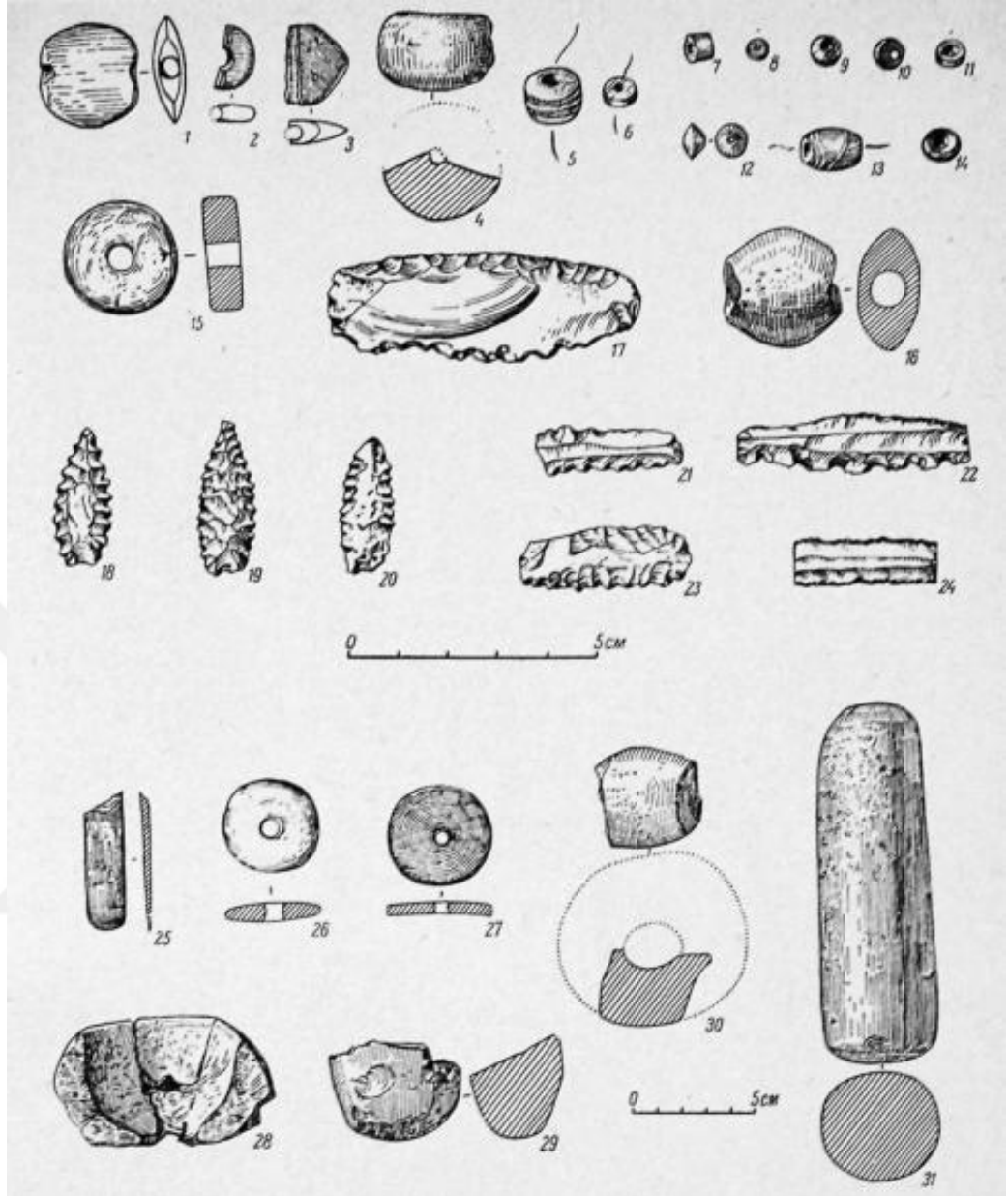
Resim 17: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe yerleşimi bezemeli seramik örnekleri (Hlopin, 1969, tablo IX).

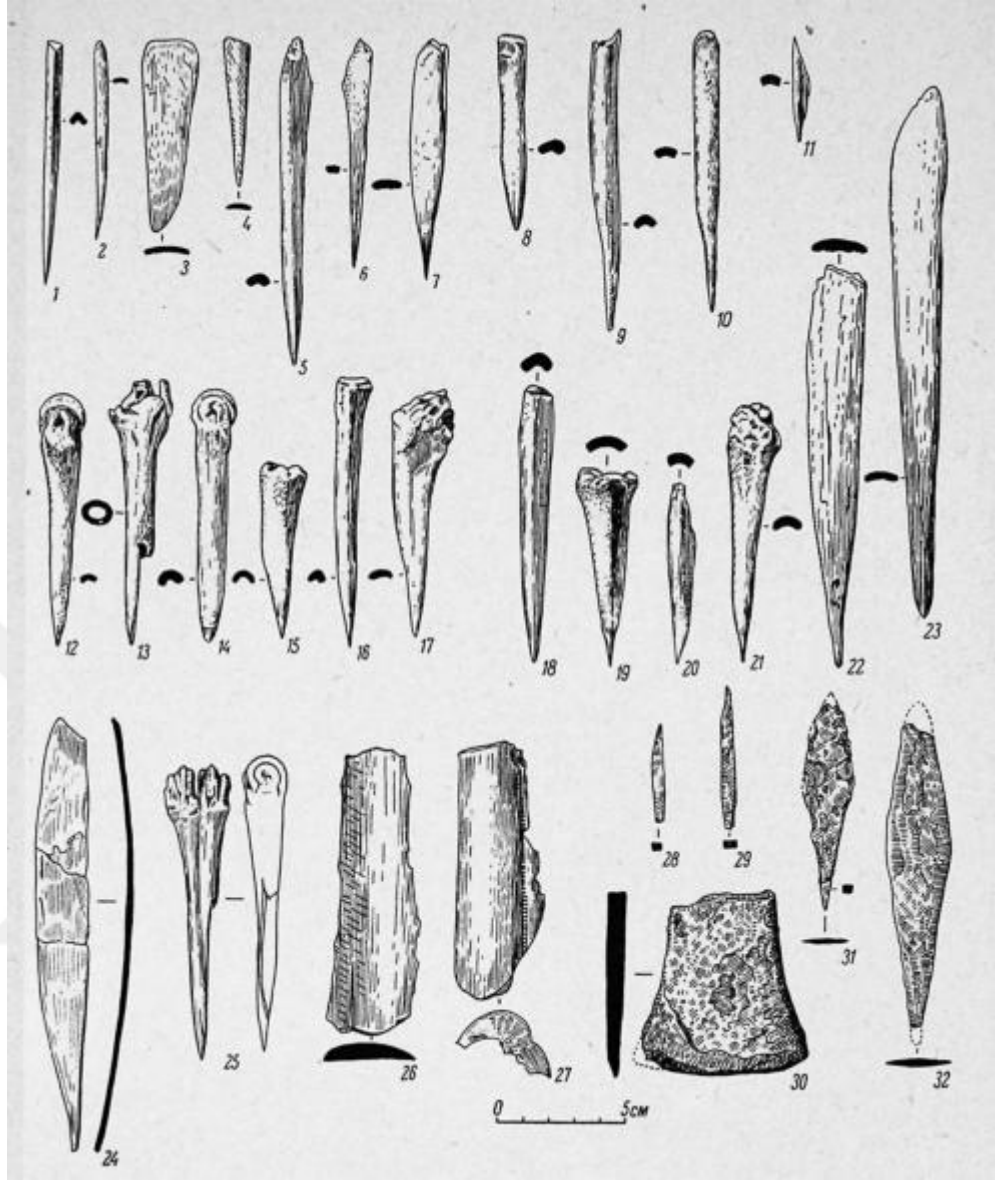
Resim 18: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe yerleşimi bezemeli seramik örnekleri (Hlopin, 1969, tablo X).

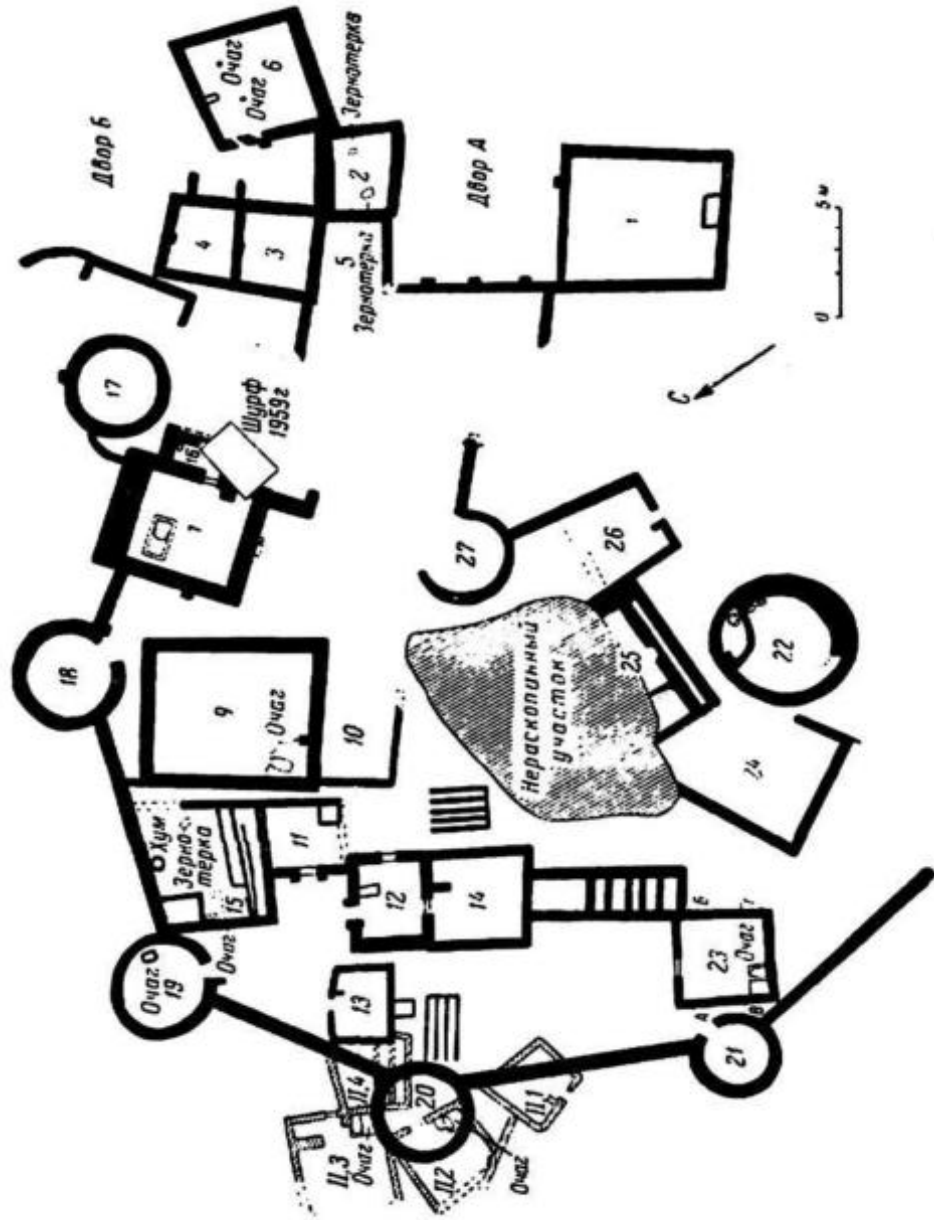
Resim 19: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe yerleşimi bezemeli seramik örnekleri (Hlopin, 1969, tablo XI)

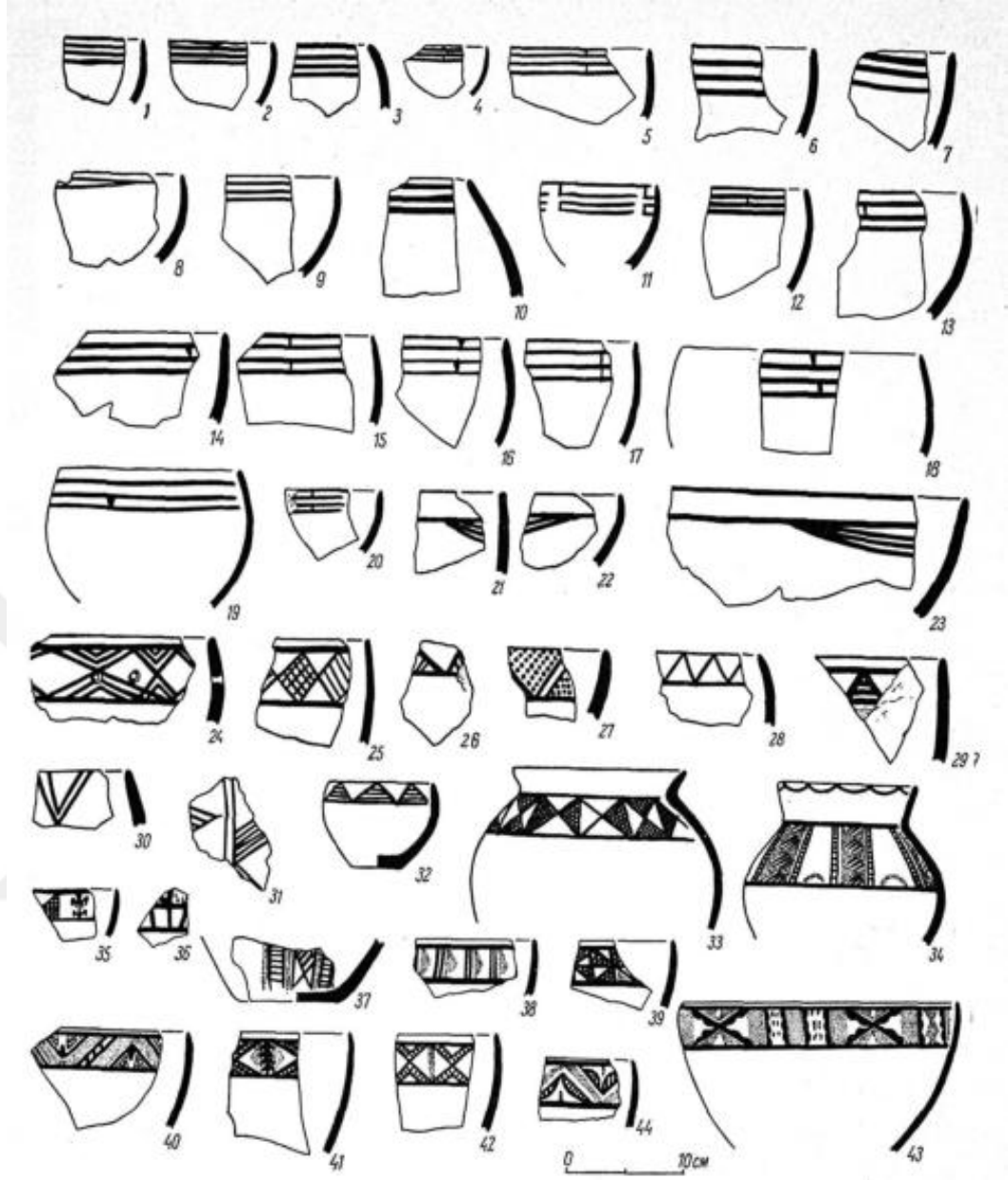
Resim 20: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe yerleşimi buluntuları (Hlopin, 1969, tablo XII).

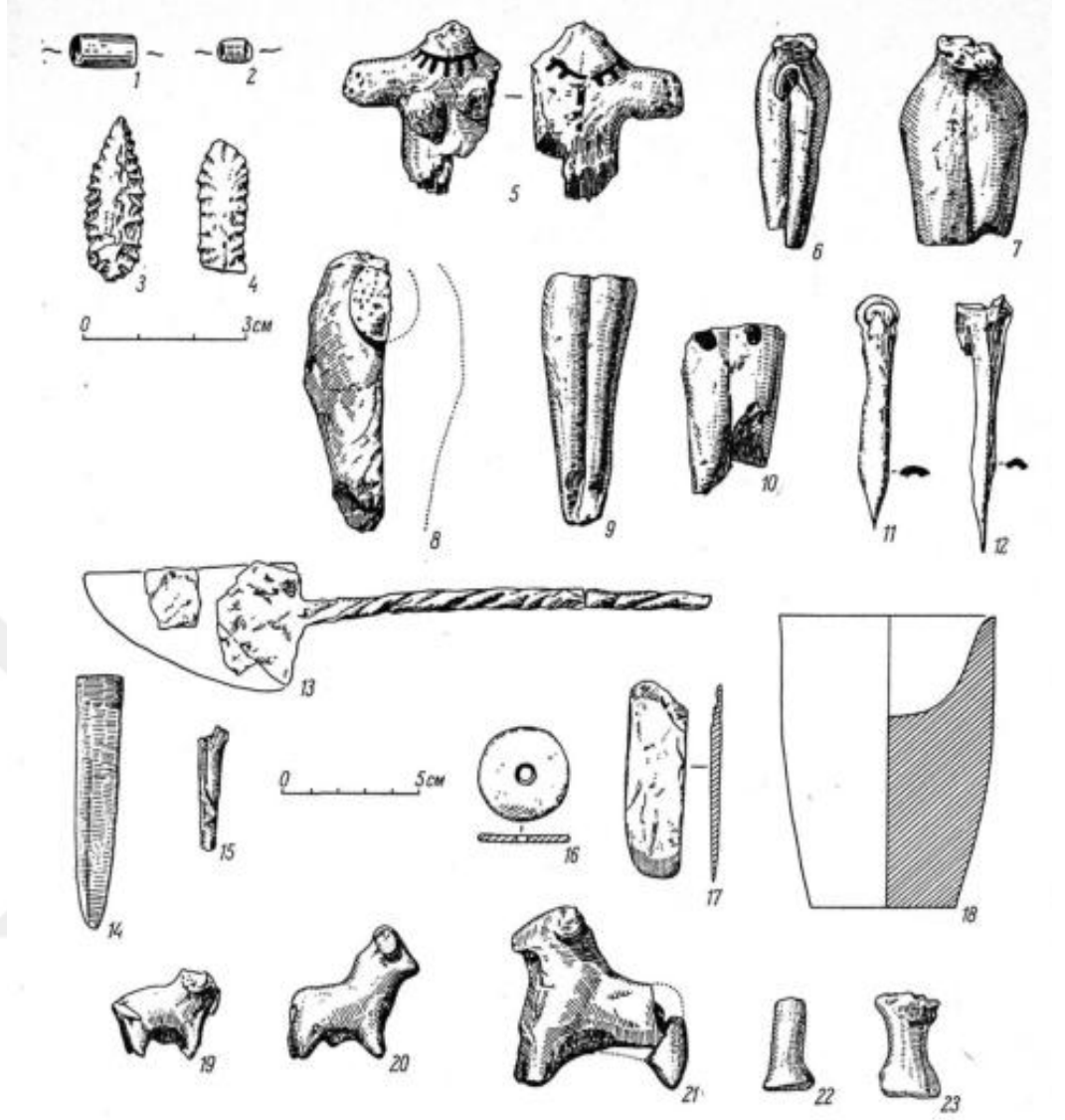
Resim 21: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe yerleşimi buluntuları (Hlopin, 1969, tablo XIII).

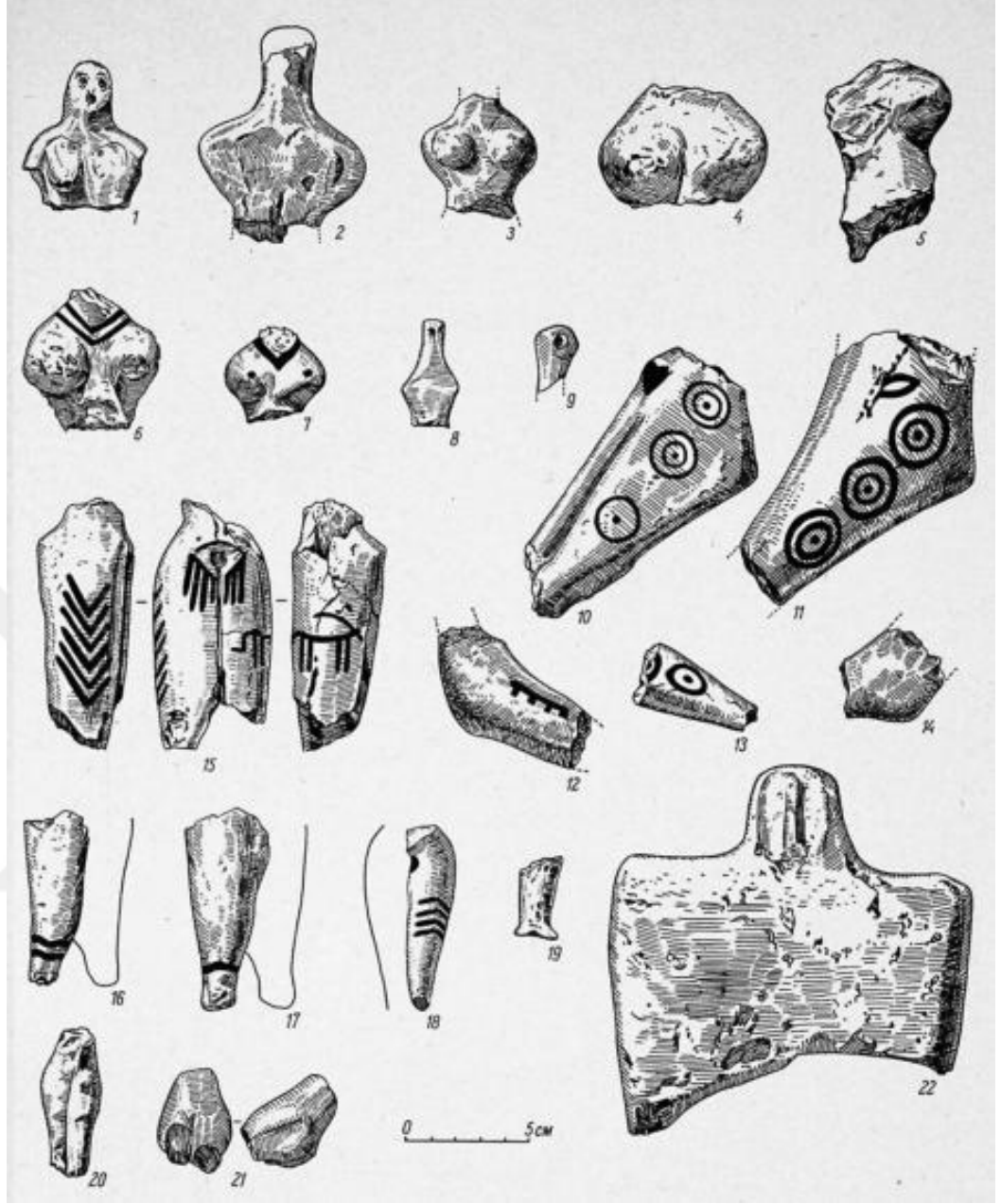
Resim 22: Orta Kalkolitik Çağ Mullaltepe yerleşim planı (Hlopin, 1964).

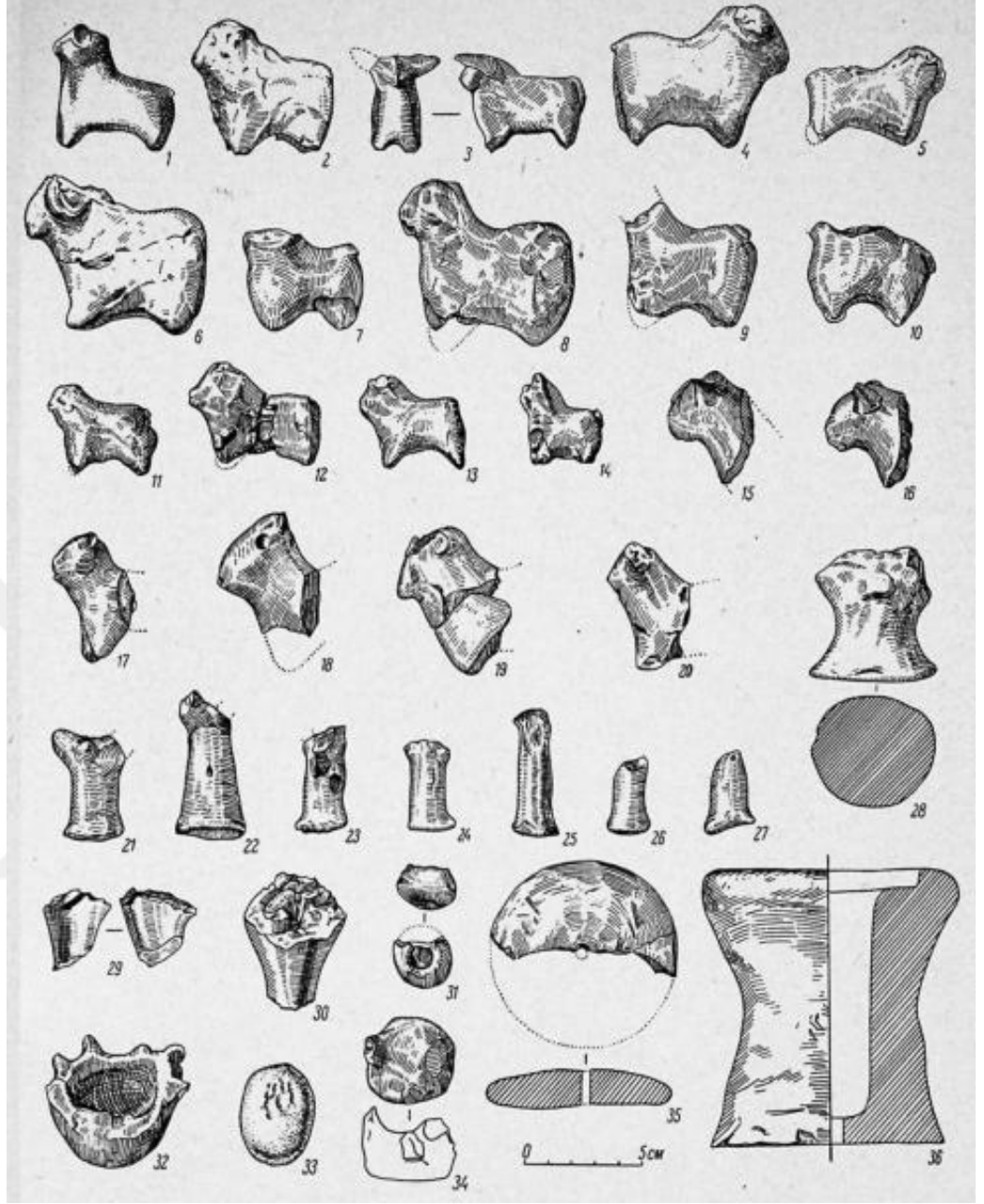
Resim 23: Orta Kalkolitik Çağ Mullalıtepe (Göksur 4) kap formları ve bezeme örnekleri (Hlopin, 1969, tablo XVIII).

Resim 24: Orta Kalkolitik Çağ Mullalıtepe yerleşimi buluntuları. (Hlopin, 1969, tablo XIX).

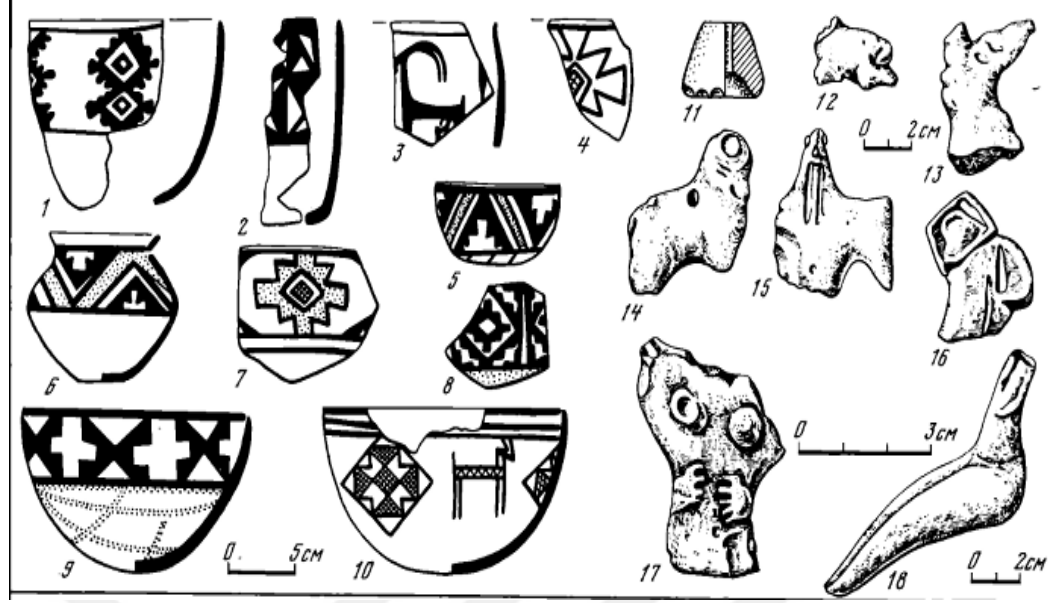
Resim 25: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe yerleşimi insan biçimli heykelcikler (Hlopın, 1969, tablo XV).

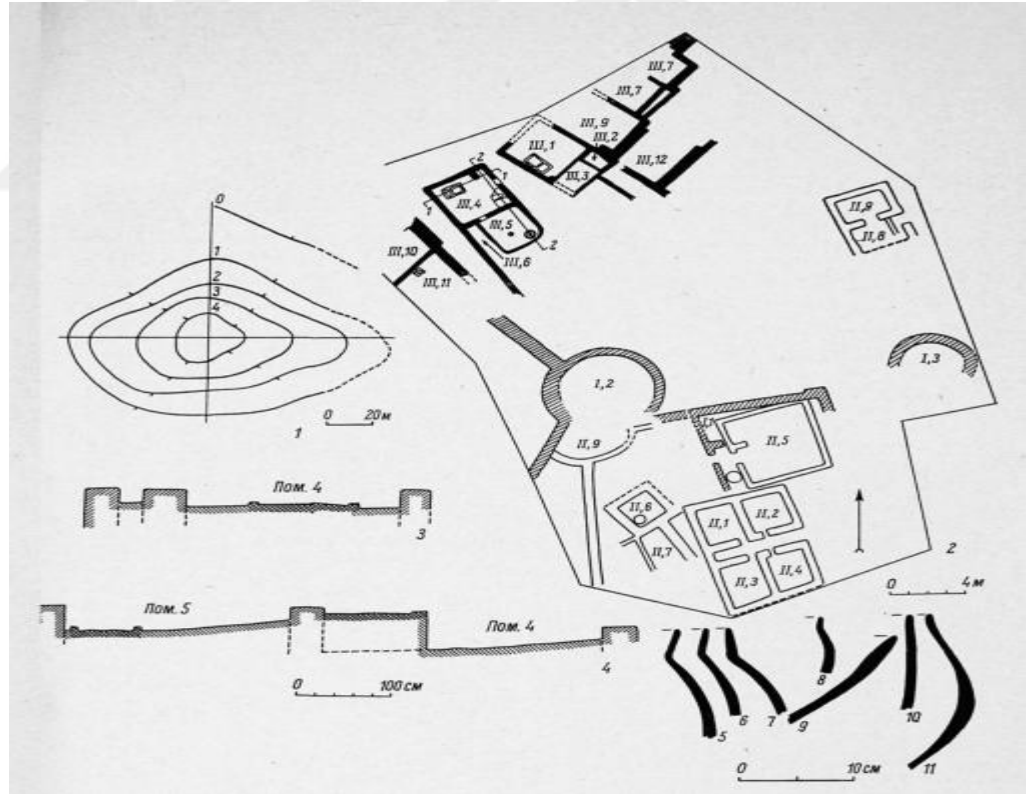
Resim 26: Orta Kalkolitik Çağ Yalangaçtepe yerleşimi hayvan biçimli heykelcikler (Hlopın, 1969, tablo XVI).

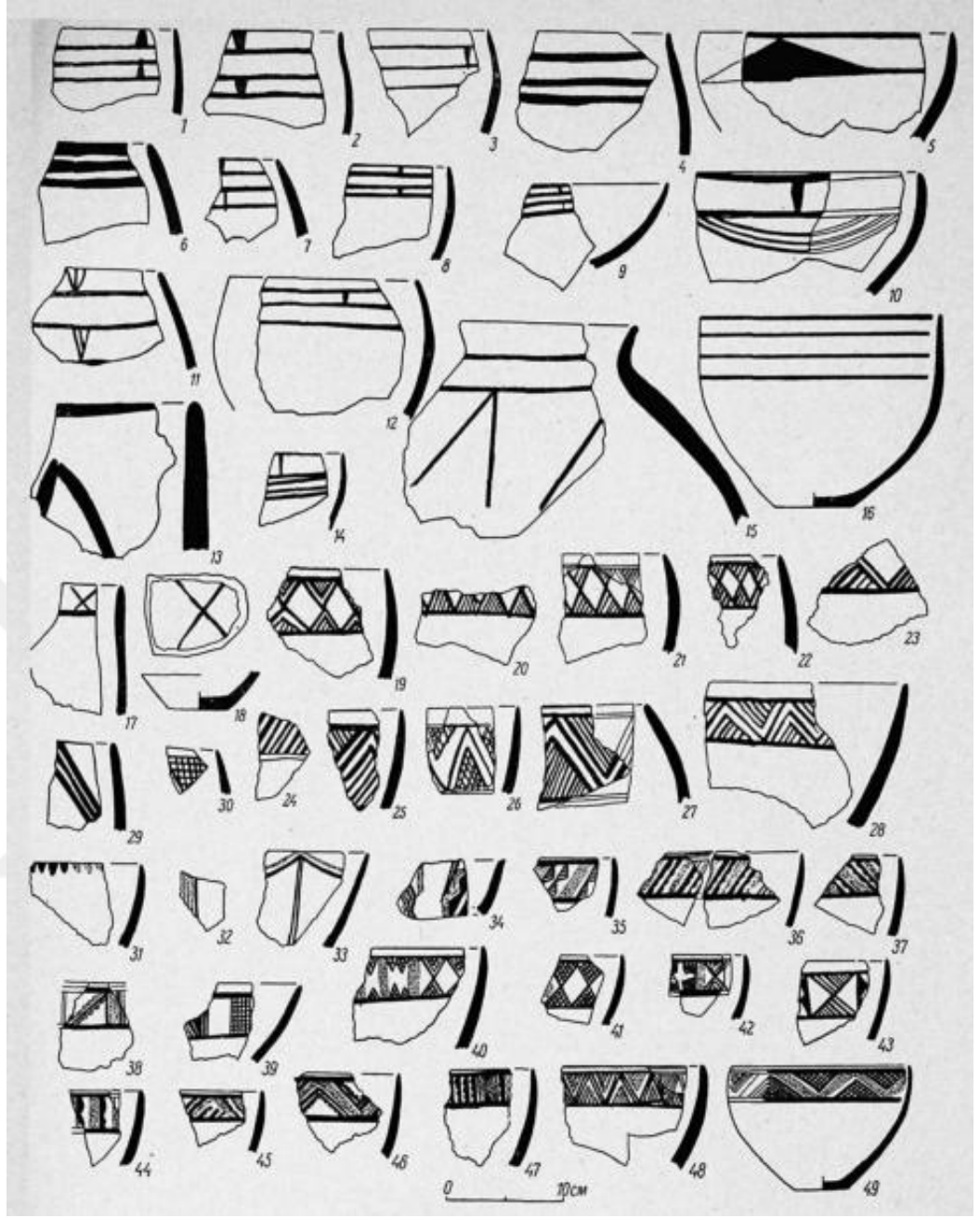
Resim 27: Orta Kalkolitik Çağ Çontepe yerleşimi buluntuları (Hlopin, 1969, tablo XX).

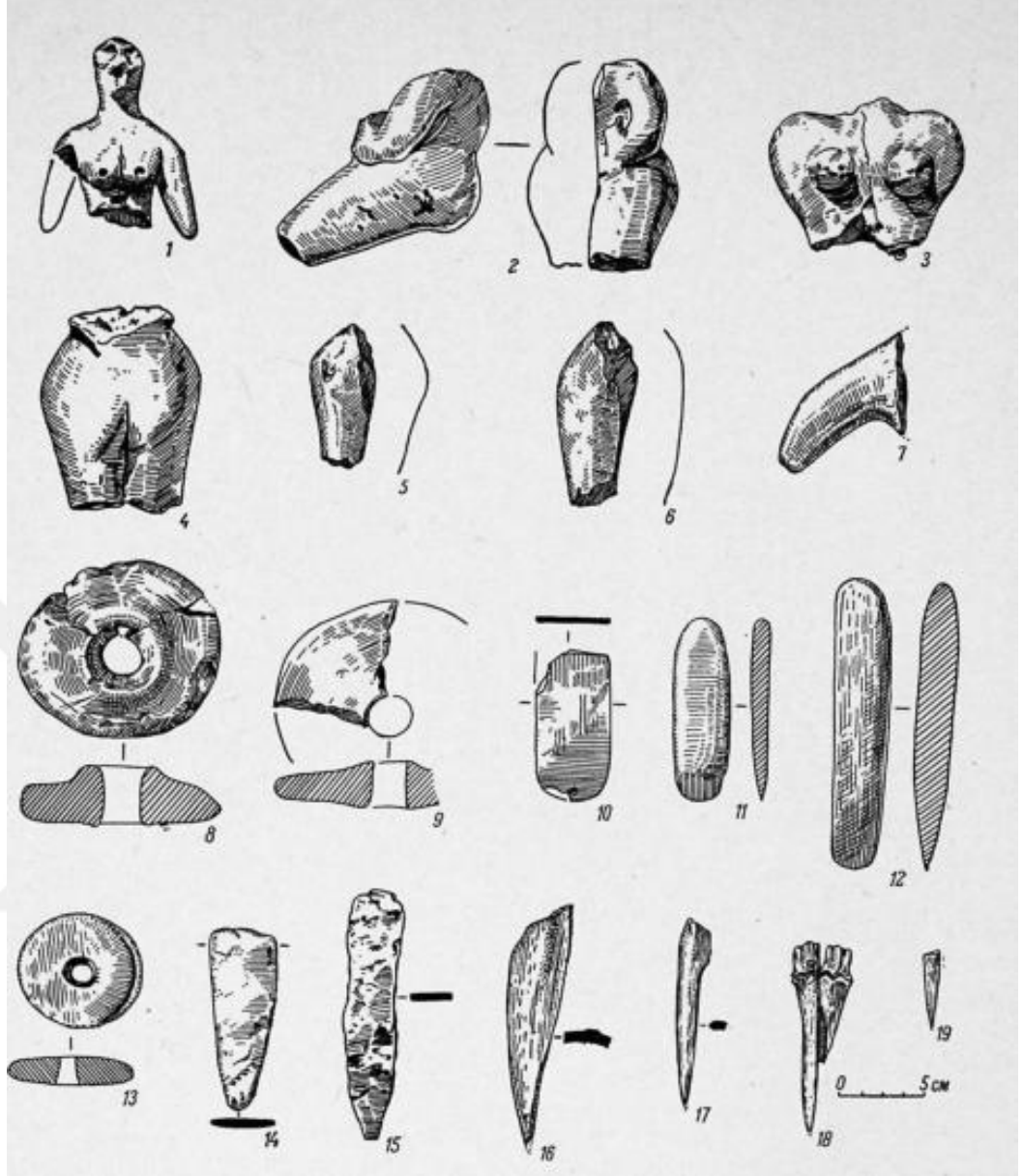
Resim 28: Geç Kalkolitik Çağ Çontepe yerleşimi buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, tablo XXII).

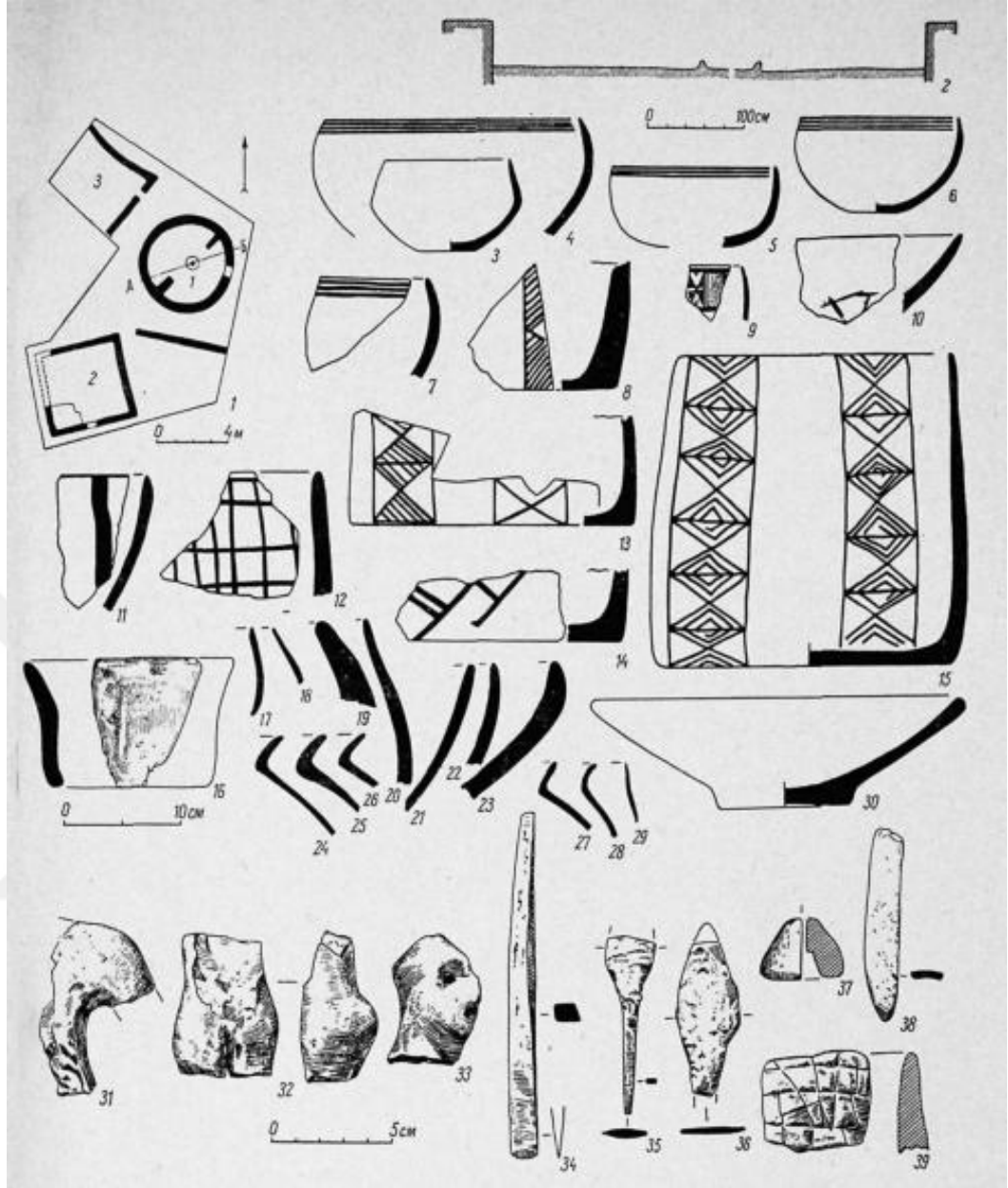
Resim 29: Orta Kalkolitik Çağ Aynatepe yerleşimi buluntuları (Hlopin, 1969, tablo XXI).

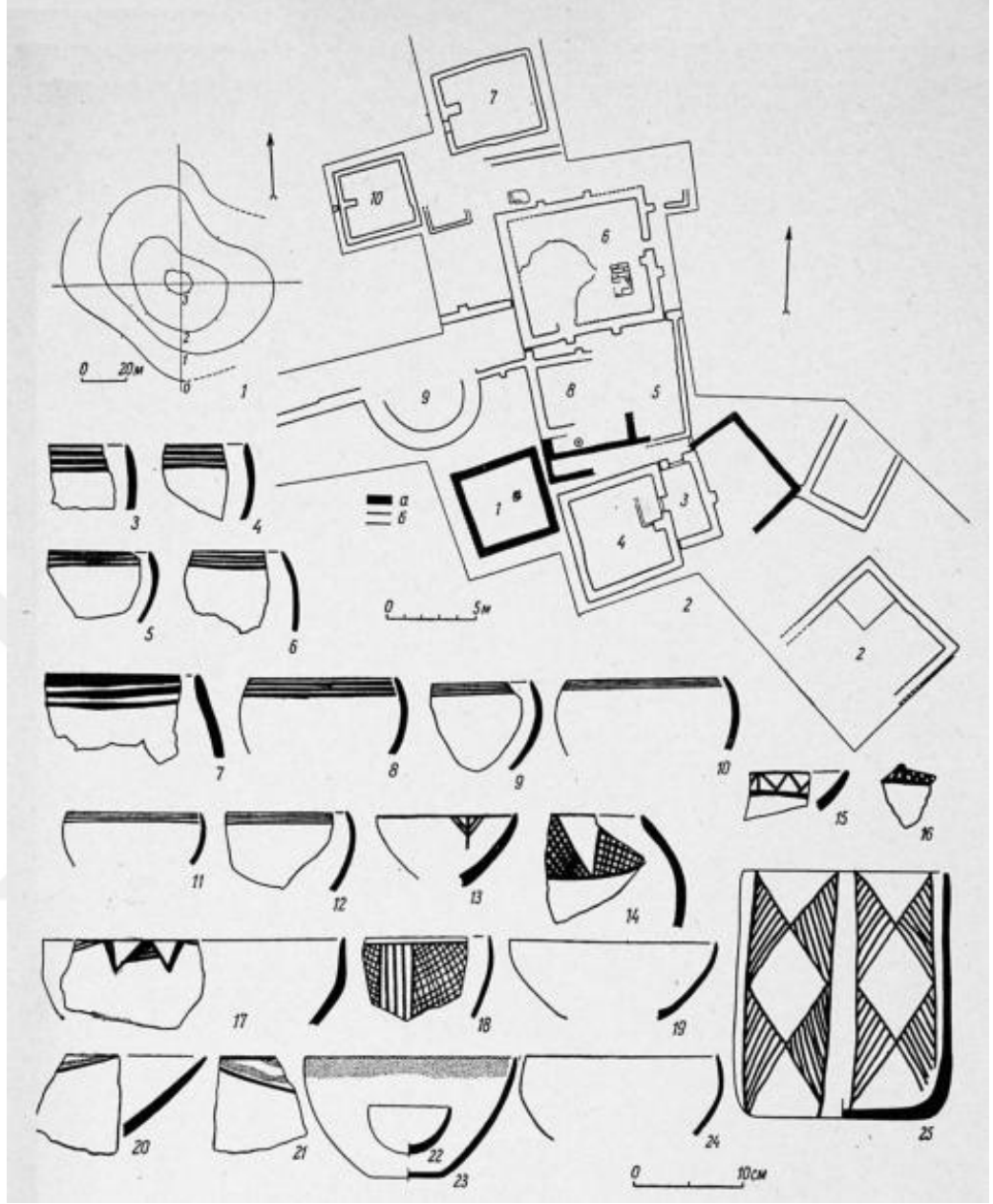
Resim 30: Orta Kalkolitik Çağ Aynatepe yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1969, tablo XXII).

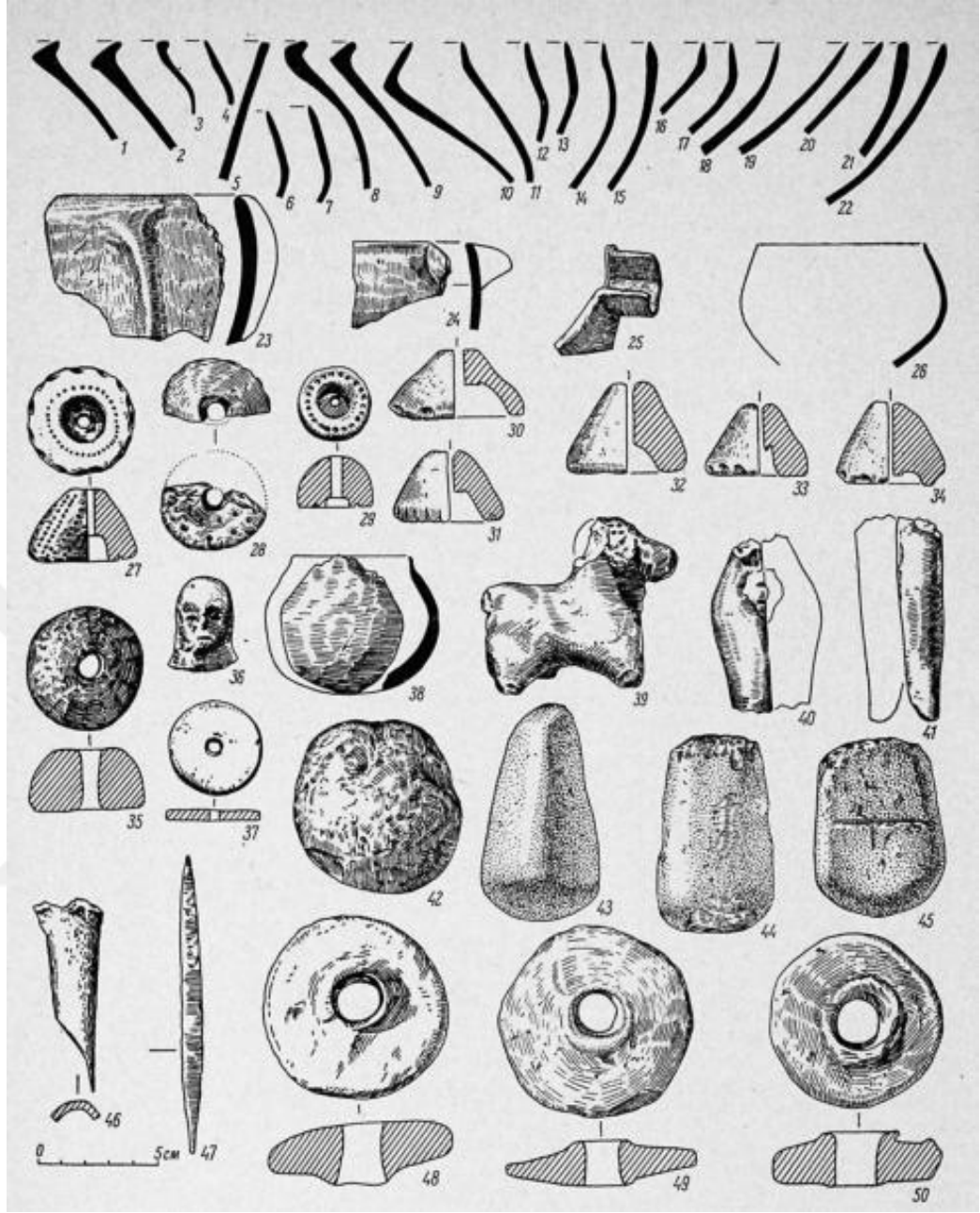
Resim 31: Orta Kalkolitik Çağ Aynatepe yerleşimi buluntuları (Hlopın, 1969, tablo XXIII).

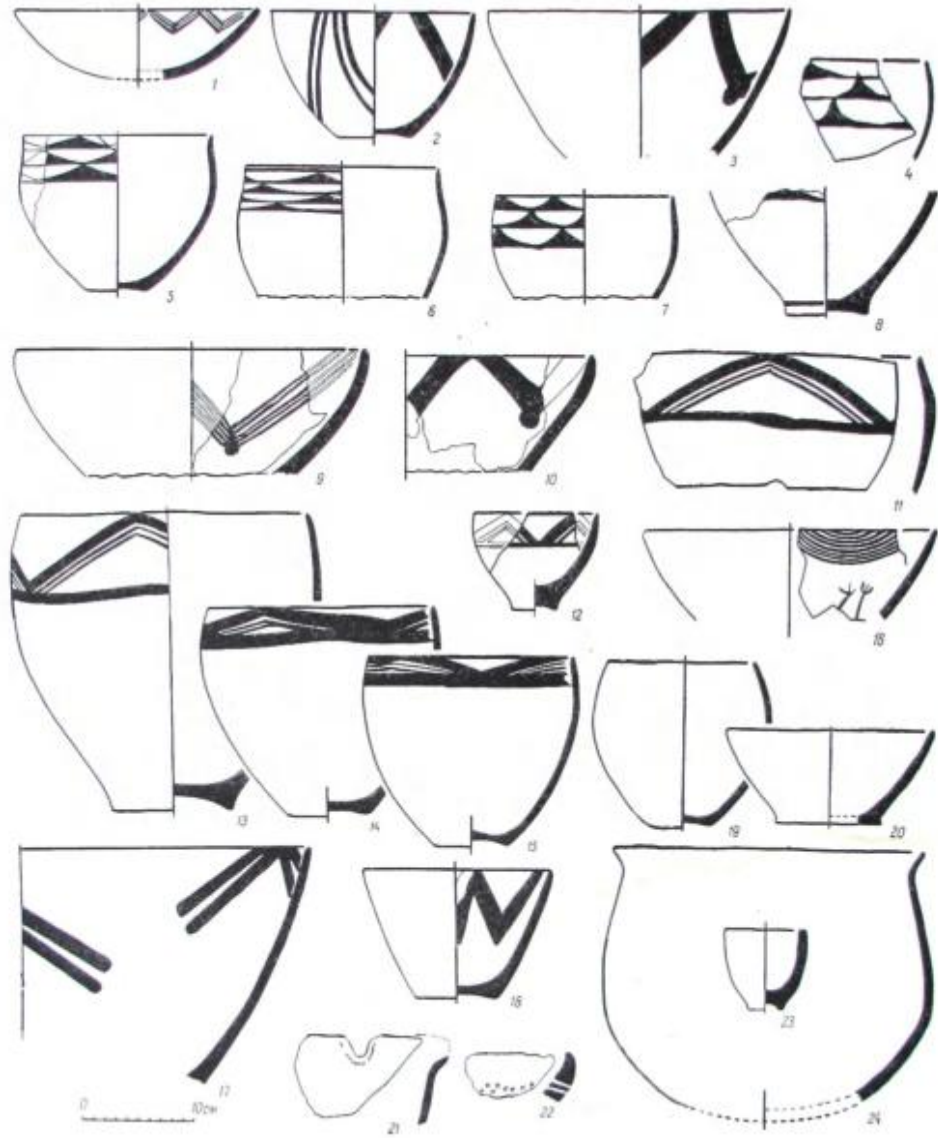
Resim 32: Orta Kalkolitik Çağ Göksur 7 yerleşimi buluntuları (Hlopin, 1969, tablo XXIV).

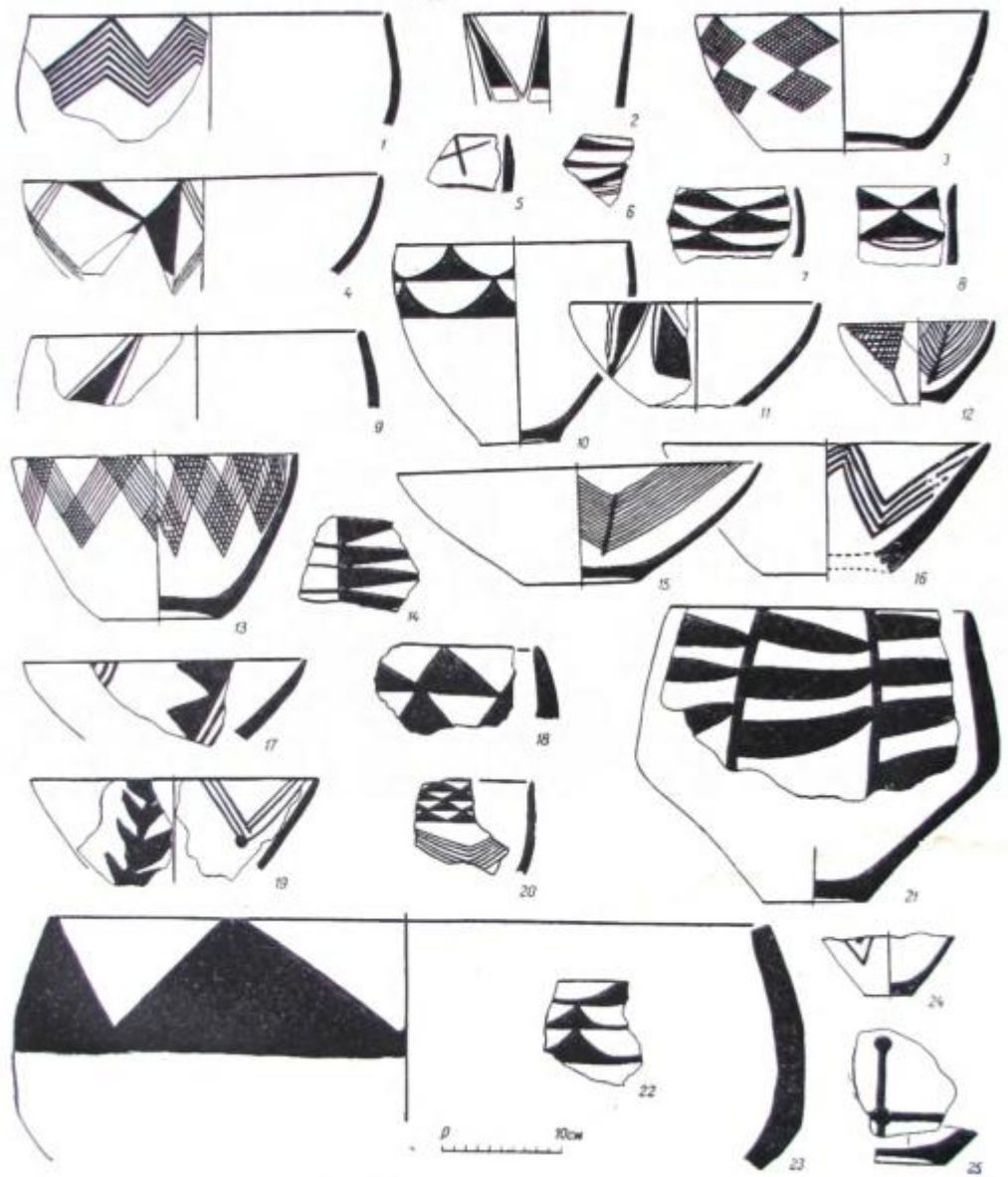
Resim 33: Orta Kalkolitik Çağ Göksur 9 yerleşimi buluntuları (Hlopin, 1969, tablo XXV).

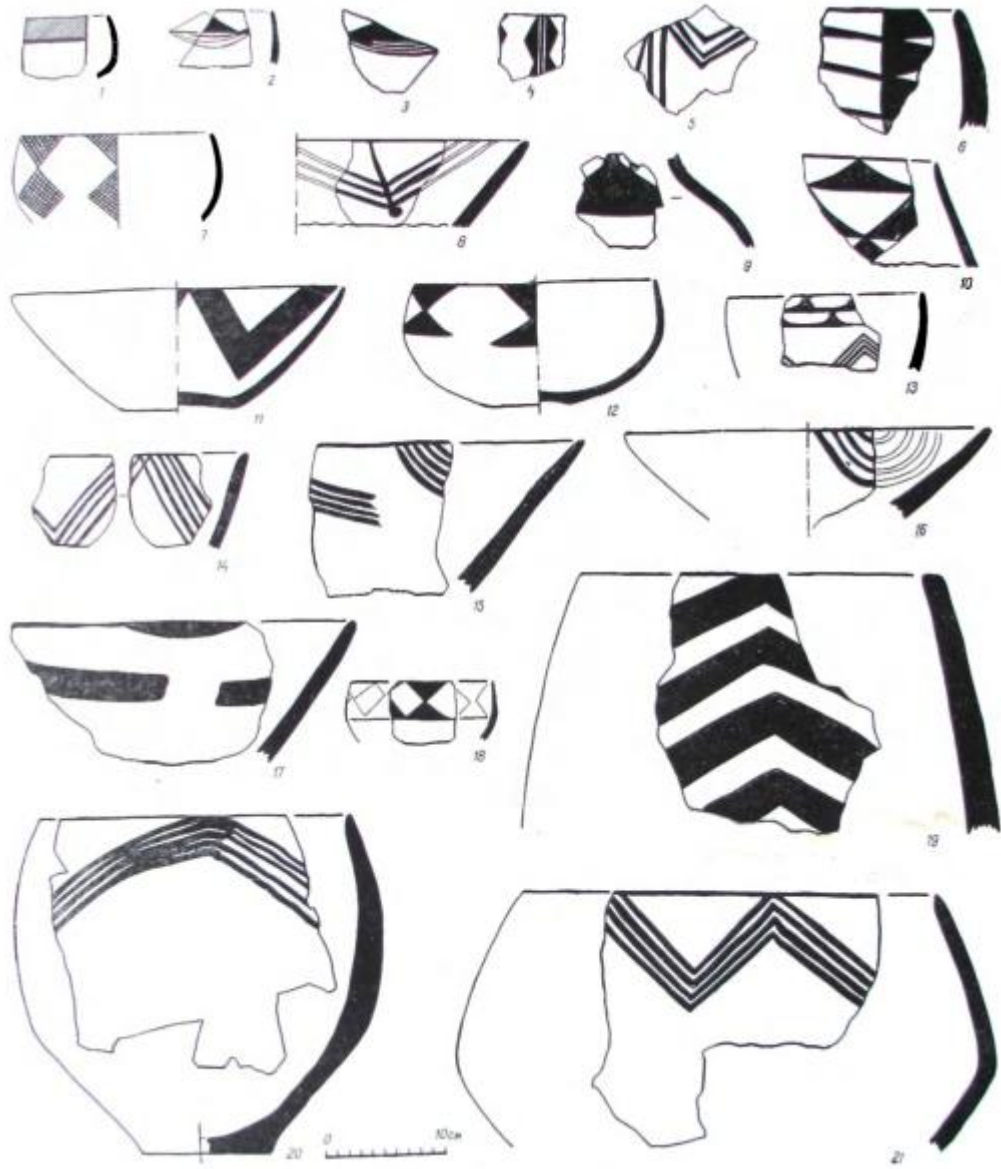
Resim 34: Orta Kalkolitik Çağ Göksur 9 yerleşimi buluntuları (Hlopin, 1969, tablo XXVI).

Resim 36: Erken Kalkolitik Çağ Taşlıcatepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo XVIII).

Resim 37: Erken Kalkolitik Çağ Taşlıcatepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo XX).

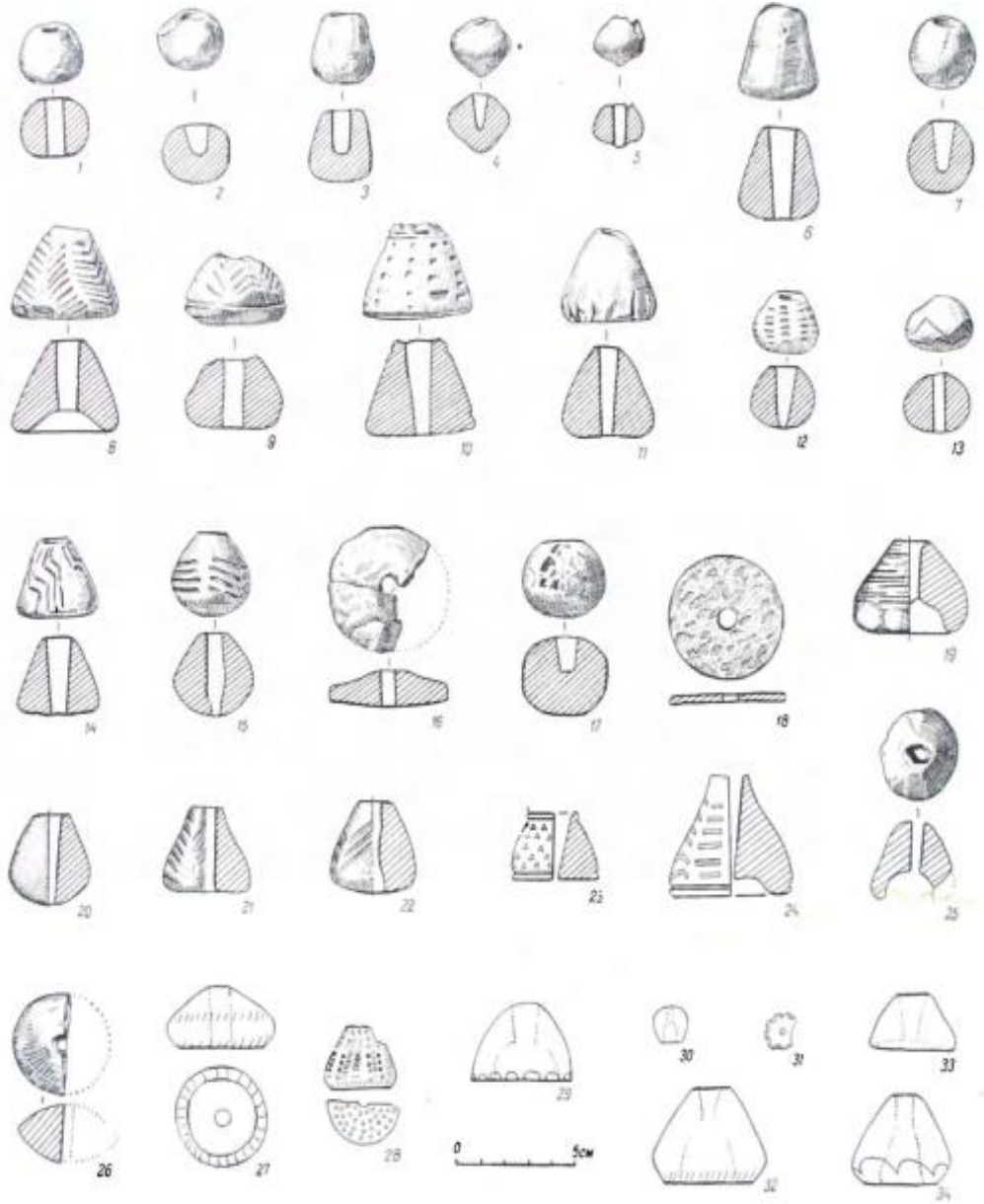
Resim 38: Erken Kalkolitik Çağ Taşlıcatepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo XIX).

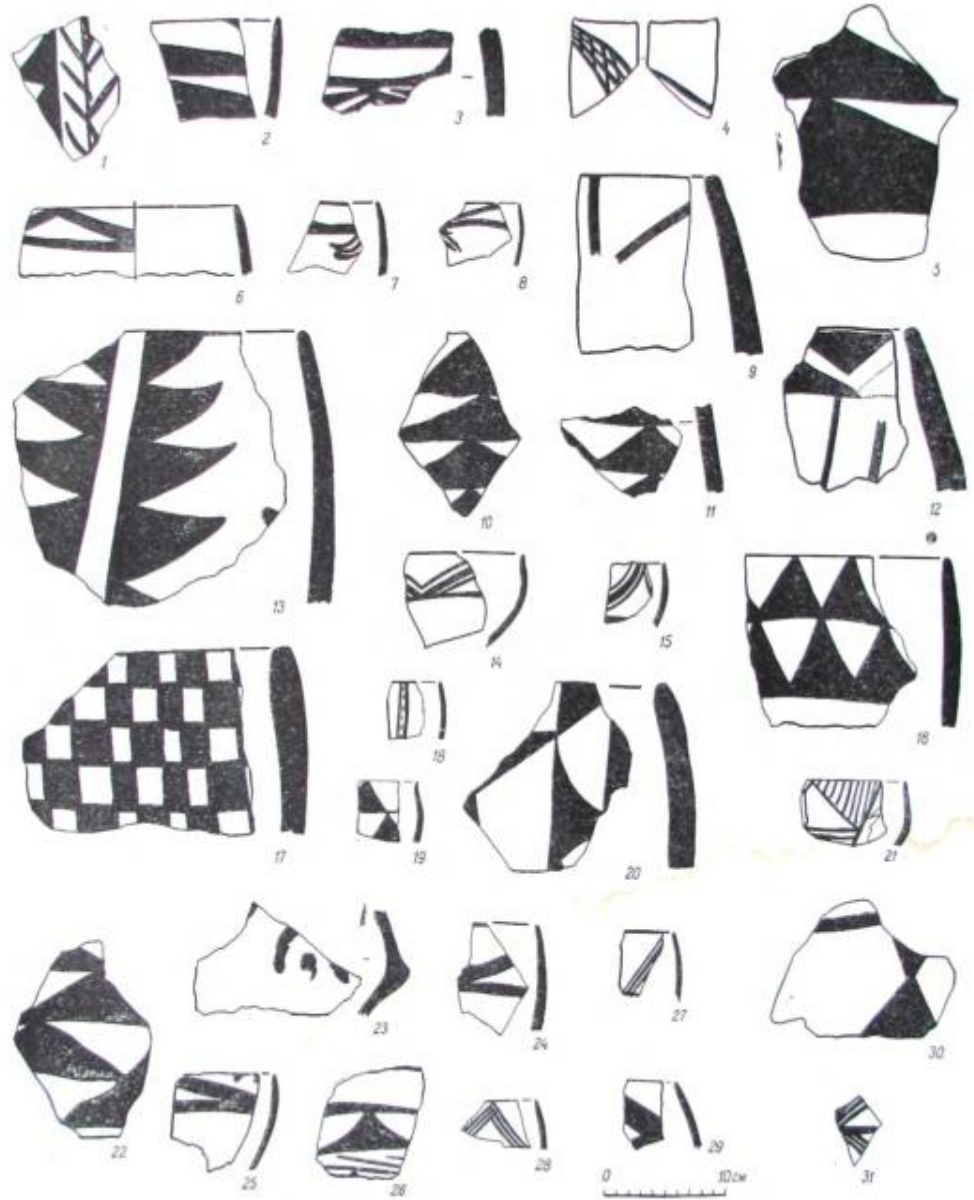
Resim 39: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü buluntuları (Hlopin, 1963, tablo XXI).

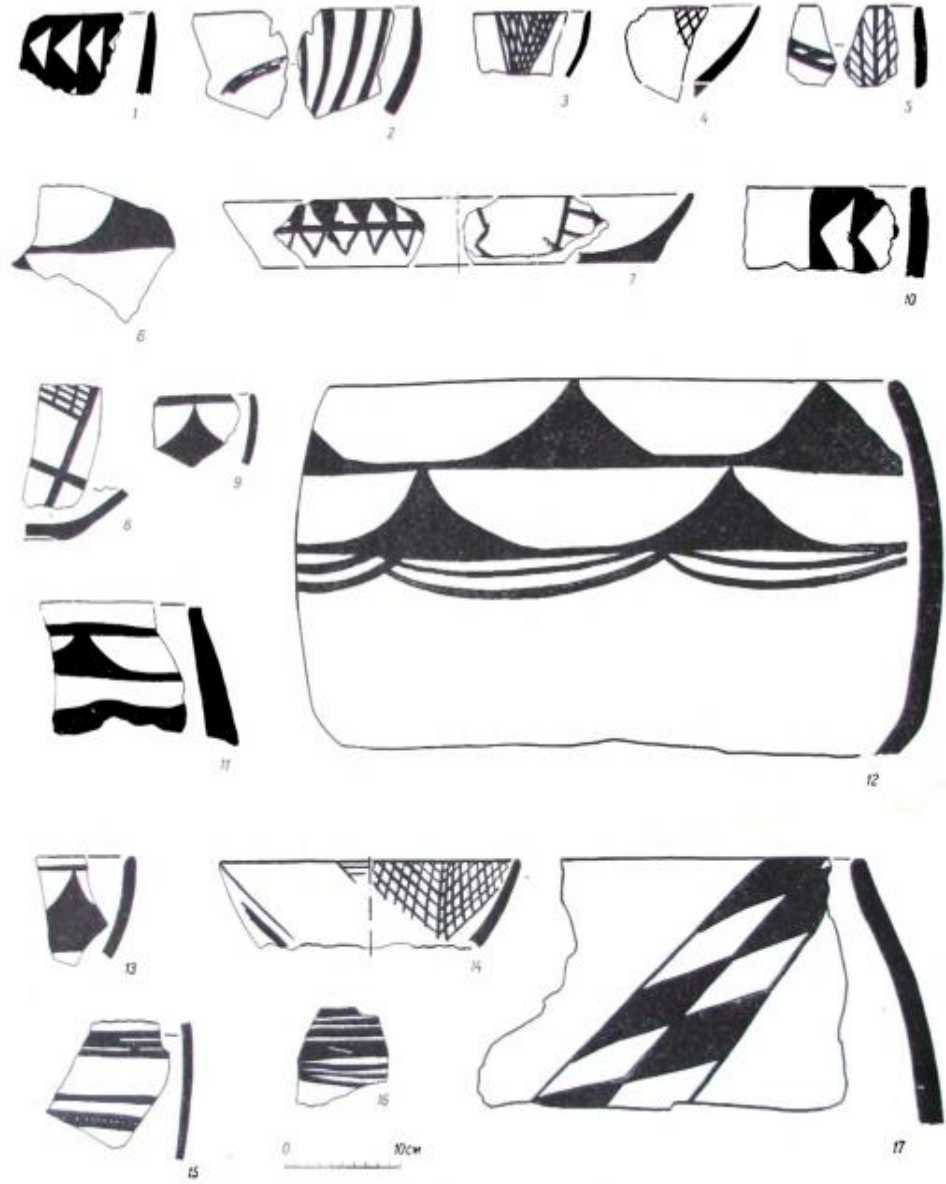
Resim 40: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü'ne ait insan ve hayvan biçimli heykelcikler (Hlopin, 1963, tablo XXIII).

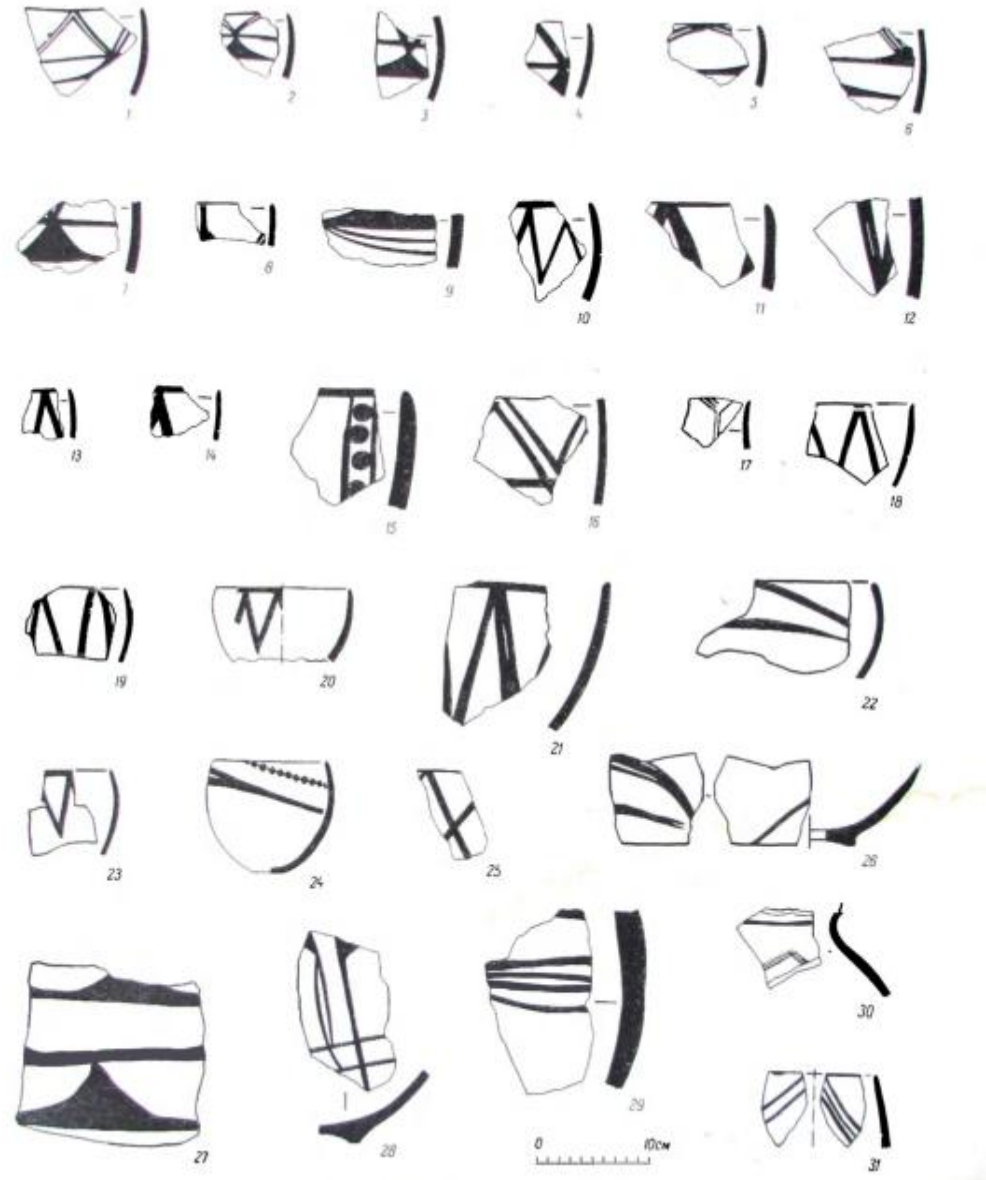
Resim 41: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü'ne ait pişmiş topraktan yapılmış ağırsaklar (Hlopin, 1963, tablo XXII).

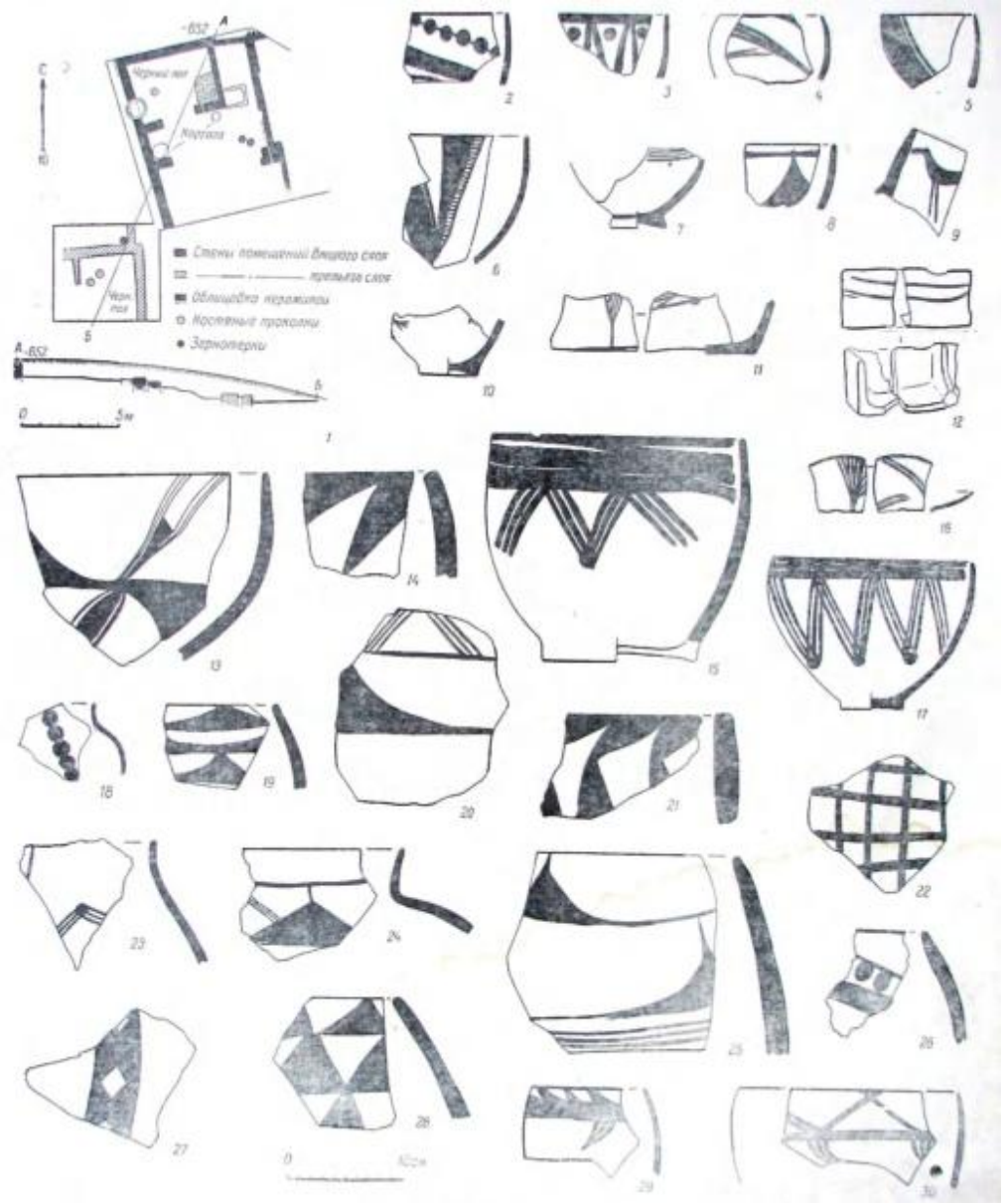
Resim 42: Erken Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo VI).

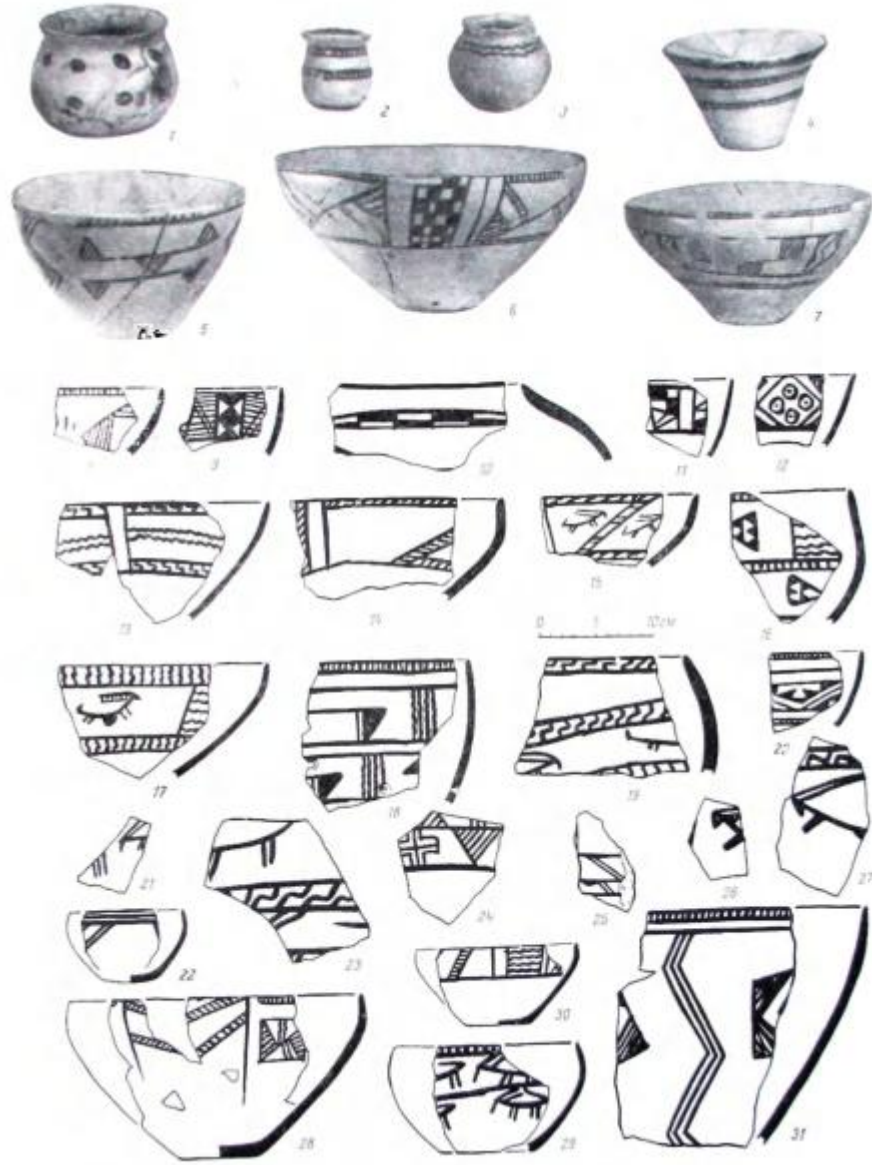
Resim 43: Erken Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo VII).

Resim 44: Erken Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo VIII).

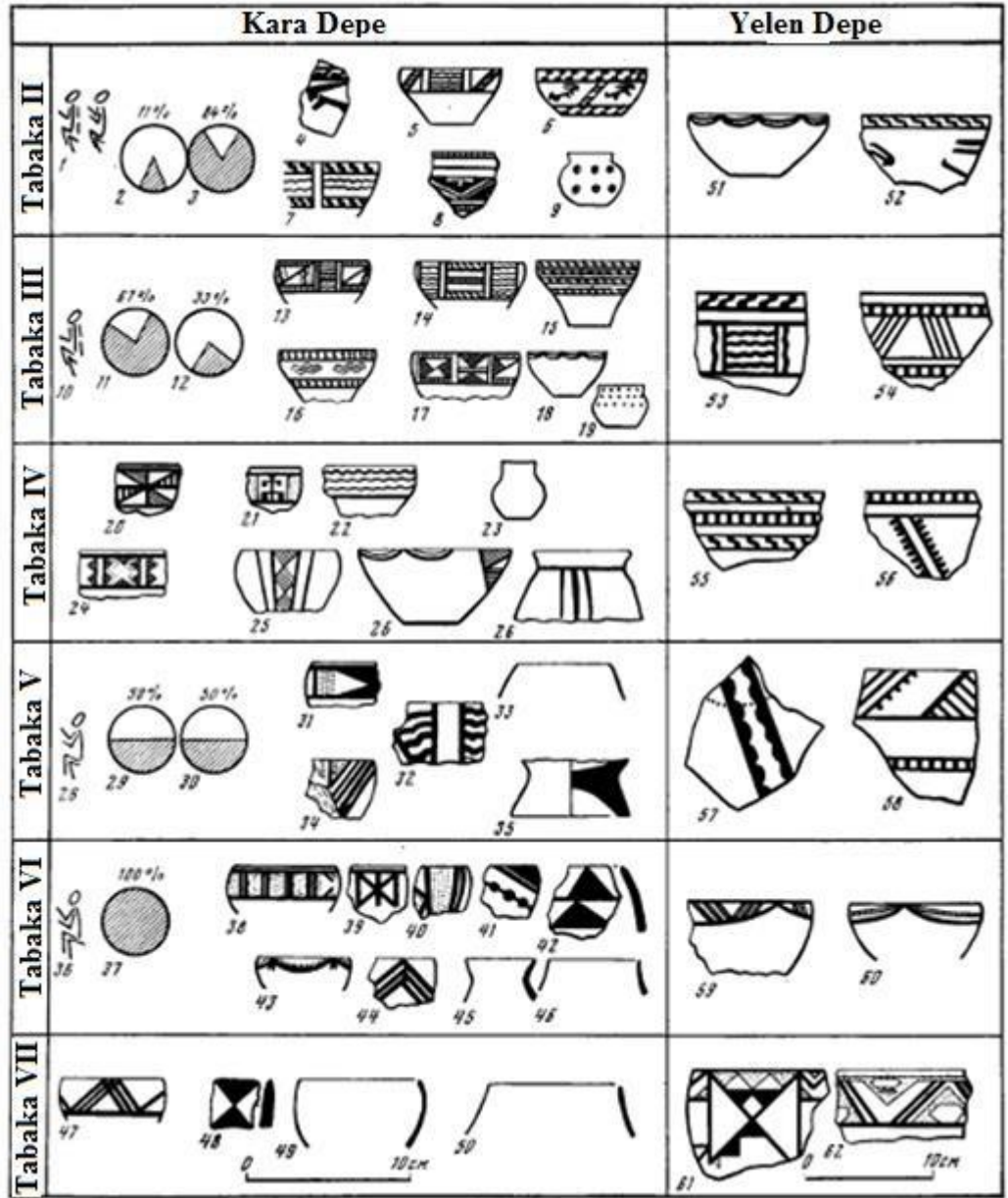
Resim 45: Erken Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo XXIV).

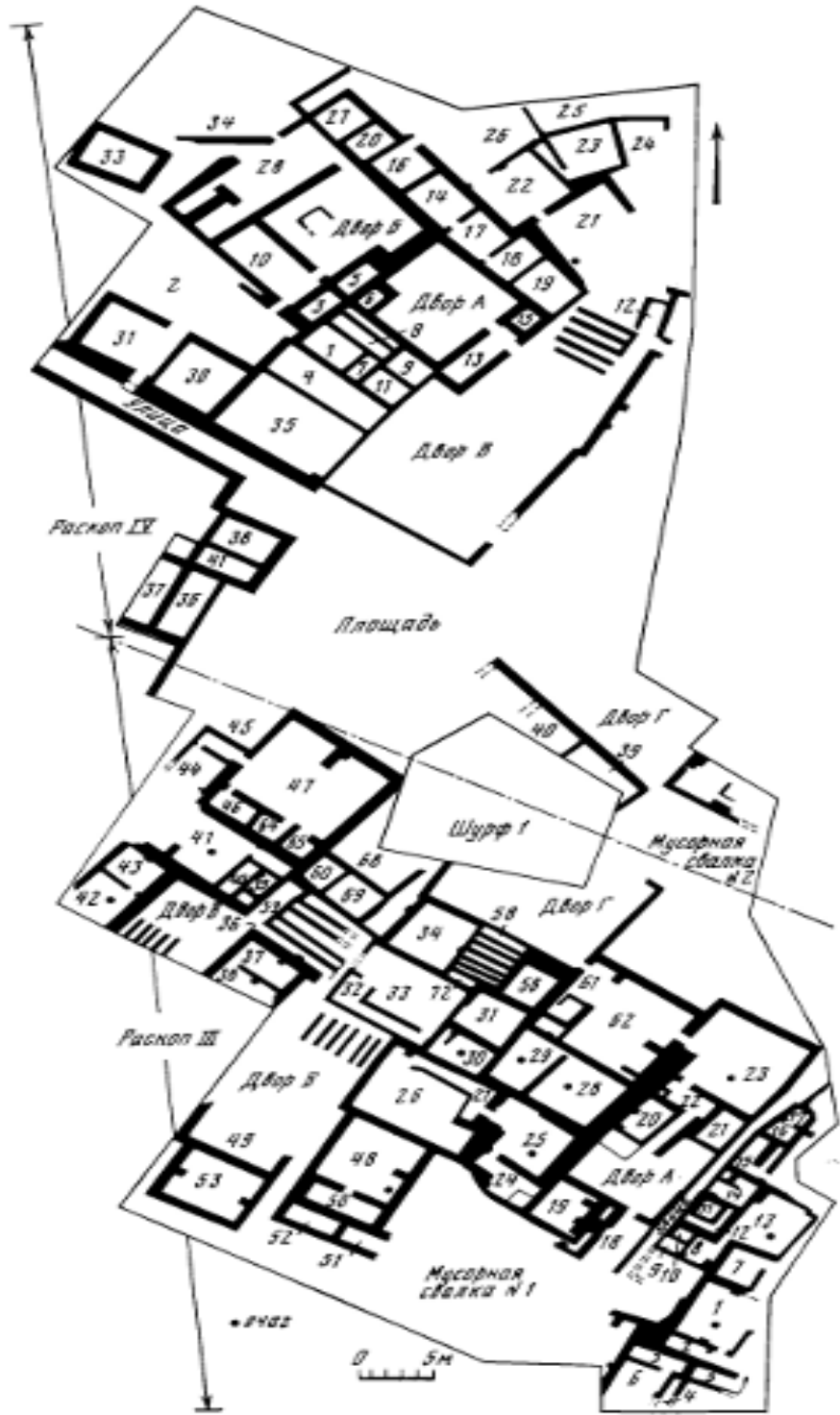
Resim 46: Orta Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Masson, 1962, tablo XII).

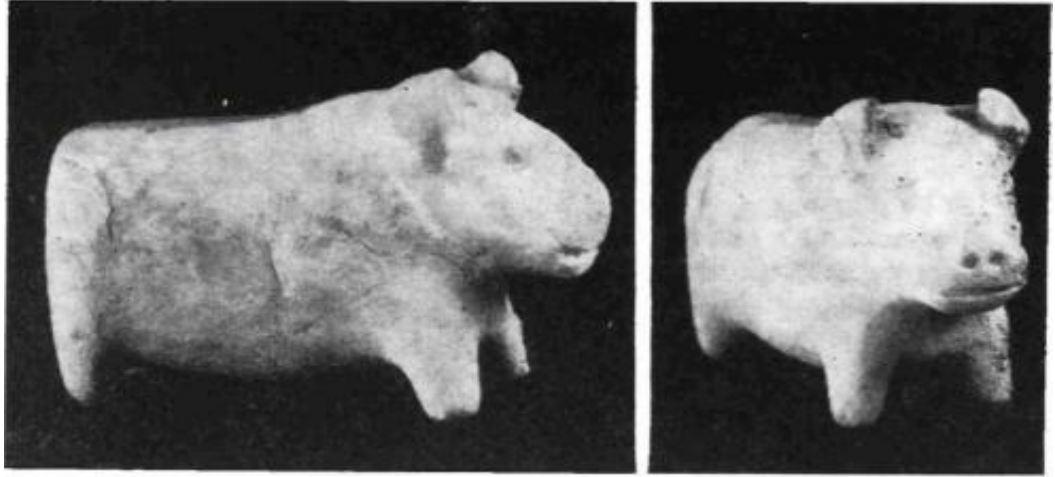
Resim 47: Orta Kalkolitik Çağ Anav Kültürü buluntuları. (Masson, 1962, tablo X).

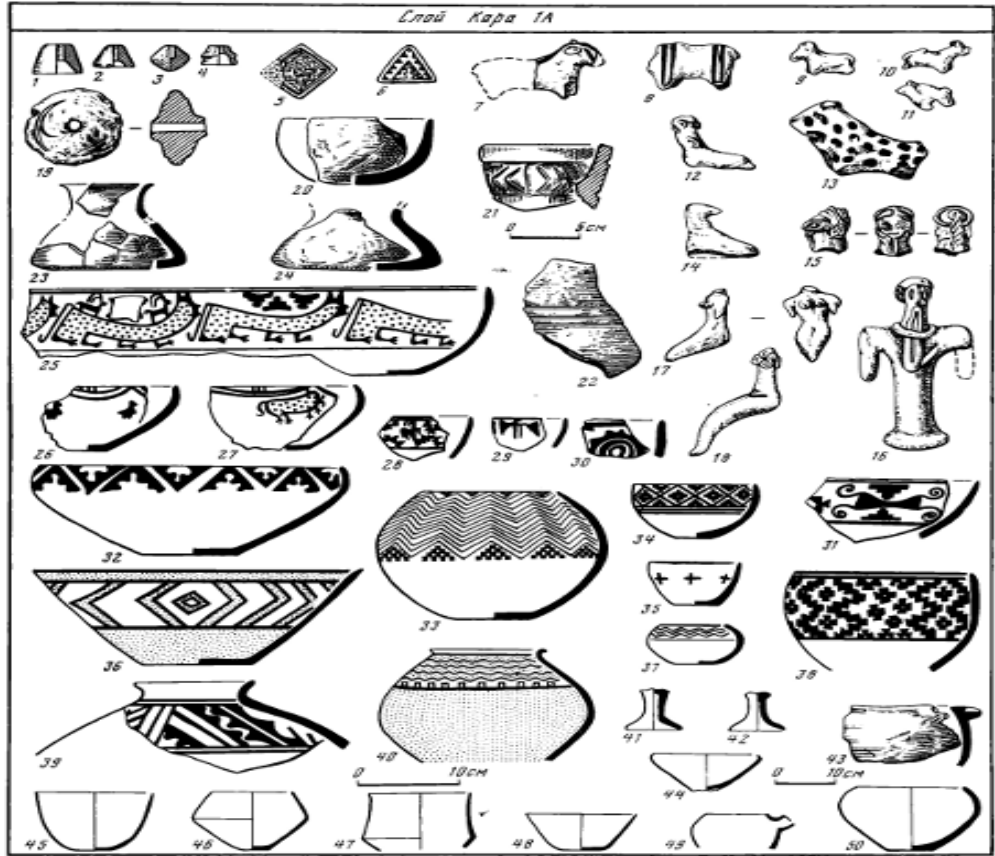
Resim 48: Orta Kalkolitik Çağ Karatepe ve Yellentepe Yerleşimleri buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, tablo XIV).

Resim 49: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe yerleşim planı (Masson ve Merpert, 1982, tablo XX).

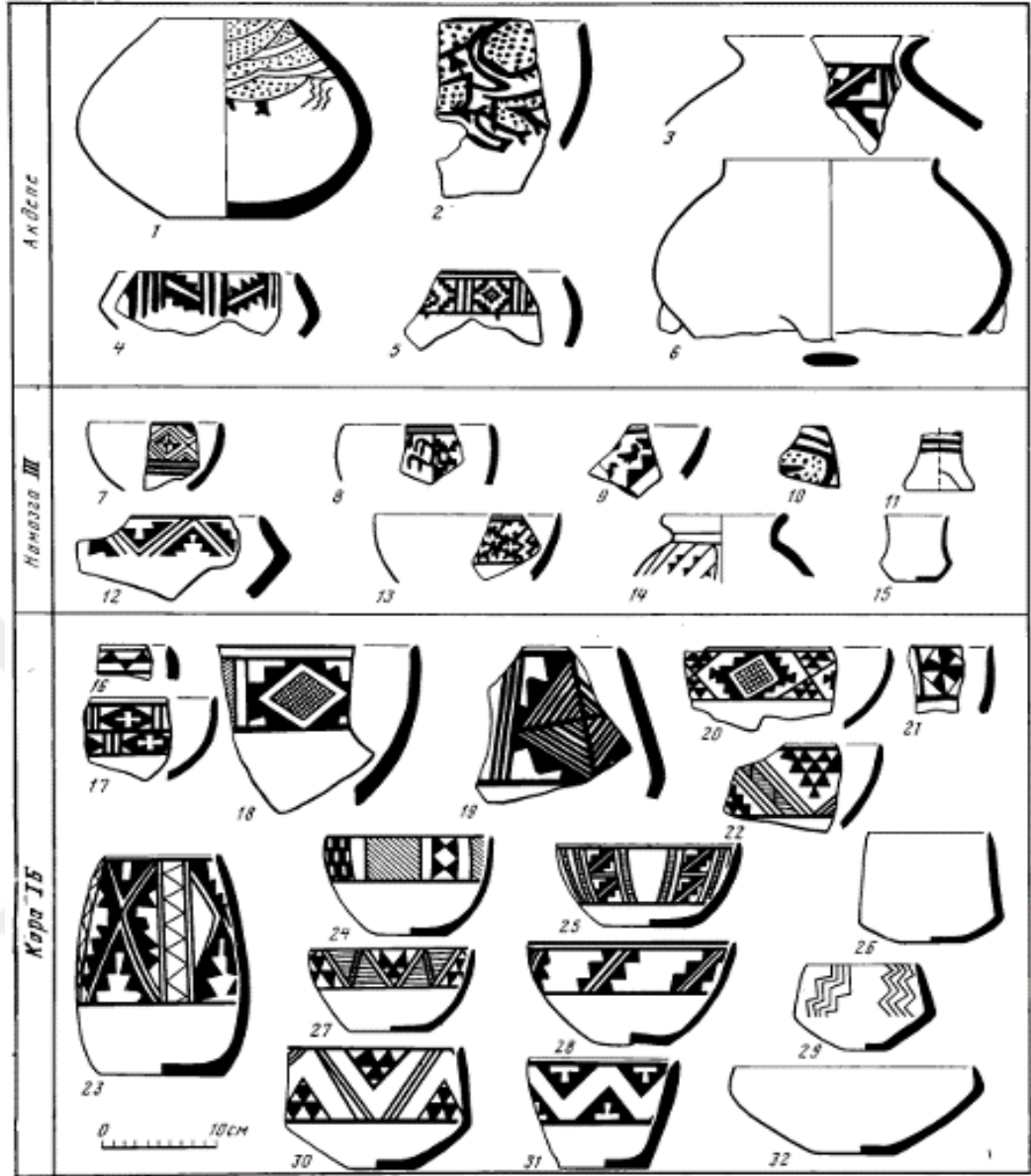
Resim 50: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi hayvan biçimli mermer heykelcik (Masson ve Merpert, 1982).

Resim 51: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, tablo XXI).

Resim 52: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi bezemeli kap formları (Masson ve Merpert, 1982, Resim 3).

Resim 53: Geç Kalkolitik Çağ Anav Kültürü bezemeli seramikler (Masson ve Merpert, 1982, tablo XIX).

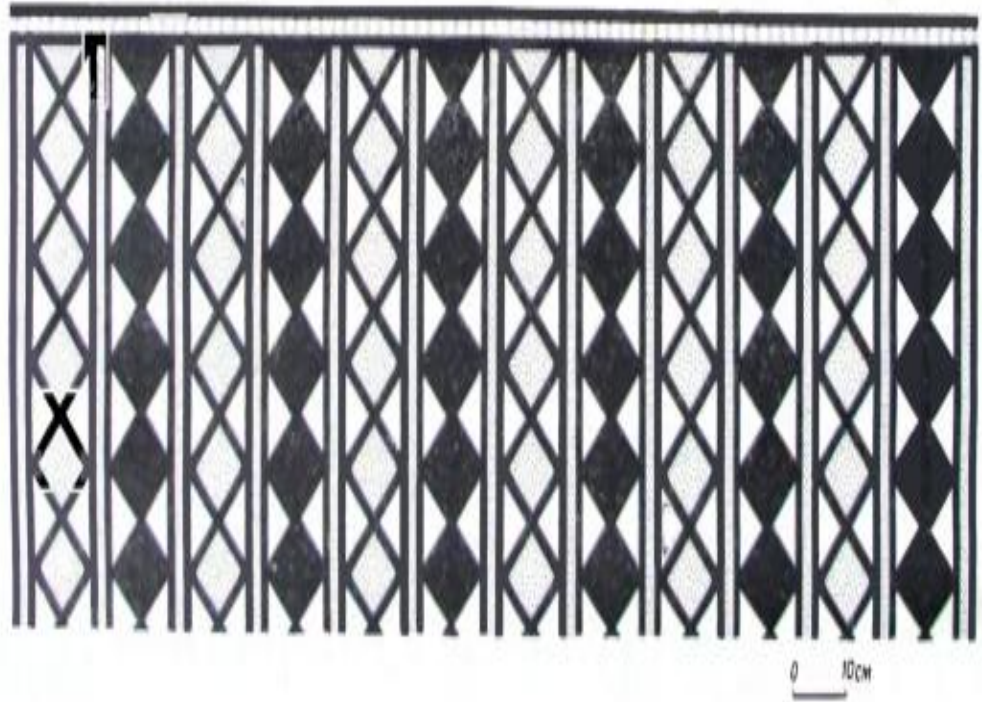
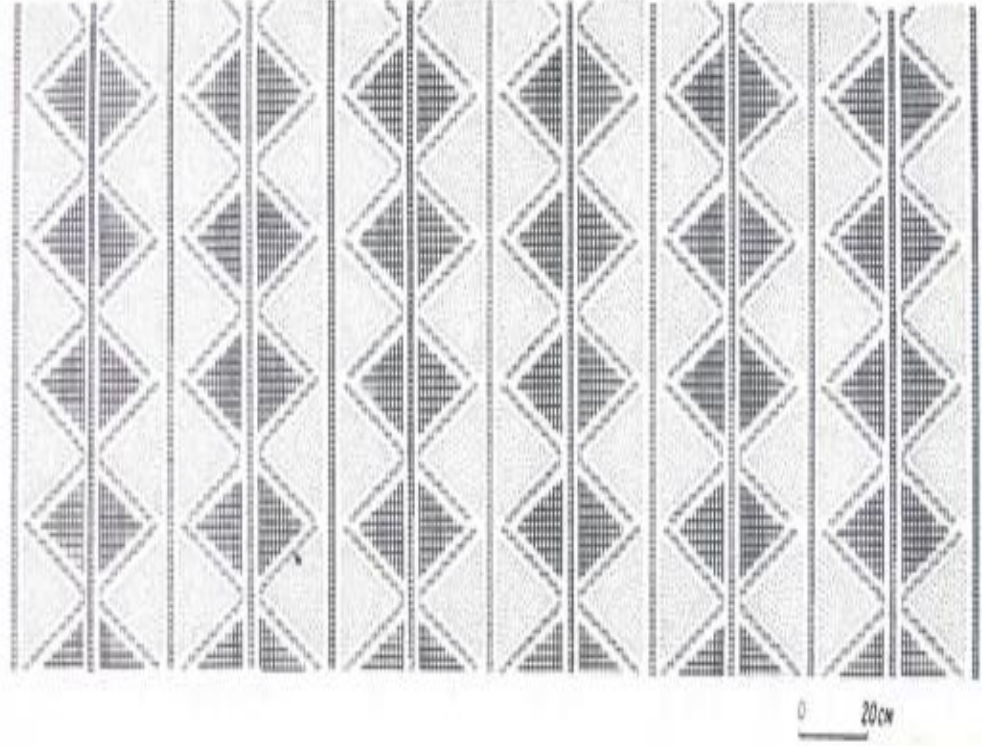
Resim 54: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi bezemeli kap formları (Masson ve Merpert, 1982, Resim 4).

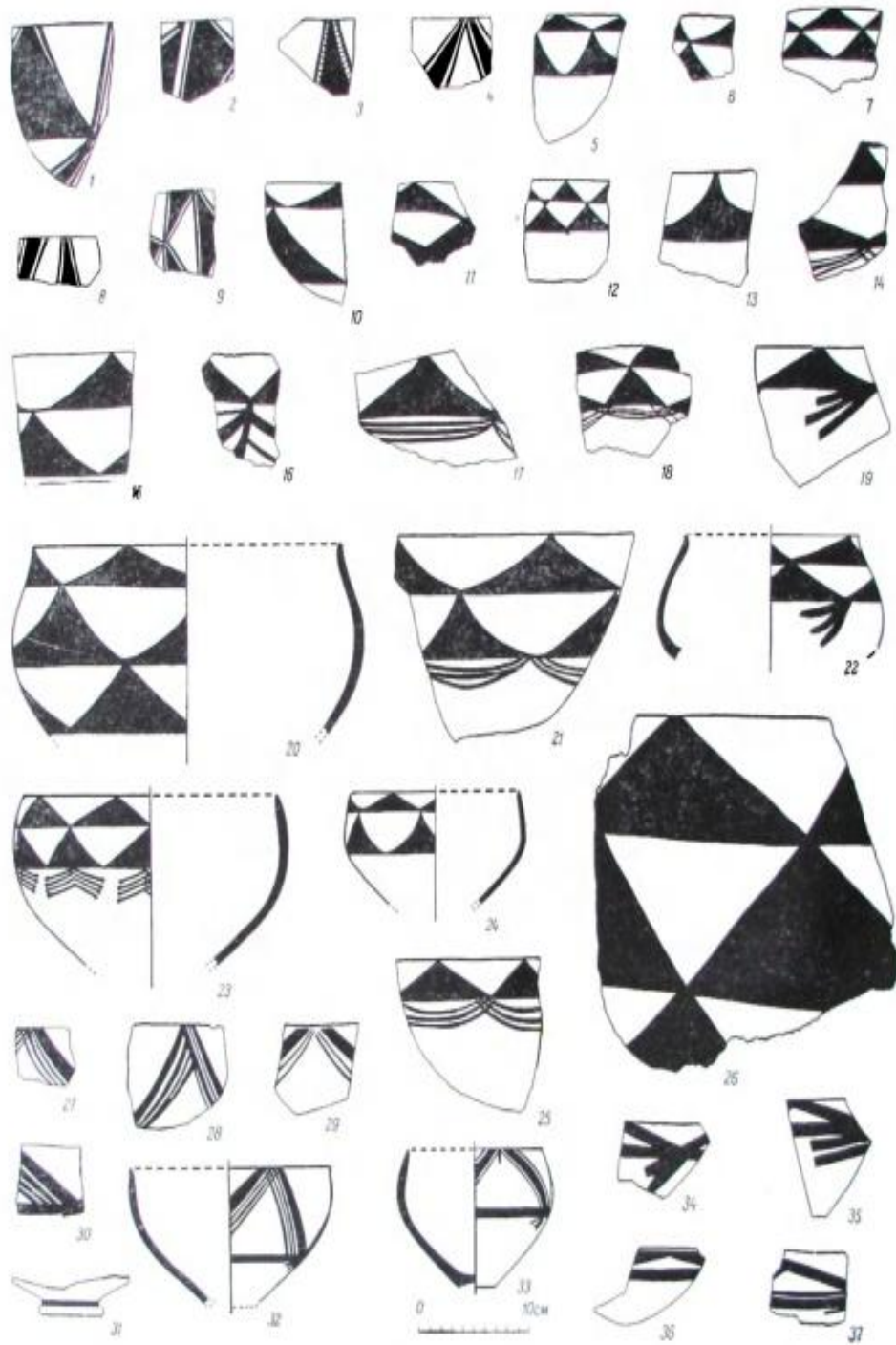
Resim 55: Geç Kalkolitik Çağ Karatepe Yerleşimi bezemeli kap formları (Masson ve Merpert, 1982, Resim 5).

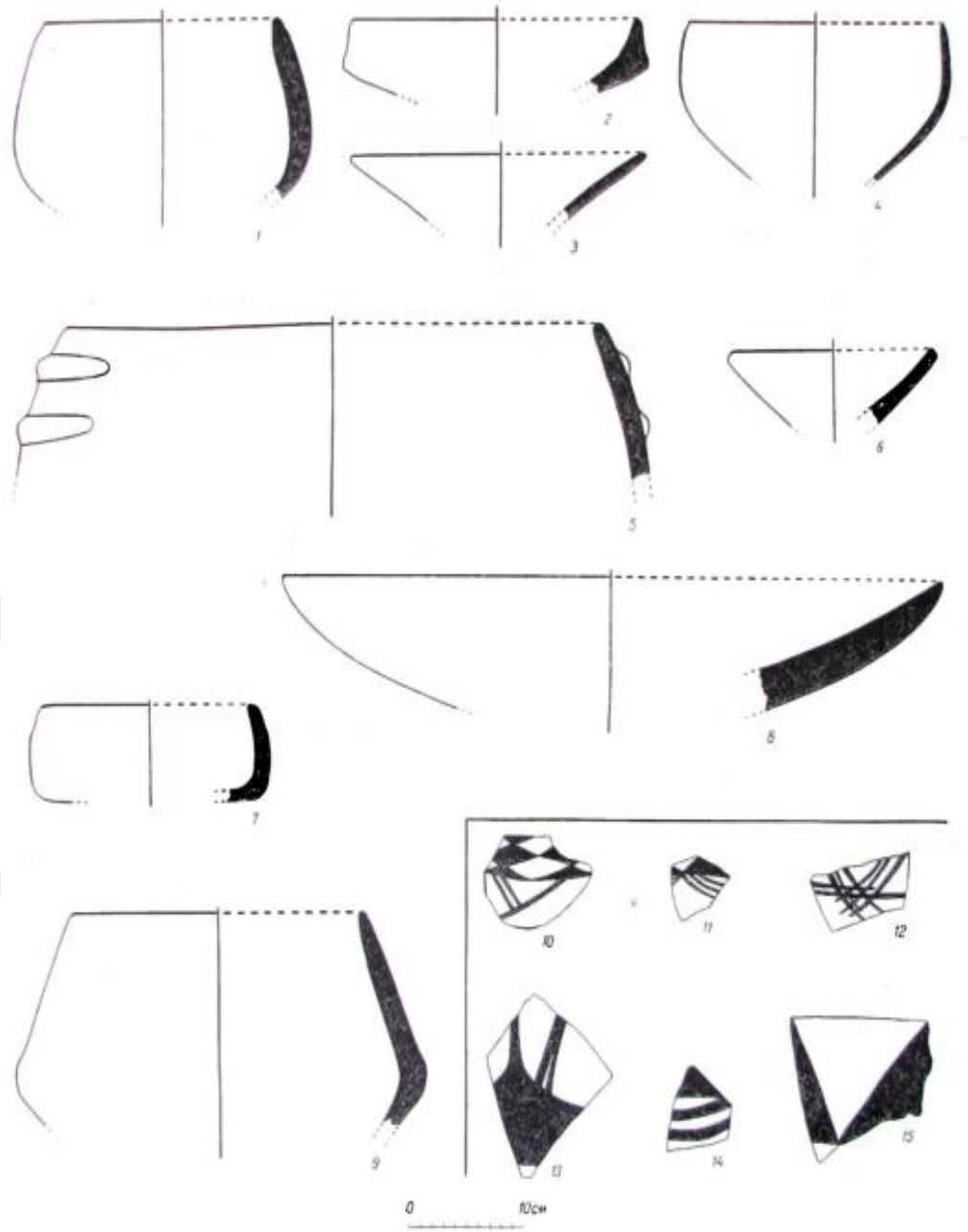
Resim 56: Erken Kalkolitik Çağ Yassitepe Yerleşimi duvar motifleri (Hlopin, 1963, tablo II).

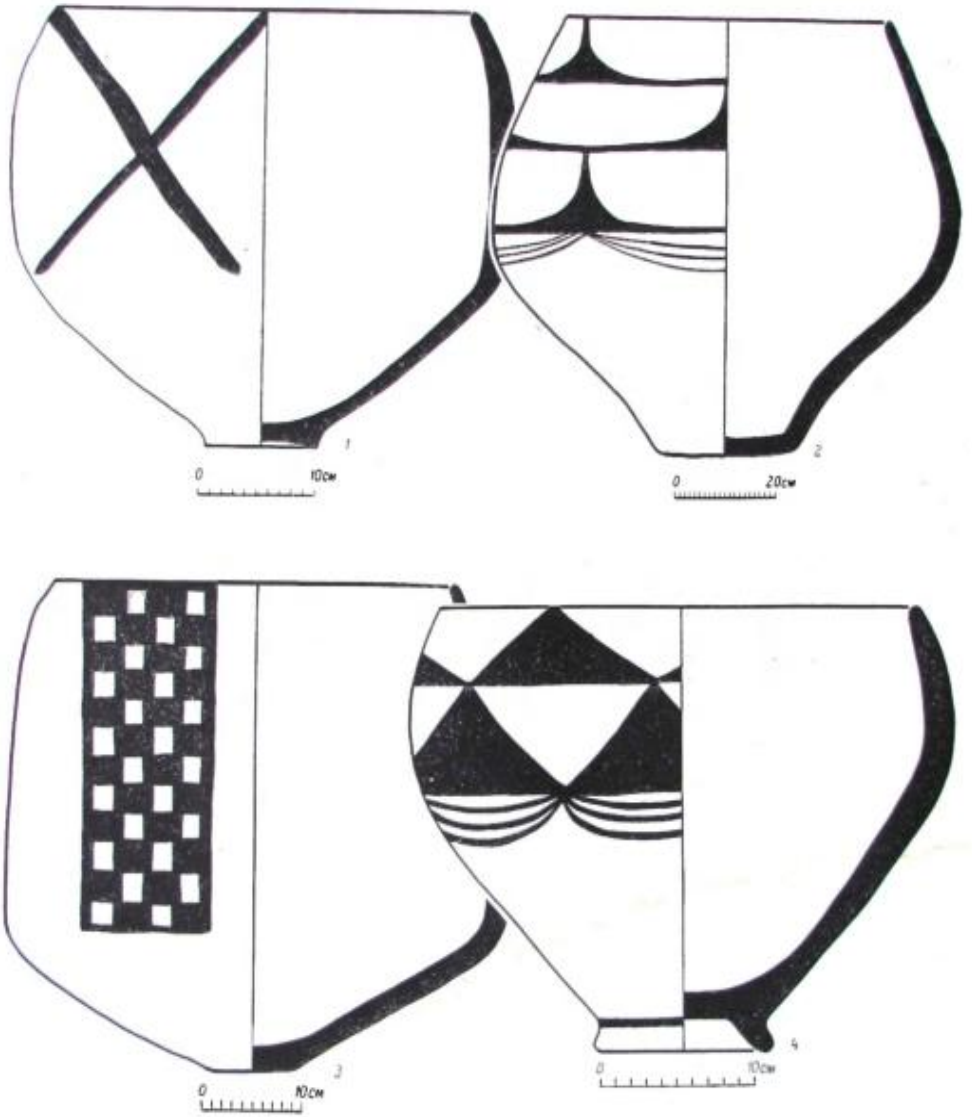
Resim 57: Erken Kalkolitik Çağ Yassitepe Yerleşimi duvar motifleri (Hlopin, 1963, tablo XI).

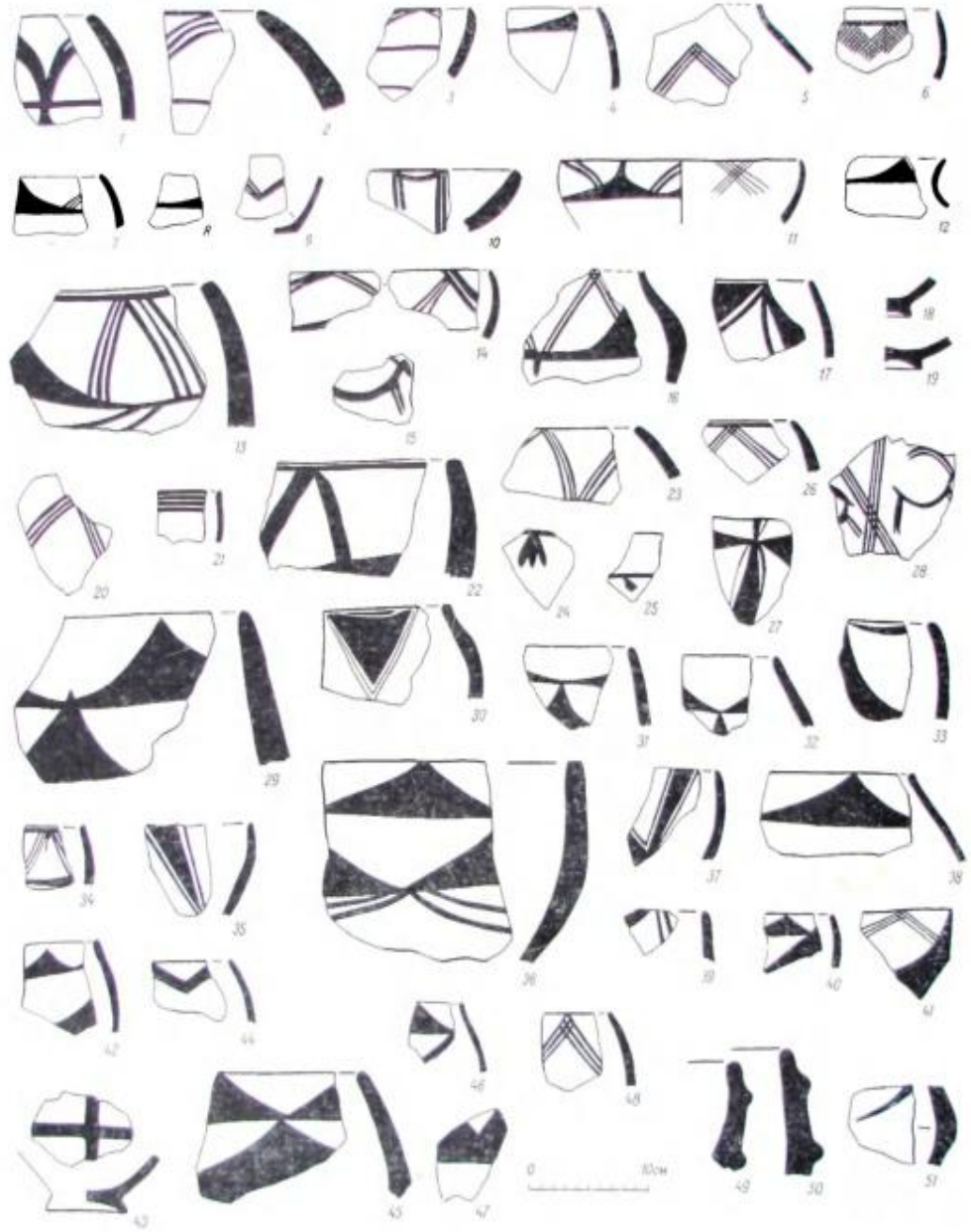
Resim 58: Erken Kalkolitik Çağ Yassitepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo XII).

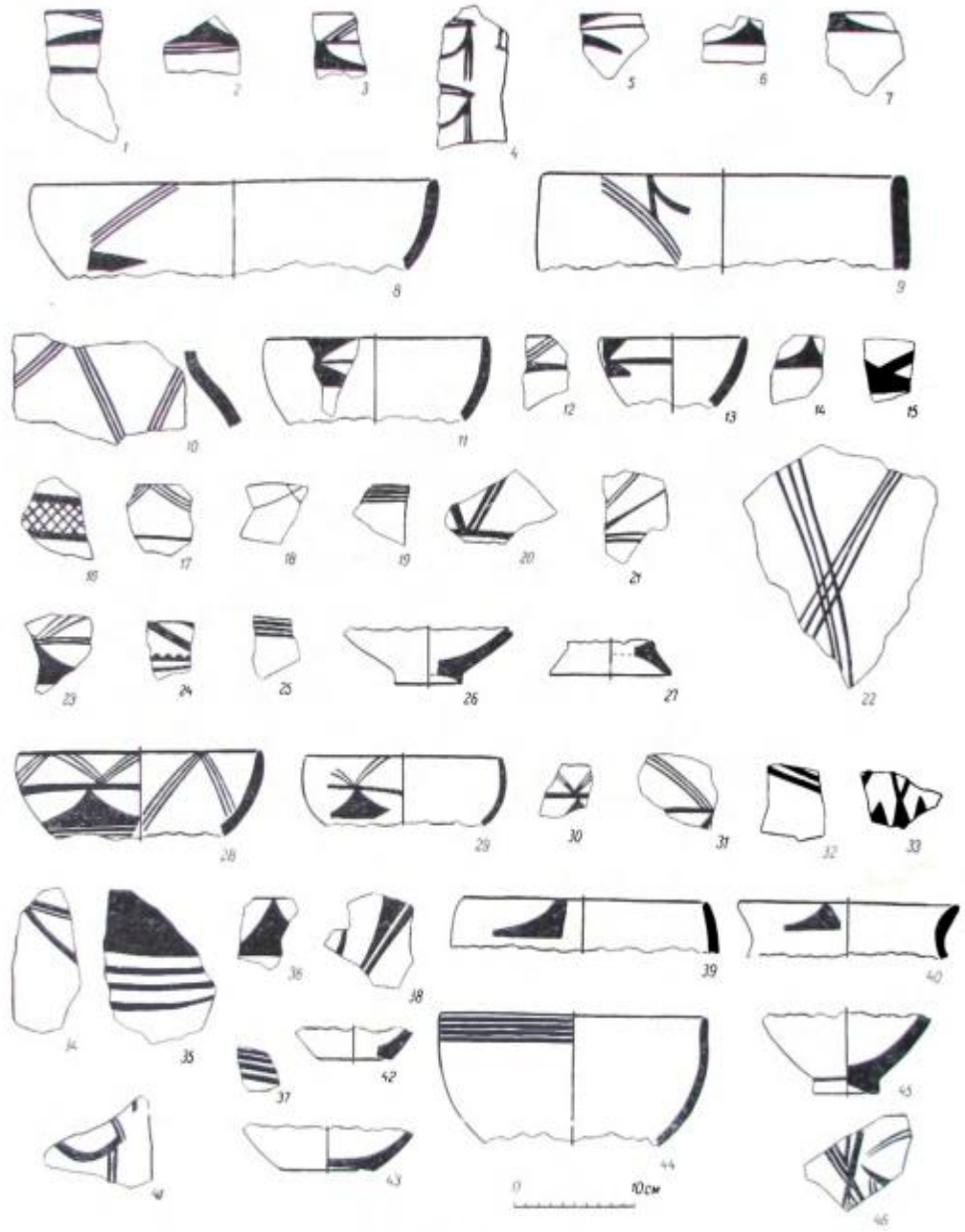
Resim 59: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü buluntuları (Hlopin, 1963, tablo XIII).

Resim 60: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü bezemeli kap formları (Hlopin, 1963, tablo XV).

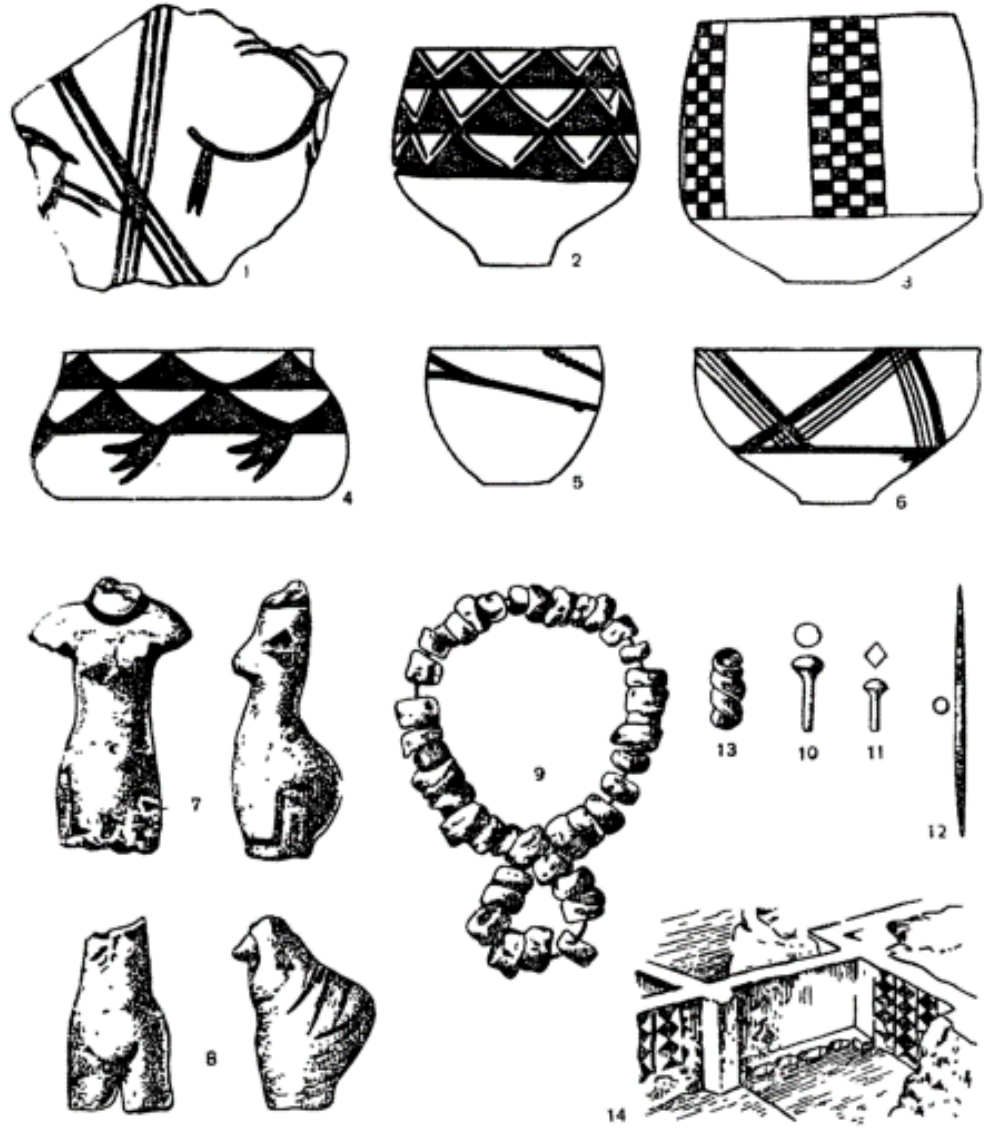
Resim 61: Erken Kalkolitik Çağ Namazgahtepe Yerleşimi 1. kazı alanı bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo IX).

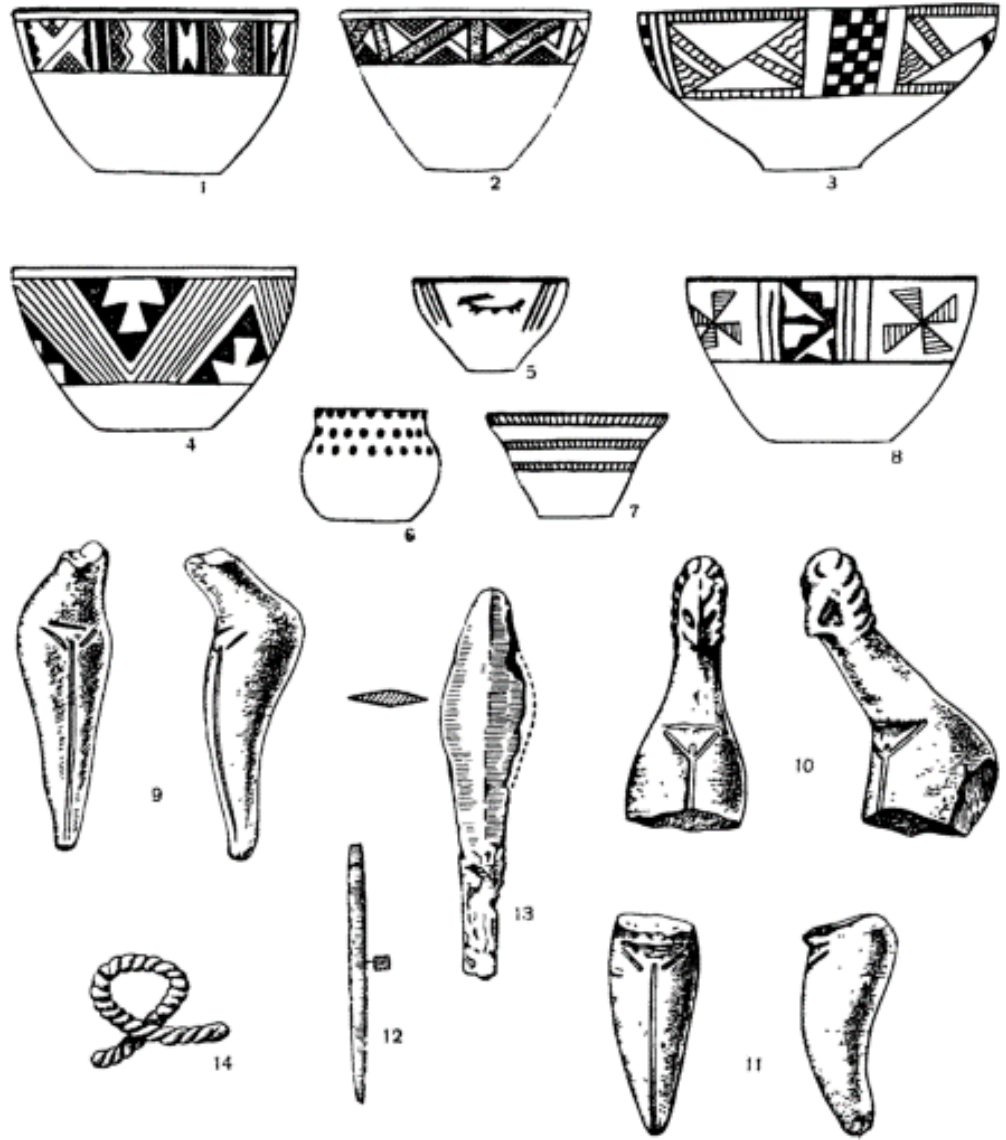
Resim 62: Erken Kalkolitik Çağ Namazga-tepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo X).

Resim 63: Orta Kalkolitik Çağ Namazga-tepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Masson, 1962, tablo XVII).

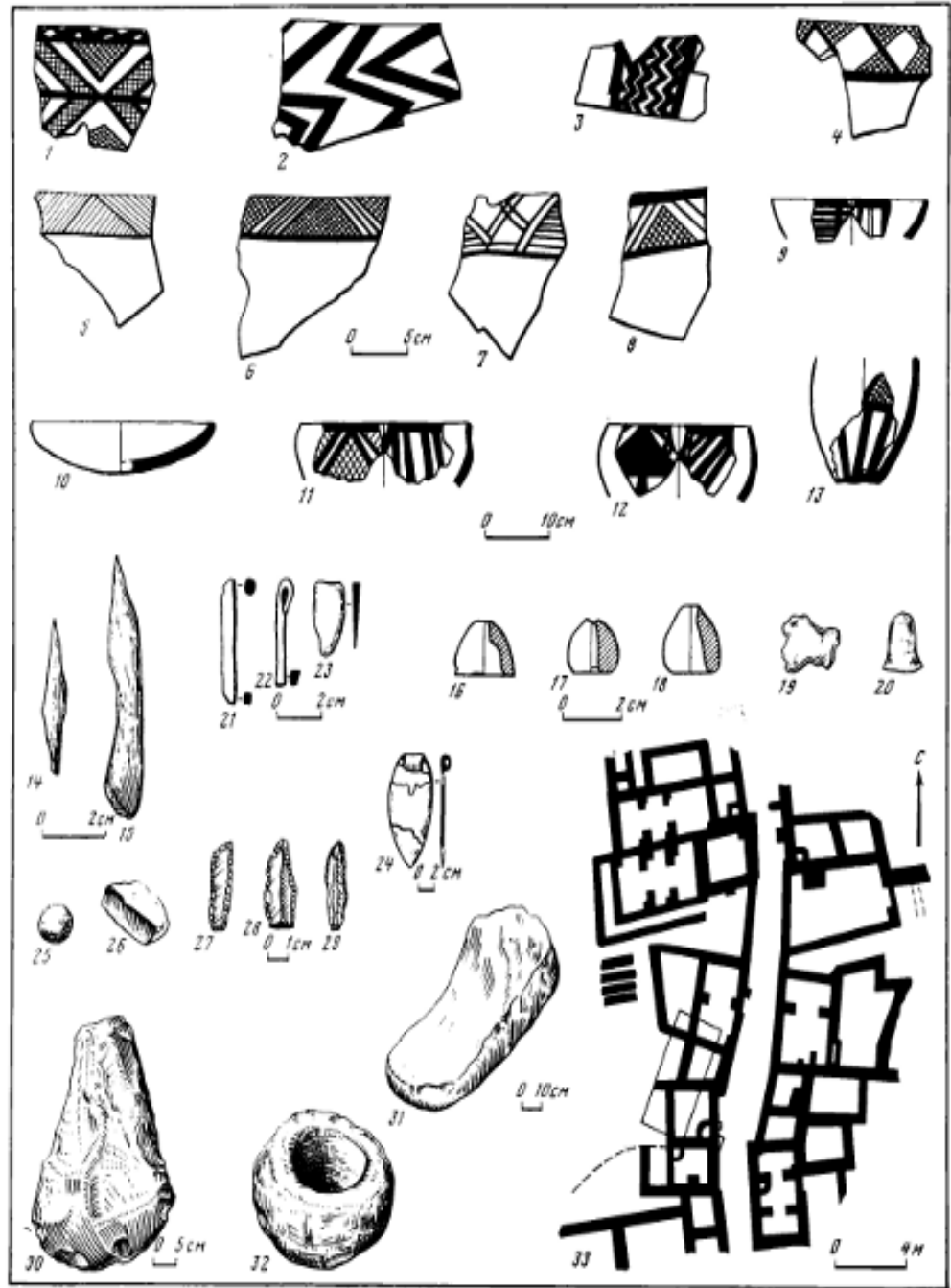
Resim 64: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü buluntuları (Avdusin, 1977, s.71).

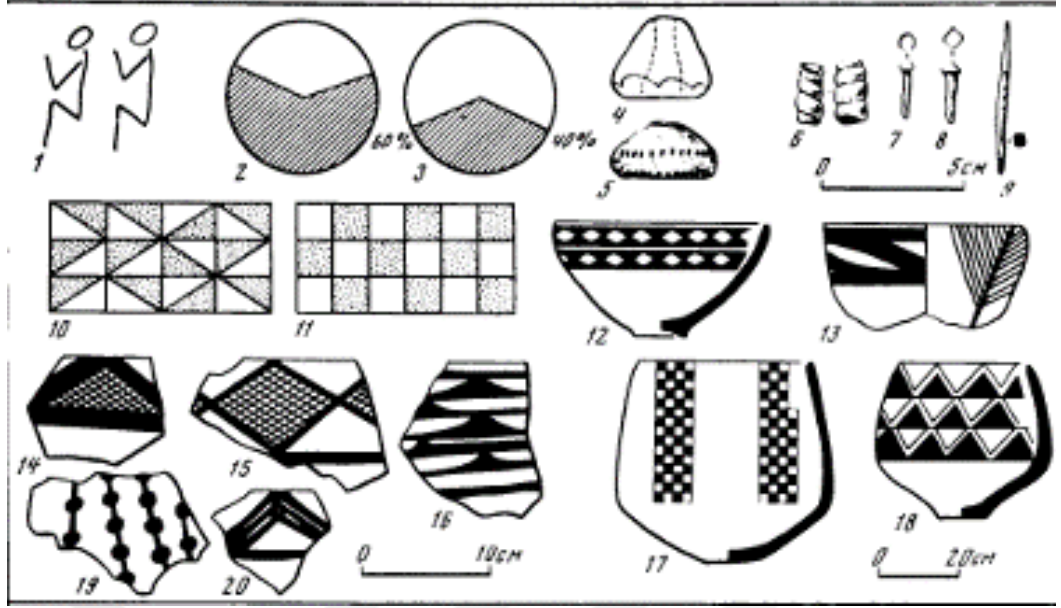
Resim 65: Orta Kalkolitik Çağ Anav Kültürü buluntuları (Avdusin, 1977, s.73).

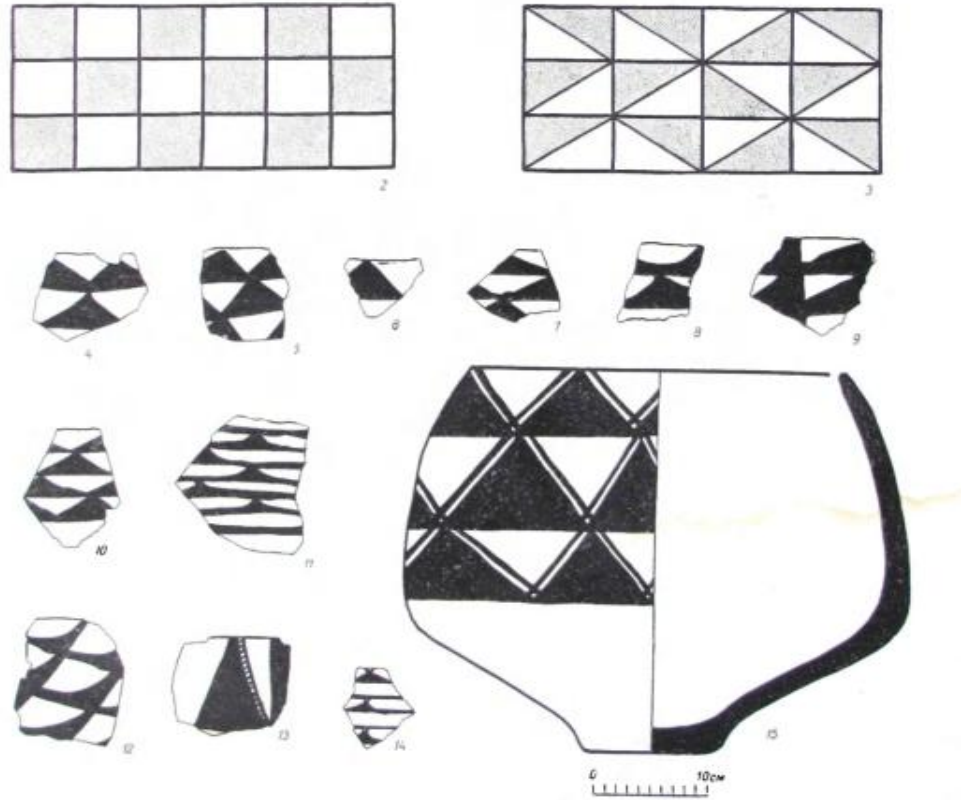
Resim 66: Geç Kalkolitik Çağ Anav Kültürü buluntuları (Avdusin, 1977, s.74).

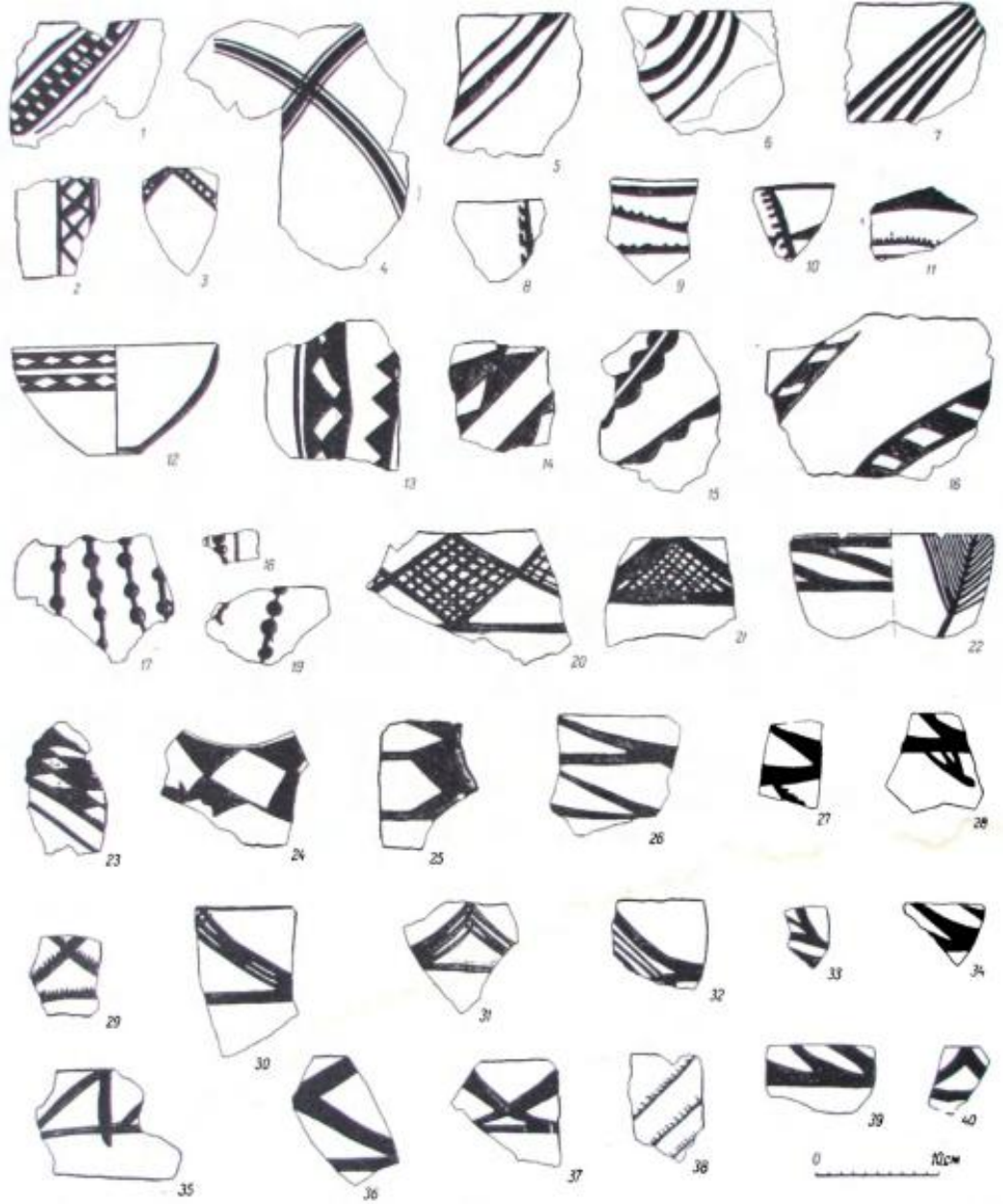
Resim 67: Erken Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav IA tabakası) buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, tablo X).

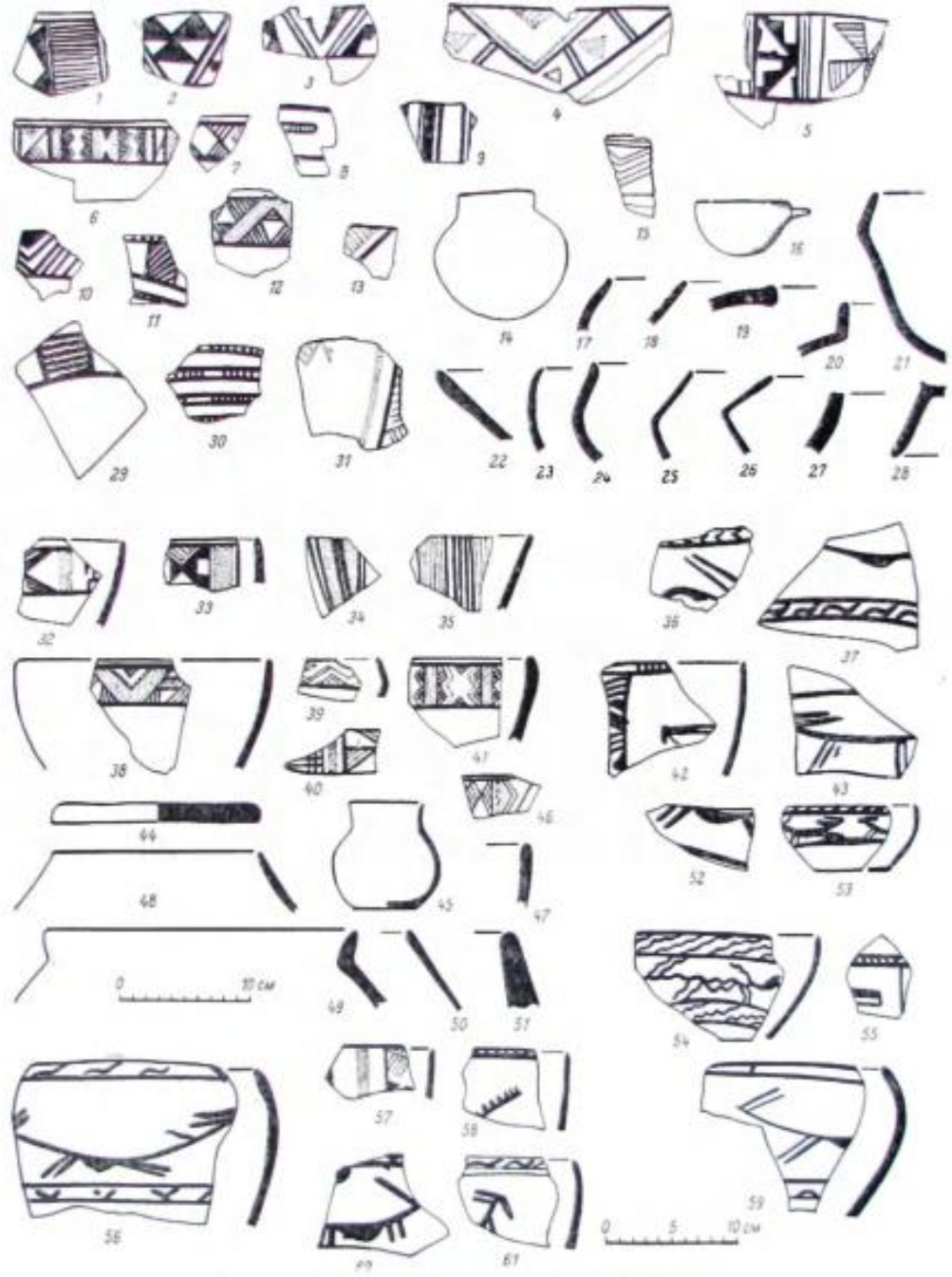
Resim 68: Erken Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav IB tabakası) buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, tablo XI).

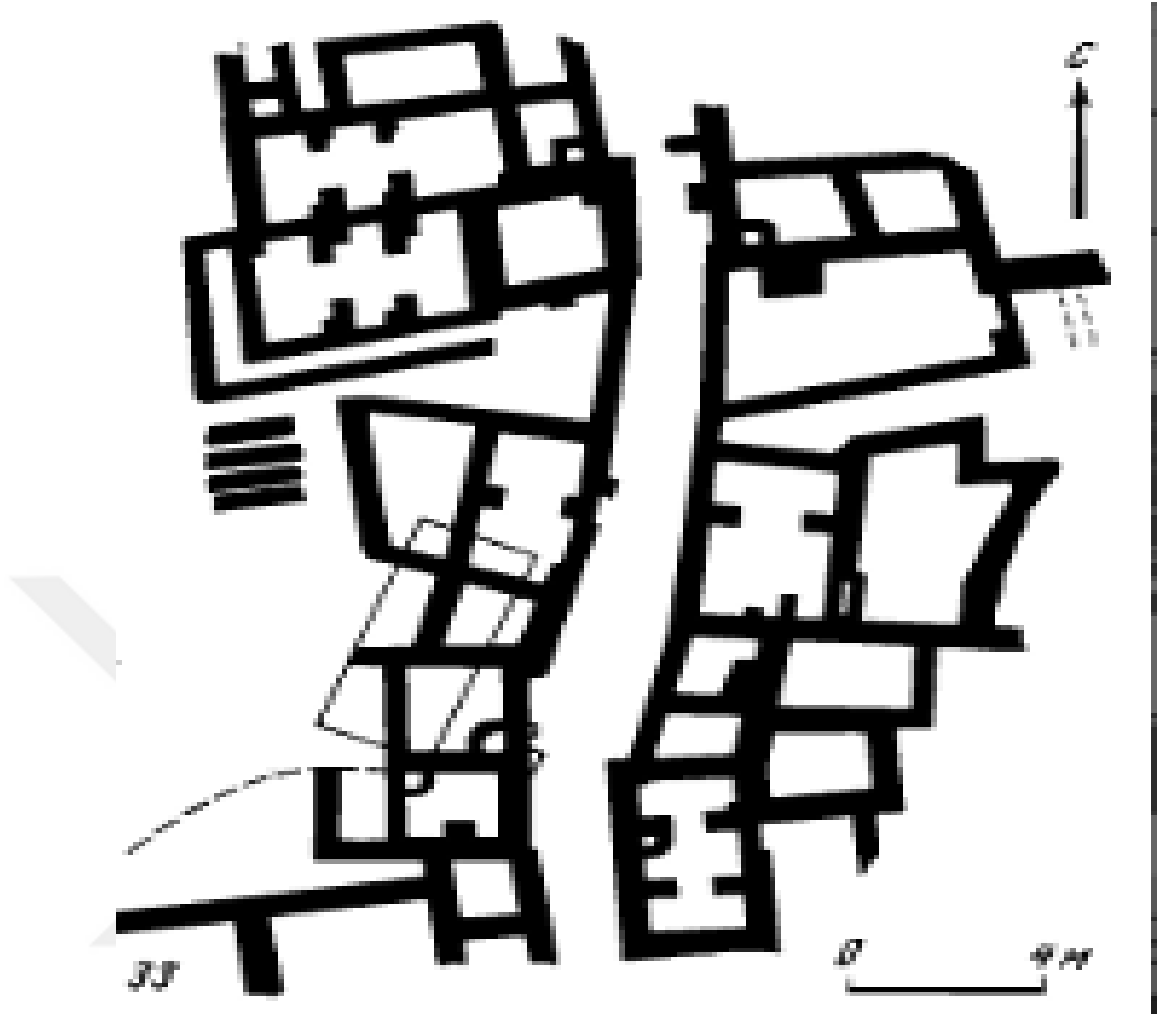
Resim 69: Erken Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav IB tabakası) buluntuları (Hlopin, 1963, tablo IV).

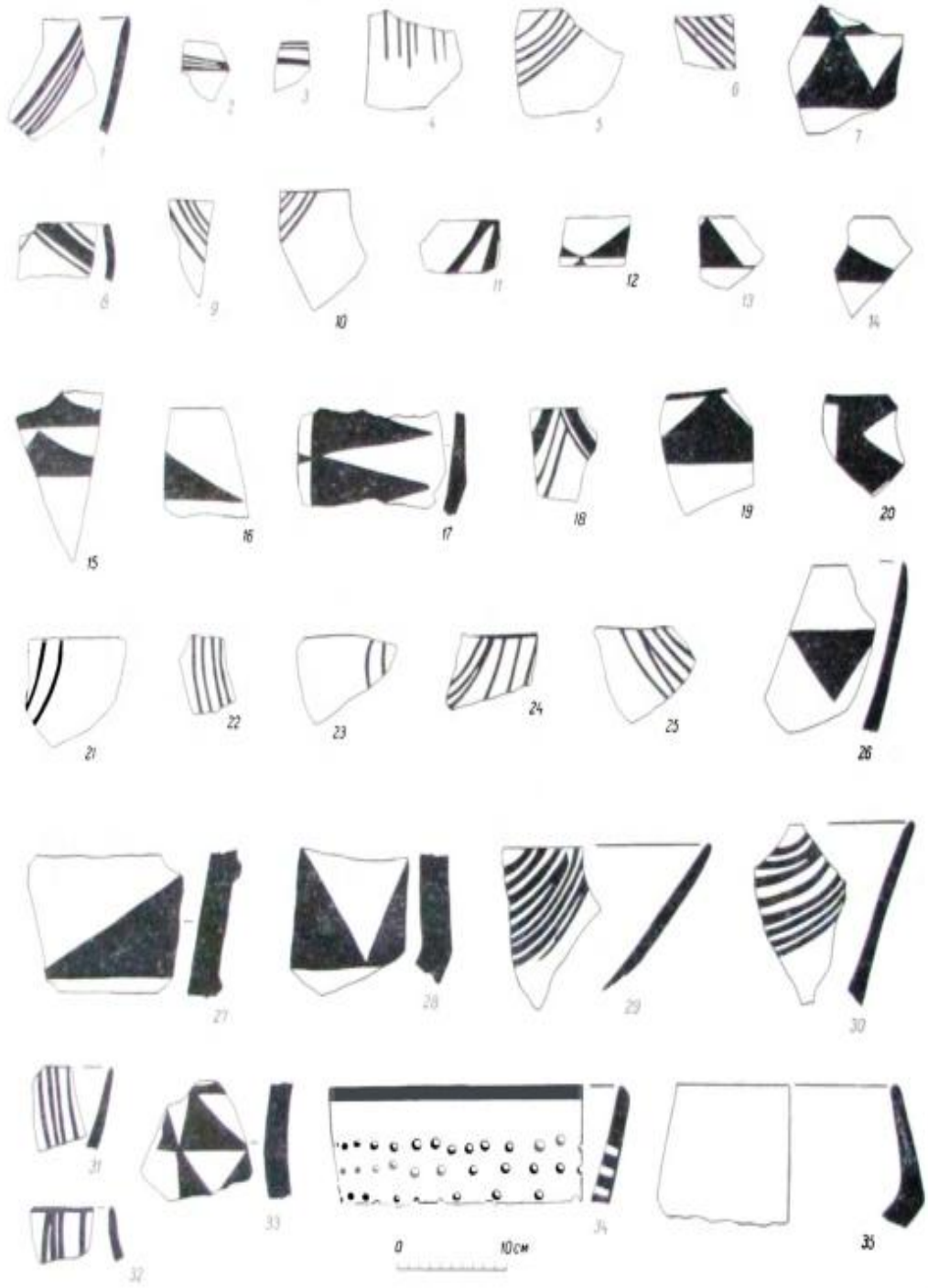
Resim 70: Erken Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav IB tabakası) bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo V).

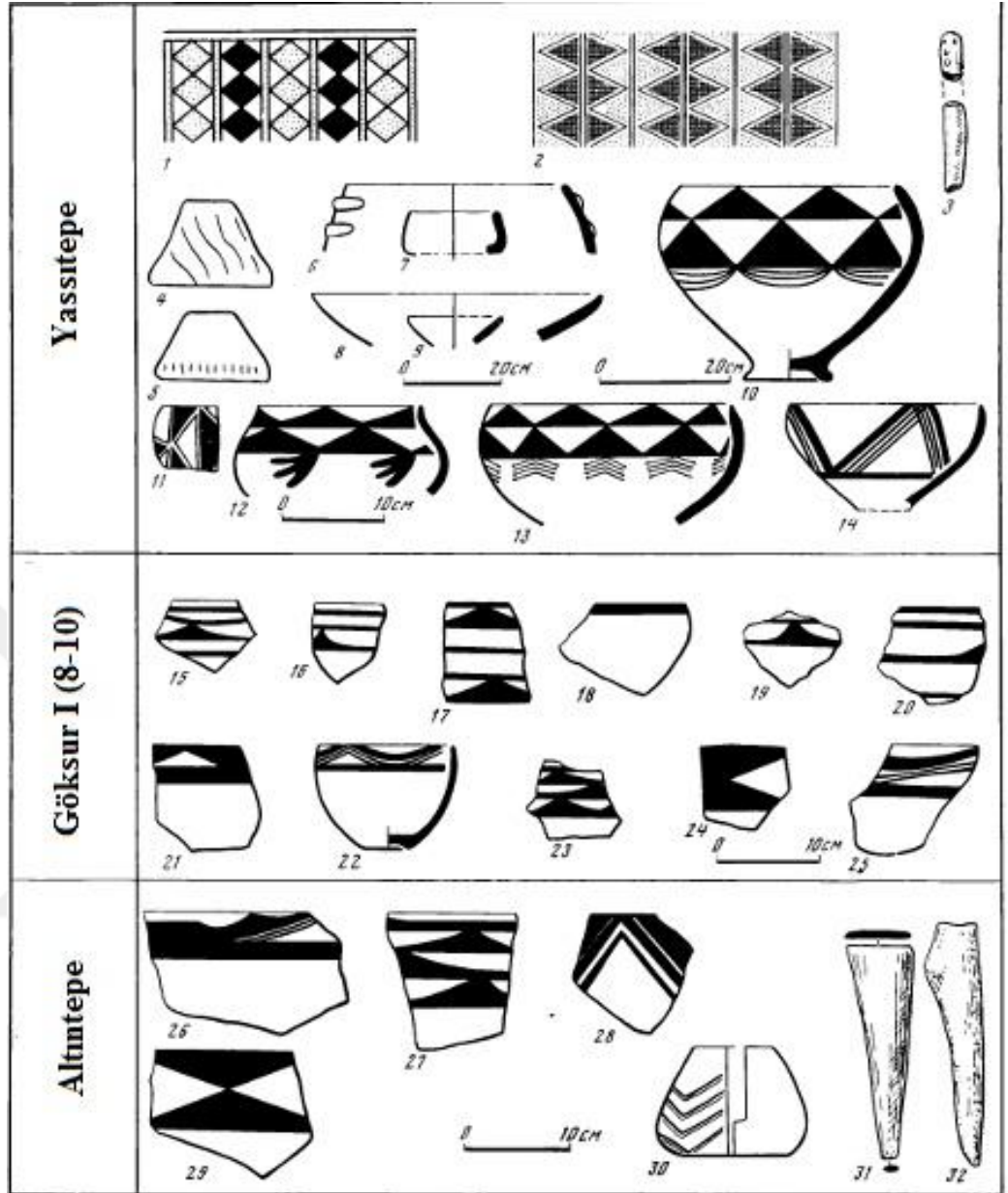
Resim 71: Orta Kalkolitik Çağ Kuzey Anav Tepesi (Anav II tabakası) bezemeli seramikler (Masson, 1962, tablo VIII).

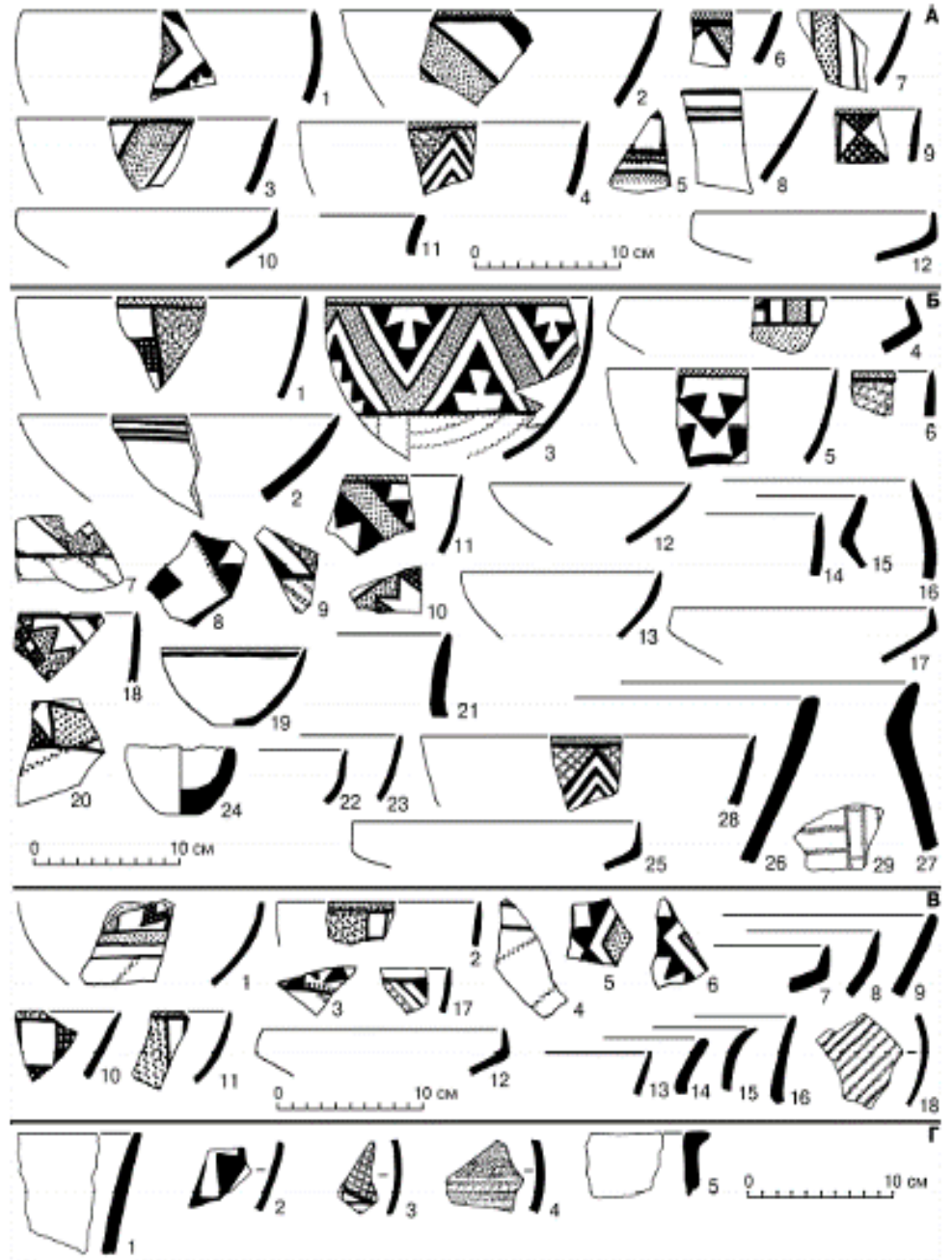
Resim 72: Erken Kalkolitik Çağ Boncuklutepe yerleşim planı (Masson ve Merpert, 1982, tablo X).

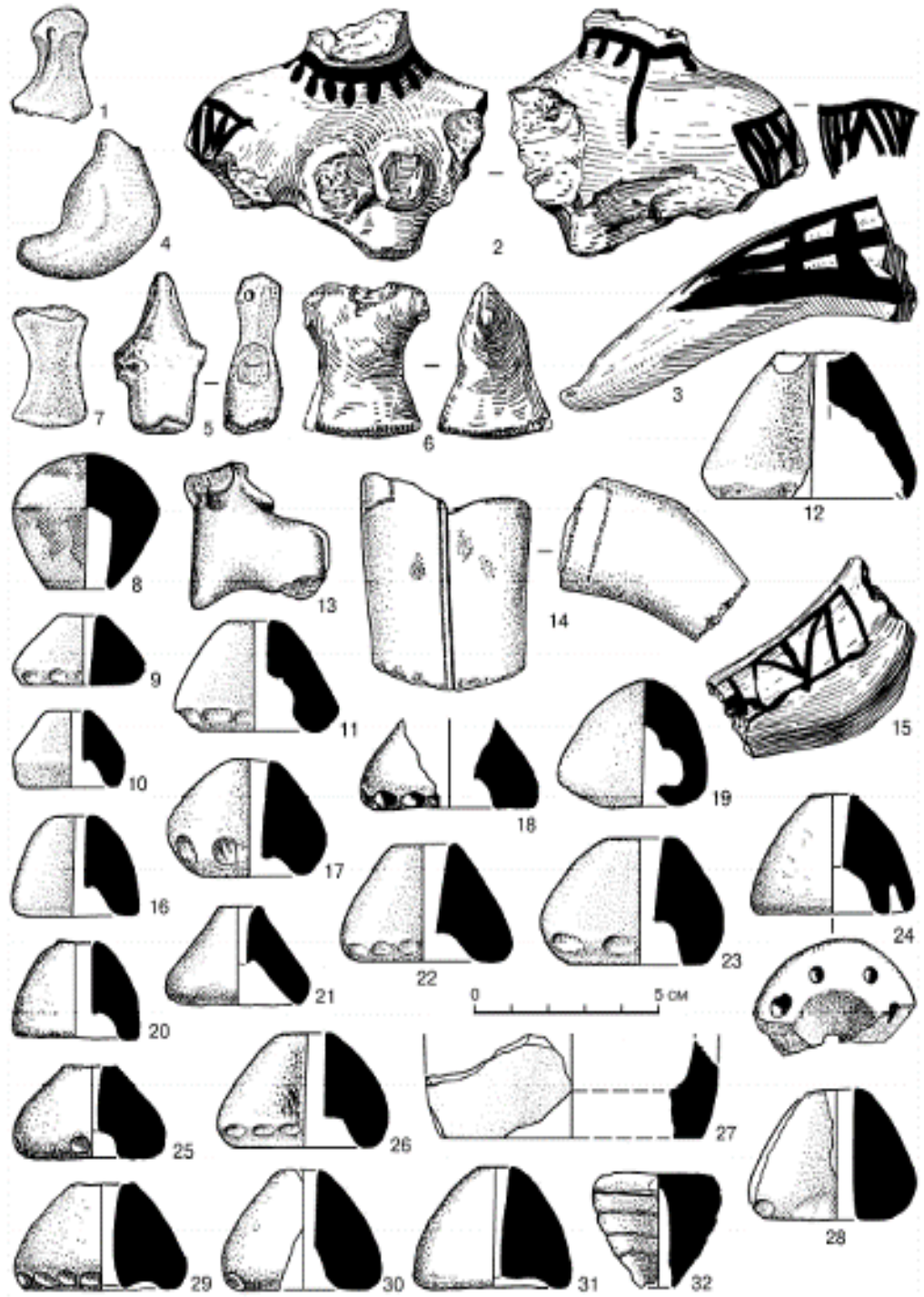
Resim 73: Erken Kalkolitik Çağ Yılgınlıtepe yerleşimi bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo XIV).

Resim 74: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, tablo XII).

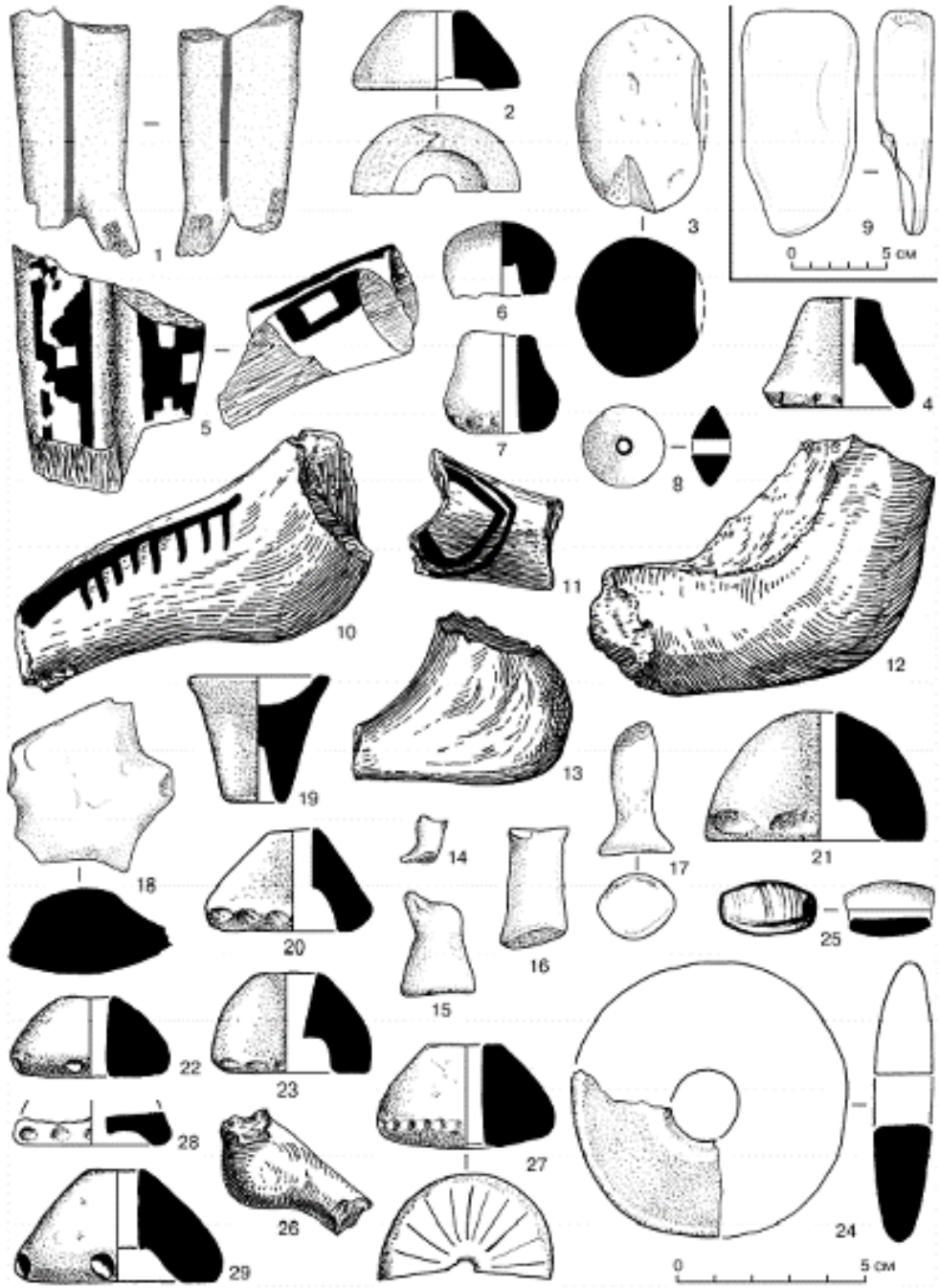
Resim 75: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Beriozkin, 2008, s.178).

Resim 76: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi pişmiş toprak ürünler (Beriozkin, 2008, s.180).

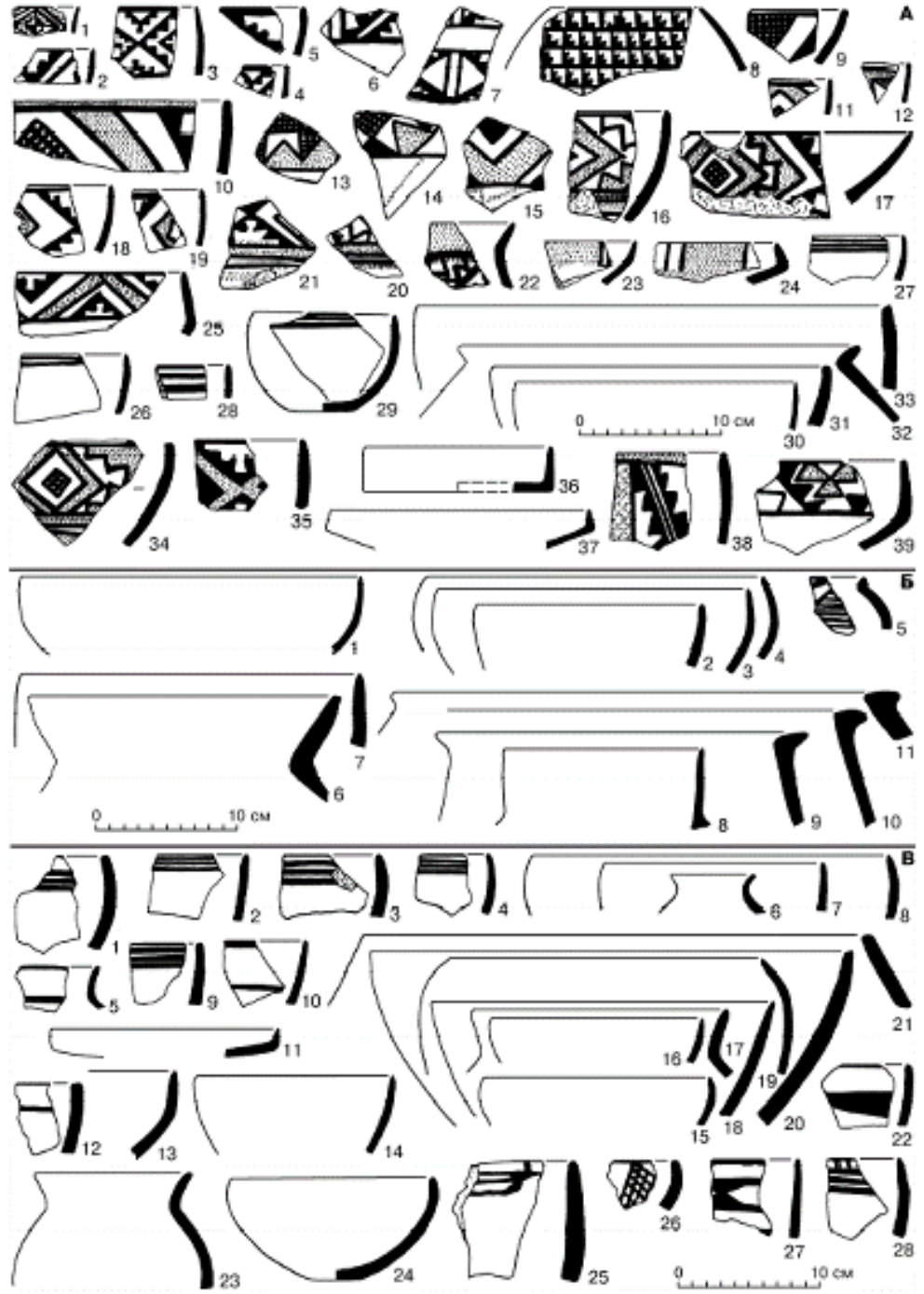
Resim 77: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Beriozkin, 2008, s.179).

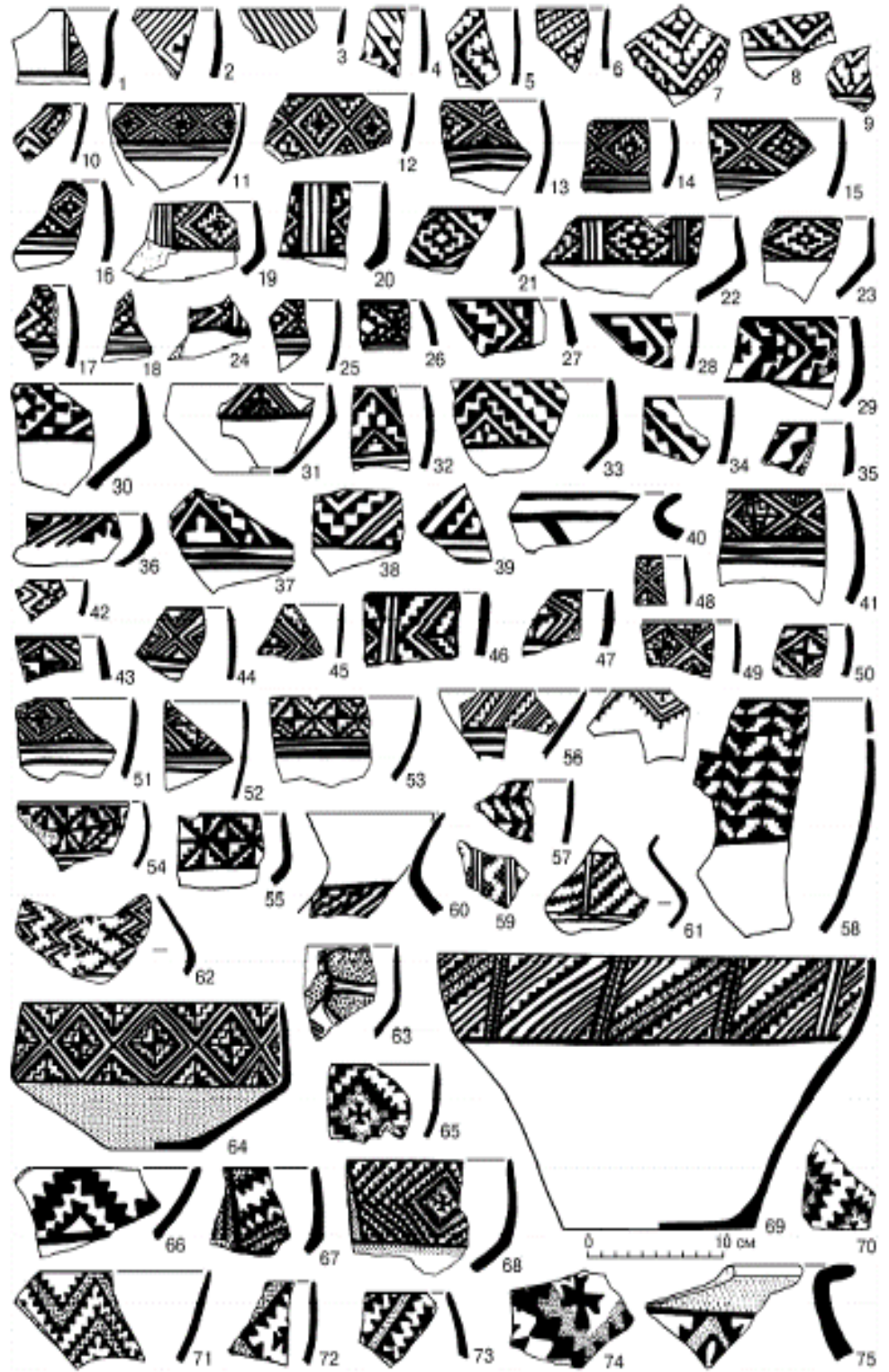
Resim 78: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi buluntuları (Beriozkin, 2008, s.181).

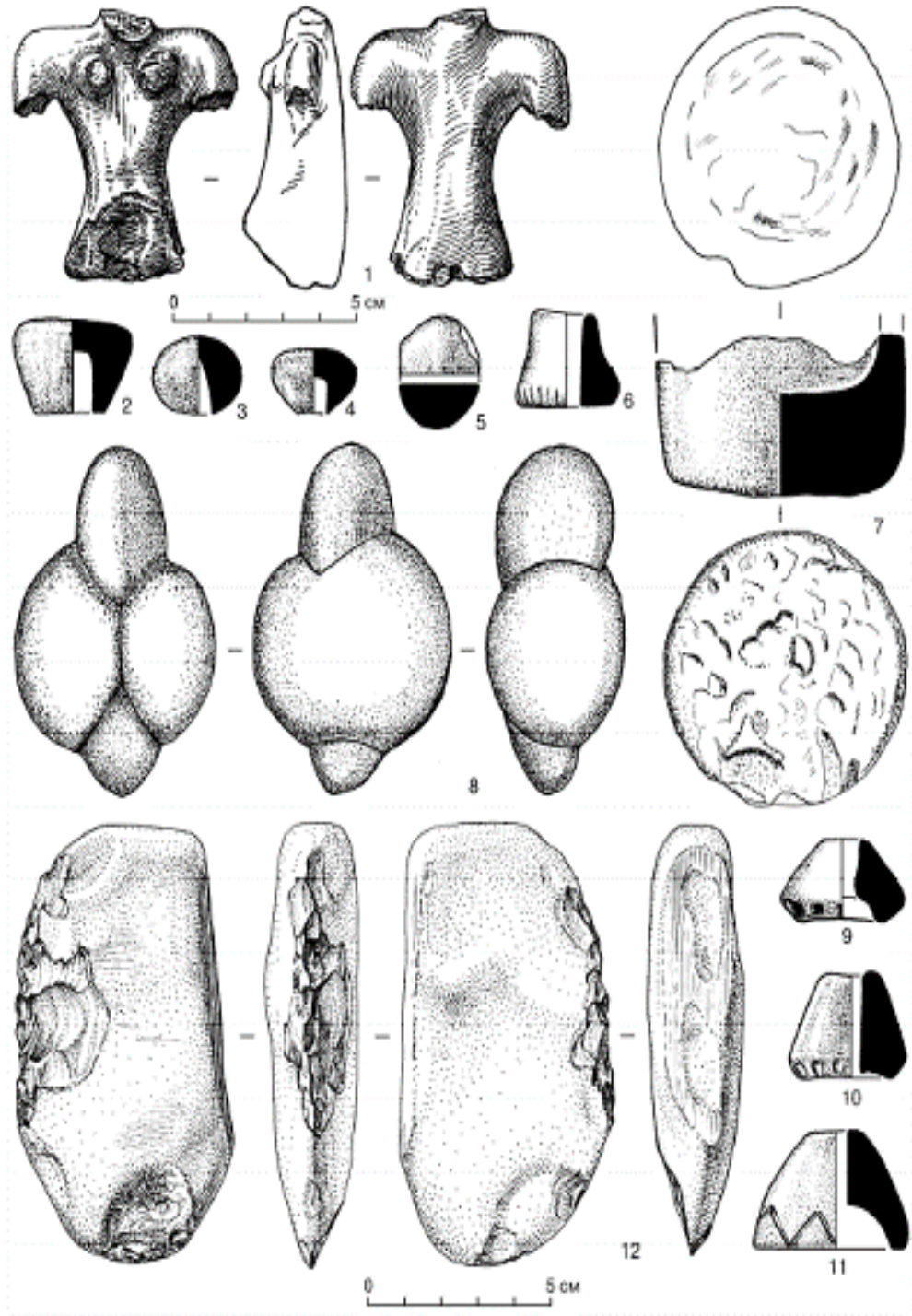
Resim 79: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi buluntuları (Beriozkin, 2008, s.182).

Resim 80: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi boyalı ve boyasız çanak çömlek buluntuları (Beriozkin, 2008, s.184).

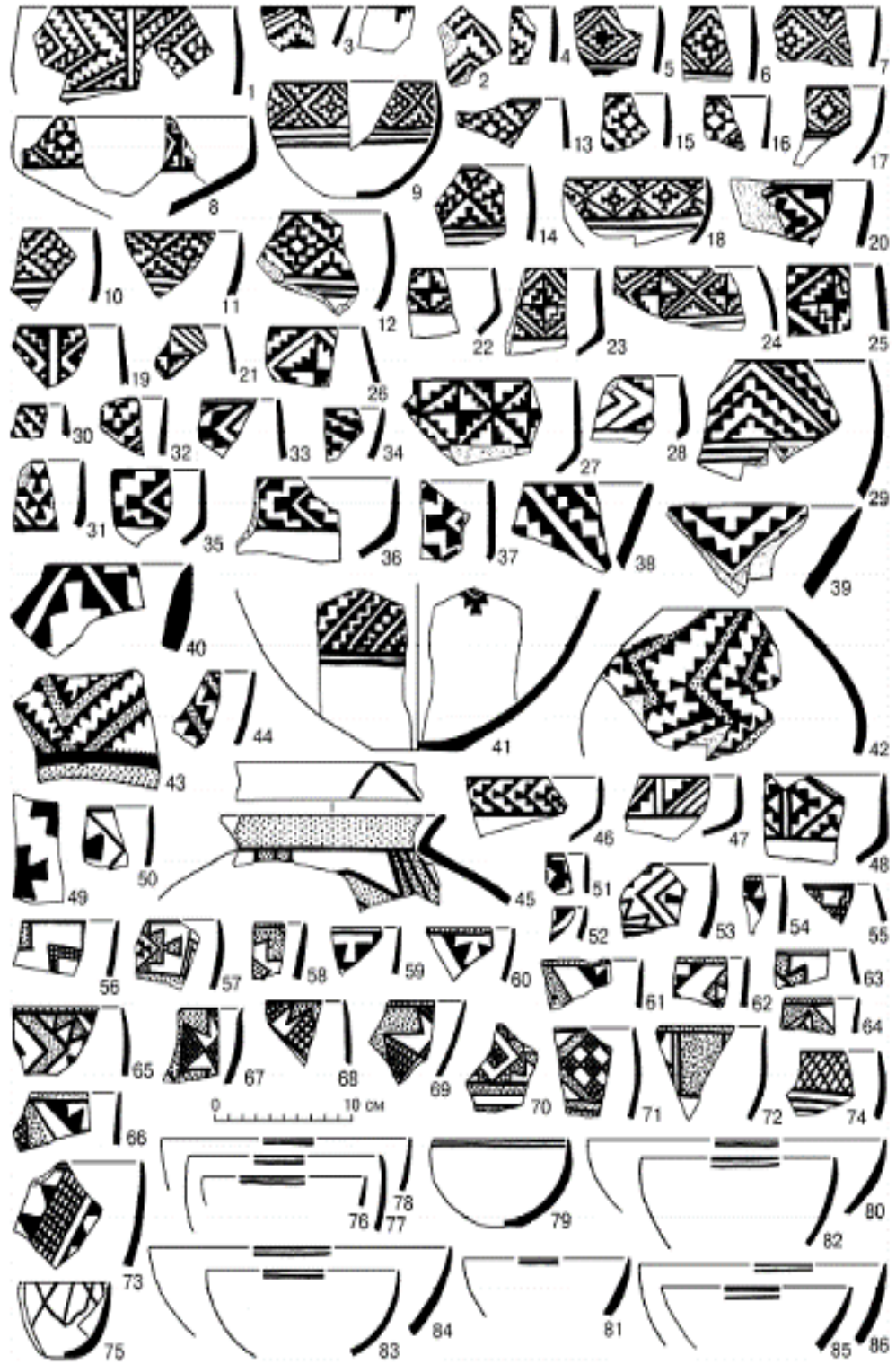
Resim 81: Geç Kalkolitik Çağ Altın-tepe Yerleşimi bezemeli seramikler (Beriozkin, 2008, s.186).

Resim 82: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi buluntuları (Beriozkin 2008, s.188).

Resim 83: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi boyalı ve boyasız çanak çömlek buluntuları (Beriozkin, 2008, s.190).

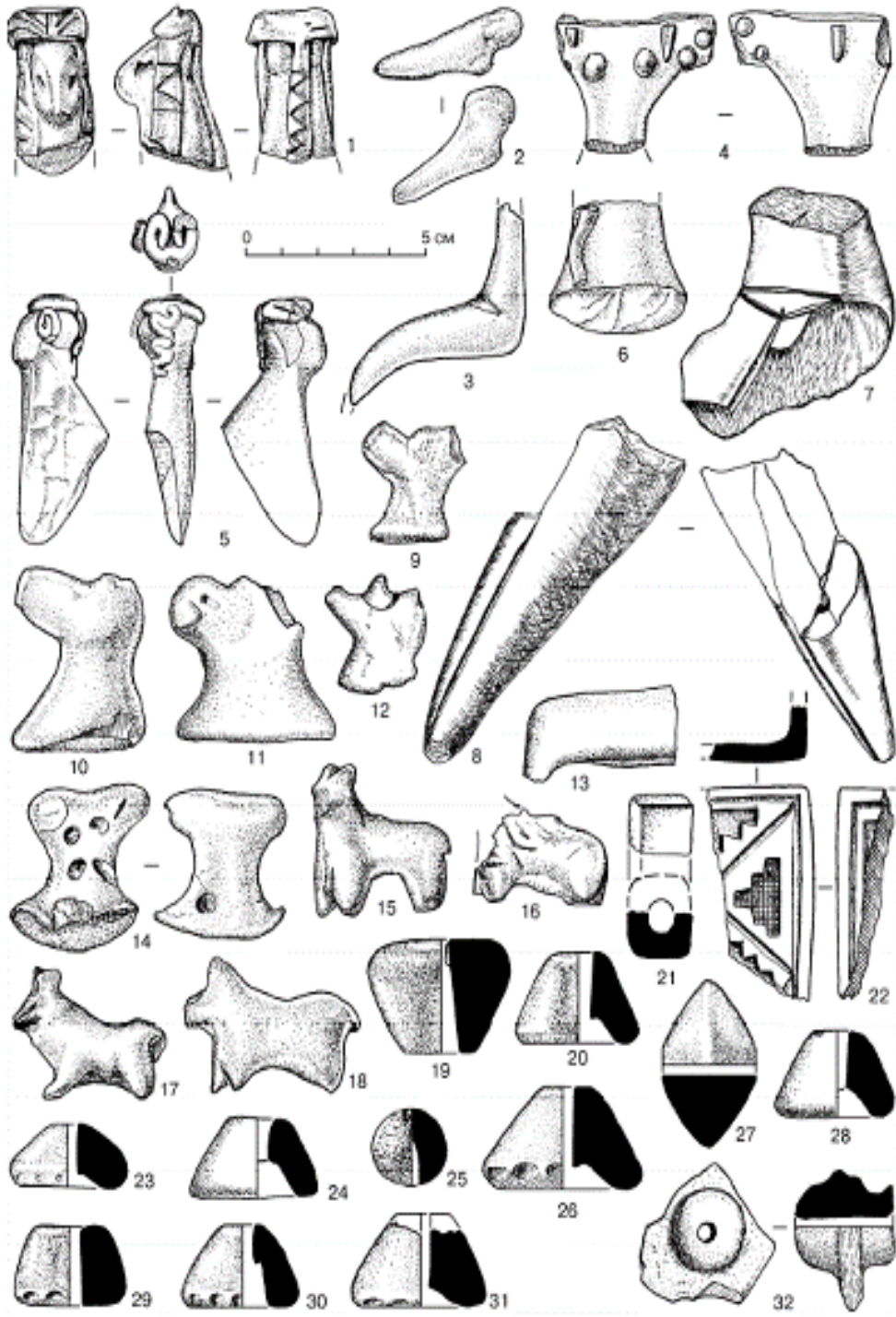
Resim 84: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi boyalı ve boyasız çanak çömlek buluntuları (Beriozkin, 2008, s.192).

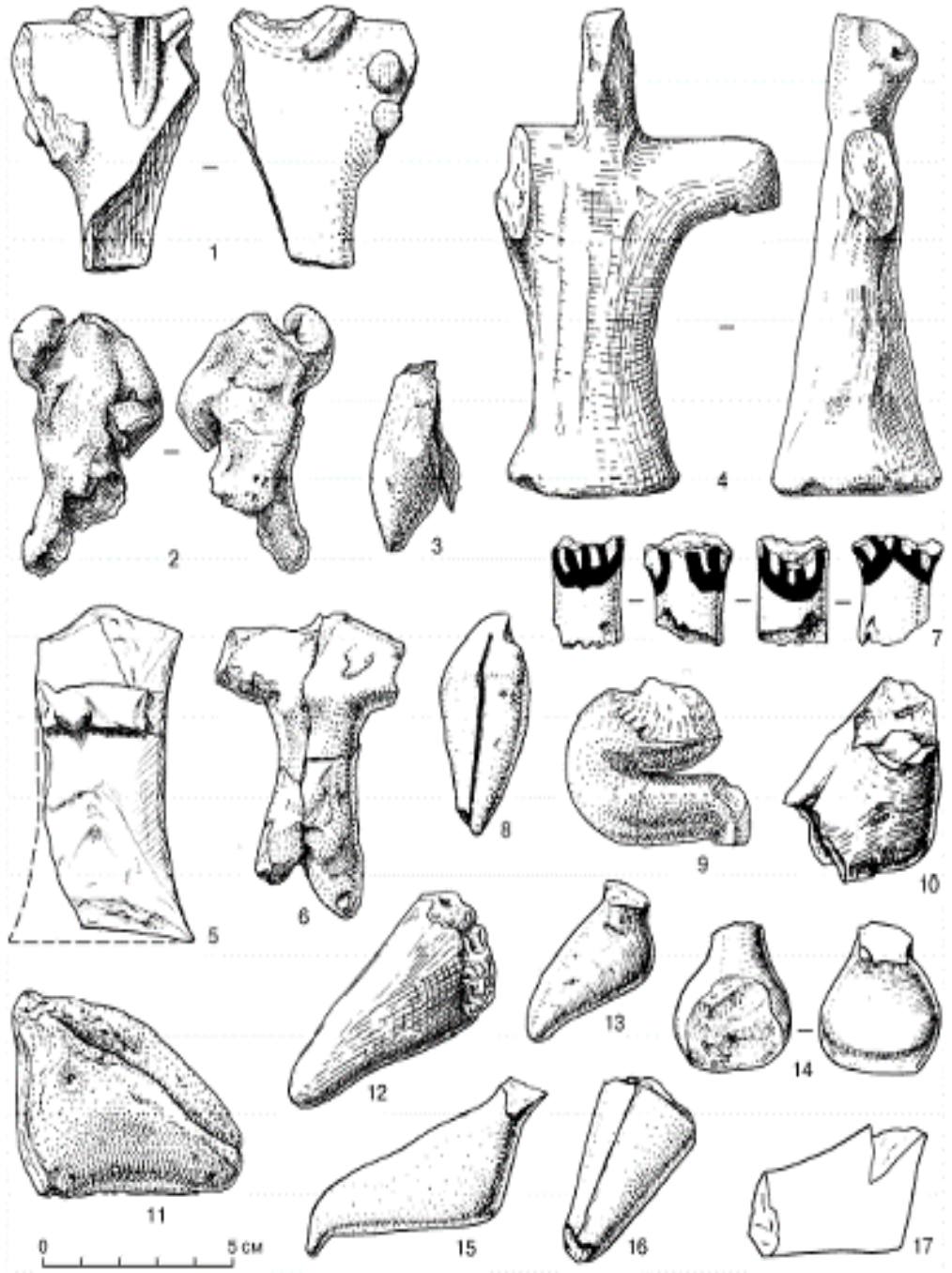
Resim 85: Geç Kalkolitik Çağ Altintepe Yerleşimi boyalı ve boyasız çanak çömlek buluntuları (Beriozkin, 2008, s.199).

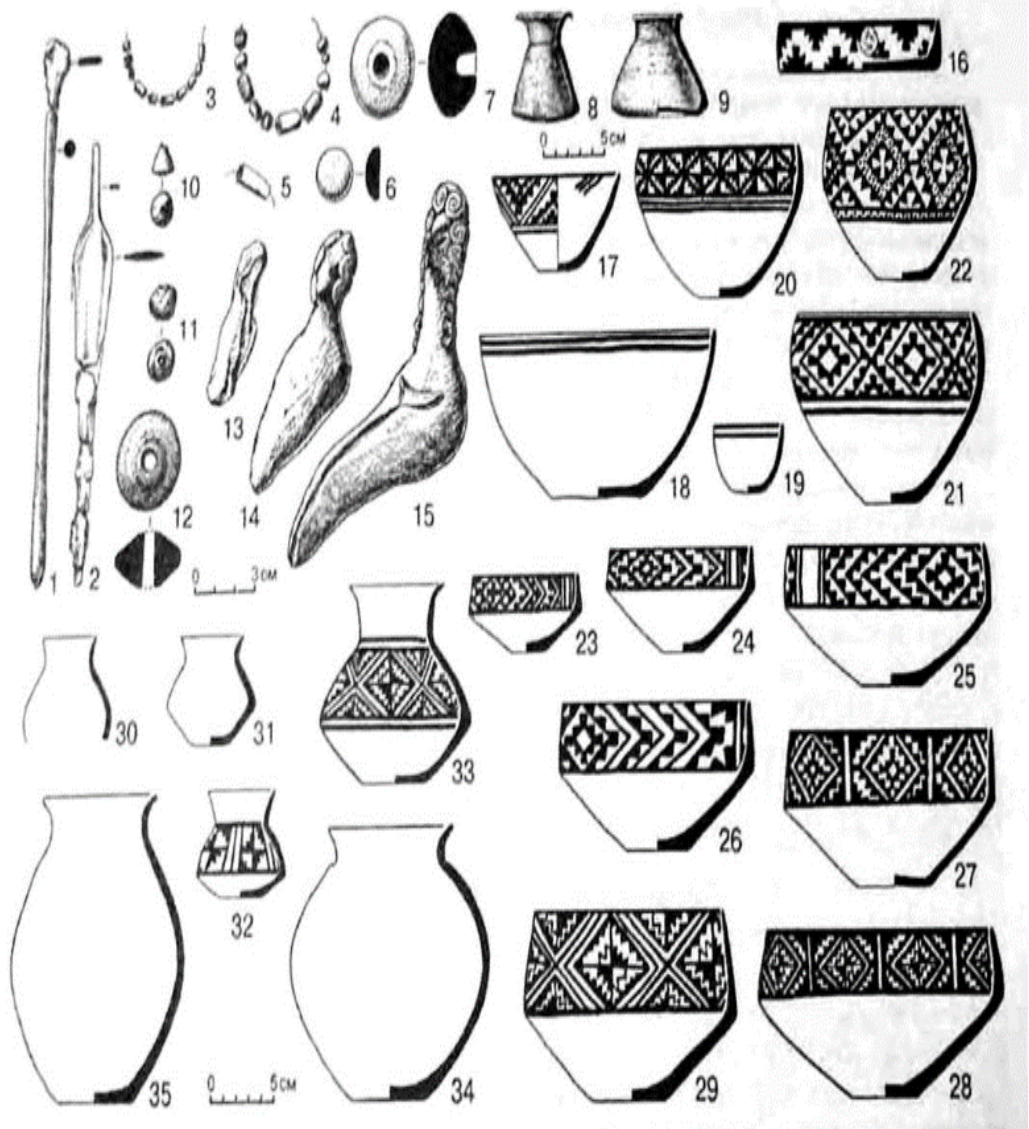
Resim 86: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi bezemeli seramikler. (Beriozkin, 2008, s.196).

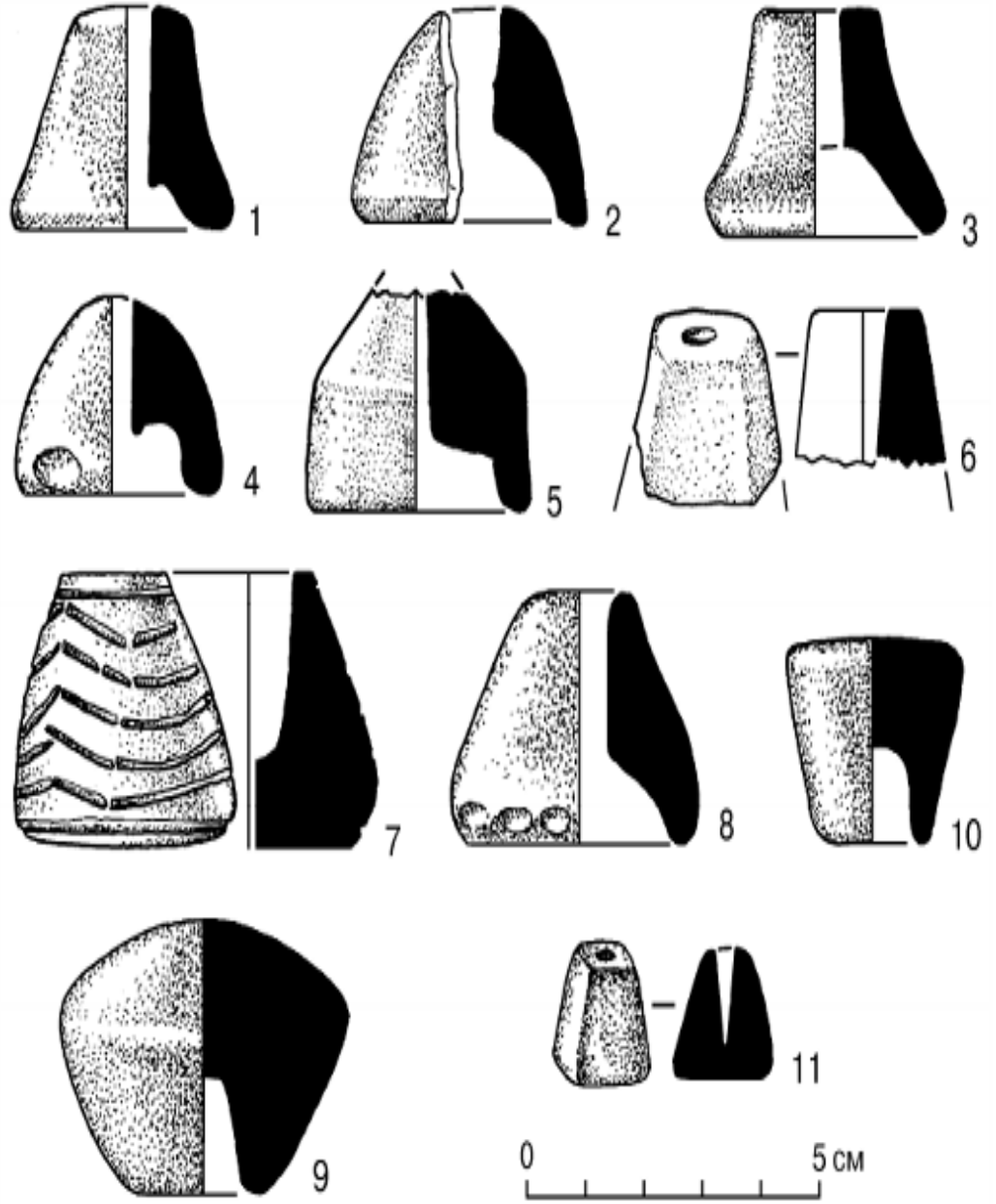
Resim 87: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi pişmiş topraktan yapılmış ürünler. (Beriozkin, 2008, s. 200).

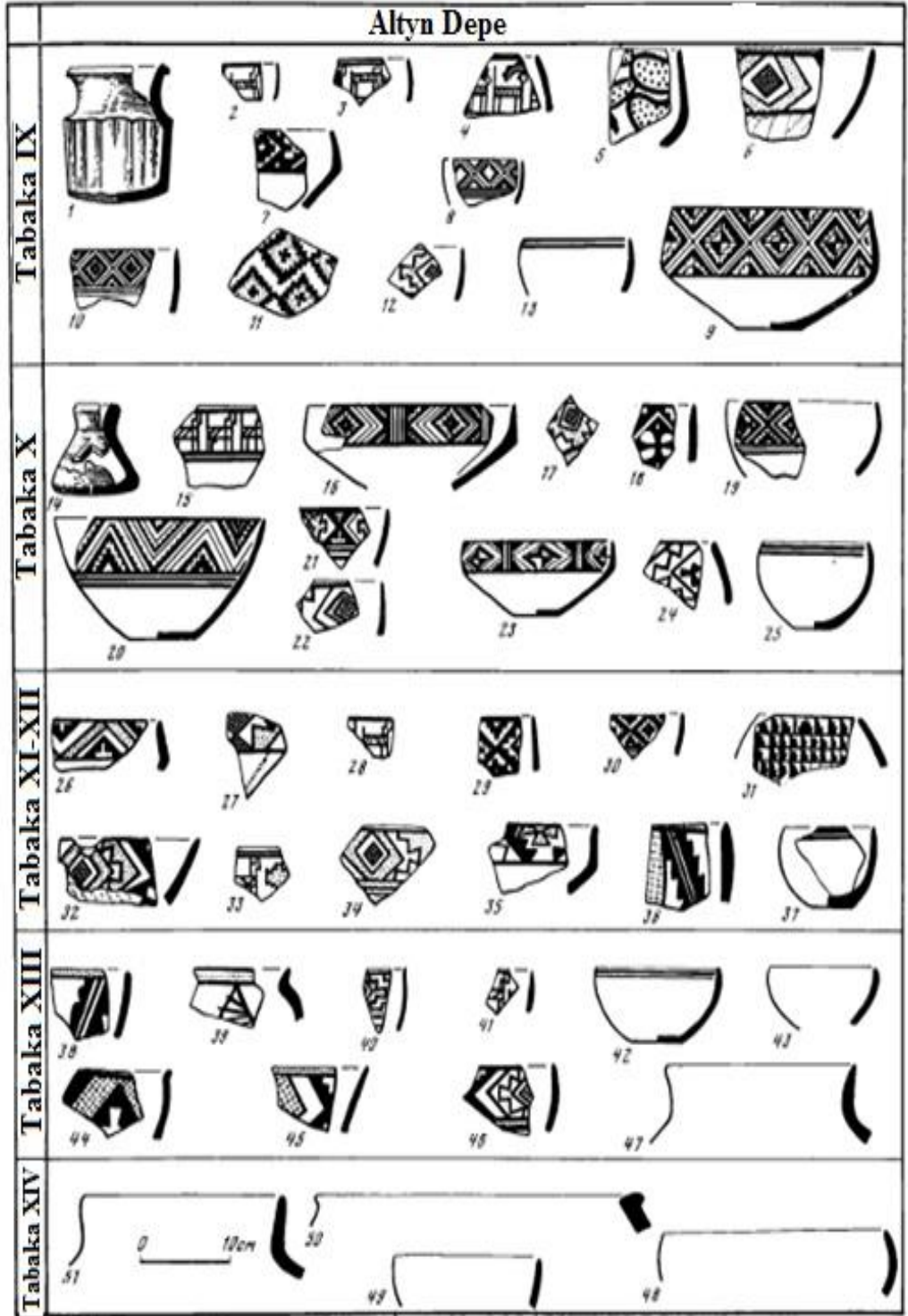
Resim 88: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi pişmiş topraktan yapılmış ürünler (Beriozkin, 2008, s. 319).

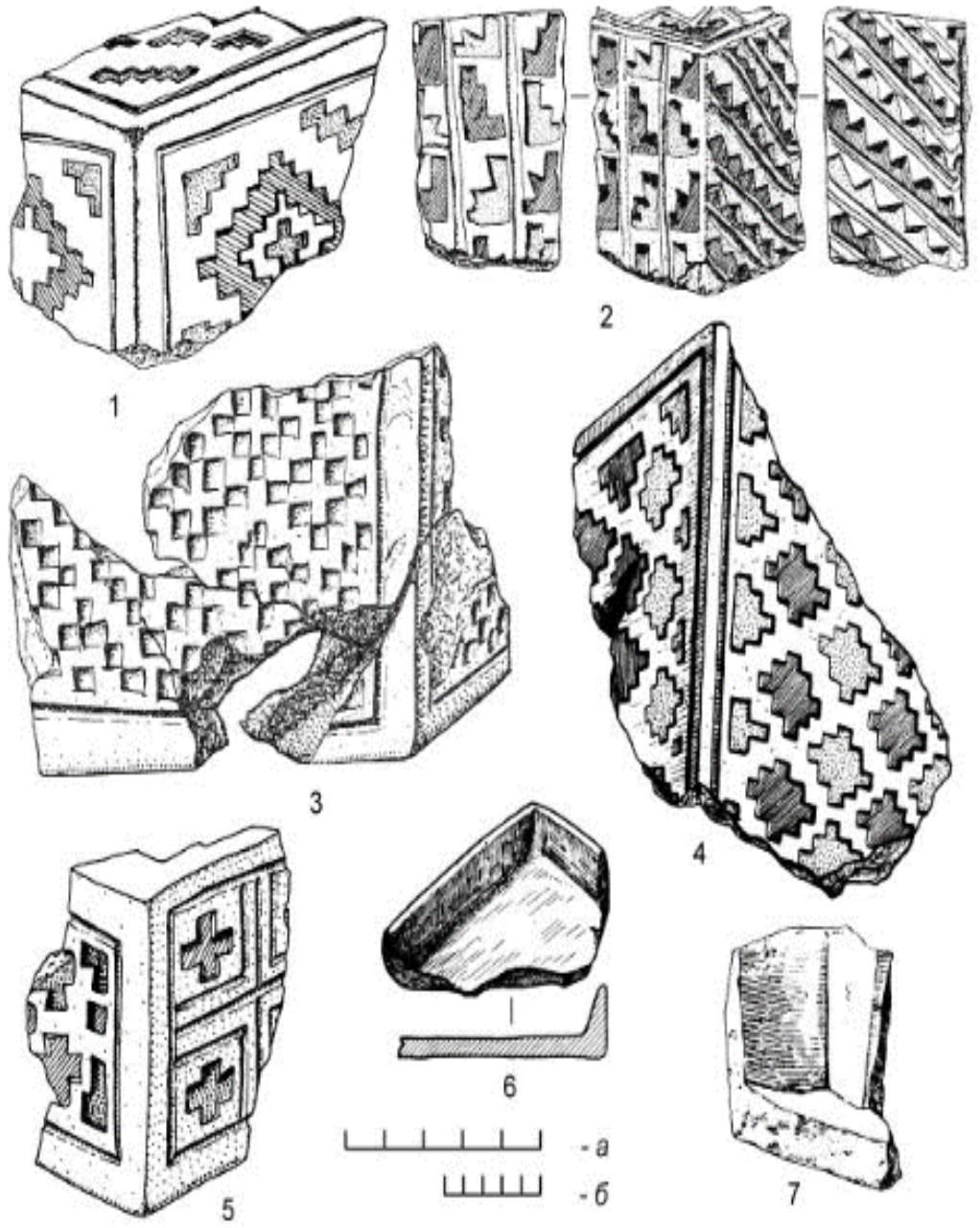
Resim 89: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi buluntuları (Masson, 2005, s. 351).

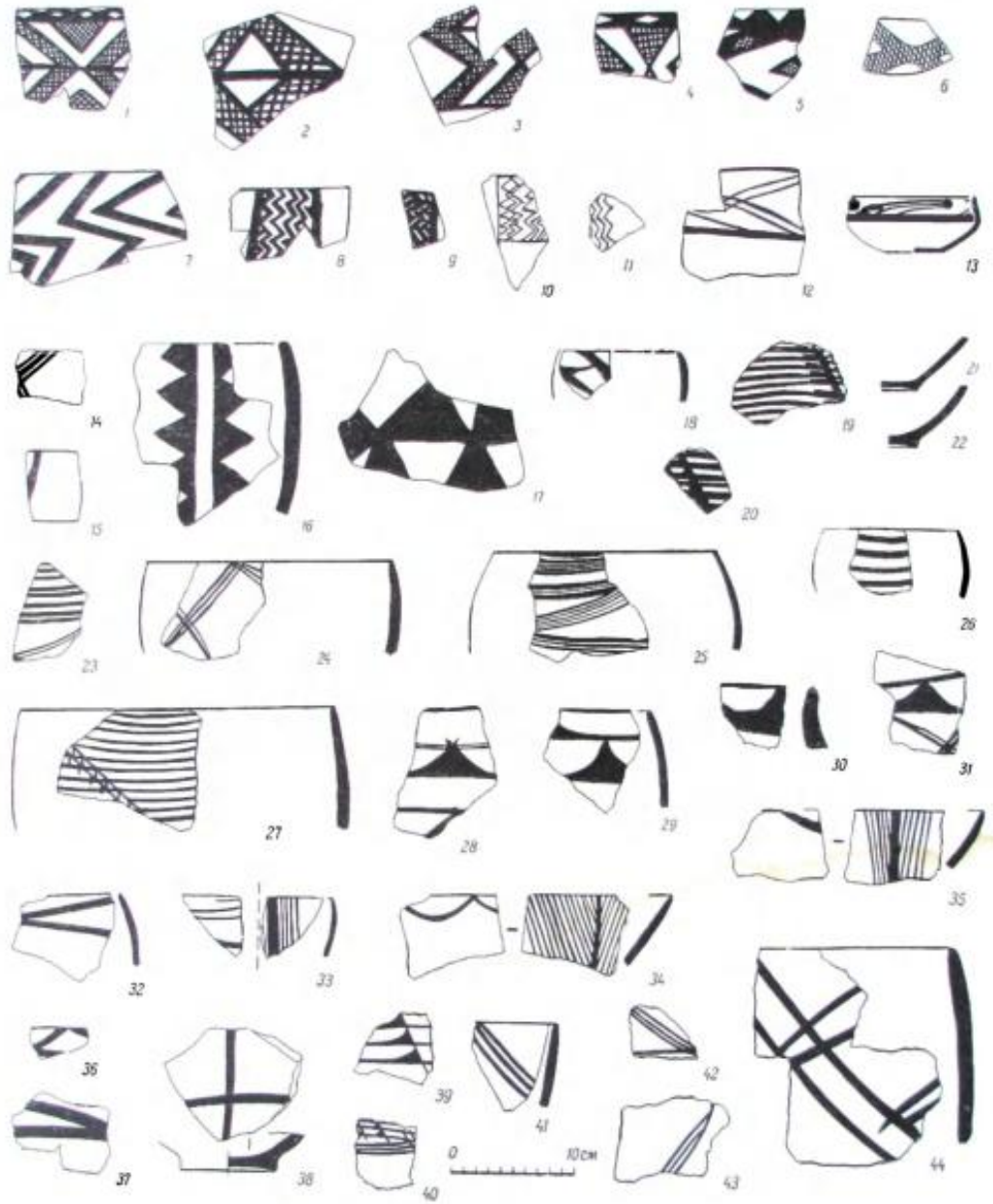
Resim 90: Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi pişmiş topraktan yapılmış ağırşaklar (Sharovskaya, 2003, resim 1).

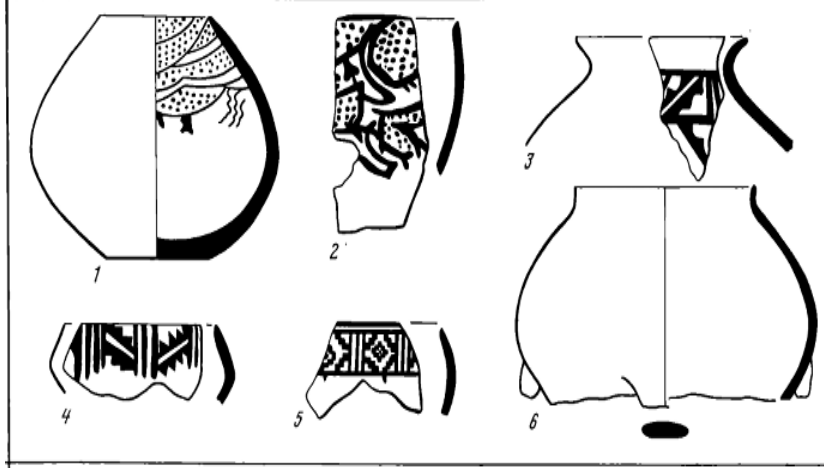
Resim 91: Tabakalara göre Geç Kalkolitik Çağ Altıntepe Yerleşimi bezemeli ve bezemesiz seramikler (Masson ve Merpert, 1982, tablo XXIII).

Resim 92: Geç Kalkolitik Çağ Altın-tepe Yerleşimi pişmiş topraktan yapılmış kabartma motifli kutucuklar (Alekhshin, 2010, s.107).

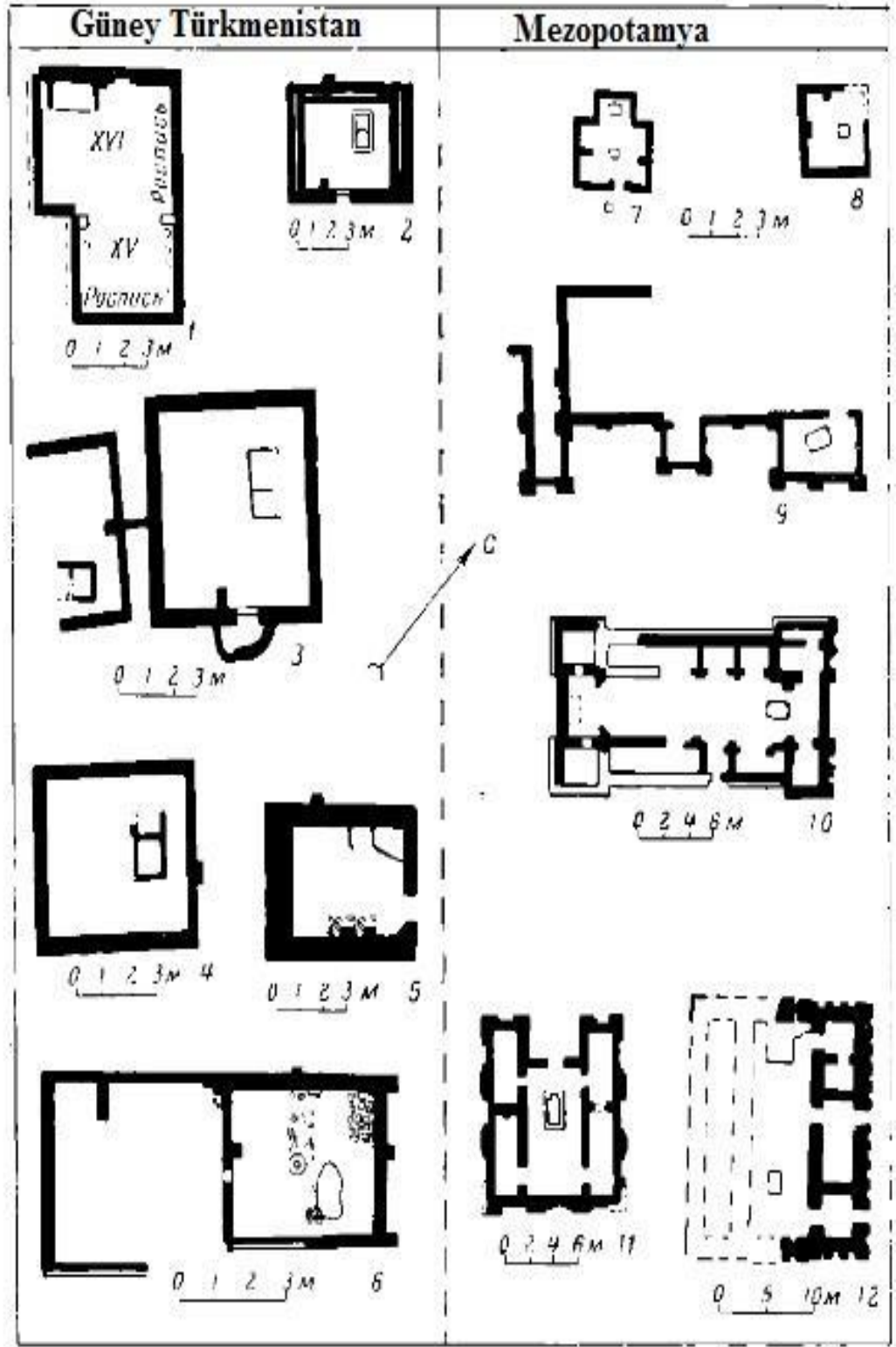
Resim 93: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü bezemeli seramikler (Hlopin, 1963, tablo III).

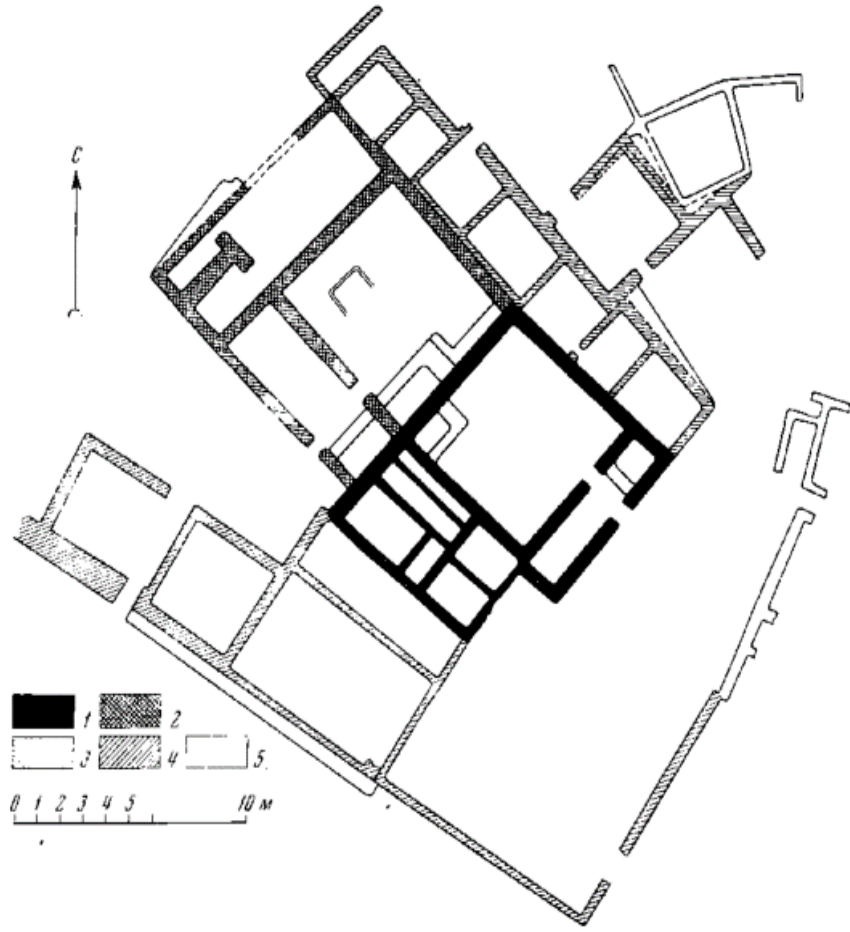
Resim 94: Geç Kalkolitik Çağ Aktepe yerleşimi bezemeli seramikler (Masson ve Merpert, 1982, tablo XIX).

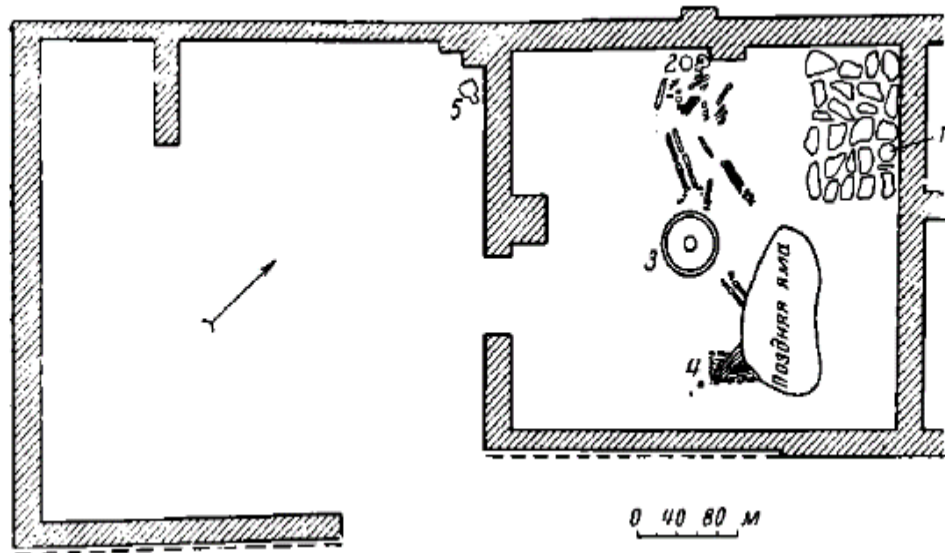
Resim 95: Geç Kalkolitik Çağ Anav Kültürü mezar buluntuları (Masson ve Merpert, 1982, tablo XXV).

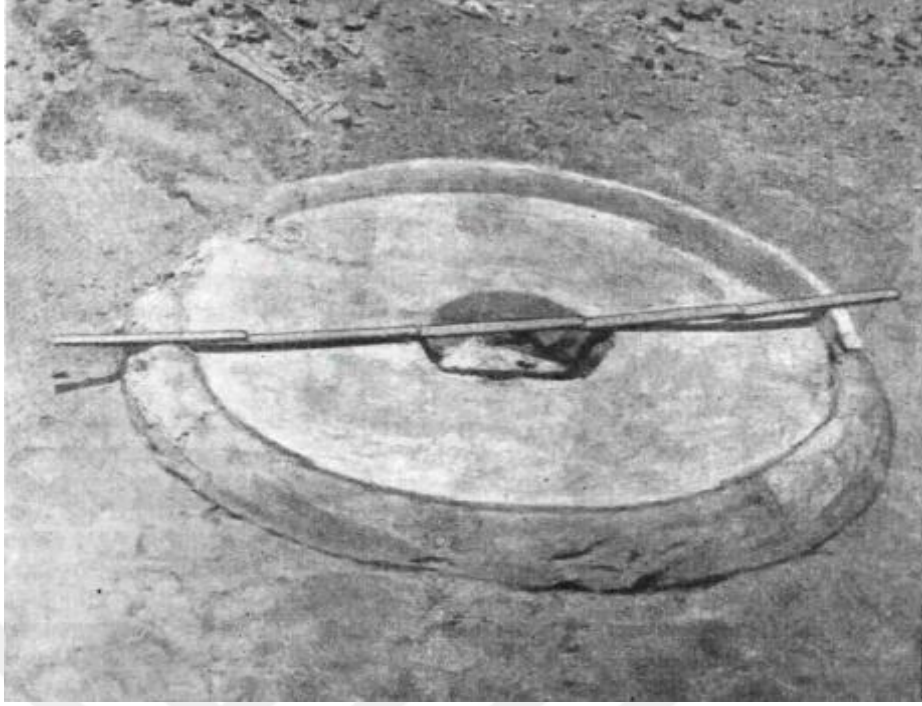
Resim 96: Kalkolitik Çağ Güney Türkmenistan ve Mezopotamya kült yapılarının planları (Sarianidi, 1962, Resim 5).

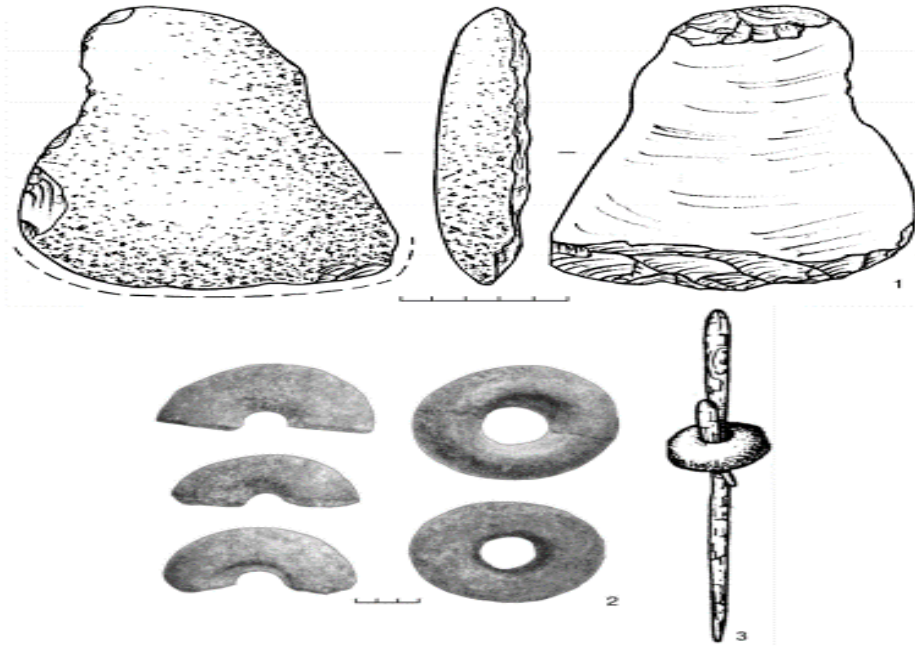
Resim 97: Karatepe Yerleşimi kült yapı planı (Hlopin, 1971, Resim 3).

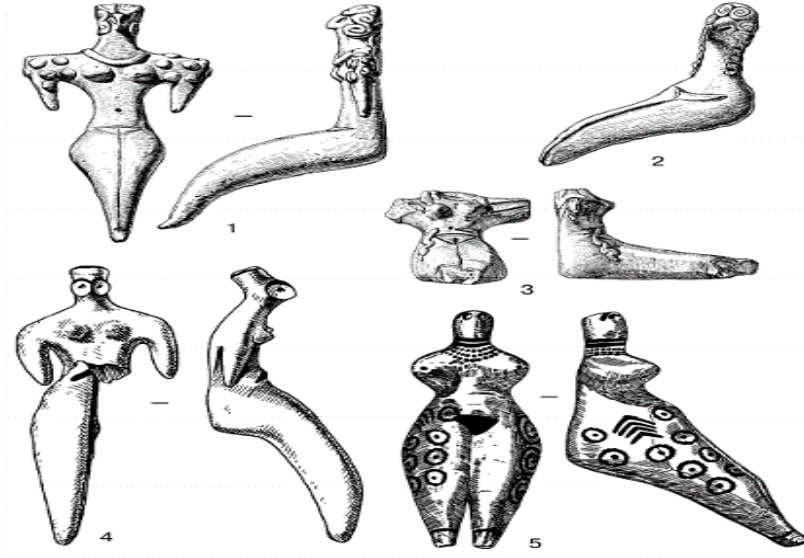
Resim 98: Göksur I Yerleşimi kült yapı (Sarianidi, 1962, Resim 2).

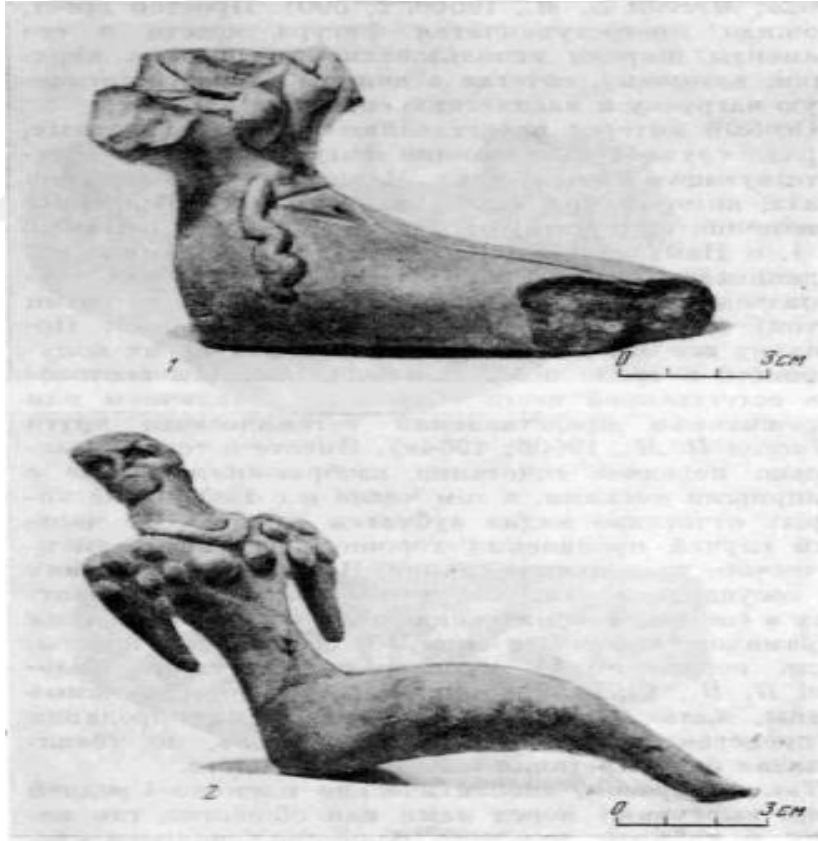
Resim 99: Göksur I Yerleşimi kült yapılarında bulunan seramik disk (Sarianidi, 1962, Resim 4).

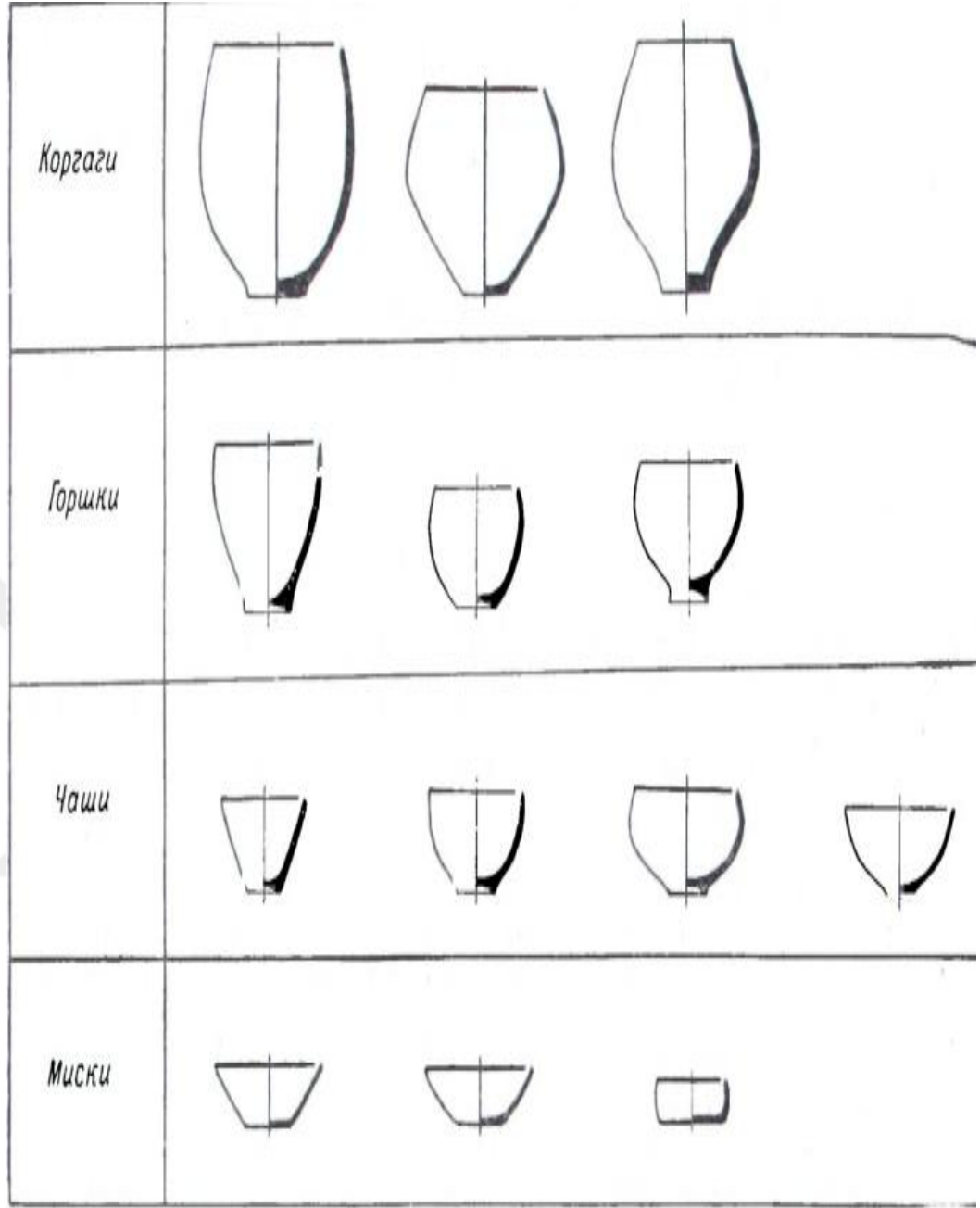
Resim 100: Orta Kalkolitik Çağ Anav Kültürü tarım aletleri (Korobkova, 2004, tablo X).

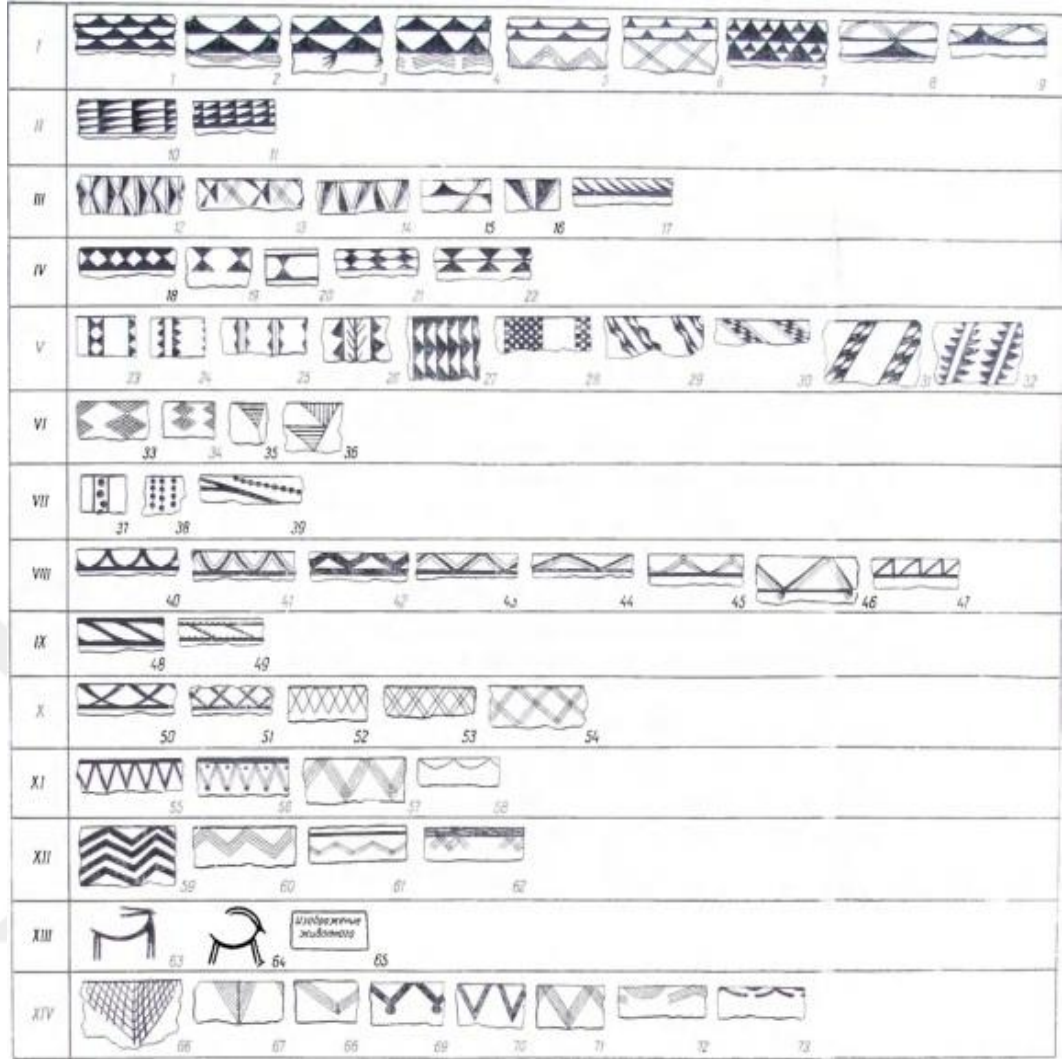
Resim 101: Kalkolitik  a  Anav Kültürü insan biçimli heykelcikler (Kircho, 2000, s. 113).

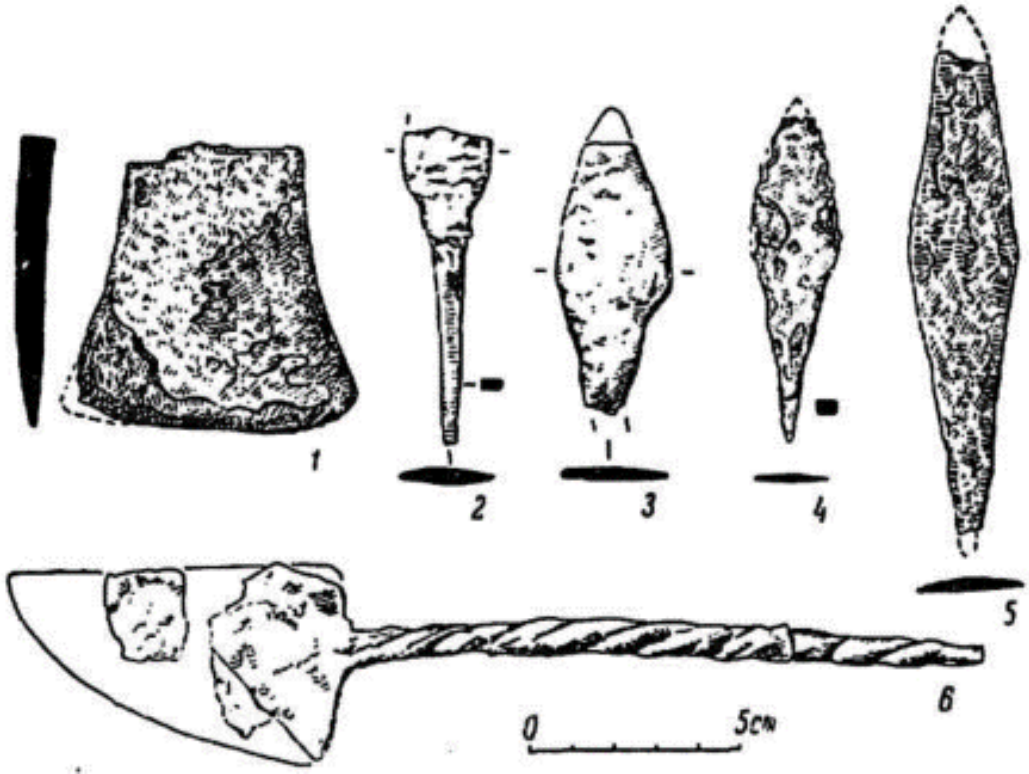
Resim 102: Geç Kalkolitik  a  Karatepe Yerle mimi insan biçimli heykelcikler (Masson ve Merpert, 1982, Resim 9).

Resim 103: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü kap formları (Hlopin 1963, Resim 2).

Resim 104: Erken Kalkolitik Çağ Anav Kültürü seramik bezemeleri (Hlopin, 1963, tablo XXV).

Resim 105: Göksur Grubu metal buluntular (Hlopin, 1964, Resim 51).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Ahmet KOCAİSPİR
Doğum Yeri ve Tarihi:	Kadirli -10.08.1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi:	Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü /Eskişehir Bilim Dalı
Doktora Öğrenimi:	Atatürk Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü /Eskişehir Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller:	Rusça
İletişim	
E-Posta Adresi:	ahmetkocaispir@gmail.com
Çalıştığı Kurum:	İğdır Üniversitesi/Tarih Bölümü